

EMIGRATIONSUTREDNINGEN

BILAGA VIII

BYGDEUNDERSÖKNINGAR

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1910

[101911]

I sitt underdåniga utlåtande den 14 februari 1905 rörande Riksdagens skrivelse den 13 maj 1904 om en utredning i emigrationsfrågan föreslog Statistiska Centralbyrån bland annat, att »lämpliga personer anställdes, hvilka ägde att genom besök inom de viktigaste utvandringsbygderna inhämta närmare kännedom om dessa bygders ekonomiska och sociala tillstånd».

I det utdrag ur statsrådsprotokollet den 30 januari 1907, som i Kungl. brefvet af samma dag förklarades skola tjäna till ledning vid Emigrationsutredningens arbete, yttrade Statsrådet och Chefen för Kungl. Civildepartementet, att hvad Statistiska Centralbyrån i ofvan anförda punkt föreslagit, syntes honom böra komma till utförande.

De »bygdeundersökningar», som med anledning häraf af Emigrationsutredningen föranstaltats, återgifvas i föreliggande Bilaga VIII. Om deras utförande må här meddelas några kortfattade upplysningar.

Såsom villiga att deltaga i det arbete, som förestod, anmälde sig under våren 1907 filosofie licentiaten, numera doktorn och docenten *Karl Arvid Edin*, i Uppsala; medarbetaren i Socialdemokraten i Stockholm, numera redaktören af samma tidning *G. Gerhard Magnusson*; filosofie kandidaten, numera licentiaten *Ernst Lundholm*, i Uppsala; filosofie kandidaten, numera licentiaten och amanuensen vid Uppsala landsarkiv *Axel Brusewitz*; samt docenten, numera lektorn i Västerås d:r *Ruben Mattson*; och träffades med dem öfverenskommelse att de skulle under loppet af 1907-års sommar, enhvar inom sitt område, företaga de föreskrifna undersökningarna samt däröfver afgifva berättelse till Emigrationsutredningen.

I sammanträden inför undertecknad samt Emigrationsutredningens dåvarande sekreterare, numera docenten *Nils Wohlin* aftalades, hvilka delar af landet, som skulle blifva föremål för undersökningen, och diskuterades de allmänna grunderna för arbetets utförande.

I fråga om de landsdelar, som borde komma i fråga, stannade man till sist vid, att behandlingen borde afse ett större, samman-

hängande område af västra Sverige, dels inom Värmlands och dels inom Älfsborgs län. Hvilka trakter, som sålunda valdes, framgår af förteckningen här nedan. De undersökta områdena karaktäriseras alla af stark utvandring, utom en del af häraderna i Västergötland, hvilka, ehuru gränsande till markerade utvandringsbygder, själfva lämnat blott ringa bidrag till den stora emigrationen och i fråga om hvilka det alltså vore af intresse att söka finna de omständigheter, som ledt till antydda, fördelaktigare resultat.

I fråga om sättet för arbetets utförande öfverenskoms, att hvarje »bygdeforskare» skulle till en början söka ur redan tillgängliga källor förskaffa sig en förberedande kunskap om sitt distrikt, samt därefter under loppet af två å tre månader genomresa detsamma och därunder söka hos befolkningen själf inhämta en så noggrann kännedom som möjligt om bygdens ekonomiska och sociala förhållanden. Hufvudvikten lades vid att söka komma i beröring med så många som möjligt af bygdens ledande män och med representanter för alla samhällsklasser samt att objektigt återgifva de olika uppfattningar, som sålunda kommo till uttryck angående bygdens historiska utveckling och nuvarande tillstånd samt om orsakerna till emigrationen. Naturligtvis gaf sig sedan af sig själf, att vederbörande »undersökare» äfven sökt *sammanfatta* det vunna resultatet och därvid framlagt äfven den uppfattning, hvartill han själf under sitt arbete kommit, beträffande de svåra och invecklade spörsmål, som det här gällt att belysa.

Såsom en allmän förberedelse tillhandahölls åtskilligt inom Emigrationsutredningen utarbetadt statistiskt material angående resp. undersökningsområden.

För att underlätta arbetet vände sig Emigrationsutredningen till Kungl. Maj:ts Befallningshafvande i vederbörande län med vördsam anhållan om dess stöd, hvilket också beredvilligt gafs genom cirkulärskrifvelser till offentliga myndigheter å resp. orter, med anmaning till dessa att lämna Emigrationsutredningens utsände undersökare all den hjälp, som kunde åstadkommas; och vittna de nu återgifna reseberättelserna, att en dylik hjälp också öfverallt med största tillmötesgående lämnades, ett förhållande som i hög grad ökat värdet af de upplysningar, som här framläggas.

Närmare meddelanden om arbetets utförande lämnas af resp. författare i reseberättelserna själfva.

* *

Under sommaren 1907 undersöktes alltså enligt angifna plan:
Fryksdals härad i Värmland af docenten K. A. Edin;
Jösse härad i Värmland af redaktör G. Gerhard Magnusson;

Nordmarks härad i Värmland och Vedbo härad på Dal af licentiaten E. Lundholm;

Sundals, Nordals och Valbo härader på Dal af licentiaten A. Brusewitz; samt

Väne, Flundre, Bjärke och Ale härader i Västergötland af lektor R. Mattson.

Berättelserna härom — af hvilka jämlikt meddeladt tillstånd utgifvits äfven separatupplagor, att spridas genom försäljning å orten själf — offentliggjordes under loppet af år 1908 och början af 1909, med undantag för docenten Edins bidrag, som på grund af åtskilliga mellankommande hinder kunde af dess författare aflämnas först under sommaren 1910.

Genom att undersökningen bestämdes skola omfatta ett sammanhängande område inom Värmland, Dalsland och Västergötland vunnos åtskilliga fördelar i fråga om enhetlig behandling och möjlighet till jämförelser, men därmed hade man också måst öfvergifva den ursprungliga tanken att i undersökningen innefatta jämväl någon del af Småland samt ön Öland, hvilka bägge provinser ju från utvandringssynpunkt äro af mycket stor betydelse.

Under sådana förhållanden var det med mycken tillfredsställelse som jag längre fram, på hösten 1907, mottog ett erbjudande af filosofie licentiaten *Helge Nelson*, då för tiden lärare vid Ölands folkhögskola, numera föreståndare för folkhögskolan i Stenstorp, att under läsåret 1907—1908 utföra den beramade undersökningen för Ölands del. Resultatet af denna undersökning — hvilken i allt väsentligt utfördes efter samma plan som de öfriga — offentliggjordes i separatupplaga år 1909 och ingår såsom sista häftet uti här föreliggande Bilaga VIII.

Då Emigrationsutredningens »bygdeundersökningar» nu framläggas samlade, må till sist erinras om, att här följts samma grundsats som i öfriga »bilagor», eller att ingen som hälst censur utöfvats öfver vederbörande författare, utan att enhvar af dem haft full frihet att framlägga den uppfattning, hvarvid han trott sig böra stanna, och alltså också är ensam ansvarig för hvad han här uttalar.

Stockholm i september 1910.

GUSTAV SUNDBÄRG.

EMIGRATIONSUTREDNINGENS
BYGDEUNDERSÖKNINGAR

FRYKSDALS HÄRAD
I VÄRMLAND

AF

KARL ARVID EDIN

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1910

[101911]

Det studiematerial, som ligger till grund för denna uppsats, insamlades under en resa genom Fryksdalen sommaren 1907. Då mellankommande hinder vållat, att jag först nu kunnat göra min undersökning tryckfärdig, har den kommit att bli den sista i stället för den första af Emigrationsutredningens bygdeundersökningar. Jag har under sådana förhållanden ansett lämpligt att på ett par punkter belysa Fryksdalens emigrationsfråga genom upplysningar hämtade ur de öfriga bygdeundersökningarna, närmast då skildringarna från Öland och södra Dal, hvilka områden ligga längst bort från Fryksdalen och förete den största olikheten med denna bygd.

Under min två månader långa vistelse i Fryksdalen genomvandrade jag så godt som hela häradet, äfven de delvis nästan väglösa finnmarkerna. Jag träffade under mina resor tillsammans med personer i alla samhällsställningar. Nästan utan undantag stod man mig beredvilligt till tjänst med upplysningar rörande förhållandena på respektive ort. En stor mängd längre och kortare samtal har jag upptecknat. Icke desto mindre har det resultat, jag nu kan framlägga, onekligen blifvit rätt magert. Detta beror i väsentlig mån på, att jag vid närmare eftersinnande funnit det mindre lämpligt att ge detaljerade Ortsbeskrifningar af jordbrukets ställning — hvilka beskrifningar uppta hufvuddelen af mina uppteckningar — då mina jordbrukskunskaper äro alltför bristfälliga, för att jag skulle kunna ge detta material den erforderliga bearbetningen. En annan orsak till att föreliggande berättelse blifvit något tunn — icke bara till omfånget — är att söka i bristen på utförliga redogörelser för den gångna generationens odlingshistoria. Denna brist beror i väsentlig mån på, att fryksdalingen påfallande litet intresserar sig för sin bygds gångna utveckling, något som synes mindre underligt, då man betänker, i huru hög grad hans verksamhet alltjämt varit förlagd utom Fryksdalen.

Ju mera jag sysselsatt mig med Fryksdalens emigrationsfråga, ju mera klart har det stått för mig, att denna frågas rätta förståelse här mer än kanske någonstädes eljes i Sverige förutsätter grundlig folkpsykologisk kännedom. Men en dylik vinnes ej genom två månaders vandringar, för att ej tala om hvad den *dessutom* förutsätter hos undersökaren själf. Det är alltså med liflig medvetenhet om, huru ofullständigt jag lyckats med min uppgift, som jag framlägger dessa spridda rön.

Tab. 1. Areal och folkmängd i här förevarande socknar.

S o c k n a r .	Areal Kvkm. (land och vatten).	Af arealen land utgjorde, i %:				F o l k m ä n g d .			
		Odlade jorden.		Naturl. ängen, 1905.	Skog- gen, 1905.	1805.	1865.	1880.	1908.
		1805.	1905.						
Sunnne	572.73	.	16.7	1.7	77.4	6,445	11,581	11,742	9,931
Östra Emtervik	133.15	.	24.6	1.9	63.7	1,745	3,097	2,879	2,172
Västra Emtervik	135.45	.	20.5	2.0	72.3	1,441	2,470	2,423	1,915
Gräsmark	407.48	.	5.1	8.6	79.8	3,063	5,809	5,434	3,581
Lysvik	201.88	.	12.1	1.6	81.3	1,655	4,010	4,346	3,532
Nedre tingslaget	1,450.59	3.2	13.8	3.7	77.0	14,349	26,667	26,824	21,131
Fryksände ¹⁾	522.13	.	9.1	3.8	81.7	2,218	7,040	6,800	6,501
Östmark	396.51	.	4.2	7.9	80.7	2,447	5,524	5,025	4,039
Lekvattnet ¹⁾	195.52	.	2.2	6.7	81.6	507	1,600	1,281	795
Hvitsand ¹⁾	216.45	.	5.1	5.2	84.2	837	2,538	2,539	1,962
Öfre tingslaget	1,330.61	0.9	5.9	5.7	81.8	6,009	16,702	15,645	13,297
Fryksdals härad	2,781.20	2.0	9.9	4.7	79.3	20,858	43,369	42,469	34,428
Till jämförelse:									
Värmlands län	2.8	11.7	2.6	77.7
Hela riket	2.0	8.8	3.4	51.6

Fryksdals härad upptager ett område om 2,781 kvkm. Det begränsas af Kils härad i söder och sydost, Jösse härad och Norge i väster samt Älfdals härad i norr och öster. En ganska afsevärd del af denna areal upptas af sjöar. Af landarealen upptas nästan $\frac{4}{5}$ af skog, hvadan Fryksdalen äfven ur värmlandssynpunkt måste anses som jämförelsevis skogrikt (se Tab. 1). Folkmängden uppgick vid slutet af 1908 till 34,428 personer eller 12.4 personer per kvkm. Folkmängdstätheten är något mindre än genomsnittstätheten för hela Värmland.

Följande siffror ge den allra nödtorftigaste orienteringen för bedömandet af emigrationsfrågans rent kvantitativa sida.

Från och med år 1806 t. o. m. år 1865 har Fryksdalens folkmängd ökats med 23,011 personer, från och med 1866 t. o. m. 1880 minskats med 900, från och med 1881 t. o. m. 1908 minskats med 8,041 personer. Omstående tabell belyser ännu bättre folkmängdsutvecklingen i Fryksdalen under 1800-talets tre hufvudperioder, eller folkökningsperioden, stagnationsperioden och folkminskningsperioden (i emigrationsområdena):

¹⁾ Folkmängden i Lekvattnets kapell och Hvitsand år 1805 har blott genom approximativ beräkning kunnat fränskiljas Fryksände.

	Folkökning i %		
	1806/65.	1866/80.	1881/1908.
Fryksdalen	+ 113 ^o	— 2 ^o	— 18 ^o
Värmland	+ 85 ^o	+ 3 ^o	— 3 ^o
Hela riket	+ 69 ^o	+ 10 ^o	+ 18 ^o
Sundal, Nordal och Valbo	+ 111 ^o	+ 1 ^o	— 25 ^o
Öland	+ 65 ^o	+ 1 ^o	— 24 ^o

Af tabellen framgår, att Fryksdalens folkökning var synnerligt stark under den första af de tre perioderna; att redan den andra perioden uppvisar folkminskning — tidigare än i två så utpräglade emigrationsområden som södra Dal och Öland; — samt slutligen att folkminskningen varit mycket stark under den sista perioden, sannolikt omkring 20 % för de tre sista decennierna, ett verkligt minskningsrekord, hvilket torde slås endast af några få affolkningsbygder.

Fryksdalen är ett utprägladt skogs- och jordbruksområde. År 1900 uppgåfvos 85 % af hela befolkningen lefva af jordbruk. Som bekant äro de flesta affolkningsbygder i Sverige jordbruksbygder — i Sundals härad 87° % lefvande af jordbruk. Den lilla industri som finnes i Fryksdalen torde till största delen vara baserad på skogen. Under sådana förhållanden synes Fryksdalens ekonomiska utveckling kunna något så när säkert afläsas ur jordbruksstatistikens siffror. Tyvärr äro emellertid dessa som bekant icke vidare tillförlitliga. T. o. m. de nakna uppgifterna om den odlade jordarealen för olika tider torde endast böra användas med största försiktighet.

Så mycket är emellertid ställt utom allt tvifvel, att nyodlingsarbetet i Fryksdalen gått framåt med rask fart under folkökningsperioden 1806/65; den odlade arealen uppges ha tillväxt nära nog dubbelt så hastigt som folkmängden; likaledes är det säkert, att nyodlingsarbetet för det mesta legat nere, sedan folkminskningen började. Denna utveckling är visserligen ingalunda någonting för Fryksdalen säreget; den kan t. ex. konstateras både för Dalslands och Ölands vidkommande. Om emellertid jordbrukets utveckling under 1800-talets två första tredjedelar mer än väl hållit jämna steg med folkökningen hvad själfva odlingsarealen beträffar, så få vi däraf icke utan vidare draga den slutsatsen, att befolkningens utkomstmöjligheter öfver lag förbättrats. Den starka folkökningen är samtidig med och sammanhänger delvis med de gamla byalagens sönderbrytande och utskiftning och med liberalismens fria jordpolitik. Hemmansklyfning och jordupplåtelse af allehanda slag skapade på mycket kort tid ett verkligt jordbruksproletariat. Den hastiga spridningen bland de breda lagren af potatisodlingen bidrog i sin mån till lättsinnigt ingångna hjonelag och bosättningar på utmarkerna. Nyodlingarna bredde ut sig *alltför* hastigt, ofta på mindre lämplig jord, under det att den gamla odlingsjorden ej sällan sögs ut af brist på tillräcklig gödning. Kort sagdt, jordbruket gick framåt med

Tab. 2. Öferskottet af inflyttning (+) eller af utflyttning (—), åren 1816/1908.

S o c k n a r .	1816/40.	1841/60.	1861/70.	1871/80.	1881/90.	1891/00.	1901/08.
Sunne	— 260	— 475	— 1,036	— 1,192	— 2,247	— 1,405	— 484
Östra Emtervik . . .	+ 8	— 31	— 249	— 367	— 536	— 163	— 311
Västra Emtervik . . .	+ 16	— 63	— 205	— 266	— 540	— 167	— 137
Gråsmark	— 618	— 204	— 599	— 1,023	— 1,349	— 717	— 540
Lysvik	— 26	— 188	— 245	— 375	— 735	— 720	— 651
Nedre tingslaget	— 880	— 961	— 2,334	— 3,223	— 5,407	— 3,172	— 2,123
Fryksände ¹⁾	+ 1,248	+ 102	— 722	— 1,027	— 1,305	— 469	— 513
Östmark	+ 153	— 194	— 1,199	— 762	— 1,030	— 676	— 676
Lekvattnet ¹⁾	— 273	— 329	— 296	— 172	— 254
Hvitsand ¹⁾	— 148	— 431	— 252	— 568	— 406	— 324
Öfre tingslaget	+ 1,401	— 240	— 2,625	— 2,370	— 3,199	— 1,723	— 1,767
Fryksdals härad . . .	+ 521	— 1,201	— 4,959	— 5,593	— 8,606	— 4,895	— 3,800

stormsteg extensivt, men stod stilla eller gick tillbaka intensivt: ladugården tillbakasattes till förmån för sädes- och potatisodling; och vidare: den hastiga uppkomsten af en jordbrukande underklass hade till följd, att ökningen af jordbrukets totalproduktion hufvudsakligen kom endast ett fåtal till godo.

Emigrationens första begynnelse beskrifves nästan alldeles lika i Fryksdalen som i de öfriga undersökta emigrationsbygderna. Det var de bekanta missväxtåren i slutet af 1860-talet som äfven i Fryksdalen gäfvö upphof till en mera anmärkningsvärd emigration,²⁾ sedan naturligen mindre emigrationsgrupper rest ut då och då under föregående år. Åren 1868 och 69 reste ganska många värmlänningar och äfven fryksdalingar till Amerika, »påtagligen — säger landshöfdingen — till följd af det ekonomiska betryck, hvori 1867, 1868 och 1869 års dåliga skördar försatte en stor del af den jordbrukande befolkningen.» Ännu från 1860 till 1865 ökades Fryksdalens folkmängd med 2,320 invånare, men under den följande femårsperioden nedgick folkmängdssiffran med 1,164 personer. — Något liknande var fallet med södra Dal, endast med den skillnaden att folkökningen här var större under 60-talets förra hälft. Öland företer ännu för 60-talets senare hälft en mycket svag folkökning. — På 60-talets nödår följde så 70-talets uppsvingsår, i slutet af 70-talet efterträdda af en allmän ekonomisk kris, internationell liksom den föregående högkonjunkturen. Depressionstiden från slutet af 70-talet och till in på

¹⁾ Talen för Lekvattnets kapell ingå här för åren 1816/1860 och för Hvitsand för åren 1816/40 under Fryksände.

²⁾ Särskildt synes fattigdomen ha varit svår i Östmark (och Lekvattnet). De fattiga drogo i stora hopar omkring i de öfriga socknarna och tiggde; på vårarna lefde många af syrgräs, hvitmossa m. m.

Tab. 3. Öfverskottet af inflyttning eller af utflyttning vid den inrikes omflyttningen och vid folkbytet med utlandet.

Socknar.	Inrikes omflyttningens resultat.			Utrikes omflyttningens resultat.			Summa omflyttningens resultat, 1881/1908.	
	1881/90.	1891/00.	1901/08.	1881/90.	1891/00.	1901/08.	Inrikes.	Utrikes.
Sanne . . .	- 1,181	- 363	+ 466	- 1,066	- 1,042	- 950	- 1,078	- 3,058
Ö. Emtervik	- 425	- 34	- 157	- 111	- 129	- 154	- 616	- 394
V. Emtervik	- 179	+ 26	+ 35	- 361	- 193	- 172	- 118	- 726
Gråsmark .	- 547	- 120	- 67	- 802	- 597	- 473	- 734	- 1,872
Lyavik . .	- 510	- 459	- 200	- 225	- 261	- 451	- 1,169	- 937
Nedre t: get	- 2,842	- 950	+ 77	- 2,565	- 2,222	- 2,200	- 3,715	- 6,987
Fryksände .	- 636	- 100	- 2	- 669	- 369	- 511	- 738	- 1,549
Östmark . .	- 625	- 356	- 308	- 405	- 320	- 368	- 1,289	- 1,093
Lekvattnet .	- 87	- 70	- 148	- 209	- 102	- 111	- 300	- 422
Hvitsand . .	- 328	- 260	- 232	- 240	- 146	- 92	- 820	- 478
Öfre t: get	- 1,676	- 786	- 685	- 1,523	- 937	- 1,082	- 3,147	- 3,542
<i>Fryksdals härad .</i>	<i>- 4,518</i>	<i>- 1,736</i>	<i>- 608</i>	<i>- 4,088</i>	<i>- 3,159</i>	<i>- 3,282</i>	<i>- 6,862</i>	<i>- 10,529</i>

90-talet är den egentliga emigrationstiden för Fryksdalen, liksom för södra Dal och Öland och för öfriga emigrationsbygder. Den följande emigrationen — under de jämförelsevis goda tiderna — är mera en följdföreteelse, som icke behöfver någon egen förklaring. Hufvudvikten bör i hvarje fall läggas på förklaringen af 70—80-talens emigration. Hvad beträffar 60-talets emigration, så synes dess orsak som sagdt vara af en ganska tillfällig natur, ovanligt svår missväxt; denna första emigration förberedde visserligen den stora emigrationen, men torde icke ha varit tillräckligt omfattande för att kunna direkt draga den med sig som en följdföreteelse. För södra Dals (speciellt Sundals) och Ölands vidkommande skildras 70—80-talets kris som en agrarkris, förorsakad hufvudsakligen af jordens utsugning genom ideliga hafreskördar, tagna med ingen eller endast ringa gödsling, och af bristen på binäringar (delvis förorsakad genom oförståndig uthuggning af skogen). Af allt att döma synes det icke troligt, att den starka emigrationen i Fryksdalen under 70-talets sista år och 80-talet haft ett så innerligt samband med agrarkrisen, som fallet var med de två nämnda emigrationsområdena. Det lider visserligen intet tvifvel, att ladugården äfven i Fryksdalen högeligen försummats under denna tid (liksom också senare). Äfvenså torde säkerligen också här jorden ha utsugits med för många hafreskördar, men något hafremissbruk af så omfattande dimensioner som t. ex. i Sundal kan det ej vara tal om, redan af den anledningen, att fryksdalingen icke

kan i någon högre grad ha lagt sig på sädeselexport. Därtill spelade hans jordbruk en alltför liten roll för hans ekonomi.¹⁾

Förklaringen till den stora emigrationsströmmen från Fryksdalen ligger först och främst däri, att fryksdalingarna äro ett gammalt vandringsfolk. Ända till inemot slutet af 70-talet hade dessa vandringar hufvudsakligen varit inrikes säsongvandringar. Då arbetsmarknaden inom landet efter den då inträffade krisen från att ha varit öfverflödande god syntes bli dålig, vände sig fryksdalingen utan tvekan till Amerika, som han redan något kände till från 60-talet (och föregående tid).

Så här skildrar landshöfdingen fryksdalingens vandringslif under 60-talets förra hälft, strax före den första mera anmärkningsvärda emigrationen. »Den sedan äldre tider hos allmogen inom vissa trakter af länet, synnerligast Fryksdalen, öfliga seden att vartiden begifva sig ut till andra delar af riket för att där söka arbetsförtjänst förmedelst biträde vid flottning, timring, snickeri och stembrytning m. m., uti hvilka slags arbeten särskildt fryksdalingarna äro kända för mycken skicklighet, vidhålles fortfarande, till stort men för jordbrukets förkofran i hembygden. Visserligen återvända flere hem med en icke ringa sparpennning, men denna kommer sällan att bilda grundplåten för framtida ekonomisk förkofran, utan lefves merändels upp under vintern, som till större delen tillbringas i sysslolöshet. Vintertiden begifva sig äfven många till Dalarne och Norrland på timmerkörslor samt vistas ofta oafbrutet flere veckor i skogarna ut-satta för ett oblidt klimats inflytelser, hvarför ock männen i länets norra delar tämligen allmänt tidigt lida af reumatiska åkommor.» I 1871/75 års berättelse yttras om dessa vandringar, att det vore »lyckligast både i sedligt och ekonomiskt hänseende, om den raska och arbetsdugliga befolkning, som sålunda ofta på aflägsset från hemmet belägna trakter söker vinna medel för egen och familjens bergning, kunde vid hemmet finna en nyttig användning för sin arbetskraft, men beklagligtvis torde de gamla lefnadsvanorna och den i folklynet fastvuxna föreställningen, att hvad till lifvets uppehälle hörer lättare å andra orter förvärfvas, ännu länge utgöra hinder för en öfvergång till en bättre och en i alla hänseenden sundare verksamhet. Så länge denna folkvandring fortfar, kan det emellertid icke väntas, att de orter, hvarifrån den utgår, skola hinna någon högre grad af uppodling.» I följande femårsberättelse heter det till slut: »Den sedan äldre tider hos allmogen inom vissa trakter, synnerligast Fryksdalen och Elfdalen, öfliga seden att begifva sig ut till andra orter af riket, hufvudsakligast Norrland, för att där söka arbetsförtjänst medelst timmerdrifning och biträde vid flottning, i hvilket

¹⁾ Öfver hufvud kan »agrarkrisen» icke ha haft så synnerligt genomgripande inverkan i skogsbygderna.

arbete värmlänningen är mycket eftersökt för sin djärfhet och skicklighet, vidhålles fortfarande. Att jordbruket i hembygden härpå lider ligger i öppen dag, och då den sparpennning, som hemföres från dessa vandringar åt »norden», som de af allmogen kallas, ofta vid hemkomsten användes till ett öfverdådigt lefnadssätt, blir ingen ekonomisk förkofran, såsom man annars kunde vänta, en följd af dessa utvandringar på arbetsförtjänst. När härtill kommer, att genom det stränga arbetet vintertiden i skogarna många ådraga sig sjukdomar, synnerligast reumatiska åkommor, och dryga ersättningar till främmande fattigvårdssamhällen häraf ofta blifva följd, behöfver icke påpekas, hurusom dessa utvandringar ingalunda kunna hvarken för jordbrukets förkofran i hembygden eller för de arbetssökandes välfärd i allmänhet anses nyttiga eller vinstgifvande.»

Af intresse är att här iakttaga, hurusom först sommarvandringarna — däribland vandringarna ut på plöjningsarbete fordom torde ha spelat en viktig roll — synas vara hufvudsak, och vintervandringarna — timmerdrifningen — bisak. Under denna tid är »vinterdvalan» här liksom i så många andra svenska bygder (ex. Öland) en utbildad institution. Då husbonden är borta på sommaren och »sofver» på vintern, blir ingenting, hvarken pengar eller intresse, öfver för det egna jordbruket. Redan i den första berättelsen framskymta norrlandsvandringarna — jämte dalavandringarna — som en fryksdalsk institution. De äro både vinter- och sommarvandringar. Under 70-talet ta de lofven af alla de öfriga vandringarna. Fryksdalingen är nu nästan alla tider på året stadd på långvandring. De korta tider han är hemma, äro ägnade åt hvilat, hvori oftast inbegripes frosseri och öfverdåd. Då den norrländska arbetsmarknaden slogs upp på vid gafvel på 70-talets början, var den ännu ganska jungfrulig. Fryksdalingen var bland dem, som kommo först och fingo skörda de rikaste frukterna. Han grep också för sig med båda händerna. Om det ekonomiska uppsvingets härligheter i Norrland under 70-talets förra hälft har väfts en verklig legendbildning. Bland de äldre personer jag träffat under mina vandringar, har det icke funnits många, som icke själfva varit med i Norrland på 70-talet eller åtminstone haft nära anhöriga där. Lika vanligt som det är att finna, att flere af familjens yngre medlemmar äro emigrerade till Amerika, lika vanligt är det, att de äldre tillbragt flere vintrar och somrar i Norrland. Ofta har samma person varit flere resor i olika delar af Norrland och sedan ett par resor till Amerika; uppåt norska gränsen tillkommer ett antal resor till Norge — till Kristiania för flickorna (som pigor), till gränstrakterna för gossarna och männen (för skogsdikning och timmerhuggning). — Många af familjen ha dessutom varit i Dalarne, Närke, Södermanland, Östergötland o. s. v. En medelålders bonde berättade mig, att det på 70- och 80-talen ansågs höra

Tab. 4. *Emigranter och immigranter, åren 1881/1908.*

Socknar.	E m i g r a n t e r .			I m m i g r a n t e r .			Summa 1881/1908.	
	1881/90.	1891/00.	1901/08.	1881/90.	1891/00.	1901/08.	Emi- granter.	Immi- granter.
Sunne . . .	1,162	1,331	1,163	96	289	213	3,656	598
Ö. Emtervik	115	154	174	4	25	20	443	49
V. Emtervik	404	279	217	43	86	45	900	174
Gräsmark .	885	729	587	83	132	114	2,201	329
Lysvik . .	237	328	545	12	67	94	1,110	173
Nedre t:get	2,803	2,821	2,686	238	599	486	8,810	1,323
Fryksände .	698	454	614	29	85	103	1,766	217
Östmark . .	490	415	455	85	95	87	1,360	267
Lekvattnet .	228	110	130	19	8	19	468	46
Hvitsand .	245	182	117	5	36	25	544	66
Öfre t:get	1,661	1,161	1,316	138	224	234	4,138	596
<i>Fryksdals härad .</i>	4,464	3,982	4,002	376	823	720	12,448	1,919

till en ung mans bildning att kunna räkna upp de viktigaste såg-
verken i södra och mellersta Norrland och att ha sett ett flertal af
dem; så anses det delvis ännu, ehuru de viktigaste amerikanska
immigrationstrakternas geografi säkerligen nu räknas för ännu ound-
gängligare. Har jag endast med möda lyckats plocka ur mina
sagesmän ett och annat ur deras orts jordbrukshistoria, så har deras
tungas band så mycket lättare lossats, då det blifvit tal om deras
gamla vandringar, speciellt om 70-talets norrlandsvandringar. Med
dylika berättelser skulle jag kunna fylla hela tryckark. En för-
mögen 60-årig hemmansägare berättade för mig, hurusom han vid
20 års ålder år 1866 började göra skogsresor till Norrland och sedan
reste hvarje år, tills fadern dog, år 1875, och han måste ägna sig
helt åt gårdens skötsel. Han reste vanligen i januari och återkom
i april. Åren 1866/68 var han i Hälsingland, 69 och 70 i Dalarna,
71/75 i Medelpad och Hälsingland. Styfvaste året var 74, då han
hade 48 hästar under sitt befäl och räkningarnas totalsumma gick
upp till 78,000 kr. Själf hade han 10 hästar med en nettoförtjänst
om 1,046 kr. pr häst. En släkting tjänte t. o. m. 1,800 kr. netto.
Min sagesman skildrade åskådligt, huru de unga fryksdalspojkar
gäfv sig ut nästan på vinst och förlust och sökte arbete, som ofta
föll dem i famnen, då norrlänningar och dalkarlar själfva voro all-
deles oerfarna med drifningar och körningar. Men voro förtjänsterna
enorma, så lefdes det också högt så det förslog; champagne åt kar-
larna å flere kronor flaskan och gryn åt hästarna å 3 kr. kilot var
ingenting ovanligt. Mången hade inga besparingar kvar, när det

hela var öfver, ja hade kanske t. o. m. satt sig i skuld. Och så vande man sig vid öfverdådighet, i tro att de stora penningtiderna skulle vara evinnerligen och kunde då med så mycket mindre jämnmod ta nedgången. Från alla delar af Fryksdalen berättas, om huru 70-talets uppsving åtföljdes af ett oerhördt öfverdåd. Landthandelsbodrar växte upp som svampar ur jorden. Allehanda kram, som förut kunnat köpas endast vid marknaderna eller vid stadsbesöken, kunde nu fås när som helst. Den forna enkelheten både i mat, kläder och bohag försvann. Stadshattar och skraddarkostymer gjorde sitt intåg bland hufvuddukar och hemmaväfda och hemmagjorda kläder. Hemindustrien kom nästan i vanrykte. Kött, fläsk och smör, som i gamla dagar utdelats i små portioner af husmodern — då det vankades — var nu ingen hälgdagsmat vidare, och kaffepannan kokade mestadels. Pengar strömmade in rikligen, och kredit gafs och togs. Det har berättats mig, att en fattig torpare under dessa »amerikanska» uppsvingår fick varor på kredit till bortåt 300 kronors värde.

Uppgången hade kommit alldeles för hastigt och oförberedt uppå; icke underligt då, att de inströmmande pengarna till stor del nedlades på improduktiva ändamål. I hvarje fall kunde det ej vara tal om att nedlägga dem i hemmanet, hvilket för fryksdalingen aldrig haft någon annan uppgift än att vara den hemmets hamn, till hvilken han då och då drog sig tillbaka efter sina ströftåg. Så kom det sig, att många efter godårens slut hade ådragit sig skulder i stället för att ha samlat kapitaler för den onda dagen. Och så kom missmodet öfver det snöpliga slutet på den väntade guldåldern. I denna anda skildrar också landshöfdingen emigrationen under perioden 1876/80. »De under femårsperioden mer än kanske någonsin tillförene tryckta konjunkturerna för järn- och trävaruindustrien hafva naturligtvis vållat, att arbetslönerna varit ovanligt låga och understundom äfven till en ringa dagspenning svåra att erhålla, hvarigenom befolkningen, af ej mindre bortavarande fränder och vänner än kringresande emigranter förespeglad öfverdrifna arbetsförtjänster i det såsom ett förlofvadt land utmålade Amerika, lockats att där söka — hvad de förmena sig icke kunna härstädes finna — riklig utkomst. En annan förklaringsgrund torde äfven vara att söka därutinnan, att befolkningen under förra femårsperiodens gynnsamma förhållanden hade arbetsförtjänster, synnerligast med timmerdrifning, som måste anses öfver höfvan höga, då det nämligen icke var ovanligt, att en karl med häst kunde förtjäna ända till 20 kronor om dagen. Återkomna till hembygden med icke obetydliga besparingar, nedlade icke arbetarna, hvilka ofta voro hemmansägare, de förvärfvade medlen på sin jord eller sparade desamma till sämre tider, utan vande sig vid ett efter deras förhållanden alltför dyrbart lefnads-

Tab. 5. Giftermål och lefvande födde, i årliga medeltal på 1,000 inb.

Socknar.	G i f t e r m å l .				L e f v a n d e f ö d d e .			
	1851/60.	1881/90.	1891/00.	1901/08.	1851/60.	1881/90.	1891/00.	1901/08.
Sunne . . .	7.6	4.8	4.7	4.8	34.2	24.5	22.6	22.5
Ö. Emtervik	6.2	4.8	4.7	5.1	32.7	21.3	19.8	17.5
V. Emtervik	7.2	5.0	3.6	4.4	32.2	22.5	21.6	18.1
Gräsmark .	7.7	4.4	4.4	3.7	36.2	22.0	22.8	18.8
Lysvik . .	7.8	5.0	5.2	4.8	39.8	26.1	25.6	22.6
Nedre t:get	7.6	4.8	4.6	4.6	35.0	23.7	22.8	21.0
Fryksände ¹⁾	8.5	5.0	5.4	5.3	39.9	26.3	26.1	25.9
Östmark . .	7.6	5.5	4.7	4.8	42.9	28.7	28.1	26.6
Lekvattnet ²⁾	.	4.9	4.0	3.5	.	25.2	25.1	23.2
Hvitsand .	8.6	5.4	4.3	4.8	42.3	29.1	28.7	23.5
Öfre t:get	8.2	5.3	4.9	5.0	41.1	27.5	27.1	25.6
Fryksdals härad .	7.7	4.9	4.8	4.7	37.4	25.1	24.4	22.7
Värmlands län	7.4	5.1	5.2	5.5	34.5	25.3	24.2	23.9
Hela riket .	7.6	6.3	5.9	6.0	32.8	29.1	27.2	25.9
Västeuropa ²⁾	7.7	7.5	7.6	7.7	33.4	32.8	31.4	30.0

sätt, hvilket, när det under följande mindre gynnsamma förhållanden måste upphöra, gjorde en återgång till det trägna arbetet, med den vida mindre förtjänsten därå, svår och mödosam, hvilket åter väckte till lif förhoppningar att i främmande land söka återvinna de förlorade goda dagarna.»

Fryksdalingarna äro ett vandringsfolk med oro och fantasifylld äfventyrlust i blodet, ett folk med stora vyer, med intelligens och förmåga att, när det gäller något stort eller lockande, hugga i och arbeta, men utan sinne för det lugna, sträfsamma hvardagsarbetet, som dag för dag, timme för timme lägger slant till slant. Vare sig han drog ut på plöjning eller på byggnadsarbete, flottning eller timmerdrifning, gick han ut på äfventyr. Han tyckte sig vara de öfriga landskapens inbyggare vida öfverlägsen i både klokhet, händighet och kraft. Han erbjöd sina tjänster, där de bäst behöfdes; öfverallt antog man med glädje hans anbud, eller man t. o. m. begärde hans hjälp. Och man betalade honom väl, eftersom han var alla öfriga landskaps läromästare. Hans arbetsmarknad var geografiskt oerhördt omfattande, liksom omfånget af hans duglighet. Stängdes ett marknadsområde, gick han till ett nytt, som var mindre upparbetadt. Norrlandstiden gaf honom både vinter- och sommararbete, resorna räckte nu ända till 8 à 10 dagar, vinsterna och

¹⁾ Lekvattnets kapell ingår här för åren 1851/60 under Fryksände. — ²⁾ Talen för Västeuropa i koll. »1901/08» afse endast åren 1901/06.

Tab. 6. Antalet aflidne samt öfverskottet af födde öfver aflidne, i årliga medeltal på 1,000 inb.

Socknar.	A f l i d n e .				Öfverskott af födde.			
	1851/60.	1881/90.	1891/00.	1901/08.	1851/60.	1881/90.	1891/00.	1901/08.
Sunne	23·8	14·6	15·1	16·5	10·9	9·9	7·6	6·0
Ö. Emtervik	20·8	13·5	16·3	17·1	11·9	7·8	3·5	0·4
V. Emtervik	19·9	13·7	15·9	16·8	12·3	8·8	5·7	1·3
Gräsmark	20·4	12·8	16·4	18·0	15·8	9·2	6·4	0·8
Lysvik	23·7	12·6	13·8	14·5	15·6	13·5	11·8	8·1
Nedre t: get	22·1	13·7	15·3	16·5	12·9	10·0	7·5	4·5
Fryksände ¹⁾	24·3	13·4	16·8	15·9	15·6	12·9	9·8	10·0
Östmark	24·1	16·3	17·2	17·6	18·8	12·4	10·9	9·0
Lekvattnet ¹⁾		17·4	14·3	18·5		7·8	10·8	4·7
Hvitsand	26·8	14·8	16·9	17·0	15·5	14·3	11·8	6·5
Öfre t: get	24·6	14·9	16·5	16·7	16·5	12·6	10·6	8·9
Fryksdals härad	23·0	14·1	15·8	16·6	14·4	11·0	8·6	6·1
Värmlands län	20·9	14·2	15·2	15·3	13·6	11·1	9·0	8·6
Hela riket	21·7	16·9	16·4	15·1	11·1	12·2	10·8	10·8
Västeuropa ²⁾	26·2	24·0	22·1	19·8	7·2	8·8	9·3	10·2

riskerna voro större än någonsin; fantasien frossade mer än någonsin. Arbetet togs alltid på ackord, hvarigenom spekulationslusten och olusten mot timarbetet ytterligare förstärktes. Det har nu gått därhän, att jordbruksarbetet i de öfre socknarna i stor utsträckning börjar auktioneras ut. Både höbärgning och sädesskörd förrättas mot en viss summa »per slump», »per nek» el. dyl. Betingarbetet synes vara den snart sagdt enda löneformen för uppbringande af den nödiga arbetskraften på de egentliga skogsorterna. Fryksdalingen sitter numera hållre absolut sysslolös och väntar på ett stort »ackord» än han uträttar småsysslor mot timpenning. Norrlandsvandringarna ha gjort honom ännu mindre lämpad för jordbruket än förut. De ha fört längre bort från hemmet. De ha ökat hans kärlek till hästen, hans trogna hjälp och kamrat på de långa timmervandringarna, och i motsvarande grad minskat hans intresse för korna. »Jag är egentligen mera gla i hästarna än i korna», undföll det en gång ägaren af en af de största gårdarna i Fryksdalen. — I förbigående vill jag erinra om, att denna förkärlek för hästen äfven synes förefinnas hos såväl sundalingen som ölänningen. Likaledes vill jag fästa uppmärksamheten på, att äfven ölänningen varit periodisk vandrare, innan han kastade sig på Amerikaemigration. Ölän-

¹⁾ Lekvattnets kapell är här för åren 1851/60 inräknadt under Fryksände. — ²⁾ Talen för Västeuropa i koll. »1901/08» afse blott åren 1901/06.

ningen synes också ha samma oro i blodet som fryksdalingen. Vinteridet har spelat en ännu mycket större roll för Öland än för Fryksdalen. — Som landtarbetare i egentlig mening, enkannerligen statare, synes fryksdalingen vara fullkomligt omöjlig. Han tål inte gårdslockans maning till arbete på kvarter och minuter. Därtill är han för litet disciplinerad, för otålig och för mycket hågad att vara sin egen herre. Äfven här har vandringslifvet med dess friare förhållanden haft sin inverkan. T. o. m. drängarna ta i de nordligaste socknarna stundom tjänst utan stadgad tid, eller på mycket kort tid, och gå efter första ordväxling sin väg.

Äfven själfva anordningen af dessa vandringar, stora karavaner — man har talat om ända till 60 man — af gifta och ogifta män, äldre män och unga pojkar, kan ej annat än ha försvagat hem- och familjekänslan.

Öfvergången från norrlandsvandringarna — efter nedgångsperiodens början och sedan norrlänningarne själfva börjat kunna sköta drifningar och flottningar — till Amerikaresor torde ej ha tätt sig alltför svår. Torparne och de minsta hemmansägare och deras barn reste nog för alltid; många hoppades dock kanske kunna återkomma med kapital och köpa en bättre jordlott. De litet större jordägare reste mestadels i tanke att snart komma hem igen och förbättra sitt jordbruk. Många hemmansägare ha också varit i Amerika flerfaldiga gånger. Redan under norrlandstiden var man ju flere månader om året borta från hustru och barn. Mången husbonde har ej på årtal julat hemma. Den förnämligaste skillnaden mellan Amerika och Norrland synes nästan ha varit, att Amerika utgjorde en ännu mycket större lockelse för fantasien. Oerhörda nya arbetsmarknader, ännu mera jungfruliga än några af de inländska, tycktes ligga öppna. Inbillningen kunde frossa nästan efter behag — eftersom kunskaperna voro så små. Vinstmöjligheterna syntes enorma. Visserligen också risken, men det förökade endast lockelsen, bragte något af hasardens spänning däri. Fryksdalingen kunde nu fullt och helt hänge sig åt sin lust att räkna med stora tal. Här gällde det ju också att visa sin duglighet, sin öfverlägsenhet i det allra högsta spel, i täfning mellan flere nationer.

Jag har mången gång undrat öfver, huru det kommer sig, att de emigrerade fryksdalingarna sända hem så mycket pengar, under det att man aldrig hört talas om, att norrlandsresorna inbragte några kapitaler. Orsakerna äro naturligtvis mångahanda. En orsak är, att dollarn åtminstone nominellt blir mycket mera värd i Sverige än i Amerika, hvarför alla som tänka sig komma att återvända — något som icke blir af för en hel del — gärna sätta in sina pengar på bank i hemorten, emedan de då tycka sig liksom ha mera pengar. En orsak är helt enkelt, att hvarje större socken fått sitt bankkontor, ett

förhållande som alldeles gifvet ökat sparsamheten. Förtjänsterna äro nog också större i Amerika än norrlandsförtjänsterna och hemförtjänsterna. Men den allra viktigaste orsaken till, att amerikafararne sända hem mycket mera pengar än de gamla norrlandsfararne, tror jag ligger i, att ambitionen blifvit en annan. Under den gamla norrlandstiden riktade sig ambitionen visserligen också på de stora förtjänsterna men inte så mycket på att samla kapitaler. Det var tillräckligt, om sockenborna visste, att den och den har tjänat så och så mycket på den och den korta tiden; därmed var hans duglighet bevisad och hans anseende befast. Äfven den amerikaemigrerande fryksdalingen ledes ofta i ganska hög grad af sockenambition; men han kan inte visa sin duglighet på annat sätt än genom storleken af de hemskickade penningsummorna — förutom naturligen genom att själf uppträda i hembygden i fina kläder och med muntliga berättelser om sina bedrifter och så, i någon mån, genom bref. Det afgjordt bästa och säkraste beviset är postanvisningen. Att genom ett helt lifs träget och troget arbete på jorden så småningom bli smått tät är ett perspektiv, som icke utöfvar någon synnerlig dragningskraft på fryksdalingens lättrorliga sinne. Han vill bli rik på några få år. Det skall heta i socknen: »Så och så många tusen har han skickat hem på så och så lång tid.» Kan han inte få in grofva pengar på kort tid, helst slå ett rekord, så sjunker hans intresse, följaktligen också hans förmåga att arbeta och samla kapital. Amerikaförtjänsten förefaller honom i allmänhet stor nog, för att han skall finna det lönt att arbeta hårdt och gnida litet för ambitionens skull. Hela »andan» i Amerika går ut på att slå rekord i att samla dollarna.

Naturligtvis vill jag icke bestrida, att många emigrerat för nöds skull. I all synnerhet var detta gifvetvis fallet med emigrationen under 60-talets missväxtår och därförut, då man kanske också kan tala om öfverbefolkning,¹⁾ men jag har svårt att tro — efter de berättelser jag hört — att någon nöd att tala om förekommit sedan den tiden, utom möjligen i de öfversta socknarna. Härmed vill jag alldeles icke ha sagt, att emigrationen i Fryksdalen hufvudsakligen är en okynnesemigration. Fryksdalingen är sedan gamla tider endast med de lösaste band bunden vid sin jord, van att affärsmässigt uppskatta marknadsläget för sin arbetskraft inom de vidaste rayonerna. Där den står högst i pris, där söker han sitt arbete; han har

¹⁾ I synnerhet naturligtvis om vintern, då fryksdalingarna mestadels lågo stilla hemma, och den så godt som enda sysselsättningen bestod i vedhuggning, malm- och kol-körning för bruken. Jag vill i detta sammanhang påpeka, att denna körning synes ha varit föga inbringande, snarast torde den ha skadat böndernas skogar och vänt deras håg från jordbruket. Då de många små järnbruken gingo omkull, 60—80 talen, hade redan nya arbetsmarknader öppnats, hvadan man icke kan tala om, att brukens nedläggande förorsakat någon allmän kris. En hel del smeder träffades dock direkt däraf. De emigrerade eller foro till Norrland, kanske också en del brukstorpene. Och så lämnade nog bruken åtskilliga fattiga efter sig, som föllo kommunerna till last.

Tab. 7. Folkökningen samt öfverskottet af in- eller utflyttning, i årliga medeltal på 1,000 inb.

Socknar.	Folkökning.				Omflyttningresultat.			
	1851/60.	1881/90.	1891/00.	1901/08.	1851/60.	1881/90.	1891/00.	1901/08.
Sanne	+ 8.1	— 10.4	— 6.5	— 0.1	— 2.8	— 20.3	— 14.0	— 6.1
Ö. Emtervik . . .	+ 10.4	— 12.3	— 3.0	— 16.0	— 1.5	— 20.1	— 6.5	— 16.4
V. Emtervik . . .	+ 11.7	— 15.5	— 2.3	— 7.2	— 0.6	— 24.3	— 8.0	— 8.6
Gråsmark	+ 14.7	— 18.1	— 10.4	— 16.8	— 1.1	— 27.3	— 16.8	— 17.6
Lyavik	+ 13.2	— 3.7	— 6.0	— 14.0	— 2.4	— 17.2	— 17.8	— 22.1
Nedre t:get	+ 10.9	— 11.4	— 6.4	— 7.8	— 2.0	— 21.4	— 13.9	— 12.3
Fryksände ¹⁾ . . .	+ 19.9	— 6.9	+ 2.4	+ 0.1	+ 4.3	— 19.8	— 7.4	— 9.9
Östmark	+ 17.6	— 8.8	— 4.3	— 7.2	— 1.2	— 21.2	— 15.2	— 16.2
Lekvattnet ¹⁾ . .		— 18.5	— 5.4	— 30.9		— 26.3	— 16.2	— 35.6
Hvitsand	+ 11.3	— 9.2	— 6.2	— 13.1	— 4.2	— 23.5	— 18.0	— 19.6
Öfre t:get	+ 17.8	— 8.8	— 1.7	— 7.3	+ 1.3	— 21.4	— 12.3	— 16.2
Fryksdals härad	+ 13.5	— 10.4	— 4.6	— 7.6	— 0.9	— 21.4	— 13.2	— 13.7
Värmlands län	+ 10.9	— 5.8	+ 0.4	+ 1.9	— 2.7	— 16.9	— 8.6	— 6.7
Hela riket	+ 10.4	+ 4.7	+ 7.1	+ 6.9	— 0.7	— 7.5	— 3.7	— 3.9
Västeuropa ²⁾ . .	+ 5.5	+ 6.5	+ 8.2	+ 8.5	— 1.7	— 2.3	— 1.1	— 1.7

en hög tanke om sin förmåga och önskar utveckla sina krafter så mycket som möjligt. Hans ambition är inriktad på att finna denna sin förmåga högt skattad i reda pengar. Det finner han i Amerika. Dessutom är det sed och mod att resa till Amerika.

Till slut har emigrationen pågått så länge, att den åstadkommit ett slags sugning, som oemotståndligt rifver alltjämt nya skaror från hembygden. En stor del af släkten är redan i Amerika; de skildra i bref och ännu kraftigare vid besök i hemorten i lysande färger utsikterna i dollarns land; för att nu ej tala om penningförsändelser och amerikabiljetter och om fina kläder uppvisade för beundrande åskådare. — De många förolyckade eller misslyckade emigranterna, de tuga natarligen. — Slutligen bortdör ungdomslifvet i de värst aftappade socknarna, hela hematmosfären hviskar om Amerika, föräldrarna tala ofta högt därom. Och så griper amerikafebern den ena efter den andra, både hemmasöner och hemmadöttrar på burgna hemman, i behof af arbetskraft. Icke så sällan ha alla barnen rest, och det åldrande paret sitter ensamt hemma, utan möjlighet att kunna sköta gården tillfredsställande. Ty tjänare är det ej lätt att få. Fryksdalingen hatar öfver hufvud taget det personliga tjänsteförhållandet, åtminstone att tjäna i jorden. Alldeles särskildt svårt

¹⁾ Lekvattnets kapell är här för åren 1851/60 inräknadt under Fryksände. — ²⁾ Talen för Västeuropa i koll. >1901/08> afse endast åren 1901/06 och äro blott approximativa.

Tab. 8. Öfverskottet af in- eller utflyttning vid inrikes omflyttningen och vid folkbytet med utlandet, i årliga medeltal på 1,000 inb.

Socknar.	Hela omflyttningsresultatet.			Inrikes omflyttningsresultatet.			Utrikes omflyttningsresultatet.		
	1881/90.	1891/00.	1901/08.	1881/90.	1891/00.	1901/08.	1881/90.	1891/00.	1901/08.
Sunne	— 20·3	— 14·0	— 6·1	— 10·6	— 3·7	+ 6·0	— 9·7	— 10·3	— 12·1
Ö. Emtervik . . .	— 20·1	— 6·5	— 16·4	— 15·9	— 1·4	— 8·8	— 4·2	— 5·1	— 8·1
V. Emtervik . . .	— 24·8	— 8·0	— 8·5	— 8·1	+ 1·3	+ 2·8	— 16·2	— 9·3	— 10·8
Gräsmark	— 27·3	— 16·8	— 17·6	— 11·1	— 2·8	— 2·2	— 16·2	— 14·0	— 15·4
Lysvik	— 17·2	— 17·8	— 22·1	— 12·0	— 11·4	— 6·9	— 5·2	— 6·4	— 15·2
Nedre t:get	— 21·4	— 13·9	— 12·3	— 11·2	— 4·2	+ 0·3	— 10·2	— 9·7	— 12·6
Fryksände	— 19·8	— 7·4	— 9·9	— 9·6	— 1·6	— 0·0	— 10·2	— 5·8	— 9·9
Östmark	— 21·2	— 15·2	— 16·2	— 12·8	— 8·0	— 5·4	— 8·4	— 7·2	— 10·8
Lekvattnet	— 26·8	— 16·2	— 35·6	— 7·7	— 6·6	— 20·1	— 18·6	— 9·6	— 15·5
Hvitsand	— 23·5	— 18·0	— 19·6	— 13·5	— 11·5	— 14·0	— 10·0	— 6·5	— 5·6
Öfre t:get	— 21·4	— 12·8	— 16·2	— 11·2	— 5·9	— 6·2	— 10·2	— 6·4	— 10·0
Fryksdals härad	— 21·4	— 13·2	— 13·7	— 11·2	— 4·7	— 2·1	— 10·2	— 8·5	— 11·6
Värmlands län	— 16·9	— 8·6	— 6·7	— 5·8	— 2·8	— 0·8	— 11·1	— 5·8	— 5·9
Hela riket	— 7·5	— 3·7	— 3·9	.	.	.	— 7·5	— 3·7	— 3·9

tycks det vara att få ladugårdspigor. Det anses nästan förnedrande att sköta korna; »till sådant får man endast flickor med barn» är ett uttryck som jag ofta hört. Både drängar och pigor börja ta tjänst endast på halfår, ja på månad. Bönder med större hemman få arbeta styft under sommaren, då de sällan kunna uppbringa den nödiga aflönade arbetskraften. Jordtorparne äro nästan öfverallt försvunna, åtminstone dagsverkstorparne. — Endast en del bolagstorpäre sitta kvar och några prästbolstorpäre. — På en af de största gårdarna i Sunne socken — 70 tunnland inägojord och 300 tunnland skog med 40 kor och 14 hästar — fanns till för ett par år sedan flere torp. Nu fanns endast ett enda kvar, och äfven den torparen hotade att gå sin väg, om han icke fick sin dagspenning höjd från 1·75 till 2 kr. Gårdens arbetskraft bestod f. ö. (utom stalldräng) af en dräng och 2 pigor samt ej mindre än 5 säsongarbetare (och arbeterskor) samt dessutom 2 söner (om 16 och 20 år). Hela försommaren måste husbonden resa omkring Fryken för att uppspana lejfolk till slåttern, och ändå fick han aldrig så många han behöfde. Dagspenningen var 2·50 till 3 kr.

På större gårdar synes en lön af 300—350 kr. för dräng (18—20 års ålder) och 150 å 170 kr. för piga vara den vanliga. Både halfårslön och månadslön förekomma på flere håll allmänt. Sommar-dagsverken torde betalas med i genomsnitt 1·50—2 kr. och kosten — 3 kr. på egen kost — för män och 1 kr. och kosten för kvinnor

(på egen kost minst 1.50). Kontrakt förekomma sällan. Flottare ha omkr. 3 kr. för dagen, sjöflottare 4.50 pr dygn, byggnadssnickare 3 kr., murare 4 kr. För vinterarbete (skogsarbete) äro förtjänsterna ganska stora. En timmerhuggare har 2—3 kr. samt kost (intill 4.50 på egen kost), en körkarl något mindre. I Fryksände och i allmänhet de öfre socknarna torde förtjänsterna ställa sig något högre. — Torparne ha t. ex. ända till 2.75 om dagen. — Detta beror på, att timmerdrifningarna och flottningarna varit alldeles ofantligt stora i dessa socknar. Säkerligen har åtskillig öfverafverkning ägt rum. Många hundra man ha haft full sysselsättning med drifningar (körning och huggning), älf- och sjöflottning.¹⁾ — Skogsförtjänsterna i Dalarne och Norrland äro oftast större än de här anförda. — Såsom redan anförts, ha dessa goda förtjänster i de norra socknarna uppmuntrat till jordbruksarbetets öfvergång från tim- till betingsarbete. Rågskärrningen betalas med 8 öre pr snes (hvarje snes om 12 nekar, hvarje nek 8 tum i bandet), hvilket ger en inkomst om 5—6 kr. om dagen för en man och en kvinna tillsammans (å 60 till 70 snes om dagen) (Fryksände). Om snesen rymmer 10 små nekar, betingar den 5 öre, en hafresnes 3 till 4 öre. Vallräfsning betalas med 5—6 kr. pr tunnland (Hvitsand). I Lekvattnet bortauktioneras slätterarbetet till 5, 10 å 15 kr. pr »slump».

Det ekonomiska tillståndet skildrades vid min vistelse i Fryksdalen nästan öfverallt som godt eller t. o. m. mycket godt, hvarvid visserligen är att ihågkomma, att 1907 var ett första rangens högkonjunkturår. Skogsförtjänsterna voro mycket stora, dock relativt större för »löskararna», huggarne och körkarlarne, än för körarne, »hästkararna» (hemmansägare), beroende på att det är dessa som få ta hela drifningen på entreprenad och sedan aflöna löskarlarne, och då fryksdalingarna, äfven om deras hemmanslott är aldrig så liten, gärna vilja ha häst, finns det vanligen godt om hästkarlar men ondt om löskarlar.²⁾ Skogen har stigit ofantligt i värde. I de södra socknarna har den visserligen afverkats i alltför stor utsträckning — i synnerhet, tycks det, under 80-talet, då mycket pitprops afverkades, men i de öfre finns mycken skog kvar. Fryksdalingen förstår sig numera

¹⁾ Antalet flottadt sågtimmer var endast för Ljusnan åren 1901—1907 följande: 1901: 186,730, 1902: 147,248, 1903: 253,948, 1904: 210,408, 1905: 210,204, 1906: 292,258, 1907: 415,224.

Härtill kom för år 1907 omkr. 1,500 kub.-famn. pappersved, som legat kvar i vattendraget och ej kunnat flottas. Af hela 1907 års flottningsmassa har Fredrikshalds Sangbrugsforening drivit ut omkr. $\frac{2}{5}$. Hela flottningskostnaden uppgick 1907 till omkr. 75,000 kr. Antalet virkesuppköpare brukar vara 15 å 20, antalet sysselsatta arbetare (hvitsandingar, nyskogsbor, östmarkingar, älfdalningar och fryksändingar) minst 600, under 1 å 1 $\frac{1}{2}$ månad med en aflöning af 3—3.50 om dagen.

²⁾ Man har berättat mig, att huggarnes förtjänst på de sista tjugu åren stigit med endast 50 %. Körarens-hästkarlens inkomst synes för närvarande uppgå till mellan 3 och 5 kronor att föda sig och hästen på. Duktiga huggare förtjäna ända till 6 å 7 kr. pr dygn.

mycket väl på att uppskatta skogens värde och betydelsen af, att den skötes väl. Den nya skogsvårdslagen har säkerligen också gjort mycket godt för skogens bevarande. Mången gång har jag sett rörande bevis på, huru fäst fryksdalingen kan vara vid sin skog, ej sällan tyvärr i hjärt motsats mot hvad fallet är med jordbruket, »torfvän». Skogsplanteringarna börja tillvinna sig lifligt intresse. Som nackdelar framhålles, att kreaturen ej som förr kunna ströfva omkring på skogsbete — något som ju ur det rationella jordbrukets synpunkt snarast synes vara en fördel — och att särskildt fårafveln absolut förstöres. En stor del bönder, särskildt i de öfre socknarna, göra då och då en afverkning på flere tusen kronor, som med ens ställer deras ekonomi på goda fötter. Så godt som alla bönder i Fryksdalen vistas någon del af vintern på timmerkörslor. Flertalet småbrukare är ute som huggare på vintern, som flottare eller byggnadssnickare på våren och sommaren. Östmarksborna ha fordom haft mycket stora förtjänster från skogsdikningar i Norge (1897 ända till 13 kr. om dagen). Dessa förtjänster äro nu mindre, men dock stora nog, 3 å 4 kr. om dagen och mera. Arbetet betalas per meter. Tycker arbetsgifvaren, att dagsförtjänsten blir för stor, så arbetar man bara litet mindre. I början på juni, efter ploganden och såningen, ger man sig i väg till Norge. De större jordbrukarne återkomma efter 1 å 1½ månad till skördanden, de mindre först i oktober. Norges-vandringarna kunna undantagsvis sträcka sig ända till Trondhjem.

På senare tider har skogsarbetet äfven i Sverige börjat bedrifvas tidigare, från augusti—september. Det vanliga torde ännu vara att timmerdrifningen icke tar sin början förrän tidigast i oktober—november. Den räcker till i början af april. Sedan tas reda på vedaffall och hugges kolved. Då älfflottningen börjar, april—maj, blir en del sysselsatt med den, andra fortsätta med vedhuggningen. Älfflottningen räcker i allmänhet till midsommar. Under tiden pågår »skillning» och »mosläggning» (hopbindning) i Fryken. Sjöflottningen fortsätter hela sommaren. Under juli pågår efterflottningen (hufvudsakligen pappersved) i älffvarna. Lossningen i prämar på Fryken räcker hela sommaren (12—15 prämar med daglig förbindelse utefter hela Fryken). — Under allt detta har huggningen fortgått. — Det som blir öfver lägges upp för vintern med isen, tills våren kommer. På senhösten börja så timmerhuggning och körning igen.

Så skildrade för mig en af Fryksdalens bästa kännare arbets-säsongerna — utom för jordbruket — kring Frykens stränder. Naturligen äro pauserna betydliga på många håll, både de frivilliga och de ofrivilliga. Från Östmark berättas det t. ex., att man fortfarande ligger i ide långa tider, särskildt mellan 1 okt. och 15

Tab. 9. Antalet gifta kvinnor i åldern 15/45 år.

Socknar.	Folkmängd.			Giftna kvinnor i åldern 15/45 år.			D:o på 1,000 inb.	
	1860.	1880.	1900.	1860.	1880.	1900.	1860.	1900.
Sunne	10,757	11,742	9,935	1,104	945	772	103	78
Ö. Emtervik	2,952	2,879	2,475	301	218	162	102	65
V. Emtervik	2,421	2,423	2,030	245	165	152	101	75
Gräsmark	5,517	5,434	4,096	561	377	274	102	67
Lyavik	3,675	4,346	3,945	428	323	301	116	76
Nedre t: get	25,322	26,824	22,481	2,639	2,023	1,661	104	74
Fryksände	6,546	6,800	6,495	734	518	539	112	83
Östmark	5,325	5,025	4,409	574	388	322	108	73
Lekvattnet	1,438	1,281	1,016	148	88	80	103	79
Hvitsand	2,418	2,539	2,178	267	190	150	110	69
Öfre t: get	15,727	15,645	14,098	1,723	1,184	1,091	110	77
Fryksdals härad	41,049	42,469	36,579	4,362	3,212	2,752	106	75

jan., då det festas väldeliga och de stora arbetsförtjänsterna smälta som smör.

Jag har med afsikt sparat skildringen af jordbrukets nuvarande ställning till sist. Jordbruket får ännu så länge alldeles undanskymmas i fryksdalingens intresse af skogsbruket och skogsarbetet. Och dock kan man spåra en strömkantring i detta fall. Fryksdalingen har redan börjat sväfva mindre vida omkring i sina skogsresor och håller sig numera, åtminstone under nuvarande lifliga afverkningstid, gärna i hemtrakten. Skogskaravanerna ha smält ihop till några få karlar och hästar i hvarje. Redan härigenom är något vunnet för jordbruket. Kanske skall en gång den tid komma, då fryksdalingens ambition kastar sig också på jordbruket, och då kan man vänta mycket däraf. Så här utlåter sig landshöfdingen i 1901/05 års berättelse om förhållandena i Fryksdalen: »Då jordbruket i Älfedals och Fryksdals härad, om ock under perioden stadt i ett glädjande framsteg, fortfarande är mindre lönande och i allt fall icke af befolkningen omfattas med samma intresse som skogsbruket och dess binärningar, söka sig särskildt de yngre arbetarne fortfarande till de platser i andra delar af landet, där större skogsafverknings- och timmerflottningsarbeten förekomma. Med den lifliga verksamhet, skogsbruket inom länet företer, och de ökade tillfällena till arbetsförtjänster, som vid de under perioden ansenligt utvidgade industriella verken i hemorten företett, har dock den förr så vanliga företeelsen, att yngre arbetare från nämnda trakter af länet, efter upprepade besök vintertiden i Dalarna och Norrland,

Tab. 10. *Fruktbarheten inom äktenskapen.*

Socknar.	Föderskor med äkta barn. ¹⁾				Fruktbarhetstalen, ‰. ²⁾			
	1861/70	1871/80	1881/90	1891/00	1861/70	1871/80	1881/90	1891/00
Sunne	3,216	3,177	2,417	2,021	301	328	278	258
Ö. Emtervik	786	624	495	428	278	268	248	250
V. Emtervik	617	572	469	406	273	325	283	254
Gräsmark	1,609	1,296	973	890	308	315	283	304
Lysvik	1,332	1,166	972	939	328	340	309	309
Nedre t: get	7,560	6,835	5,326	4,684	302	320	281	274
Fryksände	2,232	1,951	1,526	1,534	321	343	313	308
Östmark	1,647	1,412	1,149	1,060	311	342	306	309
Lekvattnet	503	338	258	246	367	335	323	328
Hvitsand	831	688	599	567	331	336	340	357
Öfre t: get	5,213	4,389	3,532	3,397	323	341	316	317
<i>Fryksdals härad</i>	12,773	11,224	8,858	8,081	310	328	294	290
Värmlands län	318	294	284
Hela riket	290	301	292	276
Västeuropa	282	287	277	263

där slagit sig ner såsom bofasta, blifvit mindre allmänt förekommande.³⁾ Den vanliga utvandringen vintertiden till andra orter har sina orsaker mera i den hos befolkningen ännu gängse föreställningen om ett lättare och bättre aflönadt arbete å andra platser i landet än i verkligt behof. Värmlänningarne, särskildt från Älfdalen och Fryksdalen, äro fortfarande eftersökta för timmerdrifningsarbeten i mellersta delarna af vårt land.»

Fryksdalens jord säges vara mycket god jordbruksjord. Dess väsentligaste brist är dess kalkfattigdom. I närheten af Fryken kalka också de bättre jordbrukarne allmänt jorden, men litet längre upp blir frakten alltför dryg. — I Sunne kostar kalken 1¹/₂ kr. pr hl. (den införes från Kinnekulle och från Kumla i Nerke).⁴⁾ — I

¹⁾ Då den officiella statistiken för de särskilda socknarna upptager endast antalet barn (levande födda), har antalet föderskor beräknats under antagande af att det i hvarje socken varit en procent högre än antalet levande födda barn. — ²⁾ D. ä. Årliga antalet föderskor med äkta barn på hvarje tusental gifta kvinnor i åldern 15/45 år.

³⁾ Denna passus svarar mot följande i berättelsen för 1891/95: »De mindre arbetarnes och den lösa arbetarbefolkningens i såväl Fryksdalen som Älfdalen böjelse och behof att å andra orter söka arbetsförtjänst, såsom vid skogskörslor, flottningsarbeten, sågverksrörelse och byggnadsarbeten, i hvilka arbetsgrenar särskildt »fryksdalingen» är mycket förfaren och eftersökt, har jämväl under denna period gjort sig gällande. De flesta af dessa orters arbetssökande vända sig vanligen till Norrland och återkomma till hembygden dels på våren efter slutad skogsdrift och dels på hösten, men icke få kvarstanna och bosätta sig å de orter, där de fått arbete.»

⁴⁾ Jag känner dock exempel ända från Lekvattnet på jordbrukare, som med godt ekonomiskt resultat forslat kalk till sin jord från Torsby, fastän frakten kostat lika mycket som kalklasten (8⁵/₁₀ + 8⁵/₁₀ för ¹/₄ vagnlast).

allmänhet kan man säga, att fryksdalingarnas vaknande jordbruksintresse särskildt slagit sig på jordens förbättring genom artificiella gödningsämnen, stundom till den grad, att den naturliga gödseln icke utnyttjats tillräckligt. Befolkningens lynne ligger mycket för att experimentera, tidningar af alla slag, äfven jordbrukstidningar — Aftonbladets landtmannaupplaga — studeras med intresse; men tålmodet är nog inte så stort. Äfven åt kornas skötsel har man börjat ägna mera uppmärksamhet. Deras utfodring är mycket bättre än förr, ehuru hästarna naturligtvis ännu komma afgjordt i första rummet. En hel del mejerier ha anlagts. De tvinga husbonden själf att intressera sig för ladugården, då han på ett helt annat sätt kommer att följa med sitt jordbruks afkastning, när han tar emot betalningen för den till mejeriet levererade mjölken, än när mjölken förbrukas i hushållet och det öfverflödiga smöret af hustrun utbytes i handelsboden mot kaffe och socker. Tyvärr är just kaffetörsten en orsak till, att hustrurna ej så värst mycket uppskatta mejerierna, och sedan handseparatorerna kommit i bruk och bondsmöret stigit i värde, har mejerirörelsen här som annorstädes kommit i bakvatten. Dock synas mejerierna både i Sunne och Ö. Emtervik gå bra. En rationell ladugårdsskötsel motverkas, såsom redan förut framhållits, af att sätrarna ännu äro ganska vanliga i stora områden af Fryksdalen. I de öfre socknarna, särskildt i finnmarkerna, är finnrasen förhärskande. Kring Fryken är rasen allmänt uppblandad. Premierade tjurar användas här ofta till betäckning. År 1907 och de närmaste åren förut stodo slakt kreatur mycket högt i pris. Slaktare reste rundt hela Fryksdalen, ända från Karlstad, och köpte upp slakt kreatur. Detta hade till följd, att man allmänt slagit sig på kreatursuppfödning för slakt. För en slaktko af blandras betalades ända till 175 kr., för en finnko 90 å 100 kr.; för en mjölkko intill 200 å 250 kr. (finnko 100—150 kr.). Här och där uppföddes också grisar, som betingade 10 å 15 kr. vid en månads ålder. Däremot synes hönsafvel vara ovanlig.

I fråga om utrustning med jordbruksmaskiner tror jag, att Fryksdalen står jämförelsevis högt. Det beror naturligtvis delvis på att arbetskraften är så dyr och så sällsynt, men också på fryksdalingens vakenhet. Däremot synes det vara sämre beställdt med plöjning och dikning, allra mest kanske med dikningen. Äfven dessa brister torde emellertid i någon mån sammanhänga med, att arbetskraften är så otillräcklig. Ett af de allra värsta felen med det fryksdalska jordbruket är väl ändå, att kreatursgödningsen är för klen i förhållande till arealen.

Den numera vanliga växtföljden vid Fryken är träda, råg, 3 års vall, 2 års hafre. Ännu på 90-talet var 3, ja t. o. m. 4 års hafre ganska vanligt. Rågen går alldeles förträffligt, t. o. m. hvete trifs.

Hafren har blifvit bättre sedan 1902 års stora frost, då socknarna inköpte stora mängder bättre hafresorter till utsäde. Potatisen odlas för sig. Pelusker äro mycket vanliga. På vallarna har man mycket klöfver. Rofodling har kommit i gång sedan sekelskiftet men icke vunnit någon fart, förnämligast, tycks det, på grund af att den fordrar så mycken tillsyn. Uppe i »finnskogarne» finnes ingen ordnad växtföljd. Kornet är här hufvudsäde (jämte hafren).

I några socknar finnas landtmannaföreningar för inköp af gödningsämnen, utsäde o. s. v., i Sunne t. o. m. tre,¹⁾ som gifvetvis verka mycket godt till jordbruksintressets stärkande. Rösios föredragsverksamhet har äfven sträckt sig till Fryksdalen och har på många håll lofordats i höga toner. Här och där träffade jag på en småbrukare, som blifvit premierad eller varit på studieresa med offentligt understöd i de södra provinserna eller Danmark. Dessa småbrukare ha vanligen varit ytterst pigga och intresserade, deras jordbruk mönstergårdar. Mången gång har jag af deras grannar hört uttalas önskan, att många flere dylika resor borde anordnas. Sakerligen skulle också en intensiv, praktisk jordbruksundervisning på ort och ställe (vandringsträttare) göra mycket godt.

Öfver hufvud taget synes det mig, som om man icke behöfde ställa sig alltför pessimistisk vis å vis fryksdalingens jordbruksframtid, äfven om det är oförnekligt, att han tills dato visat sig som en ganska dålig jordbrukare. Kunde man bara bringa det därhän, att jord- och skogsbrukets mönstergilla skötsel blefve en ambitionssak inom socknen, så vore halfva målet vunnet. På fryksdalingens intelligens och duglighet behöfver man ej tvifla; det är bara ihärdigheten det gäller. Det är kanske skada, att alla herrgårdarna numera äro en saga blott. Det är därifrån man närmast skulle väntat sig ledningen. För närvarande finns det hvarken rik eller fattig i Fryksdalen; alla äro jämlika: bönder med små, små hemman och något skog till. Hemmansklyfningen har på många håll gått för långt. För närvarande vilja sönerna ofta icke öfvertaga hemmanslotten, äfven om den kan vara ganska tillräcklig. De fara hellre till Amerika. Det inträffar då ej så sällan, att den som vill öfverta faderns hemman, får det helt och hållet och till något lägre pris än saluvärdet. Som allmän regel gäller dock ännu, att alla arftgarne skola ha fullt värde för sin del af arvet. Jorden är också än så länge ytterligt »mobil». De stora skogsbolagen köpa massor af skogshemman.²⁾ Skogsborna flytta mången gång ner till Fryken

¹⁾ Den sydöstra, bildad 1904, hade 1907 en omsättning på 16,000 kr. Åren 1901—03 fanns i Sunne en mjölkkontrollförening. Ett par tjarföreningar finnas, och naturligtvis hästföreningar.

²⁾ I synnerhet köptes det oerhördt mycket skog 1907 och åren närmast förut, och spekulerades ännu mer. En del bolag äga äfven goda odlingsjordar i själfva »bygderna».

Tab. 11. *Folkmängdens fördelning efter civilstånd och ålder, år 1900.*

Socknar.	Hela folk- mäng- den.	D e r a f v o r o					Af 1,000 inb. till- hörde åldern		
		Barn, 0/15 år.	Ogifta män.	Ogifta kvin- nor.	Gifta män o. kvin- nor.	Änkl. o. änkor.	0/15 år.	15/50 år.	50/∞ år.
Sunne	9,935	3,142	1,286	1,522	3,335	650	316	432	252
Ö. Emtervik . .	2,475	713	380	421	797	164	288	442	270
V. Emtervik . .	2,030	618	284	278	704	146	305	424	271
Gräsmark . . .	4,096	1,272	521	630	1,386	287	311	399	290
Lysvik	3,945	1,300	559	614	1,193	279	330	444	226
Nedre t: get	22,481	7,045	3,030	3,465	7,415	1,526	313	429	258
Fryksände . . .	6,495	2,118	929	946	2,082	420	326	459	215
Östmark	4,409	1,474	692	660	1,312	271	334	441	225
Lekvattnet . . .	1,016	368	119	141	316	72	362	396	242
Hvitsand	2,178	711	358	318	651	140	326	454	220
Öfre t: get	14,008	4,671	2,008	2,065	4,361	903	331	447	222
<i>Fryksdals</i> <i>härad</i>	36,579	11,716	5,128	5,530	11,776	2,429	320	436	244
Till jämförelse:									
Värmlands län	314	454	232
Hela riket	324	471	205
Västeuropa	331	501	168

och köpa hemman där, men trifvas ej och emigrera. Skogstrakterna börja bli människotomma. Under mina vandringar genom finnmarkerna fann jag massor af gårdar öfvergifna. På sin höjd gick en gammal gubbe — grannen — och mejade höet. På ett ställe berättade man mig, att 64 grannfamiljer flyttat under de sista 30 åren. Skogsbolagen börja nu bli rädda att ej äga tillgänglig arbetskraft för skogsafverkningen och uppmuntra därför med goda villkor torpare och arrendatorer att sitta kvar på deras marker. Men ingenting hjälper. Affolkningen fortfar. I de egentliga »bygderna» kan man däremot icke tala om någon egentlig hushållsminskning, men hushållen krympa ihop ofantligt till medlemsantalet. I »bygderna» är det t. o. m. ofta nog svårt att få köpa jord; den står högt i pris, och på en del håll vilja bönderna icke gärna släppa in nykomlingar eller arbetare (särskildt Lysvik). I de nedre socknarna ha sörlänningar och öfriga utbördingar börjat nästla sig in (t. ex. V. Emtervik). Måhända kunna från dessa väntas impulser till ett bättre jordbruk.

Med tillhjälp af amerikapengarna och af den insikt och idoghet, som skåningar och öfriga sörlänningar kunna

något som anses inverka mycket oförmånligt på böndernas jordbruksintresse, då bolagsjorden ofta ej skötes väl.

släppa till, och med hjälp af ett rationellt skött skogsbruk borde Fryksdalen kunna gå en ny, bättre framtid till mötes. Emigrationen har till stor del varit en ambitionssak. Jordbruket kan också bli en ambitionssak. Hvad skogsbruket beträffar, så är Fryksdalens skogsmark, i synnerhet de öfre socknarnas, känd som en af Sveriges bästa; jordbruksmarken skulle säkerligen också kunna komma att stå i främsta ledet. Ännu många utkomstmöjligheter ligga för föfot i denna sköna bygd. Så t. ex. lingonplockning. Ensamt i Lysviks socken skola lingon ha exporterats på ett enda år till ett värde af 80,000 kr. I Västra Emtervik finnes en liten hemindustri, slädtillverkning, hvilken torde inbringa åtminstone ett par tiotusental kr.

Öfverallt i Fryksdalen har man medgifvit, att förhållandena äro ekonomiskt ofantligt mycket gynnsammare nu än för ett 20-tal år sedan och att utvecklingsmöjligheterna äro stora, men öfverallt har man också tillagt: »Få vi ej järnväg, kunna vi ej göra något af dessa våra möjligheter. Emigrationen kommer då att alltjämt tunna af befolkningen.» Onekligen äro också afsättningsmöjligheterna för en hel del produkter för närvarande ganska dåliga. Så är t. ex. björkskogen af ganska ringa värde, då björken är för tung att flottas. Exporten af råg och af bräder skulle i hög grad underlättas, om järnväg funnes, likaså naturligen kalkimporten. Industriella verk skulle då komma i gång, o. s. v. Med denna järnväg har man i allmänhet i första rummet menat inlandsbanan, hvilkens kanske främsta uppgift skulle vara att rädda dessa trakter från ekonomiskt beroende af Norge. Naturligen kommer äfven Fryksdalsbanan, hvilken nu omsider tycks skola bli verklighet, att bereda de närmast berörda områdena förbättrade framtidsmöjligheter.

• • •

Till slut några ord till kommentar af Tabellerna 1—13.

Under de tjugunåtta åren 1881/1908 har det absoluta utflyttningsöfverskottet uppgått till ej mindre än 17,391 personer, mer än hälften af den nuvarande folkmängden. Af dessa ha 10,529 utflyttat till utrikes ort, alltså 60·5 %. Af intresse är att iakttaga, hurusom den utrikes utflyttningen så småningom distanserar den inrikes. Under 80-talet utgjorde det utrikes utflyttningsöfverskottet endast 47·5 % af hela förlusten, under 90-talet 64·5 %, och åren 1901/08 84·4 %. Tydligtvis tenderar Amerika till att bli så godt som den enda dragningskraften på de utflyttande fryksdalingarne. För Öland äro motsvarande procenttal 1881/90: 67·8 %, 1891/1900: 61·4 % och 1901/07: 100 %. — Det förefaller också ganska naturligt, att ett emigrationscentrum efter någon tid börjar attrahera de angränsande bygdernas

Tab. 12. Utdebitering pr fyrk samt relativa antalet fattighjon år 1906.¹⁾

Kommuner.	Utdebitering. Öre.	Fattighjon, %	Kommuner.	Utdebitering. Öre.	Fattighjon, %
Sunne	25	3·7	Fryksände	86	5·1
Östra Emtervik	119	3·9	Östmark	118	6·9
Västra Emtervik	99	3·9	Lekvattnet	90	3·8
Gråsmark	137	6·5	Hvitsand	68	4·2
Lysvik	90	3·8			

befolkning. I hvad mån detta har ägt rum i Fryksdalen, har jag ej varit i tillfälle att undersöka.

Under hela perioden 1881/1908 återvanns genom invandring 15 personer på 100 till utrikes ort utvandrade, åren 1881/90 8, 1891/1900 21 och 1901/08 18 återinvandrade. — För Öland voro motsvarande tal 24 %, 11 %, 34 % och 31 %. För södra Dal äro proportionerna ungefär desamma som för Öland. Har alltså emigrationen härjat åtskilligt grundligare på Öland och i södra Dal än i Fryksdalen under den senaste mansåldern, så har å andra sidan också återinvandringen varit betydligt kraftigare i de båda förstnämnda områdena.

Af synnerligt intresse är naturligen att efterse, i hvilka afseenden emigrationstidens allmänna befolkningsförhållanden, speciellt den naturliga folkökningen, avvika från föregående tids, äfvensom hvilka förändringar som inträdt under emigrationens fortgång. Härvid är särskildt att observera följande.

Från 1850-talet till 1880-talet sjönk giftermålstalet för Fryksdalen med 36 %, från 1880-talet till 1901/1908 med ytterligare 4 %. Födelsestalet sjönk under motsvarande perioder med resp. 33 och 10 %, hvaremot dödstalet sjönk under den första perioden med 39 % och steg under den andra med 18 %. Resultatet blef, att öfverskottstalet sjönk med resp. 24 och 45 %.

Om jag sätter giftermåls-, resp. födelse-, döds-, öfverskotts- och omflyttningstalen för hela riket lika med 100 för hvar och en af nedanstående perioder, bli motsvarande tal för Fryksdalen följande:

Åren	Giftermålstalet.	Födelsestalet.	Dödstal.	Öfverskottstalet.	Förlusten genom utflyttning.
1851/60	101·3	114·0	106·0	129·7	128·6
1881/90	77·8	86·8	83·4	90·2	285·3
1901/08	78·8	87·6	109·9	56·6	351·8

[Forts. af texten se sid. 28].

¹⁾ Utdebiteringen afser i mantal satt jord. Antalet fattighjon är beräknadt i % af hela folkmängden.

Tab. 13. Antalet hemman och hemmansdelar med nedanstående mantal.¹⁾

År.	1 mtl och där- öfver.	3/4— 1.	1/2— 3/4.	3/8— 1/2.	1/4— 3/8.	1/8— 1/4.	1/16— 1/8.	1/64— 1/16.	1/256— 1/64.	Under 1/256.	Sum- ma.
<i>Sunne.</i>											
1750	44	—	14	—	36	10	—	—	—	—	104
1810	9	—	8	4	13	92	264	278	42	1	706
1840	8	—	4	6	15	73	266	285	61	4	722
1865	7	1	5	4	17	79	232	346	109	14	814
1900	7	1	8	2	21	60	282	419	296	155	1,196
<i>Östra Emtervik.</i>											
1750	14	—	4	—	14	4	—	—	—	—	36
1810	1	—	1	1	7	48	86	38	1	—	178
1840	1	—	1	—	7	49	95	43	—	—	196
1865	—	—	2	2	6	44	79	42	—	—	175
1900	—	—	2	—	10	49	80	72	15	6	234
<i>Västra Emtervik.</i>											
1750	6	—	5	—	11	3	—	—	—	—	25
1810	—	—	—	—	—	12	79	84	6	—	181
1840	—	—	—	—	—	14	56	120	13	1	204
1865	—	—	—	—	1	14	54	114	34	2	219
1900	—	—	—	—	—	13	56	113	76	27	285
<i>Gräsmark.</i>											
1750	8	—	7	—	24	12	—	—	—	—	46
1810	—	—	—	—	1	9	56	186	75	9	336
1840	—	—	—	—	—	9	40	202	121	33	405
1865	—	—	—	—	2	6	32	191	180	110	521
1900	—	—	—	—	2	4	33	195	282	221	687
<i>Lysvik.</i>											
1750	4	—	4	—	12	2	—	—	—	—	22
1810	—	—	—	—	1	7	39	134	28	1	210
1840	—	—	1	1	—	2	32	160	71	10	277
1865	—	—	—	1	1	5	22	174	147	31	381
1900	—	—	—	—	—	3	20	184	238	133	578
<i>Fryksände.</i>											
1750	10	—	2	—	10	2	—	—	—	—	24
1810	1	—	2	1	1	7	63	203	86	3	367
1840	1	1	—	—	1	10	54	237	170	33	507
1865	—	2	—	1	2	5	32	249	269	95	655
1900	1	1	—	1	1	4	24	248	300	252	832

¹⁾ Siffrorna för år 1750 angifva antalet af *oklufna hemman*, enligt jordeboken för detta år. Siffrorna för åren 1810, 1840, 1865 och 1900 angifva antalet af *hemmansdelar*, enligt mantals- och taxeringslängderna för dessa år. Dessa senare siffror angifva alltså *hemmansklyfningens utveckling* vid envar af de fyra tidpunkterna, med reservation för de brister hvilka ännas i nyssnämnda längder. Ifrågasvarande siffror öfver hemmansdelarnas antal kunna avvika från antalet af *brukningsdelar* dels på grund af sådana fall, då delar af olika hemman (hemmansnummer) brukas tillsammans i ett bruk, dels på grund af sådana fall, då flere brukare sitta på ett af samma ägare innehaft hemman eller hemmansdel. Fall af den förra beskaffenheten föranleda, att brukningsdelarnas antal blir mindre än hemmansdelornas; fall af den senare beskaffenheten föranleda, att hemmansdelarnas antal blir mindre än brukningsdelarnas. I hvad mån uti ofvanstående socknar det ena eller andra förekommer, framgår i viss grad af en jämförelse mellan hemmansdelarnas antal år 1900 enligt härvarande tabeller samt brukningsdelarnas antal vid samma tidpunkt enligt den officiella jordbruksstatistiken samt ekonomiska kartverkets uppgifter.

Tab. 13. (Forts.) Antalet hemman och hemmansdelar med nedanstående mantal.

År.	1 mtl och där- öfver.	3/4— 1.	1/2— 3/4.	3/8— 1/2.	1/4— 3/8.	1/8— 1/4.	1/16— 1/8.	1/64— 1/16.	1/256— 1/64.	Under 1/256.	Sum- ma.
<i>Östmark.</i>											
1750	3	—	1	—	8	2	—	—	—	—	14
1810	—	—	—	—	—	8	15	90	54	6	168
1840	—	—	—	—	—	4	12	107	76	18	217
1865	—	—	—	—	—	5	12	90	207	222	536
1900	—	—	—	—	—	1	8	84	248	412	753
<i>Lekvattnet.</i>											
1750	1	—	—	—	7	1	—	—	—	—	9
1810	—	—	—	—	—	—	2	26	14	1	43
1840	—	—	—	—	—	—	1	20	35	3	59
1865	—	—	—	—	—	1	—	29	112	70	212
1900	—	—	—	—	—	—	1	27	101	71	200
<i>Hvitsand.</i>											
1750	2	—	—	—	6	—	—	—	—	—	8
1810	—	—	—	—	—	1	14	50	19	5	89
1840	—	—	—	—	1	2	5	67	34	14	123
1865	—	—	—	—	1	2	9	55	74	48	189
1900	—	—	—	—	1	3	9	45	83	112	253
<i>Fryksdals härad.</i>											
1750	87	—	37	—	128	36	—	—	—	—	288
1810	11	—	6	6	23	174	618	1,089	325	26	2,278
1840	10	1	6	7	24	163	561	1,241	581	116	2,710
1865	7	3	7	8	30	161	472	1,290	1,132	592	3,702
1900	8	2	5	3	35	137	463	1,387	1,589	1,389	5,018

Vid jämförelse med utvecklingen för hela riket (tab. nederst sid. 26) finnes alltså giftermålsfrekvensen ha gått tillbaka högst väsentligt under den första perioden, likaså både födelsernas och dödsfallens relativa antal, i synnerhet de förras. Både giftermåls-, födelse-, döds- och öfverskottstalen voro högre än rikets för 1850-talet, men lägre på 1880-talet. Från 1880-talet till 1901/1908 ha de två första talen bibehållit sin plats orubbad (i förhållande till rikets), hvaremot dödstalet åter blifvit betydligt högre än rikets. I hvad mån denna stegrade dödlighet beror på en förändrad ålderssammansättning hos befolkningen och i hvad mån på andra orsaker, är ej möjligt att utreda med föreliggande tabellmaterial. Det är dock all anledning att antaga, att tillbakagången af de kraftigaste åldrarna alldeles afgjordt är hufvudorsaken. Såsom framgår af Tab. 11, är åldersfördelningen mycket ogynnsam: åldern 15/50 är svagt representerad, de högre åldrarna starkt. — I ännu mycket högre grad gäller detta om Öland och södra Dal, i hvilka bygder äfven barnåldern är mycket fåtalig.

För Fryksdalen och Öland ha födelse-, döds- och öfverskottstalen utvecklats sig på följande sätt under de tre sista decennierna

Område.	Födelsetal.			Dödstal.			Öfverskottstal.		
	1881/90	1891/1900	1901/08	1881/90	1891/1900	1901/1908	1881/90	1891/1900	1901/08
Fryksdalen	25.1	24.4	22.7	14.1	15.8	16.6	11.0	8.6	6.1
Öland ¹⁾	23.5	22.0	20.5	17.9	18.6	19.0	5.6	3.4	1.5

Bägge de sista decennierna uppvisa för båda områdena sjunkande födelsetal och stigande dödstal. Vid jämförelse med rikets tal visar det sig, att födelsetalet äfven på Öland hållit sig någorlunda stabilt under hela den sista generationen (om rikets tal = 100, så är Ölands 1881/1890 och 1901/1907 resp. 81 och 79), medan däremot dess dödstal visar en betydlig stegring (1881/1890: 106 och 1901/1908: 126 % af rikets). För 1850-talet har jag icke de för jämförelse erforderliga siffrorna till hands för Öland. Jag har trots mig finna, att Ölands öfverskottstal, som på 1850-talet var något högre än rikets, från 1850-talet till 1880-talet sjunkit med mer än 50 %. Från 1880-talet till 1901/1907 sjönk det med ytterligare 73 % och uppgår 1901/1907 till knappt 14 % af rikets.

Af mycket stor betydelse för bedömandet af en befolknings tillväxtnöjligheter är att känna det relativa antalet gifta kvinnor i fruktsamhetsåldern och deras fruktsamhet. Af Tab. 9 och 10, kompletterade ur den allmänna befolkningsstatistiken, få vi härom veta följande:

	Gifta kvinnor i åldern 15/45 år på 1,000 inv.			Fruksamhetstalen, i ‰.		
	1860.	1900.	Ökning i %.	1861/70.	1891/1900.	Ökning i %.
Fryksdalen	106	75	— 29	310	290	— 6
Hela riket	102	88	— 14	290	276	— 5

Både det relativa antalet gifta kvinnor i fruktsamhetsåldern och deras fruktsamhet har alltså minskats mera i Fryksdalen än i hela riket sedan 1860-talet. Sättas emellertid rikets »tal» lika med 100, bli de i fruktsamhetsåldern varande gifta kvinnornas tal för Fryksdalen 104 resp. 85, för 1860 och 1900, och fruktsamhetstalen 107 och 105, för 1860-talet och 1890-talet. Måta vi med dessa mått i stället för med de ursprungliga talen, visar det sig, att Fryksdalens på 1860-talet ganska höga fruktsamhet gått, relativt taget, endast föga tillbaka under den långa emigrationsperioden, medan

¹⁾ Talen i kol. »1901/08» afse åren 1901/07.

däremot det relativa antalet gifta kvinnor i fruktsamhetsåldern minskats afsevärdt. Det är väl först och främst denna relativt höga fruktsamhet, som hållit det fryksdalska födelsetalet någorlunda uppe. »Frukt-samhetskurvan» är f. ö. påfallande ojämn. Om rikets fruktsamhet sättes lika med 100, blir Fryksdalens för de fyra decennierna från 1860 till 1900 resp. 107, 109, 101 och 105. Anmärkningsvärd är här höjningen på 1870-talet och den starka sänkningen på 1880-talet med ty åtföljande stegring åren 1891/1900. *Måhända* kan man här afläsa den starka haussen på 1870-talet och 1880-talets därpå följande baisse inom häradets ekonomiska lif.

Sätter jag rikets giftermåls-, födelse- och dödstal samt antalet gifta kvinnor om 15/45 år och fruktsamhetstalet lika med 100 både för tiden närmast före emigrationen, 1850- och 1860-talen, och för den nuvarande tiden och i dessa mått anger höjningen af motsvarande Fryksdalstal, blir resultatet följande:

Giftermålstal.	Födelsetal.	Dödstal.	G. kv. 15/45 år.	Frukt-samhet.
— 23 %	— 26 %	+ 4 %	— 19 %	— 1 %

Beträffande Tab. 13 kan följande anmärkas.

Från 1810 till 1900 har hemmansdelarnas antal i Fryksdalen ökats med 120 %, däraf 1811/1840 med 19 %, 1841/1865 med 37 % och 1866/1900 med 36 %, d. v. s. hastigast under den mellersta (och kortaste) perioden, långsammast under den första. Af samtliga hemmansdelar kommo år 1810 endast 15 % upp till $\frac{1}{64}$ mantal, år 1865 47 % och år 1900 59 %. Dessa allra minsta hemmansdelars antal mer än åttadubblades från 1810 till 1900 och ökades 1811/40 med nära 100 %, 1841/1865 med nära 150 % och 1866/1900 med nära 75 %. Har ökningen af hemmansdelarnas antal något hejdats under den sista generationen — jämfördt med närmast föregående, — gäller detsamma sålunda ännu mera om ökningen af de allra minsta hemmansdelarna. Emellertid är ökningen i bådadera afseendena påfallande stor ändå, allra hälst om man tar i betraktande, *dels* att hemmansplittringen redan 1865 hade nått mycket långt, *dels*, och framförallt, att perioden efter 1865 karaktäriseras såväl af stagnerande nyodling som af folkminskning. Besinna vi till slut också, att till dessa hemmansdelar skola läggas ett betydligt antal lägenheter (2,444 uppges det år 1905, mot 1,411 år 1866¹⁾), så synes det ställdt utom allt tvifvel, att utvecklingen i Fryksdalen går och länge gått mot småbruk, liksom också att jordsplittringen på många håll gått så långt, att bonden endast är att anse som en arbetare med eget hem.²⁾ Det må visserligen också ihågkommas, — vid jäm-

¹⁾ En del uppgifter finnas icke tillgängliga för hela Fryksdalen för 1865.

²⁾ Stundom kan man bredvid hvarandra finna ett ända till ytterlighet sönderplittadt och ett endast på några få händer uppdeladt hemman. Jag känner fall, då ett

förelse mellan förr och nu — att familjerna gått tillbaka i personal högst betydligt, och att jordens skötsel förbättrats, hvarför också afkastningen ökats. Äfvenledes finns det skäl att anta, att *brukningsdelarnas* antal är betydligt mindre än *hemmansdelarnas* i de nordliga skogssocknarna. I stället för forna tiders »50-årstorp» ha nog också i ganska stor utsträckning trädt egnahemsinnehafvare med mantalssatt jord. Som ett bestyrkt faktum återstår emellertid, att hemmansplittringen fortgått äfven sedan emigrationen åstadkommit en högst betydlig folkminskning. Förklaringen ligger, såsom redan nämnts, i att emigrationen tagit mera på hushållens storlek än på deras antal. En viktig orsak till detta förhållande åter är arbetskraftens stigande dyrhet och den alltjämt ökade ohågan att tjäna (äfven hos föräldrarna). Den odlade åkerarealen har uppgivits för 1805 till 5,900 hektar, för 1866 till 21,200 hektar och för 1905 till 25,300 hektar. På hvarje hemmansdel torde ha kommit i medeltal: 1810 omkring $2\frac{3}{4}$ hektar, 1866 däremot $5\frac{3}{4}$ hektar och år 1900 en obetydlighet mer än 5 hektar. På hvarje innevånare skulle efter samma beräkning ha kommit, år 1805: 0·3 hektar, år 1865: 0·5 hektar och år 1905: 0·7 hektar.

Till sist några ord till belysande af förhållandena inom de olika socknarna. I nedanstående tabell har jag ordnat dessa efter procenttal hemmansdelar med mindre än $\frac{1}{64}$ mantal år 1810 och framställt deras procentiska tillväxt af hemmansdelar och folkmängd. I sista kolumnen har tillagts uppgift om den odlade jordens relativa utbredning år 1905.

S o c k n a r.	Hemmansdelaromintill $\frac{1}{64}$ mant. i % af samtl. år 1810.	Ökning, i %.		Odlad jord i % af arealen land år 1905.
		Hemmansdelar 1811/65.	Folkmängden 1806/65.	
Östmark	36	219	126	4·2
Lekvattnet	35	393	216	2·2
Hvitsand	27	112	203	5·1
Gräsmark	25	55	90	5·1
Fryksände	24	78	217	9·1
Lysvik	14	81	142	12·1
Sunne	6	14	75	16·7
Västra Emtervik	3	21	71	20·5
Östra Emtervik	—	—	78	24·6
Fryksdalen	15	63	113	9·9

Af tabellen framgår, att det råder ett visst samband mellan ringa uppodling (låg procent odlad jord)¹⁾, stark hemmansplittring

hemman kommit i händerna på ett bruk (eller bolag), som så småningom löst ut så godt som alla hemmansägarna, tills endast några få hårdnackade större bönder suttit kvar, under det att en mängd småbönder samlat sig på hemmanet bredvid.

¹⁾ Enligt uppgift skall åkerarealen ha tillväxt mycket starkt i Lysvik, likaledes ganska starkt i Västra Emtervik, men svagt i Sunne och i Gräsmark.

och stark ökning af hemmansdelarnas antal och af folkmängden under perioden 1806/1865.

Nedanstående tabell kan tjäna att belysa utvecklingen under emigrationsperioden 1866/1900.

S o c k n a r .	Hemmansdelar om intill $\frac{1}{64}$ mant. i % af samtl. år 1865.	Hektar åker år 1865 i medeltal pr		Ökning i % åren 1866/1900.			Hemmansdelar om intill $\frac{1}{64}$ mant. i % af samtl. år 1900.
		hemmansdel.	invånare.	Hemmansdelar.	Folkmängden.	Åkerarealen.	
Lekvattnet	85.9	1.7	0.2	minskn.	— 37	20	86.0
Östmark	80.0	2.5	0.2	41	— 20	20	87.6
Hvitsand	64.5	4.5	0.3	34	— 14	24	77.6
Gräsmark	55.7	3.4	0.3	32	— 29	25	65.8
Fryksände	55.6	5.3	0.5	27	— 7.7	28	66.3
Lysvik	46.7	4.0	0.4	52	— 1.6	44	64.2
Västra Emtervik	16.4	7.3	0.6	30	— 17.8	53	36.1
Sunne	15.1	9.4	0.7	47	— 11.9	13	37.7
Östra Emtervik	—	15.6	0.9	34	— 20.1	minskn.	9.0
Fryksdalen	46.6	5.8	0.5	36	— 15.7	19	59.0

Af tabellen framgår, att något samband mellan hemmans- och folkökning, åkerarealens utbredning och hemmanssplittringen icke kan konstateras för emigrationsperioden. I synnerhet är det påfallande, att emigrationen varit särskildt häftig i ett par socknar med mycket stark hemmanssplittring och med stark både hemmans- och folkökning perioden 1806/1865, men också i en socken med mycket svag hemmanssplittring, svag hemmans- och folkökning under åren 1806/1865. Det är tydligtvis andra faktorer än hemmanssplittringen som varit bestämmande för utvandringens omfattning, först och främst sådana som läget — aflägsna skogssocknar måste förr eller senare komma att affolkas, sedan deras invånare väl en gång fått smak på det lättare och mindre enformiga lifvet nere i bygderna¹⁾ — och affärskonjunkturerna (här först och främst skogskonjunkturerna). Det må också framhåvas, att socknarna äro för små enheter (knappast några verkliga social-ekonomiska enheter, med ett eget lif), för att sockenstatistiken skulle kunna vara af så synnerligt intresse. Här nedan har jag åskådliggjort emigrationens verkningar under perioderna 1866/1880 och 1881/1908.

S o c k n a r .	Folkökning eller minskning i %		
	1866/1908.	1866/1880	1881/1908.
Lekvattnet	— 50.3	— 19.9	— 37.9
Gräsmark	— 38.4	— 6.5	— 34.1
Ö. Emtervik	— 29.9	— 7.0	— 24.6
Östmark	— 28.7	— 9.0	— 19.6
Hvitsand	— 22.7	— 0.0	— 22.7
V. Emtervik	— 22.5	— 1.9	— 21.0
Sunne	— 12.0	+ 4.1	— 15.4
Lysvik	— 11.9	+ 8.4	— 18.7
Fryksände	— 7.7	— 3.4	— 4.4
Fryksdalen	— 20.6	— 2.1	— 18.9

¹⁾ Naturligen kan också stark hemmanssplittring ha medverkat.

Till slut kan förtjäna påpekas följande. Det relativa antalet födda (födelse-talet) var på 1850-talet störst i Östmark; de öfriga socknarna kommo i följande ordning: Hvitsand, Fryksände (med Lekvattnet), Lysvik, Gräsmark, Sunne, de båda Emtervikssocknarna. Med afseende på fruktsamheten kommo socknarna under 1860-talet i följande ordning: Lekvattnet, Hvitsand, Lysvik, Fryksände, Gräsmark, Sunne, Emtervikssocknarna. Det ser ut, som om födelsefrekvens och fruktsamhet stode i ett visst samband med åkerarealens utbredning (och hemmansdelarnas tillväxt). Emtervikssocknarna äro de enda, som före emigrationstiden ha lägre födelse- och fruktsamhetstal än riket. De ha också i mångt och mycket syns mig föga »fryksdalska». Östra Emtervik är (utom det lilla Lekvattnet) den enda socken, som uppvisar lägre fruktsamhet för 1870-talet än för 1860-talet. Skulle man våga sammanställa detta förhållande med hvad som sagts om, att denna socken endast i ringa mån blef meddelaktig i Norrlandsuppsvinget?

Beträffande Tab. 12 skall jag inskränka mig till att nämna, att jag i Gräsmark och Östmark hört den mesta klagan öfver skatterna och iakttagit den mesta fattigdomen. Gräsmark kommer i fråga om utdebitering nära nog upp emot de högst debiterade ölandssocknarna. Från båda dessa socknar har jag också hört mycken klagan öfver skolväsendets usla ställning. Det blir allt svårare att hålla skolorna vid makt. En framstående man i orten, själf folkskollärare, ansåg skolorna sämre nu än för 30 år sedan.

Ytterligare en del statistik har sammanförts här nedan. En sammanställning femårsvis af den sålda, resp. efter utmätning och konkurs sålda egendomen, uttryckt i tusental kronor, för Fryksdalen, Värmland, Riket samt Sundal, Nordal och Valbo har gifvit följande resultat:

Femårsperioder.	Fryksdalen. ¹⁾			Värmland.			Procenten för	
	Såld egendom.	Efter konkurs såld.	I % af all såld.	Såld egendom.	Efter konkurs såld.	I % af all såld.	Hela riket.	Södra Dal. ²⁾
1856/60	3,117	155	5.0	22,745	306	1.4	1.9	12.8
1861/65	2,462	87	3.5	16,369	783	4.8	4.7	5.6
1866/70	2,011	281	14.0	18,510	2,374	12.8	13.0	22.0
1871/75	7,016	164	2.3	36,469	1,334	3.6	3.4	9.6
1876/80	2,876	141	4.9	22,868	1,249	5.5	4.6	15.0
1881/85	3,560	265	7.4	26,460	1,992	7.5	5.2	14.6
1886/90	2,967	269	9.1	21,506	2,627	12.2	9.9	10.4
1891/95	3,319	104	3.4	28,307	1,729	6.1	6.8	10.8
1896/1900	4,328	40	0.8	36,310	1,279	3.4	3.7	6.8

¹⁾ Då uppgift saknas för Fryksdalen och södra Dal för året 1856, har detta år antagits ha en försäljning motsvarande medelförsäljningen för åren 1857/1860.

²⁾ Sundals, Nordals och Valbo häradar.

Det må särskildt observeras, att konkursförsäljningen i Fryksdalen åren 1866/1870 varit relativt något större än både rikets och Värmlands, att den åren 1871/1875 varit försvinnande liten jämförd med hela försäljningen, under de två följande femårsperioderna åter något större än rikets (men mindre än Värmlands) och därefter åter allt mindre och mindre. Konkursprocenten för Södra Dal är för samtliga perioder betydligt högre än både rikets och Fryksdalens. »Agrarkrisens» starka och tidiga verkningar komma väl till synes i Södra Dals konkursprocenttal. Anmärkningsvärd är också den starka stegringen af Fryksdalens hela försäljningssumma från 1860-talets senare till 1870-talets förra hälft. Från slutet af 1890-talet har en ny mycket stark stegring ägt rum. Saluvärdet af all försold egendom var under åren 1893/1897: 3,808 tusen, 1898/1902: 5,538 tusen och 1903/1907: 10,690 tusen kronor. Hela antalet lagfarter utgjorde 1903/1907: 3,653, däraf 2,510 köp (alltså 500 om året). Under samma period har värdet af den fasta egendom, som sålts af enskilda till allmänna inrättningar, bolag och andra samfund, uppgått till 16.4 % af värdet af all såld fast egendom (10,690 tusen kr.). Frändrages den egendom, som af bolagen sålts till enskilda (2.7 %), återstå 13.7 %.

En undersökning af postanvisningarna från Amerika till några postanstalter för året 1906 har gifvit följande resultat:

Till Sunne postanstalt ankomna	114,115 kr.
» Stöpafors (i Sunne socken)	10,500 »
» Gräsmarks postanstalt	35,000 »
» Lysviks »	91,250 »
	Summa 250,865 kr.

Det är icke möjligt att exakt bestämma, huru stor den folkmängd är, som utgör dessa postanstalters kundkrets. Man torde kunna anta, att på hvarje invånare komma åtminstone 15 kronor. För Lysviks socken skulle man t. o. m. få 26 kr., för Gräsmarks endast ungefär 10. Det kan nämnas, att en liknande beräkning för Sundals härad gifvit 10 kr. per inv. till resultat; för en öländsk socken (Högby) 30 kr. Ölandsundersökningens författare anslår de summor, som genom posten eller i bankanvisningar anlända till Öland från ölandingar i Amerika, till 500,000 kr. årligen, d. v. s. ungefär 17 kr. per inv. Motsvarande summa för Fryksdalen torde väl i hvarje fall kunna uppskattas till $\frac{1}{3}$ million. Att Lysvik utmärker sig för ett särskildt högt belopp synes vara sannolikt. Lysvikarne äro i hela Fryksdalen kända för förmåga att samla pengar och för allmän duktighet (i motsats mot t. ex. östmarksborna). En genomgång af postanvisningarna från Sunne till Amerika har visat, att ungefär 10 % af de inkomna pengarna vandra ut. En genomgång af de från Amerika till Sunne, Lysvik och Gräsmark kommande decemberförsändelserna har gifvit till resultat, att följande stater äro starkast representerade: Illinois, Kalifornien, Minnesota, Montana, Washington, New York, Rhode Island, Michigan och Massachusetts.

EMIGRATIONSUTREDNINGENS
BYGDEUNDERSÖKNINGAR

JÖSSE HÄRAD I VÄRMLAND

AF

G. GERHARD MAGNUSSON

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNNER

1908

Inledning.

Jösse härad i Värmland består af nio socknar, en kapellförsamling och en köping. Häradet gränsar i norr till konungariket Norge och Fryksdals härad, i öster till Fryksdals och Kils härader, i söder till Gillbergs och Nordmarks härader och i väster till Nordmarks härad och Norge.

Enligt Fernow skall en höfding Göte, hvilken under Olof Trätäljas tid och på denne sin frändes anvisning med ett stort följande af Västgötar och Göingebor från Skåne inträngde i dessa bygder och här tog sitt säte å kronohemmanet Berg i Älgå socken, ha gifvit såväl häradet som den närbelägna Jösseforsen dess namn, Götes härad och Götesfors, sedermera förändradt till *Jösse*.

Socknarna äro Köla, Eda, Arvika landsförsamling, Ny, Älgå Gunnarskog, Brunskog, Mangskog och Boda. Därtill komma Arvika köping och Bogens kapellförsamling.

Nordvästra stambanan genomlöper häradets södra delar, från Bodas gräns mot Kil till Edas gräns mot Norge, och räknar på denna väg åtta stationer, Boda, Brunsberg, Edane, Myrom (anhalt), Arvika, Ottebol, Åmot och Charlottenberg. De största vattendragen äro Värmeln och Glafs fjorden, som med sina norra delar tränga långt in i häradet. Värmeln kringflyter en mängd holmar och bildar en otalig mängd vikar i Boda och Brunskogs socknar, som genom denna sjö ha förbindelse med Väneren genom Borgvik. Glafs fjorden går upp till Arvika köping och landsförsamling, bildar i Älgå socken Älgå fjorden och utgör förbindelseled med Väneren via Säffle. Dessutom har häradet ett antal andra sjöar, däraf Nysockensjön, Ränken och Gunnern äro störst, samt några genomlöpande flottleder.

Jösse härad och tingslag, som sammanfaller med Jösse domsaga och Jösse fögderi, är deladt i två länsmansdistrikt, Västra och Östra.

Den rådande jordmånen i hela häradet är lera, af olika natur och godhet. Sandjord förekommer öfvervägande, utom i skogsbygderna, endast inom Grafås, Treskog och Löfnäs i Gunnarskogs socken samt i Norra och Södra Emterud och Morast i Eda socken.

Jösse härad är öfvervägande skogsbygd, i det att 78:3 procent af hela arealen utgör skog och endast 13:1 procent odlad jord. In-

vånareantalet för hela häradet höll sig från 1865 till 1880 öfver 34,000, men hade till 1907 gått ner till något öfver 32,000. För bättre öfverskådlighet meddelas här en tabell öfver Jösse härads areal och befolkningsförhållanden.

Areal och folkmängd i Jösse härads församlingar.

Socken.	Areal Kvkm. (land och vatten).	Areal land. Hektar.	Däraf i proc. 1905.			Invånareantal.			
			Odlad jord.	Naturligäng.	Skog.	1805.	1865.	1880.	1907.
Köla	240	21,238	15·8	2·8	78·0	1,874	3,428	3,056	2,578
Eda	288	26,762	13·8	4·4	75·0	2,297	4,951	5,688	6,149
Arvika ¹	194	15,810	20·7	1·7	74·0	1,817	3,997	4,150	4,128
Arvika köping ¹						300	874	1,514	4,388
Ny	105	8,001	19·8	3·5	73·6	1,121	1,806	1,823	1,565
Älgå	174	14,376	7·9	2·1	85·9	1,301	2,402	2,184	1,508
Gunnarskog ²	412	37,118	9·5	5·4	79·1	3,153	6,578	6,087	4,850
Bogens kapell ²	85	7,821	1·5	6·5	83·1	350	636	517	306
Brunskog	268	23,146	15·6	1·8	78·5	2,406	5,179	4,988	3,761
Mangskog	135	12,648	7·8	2·9	83·4	1,100	2,505	2,476	1,497
Boda	83	7,127	22·7	1·9	72·8	1,009	2,042	2,289	1,616
Hela häradet	1,984	174,047	13·1	3·4	78·3	16,728	34,398	34,722	32,346

¹ Köpingens areal ingår i Arvika sockens. — ² Folkmängden år 1806 är blott gissningsvis fördelad på Gunnarskogs socken och Bogens kapell.

Måndagen den 17 juni anlände jag per järnväg till Edane i Brunskogs socken, hvilken plats jag valde till utgångspunkt för de närmaste veckornas forskning. Den 19 samma månad reste jag in till Karlstad och beviljades där ett längre samtal med landshöfdingen Gerh. Dyrssen, som därvid bl. a. upplyste, att allmän kungörelse utgått till vederbörande kronobetjäning, kommunalstämmo- och kommunalnämndsordförande samt prästerskapet i Värmlands län med anmodan att tillhandagå de utsända bygdeforskarna »med de upplysningar och råd, hvaraf de för utförande af undersökningarna kunde vara i behof».

I Karlstad och senare äfven i Arvika besökte jag redaktionerna för där utkommande tidningar och blef därigenom i tillfälle att närmare klargöra ändamålet med och planen för de nu börjande undersökningarna. Hos samtliga tidningar utlofvades hjälp i arbetet, och det intresse för saken, som sedan visades nästan öfverallt, hvart man kom, torde till stor del vara en frukt af den välvilliga uppmärksamhet, tidningspressen ägnade emigrationsfrågan i allmänhet och vårt arbete i synnerhet.

Befolkningen var nästan utan undantag förekommande och vänlig, ja, ofta rent af hjärtlig, och tycktes i allmänhet mycket väl

förstå meningen med dessa undersökningar. De svar, som lämnades, blefvo alltid eller nästan undantagslöst afgifna utan att man på något sätt behöfde truga eller tvinga fram dem. Något utfrågande för att få svaren i viss riktning förekom naturligtvis icke, men så mycket mer påfallande var då att i vissa delar af häradet svaren på somliga punkter gäfvos en sådan omfattning och tillades en sådan vikt att de blefvo dominerande för den trakten. Såsom exempel kan nämnas att i en af skogssocknarna »den långa värnplikten» alltid nämndes som den direkta och främsta, ja på många håll som den enda och uteslutande orsaken till emigrationen. I en annan trakt hade man ingen benägenhet att skjuta fram värnplikten såsom emigrationsorsak, utan där talade man blott om »bolagens» för jordbrukaren »förödande verksamhet», i en tredje trakt »började skogen ta slut och jordbruket kunde aldrig bära sig utan skog», o. s. v.

Men om också svaren och omdömena på detta sätt voro liksom gruppvis något färgade af vissa mera kännbara förhållanden, så behöfde man därför icke befara att få någon ensidig framställning, som tilläfventyrs kunde verka missvisande på undersökningarna i sin helhet. I hvarje socken träffades många personer, som med sakkännedom och förstånd förenade det objektiva omdömet om ortens sociala och ekonomiska förhållanden, personer som verkligen gjort sig möda att på allvar tränga in i emigrationsspörsmålet och därför också besvarade de framställda frågorna med eftertanke och så utförligt och omfattande det var dem möjligt.

Omkring 300 personer äro utfrågade inom Jösse härad, och ha deras svar blifvit omedelbart antecknade och genast därefter nedskrifna och registrerade. Samtal ha erhållits med landsböfding och landssekreterare, ledamöter af riksdagens första och andra kammare, kyrkoherdarna i församlingarna, domhafvandena, kronolänsmännen, provinsialläkaren, publicister, kommunalnämnds- och kommunalstämmodförändena, landstingsmän, nämndemän, stationsinspektorer, skollärare, handlande, hemmansägare, arrendatorer, gårdsägare, torpare, handtverkare m. fl. Dessa samtal rörde till stor del de agrariska förhållandena men också mycket annat, som kan anses ha inflytande på bedömandet af emigrationsspörsmålet. På det industriella arbetsområdet erhöles samtal med större arbetsgifvare, förvaltare, industriarbetare och ordförande i arbetarkommunerna.

Öfver hälften af alla samtal höllos med hemmansägarna, som i detta härad utgöra hufvudbeståndsdelen af befolkningen.

Undersökningarna, som pågingo i tre månader, försvårades något af den ständigt ihållande nederbörden. En så regnig sommar som 1907 har man icke haft i Värmland i mannaminne.

Det är icke någon ny företeelse man kommer till, när man börjar undersöka emigrationsorsakerna i en bygd. Det är tvärtom något så gammalt och vant, det där, att folk emigrerar, så man tycker tydligen att det nu längre icke är någonting att fråga om eller svara på. Sedan fars och farfars tid har man emigrerat till Amerika och där har man kanske det mesta af sin släkt.

Det är någonting som gått in i blodet, något som redan passerat genom flera släktled och som således icke längre kännes som något från normala förhållanden afvikande, utan snarare tvärtom. Man är så att säga förutbestämd att resa till Amerika, och det är endast i det fall att man icke gör det som det kan komma att väcka något uppseende.

Det torde vara lämpligt att i början redogöra något litet för den tid, då emigrationen i dessa trakter först började.

Några historiska fall af utvandring.

Den förste, som emigrerade till Amerika från dessa trakter, synes ha varit en hemmansägare Olof Andersson i Humslid, Gillberga, mot gränsen till Brunskogs socken, Jösse härad.

Man berättar om »Olof i Humslid» att han var en man före sin tid. Per Wieselgrens nykterhetsverksamhet hade i honom fått en af sina trognaste anhängare, och han försökte genom eget personligt föredöme och genom en ifrig, ibland nästan hänsynslöst häftig propaganda omvända sin hembygds befolkning till nykterhet och rena seder. År 1851 var han riksdagsman, i bondeståndet, men synes icke ha funnit sig väl bland lagstiftarna i hufvudstaden. Han afsade sig förtroendet och verkade ännu några år för sina idéer i Värmland, där denna tid husbehofsbränningen och dryckenskapen tagit en oerhörd omfattning, men tröttnade slutligen på striden. Det var inte endast mot dryckenskapslasten han kom i strid utan det blef så småningom mot hela samfundsordningen, som den tiden ansågs till god del hvila på brännvinsbränningen. Kampen fick föras äfven mot prästerskapet, som var den rådande ordningens vårdare och väktare, och detta tvingade honom slutligen att nedlägga vapnen.

Han hade känt sig kallad till apostel för nykterhetssaken i Värmland, men när han icke kunde finna den uppmuntran och det stöd han väntat, så började han rikta tankarna på utvandring. År 1855 på hösten reste han från sin familj till Amerika för att höra sig för om förhållandena där, och på sommaren 1856 kom han tillbaka hem. På fråga hur han hade funnit det i Amerika svarade han, att där hade man icke endast den rena läran utan man hade också »det rena lefvernet». Och så beredde han sig till att taga hela familjen med sig öfver till det främmande landet.

Han hade en bra gård, som han skött med insikt och omsorg, och man kan sluta af åtskilligt att han var en förmögen man. Men själf ansåg han sig icke kunna svara för att hans sju barn, fem flickor och två gossar, kunde här i landet bli uppfostrade »till skickliga människor» och därför, förklarade han, reste han sin väg. Strax före midsommaren 1858 begåfvo sig således Olof Andersson i Humslid med hustru och sju barn samt äfven en ung bondson från trakten på resa till Amerika. I tio veckor vistades de på hafvet.

Den egendomliga händelsen med de tio, som reste så långt bort till främmande land, var i många år samtalsämnet i trakten och lefver ännu i friskt minne hos en och annan.

Olof Andersson var, när han med sin familj emigrerade, 45 år. Han dog vid 52 års ålder, och samma år äfven hans äldste son, men hustrun med de öfriga barnen lyckades ändå draga sig fram. En dotter blef gift med en man, som numera är känd som en af de rikaste svenskarna i Amerika.

Icke långt efter denna utvandring från Humslid reste en annan man, Telenius, från Öfre Fjäll i Mangskogen, medtagande hustru och fyra barn. Han var en skuldsatt bonde, som realiserade sin egendom och begaf sig till Amerika för att få det bättre. Så omtalas äfven en tredje emigrant under denna tid. Han var en 50 år gammal snickare och reste med hustru och barn till Amerika, också för att söka sin lycka.

Det lider intet tvifvel om att dessa på sin tid så mycket omtalade utvandringar hade många liknande till följd. Både det allmänna ekonomiska läget och jordbrukets betryck kunde kanske sägas predestinera till utvandringslust, men af stor betydelse måste då också varit dessa händelser, som visade på en utväg att i främmande land söka den lycka man icke ansåg sig kunna nå hemma.

När dottern till »Olof i Humslid» blef hustru till en millionär, en svensk yngling som i Amerika förvärfvat sina pengar, så kunde väl detta hända flera, förmenade man. Till de ekonomiska momenten hade kommit ett rent psykologiskt sådant, förklarligt i ännu högre grad med hänsyn till folklynnnet i dessa trakter, som aldrig varit tungt och jordbundet utan i stället gladt och spelande fritt.

Kunde det finnas någon utsikt att på annat sätt än genom jordbruk skaffa sig utkomst, och kunde det finnas något land som fortare än andra kunde skapa rikedomar åt den enskilde, så var inte värmlänningen sen att försöka. Och det kan man med fullt skäl säga om honom, han har egentligen aldrig varit ansedd för att vara så värst fastvuxen vid sin torfva.

Järnbruken och jordbrukets biförtjänster, historiskt sedt.

Jordbrukets läge var under denna tidpunkt, slutet på 1850-talet, ganska tryckt. I en landshöfdingerrapport från denna tid säges att »ett rationellt växelbruk fanns ingenstädes i Värmland. Hafren var brödsäd, och man pinade ut jorden genom för många hafreskördar».

Att existera på hvad jorden gaf synes under denna tid ha varit omöjligt för jordbrukarna i allmänhet. De måste skaffa sig extra inkomster.

I Jösse härad funnos åtskilliga järnbruk, som gafvo biinkomster till ägarna af omkringliggande hemmansdelar, och till dessa bruk skedde försäljning af kol samt äfven timmer på rot. Därtill blefvo bönderna anlitade för körslor åt bruken i det de fingo hämta tackjärn från masugn i trakten af Filipstad och köra tillbaka från bruket med smältstycken. För många pågick denna körning hela året, hvarje dag, med last fram och åter. Förtjänsten var för häst och karl ca 2.75 å 3 rdr¹ om dagen.

För ett bedömande af bruksrörelsens omfattning och betydelse för jordbrukarna under 1850—1860-talen torde om brukens arbets- och administrationsförhållanden några närmare upplysningar böra lämnas. Dessa uppgifter äro funna i en vid denna tid å Brunsbergswerken anställd inspektor H:s efterlämnade papper. Af desamma framgår, att Brunsbergswerken omkring 1860 omfattade *Brunsbjergs*, *Reinholdsfors'*, *Rinnfors'*, *Moriansfors'* och *Åmåtts* bruk, samtliga i eller på gränsen till Brunsbogs socken.

Genom brefven från bruksinspektoren till verkens chef framgår, att bruken hade ett ständigt bekymmer för att från bönderna erhålla tillräckligt af kol. I regel synes allt kol som erbjudits ha gått åt, och det som bestämde priserna synes ha varit de olika bruksbolagens konkurrens sinsemellan. Men detta reglerades genom de olika upphandlingsplatser bolagen skaffade sig. Vid olämpligt före, då snön dröjde för länge eller gick bort för snart, kunde bruken komma i sådan förlägenhet för kol, att de icke vågade drifva med full kraft utan arbetade växelvis några veckor åt gången vid de olika bruken.

En ständig sträfvän hos bolagen synes ha varit att hålla kolpriserna nere, men bland bönderna förenade sig intressena naturligtvis om motsatsen. I allmänhet kunde bolagen hålla kolprisen vid 7 rdr pr stig, 24 tnr, — vid dåliga konjunkurer (1857—1860) ansågo de att »bönderna borde få en släng med af den allmänna krisen»

¹ Där ej annan beteckning gifves, anses rdr alltid gälla riksmünt. *Förf.*

och sänkte priset till 6.50 rdr, t. o. m. lägre —, men ibland gingo de upp till både 9 och 10 rdr, beroende därpå att bruket öfverbjödo hvarandra för att icke bli strandsatta på kol. Jämte Brunsbergswerken var det närmast Sälboda, Edsvalla och Borgvik, som täflade om den nödvändiga varan.

Arbetslönerna under denna tid voro för arbete med kolning lägre än för annat arbete, liksom fallet varit i allmänhet och i alla tider, enär detta arbete fått utföras under den årstid, då jordens skötsel ej direkt kräft någon arbetskraft. Daglönen för *kolning* vid sågen var omkr. 1859 i Brunsbergswerken 0.50 rdr, för kolning i skogen 0.55 och för *kolräddning* pr natt 0.50. Dagsverken för annat arbete stodo i pris mellan 0.25 (för minderåriga), 0.75 och 1.16 rdr. Upphuggning af kolved betalades pr ackord.

År 1860 betalas byggnadsarbete pr dagsverke med 0.90, 1.12, 1.67 rdr och stenkörning, häst och karl, med 2.50 rdr.

En arrendator under denna tid begär för att taga tjänst hos bruket följande villkor: Arrendet får ej kosta mer än 225—250 rdr rgs plus skatten, ty därtill komme ju underhåll af ett rotehjon i 8 månader af året. För körslor skulle bruket erlägga samma belopp som till främmande, enligt ackordspriser, och för dagsverksgång 32 skilling för vintern och 1 rdr för sommaren.

En gjutare betingade sig 1859 följande villkor: 2 rdr pr dag, kost eller kostpengar, fria husrum och vedbrand, 12 tim. arbetsdag. Fri resa till bruket för platsens tillträdande.

För bedömandet af *penningens värde* torde böra meddelas hvad bruksbefolkningen enligt fastställd taxa skulle erlägga till brukskräddaren och bruksskomakaren för utfördt arbete. I sylön för en bonjourrock hade skräddaren rättighet att taga 3 rdr, en vadderad ytterrock 3.25, ett par byxor af korderoj, vadmal eller tyg resp. 1 rdr, 0.75 och 0.50, väst af siden 0.75, en mössa 0.50, ett täcke 2.00, o. s. v. Skomakaren kunde för ett par stöflar begära 3.00—3.50 rdr, med långa skaft 4.50, ett par galoscher 2.00, ett par grofva karlskor 0.75, ett par fina kängor 1.25, o. s. v.

Dessa priser gällde då skräddaren eller skomakaren äto eget bröd, annars erhöles de hälften.

I brukets handelsbod voro följande priser gällande, (enligt funna notor för 1857, 1858): 5 skålpund kaffe 3.33; 5 skålpund socker 3.33; 5 skålpund risgryn 0.84; 4 kappar salt 1.00; 1 kanna sirup 3.00; 5 skålpund gråsej 1.00; 1 rulle tobak 1.33. En tunna råg kostade (1860) 18—20 rdr (1857: 17—18), en tunna hafre 10 och en tunna korn 14 rdr. Bruket köpte upp spannmål på marknaderna och försågo sitt folk därmed, antagligen utan synnerligen stor tilläggsprocent.

Utom kol, som köptes upp så mycket bönderna kunde leverera, skaffade sig också bruken erforderligt *timmer* för sin rörelse. Skogen köptes pr träd och betalades med 1'25 för furu och 1'12 för gran eller resp. 1'18 och 1'06. Pr tolfv riktigt goda träd kunde äfven betalas 30 rdr, d. v. s. 2'50 pr träd. För en post å 3,500 träd betalades 6,000 rdr rmt. Man fällde endast de vackraste träden, 16 fot—9 v.-tum, men ansåg ändå att man gick för hårdt åt skogen. I ett bref af aug. 1857 talas om »hur lätt det är att få lejd till skogsarbete, sedan allmogen förstört sina disponibla skogar», och i ett bref af 1858 säges att i trakterna omkring Brunsbergsbruken finnes »sannolikt ingen skog kvar». Då timret (11 aln.—12 tum) kostade 48—50 rdr pr tolfv, så ansågs det »mycket dyrt». Det kostade annars vanligen 32 rdr rgs, mot 21 rdr rgs 1846.

Under åren 1857—1860 köpte Brunsbergsverken skogstrakter för tillsammans 53,390 rdr.

Tackjärnspriset höll sig denna tid omkring 10—12 rdr skeppund, för det bättre Persbergsjärnet 16 rdr, eller ungefär 3—4 kr. pr centner (100 skålpund).

Men svårigheten för bruken att få tillräckligt med kol för sin stångjärnstillverkning ökades alltjämt. Det torde till väsentlig del ha berott därpå, att bönderna i själfva verket icke hade någon egentlig vinst på kolningsarbetet och därför så småningom upphörde med detta, till båtnad för jordbruket, som därigenom kom att bli mera beaktadt.

I »Underrättelser för Vermlands jordbrukare, utgifne på Kungl. Vermländska Hushållningssällskapets bekostnad af Franz von Schéele, k. Sällskapets sekreterare, 1857» talar nämnde författare om de särskilda arbeten jordbrukaren utför i och för bruksrörelsen i dessa här omtalade trakter. De bestå nteslutande af tvenne slag, nämligen tillverkningen af kol och forslandet af tack- och stångjärn.

— — »Hvad därvid först beträffar tillverkningen af kol, har den samma visserligen tillskyndat allmogen en kontant inkomst, som på många trakter varit honom ganska välkommen, men med de kolpriser, hvilka hitintills varit gällande, har allmogens behållning varit alldeles ingen, utan tvärtom har kolningsarbetet oftast medfört förlust, ehuru man varit nödsakad fortsätta härmed till dels betäckande af gamla skulder, dels återgäldande af nya förlager. Då jag sagt att kolningen icke medförer någon vinst, ber jag att få erinra, det ännu finnes ställen inom Värmland, där en stig kol om 24 t:r betalas med 3 rdr eller föga däröfver och att ganska få måtte de ställen vara, Bergslagerne undantagne, där han gäller högre än 7 rdr 24 sk., allt rgs. Besinnar man nu huru många dagsverken som erfordras för kolvedens fällning och upphuggning, inkörning, inresning, risning och stybbning, det egentliga kolningsarbetet, utrifningen och

forslingen till bruket, så torde ingen särskild kalkyl behövas för att ådagalägga att kolstigen skall kosta mer i tillverkning än beloppet af den för honom erhållande ersättningen, och då har likvisst skogen icke alls blifvit tagen i ringaste beräkning. Betänker man vidare att till kolved fälles vanligast allt som står i kolbottnens närmaste granskap, det må äfven vara de skönaste och rakaste ämne till timmerskog, och att till kolmilans yttersta ring, på ganska många ställen, begagnas växtlig ungskog, så är detta arbete, såsom det i allmänhet af allmogen bedrifves, ingalunda gagneligt för återproduktionen af skog, och det synes mig således temmeligen obestridligt att med de nu i allmänhet låga kolpriserna är koltillverkningen hvarken för ögonblicket eller framtiden en för jordbrukaren verkligen gagnande näringsgren. Hvad åter beträffar forslingsarbetet, så har äfven det blifvit bedrifvet för den konstanta inkomstens skull, men ingalunda för den verkliga behållning det lämnat, ehuru förlusten å detta arbete icke ligger så solklar som den å kolningen. För att verkställa forslingar måste en ganska betydlig del af det bästa fodret föras från hemmet, och under fodringen och transporten häraf blifver en stor del förspild. Till matsäck användes en betydlig del af den reelaste sofvelfödan, hvilken skulle hafva varit trefaldt drygare, om den i hemmet åtnjutits jämte annan icke transportabel föda, och slutligen kommer icke det ringaste af den under bortovaron fallna hästgödseln hemjorden till godo. Det låter icke betvifla sig att bondens egendom skulle högst betydligt kunna förbättras, om han på densamma, på komposters frambringande o. d. m., använde den tid och de krafter, som nu begagnas för endast framforsling af andras produkter, och lägger man härtill det öfverflödiga bruk af spirituosa, som forslingsarbetet medförer, och, efter en alldeles falsk tro, gör nödvändigt, så inses lätt huru mycken skada forslingen förorsakar både åt jordbruket och jordbrukaren. — —

Som man äfven ofta anförer att bruksrörelsen åstadkommer en ökad afsättning af landtmannaprodukter, genom konsumtion hos den arbetspersonal, hvilken vid hvarje bruk underhålles endast i och för järntillverkningen, så får jag upplysa att då antalet af torpare och dagkarlar högst sannolikt vore alldeles detsamma äfven om järntillverkningen icke fanns till, eburu deras arbetsförmåga då vändes åt andra näringar, utgör antalet af de personer inom länet, hvilka äro anställda vid stångjärns- och manufakturverken, ej betydligt öfver 1,400 människor, och om därtill läggas de gifas hustrur och barn, så blir hela denna personal, utom Bergslagerne, högst sannolikt omkring 4,500 människor, och man finner således lätt, att denna fördelad på en yta af mer än 100 kv.-mil ej betyder stort i afseende på konsumtionens förökande. — — —

Skulle man antaga att järnhandteringen i dessa trakter alldeles upphörde, så skulle naturligtvis samtidigt därmed äfven kolningarna och en del forslingsarbeten upphöra. Då jag i det föregående sökt visa, att dessa arbeten, långt från att tillföra dessa orters invånare någon vinst, förorsaka dem pekuniära förluster, skada deras åkerbruk och dem själfva, faller det sig naturligt att upphörandet med dessa arbeten skall medföra en alldeles motsatt verkan. Visserligen skall det blifva bekymmersamt för mången att sakna den lätta penningetillgång forslandet frambragt, att frångå gamla vanor och nödgas lämna arbeten och sysselsättningar, vid hvilka man uppväxt, men många år skola icke förgå innan man, tvungen af omständigheternas makt, lärt sig att ägna jorden allt det arbete man kan åstadkomma, och denna mot sina dyrkare tacksamma moder skall icke allenast snart gifva dem skördar, som lämna verklig behållning, utan de skola ock njuta den ljufva, lugna tillfredsställelse som den idoge landtmannens lif skapar. Men icke allenast den förökade afkastningen af den omsorgsfullt skötta jorden, icke allenast den ökade trefnaden i det husliga lifvet skola blifva vinsterna af upphörandet med nuvarande arbeten för järnhandteringen; en annan besparing skall uppstå, hvars frukter först framtiden skall erkänna. De inställda kolningarna skola nämligen gifva åt skogarna en nu okänd utveckling. Om trävaruomsättningen skulle fortfara, så medtoges väl alltjämt timmerskogen, men den yngre skog, hvilken nu till största delen förbrukas i kolmilan, kommer att blifva besparad och skall bereda en värderikare skogstillgång, än som under nuvarande förhållanden någonsin åstadkommes. — — —

Såsom ett bevis för sanningen af min åsikt i afseende på forslingens följder, vill jag anföra, att innan järnvägen mellan Sjöändans lastningsplats och Kristinehamn inrättades, bestriddes varutransporterna emellan dessa ställen, äfvensom emellan Kristinehamn och Filipstad af jordägare, boende i Varnums och Ölme socknar, och ehuru de i sekler hämtat, såsom man då tyckte, betydliga kontanta inkomster genom detta forslande, stod deras åkerbruk på lika låg punkt som hela deras välstånd; men sedan den nämnde järnvägen gjort nästan allt forslande på annan väg öfverflödigt och dessa orters invånare vändt sin håg och sina krafter åt skötandet af egen jord, hafva nykterhet, trefnad och välmåga blifvit hemmastadda hos ett folk som förr endast förde ett åkande lif.»

Den uppfattning, som gjorde sig gällande i detta uttalande från en erkänt framstående kännare på hithörande områden, blir ytterligare understruken af de äldre jordbrukare, som ha hågkomster från den tiden. Någon i större utsträckning betydande hjälp åt bönderna gäfvo

bruken icke, och någon starkare ekonomisk känning af brukens nedläggande märktes aldrig, det är det allmänna svaret. Många hade sina kontanta inkomster från bruken, fastän med tvifvelaktig vinst i det hela, som framgått af ofvanstående, och många bönder kunde ju genom den konsumerande bruksbefolkningen få en rikare omsättning för sina produkter än under andra förhållanden, men i det stora hela betydde bruksrörelsen för Jösse härads jordbrukare ganska litet. Under inga förhållanden kan man säga, att bruksrörelsen där utgjorde någon lifsbetingelse för jordbruket.

Sädesproduktionen i Jösse härad torde denna tid ha motsvarat konsumtionen, enligt hvad dåvarande landshöfding i sin berättelse uppgaf, men för bruksbefolkningens behof uppköptes spannmål i regel från andra orter, särskildt Västergötland. Hafreskördarna voro oftast för många i följd, så att de utarmade jorden, men man synes denna tid ha haft synnerligen små behof. Näfgröten och hafrekakan var den mat, som fick utgöra den hufvudsakliga näringen för de fattiga torparna och lägenhetsinnehafvarna, som stodo bönderna till *tjänst med arbete*. Bönderna själfva lefde något bättre, icke så mycket på grund af inkomsterna på jordbruket utan kanske mera genom timmerförsäljning.

Man började gå riktigt hårdt åt skogen under denna tid. På 50—60-talen fälldes, såsom nyss omtalats, endast de större och vackrare träden, men fram på 70-talet började i detta härad skogsköpet på allvar, och under samma tid, till mediet af 70-talet, synes bruksrörelsen ha hållit sig väl uppe trots dyra kolpriser. Men så kom den stora krisen 1877, då både järnet och virket föll så anseeligt i pris. Det var öfverproduktionen i stångjärntillverkningen som inledde krisen, och så kom därtill nordvästra stambanans framdragnings genom häradet och gjorde revolution i förhållandena. Kolpriserna stego till svindlande höjd, så snart järnvägen trängde fram och vidgade afsättningsrayonen — priset å stigen kol gick 1873 upp ända till 24 kr. — och bruken fingo i flera år arbeta med endast half kraft. Så kommo de nya uppfinningarna inom järntillverkningen i utlandet, valsverk anlades och bruken måste nedläggas.

Järnets pris blef anseeligt nedbringadt och omöjliggjorde all konkurrens. Vid »Fastingen» i Kristinehamn (aprilmarknaden) kostade på 60-talet tackjärnet 4 å 5 rdr pr centner, men på 70-talet började ökningen, så att det år 1872 betalades med 5.25, år 1873 gick priset upp till 6—7 kronor. Men så kom den starka konkurrensen från England. År 1877 bjöds det engelska stångjärnet ut för 7 kr. pr centner. Metoden att taga ur fosfor ur järnmalmen (däraf Thomasfosfaten framgick) gaf ett betydligt rikare utbyte af malmen och skaffade större tillgång på järn, hvilket i sin tur måste ha en nästan omedelbart förödande inverkan på den svenska järntillverkningen.

Skogshandeln.

Nu var det några år nästan stillestånd i järnhandtering och skogshandel. På den stora sjön Värmeln, där annars flottningen var betydande, sågs ej en timmerflotte under hela året 1879, berättar en gammal bonde. Men endast några år rådde detta stillestånd. År 1882 började skogshandeln igen. »En skräddare H. köpte skog på rot, sköflade och förde till Värmeln, där en ingenjör B. tog emot det. Men båda måste inom några år göra konkurs, medan tredje hand i transaktionen, en patron E., sågade timret, lastade trävarorna på sina fartyg och förde dem direkt till utlandet. Den tiden visste ingen hvad skogen var värd, och skräddaren betalade nog både för mycket och för litet för skogen, som det föll sig. Han tog dock skogen ända ned till 6 fot—3½ tum (eng. mått), så att där ej blef annat kvar än sönderslagna buskar. Hans område var mest förlagdt till hemmanet Kronan i Brunskogs socken.»

Nu hade således sköflingens tid kommit, och det var inte nog med att det sköflades, bönderna förlorade också de penningar de hade att fordra af dessa mellanhänder mellan de verkliga köparna och dem. På samma tid började också den ödeläggande pitpropsförsäljningen, allt i de sydöstra delarna af häradet. »All ungskog tillspillogafs, och det blef en härjning i skogarna som var förfärlig.» Propsen gick till England öfver Göteborg. Redan på 60-talet hade man börjat göra upp kontrakt med några bönder i hemmanet Strand i Brunskog om sköfling af pitprops, men det hejdades då i tid, enär bönderna fingo klart för sig att uppköparen af skogen med afsikt värderade afverkningsmöjligheten för högt för att göra det omöjligt för bönderna att infria sina förbindelser. På så sätt beräknade uppköparna att fria sig från betalningen.

Det var, som nämnts, de sydöstra delarna af häradet, Brunskogs och Boda socknar, som hade den mesta känningen af dessa förhållanden, men längs efter flottlederna uppe i de öfre socknarna blefvo nog också verkningarna skönjbara. Dock äro utsagorna eniga där-om, att efter järnbrukens nedläggande jordbruket fick en kraftig stöt framåt, enär nöden tvingade till ett bättre aktgifvande på hvad jorden kunde och ville gifva en flitig brukare. Hästarna hade af brukskörsalorna blifvit svårt medfarna, men fingo nu göra rätt för sig på ett mindre ansträngande sätt, gödseln, som förut lagts på landsvägarna, kom nu jorden till godo, allt som jorden bar kunde nu bättre utnyttjas och ingå i en ordnad hushållning. Men man hade varit van att få kontanta penningar hvarje år från bruken, och det var dessa man gärna ville behålla, och så lät man, då tillfälle härtill öppnades, skogen umgälla det.

Under sådana ganska prekära förhållanden för jordbruket, i de trakter där järnbruken närmast haft sitt verksamhetsområde, var det ganska naturligt att många unga bondsöner utvandrade till Amerika, men dock hade åtskilliga andra grupper af befolkningen gått före med exemplet. Då bruken nedlades, reste många af dess arbetare, smeder och gjutare, till Amerika, men äfven under brukens lifligaste verksamhetstid synes utvandringen bland deras arbetsstyrka ha varit ganska betydlig efter tidens förhållanden. Arbetarna hade i ekonomiskt hänseende betydligt förmånligare villkor vid järnbruken än hemma på fars eller någon annans egendom, men de emigrerade ändå. Så t. ex. beslöto 1868 fyra unga arbetare vid Brunsbergs såg att gemensamt resa till Amerika. En af dem berättade för mig att de reste för sitt nöjes skull, att en af dem var förmögen, att de alla hade bra inkomster och att de redde sig godt, men de fingo äfventyrlusten i sig och beslöto att resa. På våren 1868 utvandrade de och förtjänade i Amerika sitt bröd på järnvägsarbete, som för ett par af dem ledde till stora besparingar, delvis sedan öfverflyttade till Sverige.

Men det var också en annan utflyttning, som skedde samtidigt och fortgick många år framåt, nämligen den af ungt, kraftigt arbetsfolk till *Norrländ*. Denna utvandring från Jösse härad började på 60-talet och fortgick i ett par tiotal år. Värmlänningen har alltid gjort sig känd för kunnighet i skogsarbeten, och det blef just värmlänningen som fick lära norrlänningarna att köra och flotta timmer. Han for hvarje jul upp till Norrländ med häst och körde timmer i skogarna. På våren vände han hemåt igen. Och de som inte hade vinterarbete foro dit på sommaren och flottade. Detta pågick i många år som en stark cirkelgång, görande befolkningen i dessa trakter tämligen »flytande» och rörlig. Men så småningom växte där upp en generation i Norrländ, som redan från barndomen fått öfva sig i skogsarbete. Sågverken hade måst skaffa sig en bofast arbetarstam, ty det ryckvisa inströmmandet af arbetsfolk från olika håll kunde inte i längden motsvara denna industris alltmer konstanta behof, och många af dessa bofasta voro just värmlänningar. När deras söner växte upp, togo de hand om arbetet, och tillgången af arbete för de ditresande blef i hög grad kringskuren. Värmlänningen hade lärt bort sin konst och skapat en duktig arbetarstam, — nu fanns ej längre samma behof af folk från andra landsändar, och så måste de reslystna kasta sina blickar åt annat håll. Det blef åt väster — till Amerika.

När så emigrationen en gång börjat, gick den af sig själf. Broder tog broder till sig, syster tog syster, man gifte sig in i hvarandras släkt, och så utlades en mängd släktbryggor från Sverige till Amerika. Öfver dessa bryggor har sedan en jämn ström af ungt, kraftigt folk dragit fram.

Förhållanden i afseende å jordbruket. Folklynnnet m. m.

Men så lätt förklarad är icke emigrationen, att »den går af sig själf sedan den en gång börjat». Där måste komma andra anledningar till, som bilda underlaget för denna fortsatta åderlåtning af landet, samtidigt som hela näringar förgäfves ropa efter arbetskraft för sitt bestånd. Man får icke blunda för, att de som rest förut till Amerika äro de ifrigaste och mest verksamma värffvarna, att det är dessa som bekosta eller åtminstone förskottera kanske flertalet Amerikabiljetter från vissa trakter, att deras ständigt berömmande uttalanden i bref om Amerika, deras af en viss reklamlust präglade besök i hemlandet och deras ibland verkligt storslagna hjälp åt nödlidande hemmavarande draga många ditöfver. Men de skulle icke förmå att göra det, om icke de allmänna ekonomiska och sociala förhållandena i hemlandet bildade en bärande jordmån för dessa påverkningar från landet i väster. Vill man försöka närmare bedöma denna jordmån, så går man själfklart först till frågan om traktens jordbruksförhållanden, eftersom Jösse härad är en jordbruksbygd.

Jordbruket i Värmland står icke på någon hög nivå, och Jösse härad utgör intet undantag. Jorden är mycket kalkfattig och ganska litet fruktbar, men genom omsorgsfull skötsel ger den pålitliga om än icke stora skördar. En väl ordnad växtföljd har man på senare tider sökt genomföra, hvilket också lyckats på många ställen; hafredlingen har inskränkts, till fromma för produktionen, som nu visar bättre resultat på mindre områden än förr å större, och höproduktionen har drifvits upp på senaste årtiondet, så att ökning skett i kreatursstocken.

Nästan utan undantag förklara jordbrukarna i Jösse härad, att jordbruket inte bär sig utan måste ha hjälp af skogen. Sönerna och döttrarna resa till Amerika, och att taga dräng och piga i deras ställe kan inte jordbruket bära. »Då får också skötseln af jorden bli som den blir, man sår ut och skördar på de fält man hinner med. För att få några kontanta medel till skatter och konstgödsel måste man sälja skog.» Sådant är svaret i allmänhet i dessa trakter, mest allmänt i skogstrakterna.

På många håll börjar dock skogen alldeles taga slut, och bönderna i dessa trakter se med stor oro mot framtiden. De utgå i allmänhet från den bestämda, förutfattade meningen att jordbruket icke bär sig, och de anse alldeles lönlöst att försöka visa motsatsen. När så skogen en gång tar slut för dem, och det skall någon gång ske, då de hvarje år sälja så mycket att återväxten omöjligen kan betryggas, måste de lämna sin jord, som ensam icke förmår föda dem. När man så också betänker hur »Jössehäringens» lätta, sorglösa lynne

predestinerar till lust för att lefva för dagen, utan annan tanke på morgondagen än att den alltid skall reda ut hvarje trasslig härfva, så förstår man den brist på ekonomisk beräkning som karakteriserar så mycket inom detta härads jordbruksnäring.

Folket är icke lättjefullt utan tvärtom energiskt och initiativrikt, men dessa goda egenskaper inriktas icke så mycket på jordbruket som på en hel del annat. Jordbruket är styfbarnet, som får göra brukaren den nytta det kan men aldrig kan hoppas få hans kärlek eller värmande omtanke. Skogen och åkerfälten, sjöarna och älvarna ge hans sinne njutning och glädje, ty han har förmåga att se och tjusas; men den praktiske, idoge brukaren, som ägnar jorden all kraft och allt intresse, det blir han aldrig. »Han älskar sin hembygd till öfverdrift», men han tror inte på att den föder honom; han låter skogen umgälla allt så länge den räcker, men när den är slut, så ser han sig om efter något annat. Och han är nog så vaken och intelligent att han slår sig igenom hvarthän han än kommer. Han har »järn i viljan, lefnadsmod och solsken i sinnet», och sådant leder honom alltid öfver alla vanskligheter.

Med dessa egenskaper borde dock Jössehäringen, och värmlänningen i allmänhet, kunna blifva framstående jordbrukare. Det gäller kanske blott att inrikta deras båg på skötandet af jorden, att lära dem inse hur mycket jorden i själfva verkat lönar allt idogt arbete, att lära dem älska själfva den omvårdnad jorden så väl behöfver för att visa sin rikaste alstring.

När detta folk, som nu lefver sitt sorglösa lif i dessa bygder, för att hvilken dag som helst lämna sitt hem och söka sin lycka på andra trakter, lär sig förstå att äfven den värmländska jorden kan blifva fruktbar, då skall det också trifvas kvar där. Men då få icke gossen och flickan växa upp i en föräldrarnas ständiga veklagan öfver att jordbruket icke bär sig, utan då böra de i stället lära sig få tiltro till jordens bärkraft och lära sig känna att jorden visar tacksambet mot sina goda brukare. Då får icke skogsförsäljningen från hemmanet hvarje år påminna sonen om att när han blir stor, så finns icke ett träd kvar, nej, då måste i stället skogen vårdas som en trogen vän, hvars hjälp icke bör anlitas förrän i nödens svåraste stund.

Denna jordbrukets pånyttfödelse kan nog spåras här och där på vackra ansatser, men i regel måste man konstatera det sorgliga förhållandet att jordbruket i Jösse härad alls icke står på någon glädjande hög ståndpunkt. Antagligen är det ännu sämre på vissa andra trakter, men detta förändrar icke det faktiska förhållandet.

Sockenbeskrifning.

Då svaret på frågan om jordbrukets *möjlighet att bära sig dock* utfaller något *olika* i olika delar af häradet, beroende på deras af läget betingade olika förutsättningar, torde vara lämpligast att i denna del redogöra för de skilda socknarna hvar för sig.

Brunskog.

Brunskogs socken ligger delvis invid den stora sjön Värmeln och genomlöpes i sin södra del af nordvästra stambanan, som i socknen har stationerna Brunsberg och Edane. Folkmängden 1907 var 3,761 men var 1865 öfver 5,000. Af hela socknens areal land (23,146 hektar) äro 3,597 hektar odlad jord och 18,176 hektar skog.

År 1813 var hela taxeringsvärdet å jordbruksfastighet 450,184 rdr. Den största jordegendomen var Brunsberg å 46,506 rdr. År 1865 var värdet å jordbruksfastighet 2,359,540 kr. Största jordpossessionen var Spångedal å 351,300 kr. År 1900 var taxeringsvärdet 1,850,400 kr., däraf Spångedal å 331,000. Brukningsdelarna voro år 1903 i allt 593, däraf brukade af ägare 586 och af brukare 7. Under 2 hektar odlad jord hade 208 ägare, 2—20 har 361, 20—100 har 16, öfver 100 har 1. Åboarnas antal år 1750 var 231. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 49. — Socknens industriella inrättningar år 1905 voro 6 med 84 arbetare och ett tillverkningsvärde af 102,400 kr.

Brunskog har alltid ansetts vara en förmögen socken, och redan dess yttre tyder på detta. Far man den östra landsvägen norrut genom socknen, så får man den bestämda uppfattningen att här bor ett relativt välbärgadt, skötsamt folk. Jordbruket synes stå högre här än på en del andra orter, men någon kreatursskötsel af betydelse synes icke existera.

Det allmänna svaret är, att jordbruket, äfven om det söker följa med i utvecklingen, icke kan reda sig utan tillskott af skogen och de biinkomster skogshandteringen kan bringa. Tränger man närmare in i den ekonomiska frågan, finner man snart att hemmansägarna i regel icke kunna lefva på sina hemman, men att detta kanske mera beror på att jorden icke skötes som den borde än på den dåliga jordmånen. Att jorden kan skötas bättre än som nu är fallet, därom blir man snart förvissad, men man förstår då också att hufvudorsaken till denna brist i skötseln ligger i saknaden af tillräcklig arbetskraft. Ungdomen har rest sin väg, till Amerika eller in till städerna, och jorden får nöja sig med att bli omhuldad af gamla gubbar och gummor samt barn. Men hemmansbrukets mindre goda skötsel kan äfven bero af bristande energi, okunnighet och olust, skapad af den bristande tilltron till jordens förmåga att föda sin brukare.

En torpare förklarade sig icke kunna ha mer än 4 kor och 1 häst på 30 tunnland öppen jord. En hemmansägare, som var skicklig jordbrukare och hade deltagit i jordbrukskurser såsom hushållningssällskapets stipendiat, förklarade att å 8 tunnland öppen jord i dessa trakter kunde födas 4 kor, men att han funnit att i Skåne på 7 $\frac{1}{2}$ tunnland kunde hållas 5 kor och 1 häst. En hemmansägare förklarade sig ha 5 kor och 1 häst, men kunde icke beräkna att jordbruket bar sig. Tvärtom kräfde det hvarje år ett ekonomiskt tillskott af 200-300 kr. till skatter, kläder, kraftfoder, konstgödsel o. d., och det måste tagas af skogen. Ändå hade han sitt hemman i närheten af järnvägsstationen, blef ganska lätt utaf med sina produkter, förnämligast smör och kalvvar, några om året. För smöret erhöll han 1'60 — 1'65 pr kg. och för kalvvarna, när de blifvit 8 — 9 veckor gamla, 28 — 30 kr. pr st. Han sålde vanligen 4 kalvvar om året. Någon spannmål hade han aldrig att sälja. En tredje hemmansägare hade köpt sin egendom utan skog, men kunde icke reda sig på den utan måste förtjäna extra genom snickeriarbete. En fjärde hemmansägare, gammal ansedd landtman, hade en gård som födde 2 hästar och 8 kor, men den bar sig knappast ändå. »Förr kunde man sköta sin gård, sade han, och lefva nästan utan några kontanta pengar alla, men nu för tiden skall det vara pengar till allting. En landtmannaförening ha vi för gemensamma inköp af gödningsämnen o. d., men till detta skall också vara kontanta pengar, och någon ökad afsättning för våra produkter ger oss denna förening icke».

Men om också jordmänen är så karg att jordbruket i allmänhet icke bär sig, så erkännes från många håll, att jordbruket kunde bära sig betydligt bättre, om jordbrukarna i allmänhet lade sig mera vinn om det. Ja, många uttalanden gå i den riktningen att om icke skogen finnes att lita till, så skulle hemmansägarna kunna existera på sina jordbruk, ty då vore de tvungna att ägna sig åt jorden. »Så länge skogen finns, går allting efter gammal slentrian, och ingenting göres för att drifva upp jordbrukets intensitet. Den tvingande nödvändigheten har ännu ej infunnit sig. Och med detta förlitande på skogen följer ringaktningen för hvad de små tillgångarna kunna blifva till, när de samlas. Att lägga det ena öret till det andra, såsom jordbrukarna få göra i andra landskap, för att så småningom få ihop till kronan, det faller inte hemmansägaren i dessa trakter in att tänka på. Han vill ha en reel penning på en gång, för sitt skogskifte, för sin kolmila eller för sina körslor, och så glömmar han örena. Det är folklynnnet som spelar in äfven här.»

Man erkänner vid mera ingående pröfning ganska allmänt, att jordbruket ligger nere, och man medger också att det till stor del beror på bristande insikt om jordbrukets skötsel. Föräldrade uppfattningar göra sig gällande, hvad som gått i farfars och fars tid får

gå äfven nu, och det nya, som trots allt ändå någonstädes lyckats dyka upp, har fruktansvärda svårigheter att tränga sig fram till erkännande. Hvad som särskildt brister i fråga om jordbruket är gödsels tillvaratagande. Den saken har man icke lärt sig i dessa trakter. Man låter den naturliga gödseln förfaras och köper konstgödsel i stället. Torfströ användes obetydligt ännu, hvadan man icke tar vara på urinen. Här behöfs upplysning och praktisk vägledning.

Boskapsskötseln står i Jösse härad synnerligen lågt, och Brunskogs socken kan i detta fall icke sägas utgöra något undantag. Genom tjuvföreningar och premiering har man visserligen börjat arbeta något mer planmässigt för höjandet af denna viktiga näring, men ännu ha resultaten icke blifvit så märkbara. Den vanliga kreatursrasen är en blandning af finko och låglandsko. Försöken att inarbeta ayrshirerasen ha i allmänhet icke slagit så väl ut, ty för skogsbete, som här mycket förekommer, är denna ras för stor och hög och har svårt att föda sig på sådana magra beten. Skogsbetena lida af den gamla svedjningen, som alldeles drog ut markens must, sedan några råg- eller timotejskördar där fått växa.

I de trakter, som ligga nära järnvägen, har kreatursskötseln tydligen drifvits upp betydligt öfver medelnivån för socknen i öfrigt, ty där är afsättningen för mjölk öppen, hvilket icke kan sägas om de längst bort belägna trakterna. Där mjölken kan säljas samt äfven smör och kalffvar afyttras, så synes som om kreatursskötseln verkligen fått äran att räknas som lönande näring.

Att basera kreatursskötseln på fodermedel går inte här, enligt de flestas mening. Skogsbetet måste behållas, mena de, och då är finnrassen den bästa. Ja, äfven om man här icke vore hänvisad till uteslutande skogsbete, så skulle finnrassen ändå kunna öfverträffa öfriga slag. »En finko, som erhållit kraftfoder, mjölkade pr dag 18—19 liter, då det vanligen annars var 10—11 liter. Bättre resultat gäfvade inte en ayrshireko.»

Men jordbruket och kreatursskötseln bero i väsentlig mån på tillgången af arbetskraft. Liksom det är svårt, ja nästan omöjligt att få drängar, är det också nästan omöjligt att få kvinnliga tjänare. Lönen för dräng är 250—300 kronor och för piga 120—150 kronor, men sådana löner få ofta betalas till äfven icke fullt kunniga och arbetsföra, enär det är omöjligt att anskaffa »fullpantadt» folk.

En bidragande orsak till att kreatursskötseln icke lyckas hålla sig uppe är den absoluta bristen på ordnade afsättningsförhållanden. I närheten af bruk och vid järnvägsstationerna kan mjölken säljas för 11—12 öre, hvilket är åtskilligt mycket mera än hvad som betalas i södra Sverige, men på stora sträckor finns ingen möjlighet att bli utaf med mjölken. Den separeras då, smör beredes, och den skummade mjölken går till grisar och kalffvar. För smöret

finnes vanligen god afsättning åt handelsbodarna. Somliga af dessa kunna köpa upp för 3,000 kr. smör om året. Från Brunskogs socken har afsättningen af kalffvar på Norge varit ganska betydande, men äfven den produktionen är mycket beroende på läget med hänsyn till kommunikationerna.

På sina håll har man börjat med rofodling, men ännu torde det dröja innan den slagit igenom. Man lider äfven här af bristen på arbetskraft, kanske i högre grad än beträffande andra fodermedel, då rofvor kräfvat anseeligt med arbete för gallring o. d. Pelusker har man på ganska många håll försökt sig på och äfven börjat rättvisligen värdera.

I denna socken ha tre sjötappningar ägt rum, hvarigenom flera hundra tunnland jord erhållits. Särskildt synes urtappningen af Sandvikstjärnet ha lämnat god valuta åt bönderna och betalat sig flera gånger om, men sjön Fåens uttappning torde ha kostat så anseeliga summor, att någon vinst däraf ännu icke kunnat visa sig. Genom denna senare urtappning har också trakten kring Lerhol förlorat flera annars säkerligen gifvande vattenfall, hvarpå en lönande industri kunnat byggas.

Jordbrukarna i Brunskogs socken äro sålunda för sin utkomst hänvisade till biförtjänster och dessa få de ur skogen, antingen genom att hvarje år sälja ett skogsskifte eller en mila, eller också genom att för uppköparnas räkning åtaga sig skogskörslor under vintern. Ofta förenas alla dessa tre utvägar att skaffa kontanta medel.

För dessa jordbrukarnas biförtjänster torde här vara platsen att lämna en kort redogörelse.

På 1860-talet såldes, som förut är framhållet, endast den bättre skogen, i det man gallrade ut de större och bättre träden och fällde dem. Men dimensionerna gingo så småningom ner — när man förut räknat med 16 fots höjd, så började man nu gå ned till brösthöjd — och när skogshandeln började i större skala igen på 1880-talet, blef både den större och den mindre skogen ganska hårdt anlitad. Till Norge gingo då otaliga vagnslaster af props samt mycket rundbjörk till trådrullsfabrikerna i Kristiania och utefter Kongsvingerbanan. Den tiden gick också mycken kastved och plank till Norge. Nu är dock denna export till Norge i det närmaste slut. Propsen går nu i stället med båtar från Karlstad, Arvika och Borgvik till Göteborg, samt likaså pappersved, som levereras till inhemska bruk. Den enda egentliga export till Norge af skog är numera den s. k. rundlasten, d. v. s. långa, obarkade grånspiror (12 — 14 fot \times 1 tum), stör (finaste å 14 fot \times 1 tum), hakeskaft, stakar och stick. Denna last går å dubbla vagnar, för längdens skull, vanligen till Kristiania.

Annars är det Borgviks bolag, som i dessa trakter köper skogen af bönderna, antingen hela skogslotter med tillhörande jord, som då arrenderas bort, eller också på rot. Bolaget torde inom Brunskogs socken inneha ett trettiotal egendomar med skog. Jordlotterna äro utarrenderade till brukare på jämförelsevis lindriga villkor. Som exempel kan anföras, att en arrendator, som på sin lott kan föda 1 häst och 3—4 kor, betalar i årligt arrende 250 kr. jämte husröta med c:a 50 kr. För 300—350 kr., häri inberäknad äfven skatten, utarrenderas af bolaget sådana torp som kunna föda t. o. m. 2 hästar och 7—8 kor. Dessa arrendetorpare ha skyldighet att för vanligt gångbart bygdepris stå till reds att arbeta för gården, när därtill anmaning ges.

Det vanliga priset på dagsverken i dessa trakter är under sommaren 2.50—3 kr., utan kost, för man, och 1.50 för kvinna, samt på vintern i skogen 2 kr., utan kost. Under slåttern betalas mansdagsverket med 2.00—2.50, jämte kost, och kvinnsdagsverket med 50 öre—1.00, ibland upp till 1.50, jämte kost. Årslönen för dräng är som förut nämnts 250—300 kr. och för piga 120—150 kr., någon gång upp till 175 kr.

Skogsarbetet utföres i allmänhet på ackord, och äro priserna i dessa trakter följande:

Timmerhuggning: 1 kr. pr tolt timmer (börjar stiga till 1.25—1.50). Längd 8—10 alnar från 6 1/2 tum och uppåt.

Huggning af pappersved och props: 2 kr. pr 1,000 löpfot. (förut 1.50).

Huggning af kastved: 2.50 pr famn.

Timmerkörning: 2—6 kr. pr tolt, beroende på virkets beskaffenhet och väglängden.

Kolhuggning: 10—12 öre pr res å 2 alnar.

Kolning: Inkörning c:a 25—40 kr. för en mila å 20—25 stigar. (En stig = 40 hl.) Kolningsarbetet i öfrigt 2.50 för stig.

Kolkörning: 2—4 kr. pr stig.

Kolpriset vid leverans å kolhus vid Värmeln: 16—20 kr. pr stig. (I detta fall utför bonden allt arbete på egen bekostnad och får betaldt för kolen pr hel mila eller pr »ryss» eller stig).

Flottning, å allmän flottled till Värmeln, 25 öre pr tolt timmer, 25 öre pr 1,000 löpfot props och 25 öre pr kubikfamn pappersved.

Flottläggning: För 3 lager timmer och 5 lager props 50 öre pr tolt timmer och 1 kr. pr 1,000 löpfot pappersved och props.

Flottbogsering: 50 öre pr tolt timmer och 50—60 öre för 1,000 löpfot pappersved och props.

De bönder, som ha dragare, och de äro de flesta, kunna förtjäna på körslor 3 å 4 kronor om dagen. Nästan alla bönder ha skogskörslor, och deras förtjänst under vintern på häst och karl torde gå

till 100 å 200 kr., någon gång mer. De som icke ha dragare reda sig i allmänhet bättre. De taga dagsverken hos bolaget eller hos grannarna och byta till sig vid behof hästdagsverken mot dubbla mansdagsverken.

En icke oväsentlig biförtjänst är *lingonplockningen*, som kommit till på de senare åren. Vid tiden för lingonens mognad begifva sig hela familjerna ut i skogen och ligga där i veckor och plocka lingon. Bären mottagas till dagens priser i närmaste handelsbod, som väger upp dem och befordrar dem till järnvägsstationen. Vid gynnsam väderlek och under goda år kunna familjemedlemmarna — vid lingonplockning kunna både gamla, annars icke arbetsföra, och barn deltaga — hvar för sig plocka lingon för 2—3 kronor pr dag, och den samlade summa de slutligen lyckas hopbringa på denna lingonsäsong är efter deras förhållanden ganska betydande. Uppköparna betala för lingonen 10—12 öre litern eller 20 öre pr kilogram. I många hem, och detta just i de fattigaste, har lingonplockningen skaffat det kontanta belopp, som alltid så väl behöfves men ofta är så svårt, ja nästan omöjligt att uppbringa för dessa familjer med många barn och gamla understödstagare.

För att gifva ett begrepp om hvilken mängd af lingon, som kan plockas under goda år, kan anföras att på en dag under hösten 1906 vägdes in öfver 40,000 kilogram lingon att med järnväg afgå från Edane station.

En väl anlagd landsväg går genom socknens mer bebyggda delar, men skulle nog behöfva nya grenar för att bättre fylla sitt ändamål.

I Brunskogs socken har, som förut är nämndt, skogshandel bedrivits i ganska stor utsträckning. De bönder, som sålt sin skog, ha i många fall själfva emigrerat eller låtit barnen göra det, tydligen i känslan af att jordbruket icke lönat sig att sköta utan tillgång på skog. De fasta bruksbolagen, såsom i detta fall Borgviksbolaget, synas dock sköta sina skogar jämförelsevis väl. De anställa kunniga skogvaktare och se noga till att återväxten betryggas. Detta kunna de också lätt göra, då deras skogsmarker äro så omfattande, att en systematisk afverkning kan ordnas, men i fråga om böndernas små skogslotter får slumpen afgöra om där blir någon ordnad återväxt. Ett hinder för en sådan ordnad återväxt, om den än annars vore möjlig att åstadkomma, är den art af bolag som startats endast för att spekulera i skog. De komma till en bygd, köpa hur små och dåliga skogslotter som helst, afverka dem inpå buskarna, göra kanske »norsk last» (spiror) af alltihop och försvinna för att dyka upp på något annat ställe i samma plundrarsyfte. »Dessa uppköpsbolag äro bygdernas ruin när de komma. De ge en tillfällig kontant slant åt bönderna, men de förstöra då också samtidigt värdet på deras gårdar. Och så utvandrar folket.»

Mangskog.

Mangskogs socken ligger mot gränsen till Fryksdals härad, norr om Brunskog och således på längre afstånd från järnvägen. Folk-mängden var år 1865 öfver 2,500, men är nu blott omkring 1,500. Af hela arealen land (12,648 hektar) har socknen 986 hektar odlad jord och 10,546 hektar skog.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 97,778 rdr. Inga större jordegendomar funnos, ingen jordpossession uppgick till en tiondel af socknen. År 1865 var sammanlagda taxeringsvärdet 815,483 kr. Inga större jordegendomar funnos heller då. År 1900 var sammanlagda taxeringsvärdet 561,300 kr. Den största jordegendomen, Åstenäs, var taxerad till 42,600 kr. Brukningsdelarna voro enligt den officiella statistiken för år 1903 sammanlagdt 321, däraf brukade af ägaren 315, af brukare 6. Intill 2 hektar odlad jord hade 224 ägare, mellan 2 och 20 hektar 90 och öfver 20 hektar 1. Åboarnas antal år 1750 var 90; jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 35. Socknens industriella inrättningar inskränkte sig till två sågverk med sammanlagdt 22 arbetare och ett tillverkningsvärde af sammanlagdt 32,684 kr.

Beträffande jordbrukets förmåga att bära sig gälla här samma synpunkter som i fråga om Brunskog, dock med den naturliga kompletteringen att afsättningsmöjligheterna för jordbruksprodukter äro ännu sämre här än i Brunskog, beroende på det mer aflägsna läget från järnvägen.

Dock skötes jorden i Mangskog ganska förtjänstfullt, och det är rent förvånande att man i denna aflägsna skogsbygd, åtminstone i kyrkbyn och däromkring, kan påträffa flera verkliga mönsterjordbruk. Man får där också höra att jorden nog kan bära sig, om blott brukaren riktigt lägger manken till och följer med sin tid. Men arbetskraft är det ondt om, detta särskildt uppåt skogarna, och många bönder ledsna där på släpet och sälja sin gård åt bolagen eller andra köpare, som i dessa trakter gjort många och stora affärer.

Kreaturskötseln visar i denna socken goda ansatser till förbättring. Ayrshirerasen anses här i allmänhet icke lämplig, utan söker man i stället behålla och införa den riktiga finnrasen. Från Mangskog säljes mycket kreatur till andra orter, och denna afsättning skulle kunna bli betydligt mycket större om någon marknadsplats kunde öppnas någonstädes vid en station, eller vissa torgdagar i Arvika eller Karlstad kunde anslås till kreatursförsäljning. Nu ske affärerna genom uppköpare, utan något system, ibland rent tillfälligtvis, och härigenom finnes ingen möjlighet för bönderna att hålla priserna uppe. Smör säljes till handelsbodarna eller går i byte mot

kaffe och socker, men mjölken finns ingen afsättning för. Roföding har man börjat med i erkännansvärd utsträckning.

Att i Mangskog försiggår en ekonomisk uppryckning är utan tvifvel. »Åkerbruket har på senaste åren tagit upp sig betydligt», yttrade en landtbrukare. »Befolkningen, som för 40 år sedan var alldeles för stor, har nog minskat i något för hög grad, och ungdomen tycks alldeles vilja öfvergifva oss, men de som här lefva och bo arbeta energiskt på sina jordlotter, skaffa sig bättre och bättre redskap och synas liksom vilja streta emot bolagens och uppköparnas traktan efter deras skogar.» — »Jordmänen är karg och måttligt gifvande», sade en annan, »men det reder sig nog. Alla ha små jordbitar, så de hinna nog se om dem, och så ha de en mila eller två att kola och köra, och så går det ihop för dem. I regel kan ingen ha mer än en häst, men en och annan har dock två. Det brukar dock vara så, att de som ej ha häst reda sig bäst, ty dagsverkare äro bra aflönade.» — »Jordbruket kan reda sig i dessa trakter», sade en tredje, »blott man allvarligt vill. Det är ej sant, när man säger, att jordbruket icke kan bära sig, jag har själf fört bok öfver det och vet att det kan gå ihop och äfven bli något öfver. Det är inte så rikliga skördar här, men de äro jämna och trogna. Sällan går det riktigt illa med dem, som det gör ibland på andra håll i landet.»

I denna socken påträffar man flera hemmanslotter som ligga obrukade, särskildt är detta fallet uppe i skogsbygden. De gamla innehafvarna ha sålt sina gårdar till bolagen, för skogens skull, och så lämnat orten, och bolagen ha icke fått någon att öfvertaga jordens skötsel. Det får då växa igen kring de tomma byggnaderna.

Biinkomsterna äro desamma som i Brunskogs socken. Här i Mangskog äro körslorna längre, ty järnvägen ligger så afsides. En enskild man, som under de senaste 15—20 åren inköpt en mängd hemmanslotter med tillhörande skog, har här vid sjön Mängen en såg och måste anlita bönderna för körslor för att få ned plank och bräder till järnvägsstationen. Men häst och karl hinna inte mer än ett lass plank om dagen från dessa trakter, och då förstår man att ersättningen härför icke kan bli så stor. Ett lass innehåller c:a 6 tolfter af 1¹/₂ tums-plank, och för den som skall betala denna transport blir det nog kännbart, äfven om bonden som kör inte kan förtjäna mer än 3—4 kronor på sitt och dragarens arbete.

Uppe i skogsbygden sker körningen för Borgviks bolag, och där kan inkomsten pr dag eller rättare dygn bli för häst och karl 4—5 kronor. Det kräver nästan ett dygn för bonden eller torparen att från dessa trakter köra ett lass plank eller kol till stationen, och följdén blir då att en sådan färd icke kan göras så ofta. När de begifva sig till stationen, fara de från sitt hem kl. 1 på natten och kunna i bästa fall vara tillbaka kl. 4—5 e. m. påföljande dag. Vä-

garna genom skogarna äro svåra att trafikera, nästan alltid backiga och således svåra för tunga lass.

Årslönen för dräng är här uppe till 300 kr. och för piga 175 kr. För dagsverke betalas i dessa trakter 2 kr. för man och 1 kr. för kvinna. Kost får då dagsverkaren hålla sig själf. Med kost betalas vanligen 1.50 för man på sommaren och 1 kr.—1.25 på vintern samt för kvinna 75 öre—1 kr. på sommaren och 50—75 öre på vintern. Torparna hos bolagen betala sitt arrende med reda pengar och taga betaldt för körning och annat arbete enligt uppgjorda, äfven för andra gällande priser.

Timmerhuggningen betalas med 65 öre tolften för björk, annars en krona till 1.50. Groflek från 8 aln. 5 tum. till 14 tum. Förtjänsten kan bli 2—3, högst 4 kr. om dagen. Pappersved och props 2.50 pr 1,000 löpfot.

Huggning och körning af vanligt timmer betalas med 5 kr. pr tolf. Beror på väglängden. Förtjänsten kan bli för häst och karl 4—6—8 kr. För pappersved och props erlägges kr. 2.50 för 1,000 löpfot. Dock tages ej sådant för längre vägar, utan går det då till kolmilan.

Kolhuggningen betalas med 10—12—12 $\frac{1}{2}$ öre pr 2 alnars res, eller 9 kvarter högt och med 9 $\frac{1}{2}$ fot lång ved.

Flottningsarbetet är på denna trakt icke regleradt. Arbetet sker för daglön (2—2.50), enär flottleden ej är ordnad, utan arbetare tagas till hjälp vid behof.

Kolkörningen har sitt pris efter väglängden. Den går i bästa fall till 5 kr. om dagen för häst och karl. *Kolningen* betalas med 3 kr.—3.25 för stigen (40 hl.), eller, om flera milor köpts på en plats, något mindre. Hopkörningen till milan betalas olika efter markens olika beskaffenhet, men kan beräknas för en mila å 14 käpp mellan 30 och 60 kronor.

I denna socken ha bolag och enskilda köpt ansenliga skogsvidder. För c:a 40 år sedan såldes skog med stor urskillning och betalades med 36 kr. tolften för 11 alnar—12 tums timmer. Då pågick körningen för bruken året om med tackjärn upp och smältstycken ned. Förtjänsten var då kr. 2.75 pr dag för häst och karl, och i regeln körde man tre dagar i veckan. På plankkörning förtjänade man omkring 3 kr. om dagen.

Omkring år 1860 såldes skog på olika platser i Mangskog till en handlande R. i Arvika, som tog timret och kolade af resten. Sedan fortsattes dessa affärer, och särskildt har man i minnet när 1872 storskogen till Gytteruds hemman såldes till en enskild skogshandlare, förut anställd som ombud vid Brunsbergsverken. Borgviks bolag har därefter köpt egendomar, för skogens skull, som på senare åren börjat skötas väl. Ett annat bolag, som synes mera ha

köpt skogar på spekulation, är Mangskogs Träförädlingsaktiebolag, bildadt af några förut kända skogsköpare. Detta bolag har inköpt nästan samtliga af de skogslotter, som en enskild skogsköpare under senaste 15—20 åren tillhandlat sig. Denne man hade själf vistats i Norrlands skogar både som timmerhuggare och som bolagsombud, innan han köpte någon gård i Mangskog. Han har alltid skött sin jord utmärkt väl och så äfven sin skog, men andra skogsköpare ha också uppträdt, som icke så noga sett på medlen för åstadkommande af tillfällig ekonomisk vinst. Så talar man mycket i dessa trakter om några sköflare som köpte skogstrakter, höggo ned tusentals kubikfamnar, flottade det alldeles för lång väg och så fingo gå ifrån alltihop med ruin för både sig själfva och andra. De hade beräknat sådana priser vid försäljningen, att den erhållna likviden inte räckte till att få fram timret till bestämmelseorten. Alla ha förlorat på sådan skogshandtering, och som det inte är mer än några år sedan den senaste af dessa skogsuppköpare härjade i socknen, kännas sviterna af det ännu. Skogarna ha gått åt, men utan något som helst ekonomiskt utbyte för kommunen eller den enskilde.

Att skogslotterna i många fall åtkommits för synnerligen låga priser blir man förvissad om, då man får höra att en bonde sålde sin gård för 7,000 kr. det ena året och att en af hans grannar året därpå sålde en mindre gård med mindre skogsareal för 28,000 kr. Att priserna blefvo så olika, lär ha berott därpå att ägaren till den senare gården först kostade på sig en sakkunnig uppvärdering af skogen innan han afyttrade den, då däremot den förra ansåg en sådan åtgärd för onödig och kostbar.

Bland biinkomsterna räknar man äfven med *lingonplockningen*, detta särskildt för »det vekare folket». En rask flicka kunde för tjäna 3 kr. om dagen på lingonplockning, och då alla hemmets krafter enades om att på detta sätt skapa en ekonomisk, kontant behållning till hemmet, så kunde det bli goda resultat. Intresset för lingonplockningen var t. o. m. så stort att man för den kunde försumma rågens bärgning. Den enda upphandling, som kan sägas vara organiserad på ett för säljarna förmånligt sätt, är just lingonupphandlingen, ty hur mycket lingon än plockas så tages det emot genom handelsbodarna och de kringresande uppköparna. Tillverkningen af lingonlådor, å 50 kg. = 80 liter, är också en biinkomst ej att för glömma. Till sådana lådor kan användas skräpaffall från sågverken, som är odugligt till annat.

I Mangskogs socken finner man några bönder, som till ej oväsentlig inkomstkälla ha uppfödning af hästar och raskreatur. Särskildt har en bonde gjort sig bemärkt som framstående hästuppfödare, och många äro de pris han tillkämpat sig både genom utställningshästar och genom täflan å landets trafvarebanor.

Denna socken anses ha varit i hög grad öfverbefolkad på 1860-talet. Massor af människor fingo torp uppe i skogarna, och där röjde de och plöjde och redde sig, märkvärdigt nog. De lefde på sin jordbit, hade inga extra förtjänster egentligen, ty det var ondt om arbete för dem hos andra, men de ledo ingen nöd. I skogen svedde de, sådde råg och vore nöjda med det lilla de hade. Men efter brukens nedläggande blef det nog sämre, och så småningom försvunno dessa små torplägenheter alldeles. När skogen började afyttras litet mer systematiskt, så gick jordbruket ned, och många äro de yttrandena som gå i den riktningen, att om skogen inte funnes så skulle jordbruket *tvingas* att bära sig.

En väl underhållen landsväg går upp genom socknen, men kan icke tillfredsställa krafvet på förbindelse med grannsocknarna. Ett trängande behof är utvidgning och förbättring af landsvägarna i Mangskog.

Gunnarskog.

Nästa socken väster och norr om Mangskog är det stora *Gunnarskog*, som har en areal af 412 kvkm. och en folkmängd på 4,850 inv. År 1865 var folkmängden 6,578. Arealen land är 37,118 hektar, däraf odlad jord 3,531 och skog 29,354 hektar. Brukningsdelarna voro år 1903 sammanlagdt 795, däraf 791 brukade af ägare och 4 af brukare. Af de förra hade 379 intill 2 hektar odlad jord, 403 mellan 2 och 20, 8 mellan 20 och 100 samt 1 öfver 100 hektar. Åboarnas antal år 1750 var 217. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 149.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 479,271 rdr; den största jordegendomen var Träskog å 30,679 rdr. Ingen jordpossession uppgick till en tiondel af socknen. År 1865 var taxeringsvärdet sammanlagdt 2,093,527 kr.; den största jordpossessionen var Västra Sälboda å 248,408 kr. År 1900 var sammanlagda taxeringsvärdet i socknen 2,076,800 kr. Den största jordpossessionen var Träskog Södra å 235,300 kr., som ägdes af Jössefors Aktiebolag. De industriella inrättningarna i socknen inskränkte sig år 1905 till ett sågverk med 6 arbetare och ett tillverkningsvärde af 5,000 kr.

Vid ett närmare ingående på de ekonomiska förhållandena i Gunnarskogs socken får man den bestämda uppfattningen, att jordbruket där i allmänhet gått nedåt under senaste årtiondet. Undantag finnas, som endast synas bekräfta regeln. Redskapen börja bli moderna, men ännu behållas på många håll de gamla.

På sina ställen har man börjat bereda torfströ, som finnes rik tillgång till, och det bär sig riktigt bra, men som det kräfver arbetskraft, så får denna handtering mest ligga nere, ty arbetskraft är nästan omöjligt att uppbringa.

»I Gunnarskog» — så uttalade sig en framstående kännare på detta område — »skulle bönderna kunna föröka sin skörd och sin inkomst af ladugården med 100 procent. Ladugården borde vara den viktigaste delen af landtbruket, men i stället är den så sorgligt vanlottad. Själftva ladugårdsbyggnaden är i allmänhet så dåligt byggd, att den endast förbittrar tillvaron för kreaturen. Latrinen och spillningen får ligga kvar inne och förpesta luften i stället för att tillvaratagas på det rätta sättet med torfströ. Luft och sol inne i ladugården är man rädd för, men ute låter man luften och solen förslösa 60—70 procent af den naturliga gödselns styrka och värde. I stället för att taga vara på hvad som skänks gratis af naturlig gödsel, låter man det förfaras, säljer sin skog och köper konstgödsel. Att bonden häruppe tappar intresset för jordbruket är ett faktum, det ser man af att han ej vårdar sitt hus, hvarken till det inre eller yttre, och att han alldeles intet sinne har för något som kan fagna ögat, en liten trädgårdsrabatt kring sin boning e. d. Det är intresset som borde väckas upp igen, då skulle jordbruket bära sig. Nu härja bolagen svårt i denna socken, men hade jordbrukarna på allvar skött sin jord så hade de kunnat stå emot bolagens lockelser. På det sätt som nu sker, synes som om Gunnarskog snart låge i bolagens händer.»

Det ger sig också snart tillkänna att Gunnarskogs socken är mer än någon annan föremål för bolagens jordförvärf. En mängd bolagshemman finnas redan, och fler blifva de för hvarje år. I det stora hemmanet Träskog, det största hemmanet i Jösse härad och upptagande en areal af nära 15,000 gamla tunnland, har Jösseforsbolaget inköpt öfver två tredjedelar af all jord med skogsmark. Då skogsmarkerna inom detta hemman uppgå till öfver 13,000 tunnland och flottleder gå igenom dem, så är lätt att inse hvarför dessa trakter varit så begärliga för bolagen. I Bortan, det näst största hemmanet i häradet, är förhållandet enahanda, och så äfven inom en hel del andra hemman där skogsmarken lockat bolagen till köp.

Men jämsides med att bolagen tränga fram och öka sin rayon går jordbruket i dessa trakter tillbaka. Och det förefaller ganska förklarligt då man hör hur bönderna uppfatta detta bolagsframträngande. »Vi bönder i Gunnarskog ha i gångna tider ansetts vara ett starkt och gediget stånd, ett enigt, hopvuxet helt, som stått emot alla nymodigheter och försök att komma oss till lifs» — så yttrade sig en odalman i denna trakt. »På gårdarna här ha farfarsfar, farfar och far blifvit födda och framlefvat sitt sträfsamma lif. De olika släkterna ha hållit ihop och vi ha känt oss trygga och lugna och ha stått på vår rätt gent emot både bolag och myndighetspersoner, när vi ansågo att de gingo för hårdt åt oss. Men nu har det blifvit annorlunda. Nu har bandet brustit, ty nu ha gårdarna bytt

ägare och brukare. Det är bolagen som trängt sig in. Bolagen begränsa försäljningsområdet för våra skogsprodukter, hindra oss från att använda flottlederna, öfverrösta oss vid kommunalstämmorna och binda vår bestämmanderätt och vår handlingsfrihet öfver det som hör oss till, som är vår egendom. Och så ledsnar den ena bonden efter den andra och beslutar sig för att sälja gården, hellre än att lefva i beroende, och så lämna allt flera sina gårdar och skogar och begifva sig till andra trakter för att där söka skaffa sin drägliga utkomst. Till bolagen säljes naturligtvis alltid gården, ty bolagen gå alltid högst i pris och man ser ju på pengarna».

För 17 år sedan började Jösseforsbolaget köpa egendomar i dessa trakter och har sedan dess fortsatt att inköpa allt mer och mer för att kunna trygga sin trämassetillgång i framtiden. Äfven Sälboda-bolaget har inköpt mycket skog i dessa trakter.

Här funnos för 30—40 år sedan mängder af torplägenheter och jordlotter, därifrån bönderna fingo leja sin arbetskraft, men de ha nu alla försvunnit. En bonde kunde på ett område af något mer än en half kvadratmil uppräknat ej mindre än 67 torplägenheter och jordlotter, som på senaste 35 åren öfvergifvits. Ofta påträffade jag också dessa fordom brukade jordlotter, påminnande om en tid af träget slit och ihärdigt tålmod hos de fattiga bebyggarna här uppe i skogstrakterna. När man ser sådant förstår man siffrorna i statistiken, som visa att här skett en formlig affolkning. Om man räknar de nämnda 67 lägenheterna såsom existensplan för i medeltal 5 personer hvardera, så finner man att öfver 300 personer blifvit genom förhållandenas makt utdrifna från denna lilla fläck af en half kvadratmil och detta på endast 30—35 år.

Dessa små lägenheter inrymde i sig alla de torpare, inhyses och småbönder, som här hade sin bärning genom att gå på dagsverke hos bönderna. Dessa arbetare kunde hålla jordens bärighet uppe, de lånade ut sin arbetskraft, födde upp många barn på en liten usel teg, där kanske två kor kunde reda sig, odlade upp nya fält i skogarna mellan bergen och tvingade ut ur jorden hvad som med någon möjlighet kunde uttvingas. Men nu är det ödeland i skogarna. Bönderna släppa dit sina kreatur att beta af gräset å de gamla ägor, och så får skogen så småningom växa ihop om dem igen.

Då man anser sig kunna konstatera, att jordbruket i Gunnarskog står på en ganska låg ståndpunkt, så är detta ett konstaterande af hur förhållandena i de egentliga skogsbygderna gestalta sig. Men äfven i Gunnarskog finnas trakter, där jordbruket står, efter förhållandena i häradet i öfrigt, mycket högt. Man plöjer ännu mycket grundt, men börjar dock öka djupet allt mer och mer. Någon kreatursskötsel af betydighet har man icke att presentera, men man

föder dock upp kalffvar och säljer. I de sydvästra delarna af socknen har man jämförelsevis nära till järnvägen, så att afsättningen till Charlottenberg där kan lämna jordbruket en god hjälp. För smöret betalas i Charlottenberg 1:60—2:10 pr kg., för äggen 1 kr. tjoget. Skummjölken användes för eget behof i hemmet och till kalffvar och svin. Någon transport af mjölk till försäljning kan icke förekomma från dessa trakter, ty väglängderna äro för stora. Till Charlottenberg är vägen mellan 1 $\frac{1}{2}$ och 2 mil och till Arvika c:a 3 mil.

Kreatursrasen är i dessa trakter en blandning af telemark, ayrshire och finska. Skogsbete förekommer här, och just denna blandning föder sig bäst, liten och »närig» som den är. En sådan ko mjölkar 10—11 liter om dagen.

För 40 år sedan funnos flera bruk i Gunnarskog, och bönderna körde då kol, järn och malm mellan Lyreds, Träskogs och Fredros bruk samt Kongsvinger. Det var småbönder som i allmänhet hade dragare och togo körslor för bruken. »De gifte sig unga den tiden, och de gräto när de inte fingo sin jordlott att bygga sin egen lilla stuga på», sade en gammal man i djup rörelse. »Då de fingo jordbiten, så röjde de och plöjde af lefvande lust, och de hade den uppfattningen att de skulle söka tränga undan skogen och skaffa fram åker på dess plats. Men nu lägger man ut dessa åkrar och sår skog på dem, precis som om det inte skulle finnas folk som vill ha jord, och som om det inte funnes skog tillräckligt ändå».

År 1876—78 köptes de första skogslotterna uppe i öfre Gunnarskog, och sedan har skogshandeln pågått oafbrutet.

En gammal man talade om förhållandena i Gunnarskog på 60-talet. »Då arbetade man åt bruken för en dagspenning af 24 skilling och för häst och karl högst 1 rdr 24 sk. Men så lefde man ändamålsenligare. Ett skålpund kaffe, som kostade 32 skilling, räckte då i månader, men nu förslår det ingenting. Socker till kaffet behöfde man inte då, men nu går det åt ett kg. i veckan.» — »Att bruken lades ned vållade ingen kris, men nog var det många som reste till Amerika af dem som förut haft sin utkomst genom bruken.» — »När bruken slutade, så började man sköta jorden i stället», och så började dessutom skogshandeln, så att bönderna fingo timmerkörning. Och den körningen förtjänade de mer på än på körning och kolning åt bruken.

Dessa biförtjänster på skogen ha naturligen icke minskats under senare tider, utan snarare tvärtom. Bolagens jord- och skogsförvärf har pågått med kraftig fart, och deras trämassfabriker sluka kolossala massor af skogen. Böndernas biförtjänster inom Gunnarskogs socken äro timmerhuggning från oktober till vintern öfver samt flottning från april och till hösten. Öfriga tiden på året har man arbete vid bruken i de orter, där dessa ligga i närheten. Man är endast

hemma de tider, då man måste så och skörda på egen gård. »I regel reda sig de som ej ha dragare bäst, ty dessa små jordbrukare äro i allmänhet utan hypotekslån, hvilket oftast vidlåder de större.»

Lönen för en dräng i dessa trakter är 200 kr. och däröfver samt för en piga hälften eller något mer. En bolagstorpäre har 1.60 om dagen och får för arrendet betala 50, 60 å 75 kr. om året. Lönen är ibland 1.75—2.00 kr. om dagen.

Timmerhuggningen betalas med 1.50 för tolft vanligt timmer. Propsen betingar i huggning 3—3.50 pr 1,000 löpfot.

Kolhuggningen betalas med 10 öre pr 9 kvarters högt res.

Timmerkörningen betalas med olika belopp allt efter väglängden, från 2.50 till 12 kr. för 1,000 fot.

Skogsarbetet i öfrigt betalas ungefär som i Mangskog och Brunskog. *Kolningen* t. ex. 4.50 pr stig. Äfven här i socknen är lingonplockningen en binäring för många, ej alls att förakta.

Timret tages på 7 $\frac{1}{2}$ tum, riset och affallet tages ej bort utan får ligga kvar och hindra återväxten. På senaste åren ha dock bolagen börjat värda sin skog.

Man får ett bestämdt intryck af att Gunnarskog i högre grad än någon annan socken är i färd med att affolkas. Det synes gå mycket fort, antagligen fortare för hvarje ny jordlott bolagen köpa in för sina skogsbehof. Bolagen synas hålla på att tränga ut och splittra bondeståndet i denna socken, ett bondestånd som alltid förr hållit så väl ihop och varit socknens gedigna kärna och must.

Man har nedlagt mycket kostnader och arbete på nya vägar i denna socken. Flera af dem äro dock ännu icke fullt färdiga. Det synes som om i de socknar, där bolagen ha något att bestämma, väganläggningsarbetena äro ovanligt omfattande.

Bogens kapellförsamling.

Norr om Gunnarskog med gräns mot Norge ligger Bogens kapellförsamling, bildad genom K. bref af 19 sept. 1849 af delar af Gunnarskogs och Eda finnskog. Församlingen har en areal af 85 kvkm. och en folkmängd på 306 inv. År 1865 var folkmängden 636, d. v. s. dubbelt så stor. Arealen land är 7,821 hektar, däraf endast 117 hektar odlad jord mot 6,500 hektar skog. Brukningsdelarna voro år 1903 sammanlagdt 29, däraf 27 brukade af ägare och 2 af brukare. Af de förra hade 6 intill 2 hektar odlad jord, 20 mellan 2 och 20 och 1 öfver 20 hektar. Åboarnas antal år 1750 var 13. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 38.

År 1865 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 179,202 kr. Den största jordegendomen var Bogen å 135,400 kr. År 1900 var sammanlagda taxeringsvärdet 444,000. Den största

jordegendomen var fortfarande Bogen å 300,000 kr. Några industriella inrättningar finnas icke i denna socken.

Hvad som gäller för Gunnarskog vid bedömandet af de agrariska förhållandena gäller äfven för Bogen. Dock må konstateras, att Bogen i ännu högre grad än någon annan socken i Jösse härad fått lämna tribut af jord och skog åt bolagen. Särskildt är det ett norskt bolag (A. B. Lier, Varald & Bogen), som slagit under sig stora områden. Detta bolag äger ungefär hälften af socknen, den andra hälften är till hufvudsaklig del svenska statens. Det som inte är norska bolagets eller svenska statens egendom, ett hemman på $\frac{1}{4}$ mantal, håller på att bli Jösseforsbolagets.

Genom det långa afståndet från järnvägskommunikationer har jordbruket i denna trakt svårt att reda sig. Någon afsättningsmöjlighet finnes för smör och kalvvar, men annars får man skaffa sina kontanta tillgångar på annat sätt, d. v. s. på samma sätt som i Gunnarskogs mera oländiga bygder. Dock föregår här det norska bolaget bönderna med mycket dåligt exempel beträffande jordbrukets skötsel, ty om man någonstades uppröres öfver misshushållningen med, ja det fullständiga föraktet för hvad jorden kunde bjuda, så är det här i denna socken. Några fordom ståtliga, nu förfallna byggnader, en stor ladugård med nedrasadt tak och urslagna fönster-rutor, väldiga vidder med en rödgul, utmärglad gräsmatta i stället för böljande sädesfält — det är en syn som däruppe slår en med både häpnad och sorg. Bortåt 100 tunnland jord, som kunde bära hafre och råg, ser man på ett ställe ligga för fåfot. Det är för skogen som det norska bolaget köpt egendomarna, jorden bryr man sig icke om.

Under det detta åsidosättande af jordens skötsel pågår, synes man samtidigt ha satt i system en utrotning af dem som intet hellre vilja än bo och ródja i dessa trakter. Ingenstades synes man vilja behålla torparna och torpen, utan så snart det är möjligt att blifva utaf med dem, använder man sig af tillfället. »Man vill inte odla fattighjon», har man sagt. Och det beklagligaste är att detta icke endast gäller det norska bolaget utan också svenska staten, som genom sitt ombud låtit vråka en fattig torpare, därför att han ej hade formell rätt att stanna längre på kronans mark, fastän han var född i socknen, alltid vistats där och i 20 år på det torpet sträfvat för sina föräldrars och sina sjukliga systrars utkomst. Hela tiden hade han lyckats uppehålla dem utan att anlita fattigvården. På senaste åren var han ensam med fadern, men så dog fadern 1905 och sonen stannade kvar på torpet, hvilket han ansåg sig ha fått rätt att behålla, då han under så många år åtagit sig underhållsbördan för sina anhöriga. Skulle Kyrkskogens fattigrote ha betalt underhåll för de gamla, så skulle detta ha kostat öfver 200 kr. om

året, men nu erhöles detta underhåll genom ett torp, som torde varit värdt omkring 35 kr. om året. Så blef sonen 50 år gammal, och då fann sig jägmästaren föranlåten att vråka honom för att icke få honom på fattigvården. Jägmästaren förklarade orsaken till vråkningsen därmed, att torplågenheten var aflågsset belågen och uthusen nästan nedruttna, hvarför, då staten 1892 köpte Kyrkskogen till kronopark, från första början varit bestämdt att lågenheten skulle utlåggas till skogen, och det af det naturliga skål att staten, lika litet som någon enskild jordågare, vill bebygga och underhålla ett torp som icke, på grund af sitt aflågsna låge, kan utarrenderas eller är för kronoparkens skåtsel behåfligt.

Emellertid skedde vråkningsen, och så såddes skogsfrå på torpet, liksom man gjort på andra torp förut.

»Befolkningsen i dessa trakter», yttrade sig en sagesman, »ålskar sin bygd mer än allt annat, ånskar få sin lilla jordbit och långtar efter att få visa hur jorden kan fåda sina brukare, men sådana hånidelser som denna förmå mer än något annat att fördunkla hembygdsånslan och fosterlandsårleken.»

Till belysning af förhållandena i dessa trakter torde också båra nåmnas, att de svenska torparna blifvit förbjudna att slå gråset på bolagets för fåfot liggande gården, utan få norska arbetare komma åfver och slå samt båra gråset åfver grånsen.

En dagsverkare får i dessa bygder en krona om dagen, någon gång 1:20, för slåtterarbete och annat liknande arbete samt för skogsarbete 1:50 å 1:60 om dagen. För detta sistnåmnda pris få torparna arbeta åt bolagen på vintern och få då fara mycket illa i skogarna. Deras torp betalas i allmånhet med 10—50 kr. om året. *Timmerkårningsen* betalas mycket lågt, beroende på att bånnderna bjuda under hvarandras priser för att få den för dem nådvåndiga kårningsen. Många ligga då ute hela vintern och ha inte mer behållning af allt sitt arbete ån att de fådt sig sjålfva och håsten med knapp kost under tiden. Hellre ån att svålta taga de kårning för snart sagdt hur lågt pris som helst.

Får *flottningsen* betalades förr 1:20 om dagen, men på senare tiden har det hånjts till 1:60. Får *huggningsen* af timmer är arbetslånen »1:20 för rot och 60 åre för topp», eller 1:50 för tolft 8 aln. 8¼ tum. Man fåller hår ej mindre timmer ån 8¼ å 8¼ tums. *Kålning* förekommer hår ej.

En god landsvåg går från Gunnarskog genom Bogen till Norge.

Det torde inte dråja så långe förrån Bogens försåmning är så godt som fullståndigt affolkåd. Bånnderna sålja så småningom sina gårdar till bolagen, som låta dem förfålla, torparna bli utrotade, och någon industri finns där inte. Det är otånkbart att få ungdomen att stanna kvar i en så vanlottad landsånda.

Eda.

Sydväst om Bogen utefter norska gränsen ligger *Eda* socken. Dess norra del är hufvudsakligast skogsbygd, men dess södra del inrymmer en ganska fruktbar dalgång, där också järnvägen går fram och så småningom skapat litet af industri och handel. Socken har en areal af 288 kvkm. och en folkmängd af 6,149. År 1865 var folkmängden 4,951. — Inom socknen ligger Charlottenbergs stora järnvägsstation.

Arealen land är 26,762 hektar, däraf 20,062 hektar skog och 3,565 hektar odlad jord. Brukningsdelarna voro år 1903 sammanlagdt 636, däraf en brukare, de öfriga ägare. Af dessa hade 197 intill 2 hektar odlad jord, 412 mellan 2 och 20, 26 (däraf brukaren) mellan 20 och 100 samt 1 öfver 100 hektar. Åboarnas antal var år 1750 sammanlagdt 175. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 157.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 452,777 rdr. Inga större jordegendomar funnos. År 1865 var socknens sammanlagda taxeringsvärde 1,561,792 kr. De största egendomarna voro Häljeboda å 46,080 kr. och Norum å 46,080 kr. År 1900 var socknens sammanlagda taxeringsvärde 1,915,300 kr. De största egendomarna voro Norum å 48,000 och Stommen å 40,000 kr. Dessutom ägde Charlottenbergs aktiebolag delar af egendomar till ett värde af 76,200 kr. Aktiebolagen voro Eda aktiebolag, hvilket ägde delar af Emterud och Morast till ett värde af 22,800 kr., och Charlottenbergs aktiebolag som ägde delar af Hälteberg och Häljeboda m. fl., värda sammanlagdt 76,200 kr. I socknen funnos 17 industriella inrättningar år 1905. De sysselsatte sammanlagdt 690 arbetare och räknade ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 2,566,868 kr.

Jordbruket synes stå på ganska låg ståndpunkt i Eda socken. Öfverallt klagar man öfver att bristande arbetskraft gör det omöjligt att gifva jorden den behöfliga omvårdnaden. Man ser också hur klöfvervallarna äro ojämna, i det de visa ganska regelbundet återkommande »dungar» af rik gröda men däremellan ojäm förligt dålig växtlighet. Det är gödseln, som icke blifvit ordentligt utbredd, utan fått ligga kvar i högar här och där. Allmänt har man den uppfattningen i Eda att jordbruket icke bär sig, men ofta får man också det svaret att jorden väl kunde bära sig, blott den sköttes rationellt. I de trakter som ligga nära järnvägen, synnerligast kring Charlottenberg, finnes god afsättning för mjölken, som då betalas med 12 öre litern, men i de mera aflägsna bygderna äro förhållandena desamma som i förut skildrade skogssocknar. Man är hänvisad till biin-komster, som bestå af skogsarbete och körslor för bruken och öfriga industriella inrättningar. I dessa trakter kan man icke bli utaf med mjölken, utan måste den separeras och ges åt grisar och kalfvar, men

smöret kan afsättas för 1.70 pr kg. i handelsbodarna. För äggen betalas 1 kr. pr tjog. Kreatursrasen är den vanliga blandningen, ursprungligen fjällras, men uppblandad med andra raser, senast ayrshire. Skogsbete förekommer på många håll, men dock icke öfverallt. Fjällrasen mjölkar ca 10—11 liter om dagen, men med inblandning af ayrshire har man fått upp kvantiteten till 13—14 liter. På senare åren har man på sina ställen börjat med rofodling, men den har svårt att tränga sig fram, hufvudsakligen därför att den kräfver så mycken arbetskraft. Pelusker, som är ett ypperligt mjölkfoder, har man också börjat odla, men dock ej så allmänt.

Biinkomsterna äro hufvudsakligast *körslor* för bruken. Bonden gör upp kontrakt med bolagen att vid order utföra körslor, och är han skyldig att äfven under brådaste höbärgningstiden stå till hands, om bolaget så fordrar. Han gör det för att vid andra tillfällen, då jordbruket icke direkt kräfver hans arbetskraft, ha tillgång till denna extraförtjänst, och han nödgas härtill för att få något kontant kapital för sina utgifter. På dessa körslor kan bonden förtjäna 4.50 å 5 kr. om dagen för häst och karl. På vintern går förtjänsten till 3—3.50.

På *timmerhuggning* förtjänas 2.50—3.25 om dagen. Det blir ungefär 2—2.25 pr toft timmer. I vissa trakter blott 1—1.25. För pappersved betalas 2.50 å 3 kr. för 1,000 löpfot.

Flottning betalas med 2.50 å 3 kr. om dagen, och kräfves då arbete både dag och natt vid behof.

Kolning betalas med 4 kr. pr stig och kolkörning med högst 4 kr. pr dag för häst och karl.

Kolhuggning betalas med 10 öre pr res.

En bonde kan få dessa extraförtjänster att uppgå till 300 kr. om året och däröfver, någon gång till 400 kr.

Lönen för dräng är 250—300 kr. pr år, öfvervägande det senare, och för piga 120 kr.

Ett dagsverke hos bonden betalas med 1.25 jämte kost för man och 0.75—1 kr jämte kost för kvinna. Någon gång ännu mindre. Ett byggnadsdagsverke betalas med 3.50 för 10 timmar.

Vid sågverken ha arbetarna 23 öre i timmen och de som arbeta på ackord omkring 3 kr. om dagen. På vintern begifva sig dessa arbetare till skogarna och förtjäna där knappast 2 kr. om dagen. Vid bruken är förtjänsten kr. 3—3.50 om dagen.

Bönderna klaga öfver den dyra arbetskraften, och arbetarna klaga å sin sida öfver att bönderna betala för små löner. »Annars skulle de hellre arbeta i jordbruket än i industrien.» »Men så länge bönderna förklara sig icke ha råd att taga en dräng för hygglig lön att hjälpa upp jordbruket med, utan blott vilja att vi skola stå till hands de få dagar de bäst behöfva oss, så blir det omöjligt att skaffa folk till

jorden. En dagsverksarbetare kan ju inte lefva på det lilla arbete bönderna då och då ha åt honom.»

Utom dessa biförtjänster tillkommer naturligtvis försäljning af skog till bolagen. Skogen får anlitas så länge det räcker, det är allmän regel. Här, liksom i öfriga socknar, är lingonplockningen också en biförtjänst, synnerligast för de fattigaste, barnrikaste familjerna.

De största industriella inrättningarna äro Eda glasbruk med 185 arbetare, Tidemans tobaksfabrik med 148 och Åmotsfors pappersbruk med 103 arbetare. Största delen af arbetarna vid dessa och öfriga industriella verk är från närgränsande landsbygd. Det är bondsöner och torparsöner, som fara in till industrien och där taga tjänst. Lönerna äro t. ex. vid Eda glasbruk 125—130 kr. i månaden för några få, och mellan 35 och 60 kr. i månaden för de öfriga. Därtill kommer som extra förmån fritt husrum samt 20—30 kr. om året i vedpengar. De flesta arbetarna vid bruket äro gifta. Att industrien kan betala sina arbetare bättre än jordbrukaren förmår, det är självklart orsaken till att de unga lämna jordbruket.

Genom Eda sanatorium har denna socken fått en extra dragningskraft under de senare åren, liksom gränsstationens läge inom socknen nog medför en större turisttrafik än närliggande socknar kunna visa.

Köla.

Söder och väster om Eda ligger *Köla* socken, som också är till hufvudsakligaste delen skogsbygd. Socknen har en areal af 240 kvkm. och en folkmängd af 2,578 inv. År 1865 var folkmängden 3,428.

Arealen land är 21,238 hektar, däraf 3,356 hektar odlad jord och 16,556 hektar skog. Brukningsdelarna voro år 1903 sammanlagdt 481, däraf 4 brukare, de öfriga ägare. 148 ägare hade intill 2 hektar odlad jord, 307 ägare och 1 brukare mellan 2 och 20, 21 ägare och 2 brukare mellan 20 och 100 samt 1 ägare och 1 brukare öfver 100 hektar. Åboarnas antal 1750 var 163. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 73.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 377,006 rdr. Den största egendomen var Sättra (Adolfsfors) å 25,917 rdr. År 1865 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 1,468,507 kr. Den största egendomen var Sättra å 79,585 kr. och prästbostället å 72,000 kr. År 1900 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 1,503,100 kr. Den största egendomen var fortfarande Sättra å 80,300 kr. och prästbostället å 57,600 kr.

De industriella inrättningarna, 3 till antalet, sysselsatte år 1905 tillsammans 58 arbetare och räknade ett sammanlagdt tillverkningsvärde af 139,600 kr.

Jordbruket i Köla står på många platser högt, men man möter också områden med det sorgligaste förfall. Här finns ännu rikligt med skog kvar, ty Kölabonden har hållit på sin skog och håller på den ännu. Han säljer skog hvarje år, men med en viss måtta och urskillning, så att han icke gräfver under sin framtida ekonomi för starkt. Knappast någon skog ligger här i bolagens händer. Adolfsfors har några tusen tunnland, men annars få bolagen köpa på rot. Priset pr toltf håller sig kring 35 kr. för 8 aln. 9 tum, 28 kr. 8 aln. 8 tum, 20 kr. 8 aln. 7 tum. I allmänhet hålla bönderna fast vid att icke sälja mindre dimensioner än 8 aln. 8 tum, och de sköta sina skogar och räkna på dem för framtida behof. »För 50 år sedan fingo bönderna i Köla inte tiondelen så mycket betaldt för sin skog, och de ha gjort klokt som behållit den. Nästan alla äro småbrukare, men själfägande och besutne. Somliga sälja för flera tusen kr. skog hvarje år men sköta den ändå.»

Kreatursrasen är den vanliga blandningen, små, för skogsbeta lämpliga kor, som mjölka 13—14 liter om dagen då födan förslår. Här finnas verkliga sätrar, hvilket är enastående för Jösse härad. Bönderna mot norska gränsen sända sina kreatur till de väldiga skogar, som där äro utan omgärdning. Till slåttern drifvas de hem för att allt folket må samlas vid gården. I skogstrakterna finnes ingen afsättningsmöjlighet för mjölk, men smöret säljes i handelsbodarna. Omkring bruken kan mjölken säljas, men som Köla i sin helhet ligger långt från järnvägen, äro afsättningsförhållandena mindre goda.

Landsvägarna äro goda utom i norra och västra delarna af socknen.

Biförtjänsterna blifva hufvudsakligast på körning för bruken. Utefter landsvägen till Koppom i Nordmarks härad ha bönderna i mängd åtagit sig körslor, och de förtjäna, då de ha lass både fram och åter mellan Koppom och Åmots järnvägsstation, d. v. s. 4 mil tillsammans, upp till 6 kr. för häst och karl. De kunna då icke köra hvarje dag, som skulle bli för ansträngande, utan ett par dagar i veckan.

För *timmerhuggningen* betalas 2.75 för toltf 8 aln. 8 tum, 1.75 för 8 aln. 7 tum och 1 kr. för propsen. *Timmerkörningen* betalas med 5—6 kr. om dagen för häst och karl.

Flottningsarbetet betalas med 2.50—3.00 kr. om dagen.

Kolning förekommer icke i Köla; endast vid bruken kolas en och annan mila.

Ingen bonde har torp, men bolagen ha ett mindre antal, som år för år minskas. Skogstorporna betala till bolagen upp till 60

kr. om året i arrende samt äro skyldiga utföra dagsverken för 2 kr. —2.50 med egen kost. De ha ofta egen häst och förtjäna på körs-
lor som andra.

Årslönen för dräng är 275—300 kr. och för piga 150 kr.

En viktig biinkomst är äfven här under goda år *lingonplocknin-*
gen. 2—3 kronor om dagen kunna på lingon uppbringas af en
kvinna eller ett raskt barn. Många familjer ha på denna näring
förtjänat 100—150 kr. extra.

Köla socken ger på det hela taget intryck af att vara burgen
och i färd med att rycka upp sitt jordbruk och sin boskapsskötsel.
Rofvor har man börjat odla, pelusker likaså, och flerstädes har man
börjat lägga sig vinn om att taga vara på den naturliga gödseln.
Man ser här och hvar cementgolf och gödselrännor i ladugårdarna;
det är goda ansatser, men någon utveckling till betydenhet ha dessa
reformer ännu ej hunnit.

Älgå.

Sydöst om Köla ligger *Älgå* socken, en skogsbygd i mer
utpräglad grad än Köla. Arealen är 175 kvkm., och befolkningen
räknar 1,508 inv. År 1865 var folkmängdssiffran 2,402.

Arealen land är 14,376 hektar, däraf 1,135 hektar odlad jord
och 12,346 hektar skog. Brukningsdelarna voro år 1903 sammanlagdt
286, däraf 4 brukare och de öfriga ägare. 140 ägare hade upp till
2 hektar odlad jord, 132 mellan 2 och 20, 10 ägare och 3 brukare
mellan 20 och 100 samt 1 brukare öfver 100 hektar. Åboarnas antal
1750 var 124. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 54.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruks-
fastighet 230,992 rdr. Den största egendomen var Åsebol å 45,525 rdr.
År 1865 var sammanlagda taxeringsvärdet 920,709 kr. De största
egendomarna voro Berg å 150,000 kr. och Åsebol å 131,916 kr. År
1900 var sammanlagda taxeringsvärdet 796,600 kr. Inga större
jordegendomar funnos, ingen jordpossession uppgick till 10 proc. af
socknen. Aktiebolagen voro: Hillringsbergs aktiebolag (24,500 kr.
egendomar), Glafva glasbruks (5,200) och Jössefors (2,600 kr.).

Af industriella inrättningar har Älgå två med tillsammans 22
arbetare och ett tillverkningsvärde af 30,800 kr.

Älgå, hvars bördiga del ligger utefter Glafs fjorden, eller dess
öfre del Älgåfjorden, har en god jordmån, men förhållandet är där
som i öfriga skogsbygder att jordbruket inte bär sig. För de stora
gårdarna saknas arbetskraft, och för de små blir utbytet af jorden
för litet. Jorden ger till födan, men inte till det kontanta behovet.
De flesta ha jordlotter på 1 häst och 3—4 kor, några ha endast
2—3 kor. Men med god skötsel kan i Älgå födas 2 hästar och 10

kor på 25 tunnland jord. Missväxt är sällsynt, jorden ger ej så vackra skördar men jämna.

Förhållandena här äro beträffande biinkomster och arbetslöner jämställda med dem i Köla. Bolagen ha icke lagt under sig så mycket skog att böndernas existens äfventyrats, utan äro tvärtom jordbrukarna nästan utan undantag själfägare och besutna sådana. En och annan har dock släppt efter för mycket på sin skog och ser med bekymmer mot den dag, då den icke längre kan lämna sin årliga tribut.

Kreatursskötseln står ännu långt efter hvad man borde kunna räkna på. Rasen är blandningen af finnras och ayrshire och synes bra för orten. Man lägger inte an, lika litet här som i öfriga socknar, på att få högmjolkande kor, utan mest på att de kunna föda sig med det minsta möjliga. Mjölken finns ej afsättning för, smöret går till ortsbefolkningen och hålles bra i pris. I allmänhet kan sägas att man icke räknar med någon egentlig afkastning af ladugården. »Till Arvika kunde nog ordnas transport af mjölk, ifall där funnes en kooperativ förening för det ändamålet», sade en bonde, »men så länge det ännu finnes skog, så går det inte att hålla ihop något sådant. Men när skogen en gång tar slut, då tvingas vi att slå oss ihop och göra det bästa möjliga af vårt jordbruk och vår ladugård.»

Biinkomsterna för jordbrukarna i Älgå äro körslor för bruken. En bonde kan på körslor förtjäna 400 kr. för häst och karl under vintern. Dock sänkas förtjänsterna mer och mer, ty skogarna börja bli uthuggna, och tillgången på bönder som åtaga sig körslor ökas för hvarje år, hvarigenom priserna tryckas ner. Samtidigt minskas tillgången på dagsverkare och deras löner höjas.

Arvika landsförsamling.

På östra sidan om Älgåfjorden tar *Arvika landsförsamling* vid. Den sträcker sig upp mot Gunnarskog och visar i sitt centrum ett jämförelsevis stort lågland. Socknens areal är 194 kvkm. och dess folkmängd 4,128. Folkmängden har hållit sig nästan konstant ända sedan 1865, då den var 3,997.

Arealen land är 15,810 hektar, däraf 3,279 hektar odlad jord och 11,706 hektar skog.

Brukningsdelarna voro 1903 sammanlagdt 629, däraf 5 brukare de öfriga ägare. Jordlotternas storlek framgår af att 295 ägare hade upp till 2 hektar odlad jord, 323 ägare och 1 brukare mellan 2 och 20 hektar, 5 ägare och 3 brukare mellan 20 och 100 hektar samt

1 ägare och 1 brukare öfver 100 hektar. Åboarnas antal år 1750 var 203. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 78.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 483,800 rdr. Den största egendomen var Vik å 30,000 rdr. År 1865 var sammanlagda taxeringsvärdet 1,900,607 kr. De största egendomarna voro Bjelfverud å 46,600 kr., Kyrkebyn å 76,810 kr., prästbostället å 96,000 och Vik å 109,900 kr. År 1900 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 1,579,600 kr. De största egendomarna voro Kyrkebyn å 64,500 kr., prästbostället å 56,700 kr., Vik å 51,800 kr. och Säfsjö äng å 60,000 kr. Aktiebolagen voro Kroppstadfors bruks aktiebolag (med egendomar inom socknen för 24,200 kr.), Jössefors aktiebolag (6,500 kr.) och Sälboda (34,800 kr.).

De industriella inrättningarna inom socknen voro år 1905 till antalet 9 med tillsammans 173 arbetare och ett tillverkningsvärde för år af 837,780 kr.

Denna socken har goda betingelser för afsättning af landmannaprodukter, och detta ger sig till känna på jordbrukets skötsel, som här står högre än i de flesta andra socknar i häradet. Om man förut i regel fått det svaret i de öfriga socknarna, att jordbruket icke bär sig utan biinkomster, så börjar här svaret ändra sig till att medgifva att jordbruket bär sig, fastän nått och jämt. I trakten kring Arvika säges oförbe hållsamt, att jordbruket bär sig utan biinkomster. »Men jorden fordrar omsorgsfull skötsel, naturligtvis», sade en jordbrukare, »och mycket kalk är absolut nödvändig. Jag har nu i en följd af år köpt kalk; och det har verkligen visat sig nödvändigt. När jag började här, kunde jag inte föda en häst och knappast mer än en ko, men nu har jag en häst och fyra kor och sköter min gård ensam. Den är på 33 skatteören. Min hustru och mina döttrar få hjälpa till inomhus.»

Afsättningsförhållandena synas här vara ganska gynnsamma, beroende af närheten till Arvika. Mjolk, smör, ägg och hö säljes till Arvika och betingar ganska höga priser.

Kreatursskötseln står här något högre än i förutnämnda socknar i allmänhet, en naturlig följd af att här finnes direkt afsättning för mjölken, för hvilken betalas 10 öre litern af återförsäljarna. Kreaturssrasen är blandningen mellan finn- och ayrshire. Skogsbete förekommer icke på låglandet men väl uppe i skogstrakterna.

Biinkomsterna äro i Arvika landsförsamling hufvudsakligast beräknade på körslor. I norra delen, som ligger mer aflägsen från köping och järnväg, finnas icke så goda tillfällen till biförtjänster, men där har man sparat på skogen och har oftast något af den till försäljning.

Årslönen för en verkligt god dräng är 300 kr. och för en piga 12—15 kr. i månaden.

Dagsverklönen är under slåttern 2 kr. för man jämte kost, och 1.50 för kvinna jämte kost. Öfriga tider på jordbruksarbete 3 kr. för man och 1.50 för kvinna utan kost. På en plats betaltes torp genom att hålla mansdagsverken hela året för en ersättning af 60 öre pr dag. Någon annan betalning för torpet förekom ej.

För körning kan beräknas en inkomst af 5—6 kr. för häst och karl, lika vinter och sommar. I de delar af socknen där skogen fälles, tar man icke med pappersved och props. För huggningen af timret betalas 2 kr. för tolt och för körningen 5—6 kr. pr tolt. Kolning har ej förekommit på senare åren och stubbrytning aldrig.

Ny.

Ungefär på samma nivå beträffande fördelningen af odlad jord och skog som Arvika landsförsamling står Ny socken. Socknens areal är 105 kvkm. Folkmängden år 1907 var 1,565; år 1865 var den uppe vid 1,806.

Arealen land är 8,001 hektar, däraf odlad jord 1,583 och skog 5,889 hektar.

Brukningssdelarnas antal 1903 var 212, däraf 207 ägare och 5 brukare. Jordlotternas storlek belyses af följande sammanställning: 71 ägare hade intill 2 hektar, 116 ägare och en brukare hade mellan 2 och 20, 18 ägare och 4 brukare hade mellan 20 och 100 och 2 ägare hade öfver 100 hektar. Åboarnas antal år 1750 var 98. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 61.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastighet 260,871 rdr. Inga större jordegendomar funnos, ingen jordpossession uppgick till 10 proc. af socknen. År 1865 var socknens sammanlagda taxeringsvärde 706,000 kr. De största egendomarna voro Rud å 50,000 kr. och Vagge å 40,000 kr. År 1900 var socknens sammanlagda taxeringsvärde 817,400 kr. De största egendomarna voro Norserud å 41,100 kr. och Rud å 59,400 kr. Aktiebolagen voro Sälboda aktiebolag som hade egendomar för tillsammans 10,000 kr., Jössefors aktiebolag 2,700 kr., Kroppstadfors bruk 19,800 kr.

Af industriella inrättningar hade socknen 1905 två sågverk med tillsammans 60 arbetare och ett tillverkningsvärde af sammanlagdt 248,300 kr.

Den sats, som på många håll gått igen i uttalandena om jordbrukets möjlighet att bära sig, nämligen att jordbruket nog kan reda sig när skogen börjar taga slut och tvingar till större omtanke om jorden, synes beträffande både Arvika landsförsamling och Ny socken bekräfta sig. I dessa socknar förefaller jordbruket att stå relativt högt, och ett ofta återkommande svar är att jordbruket nog

kunde reda sig, om blott bönderna riktigt förstode att sköta jorden och arbetskraft funnes att påräkna.

Jordmånen är god och på sina ställen skötas jordbruket och ladugården rationellt. Man säljer råghalmen och tar vara på den naturliga gödseln samt använder torfströ, som i socknen beredes i stor mängd. Härigenom kan man inskränka på superfosfaten, som annars drar stora kostnader. Man plöjer betydligt djupare i Ny än på många andra håll.

För mjölken har man afsättning till bruksbefolkningen och får för den 11 öre litern. För öfrigt är järnvägen, som går igenom den lilla socknen, en stor häfstång för jordbruksnäringen. Smöret försäljes till Arvika.

Kreatursrasen är den vanliga, som allmänt användes i Värmlands skogsbygder. Här skulle dock ayrshirerasen kunna införas, men man har icke kommit sig för med det ännu. Skogsbetet är här i allmänhet dåligt, det är egentligen hagbete som består, och härtill torde en större ras vara lämplig.

Rotfrukter, såsom rofvor, gå nog att odla, men de fordra mycken arbetskraft, och detta saknas i regel.

Bolagen ha i denna socken inköpt mycket skog och ha därtill lagt beslag på flottleden, så att bönderna här stå i stort beroende af dem vid skogsförsäljning.

I Ny socken äro biinkomsterna från bruken ganska obetydliga. Det som kan åstadkommas är på körslor, men i regel är det med folk från andra trakter, såsom från Fryksdalen, som bruken göra upp om körslor. För 35—40 år sedan utförde de som hade dragare körslor åt en såg i Nordmark. De förtjänade då 2—2.25 kr. om dagen för häst och karl och höllo då på från kl. 4 på morgnarna till sena kvällen. Nu är denna trafik slut.

Arbetslönerna äro vid bruken 3.50—4 kr. om dagen, och det är omöjligt för jordbrukaren att konkurrera med dessa priser. Därför är också här nästan omöjligt att skaffa extra arbetskraft för jordbrukets räkning. Om det lyckas, så är det knappast fullt duglig kraft, men den får betalas ändå med 225—300 kr. om året för dräng och 120—140 kr. för piga. På körslor förtjänas 4—5 kr. om dagen för häst och karl.

När bolagen inköpa gårdarna, så afverka de skogen på de första två åren och lämna det mindre virket kvar. (Props tages ej, men pappersved.) Så sker hemmansklyfning, och så säljas gårdarna med åker, byggnader och litet mulbete, medan skogen stannar hos bolaget. Det är i allmänhet mycket svårt att få någon att bruka gårdarna, sedan bolagen öfvertagit dem, därför måste de säljas eller också skötas af brukets eget folk.

Någon kolning förekommer här ej, om inte möjligen någon gång vid bruken. Flottningsarbetet utföres af brukens eget folk.

Boda.

Längst öster ut af alla socknar i Jösse härad ligger *Boda*, som är 83 kvkm. stort och har 1,616 inv. År 1865 var folkmängdssiffran 2,042.

Arealen land är 7,127 hektar, däraf 1,617 hektar odlad jord och 5,185 hektar skog. Brukningsdelarna voro enligt officiell statistik år 1903 sammanlagdt 337, däraf 318 ägare och 19 brukare. Af ägarne hade 166, samt af brukarna 2, intill 2 hektar odlad jord på sina jordlotter, 150 ägare och 16 brukare mellan 2 och 20, 2 ägare och 1 brukare mellan 20 och 100 hektar. Ingen hade mer än 100 hektar. Åboarnas antal år 1750 var 104 st. Jordtorp och andra lägenheter år 1900 voro 13.

År 1813 var socknens sammanlagda taxeringsvärde å jordbruksfastigheter 111,525 rdr. Inga större jordegendomar funnos. År 1865 var sammanlagda taxeringsvärdet 766,300 kr. Den största jordegendomen var Björkenäs. Ingen possession uppgick till 10 proc. af socknen. År 1900 var taxeringsvärdet å jordbruksfastighet sammanlagdt 709,900 kr. Den största egendomen var Björkenäs å 86,600 kr. Aktiebolagen voro Borgviks aktiebolag som ägde jord för ett värde af 86,600 kr. Industrien representeras af ett sågverk med 5 arbetare och 6,300 kr. tillverkningsvärde.

Boda sockens ekonomiska struktur är helt afvikande från öfriga socknars i detta härad. Här skötes jordbruket ungefär på samma sätt som i grannsocknen Brunskog, — men någon skog att taga till finnes knappast för bönderna i Boda. De ha i stället något annat, som de skaffa sig biinkomst utaf, nämligen *hemslöjd*. Boda är ett möbeltillverkningens hemvist, där hvarje ung gosse redan är skicklig nog att hjälpa till med slöjden.

Men detta hindrar icke att jordbruket skötes jämförelsevis väl. Och något ännu mera: kreatursskötseln synes här vara bättre tillgodosedd än i flera af häradets öfriga socknar. Särskildt ha Boda-bönderna lagt an på att föda upp gödkalfvar och sälja till Norge. De ha fört in ayrshire att blanda rasen med, och de ha funnit den fördelaktig. Afsättningen af landtmannaprodukter är här på trakten gynnsam, i det järnvägen här förmedlar förbindelserna. Kalfvar säljas, som nämnts, till Norge och äldre kött till Karlstad och till en del äfven Arvika. I Karlstad finnas uppköpare af smör och kött, och ibland resa uppköpare omkring och samla åt sig alla möjliga produkter. Smör och ägg äro bytesvaror i handelsbodarna, men priserna hålla sig låga, i det för smöret erhålles kr. 1.50 pr kg., på

hösten möjligen 1:80 å 1:90, och för äggen 80 öre pr tjog eller högst 1 kr. Skogsbete förekommer i allmänhet icke i Boda, utan baseras kreatursskötseln på fodermedel. Cirkulationsbruk råder: råg, vall tre år, hafre två år, träde. Man har börjat med odling af rofvor, men ännu ha de inte tagit riktig fart.

Skogen är här mycket hårdt åtgången, men den säljes så långt den räcker. Dock är ej allmän flottled här, så att bönderna stå i stort beroende af bolaget, som också så sköter sina vattentillgångar, att böndernas jord efter långa sträckor vid älven ligger under vatten. C:a 200 tunnland god och till odling synnerligen tjänlig jord undandrages nu bönderna, därför att bolaget dämt upp en af sjöarna, hvarå allt beror. Bönderna anse sig ha rätten på sin sida gentemot bolaget, men de ha svårt att ena sig om att fortsätta den en gång öppnade processen, och så få missförhållandena fortgå.

Jordlotterna äro i allmänhet synnerligen små, så att de kunna skötas bra trots bristen på arbetskraft, men ändå reda sig icke jordbrukarna på sin jord. De räkna med sin biinkomst, slöjden. Det är icke konstmöbler man tillverkar utan enkla, billiga bohag, som leta sig väg långt omkring i landet, såsom till Kiruna o. s. v. Från Boda järnvägsstation torde afgå i medeltal minst ett par vagnslaster möbler i veckan under hela året. Snart sagdt alla innebyggarna i Boda äro intresserade af träslöjd och sysselsätta sig med snideri och möbeltillverkning i omfattande grad. Under vintern slöjdas nästan i hvarje hem, men det finns också familjer inom hvilka far och söner slöjda hela året om.

Arvika köping.

Arvika köping är ett samhälle under raskt uppsving. De senare årens utveckling både med afseende å folkmängd och ekonomi har varit för svenska förhållanden ganska märklig, och efter allt att döma kommer denna utveckling att fortsätta ännu lång tid framåt i samma raska följd.

Folkmängden var 1805 c:a 300 och hade 1865 ökats till 874. År 1907 var den 4,388.

Arvika, som inom kort torde bli ordnad som stadssamhälle, är hufvudsakligen ett industricentrum. Massor af fabriker ha slagit ned sina bopålar i samhället, och öfverallt i periferien af köpingen håller man på med en ständigt forcerad byggnadsverksamhet, både för nya fabriker samt verkstäder eller utvidgningar af gamla och för bostäder åt den mängd af arbetare, som kräfves för köpingens industri.

Industriarbetarklassen i köpingen rekryteras hufvudsakligen af söner från torpare- och arbetarehemmen å landsbygden. Äfven bondehemmen lämna sin tribut till industrien, men till öfvervägande del

synes den dock gå till Amerika. Arbetslönerna inom Arvika äro jämförelsevis goda, och tillgången på arbetare svarar ungefär mot efterfrågan.

Träarbetarna och gjutarna ha i regel en inkomst af 30 kr. i veckan och däröfver (för yrkeslärd), och järnarbetarna ha 25—30 kronor. Grofarbetarnas lön är ungefär 2.50—3.00 kr. om dagen. Särskildt de mekaniska verkstäderna taga sin mesta arbetskraft direkt från jordbruket, enär till arbetet å dessa ofta icke kräves någon speciell yrkesutbildning. Där sker en specialisering af arbetet, som icke medgifver annan individualisering än den, som mätes i produktens kvantitet. Någon utvandring att tala om förekommer icke från industrien i Arvika. De enda arbetaregrupper, där utvandringslusten kan spåras i någon nämnvärd grad, äro snickarna (ej byggnads-snickarna) och skräddarna. De klaga öfver dåliga förtjänster.

En framstående industriman uttalade också, att emigrationen från Arvikas industri var rent obetydlig, knappast märkbar. Där- emot förekommer ej så sällan att de, som varit i Amerika, komma tillbaka och taga plats på verkstäderna där. De ha då fått kanske någon ytterligare fart i själfva arbetssättet, men det går snart öfver, när de komma in i de svenska förhållandena. Detta beror dock hufvudsakligen på arbetsledningen, som här i Sverige är annorlunda än i Amerika och detta kanske i viss mån till förmån för arbets- produktens kvalitet. Man har icke lärt sig här i Sverige att vräka fram arbetet, oberoende af hur det blir utfördt, utan man håller ännu på soliditeten. Dock kunde äfven, utan frångående af soliditeten hos produkten, intensiteten hos arbetet ökas, blott arbetsledningen i allmänhet lade sig riktigt vinn härom. Finnas goda anordningar i arbetslokalerna, göres allt som kan göras för att icke arbetet skall gå motigt för arbetarna, utan de i stället ganska lätt kunna komma upp till en bra lön, så blir intensiteten god. Men det måste då ske genom att arbetaren verkligen också själf har vinst af denna ökade intensitet, antingen den nu beror på tillsättande af större fysisk kraft eller uppfinnandet af någon ny metod som förenklar arbets- sättet.

Arbetsintensiteten här i Sverige är ingenting att klaga öfver, yttrade samme man, blott ledningen förstår att plocka undan stöte- stenarna för arbetets forcering. Det gäller för ledningen att själf sätta sig in i alla tempon, som krävas för utförande af ett arbete, och så ständigt arbeta på att minska dessa tempon, att utfundera något sätt att få färre handgrepp för den och den detaljen och att uppmuntra arbetarna att söka utfinna detsamma.

På den stora fabrik talet närmast rörde sig om äro arbetsomkostna- derna endast hälften så höga nu mot hvad de voro för 9—10 år sedan, men ändå ha arbetslönerna stigit under samma tid med 60—70 pro-

cent och arbetstiden förkortats från 11 timmar till 9. Detta resultat har uppnåtts genom förbättrade arbetsmaskiner och ett systematiserande af arbetet, som gjort det lättare att utföra. Ännu ligger dock arbetets ledning här i Sverige i allmänhet betydligt efter den som förefinns i Amerika.

Beträffande arbetstiden, så framhölls att arbetaren vid ordnad ledning utför lika mycket på 9 timmars arbetsdag som på 11 timmars dag. Därtill är en sådan kortare arbetstid af största betydelse icke endast för arbetaren själf och den tillverkade produkten, som i regel blir jämnare och bättre, utan också för hela det samhälle inom hvilket industrien är förlagd. Ty en kort arbetstid tillåter arbetaren att bo på längre afstånd från arbetsplatsen än han annars kan. Arbetstidens förläggande inom så kort tidsperiod som möjligt, således med få och korta raster, medför att ledigheten från arbetet inträder ganska tidigt på eftermiddagen, och få arbetarna därigenom lätt att hinna hem till sin bostad, om den än ligger långt ifrån, och där utföra det nödvändiga arbetet för hemmet. Många arbetare här ha sina bostadslägenheter en half mil från arbetsplatsen eller längre och kunna därför uppbringa åt sig betydligt billigare bostäder än som varit möjligt, om de trängts tillsammans inom ett mindre område. »På detta sätt kan en kortare arbetstid reglera bostadstillgången, undanröjja bostadsbristen och skapa sundare och lyckligare hem, bättre krafter och uthålligare energi.»

»Denna utflyttning till landet har skapat en mängd små jordbruk, där mannen, som ofta är försedd med velociped och därigenom lätt förflyttar sig från arbetsplatsen till hemmet, sköter den lilla jordlotten på sin lediga tid om kvällarna. Hustrun sköter om huset och de kanske två kor de kunna föda på sin jordlott. Det är en kombination af jordbruk i smått och industriarbete, som är mycket tilltalande.»

Arbetstillgången i Arvika är som sagdt i allmänhet god, särskildt om sommaren. Man kan då också förstå att jordbruket har svårt att under sommaren erhålla någon extra arbetskraft, fastän det nog vid så många tillfällen behöfdes. Ofta händer att arbetare från Arvikas olika fabriker och verkstäder på sommaren få taga permission från sitt arbete och begifva sig hem till sina föräldrar i landsbygden och hjälpa dem med bärgningen. Då deras löner i Arvika kunna gå på 4—5 kronor om dagen, så måste sägas, att denna hjälp åt jordbruket under dess brådaste tid är ganska dyrbar och utgör ett belysande exempel på hur ondt om arbetskraft det är på landsbygden.

Lefnadskostnaderna i Arvika visa stark tendens att fördyras. F. n. beräknas hyrorna till 80 kr. pr eldstad, t. ex. 2 rum och kök för 240 kr., men man har börjat öka priset till 85 kr. per eldstad.

Mjölken betalas med 14 öre per liter.

Veden kostar (björk) 14—15 kr. pr famn.

Skatterna äro icke särskildt höga. För en inkomst af 1,700 kr. är kommunalskatten 42 kr.

Trädgårdsprodukter äro i allmänhet mycket dyra, betinga t. o. m. högre priser än i Stockholm.

Allmän öfversikt af häradet.

Föregående korta öfversikt öfver hvarje särskild sockens eller kommuns agrariska förhållanden bör kompletteras med hvad som för hela häradet är gemensamt men därför icke mindre viktigt för bedömandet af orsakerna till dessa traktors affolkning.

Hvad som framgått af forskningarna i de olika socknarna ger otvetydigt vid handen, att jordbruket inom Jösse härad i allmänhet icke tillåter hemmansägarna att existera på sina hemman utan biförtjänster. Man kan med fullt fog säga, att undantagen från denna regel äro i allmänhet mycket få, och i de trakter som ligga på något längre afstånd från järnvägen rent af enastående. Många hemmansägare föra bok öfver sitt jordbruk och förklara sig förlora regelbundet 250—300 kr. om året, som skogen måste betäcka. (Brunskog.) — I allmänhet klagas öfver att jordbruket numera kräfver kontanta penningar i betydligt högre grad än förr, och att därför skogen måste anlitas eller biinkomster i annan form anskaffas. Hemmansägarna i socknen kunna svårligen lefva på sina hemman utan biförtjänster, de flesta torde icke kunna det. (Brunskog.) — De som köpt egendom utan skog och således inte haft den hjälpen att räkna på, ha måst genom något handverk eller körslor skaffa sig behöflig biinkomst. (Brunskog.) — »Får man en gård utan skuld och sköter den, så bär det sig, men icke om man skall amortera en köpesumma på den.» (Brunskog.) — »Jordbruket kan inte gå utan körslor som biinkomst.» (Mangskog.) — »Jordbruket har svårt att reda sig.» (Gunnarskog.) — »Här är jordbruket mycket dåligt.» (Bogen.) — »Jordbruket borde reda sig, men det är nog svårt, ty inkomsterna äro för knappa.» (Eda.) — »Reder sig ej öfver hela socknen, möjligen närmast järnvägen.» (Köla.) — »Jordbruket bär sig *inte* utan tillskott af skogen.» (Älgå.) — »Man kan utan vidare säga att jordbruket här icke bär sig.» (Arvika socken.) — »Jordbruket bär sig inte i dessa trakter.» (Ny.) — »Jordbruket klarar sig i allmänhet icke.» (Boda.)

Sådana äro uttalandena, ofta återkommande, nästan stereotyp lika hvarandra. Men man öfverraskas dock ibland af att få höra alldeles motsatsen, nämligen att jordbruket mycket väl bär sig, om

det blott skötes. Och hvad som förvånar mera är, att dessa uttalanden, om de än icke komma så ofta som de motsatta, dock alltid förskrifva sig från folk som man har all anledning att sätta tro och lit till, såväl i deras egenskap af praktiserande jordbrukare som ock genom deras intresse för allmänna frågor. Man får en förnimmelse af, att där intresset och lusten, vakenheten och kunskapsbegäret finnas, där får jorden en ans som lämnar brukarna god lön för mödan. I dalgångarna är det själfklart att detta intresse för jorden lättare kan leda till ekonomiskt utbyte, men också uppe på höjderna, i skogarna, kunna påträffas jordbrukare, som med lefvande lust satt sig före att af jorden skapa sig sin utkomst. »Jordbruket kan reda sig utan skog, blott man ligger i och arbetar och inte misshushållar.» (Brunskog.) — »Jordbruket bär sig nog bra i dessa trakter.» (Gunnarskog.) — »Jordbruket kan nog bära sig, om det skötes riktigt.» (Mangskog.) — »Nog skulle jordbruket gå här, om man blott ville lära sig taga i litet bättre.» (Mangskog.) — »Hade den bestämda uppfattningen att jordbruket i Värmlands västra delar kan bära sig.» (Eda.) — »Hade arbetat som torpare i två år och ansåg att jordbruket kunde bära sig blott man arbetade.» (Eda.) — »Jordbruket har mycket svårt att reda sig utan skog, men det går nog.» (Köla) — »Hade skött en gård i sju år och kunde säga att den bär sig utan biinkomster, men det har kräft ett intensivt arbete.» (Arvika socken.) — »Jordbruket bär sig knappast, men det lyckas nog för en del.» (Boda.)

Det måste således i allmänhet *biinkomster till* för att få ekonomin att gå ihop, och för dessa biinkomster är förut i hufvudsak redogjort. Dessa biförtjänster äro säkerligen talrikare nu än på 1860—70-talen, trots bruken då voro i verksamhet, ty då — åtminstone synes så ha varit fallet på 1860-talet — voro många af socknarna öfverbefolkade. När järnbruken nedlades, slutade brukskörsorna för en tid och bonden fick återvända till jorden, men dels hade bruksbefolkningens försvinnande minskat afsättningsmöjligheterna för jordbruksprodukter, och dels hade den minskade arbetstillgången drifvit bort många torplägenhetsinnehafvare, så att bonden snart ansåg jordbrukets skötsel omöjlig och sökte sig en annan biförtjänst. Det blef då *skogen*. När de nya kommunikationslederna drogos dit upp på 1870-talet, kom skogstrafiken i gång.

Jordbruket fick ligga i efterhand, arbetskraften blef både dyrare och svårare att anskaffa, och så skapade man sitt behöfliga kontanta kapital af skogen. Det är obestridligt att å hvarje brukningsdel numera sitter ett betydligt mindre antal personer än hvad fallet var för några tiotal år sedan. Statistiken visar att summan af i mantal satta hemmans- (och bruknings-) delar är betydligt högre för år 1900 än för 1865, medan folkmängden däremot i allmänhet

är betydligt lägre år 1900 än för år 1865. Det framgår af följande tabell:

Socken.	Antal hemmansdelar		År 1903. Bruk- nings- delar.	Invånareantal		Anmärkingar.
	år 1865.	år 1900.		år 1865.	år 1900.	
Brunskog	515	604	593	5,179	4,030	Stationssamhällen.
Mangskog	272	328	321	2,505	1,725	Aflägsset från järnväg.
Gunnarskog	628	800	795	6,578	5,192	» » »
Bogen	24	32	29	636	568	» » »
Eda	496	719	636	4,951	6,411	Stor industri.
Köla	421	558	481	3,428	2,711	Någon industri.
Algå	230	287	286	2,402	1,652	» »
Ny	175	218	212	1,806	1,532	» »
Arvika landsförs. .	427	578	629	3,997	3,734	» »
Boda	255	338	337	2,042	1,837	Hemindustri.
Summa ¹	3,443	4,462	4,319	33,524	29,192	

Alla socknar utom en visa således att folkmängden minskats, medan hemmansdelarnas antal ökats, det vill med andra ord säga, att på hvarje hemman nu sitta *färre* personer än förr. Eda socken skulle här utgöra ett undantag, men det är endast skenbart, ty denna socken rymmer inom sig så mycken industri, att ökningen af folkmängden där är fullt förklarlig. Den befolkning, som sitter på hemmanen, har dock minskats äfven i Eda, därom behöfver man ej hysa något tvifvel.

Det är således ett mindre antal familjemedlemmar, som nu sitta på hvarje hemman, och därtill kommer att nästan hela tjänstfolksklassen försvunnit. Det är emigrationen som vållat det.

Man kan nu med fullt fog säga att just denna minskning af arbetskrafter (familjens egna och den lejda) på hvarje hemman är en hufvudorsak till hemmansbrukets mindre goda skötsel. Dock står sig befolkningen i ekonomiskt hänseende jämförelsevis godt, ja, man kan utan överdrift säga att några verkligt fattiga bland den arbetsföra befolkningen knappast finnas i dessa trakter. De ha rest till Amerika, de liksom bondsönerna och bonddöttrarna. Torparna ha försvunnit, deras lägenheter ha blivit igenlagda och besådda med skog — hvad som berättats ifråga om Gunnarskog i detta afseende är icke någon enstaka företeelse utan ganska allmän — och några drängar eller pigor är nästan omöjligt att uppbringa.

Således återstår i dessa bygder egentligen endast den jämförelsevis burgna befolkningen, den som ännu någon tid har skogen att lita till. Hur jorden då skötes är lätt att inse. Med bästa vilja i världen kan en bonde i en del af socknarna icke få en dräng. En-

¹ Utom Arvika köping.

dast mot ganska hög lön, som han anser sig icke kunna stå ut med, lyckas han på somliga håll skaffa sig dräng och piga. Och då äro de ändå inte »fullpantade», som man uttrycker sig, utan endast »halfpantade» eller halfgoda. Det är unga gossar och flickor som taga plats några år hos bönderna endast för att kunna spara ihop till Amerikabiljett. Lönen är, som förut framgått, i regel 250—300 kr. för dräng, ibland mera, och 120—175 för piga. Härtill kommer då naturligtvis bostad och kost.

• • •

Om man således kan konstatera att jordbrukets efterblifvenhet till väsentlig del grundar sig på bristande arbetskraft eller densammans dyrhet, så bör man dock icke glömma, att här äfven andra faktorer spela in, såsom bristande energi hos jordbrukaren, okunnighet, svårighet att anpassa sig efter hvad tiden fordrar, o. s. v. Särskildt synes den bristande energin utgöra ett stort hinder för jordbrukets uppryckning i dessa trakter. Denna brist på energi, som ger sig till känna på mångfaldiga sätt, synes dock ha sin hufvudsakliga grund uti bristande kunskap om jordbrukets skötsel. Ännu har man på många håll icke infört ett ordnadtt växelbruk, och det synes på somliga trakter vara nästan otänkbart att få bönderna att förstå att nya växtslag kunna uppkomma och vara riktigt förmånliga, fastän hvarken farfar eller farfarsfar på sin tid pröfvade dem.

»Ungdomen anser jordbruket vara för sträfsamt. De unga sönerna gå i dagligt arbete hemma hos sina föräldrar och ha ingen lön. De få hvad de skola ha, heter det, men de känna sig dock icke så fria som en dräng och ha aldrig den kontanta valutan att disponera öfver som han. Aldrig höra de heller annat än att jordbruket går så eländigt, och när fadern säljer skog för att hålla ekonomien uppe, så vet sonen att därmed undermineras alltjämt familjens framtida ekonomi.» I många hem gnatas det och kältras om att »ingenting blir gjordt», och så ledsna sönerna på hemmet och resa sin väg. »De växa för öfrigt upp på mycket små jordlotter och bereda sig kanske på att bli flera om delningen, och så anse de icke lönt att stanna hemma och slita ut sin ungdom.» — »De ha kanske också lärt sig slöjd och ha därigenom lättare att skaffa sig något annat än jordbruksarbete.»

Hemmasönerna ha, som nämnts, i allmänhet ingen lön när de gå hemma på fädernegården och arbeta. Om de i allmänhet icke hållas till så strängt arbete, så förekommer nog detta ändå i vissa fall. »Regel är att de få räkna på sin faders välvilja för att kunna för- unna sig de förmåner som en aflönad dräng, tack vare sin lön, kan förfoga öfver, och om fadern i många fall också skulle ur ekonomisk

synpunkt kunna låta sin son genomgå en jordbrukskurs eller en kurs i folkhögskola, så gör han det dock icke. Det är därför att han icke förstår betydelsen af eller nyttan med dessa kurser. Han anser att den tid sonen skall vara borta för exercisen, om han nu stannar kvar inom landet så länge, är alldeles tillräckligt lång för att han skulle genom extra anstalter öka den ännu mera. Hvad som »icke förekom på hans tid» anses ofta af fadern vara nyare tiders »galna påhitt». Då en dräng kan få sin arbetstid reglerad och sin ledighet fastslagen till lämpliga tider, så kanske hemlifvets förhållanden för sonen gestalta sig så, att han aldrig är ledig och att han aldrig kan känna sig verkligt fri eller får bestämma öfver sig själf.

Den konstaterade ökningen i hemmansdelarnas antal tyder på att klyfning skett i ganska afsevärd grad, trots jordlotterna från början icke varit stora. Förr skedde vid arf en klyfning, så att barnen fingo sina delar, men numera säljer man antingen hela gården och delar behållningen, eller också, om det finns kontanter i boet eller skog, »som är lika godt som kontanter», öfvertar en af sönerna, kanske också två, hela gården och löser ut syskonen. Äfven om gården anses vara så stor, att den rimligen kunde och borde delas, så gör man det icke ändå, ty landtmätarna kosta mycket pengar och de nya byggnaderna likaså. »Att man icke styckar jorden nu för tiden i sådan utsträckning som skedde förr, det beror därpå att man då lefde betydligt enklare, man bodde och klädde sig sämre, förfärdigade i allt fall sina kläder själf, så att ej kontanta medel behöfdes i samma utsträckning som nu. Då behöfde inte jorden inbringa så mycket som nu, man kunde lefva på afsevärdt mindre då än nu.» Från en person, som i sitt distrikt hade alla arfskiften om hand, meddelades att numera klyfning sällan sker vid arf. Ett af barnen köper gården, så att den fortfarande stannar inom släkten. Såvida gården ej är i skuld, ty då säljes den bort. För utlösning af syskonen tages upp ett lån, som aldrig är svårt att få då skog finnes, och så erhåller hvar och en af syskonen sin del kontant. Mycket sällan lämnas arfvedelen ut i in-teckningar. De som äro i Amerika få sina pengar till sig.

Någon direkt inverkan på emigrationen i så måtto, att dessa arfskiften eller sättet för desammas utförande skulle föranleda eller påskynda utvandringen, torde denna form för arfskiften icke utöfva.

De största svårigheterna för en intensivare landthushållning ligga i den bristande kunskapen om jordbrukets rationella skötsel. Både företagsamhet och kunskaper saknas. Men detta kan afhjälpas, och många äro de jordbrukare som beklagat sig öfver hur litet staten i verkligheten gör för jordbrukets höjande. Där finns i alla trakter jordbrukare, som allvarligen vilja lära sig följa med på detta

område, men de måste då erhålla tillfälle till åtnjutande af behöflig handledning. De rådgifvare, som sändas ut på officiellt uppdrag, ha fått sina förslag mycket samvetsgrannt följda på många platser; men det har visat sig att de gifna råden, hur goda de än voro, icke räckte till för att omforma och omskapa nedärfda förhållanden. Detta därför att de icke åtföljdes af den *praktiska* handledning, som skulle ha kunnat betrygga en säker fortvaro af det nya. Det är för litet praktisk vägledning jordbrukaren får genom jordbrukskonsulenterna. »Dessa komma kanske och hålla föredrag om bästa och mest rationella skötseln af jorden, föredrag som kanske äro fyllda af procentsiffror, kiselsyra, alkalier, diluvialleror, oxidoxidul, hydrater och salter; men när jordbrukaren kommer ut ifrån dessa föredrag, har han endast fått en mängd myror i hufvudet, som han inte kan ordna in under något system eller praktiskt låta tillgodogöra sig utaf. Hvad han behöft veta var icke endast de teoretiska förutsättningarna för en god vård om jorden utan också den praktiska pröfningen, ledd af sakkunniga lärare, som ha god tid att ute på åker och äng själfva leda arbetet till dess jordbrukaren lärt sig det.» — »Vi måste ha praktisk vägledning», uttalade sig en gammal, framstående jordbrukare, »vi måste få pröfva och följa de nya uppslagen ute på våra ägor och inte endast höra dem från katedern. Skulle det icke kunna tänka sig att regeringen låte konsulenterna stanna någon tid på hvarje plats eller ha med sig ett biträde, en rättare t. ex., som kunde stanna kvar och gifva jordbrukarna den praktiska vägledningen? Man kunde af dessa personer erhålla kunskap särskildt om gödselodling, en mycket viktig sak för oss bönder.»

Det måste sägas att, dessa synpunkter äro fullt berättigade. »Staten anslår årligen stora summor för jordbruksnäringens höjande, men det gäller då också att se till att detta understöd åt jordbruket verkligen *när fram* till dem det gäller att hjälpa. Hushållningssällskapens åtgärder i detta syfte äro alltid välkomna, men hvad som ännu icke finnes, men borde införas, är *praktiska vandringslärare* för jordbruket. Dessa lärare borde med lön af staten, en lön som icke behöfde vara så stor då arbetet å försöks- eller mönstergården kunde ersättas med fri kost, stationeras i en socken ett helt år, och där skulle han hos en vaken och intresserad bonde leda gårdens arbete i alla dess detaljer och af ägaren skapa både en skicklig jordbrukare och en god lärare. Inom tio år skulle jordbruket i socknen kunna efter sådan vägledning bli många procent mer gifvande, till nytta för staten och för den enskilde.»

Man ser t. ex. hur nyttigt premieringarna verkat. Små jordbrukare med blott 2—3 kor ha fått pris, och man har funnit att dessa brukare genom omtänksam skötsel af jorden och ladugården förkofrat sig så, att de ökat sin behållning med något eller några hundra kronor

pr år. Jorden kan i det ena fallet, då den är väl odlad, gifva t. ex. 1,000 kr., men i andra fallet, då den är misskött, 600 kr. Där är sålunda en ren förlust af 400 kr. om året att skriva på den bristande kunskapen eller omtanken.

Denna bristande kunskap om jordbrukets verkliga möjligheter och den därpå följande bristen på intresse för detsamma är den grundläggande orsaken till emigrationen från dessa trakter. Ty då sönerna bli så stora, att de börja få förvärfsbegär, så ha de icke någon inneboende kärlek till jordbruket, eller icke någon känsla af förpliktelse till det. Föräldrarna ha aldrig gjort annat än klagat öfver att jordbruket icke burit sig, de ha lagt tvångets stämpel öfver arbetet, icke frihetens och nyskaparglädjens, och de ha aldrig vändt sonens håg åt jordbruket eller försökt få honom att finna en glädje i dess vårdande. Han står främmande för jorden och tror sig icke ha någon uppgift i hemmet — »det bär sig ändå inte» — och så söker han sin lycka på annat håll. Den kanske förmögne bondsonen begär sig till Amerika, och den fattige bondsonen eller torparsonen, som på grund af jordbrukets tryckta läge inte kan få en skaplig dagspanning hos bönderna, flyttar in till industrin eller kanske till Amerika han också.

Hvad som gäller för sönerns vidkommande med afseende å orsakerna till emigrationen, gäller också för döttrarna. Hela miljön i hemmet är sådan, att dottern aldrig känner sig riktigt nyttig och outhärlig. Går det ihop med gårdens skötsel, så är det hvarken jordens eller hennes förtjänst, menar hon, utan skogens. Det är den som får hålla det uppe, och det hjälper inte mycket att arbeta och slita för ett hemman, som i alla fall aldrig kan reda sig utan skog. Att bli gift i hemorten finns för henne inte stor utsikt, ty ynglingarna ha utvandrat. Och så fattar hon sitt beslut, att också resa öfver till Amerika.

• • •

Dock synes som om redan nu jordbruket skulle kunna prestera betydligt mycket mera behållning, om blott kalken kunde erhållas för billigare pris än nu är fallet. Jorden i Värmland är kalkfattig, och jordbrukarna ha fullt klart för sig att jorden kräfver en myckenhet kalk för att ge god skörd. Det är sålunda ingenting som behöfver undervisas om eller läras: alla veta att kalken är outhärlig. Men det är en kostnadsfråga af ej ringa vikt. För de bygder, som ligga invid järnvägsstationerna, kan hemforslingen af kalken från stationen icke behöfva bli så kostsam; men redan kostnaden för att få varan till stationen o. s. v., järnvägsfrakten, är alldeles för stor, då man tar hänsyn till den absoluta nödvändigheten för jorden att

få kalk och den alldeles säkert ökade inkomst staten får genom att sätta jorden i stånd till större bärighet och ökad skatteförmåga. Då kalken som råvara har ett pris af omkring 72 kr. pr vagn, så är frakten oskäligt kostbar, då den uppgår till två tredjedelar af detta belopp, men den är det så mycket mer då fraktkostnaderna och råvarans pris börja närma sig samma siffror. Den lindring i fraktafgift, som hittills medgifvits, har uppgått till ungefär 8 proc. och kan icke anses vara till fyllest. Därtill klagas mycket öfver den olägenheten att hela fraktkostnaden först får erläggas, och så långt efteråt, kanske flera månader, fraktlindringsbeloppet blir återbetaldt. Man anser att både staten och de som få del af fraktlindringen skulle ha fördel af att rabatteringen skedde omedelbart.

Kalkens pris vid Edane station i Brunskog var kr. 1.20 pr 100 kg. Omkr. 73—75 kg. motsvarar en hektoliter. Vid denna station gick fraktkostnaden för kalken till 48 kr. pr järnvägsvagn, och råvaran till 72 kr. Längre upp mot gränsen blir fraktkostnaden ännu högre, och innan kalken kommer till bestämmelseorten i Gunnarskogs nordvästra delar, kostar den jordbrukaren 4 kr. pr 100 kg. eller 4 öre pr kg. »Staten skulle göra en stor välgärning för jordbruket i Värmland, om fraktlindringen blefve riktigt grundlig, ja staten skulle säkerligen vinna på att låta all frakt af kalk för jordbrukets behof ske kostnadsfritt, — så fälldes yttrandena ofta vid behandling af denna fråga. »Kalken är jordbrukets lifsbetingelse, och allt bör göras för att få den lätt åtkomlig för jordbruket.»

Förutom kalk användes mycket af tomasfosfat och superfosfat samt kali. Beträffande också dessa gödningsmedel anse jordbrukarna, att staten borde bevilja en verkligt betydande fraktlindring.

I sammanhang med dessa fraktkostnader för kalk må äfven beröras de villkor med afseende å de allmänna järnvägsfrakterna som bönderna få underkasta sig, dock ej utan knot. Härom berättade t. ex. en ordförande i en landtmannaförening:

»Vi behöfva cement till ladugårdarna, och vi köpa så långt vi kunna denna nödvändiga vara. Men då kostar t. ex. från Karlstad till Edane frakten pr 100 kg. 86 öre, då man tar upp till 10 tunnor (tar man blott 1—5 tunnor, blir det ännu dyrare), 44 öre mellan 10—12 tunnor, 32 öre för en större mängd, och endast 19 öre upp till 32 tunnor. Det är ju en proportion som alltför mycket gynnar de förmögna och beskattar de fattige.»

Ännu ett exempel:

»Vi bönder få betala för en trilla, söndertagen, i frakt 4 kr. 80 öre från Arvika till Edane eller tvärtom. Men fabrikanten i Arvika får betala endast 90 öre för samma sak. Jag har själf haft anledning nyss att taga reda på den saken, så jag vet det. Jag hade en trilla här på prof och skulle återsända den, men drog mig för

att betala 4:80 i frakt. Så skrefs det på fabriken's räkning, och det blef endast 90 öre.

Det är ju bra att industrien gynnas, men man kunde ju tänka också något på jordbruket.»

Som framgått af öfversikten öfver de särskilda socknarna, har rofodlingen icke lyckats tränga igenom riktigt i dessa trakter. Man måste på de ställen, där man pröfvat dessa foderväxter konstatera, att de äro förmånliga; men man klagar samtidigt öfver, att rofvorna kräfva långt mer arbetskraft än som kan åstadkommas i dessa bygder. På flera håll har man börjat så rofvor i stor skala och lyckats, på andra håll har man experimenterat i flera år och misslyckats, men alltjämt fortsättas försöken, och inom en ej alltför aflägsen framtid torde rofodlingen ha slagit igenom i dessa landsändar. Då kan också ladugården bli något som hålles aktadt och värderadt och ej, som nu, fullkomligt åsidosatt i allmänhet. Då kan kreaturskötseln baseras på fodermedel och den grenen af landthushållningen bli vederbörligen respekterad.

Man har installerat ayrshirerasen på många håll, men man är icke alldeles säker om att det varit till förmån för det ekonomiska utbytet. På häradets lågland har man ansett sig göra klokt i denna inblandning af denna stora ras, men uppe i skogsbygderna har man icke funnit någon uträkning med det. Där har man i stället på vissa håll sökt rena den blandning som finns med finnras, som har starkare bröstorg och därför också är mera motståndskraftig mot tuberkulosen än ayrshire, som enligt den allmänna uppfattningen »för in tuberkulos i ladugårdarna». Där man försökt på allvar att pröfva de olika raserna, har man konstaterat att ayrshire kan bringas upp till en mjölmängd af 13—14 liter om dagen och en fjällko eller finnko till 10—11 liter. Då bli naturligt nog betesförhållandena afgörande för valet af ras; finnes magert skogsbete, så väljes finn- eller fjällras, finnes godt bete, väljes ayrshire. Sättrar förekomma ej mer än i ett eller två fall i hela häradet.

Alldeles säker synes man ändå icke vara i sina omdömen om de olika kreatursslagens kvalitet. Det är också som om man på sina håll skulle ha en bestämd aversion mot att hålla reda på hur mycket en ko mjölkar. Man synes icke fästa afseende vid dessa ekonomiska smådelar som räknas i liter mjölk, och det förefaller som man aldrig skulle riktigt på allvar vilja intressera sig för boskapsskötseln. En hemmansmor svarade på tillfrågan om, hvilken ko var den bästa af dem som funnos i deras ladugård, på följande sätt:

— Det veta vi inte, och det bry vi oss inte om, ty vi behöfva inte räkna literna.

Hon sade sig icke ens veta på ett ungefär hur många liter tillsammans samtliga kor mjölkade i ett mål, utan höll fast vid att så småaktiga ville hon och hennes man icke vara, att de räknade hvad de fingo af den eller den kon.

Denna bristande fallenhet för att själf söka förvissa sig om huru hvarje detalj inom jordbruket kostar och kan gifva tillbaka, är ett kännetecknande drag för vissa delar af jordbrukareklassen i Jösse härad och kanske för hela Värmland. De ha icke en minsta aning om en ko går med ständig förlust; när denna ko dör, köpa de en annan eller flera af samma dåliga slag, utan att veta att de därmed arbeta på sin egen ruin. Att föra bok öfver hur mycket en ko mjölkar synes i regel anses vara något alldeles bakvänt.

Det har länge i Värmland varit en dygd att ha granna hästar. Man har under tiderna haft en ständig täflan om att få så goda hästar som möjligt, och äfven den som egentligen icke haft råd att ge sig in i denna konkurrens om hästmaterialet har dock gjort det och kanske ekonomiskt stupat på det. »Det är många som ruinerat sig på hästar, ja man kan säga att stora delar af Värmland vissa tider allmänt utarmade sig på att hålla dyra hästar, eller öfverhufvud taget hästar alls då de inte behöfde det.»

Så här uttalade sig en kännare på detta område:

»Här ha jordbrukarna nästan utan undantag häst. Detta är dock i många fall alldeles avita, ty det bär sig inte att ha häst på en liten jordlapp. Det finns de som krånglat med att ha 2 kor och 1 häst, och så ha de fått köpa foder åt hästen. Det går inte annat än baklänges med sådan ekonomi. Bättre är då att ha 3 kor och leja häst när det behöfs. Det är för resten så allmänt att de ha hästar, så att det är lättare att leja häst och karl än en löskarl.

Nej, det är oklok ekonomi att skaffa häst, när man har för litet jord. Bättre då gå dagsverken för lån af häst, d. v. s. dubbla dagsverken i utbyte mot häst och karl. Det är dock knappast andra än de gamla, som ha svårt att reda sig själfva, som äro utan häst.»

En annan yttrade i samma ämne:

»Som regel kan man säga att bönderna i Värmland ha alldeles för mycket hästar. En häst kostar c:a 300 kronor om året att föda, och en liten gård har icke råd med den utgiften. En gård på 3 kor t. ex. behöfver alls icke någon egen häst utan bör kunna hyra allt nödigt hästarbete för 100 kronor pr år. Där skulle således gården spara in 200 kronor och en mängd arbete på att icke ha någon häst. För öfrigt borde man här, som i Danmark, lära sig att använda nötkreaturen som dragare. Det fara de alls inte illa utaf.

De som ha så stora gårdar, att de kunna behöfva två hästar sommartiden, kunna ju på vintern, då de för eget behof ej behöfva

dem för annat än att köra hem ved, använda dem till körning åt bruken, men de små jordbrukarna böra icke lägga sig på körslor med för dyra hästar utan i stället taga dagsverken.»

Om det är dåligt ställt med åkerbruket och kreatursskötseln i allmänhet, så är detta fallet särskildt hvad beträffar *utdikningen* i allmogehemmanen. Sådan förekommer helt enkelt icke, om man tar saken generellt. Man har icke tid, är det vanliga svaret, och man saknar arbetskraft.

Plöjningen är också dålig. På många håll, alldeles in på järnvägen till och med, plöjer man till ett djup af 5 tum, och det synes vara mycket svårt att få allmogen att förstå att djupare plöjning är nödvändig. Dock har man börjat skaffa sig bättre redskap, hvilket man tvingats till af den dyra eller alls ej tillgängliga arbetskraften.

Frostländigheten i häradet synes icke vara så oroväckande, tvärtom nämnas i nästan samtliga socknar att den ingenting är att tala om. Dock står det icke bättre till i detta härad än i allmänhet i Värmland.

Nyodling förekommer ganska litet, knappast något. »Man räknar på en arbetskostnad af 15 öre pr kvadratfamn, eller 250 kr. för ett tunnland, för nyodling, och det har ingen bonde råd att bestå sig, äfven om arbetskraft finnes att tillgå». Mossarna, som finnas i stort antal, få också ligga oarbetade i brist på arbetskraft.

Handeln på den värmländska landsbygden är baserad på kreditförsäljning, — åtminstone är så fallet i Jösse härad. En affär i närheten af station kan ha 50,000 kr. omsättning om året, men då ha $\frac{2}{3}$ af det hela utgjort kredithandel. En annan kan möjligen visa på hälften kontant handel, men i regel är kredithandeln öfvervägande. Bönderna betala sällan kontant, utan föra på bok, hvori reglering ibland sker så, att en del gamla skulder bli betalda men lika mycket nya komma i stället. En landthandel måste således alltid stå med ett stort kapital bundet, men har själf högst 6 mån. kredit för kortvaror och manufaktur, 3—4 mån. för socker och kaffe, 30 dagar, högst 3 mån., för mjölet o. s. v.

I allmänhet föras svenska varor. Endast kortvaror komma från tyska och franska fabriker, men de säljas genom svenska mellanhänder eller inflyttade utlänningar, grosshandelskontor i Göteborg o. s. v. Dessa grossörer ha både svenska och utländska varor, som de bjuda ut genom sina profresande.

Det är sålunda spetsar, band, pennor, nålar, tråd, knappar, galanterier och krams som är utländskt, men metallvaror, järn och ma-

nufaktur är svenskt. Dock säljas af utländskt fabrikat revolverar, knifvar och gevär.

I Norge köptes förr mycket fläsk (amerikanskt) och kaffe, men det är nu nästan slut. Det enda som ännu tages från Norge är sill och lutfisk.

Spannmål är bytesvara mot kaffe och socker och så äfven smör och ägg.

Dessa förhållanden gälla hela häradet, äfven i själfva gränstrakterna mot Norge. Där finner man handelsbodarnas uppsättning hufvudsakligen svensk, då däremot deras kundkrets kan vara öfvervägande norsk.

Allmänna orsaker till utvandringen.

De allmänna orsakerna till emigrationen äro af växlande art och deras olika betydelse står i nära förhållande till hvarje bygds särskilda prägel, såväl med afseende å de agrariska och ekonomiska förhållandena som å folklynnets skiftningar.

I vissa delar af häradet framhäfdes särskildt någon viss orsak till emigrationen såsom den dominerande, i andra delar var det en annan orsak som sköts i förgrunden. I det följande skall beröras hvarje sådan orsak för sig, i den ordning undersökningen gifvit vid handen att de haft inflytande på utvandringen från dessa trakter.

Värnplikten.

Den jordbrukande befolkningen i Jösse härad synes vara enig om, att en af de främsta orsakerna till emigrationen därifrån är *värnplikten*. Det nästan undantagslöst återkommande svaret på frågan om orsakerna till utvandringen är, att »värnplikten skrämmer bort ungdomen». Detta svar erhålles i somliga socknar från prästen i församlingen, från kommunalnämndordföranden, från hvarje hemmansägare, från handlanden, arrendatorn, torparen och dagakarlen, och det strykes ännu kraftigare under af riksdagsmannen, både den i första och den i andra kammaren. Alla synas medvetna om att den utsträckta värnplikten verkligen är den stora och betydelsefulla orsaken till ungdomens flykt från fäderneslandet.

Det är icke endast hos de unga som motviljan och rädslan för värnplikten tager sig uttryck: äfven de gamla jordbrukarna, som på sin tid själfva kanske endast haft en exercistid af 14 dagar, tala med indignation om »denna svåra skatt på bönderna». De anse sig som jordbrukare vara dubbelt betungade af denna skatt, ty i städerna bero i allmänhet icke föräldrarna så direkt af sönerns arbete, förmena de. »Det är inte nög med en dryg skatt till stat och

kommun, utan har man två söner i ungefär samma ålder, så får man lära sig hvad skatt staten dessutom kräfver ut. Skulle detta förvandlas i dagsverken och pengar, så finge man svindlande siffror på denna extra och orättvisa skatt på jordbruket, en skatt som är tyngre än någon annan.»

»När gossen är 15 år, får han gå till prästen, och så efter konfirmationen räknar man honom som full arbetskraft, ty en dräng är omöjligt att få för drägligt pris. Gossen skall nu lära sig att på eget ansvar sköta det arbete som förekommer, och så lyckas man slutligen få honom till den punkten då han icke behöfver i regeln vägledas utan kan utföra en del arbeten både på eget initiativ och med godt resultat. Men när han då blifvit mogen, då tages han bort från hemmet i tre år, under den brådaste tiden för jordbruket. Efter exercisen är han så gammal, så han tycker han vill råda sig själf, och så lämnar han hemmet. Detta är nu gällande i de fall då gossen stannar kvar och fullgör sin värnplikt, men hur många äro de som göra det? Från dessa trakter synas de flesta unga män resa till Amerika, och det göra de i regel före sitt 20:e år.»

Svaren kunna i öfrigt sammanfattas på följande sätt:

Den är till förlust för hemmet, denna värnplikt, icke endast genom mistning af den arbetskraft som annars sönerna få nedläggga på jorden, utan också genom de nödvändiga penningtillskott som sönerna erhålla för att göra lifvet på lägret mera drägligt. Detta penningtillskott beräknades för söner som voro exemplariskt ordentliga och absolut nyktra till mellan 50 och 75 kronor för första året. Många sätta sig i skuld för dessa belopp.

Orsaken till att dessa ekonomiska tillskott krävas är den, att de värnpliktiga anse sig få alldeles för litet mat. Ynglingarna från dessa trakter äro vana vid att äta flera mål om dagen än hvad som bjuds i fält, och de äro äfven vana vid att äta mycket i hvarje mål. Därför känna de sig hungrande och finna det både orimligt och ledsamt att detta skall behöfva förekomma i kronans tjänst. »När staten inte har pengar till att köpa tillräckligt mycket mat åt folket, hur skall det då räcka till kulor och krut när faran är vid dörren?» frågar en bonde bittert. »Det borde vara mera likställighet mellan befäl och manskap. Bondpojkarne äro nog, särskildt från skogsbygderna och långt från järnvägen, oborstade och klumpiga, men de äro hederliga, och de äro icke några dumhufvuden. Behandlas de hyggligt, så blir där det bästa soldatmaterial af dem, men behandlar man dem högdraget och sturskt, så kommer man ingen stans med dem. Det är en stor fara för vår armé, att en mängd unga löjtnantsnobbar fördärfva så mycket af den tilltro, som annars manskapet borde ha till sitt kall och sitt befäl. Det borde icke kosta på något särskildt att vara hygglig, men det ser dock ut så.

Somliga uppföra sig så inför manskapet, att de icke kunna få en man att taga ett godvilligt steg, då däremot andra genom rättvisa och värdighet kunna få truppen att gå i döden för befälet, om så fordrades. Det är inte manskapet det här gäller på, utan befälet. Sådant befälet är, sådant blir resultatet. —

»Det är heller inte små ting, som här stå på spel. Somliga löjtnantsfasoner låta tala om sig bland allmogen, och därigenom sprides en avoghet mot hela det militära systemet. Man förlorar tron på dess vilja att skapa ett godt försvar, och det är farligt i dessa tider.» —

»Något bättre skulle det genast bli genom en så enkel åtgärd som att låta befälet äta samma mat som manskapet. Därigenom skulle skapas en gemensamhet och ett kamratskap, som blefve nyttigt för sammanhållningen inom truppen, befälet skulle också därigenom kunna lära sig bättre förstå och bedöma de olika individerna i sin trupp och icke vilja räkna dem endast som själlösa nummerkarlar i ett led med god rättning, och dessutom skulle just maten för manskapet bli bättre genom den ständigt närvarande kontrollen från befälets sida.»

En landtbrukare, ordförande och kassaförvaltare i ortens landtmannaförening, uttalade sig om värnpliktsfrågan på följande sätt:

»Grundorsaken till utvandringen är *värnplikten* och det sätt hvarpå den omhänderhafves af vederbörande. Beväringen får ju inte tillräckligt med mat och inte heller den vård, som den behöfver.

Den tanke som tränger sig på en landtman är ovillkorligen den: Hur kan staten, som är så fattig då det gäller att föda manskapet och hålla det ekonomiskt skadeslöst för exercistiden, kunna tänka sig att det skall gå att försvara landet mot en fiende? Har man inte råd till mat åt manskapet, så har man väl ej heller råd till kulor och krut när det behöfs.

När det skall byggas kaserner — och man ser ju hur det bygges, t. ex. på Rindö — eller pansarbåtar, så finns pengar, det veta vi, men själfva det *folk*, som skall gå ut i striden, det har man icke omvårdnad om. För litet mat få de unga männen, ingen lön få de heller, och ofta handteras de af befäl så, att det är stor skam. Hur ofta få de inte knäcken just under exercisen? När befälet har 4:50 om dagen i traktamente, så visar ju staten därmed att kronans egen mat är alldeles för usel eller otillräcklig. Annars kunde väl de äta samma mat som manskapet.

Beväringen borde ha 1 kr. om dagen i ersättning, däraf 50 öre borde insättas på bank, så att de ha något till hösten när de komma hem igen. Som det nu är, bli de alldeles utblottade på denna exercis; kanske har deras familj hemma fått lefva på hjälp från släktingar

eller fattigvården medan de varit på lägret, och när de komma åter till hemmet, äro de fullständigt ruinerade. De ha ingenting kvar, kanske blott skulder, och de bära i sinnet, hvad de socialistiska agitatorerna sagt åt dem på lägret, att de ha *staten* att tacka för att de som unga, starka män blifvit så utblottade. Det är ju en skam att dessa agitatorer skola ha rätt i detta påstående. Men de skulle icke få rätt, om *staten* gäfvö beväringen t. ex. 1 kr. om dagen, och då skulle ungdomen stanna i landet.»

En annan odalman, c:a 75 år gammal och högt ansedd i sin ort såsom skicklig jordbrukare och med godt medborgerligt vetande, yttrade dessa ord: »Värnplikten tycka vi bönder inte om. En får finna sig i det, men under knot.» En annan gammal man: »Våra söner klaga öfver att de få för litet mat på lägret. Nog är det väl skam ändå af kronan att låta våra pojkar svälta.»

Talar man vid de unga själfva om deras erfarenheter från beväringsslägret, så förstår man hur skräcken för värnplikten hunnit bli så stark hos dem, som ha den att vänta. »Att de unga resa till Amerika är ingenting att undra öfver», uttalade sig en ung hemmansägare i en af skogsbyarna. »När jag exercerade beväring — det var sista året för mig i fjol (1906) — så ångrade jag ingenting i världen så mycket som att jag ej rest till Amerika jag också. Exercisen var allt det värsta, som kunde hända en, och jag funderade många gånger öfver hvad man gjort för illa för att behöfva lida det straffet. När de som varit på Trossnäs komma hem och tala om hur de haft det, så är det inte underligt att de som ej ännu exercerat resa sin väg för att slippa det.

Befålet var dumt och högfärdigt, så manskapet blef otåligt, och så gick det på sned alltigenom. När vi voro ute på öfningar och man var törstig, så tungan satt fast i gommen, så fick man inte luta sig ned vid en förbiflytande bäck och fånga en droppe vatten i mössan — nej, förbi måste marschen gå, och om någon ändå lät den brinnande törsten förleda till att söka fånga en droppe, så fick han arrest. Sådant är nog alldeles onödigt och bara väcker bitterhet. Maten var inte bra tillagad, men det brydde vi oss inte så mycket om, men värre var att den var alldeles otillräcklig. — När vi slutat sista året, så var det flera af dem i vår socken som omedelbart reste till Amerika. De hade nu fullgjort sin värnplikt, men de reste i ren ilska från alltsammans. Och det säger jag: finns det någon utväg att slippa ifrån exercisen, så gör man rätt i att använda sig af den. Ty den är ett straff som man inte gjort sig förtjänt af.» —

»Harmen var mycket stor, när de 50 örena togos bort. De behöfdes så väl. Och man kan förstå hur eländigt det var, när en del gingo och tiggde i marketenteriet om en liten skvätt kaffe, eller när som-

liga karlar lånade sig till hvad som helst för att få 10 öre till en kopp kaffe.» —

»För dem som äro sparsamma är exercisen en stor uppoffring, ty de äro vana att se på slanten, men måste ändå af sina besparingar eller på lån skaffa sig det nödvändigaste, ty den mat vi få på lägret förslår *inte*. 75 kronor räknar man i regel att beväringstiden kostar hvarje man extra, och det är mycket för en bondpojke eller hans föräldrar. Blefve det infördt en daglön på 50 öre, så skulle många hundra från trakterna häromkring stanna och fullgöra sin värnplikt i stället för att resa sin väg.

För dem som icke ha karaktär, utan hemfalla åt sudd, blir beväringstiden ett fördärf. De resa så fort de kunna härifrån för att slippa eländet.

Vi bondpojkar äro *inte* så noga med maten, men vi vilja ha så att det förslår. Ett par potatisar är alldeles för litet för oss, som äro vana vid minst 8 — 10 st. till ett mål.

Jag har haft en sjuk far att taga hand om, så jag har icke kunnat resa till Amerika. Jag fick min exercis uppskjuten ett år för att kunna hjälpa till hemma, men så togo de mig året därpå, så jag fick det lika svårt ändå.

Nu sköter jag jorden och vill gärna arbeta på den, men den bästa tiden går bort, och så står jag lika illa igen, hur jag än arbetar och räknar ut det.»

I samma riktning fastän icke så skarpt uttalade sig många af de unga män, som stannat kvar i hemmet och fullgjort sin värnplikt. En ung man hade exercerat 198 dygn — gränsbevakning 1905 — och sade sig icke undra på att ungdomen i allmänhet flyr från landet, då den får höra hur det går till på lägret. »Den som ej erfarit det själf, kan icke tänka sig hur svårt det är. Befälet gör det också i många fall svårare än det behöfver vara, synbarligen ofta af ren kitslighet. Då truppen en gång under hållande regn fick krypa på knäna i dikena flera kilometer i sträck, så att byxorna blefvo i trasor och hela dräkten i öfrigt ramponerad, föreföll det som om det skedde icke för öfning utan för att tillfredsställa en nyck hos högste befälhafvaren.»

En hemmansägare klagar öfver att han fått sin son förstörd på lägret, i det man försummat sjukvården och vållat att sonen fått en obotlig sjukdom. En annan har ungefär samma klagomål och framhåller därtill hurusom saknaden af rösträtt i det politiska och kommunala lifvet sättes upp emot den långa värnplikten för jämförelse mellan rättigheter och plikter. »En sådan jämförelse blir aldrig till fördel för staten och dem som regera i vårt land.» — — »Arbetaren får känna på hur han räknas för underhållig i allting, och det gör honom *inte* god.»

Mildare omdömen om beväringsexercisen än de här ofvan citerade fälldes af några beväringmän, som just denna sommar fullgjorde sin värnplikt vid Trossnäs. Nu var befälet ingenting att klaga öfver och maten var i regel bra tillagad och väl tillräcklig. Tiden var lång, men om befälet handterade manskapet väl så gick allting bra. Detta gällde då allt befäl, ty en obetydlig korpral kunde göra lifvet för sin trupp nästan outhärdligt. Dock föreföll det som om den exercistid som var anslagen alls icke tillvaratoges så som sig borde, ty en tredjedel af tiden gick åt till öfningar som hade starkt tycke af att vara tillkomna endast för att fördrifva tiden och till så pass oväsentliga öfningar som hälsning. Det var inte roligt att hålla på med sådant, då man visste att man hade så mycket arbete hemma på gården som nu fick ligga ogjordt.

Af det anförda framgår att värnpliktsbördan anses af jordbrukarna i detta härad alldeles för tung. Fadern klagar öfver denna extra, tyngande skatt, som inte drabbar industrien så svårt som landtbruket och som inom landtbruket drabbar så ojämt, i det att de bönder, som icke ha söner, bli befriade från denna tunga. Att sönerna under den tid de arbetat i hemmet varit gården till godt stöd, ett stöd som ej bereds dem hvilka ej haft söner i hemmet, det insåg man nog, men detta vore ju ett berättigadt vederlag för det gården fått bära kostnaderna för deras fostran och vård i barn-
domen.

Utom denna rent ekonomiska orsak till missbelåtenhet med värnpliktens fullgörande tillkommer också det förhållandet att barnen i dessa trakter, särskildt i skogsbygderna, redan i späda år få den uppfattningen att värnplikten är någonting förfärligt, som de skola söka undfly. Denna »skräck för Trossnäs» ligger i blodet och är säkerligen inte lätt att taga bort.

Man kan väl förklara denna skräck. Från dessa bygder komma unga män, som äro mer än andra vana vid friheten. De lefva ett lif utan allt tvång, arbeta i jorden utan någon egentlig intensitet, gå och komma när de vilja, ty de ha i allmänhet så liten gård att de själfva äro enda drängen, begifva sig ut i skog och mark för att jaga villebråd när det dem lyster, och fördjupa sin själ och sin håg i dessa bygder, där naturen öfverflödar på allt som ger vackra och mäktiga intryck. När en sådan vildmarkens frie son kommer ner från skogarna och bergen till ett öfningsläger för att fullgöra sin värnplikt, så behöfver han lärare som förstå honom, som taga hänsyn till den miljö han lefvat i, som bemärka att han kan skjuta en fågel i flykten och att det sålunda icke betyder så mycket om hans intagna skjutställning är något skef, som ha öfverseeende med hans fumliga gester och grofva yta, men i stället söka se in i hans varma, trogna och tacksamma svenska hjärta. Får han icke en sådan lä-

rare, utan kanske alldeles motsatsen, då finner han sig icke tillfreds, då blir han grym mot dem som skola befalla öfver honom, och han förmenar sig vara för god att behandlas som en stackare. Det svåraste för honom är att han icke får behålla friheten, men då denna därtill inskränkes på ett sätt som för hans sinne är alldeles ofattbart, så blir det än värre. Då han förlorat friheten att släcka sin törst, fast källan porlar förbi hans fötter där han marscherar förbi, törstig och varm, då han förbjudes de allra enklaste och oskyldigaste ting endast därför att »det är förbjudet», då de utfärdade förbuden för honom synas rikta sig uteslutande på att visa att han måste lyda, icke *hvarför* han bör göra det, så kommer han lätt på den tanken att man mycket väl kunde och borde ge honom mera frihet till nytta både för honom själf och den tjänst han fullgör, men att man icke vill det af ren kitslighet. Det är då han reser sig där- emot och det är då hans sinne för disciplin rubbas. På lägret får han kanske höra ett ord om antimilitarism, och som han aldrig där- uppe i skogsbygden fått begrepp om ordet fosterland, så är han lätt att få med bland dem som tro sig kunna skapa om världen så snart de lärt sig ordentligt hata militarismen. Han har aldrig hört ett frisinnadt föredrag, aldrig varit med på något möte eller deltagit i någon organisation, men genom sin motvilja för den enligt hans mening i många fall allt för fordrande och omotiverade disciplinen har han blifvit mottaglig för den ytliga antimilitaristiska agitationen, och så kallar han sig en vacker dag ungsocialist utan att egentligen veta någonting om hvad socialism är. För den som anser att Sverige bör hafva ett efter sin bärförmåga afpassadt försvar att lita till i farans stund är det mer än sorgligt att behöfva bevittna, hur just ett olämpligt befäl, ett rådande »system» äro de största hindren för upprätthållande af ett sådant försvar.

Hvad som gäller för ungdomen uppe i de aflägsna skogsbygderna gäller äfven, fastän i något mindre grad, för ungdomen i de bygder som ligga närmare kommunikationerna. Där har samfärdseln förmedlat öfvergången något mellan den ständiga bundenheten vid jorden och det pulserande lifvet i mera tätt bebyggda samhällen.

Däremot synes industrien icke vara så berörd af utvandring för denna anledning. Ynglingarna inom industrien ha ofta möjlighet att få sin lön så pass hög att den kan medgifva äfven en sparad slant till värnpliktstiden, och då göres också tillvaron å lägret dragligare. Därtill äro industriens adepter i allmänhet mer försigkomna och hemmastadda på olika områden genom tillfället att vistas i en stor kamratkrets och därinom utbyta åsikter och förvärfva insikter på olika områden. Någon skräck för värnplikten bland industriarbetarna, sådan som den förefinnes på landsbygden, är icke att anteckna. Visserligen hyser man stor motvilja mot beväringss-

öfningarna, både för deras längd och för deras menliga följder med afseende å den unge mannens ekonomi, men när man inom industriarbetarkretsar talar om denna svåra plikt, så är det oftast som mot-sättning till saknaden af den medborgerliga rätt som borde vara komplementet till alla plikter mot samhället.

När man går att söka botemedlen mot utvandringen på grund af just denna orsak, värnplikten, så får man från landtbrukarna anmärkningsvärdt ofta höra att en ordentlig daglön för beväringen skulle enligt deras mening vara en tillfredställande lösning af frågan. En daglön af 50 öre under hela öfningstiden (i många fall nämndes en krona) skulle få ungdomen att stanna kvar i landet och fullgöra sin värnplikt, förmena många. Af denna daglön skulle hälften utfås men andra hälften insättas på postsparbank. Därigenom skulle beväringssmannen icke behöfva ligga sina föräldrar till last eller sätta sig i skuld, utan skulle han i stället ha en liten sparad slant då han slutade öfningarna. »Kanske han då fortsatte att behålla sin sparbanksbok och därigenom lärde sig sparsamhetens vackra dygd. Då skulle han skiljas från lägret med en bättre känsla i sinnet än han gör nu.»

Men också borde själfva det militära systemet så omorganiseras att beväringssmannen mera kände sig vara en människa än ett nummer, mera en medborgare i samhället som fullgör en oundgänglig plikt än ett besvärligt exercisobjekt till löjtnanternas förargelse. Matordningen måste taga hänsyn till hvad de unga männen fordra för sin hälsas och sina krafter vidmakthållande, en ordnad inspektion öfver matförhållandena upprättas, hälst genom att befälet åter tillsammans med manskapet, samt en sådan anda inplantas hos befäl och manskap, att de alla känna sig som kamrater och ej, som ofta nu, fiender.

För industriarbetarna torde det önskemålet vara det viktigaste, att staten på något sätt garanterade att beväringssmannen finge åter den plats han nödgats lämna för att fullgöra sin värnplikt. Det kan väl icke rimligen förnekas, att om man också utgår från att hvarje ung man med glädje skall fullgöra sin plikt mot fäderneslandet, så är dock offret för stort när han just för att kunna fylla sitt värf i detta hänseende försättes kanske i en lång tids arbetslöshet och så slutligen kanske tvingas att gå under eller i bästa fall kasta sig in i ett annat yrke, som är ekonomiskt sämre för honom än det han lärt sig förut och inom hvilket han genom tydliga anlag kunnat räkna på att gå långt, om ej den långa beväringstiden tvingat honom att därmed upphöra.

Hvad som under alla förhållanden måste framstå som en nödvändighet är att staten på något sätt under värnplikten hjälper de hem där familjefadern är ute på beväringsofning. Tidiga giftermål äro på landsbygden ofta framtvingna af nödvändigheten att uppe-

hålla en ärfd gård, och då borde det vara statens plikt att se till att dessa nya hem icke lida brist på det nödvändigaste. Inom industrien ske också många tidiga giftermål, och staten borde äfven här visa sin omtanke om dem som genom familjefaderns bortovaro i statens tjänst ha svårt att draga sig fram. Då tidiga giftermål äro från statens synpunkt att i högsta grad uppmuntra, så borde några betänkligheter mot åtgärder i här antydt syfte ej få förefinnas.

Till denna fråga om värnplikten som bidragande orsak till den så sorgligt stora emigrationen hör också det kända förhållandet, att samma värnplikt också sedan vållar att så ytterst få af de i unga år utvandrade kunna återvända till Sverige. Man kan med fog säga, att där inte värnplikten i och för sig utgjort anledning till utvandring så har den dock påskyndat denna utvandring för många, ja rent af fastslagit tidpunkten för de unga i allmänhet. Ty skall amerikafebern, som legat i blodet kanske från barnaåren, taga sig ett utbrott, så bestämmes tiden härför just genom värnplikten. Före det tjugonde året anser man sig själfklart böra resa. Men häraf följer då också i regel, att den unge mannen tager farväl af sitt fosterland för alltid. Han reser sin väg kanske med de vackraste föresatser att förtjäna pengar och komma hem och köpa en egen gård, men så när några år gått och han är färdig att vända åter, så hesiterar han inför den i hemlandet väntande värnplikten. Han vill icke »gå som en gammal tok» på fältet bland de unga beväringmännen, och så beslutar han sig att stanna kvar tills han blir 40 år. När den tiden så småningom kommer, har han vuxit in i de amerikanska förhållandena, så att han icke kan lämna dem. Och så stannar han kvar i Amerika med sin familj, som annars skulle ha skänkt Sverige ett antal kraftiga armar.

Denna värnpliktsmur, som hindrar så många af landets söner att återvända hem, bör raseras eller åtminstone öppnas på sina håll. Det är möjligt att svårigheter skulle resa sig mot ett generellt fastslående af rätten att utan värnpliktspåföljd återvända till hemlandet efter viss uppnådd lefnadsålder; ty skulle denna ålder sättas för lågt så blefve effekten den att de unga männen i det lätta valet mellan några års beväringsexercis och några års amerikavistelse naturligtvis valde det senare. Men något bör dock uttänkas för att taga bort detta hinder för återinvandring. En uppnådd lefnadsålder af 30 år skulle kanske kunna berättiga till befrielse från deltagande i värnpliktsöfningarna, men dock ej fritaga från skyldighet att inskrivas i rullorna och vid krigsutbrott tjänstgöra på området, där ej fackutbildning är erforderlig. Man synes böra kunna med skäl antaga att den som under 10—12 år pröfvat sina krafter och sin energi i främmande land mycket väl kunde förutsättas åga de nödvändiga betingelserna för att i ett krig kunna tjäna sitt land utan

att han haft någon särskild öfningstid härför. Frågan torde knappast kunna betraktas såsom annat än en rent administrativ och militärteknisk sådan, som fackmännen på detta område med lätthet borde kunna lösa.

Men om man icke skulle anse sig böra generellt öppna porten för alla 30-åringar, så kunde man säkerligen finna en form som åtminstone gäfvade möjlighet för en del af svenskamerikanerna att återvända utan värnpliktsföljd. Dispens kunde t. ex. lämnas hvarje 30-årig man som visar sig ha köpt eller gjort upp om köp af jordbruksfastighet, hur liten som helst. (Vid uppgörelse om köp skulle köpekontraktet kunna annulleras, om ej dispens medgäfvades.) Vidare skulle denna dispens kunna utsträckas till alla gifta män.

Att staten skulle ha nytta af en reform i här antydt syfte är obestridligt. Man kan ju från något håll invända att de som rest ifrån sin värnplikt fortfarande stå i skuld till hemlandet och att detta är en skuld som de böra hederligt infria, men det gäller nog här att se mer på realiteten än på teorierna. Verkliga förhållandet skulle ju bli att svenska staten får igen en del kraftiga armar, men icke förloras de därmed för försvaret. Ty hade dispensen ej medgifvits så hade de aldrig kommit tillbaka, och Sverige hade förlorat icke endast soldatmaterialet utan också arbetskraften och kanske ett samlat kapital. Tillgången på vapenföra skulle knappast i någon mån minskas genom en sådan dispens, ty säkerligen äro de personer lätt räknade som här i Sverige nu fullgöra sin värnplikt i åldern mellan 30 och 40 år.

Andra orsaker till utvandringen.

Så snart man kommer in på frågan om möjligheten att få ungdomen att stanna kvar i landet, får man i regel åhöra en lång klagan öfver hur litet som gjorts af staten för att tillhandagå med jord dem, som intet högre önska än att kunna skapa sig ett eget hem och en jordbit, som de till egen nytta kunna nedlägga sina krafter på. Egnahemslånen ha blifvit så svårtillgängliga, att knappast någon anser det löna mödan att söka erhålla dem, och byråkratismen på det området synes alldeles fördärfva förtroendet till denna institution.

Men hvad man gärna vill tro på i denna landsbygd, det är att staten, om den ville, kunde få behålla folket där uppe på *småbruk*, om blott tillfälle gäfvades unga män att få en jordlott. Ty att jorden hålles kär hos många, som icke nu se sig i stånd att bilda eget hem men med glädje skulle mottaga tillfälle härtill, därom vittnar mycket. I detta hänseende talas ofta om hur staten kunde skifta kronojordarna och de alldeles för stora prästgårdarna för att där låta arbets-

kraftigt folk slå sig ned. Att *sälja* jord behöfde icke då vara den gällande principen, men väl att *upplåta* jord, och då mot garanti att den väl brukas. Talade man med f. d. torpare, så fick man höra hur jorden var dem kär och hur de så gärna skulle önska sig komma åter till en torfva, men mot garanti för framtiden att få skörda någon lön af sin hårda möda. Flera af dem förklarade sig ha gråtit när de fingo höra att deras med sådan svett och möda uppodlade teg skulle af bolaget besås med skog.

De hade hört talas om, genom Amerikabrefven, att regeringen i U. S. A. upplät jord på billiga villkor för hvem som ville ägna sig åt jordbruk, och de hade hört hur lätt och fort det gått för många att få sin farm skuldfri. Mot detta satte de då svårigheten, ja omöjligheten att här i landet få sin egen jordlott, och så blef resultatet för många af de kraftiga, arbetslystna männen att de reste sin väg för att pröfva lyckan i det förlofvade landet i väster.

* * *

Den *andliga och politiska vakenheten* förefaller vara ganska stor i dessa trakter, ty man har intresse för allmänna angelägenheter och tidningar läsas allmänt. Men hvad som fattas är känslan af ansvar för sina egna barn och sitt eget land. Barnen skulle kunna bindas vid jorden och hemmet med litet förstående för deras behof af omväxling, förströelse och bildning, men bonden-fadern har icke sinne för detta.

En framstående kännare på detta område, själf uppväxt i dessa bygder och nu innehafvare af ett statens ämbete, yttrade härom bl. a.:

»Vi taga ett hem, där jag hade till kusiner ej mindre än 10 syskon. Eller mitt eget, där vi voro 12 syskon. Det var barnrika familjer, och man växte upp under arbete. Men det blef i längden för trångt för själen, ty ingenting gjordes för förströelse och bildande läsning. I de pietistiska hemmen var det värre än någon annanstans. Det blef inga intressen som knöto barnen kvar vid hemmet, det blef intet fäste för dem, utan så fort de blefvo litet större så var det att i tur och ordning begifva sig till Amerika. Bröd fattades aldrig i huset, man stod sig godt, men det blef för torftigt för själen, man ville ut och se något, och man reste. Jag köpte en bok en gång för en hel krona, som jag förtjänat själf för extra körning, och jag höll på att få stryk af min far.

Ett föredrag i något bildande ämne, en föreläsningsserie, ett möte — allt sådant var otänkbart. När jag blef student och ordnade ett sockenbibliotek i min hembygd, så blef det så illa upptaget af en präst att han *förbjöd* användningen af biblioteket.

Och så gå hemmasönerna utan någon lön och utan den frihet, som ändå ungdomen kräver. En *folkhögskola* här i Värmland, med särskildt aktgifvande på undervisning i jordbruksskötsel, det vore något att binda ungdomen med, att skaffa dem rot i hemmet med. Det är sällan folkhögskoleelever resa till Amerika. De ha lärt sig att sätta värde på vår egen jord och stanna här för att göra den rikare och mer bärande.

När man frågar ungdomen hvarför den reser, så svarar den med att hänvisa till den *tunga värnplikten* och den *saknade rösträtten*. Det är ju svårt att svara på sådant, ty man måste ju medgifva att värnpliktsbördan är tung, ja öfver höfvan tung, och att rösträtten låtit vänta på sig alldeles för länge, men man gör ju ändå allt för att tala om hur godt detta land ändå är och hur väl det behöfver och förtjänar att behålla våra armar.

Men de resa! Ty det är *dollarn* som lockar, det är den materialistiska egennyttn som regerar sinnena hos dem, och de se mer på dollarn än på sitt fosterland. Men det är därför att de blifvit uppfödda för trångt, med för små vyer. Skaffa ungdomen luft inom eget land, höj deras sinnen genom vetande, öka deras intressen genom att skaffa dem undervisning i jordens skötsel, låt dem få fara ut i vårt land och se hur vackert det är och hur rikt det är när armarna arbeta, låt dem gå i skola och taga studieresor till Danmark för att se jordbruket där, gif dem ett stycke jord till eget hem, så skall ungdomen stanna kvar i vårt land och trivas kvar här.

Våra väldiga kronojordar och våra stora prästboställen böra skiftas och fördelas på småfolk som vill ha sin egen torfva men inte kan skaffa den utan hjälp af staten. Hvarför skola kyrkoherdarna ha så stora ägor? Icke kunna de sköta en sådan massa jord, och inte äro de heller till för sådant. Nej, de borde ha lön för sin tjänst och sitt lilla boställe, men inga jordagods.

Skatterna anses i allmänhet vara allt för höga i betraktande af den svårighet hvarmed bonden drar sig fram på sin gård. Särskildt klagas på många håll öfver fattigvårdstungan, hvilket icke är att undra öfver då de mest bärkraftiga elementen begifvit sig från hemlandet.

Äfven här verkar motsättningen mellan förhållandena här hemma och i Amerika. Här kan skatten uppgå till en betydande del af afkastningen, ja kanske utkräfva hela det kontanta belopp som med alla till buds stående möjligheter kunnat uppbringas af jorden och biförtjänsterna, men i Amerika, skriva svenskamerikanerna hem,

är skatten så obetydlig så att den inte märks. Ja, den som inte har fastighet har ingen skatt alls, tala de om, och så bidrar äfven detta till att öppna längtan efter de ljusa förhållandena där på andra sidan.

Starkt tränger också i dessa trakter fram behovet af och krafvet på en *ålderdomsförsörjning*, bekostad af staten och betryggande för de gamla, som nu lida under en oordnad fattigvård. Detta, att icke på ålderdomen våga räkna på en tryggad existens, drifver säkerligen mångtaliga öfver oceanen.

Någon utvandring med anledning af att tjänstehjonsstadgan eller den allmänna behandlingen af tjänstefolk skulle kännas för tryckande och hård kan icke numera i dessa trakter ifrågakomma som möjlig, enär så ytterst få tjänare finnas, och den allmänna regeln, att den begränsade tillgången på arbetskraft medför bättre villkor för den arbetande, således här får göra sig gällande. Lika litet som det finns af torpare i detta härad finnes det af statare och drängar.

Då alltså i Jösse härad knappast finnes några andra landtarbetare än hemmasöner, så kan man knappast ifrågasätta ens tanken på *organisation bland jordbrukets arbetare* i detta härad. Däremot har organisationsrörelsen tagit fart inom industri och bruksrörelse, hvarigenom också lönerna därinom stigit väsentligt öfver den norm som nog annars fått vara gällande.

Att detta i sin mån påverkat lönernas stegring äfven på landsbygden är helt naturligt, och ofta får man höra jordbrukarnas klagomål gå ut på att fördöma industriens alltför starka påträngande.

Böndernas uppfattning om *industrien på landsbygden* belyses också af att från flera håll på fullt allvar framhölls såsom både önskvärdt och nödvändigt, att industrien skulle förbjudas att vara verksam hela året och åläggas hvila i minst fyra månader d. v. s., under sommaren, för att därmed förbjälpa jordbruket till erhållande af tillräcklig och billig arbetskraft. I en socken klagade en för industrien intresserad man öfver att det var omöjligt för en fabrik att ligga på landsbygden, ty om det också lyckades att erhålla jämförelsevis billig arbetskraft, så bestämde bönderna fabriken taxering till sådana belopp att det blef omöjligt i längden att stå ut med det. På det sättet skrämdes industrien ifrån landsbygden, hvilket vore till förfång både för jordbruket och industrien.

Utom de förut nämnda olika anledningarna till emigrationens stora omfattning i dessa trakter bör äfven nämnas missnöjet med de *politiska och kommunala förhållanden* som råda. För den som

möjligen väntat att i dessa trakter finna någon utpräglad eller afgjordt bestämd uppfattning om att rösträtten, eller rättare *saknaden* af densamma, skulle vara en af hufvudorsakerna till utvandringen, måste det vara i hög grad förvånande att i stället finna, hur litet man i själfva verket tycks intressera sig för den *politiska* rösträtten. Förklaringen ligger naturligen däri, att de flesta här äro själfägande bönder och att de äga sin politiska rösträtt. Statare, torpare och drängar existera knappast. Men den *kommunala* rösträtten får ingen god orlofssedel från bönderna, allra minst i de trakter där bolagen börjat verka.

En liten gårdsägare, 72 år gammal, talade om rösträtten i följande ordalag: »Jag har arbetat i all min tid och gjort rätt för mig och jag betalar en skatt af 30 kr. pr. år, men har ändå ingen politisk rösträtt. Och den kommunala rösträtten skola vi inte tala om. Där förslå vi små inte så mycket som ett sandkorn.»

En annan man, hemmansägare och ansedd jordbrukare, yttrade: »Ungdomen vet att Sverige ligger efter i fråga om att ge medborgarrätt åt folket, och den vet också att i Amerika har man rösträtt men inga skatter. Sådant bidrar inte till att få dem att stanna kvar i sitt fosterland, de känna sig stå utanför, såsom mindrevärdiga människor, och de tycka inte om det. Just vid 19—20-årsåldern, då de skola ut på en kräfvande värnplikt, komma de på dessa tankar, och det är den tiden det är så farligt. Resultatet blir också att de resa sin väg. — — För resten. Om också inte rösträttsfrågan gör direkt så mycket till att de unga resa sin väg, så lämnar den dock tillfälle för de unga utvandrarerna att *förebära* det skälet, och det är sorgligt redan det.»

Närmare och inom själfva industrien får man oftare höra nämnas saknaden af rösträtt som anledning till utvandring. Där talar man mera om denna brist i vår utveckling och har i stället ganska litet att säga om värnplikten.

* * *

Befolkningen synes i allmänhet vara *nykter*. Där tillgången till spritdrycker ryckvis öppnar sig, såsom vid marknader eller då gammal sedvänja så anses bjuda, brukar nog förtäring ske till öfvermått, men sedan kan långa tider gå utan någon tillgång alls till berusande medel. På järnvägen förekomma nog scener, däri spritdryckerna kunna anses vara pådrifvare, och vid de platser där öl serverats ha nog uppträden ägt rum som visat att konsumtionen gått för långt, men påfallande var det faktum, som man genom ständiga resor konstaterade, att de mest utmärkande oegentligheterna förskrefvo sig från främlingar och alls icke från Jösse härads inbyg-

gare. Den sig allt mer vidgande nykterhetsrörelsen bland brukens och den öfriga industriens arbetare har också här i trakterna haft sina synbara verkningar, såväl uti inskränkning af de rättigheter som förut funnits som ock uti ett bättre aktgifvande på ordning och skick där utskänkning ännu fortginge. Nykterhetsrörelsen är i dessa trakter i allmänhet sammanslagen med den egentliga fackföreningsrörelsen och därmed äfven med den socialdemokratiska rörelsen, synnerligast ungdomsrörelsen. Att denna rörelse förmår kvarhålla många unga män i landet, som annars skulle ha utvandrat, det må anses alldeles obestridligt om man icke vill fränkänna de ganska enhälliga omdömena härom allt vitsord.

För en ung man som kommer från jordbruket och går in i industrien blir detta föreningslif, antingen det nu är nykterhetsarbete, fackföreningsverksamhet eller politiskt deltagande, en välkommen omväxling i det annars dagliga enahandat och en lämplig utfyllnad för ett klart och vaket sinne. Det är också sällsynt att någon af de mera verksamma ledarna för dessa rörelser emigrerar, ja, det är icke vanligt alls att någon af dessa organisationers medlemmar gör det. Och någon grupp- eller massutvandring, som man får bevittna hvarje vecka vid stationerna, då hela skaror af blomsterbemängda ungdomar från landssocknarna begifva sig utaf till U. S. A., det förekommer icke från industriorterna. Industrien synes kunna behålla kvar folket.

Någon utvandring beroende af religiösa bevekelsegrunder kunde icke konstateras. Visserligen nämdes någon gång äfven den orsaken, men det gällde i så fall förhållandena för flera decennier sedan. Att religiösa motsättningar i hemmet ibland drifva till emigration kan nog någon gång lysa fram ur uttalandena från de hemmavarande, men någon mer betydande orsak kan man ej säga att den är.

Däremot synes bristen på nöjen och förströelse i hemmet, saknaden af trefnad och omvårdnad, en ibland beklagansvärd brist på sinne för renlighet och frisk luft, allt sådant som annars kan göra ett hem tilltalande och kärt, vara en nog så betydande orsak till de ungas flykt från hembygden.

Det allmänna ropet i häradet och särskildt i dess skogsbygder är, så snart man kommer in på frågan om afsättningsförhållandena för jordbruket och dess möjlighet att bära sig: gif oss järnvägar! De långa afstånden lägga band på all företagsamhet och initiativ-

kraft. Förmögenheter finnas i malmer och i starka forsar, men ingenting kan på långa sträckor tillgodogöras därför att järnvägar saknas. »Gif oss järnvägar i Värmland, så skola vi kunna behålla vårt folk, och våra bygder skola blomstra. Lägg ut en järnväg, om det också vore i ödebygder, och det skall visa sig att det bär rik frukt. Så mycket mer då när här finns folk förut, som blott behöfver kommunikationer för att visa hur rikt landet i själfva verket är och hur mycket det står i beredskap att bjuda blott man vill besvara sig att hämta det.»

Inlandsbanan skulle blifva räddningen för vida trakter, därom är man enig, och därför följer man med sådant intresse hvarje liten åtgärd som kan anses ha något sammanhang med denna stora frågas väg mot sin lösning.

Ekonomiska skäl. Hjälpen från Amerika.

Ett ganska allmänt svar på frågan om anledningen till emigrationen är detta: »Man förtjänar lättare sina pengar i Amerika än här.» Och ser man djupare in i frågan, så finner man snart att de äro ansevärt många som rest till Amerika med den bestämda föresatsen att endast vara borta några år och så komma igen för att göra bruk af det intjänade guldet. Somliga ha kommit i skuld på sin gård här hemma och resa till Amerika för att intjäna det behöfliga beloppet för skuldens betalande, somliga resa, tycker man, af ren nyck, endast för att det för tillfället kanske bjudes resällskap öfver Atlanten. Hur kort man tycker vägen är till Amerika, det förstår man af hur lätt både den unga och den gamla beslutar sig för att företaga resan. En liten tvist i hemmet, ett bref eller en notis i en tidning är tillräckligt för att drifva fram ett beslut om afresa till U. S. A. »En man köpte en gård i en af Jösse härads socknar och byggde på den, men kom att stå i en liten skuld på 300 kr. när hela gården var färdig såsom han ville ha den. Men skulden på 300 kr. tålde han inte vid. Han hade exercerat beväring och stod nu färdig att börja på egen torfva med eget hem, men skulden oroade honom. Och som vägen till Amerika anses kortare än någon annan väg från dessa trakter, så reste han till landet i väster och har nu varit där i tre år. Han har fortfarande sin gård kvar i Jösse, men ingen vet om han någonsin kommer åter till den.»

»Man reser för de minsta anledningar och man gör det ofta i tanke att snart komma hem igen. Det är som om man ansåge att Amerika vore en bank, där det blott är att lyfta pengar när man behöfver.»

Många af dem som emigrerat ha också på ett erkännansvärdt sätt hjälpt de hemmavarande och kanske skaffat dem pengar att

betäcka skulder med och rädda gården från att behöfva försäljas. I många fall ha de utvandrade lättat fattigbördan för hemkommunen, i det de genom penningssändningar försörjt sina gamla föräldrar och därmed befriat dem från att anlita fattigvården.

Man kan förstå hvad sådant inverkar på den fortsatta emigrationen. Fattigvården har i dessa trakter icke bättre klang än i öfriga delar af Sverige, och kan en gammal far eller mor befrias från att äta fattigbröd, så göra barnen allt därför. När de då se att bästa hjälpen åt dessa gamla kommer från dollarns land så blir det också därigenom en lockelse för andra att på den vägen hjälpa sina fattiga föräldrar. Hvad som annars skulle kunna kallas hårdhärtadt och pietetslöst i de ungas sträfvan att komma ut i världen, då deras gamla föräldrar äro i absolut behof af deras omtanke och stöd, det får nu något af nödvändighetens och den sonliga eller dotterliga omtankens prägel öfver sig, och så blir en resa till Amerika icke ett öfvergifvande af plikterna mot ens egna utan i stället ett försök till infriande af dem.

För att gifva en föreställning om hur mycket som i penningväg går från Amerika till dessa trakter torde böra meddelas att under 1906 ankom till Boda poststation och kommun ett belopp af kr. 31,464.73. Den största posten ingick under julmånaden, december, med 5,940.31 och därefter i mars med 5,036.60. Därefter voro beloppen fördelade på april 3,688.13; juni 3,264.39; maj 2,693.53; februari 2,378.25; oktober 2,184.66; november 1,831.26; januari 1,686.49; juli 1,062.29; augusti 883.62; september 815.30.

Detta är endast hvad som inkommit i *postanvisningar*; men då därtill komma åtskilliga *bankanvisningar*, genom banker i Stockholm, Malmö, Hälsingborg, Göteborg m. fl. städer, samt ytterligare ett antal *rekommenderade försändelser*, så måste den angifna summan af amerikapengar till denna församling under ett år betydligt höjas.

Om man dock icke alls tar hänsyn till dessa andra stora penningkanaler utan endast håller sig vid de öppna postanvisningarna, som af hvem som helst kunna kontrolleras, så ger dock denna ekonomiska insats från våra landsmän i Amerika vid handen en storartad minnesgodhet och känsla för hembygden. På Boda församlings omkr. 1,600 invånare motsvarar detta tillskott från Amerika en summa af omkring 20 kr. pr individ och år. På en familj med några barn kan således räknas i medeltal c:a 100 kr. pr år i amerikahjälp åt de hemmavarande. I verkligheten är det dock mer, som ofvan visats. Det behöfver icke här ytterligare understrykas, att denna penningflod från fjärran västern också är den starka magnet som drar massorna af ungt folk ditöfver.

Många komma också igen med besparingar, antingen medhållande penningarne eller också med dessa redan förut placerade i

svenska banker, som enligt mångas mening ge mer ränta på kapitalet än de amerikanska. De köpa sig då gårdar, som i allmänhet bli bra skötta. I en församling, Boda, finnas stora sträckor där nästan samtliga hemmansägare äro återvända svenskamerikaner, eller nästan alla gårdar »inköpta för amerikapengar». De placera sig med förkärlek intill järnvägen eller i trakter som icke ligga allt för långt ifrån kommunikationer, hvadan man ganska sällsynt påträffar dem i de mera aflägsna skogsbygderna. I regel ha de återvänt först sedan de uppnått den ålder då deras värnplikt upphört, men i några få fall kunde man konstatera att äfven yngre män vänt åter till hemlandet och här bosatt sig. Vid närmare ingående på de omständigheter som varit bidragande orsaker till denna ovanligt tidiga återkomst, erfor man, nästan i samtliga fall, att sjukdom eller lyte, förvärfvadt i Amerika, gifvit återinvandraren visshet om befrielse från exercisen. När mannen i grufarbete fått ett ben brutet, när han vid hästskötsel fått ett reffen afsparkadt eller när han legat tre gånger på amerikanska sjukhus för blindtarmsinflammation, o. s. v., då återvänder han till hemlandet, där arbetet icke är så jäktande, och söker att med resten af sina krafter få den förut försmådda svenska jorden att gifva honom bröd.

Men i en del fall komma de igen, ungefär så som de tänkt sig vid bortresan, med sinnet fortfarande öppet för det egna landet och dess möjligheter men med nya erfarenheter och en ekonomisk rygg, som förut kanske alldeles saknades. Och då reda de sig godt, skaffa åt sina barn, som kanske redan i Amerika fått en god uppfostran, både förströelse och bildning, eller, med andra ord, något mer än barnen i de omgifvande gårdarna komma i åtnjutande af. Härigenom skapas också denna längtan hos de andras barn att komma dit öfver till det förlofvade landet, förtjäna pengar och komma igen och ha det ekonomiskt lyckligt ställt.

I de fall då man kan säga att emigrationen varit till direkt nytta för de af densamma närmast berörda, antingen som en räddning för den utvandrande själf eller för hans kvarvarande anhöriga, många gånger för båda parterna; så är det i de fattigaste hemmen, där nöden formligen tvingat till någon åtgärd, hvarigenom munnarnas antal minskats och det ekonomiska tillskottet ökats. »Det hade aldrig kunnat gå för oss om inte några af dem kommit öfver till Amerika och på den vägen hjälpt till» — det är ett ganska vanligt svar då man kommer till de fattigare hemmen, handverkarnas, torparnas eller dagakarlens.

En skomakare som har hela stugan full af barn kan inte tänkas i dessa trakter kunna reda sig. Han har alldeles för liten inkomst af sitt yrke och har ingen egen gård där han kan använda de uppväxande barnens arbetskraft, utan måste släppa ut dem i

andras tjänst. Men därmed har han också alldeles förlorat möjligheten att af dem ha någon hjälp till hemmets vård och tryggande, ty i tjänst hos bönderna få de ingenting öfver att hjälpa föräldrarna med. Så blir den enda utvägen att låna till en amerikabiljett och begifva sig af.

»Jag har arbetat i mitt yrke,» sade en fattig skomakare, »i 30 år och jag kan säga att jag icke ännu kunnat förtjäna mer än högst en krona per dag i medeltal under året. Att få upp priserna på vårt arbete synes också vara omöjligt, ty många laga sina skor själfva, och många äro de gamla, nästan orkeslösa, som hålla på med skomakeri och hålla priserna nere. (För ett par sulade och klackade mansskor, pliggade, få vi 1.75 och för sydda 2.25, för frunsskor få vi resp. 1.50 och 2.00. Då lädret är så dyrt som det är, så blir det inte många ören öfver för vårt arbete.) Jag har i regel arbetat 17—18 timmar om dygnet men aldrig kunnat få ihop så mycket att jag fått mig en egen stuga. Ett litet potatisland har jag hyrt i backen intill där jag bor. Sju barn har jag fostrat upp ändå, och nu har det börjat te sig i ljus äfven för mig, ty nu har jag begynt uppföra min egen stuga, icke af egna pengarsom jag förtjänat, utan af de pengar min äldsta flicka, hon är nu 18 år, sändt hem till oss från Amerika. När hon var 14 år reste hon, och började redan första året sända hem pengar till oss. Sedan hon fyllt 17 år har hon regelbundet sändt oss 10 dollar i månaden och dessutom litet extra, så att vi nu på fyra år fått tillsammans 1,500 kr. från henne. Det är på de pengarna vi nu skola bygga vår egen stuga. Men nog är det egendomligt att man skall arbeta träget ett helt lif här i Sverige och inte kunna åstadkomma så mycket som en ung flicka hinner spara på endast några få år i Amerika. Jag kan då aldrig tala illa om Amerika eller emigrationen, ty jag vet inte hur det skulle gått med oss om inte vi fått flickan dit öfver.»

En annan skomakare hade 9 barn, däraf 3 flickor och 3 gossar i Amerika. »Jag hade aldrig kunnat föda dem i alla fall. En fick resa på försök, och när det gick bra för honom så kommo de öfriga i tur och ordning efter.»

Hur det kan te sig för en fattig torpare och hur för honom räddningen kommer genom barnens utvandring det visar följande utdrag ur anteckningarna från undersökningen i en af de mindre socknarna.

— — — En torpare med 12 barn, däraf de 2 flickorna och 3 af de 10 pojarna äro i Amerika. De öfriga hemma:

»De ha rest för att hjälpa oss här hemma, och det ha de också gjort. Vi fingo detta torp här för 16 år sedan, ute i skogen och i värsta träde alltsammans. Ingen kalk fingo vi till jorden, fastän vi borde haft kalk öfver hvarje bit, och 160 dagsverken skulle vi

göra åt herrgården. Men hur göra 160 dagsverken där, när jorden här var sådan att den med arbete både dag och natt ändå inte kunde komma i ordning på flera år. Och inte nog med de 160, gården skulle också ha öfverdagsverken (för 67 öre), och var det någon dag vi inte kommo dit, så fingo vi allt veta utaf det. Vi hade fem barn när vi kommo hit, och så småningom växte de upp, så att äldsta pojken fick gå fram till gården och göra dagsverken. Dessförinnan hade mor länge gjort dagsverken, ty far måste hålla på hemma för att få något af torpet eller för att med snickeriarbete tjäna en slant extra någon gång.

Så höll då äldsta sonen på i många år och slet från kl. 5 på morgonen till kl. 8 på kvällen och fick maten till sig hemifrån. Men aldrig att han kunde förtjäna sig en krona extra eller få någon uppmuntran på gården, aldrig. När han blef 25 år gammal, ledsnade han på det och lånade sig pengar till en amerikabiljett. Inpå andra året kunde han betala både respengarna och lånet med 450 kr. samt dessutom skänka far och mor 150 kr.

Det var vår räddning att han reste. Annars hade vi gått under.

Sedan reste de undan för undan, så att på sju år fem af syskonen rest sin väg till Amerika. De ha hjälpt föräldrarna mycket. De ha sändt pengar så att föräldrarna kunnat för 1,600 kr. köpa sig ett eget ställe, dit de snart skola flytta. De lämna då torpet. Torpet är nu arrendetorp och befriadt från dagsverksskyldighet. Arrendesumman är 110 kr. om året.

Förhållandena i Amerika.

Inför sådana skildringar som den här ofvan relaterade kan man aldrig beklaga att ventilen till Amerika stått öppen för ungdomen på vissa håll. Ofta får man också höra hur framstående kommunalmän uttala sig synnerligen fördelaktigt om de utvandrande ungdomarna och med glädje berätta om hur de förhjälpa många hem att komma ur skulder och många gamla att erhålla en sorgfri ålderdom. Det förefaller också som om i allmänhet folket från dessa trakter slagit sig väl fram i Amerika. Visserligen kan man konstatera, att det är här som öfverallt annars att man talar om dem det gått bra för men glömmer dem som fått det svårt, men det är anmärkningsvärdt enligt det omdömet från häradet i allmänhet, att de som utvandrat därifrån alltid ha fått bra arbete och goda löner.

Dessa löner äro olika för olika arbeten, men som norm för betalningen af gröfre arbeten synes 2—2.50 dollar om dagen vara det gällande. En sågverksarbetare erhåller 2—2.25 dollar för 10 timmars arbetsdag, en byggnadsarbetare i städerna kan dock få 25 dollar i

veckan. För vanligt grofarbete betalas på många håll 2.75 à 3 dollar om dagen eller 60 dollar i månaden för 3 mån. och 45 dollar i 2 mån. vid skogsarbete. För helt år kunde uppgöras om 35 dollar pr mån. för sommaren och 30 dollar för vintern. En hästskötareförman kunde ha 70 dollar i mån., en lokomotivförare ända till 10 à 12 dollar om dagen. »En jordbruksarbetare, som går hos engelsmännen (hos svenskarna vill ingen arbeta, ty de ha ej begränsad arbetstid utan vilja ha arbetarna i selen hela dygnet, om det är möjligt), får vid goda skördeår 20—25 dollar i mån. och allting fritt.» En arbetare vid sågverk, som är skicklig arbetare men icke intager förmans- eller befälsplats, har för vissa svåra arbeten en lön af 9 dollar om dagen jämte fria husrum och vedbrand. En grufarbetare har 5 dollar om dagen, »men det är ett svårt arbete, i hvilket man inte står ut många år».

Arbetstiden är i regel 10 tim., äfven för skördearbete. Användes öfvertid, så betalas detta särskildt. Arbetet slutade i vanliga fall kl. 6 e. m., »och man sätter stort värde på den kvällsledigheten».

En liten flicka får 2.50—5.00 dollar i mån. och allting fritt.

Som jämförelsesiffror kunna anföras några priser på olika förnödenheter. Ett par grofva skor kostar 1.50 à 2 dollar eller om de äro af finare slag 4 à 5 dollar. En beställd kostym kläder kostar 30 dollar, en färdiggjord kostym 10—15—20 dollar. För mat och husrum ges 4 dollar i veckan eller 14 à 15 dollar i mån.

Ett samtal med en återvändande svensk-amerikan torde här kunna vara af intresse att i sammandrag söka återgifva. Anteckningarna äro de ursprungliga. Mannen har varit i Amerika 21 år och under senare fem åren farmare på egen gård. De hade varit 10 syskon (8 gossar och 2 flickor); och alla pojkar reste till Amerika. En af dem berättar:

»Vi voro 10 barn i hemmet, och vi arbetade och sleto, men ingenting blef det af det. Man gick till slut och kände sig onyttig, fast man låg i och arbetade, ty något resultat förmärktes inte af ansträngningarna. Någon lön hade man inte, och några pengar kunde man inte skaffa sig. När man fick gå till marknaden någon gång, så kunde man få i reskassa 25 öre, eller högst 50.

Arbete felades således inte, jag fick göra både karl- och fruntimmersarbete, och jag var nog duktig och flitig, tror jag, men ingenting blef det. Allt gick till husets behof, och ingenting blef öfver. Och nog var det elakt att behöfva be om en slant, när man ville unna sig något extra.

Så reste bror E. först, och så kommo vi efter så småningom. På 12 år (1879—1891) reste vi alla 8 pojkar i sex omgångar till Amerika. Två af oss ha gårdar här i Värmland, men om jag stannar är ännu inte bestämdt. En är död och fyra äro kvar i Amerika.

Arbetslönerna äro bra i Amerika. När jag gick här hemma och arbetade, så hade jag väl fått hålla på med det i all min tid utan att få ihop så mycket att det räckte till en amerikabiljett; men nu fick jag hjälp af min bror, och när jag varit ett halft år i Amerika så hade jag förtjänat så att jag när som helst kunnat företaga en resa till Sverige.

Svenskarna och skandinaverna i allmänhet stå högt i anseende som arbetare i Amerika. Det är detta som också gör att svenskarna så snart lära sig att trifvas där och få fosterlandskänsla med det nya landet. Där finnas också så många vägar att förtjäna pengar på, ingen behöfver genera sig för att ta hvilket arbete som helst.

Hade varit kock åt arbetslag och försökt allt möjligt annat också, men på senare fem åren haft en farm. Betalade för arbetare 1.75 dollar om dagen året rundt i jordbruksarbete, under skördetiden 2.50 dollar.

(För 2.50 dollar kunde man få ett par goda arbetsskor, för 2 dollar ett par sämre. För mat och husrum betalades på landsbygden 14 dollar i mån., i städerna 16 dollar.)

Hvad som frapperar när man kommer åter hit är, att man låtit skogen växa alldeles in på ägorna. Åkrarna ha blifvit bersäer. Det är alldeles oriktigt att låta det ske så. Men det ser ut som man skulle värdera skogen mer än jorden. Detta är dock ett stort fel, som visar att man är efter sin tid här.

Dessutom är det ju sådan brist på arbetskraft, så jordbruket har nog svårt att reda sig.

Det beror nu på om jag stannar här och köper mig en gård. Man älskar nog Sverige och vill vara här, men det är svårt när man inte vet om man kan komma sig ut med att ta ett jordbruk. När jag nu reste hit, i maj, var det öfver 600 svenskar med på båten från Amerika, de flesta för att göra påhälsning här och så vända om igen. Men många af dem skulle stanna, om de här kunde ha någon utsikt att få ett stycke jord på rimliga villkor.

* * *

En intressant iakttagelse gör man inom detta härad med afseende å de trakter i Amerika dit utvandringen går. Man finner nämligen att från en viss del af häradet emigranter nästan utan undantag resa till samma trakt i Amerika, där man tydligen bildat kolonier och där man efter allt att döma har att finna sina släktingar och bekanta. I en socken t. ex. svarade man att »härifrån reser man bara till Nebraska». Man talar om det som om det alls icke gällde Amerika. En annan trakt syntes som utvandringsort ha valt någon plats i Californien, en tredje i Kansas o. s. v.

Där i dessa stater, på vissa platser, har ungdomen i Jösse härad flertalet af sina anhöriga och släktingar. Hemma finnas icke många kvar, till Stockholm eller någon annan stans i Sverige skulle de få resa förgäfves för att få fatt på några släktingar eller anhöriga, men i Amerika någonstädes ha de en mängd människor som de känna och som de kunna räkna sig som släkt till. Det är ifrån alla dessa människor de få hälsningar dels i bref och dels genom besök af någon frände, som med tjock guldkedja och moderna kläder går omkring i sin hembygd och fägnar ungdomen och de gamla med blomstermålningar från landet i väster och berättelser om de häpnadsväckande framgångar somliga ha haft. Från Nebraska t. ex. berättas om en man som där förtjänat öfver en half million kronor, och många andra ha rest dit efter honom och äfven fått det bra. Så ha de hälsat på hemma och på sin väg tillbaka till Nebraska tagit hela trupper af ungdom med sig till sina farmar. Till en början fingo de nykomna tjänst hos dem som varit där förut, och så skaffade de sig egen farm så småningom och togo i sin tur nytt ungt folk med sig öfver från hemlandet. Så har det gått till, och så sker det också att ungdomen i vissa delar af Jösse härad formligen uppfostras till att bli duktiga medborgare i Nebraska.

Slutord.

De trakter jag under denna tre månaders undersökning genomrest ha varit storslaget vackra. Man bjudes här många förtjusande tafflor, och det hela ger en bild af ett landskap som gynnats öfvermåttan af naturen. De skogklädda höjderna, dalgångarna med åkerfälten och de brusande älfvarna, de vackra, silfverglänsande tjärnarna i skogen och så gårdarna högt uppe på de skogklädda åsarnas krön — allt är en rik fägnad för öga och sinne.

Men äfven om denna sommars väderlek från början lofvade så godt att grödan stod frodig och vacker på fälten, så fann man snart att allting icke var som det borde vara. Naturen skänkte i rikt mått, men det föreföll som om icke människan hade förmåga att mottaga och tillgodogöra sig det skänkta. Gårdarna verka sällan förfallna, men också sällan vårdade och vackra. Boningshusen äro ofta ofärgade och stå där mot sin bakgrund, skogen, som halffärdiga och öfvergifna. Den röda färgen skulle smeka ögat och ge lif åt landskapet, men det tyckes man icke fått sinnet öppet för. Inte heller har man i allmänhet sinne för det vackra uti en liten plantering eller blomsterrabatt utanför stugan. Det glädjetillskottet har man på mycket få håll skaffat sig. I stället ser man byggnaderna lagda midt på öde fält, utan en buske på långt håll. Det är dock

förmögna hemmansägare som bo där. Men förklaringen ligger däri att ungdomen och poesien lämnat gården, Amerika och dollarn ha tagit dem. Vid någon liten stuga vid vägen stannar man dock med glädje för att betrakta ringblommorna och slingerväxterna utanför ingången, men då är det skomakaren eller skräddaren som bor där, icke någon hemmansägare eller bonde. Dessa de fattigaste bland alla, som endast ha sin lilla täppa med kål och potatis och som skola lefva på den lilla förtjänst deras dåligt lönade arbete ger dem, de ha blommor och vackert omkring sig, men bönderna ha i regel intet.

Det frapperar snart att man ser nästan idel gamla människor, och man blir nästan öfverraskad då man råkar träffa på en ung man eller kvinna. Ju mer man färdas i dessa trakter blir detta intryck starkare. På långa sträckor ser man endast gamla gubbar och gummor stulta omkring på sina tegar, och när man börjar inleda samtalet med skjutsbonden på kapitet om ungdomen och nöjen och dans, så får man det nedslående svaret att här i trakterna dansas inte mera, ty ungdomen har rest ur landet. Jössehäradsdräkten ses aldrig mer, annat än vid någon basar eller annan fest i Arvika eller Karlstad, och den gamla glada och ståtliga jössehäradspolskan, där man såg lika många fötter i taket som på golfvet, är nu blott ett minne från den tid då Jösse hade sin ungdom kvar. Dansen bort vid vägen, som skalden sjungit om, har också slutat. På långa sträckor var det omöjligt att ens på midsommaraftonen få ihop till ett dansgille. Det har blifvit synd att dansa. Pietismen, som enligt en framstående prästmans utsago har en betydande skuld till att de unga ledsna vid hemmet och resa sin väg, håller de kvarvarande fångna i sitt garn, och den religiösa splittringen omöjliggör den ersättning i nöjesväg som mycket väl kunde uppbringas om man hölle ihop. Inte ens lustresor och andra utflykter bli arrangerade tillnärmelsevis i samma mån som förr, allt blir stelare och tråkigare för hvarje år. Och ungdomen trånar bort.

Sådant är intrycket och sådant är också omdömet från dem som man med allt skäl kan anse som fullt klarsynta på hithörande områden.

Går man in i en byggnad för att få se hur bonden har det och för att få höra hans mening om emigrationsförsmålet, så bör man icke vara öfverraskad af att höra att han har några eller alla sina barn i Amerika. Tvärtom finner man snart att det knappt lönar mödan att söka upp någon gård där ingen af de närmaste anhöriga är i Amerika. På byråarna finner man de amerikanska porträtten af dem som reste sist, på väggarna hänga amerikanska gruppfotografier af kanske 15—20 släktingar som alla äro i U. S. A. Man kan gå från stuga till stuga och ständigt hitta dessa amerikanska porträt-

ter och en mängd amerikanskt kram. Här finner man en lampskärm med någon engelsk sentens; där hänger i gungstolen en matta med månadernas namn på engelska och en svensk-engelsk tillägnan från dottern eller sonbustrun; där på skänken stå kulörta glas med guldkanter och »Fortune favors the brave» i snirklade bokstäfver; i stereoskåpet på fönsterbordet finnes bland 42 bilder endast 2 från Sverige, Jönköpings gamla tändsticksfabrik och Göta kanal, men alla de öfriga från U. S. A. Där kunde man få se hur gentilt man bor i New York, hur man gifter sig i glänsande salonger med festklädda bröllopsgäster, hur man äter läckra rätter vid bord som digna under gnistrande champagneglas och fruktskålar, hur man spatserar i bedårande parker med porlande vattenkonster och jämnklippta gräsmattor, hur man åker i väldiga spårvagnar eller på luftbanor, hur man roar sig ombord på de ståtliga atlanterångarna o. s. v.

Den lilla gossen och flickan växa upp i denna amerikanska miljö. Det enda vackra de få se och taga del af är amerikanskt kram och amerikanska bilder, de enda nyheter de få höra utifrån världen komma till dem genom de bref som far eller mor läser upp när posten kommit från de äldre syskonen i Illinois eller Massachusetts. Det är engelska vändningar i språket och ett medlidsamt skämt med förhållandena hemma i Sweden, allt sådant som imponerar på de små och stegrar deras redan väckta längtan efter att »gå öfver» till det märkvärdiga landet. Aldrig blir det så grant och gentilt i Jösse som det är i Chicago eller Idaho, aldrig får man höra så mycket märkvärdigt från Sverige som från U. S. A. Och kommer det någon på besök någon gång, så är det en elegant dam eller en lika elegant herre från Amerika, som förut gingo på åkern här hemma och hette några vanliga namn, men nu lefva på pengar och heta något mycket vackrare och bättre. Så ter det sig för barnen i hemmen. De växa upp och fostras till att emigrera.

Det vackraste porträttet hemma på väggen är kanske Grover Cleveland, William Mc Kinley eller Theodore Roosevelt, och därefter tyska kejsarfamiljen. Böckerna som finnas äro vyalbum från U. S. A. eller svensk-engelska ordböcker och »statistisk kalender» öfver Amerika. Det enda svenska man finner är några grant textade bibelspråk i glas och ram på väggarna.

När man sedan en gång får tillfälle höra bondgubbarna i en läsestuga eller kafé i Arvika konversera på engelska, så förstår man hur det hänger ihop och blir knappast förvånad öfver det. Många ha varit i Amerika och vändt åter — det märker man, när man färdas fram på vägarna, redan på kläderna och på panamahattarna hos en del män som gå omkring på sina fält som om de gingo på farmen i Minnesota. Många, både unga och gamla, gå och lära sig engelska för att bättre komma sig fram när de en vacker dag »gå öf-

ver till Amerika. Allt verkar som en förberedelse till emigration. Uppfostran går ut därpå, och det är mycket lättare att få låna en penningssumma till en amerika-biljett än till en biljett för resa till exempel till Stockholm. Då därtill kommer att hela släkten redan förut är i Amerika, så anser man sig mycket tryggare kunna resa dit än till Stockholm eller Göteborg, där man kanske alls inte har några anhöriga. Och så kommer då och då någon svensk amerikan på besök. Han behöfver sällan fara ensam tillbaka till sitt nya hemland, i regel torde han i stället ha med sig en hel koloni från sin hemtrakt.

Några agenter i verklig mening finnas icke uppenbarade i detta härad, men nog har en och annan svensk amerikan, som varit hemma i Sverige på besök, visat synnerligen lifligt intresse för att vid återresan få med sig så många som möjligt och då med den båt eller linje som han särskildt berömmar som den främsta. I södra Brunskog hade man för ett par år sedan särskildt uppmärksammat en sådan maskerad agentur, men i allmänhet torde utvandringen från dessa trakter icke alls vara beroende af agenter eller dylik verksamhet. De som nu draga öfver ungdomen till Amerika äro släktingar, som äro där förut. Det är amerikabrefven, amerikapengarna, hela den amerikanska miljö i hvilken barnen växa upp.

Men utan dessa direkt synbara och påtagliga yttre anledningar kommer en djupare och mera betydelsefull. Det är den *sociala vantrefnad* befolkningen känner hemma i sitt eget land. Det är känslan af att icke vara respekterad och aktad här hemma; att behöfva bocka och buga för penningen äfven då den icke är förbunden med en högre intelligens eller bildning; att icke ha någon rätt i kommun eller stat utan endast få nöja sig med hur de ställa det, som ha makten därför att de ha ägodelarna; att icke kunna på rimliga villkor erhålla sitt egna hem eller lilla jordbruk att draga fram de sina på; att icke åtnjuta den skolundervisning som samhället borde kunna ge dem och hvarigenom de skulle lära sig förstå och älska sitt eget land framför något annat; att icke medborgarrätten fått komplettera den tunga värnplikten; att icke de gamla fattiga och orkeslösa erhålla den omvårdnad som ett sträfsamt lif borde kunna garantera dem — allt detta är social vantrefnad. När alla goda krafter enas om att få bort denna otrifnad, när de som ha makten känna sitt ansvar inför dessa små i samhället och taga hänsyn till deras förhållanden och lära sig förstå att deras bästa också är hela samhällets bästa, då kan den sociala trefnaden skapas i vårt land och då får Sverige behålla sitt folk.

EMIGRATIONSUTREDNINGENS
BYGDEUNDERSÖKNINGAR

VEDBO OCH NORDMARKS
HÄRADER

AF

ERNST LUNDHOLM

—•—

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

1908

Inledning.

Vid föreliggande bygdeundersökningar i Vedbo härad af Älfsborgs län och Nordmarks härad af Värmlands län har det hufvudsakliga arbetet gått ut på att i hvarje socken af myndighetspersoner, präster, länsmän, kommunalordförande, skollärare m. fl., och personer, som på grund af sin verksamhet kunde anses besitta en noggrann kännedom om förhållandena och befolkningen i orten, inhämta upplysningar rörande traktens jordbruk och andra näringar samt öfriga omständigheter, som kunna tänkas stå i samband med emigrationsproblemet. Vidare har inhämtats dessa personers mening rörande möjligheterna för en uppräckning af traktens näringslif, villkoren härför och de åtgärder, som kunna anses lämpliga för att åstadkomma en minskning i emigrationsströmmen och befrämja immigrationen. Vid ett sådant tillvägagångssätt, att hufvudsakligen vända sig till ett fåtal mera representativa män inom hvarje socken och mera i förbigående göra sig underkunnig om den stora massans egen uppfattning af spørsmålet, kommer gifvetvis studiet af speciellt de vid emigrationen medverkande psykologiska orsakerna ej att bli så ingående, som önskligt vore. Under gången af undersökningen framställde sig därför för mig den frågan, huruvida det ej vore lämpligt att i en eller annan socken uppehålla sig en längre tid och där försöka lefva sig in i befolkningens vanor och uppfattning och erhålla större möjligheter att se förhållandena från dess egen synpunkt. Jag stannade emellertid slutligen vid den uppfattningen, att en dylik längre vistelse på en och samma plats ingalunda skulle medföra ett resultat motsvarande tidsutdräkten, och att det i stället vore lämpligare att samla material genom en allmän öfversikt af ett någorlunda stort område, som visserligen kan uppvisa tämligen ensartade förhållanden beträffande fördelningen och relationen mellan åkerjord och skogsmark och däraf beroende näringslif men dock erbjuder stora olikheter beträffande afsättningsmöjligheter, kommunikationer, industriell verksamhet, folkkaraktär m. m. Undersökningarna äro således till största delen baserade på uttalanden från ett fåtal personer inom hvarje socken, men där olikartade intressen

skulle kunna mötas, såsom t. ex. vid frågor mellan arbetsgivare och arbetare, har jag naturligtvis sökt undvika all ensidighet i uppfattningen och båda parternas omdömen fått göra sig gällande. Upplysningar hafva lämnats med stor beredvillighet, och intresset för emigrationsutredningens arbete har öfverallt varit synnerligen lifligt.

Resan anträdde den 22 juni 1907, och efter några dagars vistelse i Vänersborg, där Kungl. Maj:ts Befallningshafvande i Älfsborgs län uppvaktades, började de egentliga undersökningarna i Vedbo härad, hvilka afslutades i början af augusti. Därefter ställdes färden till Karlstad och sedermera via Åmot till Nordmarks härad, hvarifrån hemresan företogs den 1 september.

Vedbo härad är det nordvästligaste, till Norge gränsande häradet af Dalsland, med en areal af 1,876 kvkm. Det tillhör Älfsborgs län och bildar jämte Tössbo härad ett fögderi. Vedbo är deladt i tre länsmansdistrikt: *det norra*, omfattande socknarna *Nössemark, Torrskog, Vårrik* och *Ärtemark*; *det västra*, omfattande *Rölanda, Gesäter, Töftedal, Dals-Ed* och *Håbol*, samt *det östra*, omfattande *Laxarby, Steneby, Bücke, Ödsköld* och *Tisselskog*.

Nordmarks härad är det norr om detta liggande sydvästligaste häradet af Värmland och har en areal af 2,032 kvkm. Det utgör ett fögderi och två länsmansdistrikt: *det nedre*, omfattande socknarna *Sillerud, Silbodalen, Blomskog* och *Trankil*; och *det öfre*, omfattande *Holmedal, Västra Fågelrik, Töcksmark, Östervallskog, Karlanda, Skillingmark* och *Järnskog*.

Vedbo och Nordmarks härader förete i stort sedt samma fysisk-geografiska egenskaper. Den väsentligaste delen af arealen upptages af vidsträckta skogsåsar, som i allmänhet gå från norr till söder, och mellan dessa finnas talrika sjösystem, af hvilka de största äro *Stora Le, Lelången, Foxen, Grannsjön, Ivägsjön, Laxsjön, Svårdlången, Silarna* och *Järnsjön*. På sluttningarna mot dessa och i flod- och ådalarna förekomma de odlade trakterna, spridda öfver hela området och aldrig bildande någon större sammanhängande åkerbruksbygd. Att skogsområdena intaga den dominerande platsen inom båda häraderna, framgår af den procentiska fördelningen af olika slags mark. I Vedbo är 10·1 % åker, 1·7 % äng, 79·7 % skogsmark och 8·5 % annan mark, och inom Nordmarks härad är 10·3 % åker, 1·9 % äng, 81·1 % skogsmark och 6·5 % annan mark.

Trakten norr om Steneby kyrka är den enda slättbygd, som man kan tala om. De större åkerbruksområdena äro f. ö. *Rölanda* åns breda dalgång, omfattande *Rölanda* och *Gesäters* socknar; dalgången från *Karlanda* kyrka sydväst genom *Holmedal* till en östlig vik af *Foxen*; *Silbodalen*, trakten kring *Silleruds* kyrka; och den breda dalgång, som från *norra Karlanda* går genom *Järnskogs* socken förbi kyrkan till socknens nordöstra gräns. Eljest äro de odlade

bygderna fördelade öfverallt på de många sjöarnas strandsluttningar och i de talrika åarnas dalgångar. Åkerjorden består mestadels af ett tämligen tunt lager åkerlera, oftast starkt uppblandad med grus och moränmaterial. Stenebyslätten utgöres af ett mäktigare lager mycket bördig lera. Rölandadalens lerlager företer äfven betydande mäktighet. Inom Nordmarks härad utmärker sig Järnskogs socken för den bördigaste jordmånen. Mossar förekomma öfverallt kringströdda inom området. Den största inom Vedbo finnes kring norra delen af Töftedalsån ända ned till trakten af Mons järnvägsstation, där ca 200 hektar äro utdikade och delvis lagda under plog. Inom Nordmarks härad är västra delen af Järnskog, östra delen af Karlanda och nordöstra delen af Silbodol uppfyllda af talrika mossar.

Markens relativa fördelning i åkerjord, naturlig äng och skogsmark inom de särskilda socknarna framgår ur nedanstående siffror, som ange procenten af totala arealen. Tabellen innehåller tillika de folkmängdsuppgifter, som äro nödvändiga för att få en överblick af förhållandena.

Härad och socknar.	Areal i kvkm (Land och vatten).	Af arealen land upptogo i %:				F o l k m ä n g d.			
		Åker.	Äng.	Skog.	Annan mark.	1805.	1865.	1880.	1907.
Rölanda	89	22.0	3.6	62.2	12.2	1,061	2,049	2,044	1,483
Töftedal	146	7.2	1.2	72.0	19.6	586	1,092	1,118	978
Dals Ed	259	8.0	1.9	75.2	14.9	1,341	2,773	2,843	2,596
Gesäter	29	26.4	5.2	64.1	4.3	387	809	756	519
Nössenmark . . .	206	6.1	1.3	86.1	6.5	1,043	2,085	2,234	1,781
Torrskog	128	7.1	1.9	85.4	5.6	929	1,784	1,798	1,501
Värvik	118	9.2	1.4	83.8	5.6	837	1,560	1,509	1,207
Tisselskog	104	7.0	1.1	86.4	5.5	580	1,313	1,286	948
Håbol	143	7.8	1.2	85.1	5.9	939	1,721	1,745	1,336
Ärtemark	172	12.6	1.9	80.8	4.7	1,423	2,863	2,998	3,433
Laxarby ¹⁾	212	8.4	1.6	84.8	5.2	1,513	2,848	2,867	2,332
Steneby ¹⁾	131	16.2	1.2	79.9	2.7	1,435	2,631	2,529	3,402
Bäcke	45	11.8	1.6	74.6	12.5	356	883	770	841
Ödsköld	94	11.5	1.0	78.8	8.7	703	1,513	1,244	1,090
Vedbo härad	1,876	10.1	1.7	79.7	8.5	13,163	25,924	25,743	23,447
Sillerud	414	9.2	3.5	81.4	5.9	2,488	4,676	4,489	3,422
Silbodol	259	8.5	2.3	79.4	9.8	1,631	2,522	2,531	2,306
Karlanda	202	13.7	1.9	78.0	6.4	1,355	2,892	2,592	1,993
Järnskog	241	11.2	1.4	79.0	8.4	1,406	2,788	2,723	2,817
Trankil	99	8.4	0.5	87.4	3.7	397	1,173	1,082	1,119
Östervallskog . .	149	6.1	1.0	87.6	5.3	735	1,252	1,171	1,100
Blomskog	156	11.8	0.5	82.9	4.8	1,086	2,126	2,206	1,763
V. Fågelvik	107	14.3	0.4	82.2	3.1	675	1,273	1,221	1,067
Skillingmark . . .	129	4.8	4.4	84.8	6.0	696	1,233	1,143	987
Töcksmark	133	12.5	0.2	80.0	7.3	965	2,062	1,833	1,708
Holmedal	143	16.7	0.6	76.4	6.3	1,270	2,438	2,483	2,112
Nordmarks h:d	2,032	10.5	1.9	81.1	6.5	12,653	24,435	23,474	20,394

¹⁾ Folkmängden i den numera upphörda Billingsfors bruksförsamling är för 1805 och 1865 ungefärligen fördelad på Laxarby och Steneby, i hvilka den nu ingår.

De viktigaste kommunikationslederna inom området äro Dalslandsbanan, Mellerud—Kornsjö, som går genom södra delen af Vedbo härad, samt den smalspåriga Uddevalla—Lelångenbanan, som skär den förre i Bäckefors och har sin slutpunkt i Bengtsfors. Sjösystemet Stora Le, Lelången och Silarna trafikeras af ett bolag med tre ångbåtar för persontrafik. Dalslands kanal, som förbinder de stora sjöarna med Köpmannabro vid Väneren, begagnas numera nästan uteslutande för fraktfart och trafikeras af fartyg, tillhöriga de invid kanalleden belägna industriella verken Töcksfors, Lennartsfors, Gustafsfors, Billingsfors, Mustadfors m. fl.

Innan vi öfvergå till de nuvarande förhållandena inom de båda häradena, torde det vara af vikt att förutskicka några ord om den föregående utvecklingen och befolkningens ekonomiska ställning särskildt på 1860- och 70-talen, då den första emigrationsströmmen utgick från dessa trakter. Att genom utfrågningar af äldre personer få någon mera detaljerad bild af förhållandena på denna tid har varit omöjligt. Statistikens siffror ge emellertid tydlig anvisning på att befolkningen af ekonomisk nöd tvingades att på annat håll söka sin bärning. Under 1800-talets förre hälft ökades folkmängden i Nordmarks härad från 12,653 år 1805 till 24,435 år 1865 och i Vedbo från 13,163 år 1805 till 25,924 år 1865, och hemmansdelarnas antal från 1,893 till 3,678 i Nordmarken samt från 1,538 till 2,607 i Vedbo. Den odlade jorden inom Nordmarks härad hade år 1805 en utsträckning af 5,155 har mot 18,412 har år 1865. Motsvarande siffror för Vedbo äro 3,625 har och 15,946 har. Som efter år 1865 tillkomsten af nyodlingar är obetydlig och dessutom åkerjorden på talrika skogstorp och andra egendomar blifvit igenlagd till naturlig äng eller skogsmark, torde dessa siffror ge ett begrepp om förhållandena år 1805 och år 1865. Ökningen af den odlade jorden är proportionsvis större än folkmängdstillväxten, men genomsnittstalen för hemmansdelarnas medelstorlek år 1865, nämligen 5.0 har för Nordmarks härad och 5.9 har för Vedbo, gifva dock en ledning vid bedömandet af förhållandena. Dessa siffror måste först och främst reduceras med hänsyn till dåtida torp- och andra jordupplåtelse, hvilka, som vi i det följande skola se, särskildt i Vedbo hade stor utsträckning och satte sin prägel på det ekonomiska tillståndet.

Härtill får man äfven lägga den omständigheten, att före år 1865 den jämfördt med nutida förhållanden ytterst obetydliga skogsafverkningen ej gaf tillfälle till de förtjänster och biinkomster som numera i rikligt mått stå invånarna till buds. Ej heller tål den dåtida industriella verksamheten någon jämförelse med den nuvarande. Be-

folkningen var uteslutande hänvisad till jordbruk och boskapsskötsel, och jorden sköttes efter gammalmodig, från förfäderna nedärfd metod.

De upplysningar, som stått att vinna rörande tillståndet under föregående tider, gifva också tydligt vid handen, att man lefde under synnerligen tryckta förhållanden, där kampen om brödet var mycket hård och där verklig nöd blef rådande de år när skörden slog fel. Under 1800-talets förra hälft hade befolkningens hastiga tillväxt tvingat till stark hemmansklyfning, talrika jordupplåtelse och nyodlingar. När barnen i ett hemmansägarehem blifvit vuxna och skulle skaffa sig sitt eget, styckade man hemmanet, högg ned skog, bröt mark, brände och erhöll på detta sätt en nyodling. Det hufvudsakliga utsädet var hafre, och rågodling förekom mera sparsamt. Den naturliga ängen lades alltmera under plog, och all skogsmark, som var någorlunda tjänlig, togs i anspråk för åkerbruket. Torpens antal tillväxte oafbrutet, och öfverallt i skogarna tog man upp små åkerlappar och fick klena skördar på den magra, stenbundna skogsjorden och morängruset. Huru stort torparnes antal var omkring år 1865, har ej ur tillgängliga siffror kunnat konstateras. År 1900 fanns i Vedbo 849 jordtorp och andra lägenheter, och i Nordmarken 224. De inhämtade upplysningarna bekräfta samstämmigt, att i Vedbo torparnes antal varit ojämförligt större än nu, medan man i Nordmarken ej kunde konstatera annat, än att de för en mansålder sedan varit talrikare än nu. Vid resor genom skogsbygderna i dessa trakter, särskildt i Vedbo, blir man förvånad öfver den stora mängden af skogstorp och backstugor, nu oftast öfvergifna och förfallna. Ofta äro äfven byggnaderna borta, och endast de forna åkertegarna, där småbuskarna gjort sitt intåg och ljungen börjar sticka upp, bära vittne om att här förut varit odlad mark.

I dessa bygder, som utan tvifvel och enligt den allmänna uppfattningen i trakten voro öfverbefolkade, förde man nu vid tiden för emigrationens början i slutet af 1860-talet ett hårdt och bekymmersamt lif och var vid sitt uppehälle nästan uteslutande hänvisad till hvad de små åkertegarna kunde frambringa. Redan vid denna tid hade man börjat att i Norge söka förtjänster inom åkerbruket eller vid andra arbeten. Som bevis på att det börjat bli trångt hemma i Sverige kan anföras en uppgift från Ärtemark, nämligen att åtskilliga därifrån utvandrat till Norge och där i gränsbygderna brutit mark och upprättat nybyggen. Det blef allt svårare att skaffa uppehälle åt de talrika barnskarorna och allt starkare konkurrens vid de få arbetstillfällen som bjödos. Skuldsättningen blef allt större både bland bönder och torpare, och skatterna kunde icke likvideras. Hvarje söndag upplästes i kyrkorna talrika kungörelser om pantauktioner, och länsmännen hade full sysselsättning med att

fara omkring i socknarna och företaga utmätningar och andra exekutiva åtgärder.

När så nödåren i slutet af 1860-talet kommo, blef nöden allmän, så att många tvingades att gå från gård och grund. Den första stora emigrantströmmen från Sillerud bestod af bönder, som i slutet af 1860-talet nödgades sälja sina gårdar och jämte familjerna utvandra. Från hemmanet Dalen i Töcksmark emigrerade vid denna tid c:a 30 personer, sedan gårdarna blifvit försälda till Sangbrugsforeningen i Fredrikshald, och många dylika exempel kunna framdragas. Mången gång hade en hemmansägare skog, som för närvarande skulle representera mångdubbla värdet af den skuld, som blef närmaste anledning till utvandringen; men skogen hade på den tiden obetydligt penningvärde. Att nöden var synnerligen stor särskildt bland de talrika torparna och backstugusittarna i Vedbo är naturligt, och öfverallt berättas om huru vägarna voro öfverfyllda af tiggande människor, som erbjödo sig att arbeta mot erhållande af fri kost. Med dåtida kommunikationer var det ytterst svårt att under nödåren få lifsmiddel, som, hvad de västra delarna af de båda häradena beträffar, togos från norska städer, dit man måste färdas till fots många mil på obanade stigar. När man i Sillerud skulle skaffa mjöl, måste det tagas ända från Åmål. Från denna socken berättas om åtskilliga storbönder, som hade mjöl till afsalu och under dåliga år sparade detta till våren och då togo verkliga ockrarförtjänster för sin ofta mycket dåliga vara.

De officiella aktstycken, som föreligga beträffande utvecklingen af förhållandena under 1800—1865 ge äfven bekräftelse på hvad ofvan framhållits. Landshöfdingarna och de komitéer, som af Kungl. Maj:t tillsattes för att afgifva yttranden rörande fattigvården och andra frågor, ha från Värmlands och Älfsborgs län inhämtat utlåtanden, som visa, att man redan under de första decennierna af århundradet lagt märke till den starka hemmansklyfningen och hastiga folkökningen samt därpå beroende tendensen till jordafsöndringar. I sin femårsberättelse för 1837 framhåller landshöfdingen i Älfsborgs län, huru den obesutna klassen af allmogen genom jordafsöndringar och backstugors anläggande tillväxer i oroväckande grad i jämförelse med den besutna delen af befolkningen, och anser, att åtminstone hälften af folkökningen sedan 1808 kan räknas till denna obesutna klass. Han framställer den frågan om det är önskvärdt eller för samhället gagneligt, att folkökningen fortgår i enahanda progression. Berättelserna påpeka i allmänhet, huru den egendomslösa befolkningen tillväxer i antal, och att man, så snart man lyckats få en stuga och ett potatisland obetänksamt ingår hjonelag.

Antydningar om att det mot midten af århundradet börjar blifva svårt för den allt talrikare befolkningen att få sitt uppehälle före-

komma i synnerhet efter dåliga skördeår, t. ex. 1846 och 1847 för Älfsborgs län. Landshöfdingen i Värmlands län ansåg, att folkmängdens ringare tillväxt 1848—1850 berodde på torrötan hos potatisen, hvilken tvingade till utvandring och färre giftermål. Femårsberättelsen 1851—1855 för Älfsborgs län omnämner begynnande utflyttningar till Amerika, men dessa gälla endast länets Västgötadel, och det framhålles, att folkökningen i Dalsland försiggår i samma starka progression som förut. I början af 1860-talet får man i Värmland en begynnande emigration till Norge och Amerika, och landshöfdingen omnämner bl. a.: »I öfverensstämmelse med Eders Kungl. Maj:ts meddelade nådiga föreskrift har kungörelse den 29 april 1865 utfärdats med varning mot obetänksamt öfvergifvande af fädernejorden.» Berättelserna för 1866—1870 framhålla de betydande proportioner, som utvandringen till dessa båda länder efter 1867, 1868 och 1869 års dåliga skördar antagit, men när 1870 års gynnsamma skörd tycks verka hämmande på emigrationen och förhållandena voro jämförelsevis goda under de första åren af 1870 talet, äro myndigheterna benägna att sätta utvandringen i alltför ytligt sammanhang med tillfälliga nödår. Hvad Värmlands län beträffar, konstateras dock, att orsaken till emigrationen är den vidt utbredda fattigdomen, »hvars umbäranden af mångahanda slag naturligen äfven kan sätta känslan för hembygden på hårda prof.»

Speciella uppgifter rörande de afsides liggande Nordmarks och Vedbo härader förekomma i landshöfdingeberättelserna ytterst sparsamt. Utflyttningarna till Norge omnämnas dock och befolkningens beroende af tillfälliga arbetsförtjänster därstädes.

I stort sedt visa de båda häradena en något olikartad utveckling för tiden närmast efter 1865, något som framgår af folkmängdsuppgifterna: Nordmarks härad år 1865 24,536; år 1880 23,474; år 1890 22,456 personer. Motsvarande siffror för Vedbo äro 25,924, 25,743, 24,533. I Nordmarken har således folkminskningen alltsedan 1865 fortgått tämligen kontinuerligt, medan folkmängden i Vedbo höll sig vid ungefärligen samma siffra mellan 1865 och 1880. Att folkminskningen och utvandringen från Vedbo i stort sedt ej voro så betydande förrän efter 1880, torde bero på åtskilliga omständigheter. Först och främst har naturligtvis Dalslands kanal, som blef färdig år 1868, inverkat till en ekonomisk uppryckning, därigenom att bekvämare förbindelser med yttervärlden erhöles och trävaruindustrien började spela en större roll samt tillgodogörandet af de rika skogsområdena möjliggjordes. Att Dalslands kanal åstadkommit förbättrade förhållanden inom de närmaste socknarna, har betonats öfverallt. Då

Töcksfors är den nordligaste punkten af trafikleden, är det naturligt, att denna inverkan sträckte sig äfven till de södra delarna af Nordmarks härad, något som äfven folkmängdssiffrorna gifva antydning om. I socknarna omkring Dalslandsbanan (Mellerud—Kornsjö) växte äfven folkmängden ända till början af 1880-talet, något som måste sättas i samband med denna järnvägs byggande, d. v. s.: det starka utbrottet af emigrationen uppsköts och förhindrades tillsvidare af det relativa uppsving, som ägde rum under järnvägens byggnadsperiod.

Det i andra delar af vårt land, särskildt på södra Dal framträdande sambandet mellan emigrationen och 1880-talets jordbrukskris kunde i allmänhet ej spåras i dessa härad. Undantag härifrån bilda dock Rölunda och Gesäters socknar, där de obetydliga skogar, som funnits, redan tidigt tyckas ha blifvit sköflade och invånarna hänvisade uteslutande till sitt åkerbruk. Här liksom på södra Dal hade man på 1870- och förra hälften af 1880-talet sin hufvudsakliga inkomstkälla i den långt utsträckt hafreodlingen och tog år efter år sina hafreskördar från samma åkerfält, där jorden så småningom blef alltmera utmattad och skördarna allt sämre. En handlande, som i mitten af 1880-talet kom till Rölunda och äfven började idka hafrehandel, berättade, att mycket stora hafrekvantiteter exporterades och att han måste uppföra ett särskildt rymligt magasin för att förvara säden före dess vidare befodran. När så det höga hafrepriset i slutet af 1880-talet föll, stod befolkningen beröfvad en betydande del af sin förnämsta inkomstkälla och med utsugen åkerjord. På många ställen i dessa socknar ser man numera äfven igenvuxna åkrar, där för 20—30 år sedan hafreodling bedrifvits.

För öfrigt odlade man och afyttrade i vissa trakter betydligt mera hafre än nu, men jordbruket hade i allmänhet ej någon större utsträckning utan bedrefs hufvudsakligen till husbehof. Den ekonomiska utvecklingen var bunden vid många andra faktorer, så att ofvannämnda samband med jordbrukskrisen ej kom til synes.

Under föregående hårda tider var naturligtvis ej den ekonomiska ställningen lika dålig öfverallt, utan åtskilliga trakter voro något bättre lottade med afseende på möjligheterna till arbetsförtjänster, hvilket äfven medförde en mindre utvandring. Sådana trakter äro förbundna med förekomsten af den dåtida, obetydliga industriella verksamheten. Ett sådant område var t. ex. trakten kring Billingsfors och kring Bäckefors, på hvilka platser vid denna tid funnos sedermera nedlagda järnbruk. Den industriella verksamheten var visserligen obetydlig, bedömd efter nuvarande måttstock, men gaf måhända så mycket arbete och biförtjänster, att emigrationen i någon mån hölls tillbaka. Emellertid är uppfattningen på respektive platser den, att de dåvarande järnbruken ej spelade någon större roll för traktens ekonomi, och att

nedläggandet af desamma, hvilket i allmänhet försiggick mot slutet af 60-talet och under 70-talet, ej hade någon större inverkan, då kolning och körslor betalades ytterst dåligt. I Vedbo funnos 5 numera nedlagda järnbruk och i Nordmarken 7 och dessutom ett, Koppom, som fortfarande äger bestånd som smidesbruk och numera äfven är utvidgad med en trämassefabrik. Antalet arbetare på denna tid vid Dalslands omkring 15 små järnbruk har beräknats till 300, hvilket visar, att de, som vid nedläggandet direkt drabbades af arbetslöshet, ej voro synnerligen många. Från Billingsfors berättas, att åtskilliga hammarsmeder under brukets sista tid och vid dess nedläggande med sina familjer rest till Amerika och att några flyttade till Sandvikens bruk i Gestrikland. För öfrigt ersattes järnbruken efter några år på åtskilliga ställen, såsom Bäkefors, Billingsfors, Gustafsors, Katrineholm, Lennartsfors och Töckfors, med trämassefabriker eller annan industri, som kunde sysselsätta först och främst de gamla arbetarna och dessutom många nya samt gifva stora biförtjänster. Denna omständighet har naturligtvis verksammast bidragit till att förhållandena här och hvar gestaltat sig fördelaktigare, t. ex. i de ofvannämnda trakterna kring Bäkefors och Billingsfors.

Vi få för öfrigt i det följande många tillfällen att återkomma med uppgifter om förhållandena under gångna tider, och ofvanstående har blott till afsikt att ge en orienterande öfverblick af den föregående utvecklingen.

Hemmansklyfning och sedvänjor vid arfskifte.

Vi ha förut i samband med folkökningen under 1800-talets förra hälft framhållit den starka hemmansklyfningen, hvilken är en af de viktigaste frågorna som man bör taga hänsyn till vid bedömandet af emigrationens uppkomst och dess nutida omfattning. De lagbestämmelser, som ända till midten af 1700-talet förhindrat gårdarnas sönderstyckning i mindre enheter, upphäfdes genom 1747 års förordning, hvarigenom hemmansklyfningen praktiskt taget blef fri. Alltsedan dess har sönderstyckningen pågått, och det är tiden 1810—1865 och den då pågående starka folkökningen, som blef afgörande för emigrationens uppkomst. Tabellen å nästa sida ger en öfversikt af utvecklingen från och med år 1750.

Af tabellen framgår, att trots den stora folkminskningen hemmansklyfningen fortgått äfven efter 1865, visserligen ej i samma skala som förut men dock betydligt starkare än man kunde hafva väntat. Inom *Vedbo* har hemmansdelarnas antal från 1865 vuxit med 33.6 % och i *Nordmarks* härad med 29.1 %. Vid inom *Vedbo* anställda förfrågningar om de nuvarande sedvänjorna vid arfskiften och förfarandet

Hemmansdelar och brukningsdelar.

S o c k e n .	H e m m a n s d e l a r .					Brukningsdelar. 1900.	Åkerareal i har per brukare. 1900.
	1750.	1810.	1840.	1865.	1900.		
Rölanda	39	133	190	266	319	321	6.0
Töftedal	25	67	78	104	134	122	7.8
Dals-Ed	54	123	184	244	293	277	6.5
Gesäter	18	55	77	101	114	113	6.6
Nössemark	23	131	219	285	475	393	2.4
Torrskog	21	122	168	220	249	221	3.3
Värvik	24	126	168	198	369	247	3.1
Tisselskog	22	83	101	131	153	143	4.4
Håbol	31	93	123	159	229	189	5.3
Artemark	46	211	296	356	482	448	4.0
Laxarby	49	180	221	277	322	312	4.8
Steneby	60	101	112	112	149	126	14.0
Bäcke	10	33	37	43	68	59	7.9
Ödsköld	24	80	89	111	128	122	8.0
Vedbo härad	446	1,538	2,063	2,607	3,484	3,003	5.1
Sillerud	60	328	489	520	623	666	4.7
Silbodäl	33	216	327	410	468	435	4.4
Karlanda	28	190	281	418	571	545	4.9
Järnskog	28	228	362	464	656	488	5.3
Trankil	12	56	85	130	182	159	3.6
Östervallskog	12	136	200	199	271	258	3.2
Blomskog	25	181	263	336	472	464	3.2
Västra Fågelvik	17	118	195	250	299	267	4.0
Skillingmark	11	79	156	193	237	211	2.5
Töcksmark	20	172	274	353	430	396	3.8
Holmedal	29	189	323	405	538	501	4.8
Nordmarks härad	275	1,893	2,955	3,678	4,747	4,390	4.2

med den fasta egendomen erhöles nästan alltid det svaret att, för närvarande inga bestämda tendenser göra sig gällande, och att man ingalunda kan spåra något i folkkaraktären och folklynnnet inneboende traditionellt åskådningssätt. Vid hvarje särskildt arfskifte användes det för förhållandena lämpligaste tillvägagångssättet. Ofta äro åtskilliga af arfvingarna i Amerika eller Norge, så att boet får vara oskiftadt och egendomen förvaltas af vid häradsrätten utsedda gode män. Ofta öfvertager den äldste sonen gården, då de öfriga utlösas medelst reverser, inteckningar eller kontanter. Om gården är något sånär stor, styckas densamma, då det händer, att någon af syskonen, i synnerhet om han är i Amerika, säljer sin andel till någon af de hemmavarande eller till någon annan person. I synnerhet på sista tiden förekommer det att gården säljes till någon utom familjen stående, hvarefter försäljningssumman delas mellan arfvingarna. I *Nordmarks* härad däremot tycks man följa den principen, att gården vid arfskifte bör styckas. Detta sker mången gång blott och bart för rättvisans skull, för att hvar och en af arfvingarna skall få sin rättmätiga andel, hvilken han ofta omedelbart säljer. På många

ställen i trakter sådana som *Järnskog* och *Silbodalen*, där jordbruket på den sista tiden ryckts upp något litet, anse numera arfvingarna ofta en gård för liten för att styckas och öfvertaga den i sambruk.

Den hufvudsakliga förklaringsgrunden till att hemmansdelarnas antal trots den starka utvandringen efter 1865 ökats, så att hvarje brukningsdel numera i medeltal inom Nordmarks härad omfattar 4,2 har och i Vedbo härad 5,1 har odlad jord, ligger däri, att *biförtjänsterna i skogarna* sedan dess ökats i afsevärd grad och minskat befolkningens beroende af inkomsterna från den egna jorden samt kommit dessa senare att spela allt mindre roll för bondens hushållning. I dessa trakter försvåras för öfrigt ej hemmansklyfningen af en omständighet, som eljest lägger band på densamma, nämligen svårigheten att till rimligt pris få virke vid uppförandet af nya byggnader. Hemmansklyfningen har naturligtvis varit olika stark i olika trakter, något som framgår af tabellen, men att i hvarje fall sätta siffrorna i samband med de ekonomiska förhållandena eller eljest lämna en förklaring, låter sig svårligen göra. Den socken, där hemmansklyfningen efter 1865 fortgått starkast, är *Nössemark* i Vedbo, där hemmansdelarnas antal år 1865 och år 1900 var 285 och 475 resp., d. v. s. angifver en ökning af vid pass två tredjedelar och där man förklarade, att man ännu nästan utan undantag brukade stycka egendomen. Folkmängden ökades från 1865 till 1880 från 2,085 till 2,234 personer, hvilket ju till en del, liksom i åtskilliga andra socknar inom Vedbo, förklarar förhållandet, men har sedermera sjunkit till 1,781 år 1906. För närvarande kommer på hvarje brukare 2,4 har odlad jord, och många bönder ha ingen häst och blott 2—3 kor. Hemmansägarna i socknen ha i större utsträckning än annorstädes begagnat sig af *biförtjänsterna i skogarna* och ägna endast på lediga stunder omsorg åt sina små åkerlappar. Åtskilliga bönder ha större delen af året anställning vid sågverk o. d.

I tabellen öfver hemmansklyfningens storlek visa kolumnerna för hemmansdelarnas och brukningsdelarnas antal år 1900 rätt skiljaktiga siffror. I allmänhet är brukningsdelarnas antal mindre än hemmansdelarnas, hvilket anger, att samma brukare ofta har flere hemmansdelar. I skogstrakterna är det naturligtvis vanligt, att en person för skogens skull köper den ena hemmanslotten efter den andra och själf sköter jordbruket på samtliga egendomar, då de räknas som en brukningsdel. När brukningsdelarnas antal, såsom för *Sillerud*, är större än hemmansdelarnas, kan detta bero på att en egendom är oskiftad och skötes i sambruk af syskon o. d.

Vidare sättas ofta på bolagsegendomar, där man vill ha tillgång till arbetskraft vid skogsafverkningarna, på en hemmansdel flera brukare, som få arrendera smärre åkerlotter.

Jordbruksförhållanden.

Den starka hemmansklyfningen efter 1865 och den däraf beroende minskade besuttenheten anger tillräckligt tydligt, att åkerbruket som näringskälla kommit att ha allt mindre betydelse för traktens ekonomiska lif. De under resorna i de olika socknarna inhämtade upplysningarna gifva äfven vid handen, att emigrationen och utvandringen till industrien, de höga aflöningarna vid fabrikerna, skogsafverkningarna och flottningsföretagen resa allt större hinder för jordbrukets och boskapsskötselns rationella bedrifvande, och att jordbrukets kamp mot traktens industrialisering blir allt hårdare.

Den industriella verksamheten, som här till största delen utgöres af utefter Dalslands kanal befintliga trämasse- och pappersfabriker, och de stora skogsafverkningarna är den omständighet, som inverkar menligast på intresset för jordbruket. Förhållandena erbjuda i stort sedt alltför typisk norrländsk karaktär, för att det här skulle vara nödvändigt att i detalj ingå därpå. Bönderna, som så småningom fått klart för sig skogarnas stora värde, blifva allt mera benägna att basera sin ekonomi på inkomsterna från skogs- och timmerförsäljningar och biinkomster vid skogshygge och körslor. De lätt tillgängliga förtjänsterna härpå börja bibringa dem den uppfattningen, att åkerjorden, där en med svett och möda frambragt skörd ofta kan slå fel, är otacksam i jämförelse med skogen, hvarifrån man utan arbete kan taga betydande summor, och som ger talrika biförtjänster. Förr var man hänvisad att taga hvad man behöfde från åkern och ladugården, och ovanan att handskas med större kontanter kommer bonden att betydligt öfverskatta det verkliga värdet af en penningssumma i klingande mynt och att glömma, att jorden dock år efter år ger skördar, som löna där nedlagd möda och flit. Denna bristande uppfattningsförmåga af det verkliga värdet af naturaförmåner, hvilken ju är lätt förklarlig i en trakt där industrien håller på att göra eller nyss gjort sitt intåg, kom ganska starkt till synes. Många gånger berättades det om arbetare och mindre jordbrukare, som hade ett litet ställe med en hafreåker och ett potatisland, att de utan att på något sätt vara tvingade därtill sålde sin egendom för en obetydlig summa, hvars ränta på långt när ej räckte till att hyra den bostad de sedan måste skaffa sig. Skogsafverkningarna ha ännu ej pågått så länge, att man fått någon allmän insikt om att skogspenningar försvinna ovanligt hastigt. De jordbrukare med mera vidgad syn på de ekonomiska förhållandena, hvilka insett, att man bör återvända till åkerjorden igen som den hufvudsakliga inkomstkällan, äro endast ett fåtal.

Industrien skapar naturligtvis också svårigheter för jordbruket, därigenom att den genom höga aflöningar drager bort arbetskraft

från detsamma. Svårigheterna att få jordbruksarbetare äro synnerligen stora och ha framkallat en stegring i arbetslönerna, som ofta nog är oförenlig med landtbrukets nuvarande möjligheter. Detta inverkar mest på större gårdar, där man ej kan bruka jorden med inom familjen tillgängliga arbetskrafter utan är hänvisad att leja tjänstefolk. Bristen på jordbruksarbetare tycks vara betydligt mera kännbar i Vedbo, där de större gårdarna äro talrikare och där industrien är mera utvecklad samt äfven emigrationen härjat starkare. I Nordmarks härad fick man oftast till svar, att gårdarna voro så små, att bonden och någon af hans söner voro *tillräckliga* för dess skötande, och att den ringa tillgången på arbetskraft endast gjorde sig starkare kännbar vid skördetiden. I Ärtemark och trakten omkring Bengtsfors betonades mycket starkt, att den hufvudsakliga orsaken till jordbrukets förfall i dessa bygder var, att landsbygdens befolkning i så stor utsträckning utvandrade till industrien och Amerika, och att det numera var omöjligt att för rimligt pris få en dräng eller piga. Det fanns där många rätt stora hemmanslotter, som för närvarande brukades endast af 70-åriga gubbar, hvilkas söner arbetade vid industriella verk i Bengtsfors eller på annat ställe eller hade emigrerat, så att de åldriga föräldrarna nu sutto ensamma på sina gårdar utan möjlighet att förhindra, att åkrarna vansköttes och byggnaderna förföllo.

Emigrationen var naturligtvis förr den förnämsta orsaken till att man på landsbygden saknade arbetskraft, men enligt allmän uppfattning torde för närvarande åtminstone i socknarna omkring Dalslands kanal utvandringen till industrien inverka i lika hög grad, hvilket ju är förklarligt under nuvarande industriella uppsvingperiod. I de från industricentra mera aflägsset liggande trakterna, t. ex. Rölunda, Töftedal, Gesäter, Dals-Ed, är det dock emigrationen, som hufvudsakligen vållar denna minskning af arbetskrafterna. I sistnämnda socknar framhölls mycket kraftigt, att jordbruksarbetet försummas och ofta nog måste ligga nere, därför att den arbetsföra ungdomen i sin bästa ålder lämnade hemtrakten för att söka sin lycka i Amerika.

Om med undantag för skördetiden någon större brist på jordbruksarbetare ej kan sägas råda annat än på större gårdar och i vissa trakter, sådana som Rölunda, Gesäter, Dals-Ed, Ärtemark, är det däremot ytterst svårt att få kvinnlig arbetskraft inom hela det undersökta området. Alla unga kvinnor på landsbygden, som ej emigrera, vilja så fort som möjligt komma till städerna. Stora massor hafva förr rest till Kristiania, men numera går utflyttningen hufvudsakligen till Vänersborg, Göteborg, Karlstad och Arvika. De mindre ansträngande göromålen i städerna och begäret att få gå fint klädd och komma i åtnjutande af stadslivets öfriga förmåner

inverka, så att numera ytterst få vilja gå hemma och befatta sig med ladugårdsskötsel och andra på landet förekommande grofsylor.

Arbetslönerna för drängar och jordbruksarbetare äro mycket varierande. I allmänhet äro de högre i närheten af industricentra och i trakter där större skogsafverkningar eller flottningsföretag försiggå. Årslönen för dräng varierar mellan 250 och 500 kr. För ett tillfälligt dagsverke t. ex. under skördetiden betalas ungefär 1.25—1.50 kr. plus maten eller eljest 2—2.50 kr. pr dag, och under vintern något mindre. För att få pigor, som äro villiga att åtaga sig mjölkning och ladugårdsgöromål, får man betala upp till 12—15 kr. i månaden.

Från åtskilliga håll uttalades den öfvertygelsen, att bönderna många gånger trots tillgångar äro allt för snåla för att leja hjälp till jordbruksarbetet, och att talet om den dyrlejda arbetskraften i många fall innebär, att man ej är villig att göra några uppoffringar för jordbrukets upphjälpande utan i stället är benägen att taga sitt uppehälle från inkomsterna ur skogarna.

Trots allt är dock den allmänna uppfattningen den, att på den senare tiden, i synnerhet efter sekelskiftet, jordbruket och boskapskötseln gått betydligt framåt, hvilket naturligtvis i stort sedt endast innebär, att den allmänna uppryckningen i vårt land till följd af förbättrade metoder, införandet af landtbruksmaskiner, hushållningssällskapens upplysande och uppmuntrande verksamhet, sammanslutningen till landtmannaföreningar och slutligen förbättrade konjunkturer med afseende på afsättning o. d. ej kunnat undgå att utöfva inflytande äfven på dessa afsides liggande skogsbygder. Den på de sista årtiondena inom landet försiggående omläggningen af landthushållningen från sädesodling till ladugårdsskötsel kommer i allmänhet ej här så mycket till synes. Inom Rölunda och Gesäters socknar, som äro hänvisade nästan uteslutande till sin åkerjord, kan man tala om en dylik omläggning från den långt utsträckta hafreodlingen till en tidsenligare landthushållning, där ladugården spelar större roll, och här kunde man tala om ett större, vaknande intresse för jordens skötsel, men när enligt uppgift inom Rölunda socken endast omkring en tredjedel af den odlingsbara marken skötes tillräckligt intensivt, inser man hur ofantligt mycket ännu kan göras för höjandet af traktens näringsförhållanden.

Från alla socknar uppgafs, att 7—8-årigt växelbruk numera är infördt, men man kan ingalunda säga att detta helt och hållet trängt in i allmänna medvetandet. På de små hemmansdelarna i Nössemark odlades jorden här och hvar utan all planmässighet liksom på de små åkertegarna i skogarna. Inom skogsbygden i Sillerud, det med afseende på jordbruksintresse mest efterblifna området inom de båda

häraderna, odlade man sin jord på samma sätt som för en mansålder sedan utan tanke på nödvändigheten af cirkulation o. d. »Man odlade mångenstädes hafre och råg på en teg här och en teg där och tänkte, att den magra, stenbundna och dåligt skötta jorden åtminstone någonstädes skulle ge en skörd, som blef någorlunda draglig.» Hafren är fortfarande hufvudsädet, ehuru man numera odlar detta sädesslag i mindre utsträckning än förr och i stället börjat odla råg i större omfattning.

Denna *utvidgade rågodling* utgör för öfrigt det viktigaste framsteget inom jordbruket och var den omständighet, som först framhölls vid förfrågningar om jordbrukets nuvarande ställning, jämförd med föregående tiders. Den är till största delen framkallad genom mellanrikslagens uppsägande år 1895, före hvilken tid befolkningen fyllt sitt hufvudsakliga förråd af mjöl genom att fara öfver till Norge och köpa den tullfria billigare varan. Före denna tid odlades i Nordmarken och Vedbo endast obetydligt med råg, och det lilla, som erhöles, var ofta af ytterst dålig kvalitet och användes hufvudsakligen till utfodring af djuren. Från åtskilliga socknar berättas, att man knappast ansåg det af den hemmavuxna rågen malda mjölet dugligt till människoföda, åtminstone ej oblandadt. En person, som för ett par decennier sedan var fattigvårdsstyrelsens ordförande i Rölunda, omtalade, att understödstagarna fingo vissa kg. råg, som de nästan alltid i handelsbodarna utbytte mot andra varor. Rågodling i någon större utsträckning ansågs för en stor dumbet, när man hade det billiga siktade norska mjölet att tillgå. I gränstrakterna syntes på denna tid alltid formliga karavaner af mjölkörare på vägarna, och man får en föreställning om denna lifliga mjöltrafik af uppgifterna från gränsridaren vid Kornsjö, som uppgaf att i medeltal dagligen 200 å 300 säckar mjöl passerade gränsstationen. En dag visiterades 538 säckar. Det var ej blott folk från de närmaste socknarna, som begagnade sig af denna möjlighet, ty vid Kornsjö passerade mjölkörare från alla Dalslands kommuner och åtskilliga af Bohusläns, tillsammans ett trettiotal. Uppgifterna från de värmländska gränsstationerna ange samma proportioner på mjöltrafiken. »Skogarna och vägarna lågo hvita af mjöldammet.» Efter upphäfvandet af mellanrikslagen var enl. den kungl. förordningen af 1897 angående reglering af gränstrafiken endast 25 kg. mjöl tillåtna till tullfri införsel. Från denna tid t. o. m. unionsbrottet, då denna förordning upphäfdes, var det hufvudsakligen de närmast gränsen boende och järnvägsbetjante på Dalslandsbanan, som begagnade sig af detta medgifvande. Större delen af befolkningen däremot tvingades att ägna sig åt den försummade rågodlingen. En betydlig ökning af densamma inberättas från nästan alla socknar. Men ej blott kvantiteten ökades, utan äfven kvaliteten förbättrades.

Förut hade man i allmänhet fått så dålig råg, att man ej gärna kunde mala mjöl till bakning af densamma, medan man numera får betydligt bättre vara, hufvudsakligen genom användande af konstgödsel. På många ställen, t. ex. Laxarby och trakterna omkring industrisambällena, klagade man dock öfver att de som hade råg till afsalu ej kunde afyttra den vid industrisambällena, då mjölet ej blef af prima kvalitet utan underlägset det i handelsbodarna saluhållna, som kom från andra trakter i riket (Upperud, Göteborg, Vänersborg). Äfven om rågodlingen tilltagit i allmänhet, fanns det dock fortfarande åtskilliga trakter, där någon större utsträckning åtminstone efter mellanrikslagens upphäfvande ej kunde konstateras. Dit hörde t. ex. den jämförelsevis bördiga och välodlade Järnskogs socken, där man redan förut odlade betydligt mera råg än på andra ställen och ej heller afsatte sina landtmannaprodukter till Norge utan hade sina ekonomiska förbindelser uppåt Ämot och Arvika. Det är hufvudsakligen i gränssocknarna Östervallskog, Töcksmark, Västra Fågelvik, Trankil, Nössemark, Töftedal, Gesäter och Rölunda, som ofvannämnda samband med mellanrikslagens upphäfvande kommit tydligare till synes, hvilket samband äfven betonades i Karlanda, Holmedal, Silbodalen, Torrskog och Håbol. Stora mängder mjöl inköpas dock fortfarande, i synnerhet vid industricentra och i de skogrikare socknarna, där jordbruket spelar en obetydligare roll, t. ex. i Nössemark, där en af socknens sju handlare på ett år hade sålt ungefär 500 säckar mjöl.

Äfven om åtskilligt inom de båda häradena tyder på framåtskridande och utvecklingsmöjligheter, inser man emellertid alltför väl, huru ofantligt mycket måste göras, innan man kan tala om ett verkligt allmänintresse för jorden och dess skötande, och huru stora de svårigheter äro, med hvilka landthushållningen har att kämpa i dessa glest befolkade bygder. Det framhölls allmänt i alla socknar att den största olägenheten är markens stora kalkfattigdom och svårigheten att få kalk till mera aflägsna trakter. I Vedbo låter sig detta göra relativt lätt, då den tages från hamnar vid Väneren och sedermera kan transporteras på Dalslands kanal och sjöarna Stora Le och Lelången och man dessutom kan begagna sig af järnvägen. I Gesäter, där man har två mil till närmaste järnvägsstation, ansåg man jordbruket lida mest därigenom, att kalken ställde sig så dyr, att man ej kunde använda den. I de sydliga socknarna af Nordmarken, som ju ligga vid ofvannämnda sjösystem, klagade man dock öfver svårigheterna härutinnan, då det till transporten af den osläckta kalken fordrades särskildt konstruerade fartyg. Upperuds, Gustafs-fors' och Billingsfors' bruk hade visserligen dylika, men de voro strängt upptagna, så att man ej kunde erhålla någon kalklast åtminstone på lämpliga tider af året, när bönderna kunde vara i till-

fälle att afhämta sin vara. Öfverallt i Nordmarken voro dessa svårigheter att få kalk ytterst kännbara, och på åtskilliga ställen hade man ej på 6 å 7 år lyckats få hem något. Att taga hem mindre partier kunde omöjligen bära sig på grund af de långa frakterna, utan enda möjligheten var att gemensamt inköpa en hel skeppslast. I Järnskogs socken tog man kalken på järnväg till Åmot, hvarifrån man hämtade den trots den öfver två mil långa vägen. För att afhjälpa berörda missförhållanden hade, som i det följande kommer att nämnas, i Nordmarks härad framlagts en plan till sammanslutning mellan landtmannaföreningarna för anskaffandet af en lämplig ångbåt.

Jordbruket hindras äfven i allmänhet af den karga stenbundna marken, som endast med svårighet kan bringas till kultur. Mångenstädes, såsom vissa trakter i Rölunda, Holmedal och Karlanda, är marken vattensjuk och frostländig och ställer stora anspråk på utdikningen. Till åkerbrukets dåliga ställning inverkar utom de naturliga orsakerna äfven den bristande kunskapen om ett rationellt jordbruks bedrivande. Höstrådan skötes ej ordentligt, och på många ställen i de mest efterblifna bygderna plöjes den först några dagar, innan höstsådden försiggår. Den naturliga spillningen skötes och tillvaratages i allmänhet ej, såsom önskligt vore, så att man får obetydlig och kraftlös gödsel. På åtskilliga ställen, särskildt i Nordmarken, börjar man dock mer och mer använda torfströ, som man har god tillgång till i de talrika mossarna, och som man själf upptager och tillreder. Tidsenliga cementserade gödselstäder påträffas sällsynt här och hvar, och en och annan urinbrunn bär vittne om att föredragen i jordbruksfrågor kunna leda till praktiska resultat. Rotfruktsodlingen har ytterst svårt att vinna förtroende bland allmogen. I många socknar, särskildt i Vedbo, såsom Torrskog, Nössemark, Gesäter, Rölunda, framhöll man, att försök gjorts, men att svårigheten att erhålla arbetskraft till rensning o. d. vore alltför stor, så att man vanligen upphört därmed och som ersättning ökat potatisodlingen. Eljest torde allmogens konservativa vanor, när det gäller införandet af nyheter i jordens skötsel, vara förnämsta orsaken till att det går så sakta för odlingen af rotfrukter och baljväxter att vinna utbredning. Anmärkningsvärdt är slutligen det förhållandet att man på många gårdar endast odlar hö och ej har någon sädesodling, hvilket ofta inträffar, då en och samma person har flera hemmansdelar. Han anser det då mest praktiskt att endast skörda hö på den gård, där han själf ej bor, och dit han ofta kan hafva lång väg från hufvudgården.

Boskapskötseln inom dessa bygder har på grund af de naturliga förhållandena alltid spelat större roll för befolkningen än åkerbruket och har under de sista decennierna gjort stora framsteg, tack vare

hushållningssällskapens upplysningsarbete, boskapspremieringar o. d. och mest tack vare prisstegring och förbättrade konjunkturer vid afsättning af landtmannaprodukter. Denna näringsgren har äfven möjligheter till betydligt större utveckling än för närvarande, blott de nödvändiga förutsättningarna i kommunikations- och afsättningsförhållandena blifvit uppfyllda, något hvartill vi framdeles skola återkomma. Hästrasen är inhemsk, starkt uppblandad med norsk ras och särskildt lämpad för det hårda arbetet i skogarna under vintern. I synnerhet i Nordmarks härad äro hästarna föremål för noggrann omvårdnad. Intresset för trafiksport är där synnerligen lifligt, så att man i flera socknar bildat trafikklubbar. Men »nordmarkingarna» besitta ej blott sin omtalade snabbhet utan äfven den sega uthålligheten vid skogskörslor. Hästskötseln står ojämförligt högre än kreatursskötseln, hvilket ju för öfrigt, af ålder kännetecknat värmlänningarna och den med dem besläktade befolkningen i Vedbo. Nötboskapsrasen är äfven inhemsk, ursprungligen uppblandad med fjällras, numera acklimatiserad och särskildt lämpad för trakten och betesförhållandena därstädes. I Vedbo börjar den blifva uppblandad med Ayrshire, medan den i Nordmarken är mera ren. Man har alltid haft många kreatur i proportion till arealen af åker och äng, och följden häraf har varit, att kreaturen fordom i allmänhet svältföddes. Vinterfodret var oftast otillräckligt, så att de magrade och deras produktionsförmåga minskades. Af brist på näring blefvo de därför sjuka, och det omtalas allmänt hur vanlig »stelsjukan» varit under vintertiden. På vårarna släpptes förr kreaturen ut alldeles för tidigt, innan de på marken kunde få tillräckligt bete. I Vedbo begagnar man sig hufvudsakligen af hagar strax intill gårdarna och afslagna vallar till betesmarker, medan i Nordmarken skogsbeten spela en större roll. Numera är det betydligt bättre ställdt med afseende på utfodringen under vintern, och användningen af kraftfoder förekommer tämligen allmänt i båda häradena. I Holmedal förekom ofta, att bönder, som fått mycket råg, mot våren plögade mala densamma och gifva den åt kreaturen i stället för kraftfoder. Endast i några enstaka socknar, såsom Ärtemark, Blomskog och Värvik, påstods att på ett eller annat ställe kreaturen blefvo svältfödda under vintermånaderna. Kreatursskötseln har emellertid lidit mycket af de sista dåliga foderåren, och särskildt år 1904 var ett dåligt år, som föranledde Norra Hushållningssällskapet i Älfsborgs län att utdela lån till inköp af hö och kraftfoder. De stigande kreaturspriserna hafva ökat intresset för uppfödandet af kalvar och slaktboskap, som i Vedbo, där kommunikations- och afsättningsförhållandena äro bättre, är mycket framträdande, särskildt i trakten kring Dalslands järnväg.

Hvad *mejerirörelsen* beträffar, så torde knappast några större mejerier vara till finnandes i Vedbo, sedan de vid ett par större

herrgårdar i Steneby befintliga blifvit nedlagda och man numera säljer mjölken därifrån till närliggande industricentra. Inom Nordmarks härad har den nuvarande mejerikonsulenten i Värmlands län nedlagt mycket arbete på bildande af andelsmejerier, och för närvarande finnas tre sådana nämligen, i Järnskog, Blomskog och Sillerud. Intresset för dem, hvilket i början var rätt stort i kringliggande bygder, har emellertid betydligt slappats, och de få för hvar dag allt mindre mjölk, så att de för närvarande drifvas i alltför obetydlig skala för att det skall löna sig. Först och främst inverkar härtill misstänksamheten hos bonden mot hvarje nytt företag, och den ömsesidiga afunden kan ibland äfven lägga hinder i vägen för samverkan. Man framhåller emellertid, att dessa bygder äro för glest befolkade för dylika kooperativa företag, och att de måste basera sin verksamhet på vidsträckta områden, då det blir för besvärligt och kostsamt att dagligen köra mjölken till mejerierna. Denna betalas för öfrigt i jämförelse med gällande dagspris synnerligen lågt, med 7—8 öre per liter. När man i Järnskog, där efterfrågan på mjölk bland bruksarbetarna vid Koppom ibland är större än tillgången, kan sälja sin mjölk vid ladugårdens dörr för 12 öre litern, är det lätt att förstå att befolkningen ej är hågad att leverera till därvarande andelsmejeri. Den allt större användningen af handseparatorer motverkar naturligtvis äfven möjligheterna för denna form af Kooperation.

Svinafveln står ej synnerligen högt och kunde äfven för närvarande uppdrifvas trots majstull och svårighet vid afsättningen. Insiktsfulla landtbrukare försumma ej heller att påpeka det fördelaktiga för dessa trakter att mer än nu ägna sig häråt, speciellt åt uppfödandet af smågrisar. I södra Vedbo, Gesäter och Rölanda, där man på grund af lokala förhållanden tvingats att utnyttja alla lantdhushållningens möjligheter, skaffar man sig emellertid betydande inkomster genom att uppföda och försälja smågrisar.

Den omständighet, som mer än andra tyder på att man i Nordmarken och Vedbo kan tala om ett stigande intresse för landthushållningen, är bildandet af *landtmannaföreningar*. Det var närmast behovet att frigöra sig från beroendet af landthandlarna, som blef anledning till bildandet af dylika föreningar. Vissa jordbruksartiklar, som bönderna på sista tiden börjat använda i allt större utsträckning, såsom konstgödsel, kraftfoder, utsäde o. d., ställde sig oskäligen dyra, och därtill kom, att varorna nästan alltid trots sin påstådda prima kvalitet voro af sämre slag och ibland odugliga för sitt ändamål. Detta väckte hos bönderna den tanken att genom kooperativa sammanslutningar göra sig oberoende af landthandlarna och förskaffa sig dessa förnödenheter direkt och till billigare pris och att dessförinnan låta underkasta dem sakkunnig undersökning för att alltid

vara säker på att erhålla de bästa och lämpligaste varorna. Landtmannaföreningar finnas för närvarande i Vedbo härad inom alla socknar utom Laxarby och stå i samband sinsemellan och med öfriga dylika föreningar i Dalsland. I Nordmarks härad finnas sådana i alla socknar utom Holmedal, och de hafva hittills arbetat hvar för sig, tills på sista tiden tanken på en gemensam sammanslutning uppstått. Anslutningen är ej öfverallt lika stor, ty på många ställen äro bönderna i ekonomiskt afseende så beroende af landthandlarna, att de ej kunna underlåta att hos dem köpa konstgödsel, kraftfoder m. m., och dessutom medge i allmänhet handlarna betydligt längre kredit än föreningarna, hvilkas obetydliga rörelsekapital ofta nödvändiggör kontant betalning. I Vedbo klagades öfver att det i början var rätt svårt att få en tillräckligt intresserad föreningsstyrelse, som bedref verksamheten med tillbörlig energi, men fördelarna vid de gemensamma inköpen kunna ej undgå att så småningom väcka allt större intresse för föreningsrörelsen i fråga.

Dess ekonomiska betydelse beror först och främst på den stora utbredning de olika slagen af konstgödsel fått för jordbruket i dessa trakter. De ökade rågskördarna och jordens större alstringsförmåga grundar sig nästan uteslutande på det rikliga användandet af »köpegödseln». Denna har för bönderna blifvit det viktigaste medlet att ur den magra jorden framtinga den största möjliga afkastning, och de försumma ej att framhålla dess stora betydelse i landthushållningen. Mera erfarna landtbrukare klaga öfver att den användes i alltför stor utsträckning och ofta nog utan urskillning för de olika krafven hos de olika jordslagen, och framhålla, att jordbruket borde mer än nu basera sig på tillvaratagandet af den naturliga gödseln, som i alla fall är den bästa och lämpligaste. De betona äfven det oekonomiska i att man, såsom nu i allmänhet sker, låter denna förfaras och vanskötas för att i stället låna pengar och ur skogarna taga de betydliga kontanter, som åtgå till den artificiella gödseln. Men de för hvarje år ökade rekvisitioner på denna vara visa, att befolkningen i allmänhet ej beaktar dessa synpunkter.

Landtmannaföreningarna förmedla dessutom inköp af kraftfoder, utsäde och landtbruksmaskiner och understundom äfven af kaffe, socker, gryn, fotogen, stängseltråd o. d. Fördelarna för medlemmarna med afseende på prisbillighet torde för närvarande ej vara så stora, då handlarna numera tvungits att afsevärdt sätta ned priserna, men man har vunnit mycket, då man numera kan vara förvissad om att alltid erhålla prima, kontrollerad vara. En annan fördel är, att man ofta kan erhålla sakkunnig anvisning om hvilket gödselslag, som i hvarje fall är det lämpligaste. Stor betydelse ha naturligtvis dessa föreningar såsom början till och förutsättningen för andra kooperativa företag, som mera direkt kunna gagna jord-

bruket. Man har på åtskilliga ställen planerat och äfven börjat med gemensam afsättning af landtmannaprodukter. Så har man t. ex. i Karlanda, där den tioåriga äldsta föreningen i Nordmarks härad arbetar synnerligen energiskt, denna sommar haft gemensam äggförsäljning till Göteborg. I Nordmarken har för öfrigt svårigheten att få kalk väckt tanken på en gemensam sammanslutning föreningarna emellan för anskaffandet af en ångbåt, som skulle fylla behofven af kalk, fodermedel, utsäde och artificiella gödningsämnen och dess utom till Göteborg och Vänersborg frakta de landtmannaprodukter, man fick till afsalu. Åtskilliga af föreningarna verka äfven genom kringvändande af jordbruksbrochyrer och uträtta en god del upplysningsarbete, därigenom att befolkningen får tillfälle att komma tillsammans och dryfta jordbruksfrågor o. d. Inom en och annan socken hade man för afsikt att inom den närmaste framtiden kalla föreläsare att hålla föredrag rörande landthushållningen. Föreningarna ha under sin korta tillvaro redan uträttat åtskilligt, visserligen hitintills af rent ekonomisk art, men den år från år allt större skaran af intresserade och duktiga småbrukare, som handhafva föreningarnas ledning och äro öfvertygade om behofvet af jordbrukets upphjälpande och förkofran, ger stora löften för framtiden och berättigar förhoppningen om att dessa föreningar skola blifva anknytningspunkten för en väl utvecklad kooperation inom småbruket.

Äfven om landtmannaföreningarna redan ha varit till stort gagn för jordbruket och boskapskapsskötseln, får man hoppas att de bli af ännu större betydelse för ordnandet af de båda häradernas *afsättningsförhållanden*. Med afseende på afyttringen af traktens landtmannaprodukter ha sedan 1896 stora förändringar inträdt. I nästan hela Nordmarken och större delen af Vedbo for man före denna tid alltid till Norges städer och större platser, såsom Fredrikshald, Fredriksstad, Sarpsborg, Örje, och äfven Kristiania, och sålde kött, fläsk, smör och ägg och köpte i stället varor, som i Norge ställde sig billigare, d. v. s. först och främst mjöl. Som de norska priserna på landtmannaprodukter i allmänhet voro rätt höga, var det ej blott de närmaste socknarna som i Norge hade sin afsättning utan äfven trakter längre inåt landet, såsom Steneby, Håbol, Ärtemark, Torrskog, Holmedal, Karlanda. Till ökandet af handelsförbindelserna med Norge bidrog utom mellanrikslagen äfven den omständigheten, att det i stor utsträckning var norrmän, som köpte timmer och gjorde skogsaffärer i de båda häraderna. Den ojämförligt största delen af landtmannaprodukterna gick sålunda till Norge, hvilket ju förklarar den stora betydelse och de rubbningar i traktens ekonomiska lif, som mellanrikslagens uppsägande och unionsbrottet medförde. Gränstrafikens upphörande eller förminskning till den nuvarande ytterst obetydliga beror naturligtvis på de tullar på kött, fläsk, smör

och ägg, som numera äro införda. För kött, fläsk och smör betalas i tull 10 öre pr kg. och för ägg 10 öre pr tjog. Lefvande kött förtullas efter 5 öre pr kg. Detta jämte de nu för tiden oftast lägre priserna i Norge har vållat stor afbräck, äfven om priserna ibland äro så mycket större än de svenska, att det åtminstone för de närmaste gränstrakterna kunde löna sig att exportera. Den väsentligaste olägenheten för en dylik export är emellertid de norska myndigheternas bestämmelse; att kött och fläsk, som importerats, skall vara besiktigadt och försedt med intyg från vederbörande svensk veterinär. Kostnaderna och svårigheterna att uppfylla detta villkor hafva åstadkommit, att alltsedan bestämmelsen trädde i kraft nästan intet kött gått till Norge. Dock förekommer export af lefvande kreatur. Öfver allt, resa oftast svenska uppköpare omkring och köpa upp kalvar, slaktkor och äfven mjölkcor, som de sedermera föra öfver till Norge. Då de norska städerna närmast gränsen äro starkt beroende af importen från de svenska gränstrakterna, har minskningen bidragit till den stora prisstegring på landtmannaprodukter, som nu äger rum i Norge, och det talas t. o. m. om att norrmännen önska ej blott besiktningstvånget upphäfdt utan äfven tullarna. Att tillförseln är allt för liten, därpå tyda särskildt de under denna sommar rådande priserna, om hvilka man får ett begrepp, när mjölken i Kristiania i augusti noterades till 22 öre litern. Att så obetydlig afsättning till Norge förekommer, t. o. m. när priserna stå ovanligt högt, beror kanske till största delen på inverkan af 1905 års händelser och den bland alla samhällsklasser starkt utpräglade motviljan mot att ha affärer med vårt forna broderland. Från alla håll medges, att norrmännen ur affärssynpunkt varit de bästa kunder, och att förhållandet mellan gränsborna fordom varit mycket vänskapligt, så att bitterheten helt och hållet får skrivas på den öfver unionsbrottet sårade rättskänslans konto och såsom beroende på att man här i gränstrakterna, där militärbevakning under sommaren var anordnad utefter hela gränsen och där förberedelserna för ett eventuellt krig företogos, fick sin uppfattning af unionskrisen betydligt lifvigare påverkad än i andra svenska bygder.

Från hela *Nordmarken* med undantag af Järnskog och Sillerud skickade man förr alltid de landtmannaprodukter, man fick till afsalu, till Norge. I Järnskog säljer man sina varor till bruksbefolkningen på Koppom, och något kött och fläsk skickas till Arvika. Sillerud ligger för långt från gränsen, och därifrån kan för öfrigt knappast något afyttras. Nu sedan exporten till Norge blifvit så godt som ingen och endast lefvande kreatur utfraktas, äro afsättningsförhållandena fullkomligt oordnade, så att bönderna i de flesta fall föredraga att för egen räkning behålla smör och ägg m. m. Dock har på allra sista tiden någon förbättring inträdt, i det att

åtskilliga landthandlare börjat köpa upp landtmannaprodukter och skicka inåt landet, hufvudsakligen till Karlstad och Arvika. Denna köpings ovanligt hastiga utveckling och därmed förenade större konsumtionsförmåga kommer för öfrigt nog att hafva sin betydelse för Nordmarkens afsättningsförhållanden. Någon regelbunden afsättning förekommer dock ännu ej, utan man har mera på försök skickat smärre partier, då tillgången varit mycket riklig. I Töcksfors fanns dock en firma, som köpte landtmannaprodukter, hufvudsakligen kött och fläsk, i större skala, hvilka sedermera skickades inåt landet. I Blomskog och Sillerud sändes något smör och ägg sjöledes till Göteborg. Någon betydande afsättning från Nordmarks härad kan ej under nuvarande dåliga kommunikationsförhållanden förekomma, när de långa landsvägsfrakterna lägga så stora hinder i vägen för densamma. Den ofvannämnda, planerade sammanslutningen mellan landtmannaföreningarna för anskaffande af en lastångare hade ju äfven till ändamål att transportera landtmannaprodukter till Vänersborg och Göteborg och skulle verksamt bidraga till jordbrukets och boskapsskötselns uppdrifvande. Från ett par håll framhölls emellertid att en dylik utförsel nödvändigtvis betingade en omrevidering af afgifterna vid Dalslands kanal, hvilka numera voro föråldrade och ingalunda anpassade för att en dylik frakt af åtskilliga varor, t. ex. ägg, skulle kunna löna sig. I en framtid, sedan gränsförhållandena något hunnit stadga sig, kan man hoppas, att befolkningen trots tullar och dylikt upptager exporten till Norge. Antydningar härtill ha för öfrigt redan visat sig, ty distriktsveterinären i Årjäng uppgaf, att han under hösten vore anmodad att vissa dagar i Töcksfors ha besiktning på kött och fläsk, som sedermera skulle skickas till Norge.

Äfven i *Vedbo* förekom förr afsättning till Norge, ej blott från de närmaste gränsocknarna utan äfven från mera aflägsna, såsom t. ex. Dals-Ed, Håbol, Torrskog, Ärtemark. För närvarande har man i socknarna invid Dalslands kanal ytterst god afsättning af landtmannaprodukter till industrisamhällena Bengtsfors, Billingsfors, Gustafsfors, Skåpafors, Mustadfors och Långed, och den kringliggande trakten kunde många gånger ej fylla behovet af matvaror. Så t. ex. togs ibland i Bengtsfors mjölk från Bäckefors och Mellerud, och smör måste på åtskilliga platser tagas från Mellerud, Högsäter m. fl. orter utom häradet. Det klagades äfven allmänt vid bruken öfver höga priser. Man påpekade i Torrskog, Håbol, Ärtemark, där man förr haft export till Norge, att man tack vare industriens uppblomstring under det sista decenniet och den starka folkökningen vid industricentra numera fått andra och bekvämare afsättningsmöjligheter, då inom området bortåt 2,000 arbetare med familjer måste förses med lifsmedel. Bengtsfors, som för tio år sedan var en obetydlig

by, anses numera hafva omkring 1,000 inv. Mustadfors med öfver 400 arbetare har äfven tillkommit på de senare åren.

Dals-Ed är för närvarande en mycket besökt turistort, tack vare dess härliga natur och energiskt och driftigt skötta luftsanatorium och spelar stor roll som afsättningsort för den närmaste trakten, då där finnes ett betydande antal kurgäster året om. Rölunda, Gesäter och Töftedal äro de socknar, som närmast berörts af unionsbrottets följder, och ehuru äfven för närvarande afsättning till Norge förekom, klagade man mycket öfver de förändrade förhållandena och öfver svårigheten att bli af med sina produkter. Där hade man numera börjat skicka smör och ägg till Göteborg, Vänersborg m. fl. orter men ansåg, att det blef ytterst liten förtjänst, sedan frakten afdragits. Vid besök hos en handlande i Rölunda var denne sysselsatt med att inpacka en sändning smör till Sundsvall, som han hade betalat efter ett pris, som visade sig vara dagsnoteringen i Göteborg, hvilket kanske anger att bönderna ha rätt stora anspråk på förtjänst vid försäljningen. Samtidiga prisen i Fredrikshald voro 10—15 öre högre, så att åtminstone vid detta tillfälle export till Norge ej varit så synnerligen ofördelaktig. Från Rölunda och Gesäter skickas kalfvar och smågrisar till Bäcke-fors.

Landthandlarna voro i allmänhet mellanhänder vid försäljningen af landtmannaprodukter, och som allmänt omdöme torde kunna sägas, att deras förtjänst härvid ej var särdeles stor. Vid vissa bruk ansåg man dock, att mellanhänderna afsevärdt fördyrade varan. Ofta nog voro handlarna af konkurrenshänsyn tvingade att uppköpa traktens produkter för vidare befordran till annan ort för ett pris, som nätt och jämnt täckte omkostnaderna. I Vedbo förekom endast en handlare, som i stort idkade uppköp af landtmannaprodukter, hufvudsakligen nötkreatur. Han uppköpte årligen för omkring 30,000 kr. och använde större delen af köttet för sin charkuteriaffär. I detta sammanhang kan anföras att unionsbrottet medförde en större marknad för svenska artiklar i dessa trakter. Grosshandlare i Kristiania och Fredrikshald hade nämligen förut haft afsättning i gränsbygderna, något som numera ej är fallet, till stor del på grund af skatten på utländska handelsresande. Det enda undantaget från denna regel, som iaktogs, var att några landthandlare i gränssocknarna på grund af billigare pris och ringa fraktkostnader från Norge importerade hvetekli.

Innan vi lämna detta kapitel om jordbruksförhållandena, vilja vi omnämna, huru jordbruket skötes på de talrika *bolagsegendomarna*. Det är utan vidare klart, att ett trävarubolag, som har

till uppgift att draga så stora inkomster som möjligt ur sina skogsarealer, ej finner det af sina intressen påkalladt att sörja för jordbrukets befrämjande. Undersökningarna bekräftade också, att i allmänhet bolagsegendomarna utan all jämförelse kunde uppvisa de sämst skötta åkrarna och det minsta jordbruksintresset. Vid tanken på bolagens stora jordförvärf i dessa trakter inser man betydelsen häraf. Det bolag, som innehar största arealen, är Saugbrugsforening i Fredrikshald, som äger omkring 35,000 tunnland inom de båda häradena och ungefärligen 3,600 tunnland öppen jord. Bolaget äger några större egendomar i Vedbo: Bålnäs (Ed), St. Hafden (Steneby), Köhln (Torrskog), och i Nordmarks härad Kyrkerud, Vikebotten (Silbodal) m. fl., hvilkas arrendatorer utan gensägelse sköta sitt jordbruk fullt mönstergillt, men detta torde ej kunna sägas om de talrika mindre arrendatorer eller brukare, åt hvilka jorden är utarrenderad. Särskildt i Nordmarken är jorden fördelad på många brukare, som kanske rättare med afseende fäst på deras ekonomiska situation borde karaktäriseras som torpare, och detta är naturligtvis gjordt med hänsyn till att bolaget skall erhålla lättare tillgänglig arbetskraft vid skogsafverkningarna. Dessa arrendatorer få för de talrika skogs- och flottningsförtjänsternas skull ofta nog ej tillräcklig tid till jordbrukets skötande, utan åkrarna och ladugården få förfalla, och inkomsterna däraf bli år från år allt mindre. Detta är äfven fallet med andra bolags områden, särskildt i Sillerud och Silbodal, där Gustafsfors' fabrikers aktiebolag har stora besittningar till ett sammanlagdt taxeringsvärde af 577,200 kr., och äfven andra svenska bolag gjort jordförvärf. Man kan tryggt påstå, att den åkerjord, som bolagen och enskilda större skogsspekulanter inneha, afkastar betydligt mindre än förr, när den innehades af själfägande bönder.

Till jordbrukets tillbakagång inverkar äfven en omständighet, som i synnerhet kan iakttagas på Saugbrugsforeningens och norr-männens egendomar, nämligen tendensen att *utlägga åkerjord till skogsmark*. Att skogstorpen blifvit utslagna och inägorna besådda till skogsmark, är ju mindre att undra öfver, då det så småningom blifvit allt svårare att erhålla torpare, men från många håll klagades öfver att torparna blifvit uppsagda och nödgade att afflytta. Med säkerhet kan man påstå, att bolaget sträfvat efter att förvandla smärre aflägsset liggande åkerlotter till skogbärande mark. Men önskan att bringa odlad jord till skogsmark märkes äfven alltför tydligt beträffande åtskilliga större egendomar; så t. ex. har en större hemmanslott i Dals-Ed, som fordom födde en häst och sex kor, blifvit utslagen till betesmark eller skogsmark, och på samma sätt i Holmedal en egendom med 26 tunnland åker och 18 tunnland äng. I Laxarby finnas två egendomar tillhöriga en enskild norrman,

där samma förhållande är rådande, o. s. v. Detta norrmännens förfaringssätt att så småningom låta den ena åkertegen efter den andra förvandlas till skogsmark och önskan att utnyttja sina domäner uteslutande för skogskultur innebär naturligtvis de betänkligaste faror för åkerbrukets bestånd på deras väldiga områden, hvilket äfven påpekades och underströks mycket kraftigt både i Vedbo och Nordmarken. Redan i början af 1890-talet lär förhållandet ha väckt bekymmer i Nössemark, hvares kommunalstämma ingick till Konungens Befallningshafvande i Älfsborgs län med hemställan om åtgärders vidtagande för utverkande af ett förbud för vederbörande att utlägga duglig åkerjord till skogsmark, — en hemställan, som helt och hållet lämnades utan afseende.

Skogsafverkning.

Tillgodogörandet af de vidsträckta skogsområdena i dessa trakter och den industriella verksamheten stå i så nära sammanhang, att endast två af de större anläggningarna, nämligen Koppoms och Mustadfors' bruk, ej tillhöra trävaruindustrien, d. v. s. Koppom har utom järnmanufakturverk äfven trämassfabrik. Större delen af det virke, som förädlas, går till trämasse- och pappersfabrikerna, som koncentrerat sig kring Dalslands kanal. De bruk förutom Koppom, som för närvarande äro i verksamhet, äro: Långed, Billingsfors, Bengtsfors, Gustafsfors, Skåpafors, Lennartsfors, Töcksfors och Skillingsfors. De ha i allmänhet stora egna skogar, i synnerhet Gustafsfors' fabrikers aktiebolag, hvilket förutom egendomar i Vedbo, såsom ofvan är nämnt, har hemmansdelar i Silbodalen och Sillerud till ett taxeringsvärde af 577,200 kr. med egna flottleder till Silarna. Vid bedömandet af ofvannämnda summa måste man taga hänsyn till att taxeringsvärdet på skogsegendomar i dessa trakter är synnerligen lågt. Bolagen utnyttja sina skogar i största möjliga grad genom afverkning ned till ytterst små dimensioner, men att afgöra, huruvida afverkningen i allmänhet antagit proportioner, som äro oförenliga med en rationell hushållning för framtiden, är naturligtvis vanskligt, och den gängse uppfattningen i bygderna äfven hos folk, som äro inne i skogsförhållanden, kan knappast härvidlag ha någon större betydelse. Den ytterst hastiga återväxten på skogsmarken i dessa trakter minskar också inverkan af möjligen förekommande skogssköfling. Det allmänna omdömet om bolagsegendomarna inom det undersökta området var för öfrigt, att någon märkbar öfverafverkning knappast ägde rum, och att dessa skogar sköttes ojämförligt bättre än de, som ägdes af enskilda personer. Dock anmärktes i Sillerud, att åtskilliga bolagsskogar voro föremål för en alltför långt gående afverkning. Bolagen köpa dessutom inom nästan alla delar

af de båda häradena betydande kvantiteter virke från enskilda bönder, och de rikt utvecklade sjösystemen och flottlederna möjliggöra virkesköp äfven från långt aflägsna orter. Från Järnskog och Skillingmark säljes timmer till Noreborgs, Åmotsfors' och Jössefors' bruk inom Jösse härad, och åtskilliga bruk vid Glafs fjorden göra äfven virkesköp i Nordmarken. Förutom vid trämassfabrikerna förädlas mycket virke vid de talrika mindre sågarna, som förekomma öfverallt vid de många vattenfallen. Några större sågverk förekomma endast vid Dals-Ed, Bengtsfors och Töcksfors, där kommunikationsförhållandena äro gynnsammare.

De som först började tillgodogöra sig Vedbo och Nordmarks häraders stora skogstillgångar voro norrmännen, och i synnerhet Saugbrugsforeningen i Fredrikshald. Detta sistnämnda bolag började sina skogsköp redan på 1870-talet, och många hemmanslotter inköptes under detta årtionde för ett pris, som är ytterst obetydligt jämfördt med nuvarande skogsvärden. Deras egendomar torde för närvarande representera kanske den tiodubbla inköpssumman, hvartill dessutom komma de rikedomar som tillförts bolaget genom de årliga afverkningarna. Bönderna hade på denna tid ingen blick för skogens värde, och för de flesta var det under dåvarande tryckta förhållande synnerligen begärligt att få kontanter, hvarmed de kunde hjälpa upp sin dåliga ställning. Som förut nämnts, var det många som begagnade de summor, de vid försäljningen erhöillo, till att, sedan de betalat sina skulder, komma öfver till Amerika. Vid ett rättvist bedömande af bolagsförvärfvens — särskildt norrmännens — betydelse för dessa trakter bör man erinra sig, att speciellt Saugbrugsforeningen uppträdde som köpare till de förut så godt som värdelösa skogarna på en tid, när befolkningen befann sig i yttersta trångmål och i största behof af andra inkomster än dem, som åkerjorden kunde lämna, och att de i gränstrakterna begynnande afverkningarna lämnade mycket välbehöfliga biförtjänster. För närvarande äger bolaget, såsom redan nämnts, omkring 35,000 tunnland och delar af ett 50-tal hemman i socknarna Ärtemark, Laxarby, Steneby, Vårvik, Håbol, Nössemark, Dals-Ed, Torrskog, Blomskog, Trankil, Fågelvik, Silbodalen, Sillerud, Holmedal och Töcksmark, med de största arealerna i Nordmarken och de fyra sista socknarna. Skogarna sköttes planmässigt och med stor omtanke för framtiden, och det allmänna omdömet är, att dessa äro de bäst skötta inom hela området. Men äfven andra norrmän ha betydande domäner, särskildt i Östervallskog, där omkring 9,000 tunnland mark för närvarande äro i norsk ägo. Åtskilliga norska skogsköp gjordes år 1906, strax före ändringen i lagen angående norsk mans rätt att besitta egendom i Sverige.

Dessutom köpa norrmännen inom hela området stora kvantiteter virke. Den storartade utveckling, som den norska trämassindustrien

nått i trakterna kring Fredrikshald och Sarpsborg, har förorsakat, att man börjat lida brist på råmaterial och blifvit tvingad att köpa virke från allt längre bort belägna orter. Det är då naturligt, att man i första hand riktar sitt intresse på de närliggande svenska skogarna, i synnerhet som kommunikationerna för förslande af virke till Norge och sedermera från gränsen till industriorterna äro rätt goda. Timret flottas vanligen till Stora Le eller någon annan gränssjö, hvarefter man har ett rikt utveckladt flottledssystem att tillgå nedåt Fredrikshald m. fl. orter, där det förädlas och sedermera utskeppas. Normännens bättre ställning med afseende på kommunikationer gör, att de många gånger vid skogs- och timmerköp kunna betala betydligt mera än svenska bolag och svenska uppköpare. Det framhölls allmänt, hvilken nationalförlust som tillfogades Sverige genom att skogarna på detta sätt oftast i oförädlad form gingo öfver till Norge, och hvilka rikedomar skulle bevaras åt landet genom förädling inom svenskt område.

En omständighet af principiell betydelse framhölls i ett par af gränssöcknarna i samband med den stora timmerexporten till Norge. Som supplement till den nya lagen om vården af enskildes skogar utkom år 1903 en kungl. förordning angående skogsvårdsafgifter för virke och trävaror, som per järnväg eller ångbåt fraktas ur landet. Strax efter att förordningen år 1905 trädte i kraft, lade en gränssidare i Dalarna för att erhålla prejudikat beslag på virke tillhörigt Saugbrugsforeningen i Fredrikshald och fodrade ofvan stadgade afgift. Beslaget blef emellertid upphäfdt, då virket, som flottades ur landet, formellt ej kunde beröras af förordningens bestämmelse om trävaror, som per järnväg eller ångbåt fraktas ur landet. Man ansåg, att förhållandena i gränstrakterna kräde en skyndsam rättelse af detta förbiseende och utsträckning af förordningen till virke, som flottas eller per landsväg föres ur landet. Rättelse i ofvan berörda afseende har äfven nyligen blifvit gjord genom en ny förordning af den 13 dec. 1907, mot hvilken dock enligt i dagspressen synliga uppgifter åtskilliga anmärkningar riktats, särskildt på grund af den mycket omständliga kontrollapparaten vid stämpling och märkning. Det framhölls, att man genom lämpligt afpassad skogsvårdsafgift för obearbetadt virke hade ett medel i sin hand, hvarigenom vederbörande tvingades att inom Sverige på ett eller annat sätt förädla skogsprodukterna och därigenom ge anledning till en ökad industriell verksamhet i dessa bygder.

Det bör för öfrigt påpekas, i hvilken hög grad det ekonomiska lifvet och utvecklingen i synnerhet förr varit baserad på norskt kapital. En stor del af skogarna har exploaterats af norrmän, och det stora järnmanufakturverket Mustadfors är ett norskt företag. Aktiemajoriteten i Dalslandsbanan, som ju har sin utfartsort till

hafvet i Fredrikshald, är norsk, och sjöarna Stora Le och Lelången trafikerades förr af ett bolag med öfvervägande norskt kapital. De svenska gränstrakterna kunna betraktas som ett uppland till Norge, hvarifrån rikedomarna flutit ned till de norska kuststädernas sågverksägare och exportörer. En oegentlighet beträffande de norska skogsafverkningarna, som dock äro en betydande industri är den, att de hitintills undgått hvarje beskattning. Att rättelser härutinnan måste vidtagas, är naturligt, då man sysselsätter en stor arbetarskara utan att på något annat sätt än genom fastighetsskatt deltaga i kommunernas ofta nog ganska betungande utgifter för skolor, fattigvård o. s. v. Man har äfven fått ögonen öppna för detta missförhållande, och med stöd af ett gammalt prejudikat har man just i år i Sillerud upptaxerat Saugbrugsforeningen för inkomst af rörelse inom socknen, och exemplet kommer nog att efterföljas af andra socknar.

Hvad de i enskild ägo varande skogarna beträffar, så förekommer mångenstädes öfverafverkning. Allt flera bönder falla offer för spekulationslusten och de höga virkespriserna och utnyttja sina skogar till det yttersta. De, som upphöra med sitt landtbruk eller låta detta gå vind för våg för att i stället ägna sig åt skogs- och timmeraffärer, bli allt talrikare, och så snart en handlande skaffat sig ett litet kapital, ägnar han sig gärna åt jobberi i skogsegendomar. De mångenstädes högt uppdrifna priserna på dylika verka alltför lockande äfven på den, som i det längsta velat behålla sin fäderneärfda hemmansdel. Särskildt i de på kommunikationer vanlottade gränstrakterna blir man alltmera benägen att mottaga de fördelaktiga köpeanbudena och säljer sin gård för att ofta köpa sig en annan inåt landet, där egendomspriserna äro lägre och kommunikationerna bättre. På detta sätt bli allt flera gårdar, där den ena bondegenerationen efter den andra brutit mark och offrat svett och möda på jordens skötsel, föremål för den spekulerande industrien eller skogsjobbaren, och sekellångt arbete och kultur tillspillo gifves, då åkerns skötsel hädanefter ofta blir den sämsta möjliga. Men äfven om uppenbar rofdrift förekommer, minskas betydelsen här af af skogsjordens stora bördighet och den nuvarande skogslagen, som anses ha verkat ytterst godt i dessa trakter. Före denna lags tillkomst torde mångenstädes skogssköfving ha förekommit. Vidsträckta kalmarker, som för all framtid äro omöjliggjorda för skogskultur, bära vittne om föregående tidens misshushållning. Särskildt i Töftedal har denna rofdrift i förening med skogseldar bidragit att ödelägga stora vidder.

Torpere och lägenhetsinnehafvare.

Jordtorpere och lägenhetsinnehafvare finnas för närvarande i så litet antal, att de ej spela någon roll för det praktiska syftet af en

undersökning sådan som den föreliggande. De förutvarande förhållandena voro dock helt annorlunda och ha ytterst stort historiskt intresse. Jordtorpens och backstugornas antal var i *Vedbo* synnerligen stort vid tiden för emigrationens början. Den allt talrikare befolkningen nödvändiggjorde jordupplåtelse öfverallt i bygderna på de flesta gårdar, äfven långt uppe i skogarna. Skogsmarken röjdes och nyodlades för att ge en knapp bärgning åt de stora torparfamiljerna. Det var naturligtvis bland dessa, som nöden och svårigheterna att slå sig fram blefvo störst, och där man under nödåren måste gå omkring i bygderna och tigga och för öfrigt svälta. Från alla socknar i *Vedbo* uppgifves, att torparklassen minskats oerhört under den sista mansåldern. De stora barnskarorna i torparkojorna hafva sökt sin utkomst i främmande trakter; sönerna ha gått till industrien vid Dalslands kanal eller i städerna, till Norge eller Amerika, och döttrarna ha hufvudsakligen begifvit sig till städerna. När så den gamle torparen dött, har det ej funnits någon, som velat öfvertaga torpet mot att ikläda sig dagsverksskyldighet, som ställde sig alltmer ofördelaktig, ju *högre* arbetsförtjänsterna och ju *rikligare* arbetstillfällena blefvo. Den som möjligen spekulerade på ett ledigt torp, ville erlægga arrendet i form af kontanter, med 50 kr. eller däromkring för ett medelgodt torp. Då sålunda ägaren ej erhöll den för honom behöfliga arbetskraften annat än till gängse dagspris, och ofta nog endast med stor svårighet, och i stället fick en summa som knappast gaf vederlag för underhållningsskyldigheten af byggnaderna och det bränsle och stängselved, som torparen måste ha, är det naturligt, att han i stället slog ut torpet. Om det låg lämpligt, brukade han det själf, men besådde åkerjorden till skogsmark eller använde den till betesmark om det låg längre afvägset från gården. Torparklassens försvinnande får sålunda tillskrifvas, dels hufvudsakligen torparne själfva, hvilka skyndade att söka de bättre utkomstmöjligheter, som erbjödos på andra håll, dels äfven jordägarna, som i samband med skogens stigande värde insågo, att detta slags arbetskraft blef allt mera dyrlejd och ekonomiskt ofördelaktig. Några siffror för torparnes antal år 1865 kunna ej här lämnas, men från alla håll bekräftas, att stora massor af torp försvunnit, och att de som återstå, endast äro en obetydlighet. År 1900 funnos 849 jordtorp och mindre lägenheter mot 3,091 bruksdelar. Det är förut omnämndt, hurusom i synnerhet Saugbrugsforeningen sträfvat efter att bli af med sina skogstorp. På hvar och en af gårdarna Strand och Bälånäs (*Dals-Ed*) ha 6 å 7 torp blifvit utslagna, och på samma sätt annorstädes. I Bäcke och Steneby socknar äfvensom på Gustafsfors och Skåpafors samt på de flesta prästgårdar har man dock ett betydligt antal torpare kvar, och någon större minskning har ej där ägt rum. För att få behålla den välbehöfliga arbets-

kraften har ägaren gått in på arrendets erläggande i kontanter, hvilken arrendeform är den nästan utan undantag förekommande, d. v. s. kontraktet föreskrifver en kontant summa, som dock nästan alltid erlägges i form af dagsverken till gällande dagspris. Ehuru man i Steneby sett exempel på att unga män, som utvandrat till industrien, återkommit och blifvit torpare, äro dock svårigheterna att få dylika äfven här ganska stora, och det är endast på de större bruken, t. ex. Billingsfors, där biförtjänsterna äro synnerligen stora, som man kan hålla torpen besatta. Vid Baldersnäs (Steneby) har det visat sig rätt svårt att få torparna kvar, och åtskilliga ha löst sina torp till egna hem. På den stora gården Vättungen vid Bäckefors ha torparna och deras söner stora förtjänster bl. a. vid omlastningar vid stationen, som är knutpunkt mellan den smalspåriga Uddevalla—Lelångenbanan och den bredspåriga Dalslands järnväg. Deras ställning kan anses ganska god, en hade t. o. m. två hästar och sex kor. Den stora folkminskningen i Vedbo får hufvudsakligen skrivas på försvinnandet af de talrika torparna och deras barn, och de, som ännu finnas kvar, hafva en ekonomisk ställning, som knappast skiljer sig från småböndernas.

Otvifvelaktigt ställde mellanrikslagens uppsägande och därmed förenade prisförhöjning på mjöl den egendomslösa befolkningen i en ännu brydsammare ställning, och denna inverkan sträckte sig äfven till de mindre småbönder, som trots sitt jordbruk i större eller mindre utsträckning nödgades köpa denna vara. Att denna omständighet inverkade på torparklassens försvinnande, betonades på åtskilliga platser i Vedbo.

Förhållandena i *Nordmarks* härad skilja sig väsentligen från de ofvan relaterade. Medan vi i Vedbo år 1900 hade 849 torpare och innehafvare af mindre lägenheter, är samma siffra för Nordmarken 224. Efterforskningar utrona visserligen, att vi här fordom haft flera torpare än nu, men ej alls i samma utsträckning som i Vedbo. För närvarande finnas dylika hufvudsakligen på prästgårdarna och vid bruken, och de bönder, som ha sådana, äro sällsynta.

Några statare ha egentligen aldrig förekommit inom det undersökta området. I en eller annan trakt skaffar man sig numera dylika på större gårdar, t. ex. Koppoms bruk. Statarna därstädes hade ofta stor familj och befunno sig i tryckta omständigheter. De sågo ofta sin skuld till brukshandeln växa till stora summor utan att kunna likvidera den, då den emellertid blef afskrifven utan vidare.

Backstugusittarnas antal är ytterst obetydligt, och de, som finnas, äro ofta understödstagare. Backstugusittarna hafva naturligtvis ej ens förr, då de voro talrikare än nu, spelat någon roll vid emigrationen, då de befunnit sig i alltför små ekonomiska förhållanden, och detta gäller äfven om statare och därmed jämförliga jordbruksarbetare.

Jordbrukarnes ekonomiska ställning.

För att bilda sig ett omdöme om den ekonomiska ställningen bland hemmansägarna och arrendatorerna i olika trakter af de båda häradena är det nödvändigt, att man dels tager hänsyn till de biförtjänster, som stå befolkningen till buds, och dels undersöker, i hvad mån man begagnar sig därpå. Som vi förut sett, var det tillgången på biförtjänster, som under de dåliga tider, när emigrationen på allvar tog sin början, blef bestämmande för dess omfattning i olika socknar, så att trakterna kring Bäckefors och Billingsfors — där det trots den dåtida, obetydliga industriella verksamheten dock fanns något arbete för bönderna att tillgå — blefvo mindre utsatta för utvandring. Åtskilliga af de nedlagda bruken efterträddes snart, som redan är nämndt, af trämassefabriker, och de öfriga voro alltför små för att nedläggandet skulle få någon betydelse för traktens ekonomi och för emigrationen. I sammanhang med föregående tiders förhållanden kan anföras, att på ett par ställen förmärks spår af en utdöende hemslojd. I skogsbygderna af Ärtemark och närgränsande delar af Häbol sysslade man förr rätt allmänt med förfärdigandet af halmhattar och korgar, och i Skillingmark tillverkade man ännu kritpipor. Sistnämnda industri infördes af en företagsam skillingmarksbo från Kristiania och förekom förr mångenstädes i socknen och bedrefs ofta nog af kvinnor. De höga arbetsförtjänsterna på andra områden hafva dock numera nästan utrotat dessa arter af hemslojd.

För närvarande ge naturligtvis egna skogsarbeten och jordbrukets ringa omfattning befolkningen god tid att begagna sig af möjliga biförtjänster, och sådana förekomma i allmänhet rikligt. I Vedbo gifva de omfattande skogsafverkningarna för norska bolag, enskilda norska och svenska uppköpare och trämassefabrikerna sysselsättning åt så många, som möjligtvis vilja ha arbete. På vintrarna förekomma skogsbygge och skogskörslor och på somrarna »mosläggning» (hopläggning af virket till flottar), flottning och utearbete vid trämassefabriker och sågverk. I Tisselskog uppgafs, att det var vanligt, att unga bondsöner i någon praktisk yrkesskola utbildade sig och sedermera på bruket och vid stationssambällena skaffade sig extra inkomster som byggnadssnickare, målare o. d. De enda trakter, där man saknade biförtjänster, voro Rölunda, Gesäter och Töftedal, där skogsafverkningarna numera äro ytterst obetydliga. Den arbetsföra ungdomen drog förr i myckenhet till Norge för att skaffa sig tillfällig arbetsförtjänst, och dagspenningen var där ganska hög, så att man ibland på sommaren kunde förtjäna upp till 5 å 6 kr. pr dag. De nuvarande sämre konjunkturerna i Norge och särskildt unionsbrottet hafva emellertid kommit denna trafik att upphöra. I Nössemark, där man mer än annorstädes är hänvisad till tillfälliga förtjänster,

klagades också allmänt öfver den inverkan häraf, som visat sig det sista året, och många bondsöner började i stället söka sig inåt landet och begagna arbetstillfällena, som där gáfvos, t. ex. vid Mustadfors och Långed. I gränssocknarna i Nordmarken hafva många af samma orsak tvingats att se sig om efter arbete på annat håll, och åtskilliga hade på sista tiden begifvit sig till Arvika eller bruken vid Glafs-fjorden. I Nordmarken spela för öfrigt biförtjänsterna lika stor roll för ekonomien i en hemmansägares och framför allt i en arrendators familj. Möjligheterna att få arbete äro äfven talrika, men på ett och annat ställe talades dock om att tillgången till förtjänster var ojämn, då skogsafverkningarna ej alla år voro lika stora. Under vintrar med mindre afverkning hafva på bolagsegendomarna arrendatorerna företrädesrätt till arbete. Det stora bruket Koppom i Järn-skog, som måste frakta sina produkter och råvaror den två mil långa landvägen till Åmot, sysselsätter ett betydande antal bönder och bondsöner med körslor. I Sillerud med dess stora skogsarealer tillhöriga bolag äro de tillfälliga förtjänsterna nästan den hufvudsakliga inkomstkällan, i synnerhet i socknens norra del. Dagspenningen därstädes om vintern var omkring 3 kr. vid skogshygge och om sommaren omkring 2.25 kr. för dem som deltog i flottningen, hvilket är den normala förtjänsten vid skogsarbeten.

Om inkomsterna i allmänhet vid de tillfälliga arbetena äro relativt stora, spela de dock ej den roll man kunde vänta, då de ofta nog försvinna lika hastigt, som de komma. En bondson, som kommer hem med vinter- eller sommarförtjänsten, gör vanligen af med den på mycket kort tid och är ofta nog obenägen för att med någon större ifver deltaga i de dagliga göromålen hemma, så länge penningarna vara.

Som allmänt slutomdöme må dock sägas, att det är de tillgängliga biförtjänsterna, som i hög grad bidragit till att hemmansägareklassen numera kan reda sig ojämförligt bättre än förr.

Om vi öfvergå till en sammanfattande öfversikt af den ekonomiska ställningen för närvarande bland allmogen, har det öfverallt enstämmigt framhållits, att man vid jämförelse med fornatider måste erkänna att förhållandena afsevärdt förbättrats på de sista årtiondena. Medan förut skulder och exekutiva åtgärder voro mycket vanliga, äro de numera af ytterst ringa betydelse. De 40-åriga hypotekslånen, som fordom förekommo ganska allmänt, försvinna alltmera. Visserligen tager man numera i stället i större utsträckning banklån mot borgen och annan säkerhet, men minskningen af hypoteksföreningarnas lån ger dock en ledning vid bedömandet af förhållandena. I Värmlands hypoteksförening erhöles en statistik för inteckningsförnyelserna från Nordmarks härad, som verkställas hvart nionde år, och summan för en nioårsperiod ger då ungefärliga antalet inteckningslån. Under

perioden 1890—1898 förnyades 200 inteckningar, och 1899—1907 var antalet 108. En undersökning af den på jorden hvilande skuldsättningen skulle tvifvelsutan ådagalägga, att denna numera är försvinnande liten mot hvad den förut varit, något som med bestämdhet uttalades i alla socknar. Numera förekomma hufvudsakligen småskulder till landthandlarna, hvilka genom sitt långt gående kreditsystem utöfva en ofördelaktig inverkan. De flesta bönder ha nu för tiden besparingar insatta på postsparbanken och på bankerna i Uddevalla, Vänersborg, Karlstad och Arvika. De nyupprättade filialerna af enskilda banker, som finnas i Bengtsfors, Årjeng och Charlottenberg, ha fyllt ett verkligt behof och komma nog att efterföljas af flere. I Dals-Ed finnes den år 1896 startade Vedbo folkbank, där för närvarande finnas öfver 400,000 kr. inlånade från trakter, som utan gensägelse äro de minst burgna inom de båda häraderna. Detta gäller först och främst om *Rölanda* och *Gesäters* socknar, där man ej haft skogsfortjänster att tillgå utan varit beroende af konjunkturerna inom jordbruket. Det är först numera, långt efter jordbrukskrisen och inskränkingen af den utsträckta hafreodlingen, som bättre förhållanden inträdt. Ännu har man här och hvar skulder på sina gårdar, och en och annan har t. o. m. på den sista tiden utvandrat för att i Amerika förtjäna penningar och göra sig fri från sin gäld. Man har fortfarande liten tillgång till kontanter och måste inskränka sig det mesta möjliga, men förmågan af sparsamhet är synnerligen stor.

Åkerbruket sköttes här ingalunda, som man kunde begära, utan en del af jorden brukades efter föräldrade metoder. Hvad som förnämligast bidragit till att åstadkomma en begynnande uppryckning är de återkomna svenskamerikanerna och pengar från Amerika. En stor del af de nuvarande hemmansägarna har åtminstone någon tid varit i Amerika och därifrån medfört större arbetslust och en större rikedom på initiativ, som ej kan undgå att verka efterföljd äfven bland de hemmavarande landtbrukarna. Det samstämmiga omdömet från befolkningen är, att de från Amerika hemskickade och medförda penningarna mer än något annat förbättrat förhållandena. På poststationen i Fjella (*Gesäter*), som har ett område af omkring 1,000 personer, insättas årligen ungefär 25,000 kr., så godt som uteslutande amerika-pengar, hvilket ger ett ungefärligt begrepp om storleken af denna bygds inkomster från Amerika, äfven om insättningarna en och annan gång äro gjorda för svenskamerikanernas egen räkning. För andra trakter af Vedbo spela ej amerika-pengarna så stor roll som här.

Försvårandet af de ekonomiska förbindelserna med Norge och minskningen af arbetsförtjänsterna därstädes ha i *Rölanda* och *Gesäter* gjort sig kännbar, hvilket i ännu högre grad gäller om *Töftedals* och *Nössemarks* socknar, som ej heller utmärka sig för något större

välstånd. Förbättringar i jordbruket ha svårt att tränga sig fram, och hvad Töftedal beträffar äro skogarna numera snart uthuggna, så att mången bonde för en rätt bekymmersam tillvaro, äfven om man numera har det ojämförligt bättre än förr. Vi ha förut nämnt, att man i Nössemark, med dess ytterst små hemmanslotter, är hänvisad i stor utsträckning till biförtjänster, och att denna socken för närvarande kan anses överbefolkad, åtminstone om man vid bedömandet utgår från jordbrukets nuvarande ställning. Hvad som speciellt i gränsocknarna Töftedal och Nössemark gör befolkningens ställning bekymmersam, är bristen på landsvägskommunikationer inåt Sverige och svenska bygder. I Töftedal måste man ofta, när man skall fara från den ena svenska byn till den andra, begagna sig af norska landsvägar, då inga farbara sådana finnas på denna sidan gränsen. I Nössemark är man, sedan ångbåtstrafiken vid vinterns början upphört, fullkomligt isolerad från beröring med yttre världen, då vägen till Dals-Ed är oanvändbar och lifsfarlig att begagna.

Den i ekonomiskt hänseende bäst situerade trakten i Vedbo härad är *Steneby* socken. Jorden utgöres till stor del af gammal, jämförelsevis bördig frälsejord, och hemmansklyfningen har ej varit så stark som i andra trakter. Medan det i häradet i medeltal kommer 5.1 har åkerjord pr brukare, är siffran för *Steneby* 14.0. Socknen har sedan gammalt varit bekant för sina förmögna storbönder, som alltid skött sina bördiga åkrar med större flit och efter bättre metoder än annorstädes, och som haft de mönstergillt skötta gårdarna *Baldersnäs* och *Dingelvik* som föredöme vid sitt jordbruk. De rika skogstillgångarna och den goda afsättningen till *Billingsfors*, *Mustadsfors*, *Bengtsfors* och *Långed* bidra till att böndernas ställning i denna socken kan karaktäriseras som mycket god. *Ärtemark*, *Lazarby*, *Torrskog*, *Värvik* och *Tisselskog*, ha ju äfven god och bekväm afsättning till industriorterna vid *Dalslands* kanal, utan att man kan spåra någon större uppryckning med afseende på jordbruket. Men dessa trakter hörde för 30—40 år sedan till de fattigare socknarna i Vedbo. Den magra jorden kunde, i synnerhet i de mera aflägsna skogsbygderna, endast gifva en ytterst knapp bärning åt de talrika inbyggarna, så att den nödvändiga emigrationen inträffade, hvilken blef så stor, att den i förening med den till industrien försiggående utvandringen lägger alltför stora hinder i vägen för jordbrukets skötande. Trots detta står dock jordbrukaren sig relativt bra; ingen är rik, men man kan ej heller tala om någon fattigdom, som behöfver drifva befolkningen att i främmande land söka sin utkomst. Samma omdöme torde äfven gälla om *Bäcke*, *Ödsköld*, *Dals-Ed* och *Håbol*.

Inom *Nordmarks* härad torde i allmänhet den jordbrukande befolkningens ställning vara betydligt bättre, och bostäder och lefnads-

vanor antyda större tillgångar än i Vedbo. Visserligen äro i allmänhet gårdarna mycket små och kommunikations- och afsättningsförhållandena dåliga, men med hjälp af skogarna och biförtjänsterna står man sig rätt bra, och jordbruket tycks i allmänhet ej här hafva lidit så mycket som i Vedbo af emigrationen och utvandringen till industrien. Anmärkningsvärdt är det förhållande, som från åtskilliga platser kan iakttagas, nämligen att ett större välstånd ofta nog hör tillsammans med ett uppvaknande större intresse för jordbruket. I *Järnskogs* socken har sedan gammalt jordbruket stått högre än annorstädes och utvecklas än mera efter de föredömen i förbättrade metoder o. d., som gifvas från Koppom, hvars stora åkerarealer skötas med stort intresse, och modern planmässighet. Det hastigt tillväxande Koppoms bruk konsumerar alltmera landtmannaprodukter, och förbindelserna med yttervärlden äro äfven relativt goda, så att *Järnskogs* socken blifvit den mest välbärgade i Nordmarken. I *Karlanda* socken i bygden kring kyrkan, där man ej har så stora skogar utan tvingats att ägna mera arbete åt jordens skötsel, står man sig lika bra och ofta bättre än i den norra delen af socknen, där man tager sin inkomst från de stora skogarna och ej sköter sitt jordbruk så väl. I *Holmedal* ansågs, att de bönder, som sutto på skogfattiga hemman och visade större intresse för jordens skötsel, redde sig bättre än de, som hade skogar och en jämn inkomst af timmerförsäljning och arrenden för vattenfall. Vid genomgående af den kommunala uppbördslängden för socknen visade det sig, att skatterestantierna för dessa senare voro ojämförligt större än för de förstnämnda. Utaf gränssocknarna är den nordligaste, *Skillingmark*, ganska förmögen, tack vare de ovanligt stora skogsförstjänsterna, men de öfriga kännetecknades af ungefär samma förhållanden som gränstrakterna i Vedbo med afseende på kommunikationer o. d. och kunna ej uppvisa något större välstånd. Industrien i Töcksfors och Lennartsfors tyckes dock ha medfört någon uppryckning i den omkringliggande trakten. Den ekonomiskt sämst situerade socknen i Nordmarks härad är utan tvifvel *Sillerud*. Åkerjorden är flerstädes synnerligen karg, och invånarna tyckas dessutom sakna den för nordmarkingen utmärkande företagsamheten. Som ofvan nämnts, står jordbruket synnerligen lågt, hvartill otvifvelaktigt de stora bolagsförvärfven bidraga. Bolagsegendomarna ha ett taxeringsvärde af 568,650 kr. af det sammanlagda fastighetsvärdet 2,682,400 kr. Med nuvarande yttest låga taxeringsvärden på skogsegendomar är bolagsväldets betydelse ojämförligt större än hvad som framgår af dessa siffror. Vi hade år 1900 i allt 72 arrendatorer mot 594 egna brukare, och att döma af den hastighet, hvarmed bolagsegendomarnas tillväxt skett på den sista tiden, är man berättigad att frukta för den själfägande bondeklassens och därmed äfven jordbruksintressets försvinnande. Att det är intres-

set för jordbruk, som förnämligast bidrager till att hålla välståndet uppe, kan man tydligen skönja i det exempel, som denna socken erbjuder. Visserligen lefde befolkningen här, innan skogarna hade något större värde, i mycket fattiga förhållanden och fick ej förr så mycket betalt som nu vid sina skogs- och timmeraffärer, men skogspengarna hafva i alla fall inverkat förvånande litet till förbättrande af traktens ekonomi.

I *Silbodal* äga Saugbrugsforeningen och Gustafsfors egendomar för ett taxeringsvärde af 416,100 kr., och sammanlagda fastighetsvärdet är ungefärligen 2,100,000 kr., men bolagsvärdet har ej här i så hög grad som i Sillerud satt sin prägel på förhållandena. I åkerbruksbygden i själfva Silbodalen kan spåras en betydande uppryckning hvad jordens skötsel vidkommer, hvilket äfven inverkat fördelaktigt på ekonomien. Afsättningsförhållandena äro äfven bättre här än i Sillerud, då ju Årjeng är en af ändpunkterna för trafiken på de stora sjöarna. *Blomskog* uppvisar ett betydligt lägre stående jordbruk, och trots tillgången till skogsförtjänster en mindre burgenhet än de andra socknarna, med undantag af Sillerud. För bedömandet af amerikapengarnas betydelse för dessa trakter kan meddelas, att genom Årjengs postkontor, som omfattar Nordmarks härad med undantag af Järnskog, Skillingsmark och Karlunda, gick år 1906 53,980:s1 kr. i utländska postanvisningar, och dessa penningar kommo nästan uteslutande från Amerika. Ehuru Nordmarken i sin helhet betraktad företer en jämförelsevis god burgenhet, bör ej detta komma oss att glömma, att kanske det nuvarande släktet, som upplefvat trävaruindustriens hastiga uppblomstring, till förfång för kommande generationers rätt tagit alltför hårdt på de stora skogstillgångarna.

Industriarbetarne.

Den industri, som finnes inom området, är nästan uteslutande baserad på skogsafverkningen och utgöres af trämasse- och pappersfabriker jämte några mindre sågverk. Vid Bengtsfors, ändpunkten för Uddevalla—Lelången banan och för sjöförbindelsen å sjöarna Stora Le, Lelången och Silarna, har efter järnvägens tillkomst år 1896 uppblomstrat en industriort, som anses äga c:a 1,000 invånare och har två sågverk, en sulfitfabrik och en elektro-kemisk fabrik. Endast två större järnmanufakturverk finnas, de förut omnämnda Mustadsfors med 416 arbetare — det största förefintliga industriella företaget — och Koppom med 69 arbetare, och dessutom endast några mindre mekaniska verkstäder och gjuterier. För öfrigt finnas några obetydliga tegelbruk, färgerier, bryggerier o. d. Enligt 1905 års

statistik sysselsättas i Vedbo härad 1,124 industriarbetare och i Nordmarks 507. Sedan dess ha tillkommit eller finnas åtminstone för närvarande åtskilliga företag, som ej äro upptagna, t. ex. sågverk i Bengtsfors, Dals-Ed. Dessutom sysselsättas vid trämassfabrikerna många arbetare med virket, innan det kommer in i fabriken, och med lastning och fraktning på kanalen, och dessa äro tydligen ej upptagna. Så t. ex. uppgafs från Billingsfors, där vi enligt statistiken hade 94 arbetare, antalet af verket direkt sysselsatta vara ungefär 200. Ofvanstående slutsiffror böra således afsevärdt ökas, för att man skall få ett begrepp om industriens betydelse.

En fråga, som vid en emigrationsundersökning gifvetvis är af stor vikt, är att utröna, hvarifrån dessa industriarbetare komma, och speciellt att undersöka, om bondsöner visa någon större benägenhet att bege sig till industrien. Från två socknar svarades, att något dylikt vore ytterst sällsynt. Det var Steneby och Järnskog, de två otvifvelaktigt förmögnaste socknarna. Hemmansägaresönerna hade där betydligt bättre framtidsutsikter än annorstädes, och känslan af att tillhöra en fri och själfägande bondeklass kom dem att se ned på industriarbetaren. Från alla andra trakter kunde däremot ej alls någon inneboende större obenägenhet mot industriarbete förmärkas, ehuru man i allmänhet ej gärna kunde förlika sig med sysselsättning inne i fabrikerna utan helst ville ha något utarbete. Hemmansägaresönerna brukade ofta framhålla fördelarna vid industriarbetet, där man endast behöfde arbeta vissa timmar om dagen och omedelbart kom i åtnjutande af sin lön, så att man ej som inom jordbruket behöfde vara beroende af de osäkra inkomsterna från åkern. Vid åtskilliga af verken: Billingsfors, Långed, Koppoms järnmanufakturverk, Gustafsors, Töckfors, Lennartsfors och Hånsfors, utgjordes större delen af arbetspersonalen af gammal bruksarbetarstam, som fanns redan på de förra järnbrukens tid, hvilket ju äfven bevisar, att de gamla järnbrukens nedläggande ej förorsakat någon större utvandring ej ens af dem som närmast berördes däraf. De till industriorterna inflyttade voro i allmänhet från den närmaste trakten, och torparsönerna äro betydligt flera än bondsönerna. Tillströmningen af arbetssökande till de industriella verken är i allmänhet ganska stor, så att man där alltid har tillräckliga arbetskrafter. Endast på ett par enstaka ställen, där arbetsledningen uppgafs lämna åtskilligt öfrigt att önska hvad behandlingen af arbetarna beträffar, var det understundom svårt att hålla arbetskontingenten fulltalig, så att man måste begagna sig af löst, kringdrifvande folk. Det norska järnmanufakturverket Mustadsfors, som startats under det sista årtiondet och bedrifver tillverkning af spik och söm, har c:a 400 arbetare. Ungefär 20 äro norrmän, anställda som förmän, och resten svenska arbetare från alla trakter af Vedbo. Af arbets-

styrkan utgöras c:a 100 st. af kvinnor, som sysselsättas med sortering och inpackning. De äro arbetardöttrar och torpardöttrar ej blott från Steneby, Ödsköld och Tisselskog utan ibland äfven från mera aflägsset liggande socknar, såsom Dals-Ed och Häbol, där denna utvandring till Mustadfors påpekades som en omständighet, som ytterligare försvårade möjligheterna att få kvinnlig arbetskraft vid landtbruket.

Någon mera detaljerad redogörelse för de ekonomiska förhållandena bland industriarbetarna torde ej i detta sammanhang vara nödvändig, då emigrationen bland dem är jämförelsevis liten, och då den, som ibland förekommer, kan förklaras ur mera rent psykologiska motiv. Som allmänt omdöme gäller, att arbetarna ha en ganska god ställning och trifvas jämförelsevis bra, kanske mest till följd af en tillmötesgående och omtänksam arbetsledning. Fackföreningsrörelsen har ännu ej hållit sitt intåg (vid Koppom fanns dock en afdelning af Svenska arbetarförbundet), och ledningen skötes fortfarande i en i bästa mening patriarkalisk anda, under medvetande om plikterna mot en gammal bruksarbetarstam, som i generationer, son efter fader, ägnat ett lif af arbete åt bruket. De flesta företag äro visserligen numera ombildade till moderna, opersonliga bolag, men arbetscheferna äro oftast födda och uppfödda på platsen och ha därför större intresse af att ställa det så bra som möjligt för arbetarna. Löneförhållandena äro rätt växlande. Vid Billingsfors hade fabriksarbetarna lägst 900 kr., och åtskilliga kommo upp till 1,800—2,000 kr. om året. De, som sysselsättas med utearbete, ha lägst 2.40 kr. pr dag. Bostad tillkommer dessutom för alla. Af lönen insättas månatligen 5% på postsparbanken, hvilka medel ej få lyftas utan disponentens medgifvande. På postsparbanken i Billingsfors fanns för närvarande c:a 30,000 kr., hufvudsakligen insatta af arbetare, men åtskilliga ha äfven pengar på deposition i Uddevalla och Bengtsfors. Ungefär 20 arbetare ha på de sista åren med hjälp af sina besparingar uppfört egna hem på bolagets mark, som upplåtits för lifstid mot ett årligt arrende af 10 kr. pr tomt. Billingsfors' bruk var det som otvifvelaktigt erbjöd sina arbetare de största förmånerna, men äfven på andra ställen voro löneförhållandena ungefärligen desamma. I Bengtsfors visade taxeringslängden en årlig inkomst af 600—1,500 kr. för arbetarna, med de lägsta aflöningarna vid sulfitsfabriken och de högsta, med en dagspenning upp till 5 kr., för arbetarna vid den elektrokemiska fabriken. Den årliga genomsnittsinkomsten vid de industriella företagen torde belöpa sig till ungefärligen 900 kr. Vid Töcksfors och Lennartsfors voro aflöningarna i allmänhet lägre till följd af tillverkningens natur (man framställde där teknisk massa), men förmånerna i öfrigt och behandlingen af arbetarna voro sådana, att det där var en ännu större sällsynthet än på andra platser, att någon

flyttade och sökte sig arbete på annat håll. En omständighet, som bidrog att hålla arbetarna kvar, var den nästan öfverallt förekommande beredvilligheten att upplåta mark och förmedla lån för byggandet af egna hem, något hvaraf man i stor utsträckning begagnat sig. Från en och annan arbetare framhölls det betänkliga i att genom förvärfvandet af ett eget hem låsa fast sig för framtiden i ett industrisamhälle, där industrien, utom af vanliga oberäkneliga konjunkturförhållanden, äfven är beroende af en skogstillgång, som lätt löper fara att bli uttömd, så att driften måste inskränkas eller kanske t. o. m. nedläggas.

En sak, som medverkade till det relativt stora välståndet bland arbetarna, var den allmänt utbredda nykterheten. Vid Billingsfors och åtskilliga andra fabriker voro ända till 90 % af arbetarna medlemmar af absolutistiska föreningar, och de öfriga mestadels äldre arbetare, som i alla fall förde ett ordentligt lefnadssätt. I detta sammanhang bör en omständighet anföras, som gaf anledning till talrika klagomål, nämligen de på sista tiden anlagda ölbryggerierna i Bengtsfors, Gustafsors och Årjeng. Dessa hade ytterst ofördelaktigt inverkat på de förut lugna samhällena och gifvit upphof till ett tilltagande fylleri och därmed förenade oordningar och slagsmål.

Den nuvarande emigrationen och dess orsaker samt botemedel.

Den nuvarande emigrationen har en utsträckning och fördelning, som visserligen ej i detalj kan förklaras ur traktens komplicerade näringsförhållanden men dock nödvändiggör påpekandet af vissa drag.

Den väldiga utvandrarströmmen kommer nästan uteslutande från den jordbrukande klassen. Medan massor af bondsöner och bonddöttrar, förmögna och mindre välbärgade i samma utsträckning, årligen söka sin lycka på andra sidan hafvet, är det endast mera sällan som industriarbetaren emigrerar, och när det någon gång sker, är det oftast skäl af privat natur, som förmått honom därtill.

Ehuru de ekonomiska förhållandena numera äro betydligt mera utjämnade än förut, kan man i stort sedt tala om en mindre emigration inom de trakter, som närmare beröras af den nutida industrien, d. v. s. socknarna omkring Dalslands kanal och Järnskog. Att sådana socknar som Rölunda, Gesäter och Sillerud, trots de nuvarande, betydligt större ekonomiska möjligheterna, dock förete en stadigt sjunkande folkmängd, beror till en del på den forna starka utvandringen under dåtida dåliga konjunkturer, som tyckas ha knäckt jordbrukets förmåga af bärighet och framför allt medfört den traditionen i ungdomens uppfattning, att de, när de skola ut i lifvet, nödvän-

digttvis måste söka sin lycka i Amerika. Den större emigrationen i Vedbo kan likaledes ej förklaras annat än ur de historiska förutsättningarna.

Det förtjänar dessutom att anmärkas, att man öfverallt haft den uppfattningen, att emigrationen efter sekelskiftet gjort sig betydligt mera kännbar än årtiondet förut, och att man i synnerhet i gränssocknarna är beredd på att den skall antaga ännu större dimensioner till följd af genom unionsbrottet inträdda, försämrade förhållanden.

Öfvergå vi till den nuvarande emigrationens orsaker, sådana som de framhållits af traktens befolkning, bör det först understrykas, att man i allmänhet ingalunda kunde tala om någon ekonomisk nöd eller ekonomiska svårigheter, som i likhet med förhållandena under föregående tider tvinga befolkningen att utvandra för att i Amerika eller i andra främmande land söka sin utkomst. Allestädes påpekades, att ställningen nu vore afsevärdt bättre än fordom och ingalunda sämre än i andra delar af vårt land, där man ej kan spåra någon större emigration. Att utvandringen emellertid bör ledas tillbaka till jordförhållanden och är nära förknippad med dessa, torde redan af hvad i det föregående är sagdt om den starka hemmansklyfningen, jordbrukets efterblifvenhet m. m. vara tydligt, men det återstår dock att ge en framställning af frågan, sådan den ter sig från befolkningens egen ståndpunkt. De olika meningarna om hvad som för närvarande mest bidrager till att emigrationen har så stor omfattning kunna ju divergera i mångt och mycket, men i stort sedt ha dock framkommit vissa hufvudpunkter.

Vi ha förut sett, huru gårdslotterna på grund af den starka hemmansklyfningen och talrika jordafsöndringarna kommit att bli allt mindre, särskildt i Nordmarken, så att de för närvarande ha en storlek, sådan att deras innehafvare först med tillhjälp af biförtjänster kunna skaffa sig tillräcklig bärning. När på en sådan gård en talrik barnskara uppväxer, är det numera i de flesta fall omöjligt, att den efter föräldrarnas död skulle kunna styckas mellan syskonen och gifva dem alla uppehälle. Om man hade lust att öfvertaga den i sambruk, skulle det naturligtvis vara betydligt fördelaktigare. (Under resan påträffades många gårdar, som sköttes i sambruk af flera syskon, och dessa redde sig i allmänhet utmärkt, ofta nog till graunnarnas förvåning, och uppvisade ett väl skött jordbruk.) Men det gamla bondearistokratiska åskådningssättet att vilja bli en fri och oberoende man på egen torfva, nedärfdt från flera generationer, som alltid haft för vana att vid arfskiften stycka egendomen, så att hvar och en fick sin rättmättiga andel med fri och oinskränkt besittningsrätt, detta åskådningssätt har svårt att vänja sig vid tanken på sambruk äfven i de fall, då sådant skulle vara

fördelaktigt. Redan tidigt vaknar hos ungdomen begäret att söka få en oberoende ställning. Man söker så fort som möjligt komma från hemmet, där man vanligtvis endast får obetydliga kontanter att röra sig med och där man ej vill nedlägga arbete på den jord, som man i en framtid måste lämna för att söka sig utkomst på annat håll. Af samtalen med befolkningen framgick, att bonden ofta ser ned på industriarbetaren och ej kan förlika sig med hans beroende ställning och därför afvisar hvarje tanke att inom industrin skaffa sig sitt uppehälle. De, som möjligen skulle vilja bli industriarbetare, finna, att man vid fabrikerna i allmänhet har fullt upp med folk, och att någon utvidgning af rörelsen ej under nuvarande kommunikationsförhållanden är tänkbar. Att det längre inåt landet möjligen kan finnas arbetstillfällen, därom är han fullständigt okunnig, och då är det naturligt, att han beger sig till Amerika, där han vet, att arbetstillfällena äro många och goda, och där anförvanter och grannar på kort tid skaffat sig en oberoende ställning och nått ett välstånd, som är otänkbart hemma i Sverige. Den ofvan framhållna tankegången och obenägenheten för att i hemlandet få en utkomst annat än som fria och oberoende hemmansägare framhölls i synnerhet i Nordmarks härad och bestyrktes af det faktum, att därstädes ej förekommit så talrika torp- och jordupplåtelse, då utskiljandet af ett egendomslost jordproletariat alltid hämmats genom en starkare hemmansklyfning. I närheten af åtskilliga industricentra, företrädesvis i Vedbo, torde emellertid denna känsla af samhörigheten med fädernetorfvän och det nedärfda begäret efter en fri och oberoende ställning ej göra sig märkbart gällande. Den lifliga beröringen med industrien, som ger många tillfällen till biförtjänster och ekonomiska resultat, vida öfverstigande jordbrukets förmåga, kan ej undgå att inverka på allmogens uppfattning. För närvarande försiggår nog en ombildningsprocess i åskådningssättet, som visar sig i en större benägenhet hos bondsönerna att bege sig till industrien, där de lockas af den högre aflöningen, som de kunna komma i åtnjutande af omedelbart efter sitt arbete. Denna industrialisering i hemmansägarens uppfattning och det ökade begäret efter förtjänster i reda penningar, hvilket alltid lätt medföljer en uppväxande industri, har gjort ett märkbart intrång på den gamla bondearistokratiska uppfattningen af plikterna gentemot fädernetorfvän. Men man måste nog i alla fall ge dem rätt som påstå, att det öfvervägande flertalet af emigranter helt säkert skulle ha förblifvit hemma, om de haft möjligheter att få en egen torfva, där de kunnat blifva något sänär besutna.

Att jordbrukets efterblifvenhet äfven förorsakar ett större begär att utvandra och att en ömsesidig *växelverkan mellan dåligt skött jordbruk och emigration* förefinnes, därpå gifvas alltför påtagliga

bevis. Framför allt kan naturligtvis ej fädernas ständiga klagomål öfver hur usel landbrukarens ställning är underlåta att bibringa det uppväxande släktet den uppfattningen, att jordbruket är den sämsta tänkbara förvärfskällan. Föräldrar, som af en eller annan anledning ej kommit att utvandra utan ägnat hela sitt lif åt fädernegårdens skötsel och förkofran, ge ofta sina barn respengar för att de i Amerika skola kunna få en bättre ställning än här hemma. Denna tämligen genomgående undervärdering af möjligheterna i hemtrakten, som ungdomen under sin uppväxttid fått höra, kan ej undgå att göra starkt intryck.

Vi ha i det föregående sett, huru de med åren allt talrikare bolagsförvärfven af jordegendomar ofta äro förbundna med jordbrukets tillbakagång och åtminstone i vissa trakter hota att undantränga det själfägande bondeståndet. Det är naturligt, att benägenheten att utvandra hos bolagsarrendatorernas barn skall vara om inte större så ändock åtminstone lika stor som hos hemmansägarens söner och döttrar, ty de förra ha i allmänhet sämre förmögenhetsställning och ännu mindre utsikter för framtiden och bindas ej af känslan af bofasthet utan falla ytterst lätt offer för lusten att utvandra. De mindre brukarnes ställning under Saugbrugsforeningen hade dessutom under den sista tiden enligt allmänt omdöme blifvit sämre än förr; särskilt klagade man öfver att bolaget numera var synnerligen obenäget att underhålla åbyggnader. Arrendatorerna och deras söner äro ju dessutom helt och hållet beroende af de inkomster, som bolagen kunna gifva. Som exempel på att misshälligheter mellan arrendatorer och bolagen kan föranleda utvandring kan anföras, att på en af Saugbrugsforeningens egendomar i Töcksmark 6 å 7 personer våren 1907 emigrerade på grund af uppkomna tvistigheter med bolaget. Att arrendatorer och deras familjer äro mera predisponerade för emigration än själfägande bönder, framhölls i synnerhet beträffande Sillerud, som ju har att uppvisa betydande bolagsförvärf. De flesta bolagsköpen äro visserligen af ganska sent datum, många brukare utgöras af de gamla ägarna till gården, hvilka ofta sitta med besparingar, och dessutom ha skogsafverkningarna varit mycket stora på den sista tiden och gifvit talrika biförtjänster, hvilket allt inverkat, att man ännu ej bland dem kan tala om någon i ögonen fallande emigration. Men farhågorna för att arrendatorsklassen därstädes i en framtid skall ge upphof till en betydande utvandring äro otvifvelaktigt mycket välgrundade.

Visserligen äro de i det föregående framhållna bristerna i traktens näringsförhållanden många gånger af sådan art, att de förklara hvarför en emigration fortfarande förekommer, men att den ännu har en så vidsträckt omfattning, det torde i främsta rummet få tillskrivas *psykologiska orsaker*, nämligen sådana, som ligga i för-

bindelserna med Amerika och släktingarna därstädes. När man betänker, att de personer, som ej i Amerika ha närmare anförvanter, bröder, systrar, föräldrar eller barn, äro ytterligt sällsynta — under mina resor i bygderna lyckades åtminstone ej jag träffa någon dylik, — kanske man förstår betydelsen häraf. Förbindelserna mellan släktingarna i Amerika och hemlandet uppehållas först och främst genom en liflig brefväxling. Svensk-amerikanen försummar i dessa bref ingalunda att frambålla fördelarna i de amerikanska förhållandena och öfverdrifver dem ej sällan. Det är uppgiften om huru många dollar han förtjänar om dagen och de relativt billiga lefnadsomkostnaderna, som för honom blir det väsentliga innehållet i brefvet och äfven för de hemmavarande, som genast multiplicera inkomsterna med 3.75 och anställa jämförelser med de svenska förhållandena, som då komma ohjälpligt i efterhand. Visserligen heter det ej numera som för några tiotal år sedan: »Här kan man så gott som gratis få jord på ömse sidor om järnvägsskenorna, jord, som man ej behöfver vare sig gödsla eller utdika», men de påstådda utkomstmöjligheterna äro i alla fall sådana, att man omöjligen kan undgå att längta bort från de små förhållandena här hemma och bege sig dit öfver för att förtjäna ett kapital. Som brefvet dessutom ofta slutar med uppmaning till de hemmavarande att komma öfver och mottaga en anställning, som man lätt kan skaffa, och med erbjudande af respengar, är det underligt, att ens någon kan undgå frestelsen att resa öfver till Amerika och där pröfva sin lycka. I synnerhet äro naturligtvis brefven från den första Amerikatiden, då man ännu endast hunnit fästa sig vid de amerikanska löneförmånerna och ej kommit till insikt om att det gamla hemlandet dock kan bjuda förmåner, som saknas därute, uppfyllda af öfverdrifna blomstermålningar. »Kasta yxan, spaden eller hvad du håller i handen», började ett bref från en nyss utvandrad, »och kom genast hitöfver!» — Denna emigrantvärning bland hemmavarande är synnerligen stor, och så fort någon kommit öfver till Amerika, skickar han ofta biljett till en broder eller syster, och på samma sätt komma ej blott de flesta af syskonen öfver utan äfven bekanta från samma by. Denna lätthet att få biljett eller respengar bidrager naturligtvis i hög grad till utvandringen. I sammanhang med brefväxlingen bör en omständighet påpekas. Åtskilliga af emigranterna misslyckas, och hemflyttade svensk-amerikaner kunna berätta många exempel härpå, men sådana låta i regel aldrig höra af sig, och man är för öfrigt mycket obenägen att omförmåla tillfälliga motgångar. På detta sätt får man här hemma i de flesta fall allt för litet begrepp om skuggsidorna i det amerikanska lifvet och tager ensidigt intryck af emigranter, som komma till välstånd och förmögenhet.

Öfverallt i bygderna finnas talrika svensk-amerikaner, som kommit hem med en sparad slant och öfvertagit fädernegården eller köpt sig en egendom, och dessa äro ännu mera påtagliga bevis på de goda förhållandena på den andra sidan hafvet. De försumma ej att dagligen för de hemmavarande framhålla, hur efterblifvet hemlandet är i jämförelse med Amerika, hvilket äfven förspörjes vid de talrika besök, som svenskamerikanerna gärna aflägga i hembygden. Om de närmaste delarna af Sverige och arbetstillfällena därstädes känner man föga eller intet, medan däremot alla dagligen och ständligen höra Amerika framhållas som det land, där det bjudes oanade möjligheter för framtiden, där anhöriga och bekanta på kort tid samlat rikedomar, och där man lätteligen kan förtjäna 7 kr. mot 2 kr. här hemma. Ett litet drag, som nog är mera än en tillfällighet, må omnämnas till belysande af den bland allmogen rådande uppfattningen. Jag besökte en dag en småbrukare, som ansågs vara bland de mest intresserade i sin trakt, och talet rörde sig om småbrukets ställning och framtida möjligheter, och han talade entusiastiskt om huru mycket mera jorden skulle kunna gifva, blott insikten härom hos befolkningen kommit till medvetande och gifvit upphof till en fullt rationell skötsel. Han tycktes fylld med förhoppningar om att de goda löften för framtiden, som spårades, nog skulle infrias. Samtalet kom mot slutet in på privata förhållanden, då han meddelade mig, att han skulle sända sin äldste son till Amerika. Dels ville han låta denne undgå den långa värnplikten, hvilken han — som jag vill minnas — hoppades skulle bli upphäfd, men det väsentligaste skälet var, att han ville, att sonen skulle ut och förtjäna sig något att reda sig med. Hemmansägaren ifråga ansågs ganska välbärgad, så att en resa till Amerika var långt ifrån nödvändig. Han hade själf under ett långt lif motstått lockelsen att resa ditöfver och i stället med ifver och intresse förkofrat sitt jordbruk samt visat att detta lönade sig, men när det för honom gällde att bereda sonen en framtid, då låg tanken på Amerika närmast. Liknande erfarenhet gjordes äfven på ett annat ställe.

De svenska tjänstflickorna äro ju mycket eftersökta i Amerika, och de hemmavarande kvinnorna äro därför ofta utsatta för synnerligen energiska öfvertalningar från bekanta i Amerika, som för egen eller andras räkning erbjuda dem tjänst. Till kvinnornas emigration inverkar också begäret att få gå fint klädd och öfriga förmåner, hvaraf man därute kan komma i åtnjutande. Bekanta svensk-amerikanskor uppvisa vid sina besök i hemlandet eller på hemskickade porträtt en oanad elegans, som ej kan undgå att göra intryck.

Det bekanta faktum, att svensk arbetskraft i Amerika noteras synnerligen högt, och att rikliga arbetsmöjligheter i allmänhet stå svenskarna till buds, bör man äfven taga i betraktande. En hemkommen svensk-amerikan, som i flere decennier varit förman vid ett amerikanskt sågverk och haft talrika förbindelser med amerikanska arbetsledare, berättade, att han nyligen från en dylik erhållit ett bref med uppmaning att om möjligt söka skaffa 60 svenska arbetare till ett företag. Till ökningen af emigrationen under de senare åren efter sekelskiftet bidrager nog den omständigheten, att de tio sista åren, särskildt i Amerika, kännetecknats af ett oerhördt uppsving på alla områden och en stor utvidgning af den industriella verksamheten och stegrade löner, som mer än vanligt lockat arbetskraft från främmande land.

Ytterligare ett exempel på de rent psykologiska faktorer som för närvarande kunna sägas vara de hufvudsakligen bestämmande, må anföras. För åtskilliga år sedan utvandrade från Ärtemark till Alaska en hemmansägareson, som lyckades upptäcka några mycket gifvande guldfält, så att han inom kort blef mycket rik. Hans förmögenhet uppskattas till flera millioner. Det är tydligt, att ryktet om hans oerhörda tur skulle väcka verklig sensation i hembygden och oemotståndigt locka traktens ungdom att äfven fresta lyckan. Samtliga personer därstädes, som besöktes för upplysningars vinnande, försummade ej att först och främst framhålla, att »guldkungen» spelade en mycket stor roll för utvandringen från socknen. När för öfrigt under tillfälliga samtal med traktens befolkning talet kom in på Amerika, visade det sig, att han blifvit en nästan mytologisk person, som i sig förkroppsligade alla drömmar om de möjligheter till lycka och rikedom, som Amerika ensamt kan skänka, och för hvilkas ernående ej börd och förmögenhet vore nödvändiga förutsättningar såsom i hemlandet.

Frågan om den nuvarande *värnpliktens* inverkan på emigrationen var föremål för mycket skiljaktiga meningar, och någon bestämd uppfattning beträffande densamma var mycket svår att ernå. En sak torde emellertid kunna fastslås som faktum, nämligen att utvandringen åren 1902, 1903 och strax efter den nya härordningsreformen varit mycket starkare, än hvad den förut varit, och ofta starkare, än hvad den sedermera blifvit. Så t. ex. utvandrade år 1902 från Silbodals socken 58 personer, medan siffran sedermera hållit sig kring 20—30, och af dessa 58 hade sannolikt åtminstone ett tiotal utvandrat hufvudsakligen för värnpliktens skull. Många personer, som hänvisat till en liknande ökning strax efter 1892, hafva därför framhållit, att det endast är under dylika öfvergångsperioder, som värnplikten kan sägas ha någon större betydelse. Att den naturligtvis i hög grad bidrager till utvandringslusten, kunde

de ej förneka, men andra orsaker voro dock de hufvudsakligen bestämmande, och den har endast allmän betydelse därigenom, att man passar på att utvandra före dess fullgörande. Många fall påvisades äfven, där man trots erbjuden plats i Amerika dock före afresan fullgjorde värnpliktstjänstgöringen. Andra däremot betonade mycket starkt den uppoffring af tid och pengar, som exercisen medförde och som vållade synnerligen stora svårigheter i mindre välbärgade hem och i trakter, där större brist på arbetskraft var rådande, och framhöll att jordbruket härigenom råkat i ännu större betryck. Allmänt förspordes, att värnpliktens fullgörande föresväfvade ungdomen som en tid, då de skulle behandlas ej som fria medborgare utan som offer för officérarnes ofta hänsynslösa godtycke. De återvändande beväringarne medföra vid sin hemkomst från lägerplatserna talrika berättelser om dålig behandling, som verkat särskildt upprörande på dessa bondsöner, som äro vana vid ett fritt och oberoende lif. Dessa berättelser spridas sedermera och förfela ej att göra sin verkan. Åtskilliga bli öfveransträngda och nedbrutna för lång tid, och den militära läkarvården var synnerligen impopulär. En förbättring i sistnämnda hänseende torde vara viktigast, och man framhöll, att landets ungdom vid fullgörandet af sin medborgerliga plikt åtminstone kunde fordra, att den ej genom brister i läkarvården riskerar sin hälsa. Att ungdomen själf vid talet om emigrationen ofta starkt framhöll värnplikten, behöfver emellertid ej hindra, att andra faktorer äro de hufvudsakligen inverkan. Man kunde ingalunda värja sig för den tanken, att det myckna talet om värnplikten som orsak till utvandringen mången gång verkade som om det erhållits från tidningspressen och andra, som utan att ha sett förhållandena på närmare håll varit benägna att öfverdrifva betydelsen häraf. Som slutligt omdöme må sägas, att om värnplikten plötsligen upphäfdes, detta knappast skulle inverka i någon högre grad på utvandringens storlek.

Däremot skulle helt säkert återinvandringen af svensk-amerikaner märkbart ökas genom vissa ändringar i värnpliktslagen. Svensk-amerikaner, som voro hemma på besök, och alla andra personer hade i detta fall fullkomligt samstämmiga uttalanden. Massor af svenskar i Amerika, som äro i trettioårsåldern, önskade ingenting hellre än att återvända och bosätta sig i hemlandet men fruktade att vid hemkomsten bli tagna af länsmanen och förda till lägerplatserna för att där fullgöra sin försummade exercis. Som de emellertid ofta äro familjefäder och i den ålder att de blifvit obekväma för lägerlifvets strapatser, synes dem denna uppoffring alltför stor. Sedan de väl hunnit öfver 40 år, äro de betydligt mera införlifvade med amerikanska förhållanden och obenäga för större ändringar i sitt lif, hvadan de oftast stanna kvar i Amerika. Allmänt försäk-

rades, att en lagändring sådan som t. ex. befrielse från värnplikts-tjänstgöring efter fyllda 30 år för svensk, som utvandrat före 21 år, ytterst verksamt skulle bidra att befördra återinvandringen.

Emigrationen kanske dessutom i någon mån måste tillskrivas en i folklynnnet inneboende lust att komma ut och se sig omkring. Det något enformiga lifvet i dessa skogsbygder, där det ofta nog är långt mellan byarna och där man knappast ser andra människor än de närmaste grannarna, alstrar hos ungdomen en vantrefnad, som blir ännu större genom jämförelsen med de amerikanska förhållandena, som man känner genom beskrifningar i bref.

Af den föregående framställningen af Vedbo och Nordmarks häraders ekonomiska ställning och de omständigheter, som företrädesvis bidra till utvandringens storlek, är det tydligt, att uppfattningen af hvad som kan göras för att hämma emigrationen ej kan vara alltför optimistisk. Äfven om nödvändiga åtgärder för näringslifvets upprykkande vidtagas, kan man dock befara, att detta oaktadt en ständig ström af ungdom kommer att söka sig öfver till Amerika. När man i alla fall går att föreslå positiva åtgärder, så sker detta icke så mycket för att minska utvandringens storlek som fastmera att öka immigrationen af svensk-amerikaner.

Det torde nämligen kunna sättas som regel, att de flesta emigranter vid sin afresa hafva för afsikt att endast stanna därute några år för att förtjäna ett kapital och sedermera återvända till hemlandet. Förut har framhållits, att de flesta under sin första tid i Amerika i sina bref och annorledes uttrycka sin stora belåtenhet med de ekonomiskt gynnsamma amerikanska förhållandena, men så småningom, när man hunnit vänja sig vid allt det nya, vaknar minnet af hemtrakten till allt starkare lif, och man får en allt starkare förnimmelse af, att man dock med tusen trådar är bunden vid det gamla Sverige. Man har lyckats skrapa ihop några tusen kronor, känner sig ganska uttröttad af det hårda arbetet och beslutar att resa hem på några månaders besök. Ofta nog tänker man att under besöket i Sverige se sig om efter något lämpligt och att åter bosätta sig hemma. När man vill köpa sig en egendom, visar det sig emellertid i de flesta fall ytterst svårt att i hemtrakten komma åt en jordbit för rimligt pris, och att bosätta sig i en annan trakt, därtill har man ingen lust. Sedan har man den obehagliga värnplikten, som verkar alltför motbjudande för att man skulle vilja underkasta sig den. Slutligen tycker man nog ofta, att förhållandena här hemma äro alltför små, och att utvecklingsmöjligheter för framtiden saknas. Resultatet blir därför oftast, att man kanske med tungt hjärta åter för andra gången lämnar fosterbygden, och sedan har man i allmänhet blifvit införlifvad med Amerika, så att ej ens möjliga, framtida besök i hem-

landet skulle kunna locka till bosättning. Allestädes framhölls, att de mycket talrika besöken af svensk-amerikaner skulle i större utsträckning än för närvarande bli anledning till att man stannade kvar, om bättre förhållanden vore rådande. Immigrationen har redan nu rätt stor betydelse, hvilket framgår af de statistiska uppgifterna. Under tioårsperioden 1891—1900 utvandrade från Nordmarken 1,952 personer och återinvandrade 639, och motsvarande siffror för Vedbo härad äro 2,847 och 888. De hemvändande medföra vanligen ett litet kapital, hvarmed de i Sverige inköpa en gård. De hafva ofta nog en företagsamhet och energi, som ej undgår att inverka på de hemmavarande. Särskildt i Rölunda och Gesäter äro svensk-amerikanerna mycket talrika, hvilket nog sammanhänger med att socknarna på grund af naturförhållandena så godt som uteslutande hafva jordbruk och boskapsskötsel till näringskälla. Det synes som om sambandet med den jord, som man under träget arbete måste odla för att få sitt uppehälle, är större här än i de trakter, där man genom förtjänster på skogsaffärer o. d. gjort sig mera oberoende af jordbruket. I dessa socknar kunde man, som ofvan nämnts, tydligt förmärka den större företagsamhet och idoghet, hvartill svensk-amerikanerna genom sin verksamhet gifvit upphof.

För att söka hämma emigrationen och befordra immigrationen i dessa trakter bör man vidtaga alla nödvändiga åtgärder för ett bättre tillgodogörande än hittills af de naturliga möjligheterna. Jordbruket har visserligen en ganska ojämn kamp att föra med industri, bolagsvälde och följderna af emigrationen, men de små ansatser till uppryckning, som här och hvar gjort sig märkbara vid bildande af landtmannaföreningar m. m., böra på allt sätt understödjas. Det underströks från många håll, att ett väl skött jordbruk är den enda näringskälla, som i längden kan bevara välmåga åt en bygd, och åt hvars förkofran man bör ägna så mycken omsorg som möjligt för att göra sig oberoende af möjliga kriser i industrien och skogsaffärerna. Premieringar, undervisningskurser och anslag till studieresor hafva redan skapat intresserade och energiska småbrukare, och får man blott klart för sig, att jordbruket, om det skötes rätt, kan lämna god afkastning, komma nog exemplen att efterföljas.

Den viktigaste förutsättningen för att framtiden skall kunna erbjuda bättre förhållanden, sådana att befolkningen skulle vilja stanna kvar i hemtrakten, är *förbättrade kommunikationer*. Detta gäller först och främst om Nordmarks härad, men äfven om gränstrakterna i Vedbo. Det allmänt kända behovet härutinnan, som med anledning af de olika inlandsbaneförslagen tagit sig så kraftigt uttryck i offentliga möten, petitioner och agitation i lokal- och hufvudstadspressen, framhölls synnerligen lifligt, under hänvisning

till de nuvarande förhållandena, då man åtminstone under vintern är fullkomligt isolerad från yttervärlden. Nordmarks härad saknar hvarje järnväg, och från nordöstra gränsen, där man har de bästa kommunikationerna, är det c:a 2 mil till närmaste station, Åmot på nordvästra stambanan. Under sommaren har man i de södra socknarna, Töcksmark, Trankil, Fågelvik, Silbodalen och Sillerud, sjöförbindelse nedåt Dals-Ed och Bengtfors, men om vintern måste man resa till de närmaste järnvägsstationerna, Åmot eller Bengtfors, dit man kan hafva ända till 6 å 8 mil. Tager man dessutom i betraktande, att många vägar äro nästan ofarbara t. ex. Östervallskog—Järnskog, Lennartsfors—Årjeng, Nössemark—Dals-Ed, inses, att förbindelserna med yttervärlden äro de sämsta möjliga. Särskildt i gränstrakterna är bristen på kommunikationer numera efter unionsbrottet ytterst kännbar. Förr hade man ju alla sina ekonomiska förbindelser med Norge, som genom anläggandet af järnvägar strax invid gränsen, utmärkta landsvägar och upprättandet af statsunderstödda ångbåtsförbindelser i gränssjöarna sugit till sig all trafik och förvandlat dessa trakter till ett norskt uppland, som är mera norskt än svenskt. Efter unionskrisen ha förbindelserna med Norge afbrutits, men något samband med det öfriga Sverige är omöjligt att erhålla med de nuvarande kommunikationerna. Den rent nationella synpunkten för inlandsbanans dragande genom gränstrakterna, nämligen den, att det gäller att under svenskt inflytande lägga dessa bygder, som eljest äro hänvisade helt och hållet till Norge, och att hindra den norska trävarurörelsen att lägga under sig all jord, hvartill den redan nu gjort god början, torde vara tillräckligt behjärtansvärd. Om ej bättre förhållanden snart inträda, får man vara beredd på en ännu större utvandring. Den nuvarande befolkningen har haft all sin trafik och afsättning på Norge, och de flesta känna ytterst väl den närmaste delen af Norge och hafva många gånger besökt de norska städerna. Sverige är däremot ett nästan okänt land, och många 60- och 70-åringar hafva aldrig sett en svensk stad. När numera de fordom talrika biförtjänsterna i Norge upphört, faller det ingen in att tänka på att det möjligen inne i Sverige kan bjudas arbete, och följaktligen är det naturligt, att man i stället börjar tänka på Amerika. Allt flere bönder, som misströsta om att de mångåriga striderna om anläggning af bättre landsvägar skola leda till något resultat och att traktens järnvägsfråga skall lösas, sälja sina egendomar, ofta till norrmän, och köpa en gård invid nordvästra stambanan eller i trakter med bättre kommunikationsförhållanden. I Östervallskog, där norrmän innehafva c:a 9,000 tunnland, eller $\frac{1}{3}$ af socknens areal, tala siffrorna ett tillräckligt tydligt språk om hvar utvecklingen för närvarande leder.

Den allmänna misströstan, som förspordes efter 1907 års riksdagsbeslut i inlandsbanefrågan, och farhågorna för att inlandsbanan skall dragas till Kil och Bergslagsbanan inlösas, kan omöjligen undgå att inverka på emigrationen. Det starkt kända behovet och den ifriga agitationen ha väckt ett sådant allmänt intresse för saken, att misräkningen nu känns så mycket större. När man i dessa bygder ser, hur väl Norge i detta afseende sørjt för sina gränsbors välbefinnande, och finner att man allt fortfarande af de svenska myndigheterna förvägras all kontakt med Sverige och hänvisas till det motbjudande beroendet af Norge, vore det mycket förklarligt om utvandringen i en framtid komme att antaga ännu större proportioner. Den som på nära håll haft tillfälle att se, hvad 1905 års händelser här betydde för väckandet och stärkandet af samhörighetskänslan med det öfriga Sverige, måste se det som en fosterländsk, bjudande plikt att allt göres för att med Sverige och svensk odling förbinda dessa trakter, där de naturliga rikedomarna — skogarna — i allt större utsträckning tillgodogöras af norrmän och ge ökad välmåga åt trävaruexportörer och affärsmän i de norska hamnstäderna. Hvad inlandsbanan för öfrigt skulle betyda för traktens ekonomiska uppsving, är redan af det föregående tydligt och dessutom belyst i utredningar, petitioner, motioner och riksdagsanföranden, och jag vill här endast framhålla det förefintliga stora antalet mindre vattenfall, där industriella företag skulle kunna anläggas under förutsättning af bättre kommunikationer. Men äfven sjö- och kanalförbindelserna behöfva förbättras, och tanken på statsunderstöd, i likhet med hvad som är fallet på den norska sidan om gränsen, torde förtjäna beaktande. Förslag till en kanal, som stakats mellan Töckfors och Östervallskog, föreligger för närvarande jämte behöriga utredningar. Den föreslagna kanalleden från sjön Östen i Östervallskogs socken till Stora Le skulle blifva 19 km. lång med ett djup af i allmänhet 2 meter. Kostnaderna beräknas till 293,000 kr. Slutligen äro en del landsvägsomläggningar, till hvilka förslag redan länge förefunnits, under nuvarande förhållanden absolut nödvändiga.

Att ett verksamt befordrande af *egna-hemsfrågan* skulle bidra att hålla ungdomen kvar i hemlandet underströks kraftigt. Som *egna-hemslånen* för närvarande äro ordnade, äro de ytterst svåra att erhålla och förbundna med sådana villkor och en sådan besvärlig och omständlig procedur, att allmänheten ej gärna vill begagna sig däraf. I Älfsborgs län, där *egna-hemslånerörelsen* kommit under synnerligen energisk ledning, har man trots de nuvarande bestämmelserna lyckats förmedla ett betydande antal lån. Här har man i hvarje socken ett särskildt ombud, som kostnadsfritt tillhandagår de lånesökande med upplysningar och nödvändig rättsbjälp, och

man har lyckats lösa ett afsevärdt antal soldattorp, något som eljest är förbundet med ytterst stora svårigheter, eftersom bl. a. alla in-teckningar, som hvila på stamhemmanet, måste relaxeras. Att det trots den kostnadsfria rättshjälpen kan ställa sig svårt att lösa ett soldattorp, framgår däraf, att en f. d. korpral, som löst sitt torp, förklarar, att omkostnaderna vid själfva proceduren, landtmätarhjälp o. d. för honom gått till nära 200 kr. Att egna-hemslånerörelsen dock ej fyllde de berättigade förhoppningarna, påpekades allmänt. I Värmlands län och Nordmarks härad voro kommunalnämndsord-förandena ombud för hushållningssällskapets egnahemsnämnd, men deras verksamhet inskränkte sig i allmänhet till tillhandahållandet af blanketter, och de voro vanligen alltför litet inne i frågan för att kunna meddela allmänheten råd och anvisningar. Under 1905 och 1906 inlämnades från härandet 17 ansökningar om lån, men endast 2 beviljades. Många yttrade sina tvifvel om att egnahems-rörelsen skulle leda till något praktiskt resultat, såvida den ej blef förbunden med undervisning om full rationell skötsel af ett småbruk. Egnahemslånen skulle utan tvifvel kunna uträtta mycket godt i dessa trakter, där man på grund af de stora biförtjänsterna kan reda sig med mindre arealer än annorstädes.

Emellertid äro svårigheterna att få köpa en egendom eller mindre lägenhet i allmänhet ganska stora, och de som säljas, t. ex. soldattorp, samla alltid en mängd spekulanter, så att priserna ställa sig rätt höga. De kronodomäner, som finnas och kunde ställas till egnahemsrörelsens förfogande, äro obetydliga. Vi ha i Vedbo fyra f. d. militieboställen och i Nordmarken ett dylikt. De största förhopp-ningar voro däremot knutna vid de stora prästgårdarna, som efter en eventuell löneroglering för prästerskapet skulle kunna förvandlas till talrika småbruk. Prästerna själfva, som för närvarande ha oerhördt svårt att sköta sina boställen och klaga öfver de stora för-lusterna på jordbruket, skulle nog med glädje se ett dylikt förslag framläggas.

EMIGRATIONSUTREDNINGENS
BYGDEUNDERSÖKNINGAR

SUNDALS, NORDALS OCH
VALBO HÄRADER

AF

AXEL BRUSEWITZ

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1909

Inledning.

På uppdrag af den officiella Emigrationsutredningen företog jag under sommaren 1907 en resa i södra Dalsland, med uppgift att på ort och ställe utföra undersökningar angående utvandringen och i samband därmed de å hvarje trakt rådande sociala och ekonomiska förhållanden, för att sålunda om möjligt tränga närmare in på lifvet frågan om orsakerna till den från dessa bygder sedan länge pågående starka emigrationen.

Utgångspunkten för min resa var Vänersborg, dit jag anlände den 25 juni. För inhämtande af förberedande upplysningar besökte jag här åtskilliga personer och myndigheter, hvilka på grund af sin ställning kunde antagas hafva närmare kännedom om mitt blifvande forskningsområde, däribland främst Konungens Befallningshafvande i Älfsborgs län. Färden gick härifrån till Frändefors, den sydligaste socknen i Sundals härad. Under min vistelse härstädes, som varade en vecka, framställde sig den praktiska planen för mina undersökningars bedrivande. Genom samspråk med socknens mera framträdande, i dess skilda angelägenheter kunnige och erfarne män sökte jag erhålla de nödiga underrättelserna för att bilda mig en föreställning om jordbrukets utvecklingsståndpunkt och afsättningsmöjligheter förr och nu, om hemmansägarnes besutenhet och ekonomiska ställning öfver hufvud, om jordtorparnes och i allmänhet den lösa befolkningens lefnadsvillkor m. fl. frågor, som kunde anses ägnade att tillsamman gifva en bild af socknens allmänna ekonomiska tillstånd. För att emellertid åt denna bild ernå desto större allsidighet fann jag det dessutom angeläget att under mina utflykter efter lägenhet göra besök här och hvar, hvarigenom jag fick tillfälle insamla upplysningar från skilda lager af befolkningen. Sålunda blef det mig möjligt att något så när bilda mig ett omdöme i det för undersökningen viktiga spörsmålet om det inbördes sammanhanget mellan hvarje trakts *ekonomiska* tillstånd och utvandringen från densamma. Härunder försummade jag naturligen intet för att söka utröna det föreställningssätt beträffande Amerika och Amerikatrafiken, som hos folket under senaste mansålder hunnit framväxa, för att sålunda komma på spåren de *psykologiska* momenten i emigrationsfrågan.

Efter en dylik metod — samspråk i hvarje socken först och främst med de för en vidsträcktare kunnighet kända socknemännen, med komplettering af deras utsagor genom mera på måfå hämtade

uppgifter — förfor jag sedan i hufvudsak under hela den återstående resan. Nästa uppehållsort var Brålanda, och från denna centralort på Sundal företog jag under de tre närmast följande veckorna resor i häradets återstående socknar: Sundals-Ryr, Erikstad, Grinstad, Bolstad och Gestad. På Nordal var Mellerud hela tiden utgångspunkt för mina färder i Holms, Järns, Örs, Gunnarsnäs', Dalskogs och Skålleruds socknar. Den 10 augusti anlände jag till Jarbo socken i norra Valbo, hvarifrån jag begaf mig söderut till Högsäter och Färgelanda, hvilka orter blefvo anhaltstationer för mina undersökningar i detta härad, omfattande, förutom de nämnda socknarna, Råggård, Lerdal, Rennelanda, Ödeborg, Torp och Valbo-Ryr.

Efter fullgjordt värf återvände jag den 6 september till Vänersborg för att till Konungens Befallningshafvande afgifva berättelse om min resa.

Det intresse, som från befolkningens sida hela tiden kom mina undersökningar till del, har i hög grad underlättat mitt arbete. Det må därför tillåtas mig att här begagna tillfället att uttala min tacksamhet åt alla dem, som beredvilligt stått mig till tjänst med upplysningar.

Efterföljande framställning är i hufvudsak grundad på de underättelser, jag sålunda under min resa insamlat. Emellertid har min redogörelse blifvit i någon mån utvidgad utöfver den ursprungligen tilltänkta ramen. Dalsland bär ännu öfver sig en i många afseenden gammaldags prägel, och för att förklara den efterblifvenhet, som där på skilda områden gör sig gällande, fann jag snart vikten af en närmare *historisk* utredning af ifrågavarande områdes ekonomiska, speciellt jordbruksekonomiska utveckling i samband med befolkningsrörelsen. Af upplysningar, som jag lyckades erhålla angående ställningar och förhållanden under äldre tider, blef det mig äfven klart, att vägen till uppdagande af emigrationens rot och upphof först därigenom var riktigt gifven.

Utom dessa muntliga upplysningar har för denna del af min berättelse förelegat en del skriftliga källor, främst Älfsborgs läns landshöfdingeberättelser, tryckta sedan 1818. Flere värderika meddelanden rörande gamla tiders Dal ha därjämte stått mig till buds ur A. Lignells omfattande Beskrifning öfver grefskapet Dal, I—II, Stockholm 1851—52. En del andra af mig begagnade källor finnas i det följande på vederbörliga ställen omnämnda. — Vidare har kommit till användning åtskilligt af Emigrationsutredningen mig tillhandahållet statistiskt, särskildt befolkningsstatistiskt material, den grundstomme, hvartill hela min framställning afser att utgöra en förklarande kommentar.

Tab. 1. Areal och folkmängd i här förevarande socknar.

Socknar och härader.	Areal. Kvkm. (land och vatten).	Af arealen land utgjorde, i %:				Folkmängd.			
		Odlade jorden.		Naturl. ängen, 1905.	Skogen, 1905.	1805.	1865.	1880.	1907.
		1805.	1905.						
Frändefors	220	1·8	36·9	3·5	44·1	2,272	5,401	5,899	4,168
Sundals-Ryr	93	2·2	37·0	1·4	48·8	1,000	2,394	2,304	1,491
Brålanda	67	4·5	76·7	2·2	10·1	1,397	2,789	2,882	1,947
Gestad	60	5·2	63·6	1·4	28·1	1,234	2,706	2,626	1,589
Bolstad	60	7·4	73·9	2·2	17·0	1,297	2,413	2,379	1,468
Erikstad	32	6·5	73·8	1·2	21·2	686	1,193	1,154	819
Grinstad	56	5·6	69·6	0·8	23·8	1,119	2,543	2,491	1,435
Sundal	588	3·7	53·5	2·8	33·1	9,005	19,439	19,735	12,917
Ör	112	5·6	35·6	4·1	53·3	1,580	3,074	2,939	1,969
Järn	25	5·2	58·6	5·3	33·6	395	984	939	611
Holm ¹⁾	57	6·6	53·6	3·1	38·0	1,063	2,189	2,446	2,540
Gunnarsnäs	29	5·8	33·6	5·3	59·0	541	1,085	1,003	760
Skållerud	71	3·0	15·3	7·8	73·1	721	1,905	1,967	2,103
Dalskog	118	1·4	10·6	4·3	76·7	880	1,904	2,021	1,318
Nordal	412	4·1	29·7	4·6	60·2	5,180	11,141	11,315	9,301
Järbo	84	1·9	24·3	2·9	48·4	653	1,453	1,558	1,123
Råggård	65	1·6	22·5	1·0	54·7	483	1,176	1,238	874
Lerdal	53	3·0	21·0	2·9	69·6	599	1,241	1,255	955
Högsäter	120	2·7	29·6	2·5	57·4	1,445	2,741	2,886	2,259
Rennelanda	50	3·4	26·0	2·8	64·2	615	1,190	1,168	1,009
Färgelanda	116	4·1	28·5	0·7	65·4	1,439	3,119	3,117	2,954
Ödeborg	70	3·1	19·0	0·8	68·9	745	1,420	1,273	1,116
Torp	86	2·0	16·8	1·2	69·0	720	1,385	1,332	1,072
Valbo-Ryr	87	2·5	12·7	1·1	77·8	608	1,070	945	730
Valbo	731	2·7	22·9	1·7	63·5	7,307	14,795	14,772	12,092
Hela området	1,731	3·4	35·1	2·6	52·1	21,492	45,375	45,822	34,310
Till jämförelse:									
Älfsborgs län		3·1	18·8	4·6	61·3				
Hela riket		1·8	8·8	3·4	51·6				

Fysiskt-geografisk samt befolkningsstatistisk öfversikt.

Området för ifrågavarande undersökning, Sundals, Nordals och Valbo härader, tillsammanantagna en domsaga och ett fögderi af Älfsborgs län, omfattar södra halfvan af landskapet Dal, utgörande en areal af 1,731 kvkm. och med en befolkning af 34,310 inb. (1907 års siffra.) Tab. 1 utvisar, hur dessa tal ställa sig för hvarje socken

¹⁾ Holms socken inbegriper i alla dessa tabeller Melleruds köping.

och härad, hvarjämte där meddelas siffror för landarealens procentiska fördelning och folkmängdens växlande storlek under sistförflutna århundrade.

För en mera flyktig orientering i landskapets fysiskt-geografiska karaktär kunde redan de i angifna tabell upptagna sifferkolumnerna lämna ett tillräckligt material. Det framgår, att öfver halfva *Sundal*, eller 53.5 %, är odlad jord, under det skogen intar knappt en tredjedel af arealen. Undantar man de västligaste delarna och ett mindre område i sydost, gör *Sundal* i själfva verket intryck af en enda stor slätt, och dess prägel af gammalt åkerbruksland är typisk. Intrycket är ungefär enahanda, när man öfverskridit häradsgränsen och kommer in i södra *Nordal*, endast att små skogsdungar och kullar här ligga en smula tätare strödda öfver slätten, gifvande åt terrängen ett mera växlande och rörligt utseende. Det är den rätt ansenliga *Dalboslätten*, som här utbreder sig, omfattande en yta af omkr. 500 kvkm.; i ekonomiskt-geografiskt hänseende utgör den ett helt för sig. Gränsen mot väster bildar det skogbevuxna, på bredden vidt utgrenade *Kroppefjäll*, som med sträckning från norr till söder utgör skiljemur mellan å västra sidan *Valbo* härad och å den östra *Sundals* och *Nordals* härader. Från »fjället» sluttar slätten sakta österut åt *Vänern* och är mot sjön afgränsad af ett småbergigt skogsbälte, som med olika bredd sträcker sig hela stranden utefter.

Som rena slättsocknar kan man på *Sundal* räkna *Brålanda*, *Gestad*, *Bolstad*, *Erikstad* och *Grinstad* samt på *Nordal*: *Järn* och *Holm*, i hvilka alla den odlade jorden intar öfver hälften af yttinnehållet, under det skogen endast går upp till $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{6}$ af arealen eller till och med understiger dessa tal. Först i raden står *Brålanda* med 76.7 % odlad mark och 10.1 % skog. Af en något annorlunda typ äro de socknar, hvilka, räknade från söder till norr, följa fjällfoten: *Frändefors* och *Sundals-Ryr* på *Sundal* samt *Ör* och *Gunnarsnäs* på *Nordal*. Med en fjäll- och skogssida åt väster utbreda de en slättsida åt öster. Skogen upptar omkring hälften af arealen, den odlade jorden något öfver en tredjedel.

Jordmänen inom slättområdet utgöres till hufvudsaklig del af lera och sand. Åkerleran har betydligt större sandhalt än den underliggande hvarfviga leran, men på de större jämna lerslätterna är inblandningen af sand mindre. Ehuru i fruktbarhet vida underlägsen den hvarfviga leran, som på en del ställen går i dagen, är den vanligast förekommande åkerjorden ingalunda i sig själf ofruktbar utan anses lämna goda skördar, när den blir behandlad i enlighet med rationella jordbruksmetoder.

Längst i norr på *Nordal* ha vi *Dalskogs* och *Skålleruds* socknar, båda till allra största delen skogstrakter, uppfyllda af *Kroppefjäll* och förgreningar från den i öster och väster gående låga

Tab. 2. Öfverskottet af Inflyttning (+) eller af Utflyttning (—) åren 1816/1900.

Socknar och härad.	1816/40.	1841/50.	1851/60.	1861/70.	1871/80.	1881/90.	1891/00.
Frändefors	+ 246	— 79	+ 74	— 286	— 479	— 1,040	— 1,127
Sundals-Ryr	+ 222	— 118	+ 118	— 235	— 331	— 615	— 339
Brålanda	+ 116	— 225	— 53	— 128	— 258	— 590	— 525
Gestad	+ 166	+ 351	— 89	— 176	— 384	— 818	— 322
Bolstad	+ 98	— 103	— 121	— 203	— 250	— 675	— 250
Erikstad	+ 14	— 97	— 0	— 117	— 197	— 268	— 155
Grinstad	+ 177	+ 190	— 75	— 141	— 273	— 775	— 234
Sundal	+ 1,034	— 81	— 146	— 1,286	— 2,172	— 4,781	— 2,952
Ör	+ 36	— 157	+ 42	— 233	— 330	— 646	— 368
Järn	+ 21	+ 41	— 31	— 69	— 80	— 219	— 131
Holm	+ 150	— 123	— 80	— 123	— 59	— 188	— 294
Gunnarsnäs	— 24	+ 14	— 41	— 55	— 148	— 153	— 132
Skållerud	+ 29	— 3	— 87	— 11	— 183	— 221	— 266
Dalskog	— 64	+ 51	+ 2	— 112	— 113	— 458	— 260
Nordal	+ 148	— 177	— 195	— 603	— 913	— 1,885	— 1,451
Järbo	— 3	+ 128	— 69	— 176	— 183	— 372	— 141
Råggård	+ 41	— 37	— 2	— 57	— 88	— 242	— 161
Lerdal	+ 43	— 2	— 47	— 20	— 178	— 254	— 150
Högsäter	— 113	— 31	— 139	— 310	— 340	— 634	— 402
Rennelanda	— 27	— 30	— 7	— 125	— 187	— 244	— 98
Färgelanda	+ 10	— 14	— 128	— 283	— 521	— 637	— 212
Ödeborg	— 111	— 50	— 12	— 202	— 294	— 236	— 148
Torp	— 27	— 17	— 3	— 81	— 280	— 261	— 244
Valbo-Ryr	— 33	— 65	— 133	— 164	— 217	— 212	— 247
Valbo	— 220	— 118	— 540	— 1,418	— 2,288	— 3,092	— 1,803
Hela området	+ 962	— 376	— 881	— 3,307	— 5,373	— 9,758	— 6,206

landhöjning, som på tvären delar landskapet i dess två till naturbeskaffenhet vidt skilda delar: den södra s. k. Västgöta-Dal och den norra, kallad Värmlands-Dal. Till typen höra nämnda bygder egentligen till den norra landskapshälften. I det natursköna Skållerud utbreder sig den sydliga fiken af det dalsländska sjösystemet, som här genom Upperrudsälven får sitt aflopp till Väneren. Sjöfarten på Dalslands kanal och de industriella anläggningarna på skilda ställen vid älven bidraga att åt denna socken gifva en äfven i ekonomiskt afseende från Slättdal och mitt undersökningsområde i dess helhet högst betydligt afvikande fysionomi.

Valbo härad erbjuder i stort sedt en annan bild än de här afhandlade mellan Kroppefjäll och Väneren belägna bygderna. Man erfar också en liflig känsla, att man lämnat bakom sig det egentliga Dal — ett namn som ännu väster om »fjället» i folkets mun betecknar speciellt Slättdal — och man förnimmer, att man kommit in i en annan landsända, de gamla Markerna, när man från Sundals-

Ryr öfver Kroppefjäll färdas landsvägen ned mot Färgelanda i Valboåns dalgång. Med växlande vidd, här och hvar utbredande sig till smärre slättbygder, sträcker sig denna dal, från norr till söder följande »fjället», genom Järbo, Högsäters, Färgelanda, Ödeborgs och Torps socknar. Förnämligast i densamma ha vi att söka häradets odlade bygd. Västerut växla skogstrakter med odlingsmarker af större eller mindre utsträckning, till dess närmare landskapsgränsen de bohusslänska bergen helt ta väldet. — Tvärs öfver häradets södra del sträcker sig en sänka af flere med hvarandra förbundna sjöar, som genom Valboån afrinna till hafvet. Området söder om denna sänka är till största delen en karg skogsbygd.

Kasta vi en blick på den bifogade statistiska tabellen, framgår, att åkerjorden för hela häradet uppgår till 22·9 % af landarealen och skogen till 63·3 %, hvilka siffror på det hela taget synas representativa äfven för hvarje särskild socken för sig. Jämför man dessa tal med de för Sundal, blir skillnaden betydlig, utvisande i sin mån, att Valbo står betydligt efter som odlingsbygd. Vid jämförelse med hela länet (resp. tal äro här 18·8 och 61·3) ligger däremot häradet ej så litet öfver. Med undantag för ett litet industridistrikt i Ödeborgs och Färgelanda socknar är jordbruket äfven för Valbo den hufvudsakliga näringskällan.

Jordmånen är långt ifrån ogynnsam. Valbodalen består till största delen af hvarfvig lera, stundom öfvertäckt af ett mer eller mindre tjockt lager af sand. Flerstädes utmed ån finnas svämmlera och svämsand, aflagringar af en synnerligen bördig jordmån, som likväl lider af för högt grundvattenstånd eller till och med, såsom sommaren 1907, af förstörande öfversvämningar. Äfven väster om Valboån finnas några bördiga lerområden, särdeles i de lägre delarna af Rennelanda och Råggårds socknar.

I huru hög grad jordbruksnäringen för fögderiet i dess helhet är dominerande och hur ringa olikhet på det hela taget i detta afseende råder mellan dess skilda delar framgår af följande siffror. År 1900 ansågos inom hvarje härad nedanstående andel af folkmängden hemta sitt uppehälle af:

	<i>Sundal.</i>	<i>Nordal.</i>	<i>Valbo.</i>
Jordbruk och boskapsskötsel	87·75 %	73·61 %	80·87 %
Industri	4·76 »	11·43 »	10·82 »
Handel och samfärdsel	2·57 »	8·60 »	2·14 »
Allmän tjänst och s. k. fria yrken	4·93 »	6·36 »	6·17 »

Vid en granskning af de å Tab. 1. sammanställda folkmängdsuppgifterna framgår, att Sundals fögderi under sistförflutna århundrade genomgått en utveckling, som ur befolkningsstatistisk synpunkt kan uppdelas i tre från hvarandra väl afgränsade skeden.

Tab. 3. *Emigranter och immigranter, åren 1881/1905.*

Socknar och härader.	Emigranter.			Immigranter.			Summa 1881/1905.	
	1881/90.	1891/00.	1901/05.	1881/90.	1891/00.	1901/05.	Emi- granter.	Immi- granter.
Frändefors	881	701	413	62	238	99	1,995	399
Sundals-Ryr	503	243	115	44	80	47	861	171
Brålanda	682	370	216	78	134	53	1,268	265
Gestad	697	398	174	57	147	61	1,269	265
Bolstad	539	282	134	45	122	40	955	207
Erikstad	273	144	79	33	68	37	496	138
Grinstad	678	312	138	62	111	46	1,128	219
Sundal	4,253	2,450	1,269	381	900	383	7,972	1,664
Ör	674	348	173	74	127	67	1,195	268
Järn	254	120	56	32	63	11	430	106
Holm	459	373	159	64	88	69	991	221
Gunnarsnäs	137	151	35	13	36	19	323	68
Skållerud	177	136	61	14	58	44	374	116
Dalskog	354	171	74	31	51	11	599	93
Nordal	2,055	1,299	558	228	423	221	3,912	872
Järbo	414	219	120	52	71	33	753	156
Råggård	223	126	59	19	34	15	408	68
Lerdal	276	157	72	20	53	10	505	83
Högsäter	580	355	177	71	87	35	1,112	193
Rennelanda	199	128	51	16	33	16	378	65
Färgelanda	487	335	155	63	135	81	977	284
Ödeborg	132	112	50	23	64	41	294	128
Torp	122	117	76	17	31	17	315	65
Valbo-Ryr	103	49	36	8	10	—	188	18
Valbo	2,536	1,598	796	294	518	248	4,930	1,000
Hela området	8,844	5,347	2,623	903	1,841	852	16,814	3,596

Det första af dessa (1805—1865) är utmärkt för en stark folkökning. Hela områdets folkmängd har under de sextio åren mer än fördubblats, från 21,492 inb. år 1805 till 45,375 år 1865. Och på alla tre häraderna har ökningen varit tämligen jämnt fördelad. Främst kommer Sundal med en tillväxt af 115,9 %, därefter Nordal med 115,1 % och sist Valbo med 102,5 %.

Tiden 1865—1880 är i det allra närmaste en stagnationsperiod. Totalsiffran har 1880 stigit till endast 45,822, utvisande på de 15 åren den obetydliga ökningen af 447 personer. För Valbo härad ensamt visar sig redan nu till och med någon minskning i invånarantalet.

Slutligen kan tiden efter 1880 till närvarande stund betecknas som den stora folkaftappningens period. År 1907 hade hela områdets folkmängd gått ned till 34,310 inb., ett deficit alltså på 11,510 inb.,

utgörande en minskning af ej mindre än 25 procent. Denna folkminskning är i mer eller mindre grad genomgående för alla de upptagna socknarna, på två undantag när: Skållerud och Holm på Nordal, hvilka kunna uppvisa ett, om än obetydligt, plus.

Följande tal, utvisande ökningen (+), resp. minskningen (—) per 1,000 inb. årligen, tjäna att närmare åskådliggöra befolkningsrörelsen under de tre behandlade perioderna; för jämförelse äro siffror återgifna äfven för länet och för hela riket

Åren	Sundal.	Nordal.	Valbo.	Älfsborgs län.	Hela riket.
1805/1865	+ 12·2	+ 12·1	+ 11·8	+ 9·4	+ 8·6
1865/1880	+ 1·0	+ 1·0	— 0·1	+ 2·8	+ 6·9
1880/1907	— 15·6	— 7·2	— 7·4	— 0·8	+ 6·0

Som synes angifva de uppställda talen alla en genomgående nedgång i folkmängdens tillväxt. För de dalsländska häraderna äro de dock i hög grad stegrade, i sin mån antydande, att de skilda utvecklingsepokerna här framstå särdeles utpräglade och därför från hvarandra mera markant åtskilda. Särskildt kunna observeras de anförda siffrorna för Sundals härad, hvilka väl kunna sägas illustrera det rent abnormalt i utvecklingen. Den betydliga folkökningen under den första tidsperioden öfverträffas här till och med af minskningen under den sista. Denna folkminskning har här äfven fortgått med en progression, som är dubbelt starkare än för de båda öfriga häraderna och mer än tiodubbelt starkare än för hela länet.

De verkliga orsakerna till folkmängdens ofvan antydda ökning och sedermera följande minskning på södra Dal får jag tillfälle att närmare behandla i de kommande afdelningarna af min framställning. Till en början följa endast några randanmärkingar till de här bifogade folkmängdstabellerna, hvilka rent statistiskt gifva en god illustration af folkminskningen genom den öfverblick de lämna af utvandringens omfattning och verkningar under olika tider och på olika orter.

Tab. 2 (se s. 7), hvilken ger en öfversikt af omflyttningen socken- och häradsviis under åren 1816—1900, utgör en utmärkt kommentar till de tre epokerna i befolkningsrörelsen under samma tid. Man ser huru 1860- och 70-talen, hvilka karakteriseras af stagnation i folkökningen, äfven äro tidpunkten för en i större skala begynnande utflyttning. Och den starka folkminskningen under de följande årtiondena står i närmaste samband med en samtidigt betydligt stegrad utvandring.

Mera i detalj kan man studera omflyttningsproblemet för de senaste 25 åren i Tab. 3 och 4 (se s. 9 och 11). Den förstnämnda upptager absoluta antalet emigranter från och immigranter till södra Dal under perioden 1881—1905. Som regel framgår, att för hvarje socken är 1880-talet emigrationens glansperiod. Från och med 90-talet kan man

Tab. 4. Inrikes och utrikes omflyttningsresultatet, åren 1881/1900.

Socknar och härad.	Inrikes omflyttningsresultatet.		Utrikes omflyttningsresultatet.		Inrikes omflyttningsstalet, ‰ ¹⁾		Utrikes omflyttningsstalet, ‰ ²⁾	
	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.
Frändefors	— 221	— 664	— 819	— 463	— 3·9	— 13·1	— 14·3	— 9·2
Sundals-Ryr	— 156	— 176	— 459	— 163	— 7·5	— 9·9	— 21·9	— 9·1
Brålanda	+ 14	— 289	— 604	— 236	+ 0·6	— 12·4	— 21·8	— 10·1
Gestad	— 178	— 71	— 640	— 251	— 7·6	— 3·9	— 27·2	— 13·4
Bolstad	— 181	— 90	— 494	— 160	— 8·7	— 5·2	— 23·6	— 9·0
Erikstad	— 28	— 79	— 240	— 76	— 2·6	— 8·3	— 21·6	— 8·0
Grinstad	— 159	— 33	— 616	— 201	— 7·4	— 2·0	— 28·8	— 12·0
Sundal	— 909	— 1,402	— 3,872	— 1,550	— 4·9	— 9·2	— 21·2	— 10·0
Ör	— 46	— 147	— 600	— 221	— 1·6	— 6·2	— 21·8	— 9·4
Järn	+ 3	— 74	— 222	— 57	+ 0·3	— 10·5	— 26·2	— 8·0
Holm	+ 207	— 9	— 395	— 285	+ 8·1	— 0·4	— 15·3	— 11·2
Gunnarsnäs	— 29	— 17	— 124	— 115	— 3·1	— 1·9	— 13·0	— 13·2
Skållerud	— 58	— 188	— 163	— 78	— 3·0	— 9·1	— 8·3	— 3·8
Dalskog	— 135	— 140	— 323	— 120	— 7·3	— 8·6	— 17·3	— 7·8
Nordal	— 58	— 575	— 1,827	— 876	— 0·6	— 5·7	— 16·7	— 8·6
Järbo	— 10	+ 7	— 362	— 148	— 0·7	+ 0·6	— 25·1	— 11·8
Råggård	— 38	— 69	— 204	— 92	— 3·1	— 6·7	— 17·2	— 8·8
Lerdal	+ 2	— 46	— 256	— 104	+ 0·2	— 4·3	— 21·4	— 9·6
Högsäter	— 125	— 134	— 509	— 268	— 4·5	— 5·3	— 18·4	— 10·5
Rennelanda	— 61	— 3	— 183	— 95	— 5·5	— 0·3	— 16·8	— 9·2
Färgelanda	— 218	— 12	— 419	— 200	— 7·1	— 0·4	— 18·9	— 6·8
Ödeborg	— 127	— 100	— 109	— 48	— 10·5	— 9·1	— 9·0	— 4·6
Torp	— 156	— 158	— 105	— 86	— 12·3	— 13·3	— 8·3	— 7·3
Valbo-Ryr	— 117	— 208	— 95	— 39	— 12·7	— 25·0	— 10·3	— 4·7
Valbo	— 850	— 723	— 2,242	— 1,080	— 6·1	— 5·6	— 15·9	— 8·3
Hela området	— 1,817	— 2,700	— 7,941	— 3,506	— 4·2	— 7·0	— 18·3	— 9·1
Till jämförelse:								
Älfsborgs län	— 5·1	— 2·8	— 10·2	— 4·8
Hela riket	— 7·5	— 3·7

spåra ett aftagande; men ehuru i mindre skala fortgår dock en högst betydlig utvandring äfven under de följande perioderna 1891—1900 samt 1901—05. Med immigrationen synes lika regelmässigt ett omvänt förhållande råda, i det 1890-talet betecknar en högst afsevärd stegring, som i det följande äfven håller i sig.

Dessa tendenser framträda klarare af efterföljande, hela området omfattande emigrant- och immigrantsiffror (se nästa sida):

¹⁾ Inrikes omflyttningsstalet = öfverskottet af inflyttade (+) eller af utflyttade (—) vid flytningen inom riket, pr år och 1,000 ind. — ²⁾ Utrikes omflyttningsstalet = öfverskottet af immigranter (+) eller af emigranter (—), pr år och 1,000 ind.

Åren	Emigranter.	Immigranter.
1881/1890	8,844	903
1891/1900	5,347	1,841
1901/1905	2,623	852
	Samma 16,814	8,596

Af den i förhållande till folkmängden kolossala skaran af 16,814 emigranter¹ under 25-årsperioden utflyttade öfver hälften under de första 10 åren. Inflyttningen åter var under 90-talet mer än dubbelt så stor som under föregående årtionde. I det hela har förhållandet mellan emigration och immigration under de 25 åren ställt sig så, att för 5 personer som utvandrat har en vunnits tillbaka genom återinvandring.

Som en belysning till utvandringens omfattande proportioner inom de tre häraderna tillsammantagna må ytterligare anföras några siffror, som väl kunna sägas tala för sig själfva. Under den stora utvandringsperioden 1881—90 utgjorde hela domsagans emigrantantal 2·2 % af rikets samt 27·7 % af länets, under det dess medelfolkmängd samtidigt uppgick till endast resp. 0·9 och 15·2 %. Under samma tid emigrerade per 1,000 inb. årligen

från domsagan	20·6
» länet	11·3
» riket	8·1.

Dessa utvandringstal gifva såsom mätare af emigrationsströmmens hastighet vid handen, att denna beträffande de tre häraderna var i det närmaste dubbelt så stor som för länet och nära 2¹/₂ gånger så stor som för hela riket.

Af ofvanstående torde vara klart, att inom Älfsborgs län, som i sig själf är ett af rikets förnämsta utvandradistrikt, utgör södra Dal ett synnerligen framstående emigrationscentrum. Vill man åter härstädes närmare se utvandringens relativa styrka för de olika häraderna och socknarna, erbjuder Tab. 4 en god ledning genom att i medeltal angifva årliga omflyttningen pro mille inrikes och utrikes under de viktiga decennierna 1881—90 samt 1891—1900. En blick på kolumnen för utrikes omflyttningstalet ger vid handen, att emigrationen hela tiden varit ojämförligt lifligast från Sundal. Af tagande emigration och tilltagande immigration ha öfverallt för 90-talet nedpressat utrikes förlustens tal, så att detta i genomsnitt för detta årtionde endast är hälften så stort som för det föregående. Inrikes, har däremot förlusten varit i tilltagande, hvilket gör, att totala omflyttningen för 90-talet (se Tab. 5) fortfarande visar ett högst betydande minus.

¹ För jämförelse kan anföras, att folkmängdens medelsiffra för samma tid är 40,474 inv.

Tab. 5. Relativa tal för befolkningsrörelsen, 1881/90 och 1891/00.¹⁾

Socknar och härader.	Ökningstal, ‰.		Födelsel, ‰.		Dödstal, ‰.		Öfverskotts- tal, ‰.		Omflyttning- tal, ‰.	
	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.
Frändefors	- 8.0	- 14.7	22.2	21.1	12.0	13.5	10.2	7.6	- 18.2	- 22.8
Sundals-Ryr	- 20.8	- 12.7	22.7	19.7	14.1	13.4	8.6	6.3	- 29.4	- 19.0
Brålanda	- 12.1	- 17.8	21.7	18.5	12.5	13.8	9.2	4.7	- 21.3	- 22.5
Gestad	- 27.7	- 10.1	21.7	23.0	14.6	15.8	7.1	7.2	- 34.8	- 17.3
Bolstad	- 26.9	- 8.3	21.0	20.9	15.6	15.0	5.4	5.9	- 32.3	- 14.2
Erikstad	- 14.4	- 12.3	24.1	19.9	14.4	15.9	9.7	4.0	- 24.1	- 16.3
Grinstad	- 32.3	- 15.3	19.0	15.9	15.1	17.2	3.9	- 1.3	- 36.2	- 14.0
Sundal	- 18.0	- 13.6	21.7	20.1	13.6	14.5	8.1	5.6	- 26.1	- 19.2
Ör	- 15.6	- 13.3	22.7	19.1	14.9	16.8	7.8	2.3	- 23.4	- 15.6
Järn	- 22.8	- 11.4	18.7	22.3	15.6	15.2	3.1	7.1	- 25.9	- 18.5
Holm	+ 5.1	- 2.4	27.6	23.5	15.3	14.3	12.3	9.2	- 7.2	- 11.6
Gunnarsnäs	- 10.9	- 5.9	20.5	23.0	15.3	13.8	5.2	9.2	- 16.1	- 15.1
Skållerud	+ 2.3	- 1.9	29.3	27.1	15.7	16.1	13.6	11.0	- 11.3	- 12.9
Dalskog	- 15.0	- 12.3	24.8	19.4	15.0	16.4	9.8	3.0	- 24.8	- 15.8
Nordal	- 7.6	- 7.5	24.9	22.4	15.2	15.6	9.7	6.3	- 17.3	- 14.3
Järbo	- 17.5	- 6.6	24.7	19.4	16.4	14.3	8.3	4.6	- 25.8	- 11.2
Råggård	- 11.5	- 10.3	25.1	21.0	16.3	15.8	8.8	5.2	- 20.3	- 15.6
Lerdal	- 11.2	- 5.3	24.5	23.9	14.5	15.8	10.0	8.1	- 21.2	- 13.9
Högsäter	- 10.5	- 4.1	28.4	25.2	16.0	13.5	12.4	11.7	- 22.9	- 15.8
Rennelanda	- 12.5	+ 3.1	27.6	26.2	17.8	13.6	9.8	12.6	- 22.3	- 9.5
Färgelanda	- 8.1	+ 5.7	27.3	27.2	14.4	14.3	12.9	12.9	- 21.0	- 7.2
Ödeborg	- 9.5	- 4.9	24.2	25.0	14.2	15.8	10.0	9.2	- 19.5	- 14.1
Torp	- 9.2	- 7.3	30.5	28.3	19.1	15.0	11.4	13.3	- 20.6	- 20.6
Valbo-Ryr	- 9.0	- 13.7	31.3	32.2	17.3	16.2	14.0	16.0	- 23.0	- 29.7
Valbo	- 10.7	- 3.2	27.2	25.4	15.9	14.7	11.3	10.7	- 22.0	- 18.9
Hela området	- 13.0	- 8.5	24.3	22.5	14.8	14.9	9.5	7.6	- 22.5	- 16.1
Till jämförelse:										
Älfsborgs län	- 4.7	+ 1.4	25.9	24.3	15.3	15.3	10.6	9.0	- 15.3	- 7.6
Hela riket	+ 4.7	+ 7.1	29.1	27.2	16.9	16.4	12.2	10.8	- 7.5	- 3.7

Verkningarna af utflyttningen framträda klart genom de tvenne första sifferkolumnerna å Tab. 5, hvilka afse att uppmäta den verkliga folkminskningen. Som var att vänta, går Sundal äfven här främst, med ökningstal, uppgående för 80- och 90-talen till resp. — 18.0 och — 13.6, hvilkas abnorma proportioner framgå, när de jämföras med länets redan i och för sig låga ökningstal för samma tider, resp. — 4.7 och + 1.4. Rikets ökningstal äro resp. + 4.7 och + 7.1.

En resumé slutligen af emigrationens resultat, sådant detta indirekt kommer till synes i en hämmad folkväxt, lämnas för tiden 1881—1900 af Tab. 5, 6 (se s. 17) och 7 (se s. 18). De mest oförtydbara

¹⁾ Ökningstal, födelselstal o. s. v. = folkökning, lefvande födde o. s. v. pr år och 1,000 inb. Omflyttningstal = öfverskottet af inflyttade (+) eller af utflyttade (—) pr år och 1,000 inb.

spår af utvandringens härjningar på södra Dal inom de lifskraftigaste åldrarna visa sig i en starkt sjunkande äktenskapsfrekvens och nativitet. Åldersfördelningen utvisar också, att de högre åldrarna — 50 år och därutöfver, — intaga ett ovanligt bredt rum på bekostnad af de yngre. I allmänhet torde siffrorna för öfrigt tala för sig själfva, jämförda med motsvarande siffror för hela riket, hvilka för ändamålet å tabellerna äfven äro meddelade.

Historisk redogörelse öfver befolkningsrörelsen i samband med den ekonomiska utvecklingen under 1800-talet.

I föregående kapitel har betonats, att ett brytningsskede i Dalslands utveckling infaller under 1860- och 70-talen, ett skede, som ur befolkningsstatistisk synpunkt betecknade en inträdande stagnation i motsats till den kraftiga tillväxt i folkstocken, som sedan 1800-talets början alltjämt fortgått; och vidare framhölls, att denna stagnation hade sin grund i en begynnande utflyttning, som senare, under 1880-talet, nådde sin största styrka.

Det är tydligt, att en närmare kännedom om denna omsvägningsperiod (1865—1880) är af grundläggande betydelse, när det gäller att utröna uppkomsten af emigrationen från södra Dal. Och för en djupare uppfattning af emigrationsproblemet i dess helhet är en redogörelse för utvandringens början nödvändig. Såsom redan förut blifvit antydt, torde behovet af en dylik utvandringens eller befolkningsrörelsens historik vara i alldeles särskild grad påkalladt för den landsdel, som här utgör vårt studiefält. Det var nämligen ett rön, som jag under mina resor genom samtal särdeles med äldre personer ganska hastigt gjorde, att det är en bestämd skillnad mellan emigrationen till dess ekonomiska och sociala förutsättningar förr och nu, liksom det är en bestämd skillnad mellan det allmänna tillståndet på södra Dal under exempelvis 1880-talet och i våra dagar. Denna erfarenhet har också varit bestämmande för hela planen för mina undersökningar, i det dessa hela tiden utfördes så att säga utefter tvenne linjer: en, som afsåg att komma på spåren grunderna till 1880-talets stora utvandring, och en annan, som under ständigt fasthållande af det gifna historiska sambandet var inriktad på att ur skilda synpunkter utforska den nuvarande emigrationen.

I anslutning till denna plan för min undersökning framställer sig till en början den frågan till besvarande: »Hvilka voro orsakerna till den starka utvandringen från Sundals fögderi under 1880-talet?» eller med andra ord: »Hurudan var befolkningens ekonomiska och

sociala ställning i dessa bygder vid tiden omkring 1880, och i hvad mån stod utflyttningen i samband med dessa förhållanden?

Svaret ligger i den föregående utvecklingen, och det gäller då att först närmare skärskåda den tid, som förut benämnts folkökningens period (1805—1865) för att se till, hvilka ändringar och rubbningar i befolkningens olika lager denna kraftiga ökning till äfventyrs medförde och hvilka förutsättningarna voro för densamma.

Tiden för folkökningen.

Det bör till en början ihågkommas, att 1800-talets förra hälft är det svenska jordbrukets stora omdaningsperiod. Ej blott nya om-
skapande metoder inom själfva brukningssättet göra sitt inträde och gifva jordbruksnäringen kvalitativt ett kraftigt, förut oanadt uppsving. Rent kvantitativt fortgår ett rastlöst röjningsarbete, hvarigenom nya oarbetade vidder i stor omfattning vinnas för plogen. Drifkraften och förutsättningen för denna utveckling var 1800-talets fria jordlagstiftning — jag endast erinrar om enskiftesförfattningarna från seklets början samt om de senare utfärdade viktiga kungl. förordningarna om laga skifte samt om hemmansklyfning och jordsafsöndring. Följderna af dessa nya författningar, hvarigenom de gamla grunderna för jordbesittning undanröjdes och större möjligheter öppnades för den enskilde jordbrukarens fria företagsamhet, dröjde ej att visa sig; och en omhvälfningsprocess försiggick i de jordbrukande delarna af vårt land, som tämligen hastigt medförde en genomgripande förändring i befolkningens sociala och ekonomiska villkor.

Det är mot bakgrunden af denna, ofvan blott flyktigt antydda revolution inom det svenska jordbruket, som vi ha att betrakta den samtidigt pågående starka folkökningen. Ty i stort sedt är förklaringsgrunden därmed gifven. Inom vårt undersökningsområde, Dalbosläppen och Valbodalen, med dess karaktär af utprägladt jordbruksdistrikt, är utvecklingen i alldeles särskild grad intressant genom de typiska drag den här företer.

Man kan redan af anförda siffror i Tab. I få en föreställning om jordbruksnäringens kraftiga och snabba framsteg i dessa bygder under ifrågavarande tid. Vid en jämförelse mellan omfattningen af den odlade jordarealen åren 1805 och 1905 framgår, att denna tilltagit med högst betydande dimensioner. I Sundals härad upptog den odlade jorden år 1805 endast 3.7 % af landarealen, år 1905 däremot hela 53.5 %. För Valbo utvisa motsvarande siffror för anförda år den betydliga ökningen från 2.7 till 22.9 %, samt för Nordal en tillväxt från 4.1 till 29.7 %. Detta storartade nyodlingsarbete, hvarigenom

åkerjorden under föregående århundrade ökades mångdubbelt — i Sundal ända till fjortonfaldigades — torde under tiden efter omkring 1870 endast i ringa mån ha pågått. Den egentliga tiden för nyodlingarna sammanfaller därför i stort sedt med tiden för folkmängdens snabba tillväxt, ett förhållande som i detta sammanhang är särskildt värdt att observera. I de trakter, där odlingen med hastigaste fart framskridit, såsom på Dalboslätten, har sålunda folkökningen proportionsvis varit starkast.

Förutsättningen för detta odlingsarbete, hvarigenom nya och ökade utkomstmöjligheter vunnos åt den jordbrukande befolkningen, var, såsom redan blifvit antydt, en samtidigt lifligt fortgående jordstyckning. Af Tab. 8 (se s. 21—23), som socken- och häradsvis lämnar en öfversikt af hemmansdelningens utveckling under tiden 1750—1900, framgår, att denna var proportionsvis starkast under perioden 1750—1810, då antalet hemmansdelar inom hvarje härad mer än fördubblades, utgörande för hela området vidkommande en stegring från 1,011 hemmansdelar år 1750 till 2,780 år 1810. Mellan åren 1810—1865 fortgår hemmansklyfningen i stark och tämligen jämn progression, på Sundal nu liksom under föregående period dock mera ohämmadt än i de tvenne andra häraderna. Efter 1865 har den däremot varit relativt ringa.

Resultatet af denna utveckling bör emellertid ej allenast mätas efter antalet nytillkomna hemmansdelar och hemmansägareklassens numerära tillväxt. Hufvudintresset knyter sig till de vidtgående förändringar, som skedde beträffande de allmänna besutenhetsvillkoren för denna klass, hvilket är att betrakta som den viktigaste följderna af en långt drifven hemmansklyfning. Och i detta afseende är det skede (1810—1865), som vi här närmast syssla med, afgörande. Det är nämligen under denna tid, som utvecklingen når sin fullbordan genom uppkomsten af den egentliga, snart synnerligen talrika småbrukarklassen bland bönderna. Nedanstående öfversikt, utvisande ökningen af hemmansdelar med ett åsatt mantal mindre än $\frac{1}{16}$ (alltså hvad man kan kalla verkliga småbrukarlotter), tjänar bäst att åskådliggöra utvecklingen.

År.	S u n d a l.		N o r d a l.		V a l b o.	
	Antal hemmansdelar mindre än $\frac{1}{16}$.	I % af hela antalet hemmansdelar.	Antal hemmansdelar mindre än $\frac{1}{16}$.	I % af hela antalet hemmansdelar.	Antal hemmansdelar mindre än $\frac{1}{16}$.	I % af hela antalet hemmansdelar.
1810	94	7.2	78	11.6	30	3.8
1865	942	42.1	444	39.4	303	25.2

Tab. 6. *Folkmängdens fördelning efter civilstånd och ålder, år 1900.*

Socknar och härad.	Hela folk-mängden.	D ä r a f v o r o					Af 1,000 inb. tillhörde åldern		
		Barn, 0/15 år.	Ogifta män.	Ogifta kvinnor.	Gifta män o. kvinnor.	Änkl. o. änkor.	0/15 år.	15/50 år.	50/∞ år.
Frändefors	4,694	1,418	682	775	1,501	318	302	434	264
Sundals-Ryr	1,641	465	250	262	541	123	283	430	287
Brålanda	2,132	617	325	386	644	160	290	443	267
Gestad	1,786	560	228	278	569	151	314	399	287
Bolstad	1,670	501	246	286	510	127	300	435	265
Erikstad	877	225	160	139	290	63	257	445	298
Grinstad	1,544	366	250	271	517	140	237	425	338
Sundal	14,344	4,152	2,141	2,397	4,572	1,082	290	430	280
Ör	2,194	609	308	355	735	187	278	415	307
Järn	665	191	99	120	204	51	287	423	290
Holm	2,516	809	353	416	776	163	322	451	227
Gunnarenäs	847	280	117	111	279	60	330	410	260
Skållerud	1,972	681	293	242	628	128	345	435	220
Dalskog	1,534	444	243	231	487	129	290	447	268
Nordal	9,728	3,014	1,412	1,475	3,109	718	310	433	257
Järbo	1,223	356	176	193	411	87	291	444	265
Råggård	994	294	167	141	317	75	296	446	258
Lerdal	1,058	342	135	141	354	86	323	438	239
Högsäter	2,491	812	388	359	781	151	326	456	218
Rennelanda	1,063	372	143	134	347	67	350	434	216
Färgelanda	3,038	1,105	394	441	906	192	364	425	211
Ödeborg	1,107	364	165	143	365	70	329	441	280
Torp	1,129	417	159	136	356	61	370	408	222
Valbo-Ryr	748	296	97	85	225	45	396	405	199
Valbo	12,851	4,358	1,824	1,778	4,062	834	339	435	226
Hela området . .	36,923	11,524	5,377	5,645	11,743	2,634	312	433	255
Till jämförelse:									
Älfsborgs län	317	449	234
Hela riket	324	471	205
Västeuropa	331	501	168

Det visar sig af dessa siffror, att jordens sönderdelning var starkast på slättbygden, speciellt på Sundalsslätten, under det jordstyckningen i Valbo härad synes ha försiggått i en relativt mindre skala. Som vi minnas, voro äfven nyodlingarna mest omfattande å Slättdal. Endast 7.2 % af alla hemmansdelar på Sundal skulle, enligt beräkning, år 1810 vara att hänföra till egentliga småbrukarhemman. Föga mer än ett halft sekel efteråt uppgå de till 42.1 % af hela antalet, alltså till närmare hälften. På Nordal är förhållandet nästan lika. Af dessa småbrukare funnos naturligen många, som långt ifrån kunde kallas besutna. Detta är redan klart,

Tab. 7. Äktenskapsfrekvensen.

Socknar.	Giftermål, Årl. på 1,000 inb.		Giftn kvinn., 15/45 år, på 1,000 inb. ¹	Socknar.	Giftermål, Årl. på 1,000 inb.		Giftn kvinn., 15/45 år, på 1,000 inb. ¹
	1881/90.	1891/00.			1881/90.	1891/00.	
Frändefors . . .	4·8	4·9	69	Järbo	5·0	4·5	67
Sundals-Ryr . . .	4·2	4·4	56	Råggård	5·7	5·4	68
Brålanda	4·4	3·8	63	Lerdal	5·6	5·4	83
Gestad	3·7	3·6	59	Högsäter	5·8	5·3	78
Bolstad	4·8	3·8	65	Rennclanda	5·2	4·6	82
Erikstad	3·8	4·1	60	Färgelanda	5·8	4·6	77
Grinstad	3·1	4·2	49	Ödeborg	5·7	6·8	84
Sundal	4·3	4·3	62	Torp	7·1	6·8	73
Ör	5·1	4·9	66	Valbo-Ryr	6·5	6·0	78
Järn	5·1	4·2	62	Valbo	5·7	5·3	77
Holm	4·7	3·2	67	Hela området . .	5·0	4·6	69
Gunnarnäs	4·0	3·9	69	Älfsborgs län . . .	5·5	5·1	77
Skållerud	6·1	4·9	77	Hela riket	6·3	5·9	88
Dalskog	5·5	4·9	65	Västeuropa	7·5	7·6	113
Nordal	5·3	4·3	68				

då man betänker, att af Sundals 2,238 hemmansdelar år 1865 voro 211, eller inemot 10 %, mindre än $\frac{1}{64}$.

Som en bekräftelse på och sammanfattning af hvad vår statistik redan synes ha visat kunna tjäna några ord af en så vittnesgill kännare af Dal under 1800-talets förra hälft som Lignell. »Jordens sönderstyckning har här gått till ytterlighet», säger förf. »Man finner vid de flesta hemman, hvilka ägas af bönder, hemmansdelar så små, att de omöjligen kunna vara tillräckliga för ett litet hushålls bärgning.»² Och han anför bl. a. som stöd för detta påstående, att »i det för det mesta skoglösa Sundals härad icke mindre än 47 bönder finnas, som hvar för sig hafva en så obetydlig hemmansdel, att den uppskattats till högst 50 r:dr., men flera af dessa under denna summa». Äfven från andra delar af Dal finnas liknande exempel att hämta, och det är med beklagande som förf. utbrister: »Så ringa jordägare äro i denna ort mångfaldiga medlemmar af hedervärda bondeståndet.»²

I själfva verket hade genom hemmansklyfningens öfverdrifter för det gamla bondeståndet inträdt en ny tid, som medförde en helt och hållet ny ekonomisk och social gradering inom detsamma.

Hemmansdelning och *nyodling* i intimaste samband och växelverkan med hvarandra äro sålunda de faktorer man närmast har att taga hänsyn till, när man söker historiskt intränga i föreliggande områdes ekonomiska utveckling. Dessa faktorerers inverkan på folk-

¹ På 1,000 inb. af hela folkmängden, år 1900.

² A. Lignell a. a. I s. 263.

ökningen, som vi redan tydligt kunna skönja, framgår mera påtagligt konkret vid en granskning af Älfsborgs läns femårsberättelser för denna tid.

De medel, framhåller landshöfdingen 1832, som inom länet egentligen befordrat folkmängdens tillväxt »vida öfver proportionerna i mellersta delen af riket», böra sökas »uti allmogens stigande omtanke vid jordbruksskötsel och tilltagande håg för nya odlingar, hvilket åter gifvit anledning till många hemmansklyfningar och afsöndringar af jord från hemman, samt till anläggande af en mängd jordtorp och andra små lägenheter, som alla lämnat tillfalle till nya bosättningar jämte något, fastän stundom *alltför ringa*¹ uppehälle för nya hushåll». Och han tillägger: »Således har starkaste tillökningen i folkmängd onekligen ägt rum på södra Dalsland, hvarest äfven dessa medel blifvit mest och ända till *öfverdrift*¹ använda.»

»I Sundals fögderi», heter det vidare i samma berättelse, »har förhållandet i afseende på jordens styckning varit så i ögonen fallande, att det förtjänar särskildt anmärkas. Sedan 1826 hafva där genom klyfning 253 nya brukningsdelar tillkommit, som alla innehafvas af själfägande bönder; och hemmanen, som vid samma års slut voro styckade i något mindre än femtedelar, äro det nu mera än i sjättedelar, öfver hufvud. Endast 22 nya jordtorp hafva under tiden blifvit anlagda, hvilket jämförelsevis är ringa och bevisar, att bonden icke rätt inser fördelen af sådana anläggningar framför den skadliga bortförpantningen af små jordlägenheter på längre tid; ty af slika förpantade lägenheter har antalet blifvit ökad till 125 procent. De voro vid 1826 års slut 81 st. och sistlidet år 185.»

Förutom den snabbt fortgående delningen af de egentliga bondehemmanen framhäfves i ofvan anförda uttalanden en annan art af jordstyckning, som för befolkningsspörsmålet i dess helhet är af en om möjligt ännu mera genomgripande betydelse. Det är nämligen uppkomsten af en hel del smärre lägenheter med eller utan jord, hvilka upplätos under namn af förpantningar, backstugor, inhyses-torp m. m. Redan under 1830-talet hade detta slags upplåtelser, framför allt backstugorna, blifvit ytterst vanliga och hade snart »till ohämmadt antal blifvit förökade».

En ej litet medverkande orsak till backstugornas stora talrikhet var den alltmer utbredda potatisodlingen, som först vid denna tid riktigt allmänt synes ha trängt igenom i dessa bygder. Utsikten till ett jämförelsevis lättvindigt uppehälle hade ökats, hvarigenom »yngre personer af arbetande klassen blifvit lockade till hjonelag och bosättning utan beräkning af de större behof, som uppstå för barnens underhåll och för egen bärning vid aftagande arbetsförmåga.»²

¹ Kursiveradt af förf. — ² Landsh. berätt. 1832.

En närmare skildring af dessa bosättningar få vi i följande något drastiska ordalag: »Såsom en naturlig följd af lefnadsättet framalstra de många barn, hvilkas uppdragelse både i fysiskt och moraliskt hänseende nödvändigt måste blifva i öfverensstämmelse med föräldrarnes omständigheter — och deras framtid ett ännu djupare nedgående. På sådant sätt bildas och tillväxer en klass af för sig själfve onyttige, för samhället betungande och kanske i än flere hänseenden skadelige samhällsmedlemmar. Den rotfästes på landet genom backstugors och inbysestorps anläggande samt genom bebyggande af jord i alltför små lotter, ofta blott till plats för en stuga och ett par tunnors utsäde af potatis.»¹

För hvarje år, i kapp med uppröjningen af nya åkertegar och anläggningen af nya hemman, växte massan af dylika smärre lägenhetsinnehafvare, starkare på Dalboslätten än annorstädes, hvilka, med potatisen till hufvudsaklig, ofta enda näring och sina armars arbete till enda inkomstkälla, särdeles under missväxtår funno en knapp bärgning.

»Den mångåriga uppmuntran, som Regering och Ständer lämnat folkökningen, har lyckats förträffligt», heter det i ett i sitt slag klassiskt yttrande från denna tid. »Snart skall ingen ogift bonddräng finnas vid 25 års ålder. Han står redan då husfader med hustru och barn, men ofta huru? Jo, antingen under bara himmelen eller ock backstugans tak. Det senare är dock bättre, och han kan där vara nöjd med sin ringa lott, förvärfvad genom flit och omtanke.»²

Det är en ny, blott för några decennier tillbaka nära på okänd klass, den obesutna arbetsklassen på landet, som nu på allvar och med stormsteg synes göra sitt inträde i samhället. Snart nog ger dess hastigt tilltagande talrikhet upphof till farhågor, och det ser nästan ut som om den åt folkökningen lämnade »uppmuntran» lyckats alldeles för förträffligt. »Sättet hvarpå folkökningen har utvecklats», säger landshöfdingen 1837, »ger anledning nog till eftersinnaande, om det må vara önskvärdt, eller för samhället gagneligt, att densamma obehindradt fortgår i enahanda riktning? Det är nämligen utredt, att af tillökningen i länets folkmängd sedan 1808, tillhopa omkring 90,000 personer, hälften åtminstone kan räknas till obesutna arbetsklassen. Och finnas orter», tillägger han, utan tvifvel med hänsyftning på Dalsland, »där denna obesutna klass redan börjar i talrikhet öfverstiga klassen af besutne, behållne och bärgade jordbrukare».

Utvecklingen var redan kommen till en gräns, som syntes farlig att öfverskrida. Men ehuru man fått upp ögonen för vådorna däraf, fanns ingen eller ringa benägenhet att vidtaga några hämmande åtgärder. Det är typiskt för tiden, när den ansåg att missbruken

¹ Landsh. berätt. 1832.

² Ur Älfsborgs läns kommitterades betänkande ang. hemmansöndring m. m. 1833.

Tab. 8. Antalet hemman och hemmansdelar med nedanstående mantal.¹

År.	1 mtl och där- öfver.	$\frac{2}{1}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{3}{1}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{32}$	$\frac{1}{64}$	Under $\frac{1}{128}$	Summa.
A) Socknar.											
<i>Frändefors.</i>											
1750	38	—	20	1	28	21	—	—	—	—	103
1810	4	—	12	6	64	126	88	27	—	—	327
1840	4	—	5	11	39	117	182	106	19	—	433
1865	2	—	6	8	50	96	153	255	78	5	628
1900	2	—	8	8	20	96	175	301	102	4	711
<i>Sundals-Ryr.</i>											
1750	16	—	3	—	11	12	—	—	—	—	42
1810	1	—	4	2	15	64	42	11	2	—	141
1840	2	—	1	8	9	49	69	56	7	—	196
1865	1	—	4	3	9	41	59	91	39	—	247
1900	1	—	1	2	9	39	45	99	30	1	227
<i>Brälanda.</i>											
1750	32	1	12	—	21	7	—	—	—	—	73
1810	6	—	8	9	46	118	33	6	—	—	226
1840	1	1	3	8	46	119	88	29	6	—	301
1865	1	1	4	4	39	109	99	118	25	1	401
1900	2	—	9	1	31	95	120	117	31	5	411
<i>Gestad.</i>											
1750	22	—	8	1	12	8	—	—	—	—	51
1810	6	—	7	3	30	59	36	13	—	—	154
1840	6	—	4	3	26	53	46	68	9	2	217
1865	—	1	2	6	23	70	77	76	38	1	294
1900	—	1	9	4	20	55	82	98	52	8	329
<i>Bolstad.</i>											
1750	29	2	15	2	11	3	—	—	—	—	62
1810	9	1	15	7	38	66	27	6	—	—	169
1840	8	2	12	4	25	82	56	50	4	—	243
1865	7	3	13	2	30	60	53	59	4	—	231
1900	10	1	5	3	27	43	75	85	25	5	279
<i>Erikstad.</i>											
1750	11	—	9	—	10	4	—	—	—	—	34
1810	8	—	6	2	11	50	23	7	—	1	103
1840	2	—	6	—	15	46	37	23	1	—	130
1865	3	—	4	—	12	38	44	44	5	—	150
1900	3	—	6	—	14	31	53	37	12	—	156
<i>Grinstad.</i>											
1750	20	1	7	1	15	13	—	—	—	—	57
1810	1	1	3	3	27	90	46	21	—	—	192
1840	1	1	4	3	23	73	74	63	7	—	249
1865	1	—	4	4	23	60	87	88	20	—	287
1900	1	—	8	—	23	51	89	105	42	5	324
<i>Ör.</i>											
1750	36	1	9	2	18	10	2	—	—	—	73
1810	6	—	15	8	58	82	30	10	2	—	211
1840	5	—	9	13	36	103	65	51	10	—	292
1865	1	—	12	10	33	102	85	99	21	—	363
1900	3	1	9	7	27	91	115	103	21	—	377

¹ Siffrorna för år 1750 angifva antalet af oklufna hemman, enligt jordeboken för detta år. Siffrorna för åren 1810, 1840, 1865 och 1900 angifva antalet af hem-

Tab. 8. (Forts.) Hemman och hemmansdelar med nedanstående mantal.

År.	1 mtl och där- öfver.	$\frac{1}{2}$ - 1.	$\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{2}$.	$\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{3}$.	$\frac{1}{5}$ - $\frac{1}{4}$.	$\frac{1}{6}$ - $\frac{1}{5}$.	$\frac{1}{7}$ - $\frac{1}{6}$.	$\frac{1}{8}$ - $\frac{1}{7}$.	$\frac{1}{9}$ - $\frac{1}{8}$.	$\frac{1}{10}$ - $\frac{1}{9}$.	Under $\frac{1}{10}$.	Summa.
<i>Järn.</i>												
1750	5	1	2	—	13	7	—	—	—	—	—	28
1810	—	1	2	2	14	33	6	—	—	—	—	58
1840	—	1	2	—	7	32	18	30	8	—	—	98
1865	—	1	1	1	8	24	34	58	9	—	—	131
1900	—	1	—	4	6	21	27	45	19	1	—	124
<i>Holm.</i>												
1750	20	—	7	—	21	17	—	—	—	—	—	65
1810	10	1	2	1	33	56	12	16	2	1	—	139
1840	10	1	1	1	25	65	33	31	5	—	—	172
1865	6	1	4	1	26	57	40	59	8	—	—	202
1900	8	1	2	1	18	52	58	72	19	1	—	232
<i>Gunnarssås.</i>												
1750	9	—	2	—	7	4	—	—	—	—	—	22
1810	2	—	2	2	14	21	13	6	1	—	—	61
1840	2	—	1	—	16	24	15	13	4	—	—	75
1865	2	—	1	1	9	29	22	32	11	—	—	107
1900	2	—	2	—	8	22	32	30	8	2	—	106
<i>Skällersud.</i>												
1750	10	—	3	—	8	7	—	—	—	—	—	28
1810	1	—	1	5	10	29	16	27	1	—	—	90
1840	4	—	3	2	9	22	18	23	2	—	—	83
1865	2	—	3	1	12	23	30	37	7	—	—	115
1900	2	—	2	2	5	19	41	60	40	4	—	175
<i>Dalskog.</i>												
1750	7	—	11	—	12	7	—	—	—	—	—	37
1810	—	—	3	1	12	59	30	12	—	—	—	117
1840	—	—	3	—	10	54	41	30	8	—	—	146
1865	—	—	2	1	10	39	53	64	20	19	—	208
1900	—	—	3	—	10	31	60	70	30	15	—	219
<i>Järbo.</i>												
1750	13	2	6	1	2	5	—	—	—	—	—	29
1810	—	2	6	—	19	55	11	2	—	—	—	95
1840	—	3	1	2	17	49	34	16	10	1	—	133
1865	—	3	—	3	12	42	51	35	13	—	—	159
1900	—	1	—	2	7	49	65	58	17	1	—	200
<i>Röggård.</i>												
1750	8	—	7	—	6	1	—	—	—	—	—	22
1810	—	1	7	2	16	19	9	2	—	—	—	56
1840	—	—	3	3	16	16	13	13	—	—	—	69
1865	—	—	3	2	17	17	24	49	—	—	—	112
1900	—	1	—	2	13	18	37	49	5	2	—	127
<i>Lerdal.</i>												
1750	14	1	6	1	4	3	—	—	—	—	—	29
1810	1	—	10	3	25	25	7	3	—	—	—	74
1840	1	—	7	6	23	27	10	6	—	—	—	80
1865	1	—	1	5	22	32	35	23	4	1	—	124
1900	—	—	1	6	15	39	32	44	8	1	—	146
<i>Högsäter.</i>												
1750	31	—	12	1	7	4	—	—	—	—	—	55
1810	7	—	12	12	45	61	14	1	—	—	—	152
1840	6	1	11	8	35	31	34	15	1	—	—	192
1865	4	1	6	8	25	71	45	47	2	—	—	209
1900	4	2	9	9	21	31	63	31	2	—	—	227

mansdelar, enligt mantals- och taxeringslängderna för dessa år. Dessa senare siffror ange alla hemmansklyfningens utveckling vid envar af de fyra tidpunkterna.

Tab. 8. (Forts.) Hemman och hemmansdelar med nedanstående mantal.

År.	1 mtl och där- öfver.	$\frac{1}{2}$ - -1.	$\frac{1}{2}$ - -2.	$\frac{2}{3}$ - -3.	$\frac{1}{2}$ - -3.	$\frac{1}{2}$ - -4.	$\frac{1}{2}$ - -5.	$\frac{1}{2}$ - -6.	$\frac{1}{2}$ - -7.	$\frac{1}{2}$ - -8.	Under $\frac{1}{2}$ -8.	Summa.
Rennelanda.												
1750	14	1	6	—	4	3	—	—	—	—	—	28
1810	2	1	4	3	81	31	2	—	—	—	—	74
1840	1	2	6	3	18	42	12	10	—	—	—	94
1865	1	2	3	3	21	41	20	17	—	—	—	108
1900	—	2	3	3	14	44	41	21	—	—	—	128
Färgelanda.												
1750	28	4	14	—	14	5	—	—	—	—	—	65
1810	13	2	18	5	41	42	17	9	—	—	—	142
1840	9	2	12	5	36	62	29	15	2	—	—	172
1865	6	3	13	7	40	55	54	44	1	—	—	223
1900	8	2	11	7	34	58	66	61	10	—	—	257
Ödeborg.												
1750	8	2	7	2	8	7	—	—	—	—	—	34
1810	3	2	8	5	14	27	14	11	1	—	—	80
1840	5	1	5	4	12	15	18	6	—	—	—	66
1865	4	1	4	6	12	16	21	12	3	—	—	79
1900	4	2	4	3	16	21	12	13	1	—	—	76
Torp.												
1750	9	3	3	—	4	7	3	—	—	—	—	34
1810	4	1	7	2	13	22	19	1	—	—	—	69
1840	3	2	5	1	12	21	33	25	2	—	—	104
1865	5	2	3	—	5	23	35	36	4	—	—	113
1900	5	2	5	1	6	17	36	19	3	1	—	100
Valbo-Ryr.												
1750	13	1	4	1	12	9	—	—	—	—	—	40
1810	11	—	5	4	14	11	5	—	—	—	—	50
1840	9	—	3	2	14	16	8	2	—	—	—	59
1865	9	—	6	—	14	19	17	12	—	—	—	77
1900	10	2	4	1	14	17	9	10	1	—	—	68
B) Häradet.												
Sundal.												
1750	163	4	74	5	108	68	—	—	—	—	—	492
1810	30	2	55	32	231	573	295	91	2	1	—	1,812
1840	24	4	35	32	183	539	502	395	53	2	—	1,769
1865	15	5	37	27	166	474	572	731	204	7	—	2,238
1900	19	2	46	13	144	410	639	842	294	28	—	2,487
Nordal.												
1750	87	2	34	2	74	52	2	—	—	—	—	253
1810	19	2	25	19	146	280	107	71	6	1	—	676
1840	21	2	19	16	103	300	190	178	37	—	—	868
1865	11	2	23	15	93	274	264	349	76	19	—	1,126
1900	15	3	18	14	74	236	333	380	137	23	—	1,233
Valbo.												
1750	138	14	70	6	61	44	3	—	—	—	—	336
1810	41	9	67	36	218	293	98	29	1	—	—	792
1840	34	11	58	39	183	329	191	108	15	1	—	969
1865	30	12	39	34	168	316	302	275	27	1	—	1,204
1900	31	14	37	34	140	344	366	306	52	5	—	1,329

med reservation för de brister hvilka finnas i nyssnämnda längder. Ifrågasvarande siffror öfver hemmansdelarnas antal kunna afvika från antalet af brukningsdelar

»skola rätta sig så småningom af sig själft». ¹ Föga kunde göras, menade man, och det är med ett visst beklagande, som man konstaterar, att »till flyttningar åt Amerika eller Sibirien äro svenska landtmännen ännu ej hugade». ¹ I sanning ett underligt varsel för kommande tider, som ur ett yttrande som detta ljuder till mötes redan från seklets förra hälft.

1820- och 30-talen kunna för Dalsland betraktas som en kulminationstid i utvecklingen, under hvilken folkmängdens tillväxt når sin starkaste progression och dess befordrande medel sin ymnigaste utbredning. Någon större nedgång i berörda förhållanden kan dock svårligen under den följande tiden före 1860-talet spåras, äfven om någon afmattning i utvecklingen under vissa perioder kan komma till synes. Samma ekonomiska faktorer som förut påverka stadigt befolkningens tillökning. Anmärkningsvärdt är endast, att bland de mindre jordupplåtelseerna äro jordtorpen från och med 1830-talets slut i tilltagande, till båtnad icke minst för hemmansägarna själfva, som nu synas komma till insikt om nyttan af en fast stam dagsverksskyldige under hemmanet. I aftagande äro däremot de för bondehemmanen skadliga förpantningarna, hvilka särdeles vid klyfningar visade sig ekonomiskt undergräfvande.

Alltfort kan man i landshöfdingens rapporter se, hur Dalsland intar samma särställning inom länet som förut. När en viss tillbakagång i folkökningen under femårsperioden 1851—55 kunde förmärkas för hela länets vidkommande, beroende bl. a. på en begynnande emigration till Nordamerika, gäller denna minskning endast Västgötadelen af länet, »ty å Dalsland har folkstocken tillväxt i enahanda förhållande som förut». ² Någon emigration från denna landsdel har ej heller ännu kunnat förspörjas.

• • •

Den öfversikt jag lämnat af själfva befolkningsrörelsen och de resultat denna gifvit vid handen ställer af sig själft fram den frågan: »I hvad mån stodo näringstillgångarna i proportion till den växande

dels på grund af sådana fall, då delar af olika hemman (hemmansnummer) brukas tillsammans i ett bruk, dels på grund af sådana fall då flere brukare sitta på ett af samma ägare innehafdt hemman eller hemmansdel. Fall af den förra beskaffenheten föranleda, att brukningsdelarnas antal blir mindre än hemmansdelarnas; fall af den senare beskaffenheten föranleda att hemmansdelarnas antal blir mindre än brukningsdelarnas. I hvad mån uti ofvanstående socknar det ena eller andra förekommer, framgår i viss grad af en jämförelse mellan hemmansdelarnas antal år 1900 enligt härvarande tabeller, samt brukningsdelarnas antal vid samma tidpunkt enligt den officiella jordbruksstatistiken samt ekonomiska kartverkets uppgifter (se texten).

¹ Ur länskommittéens förut cit. betänkande. Ett yttrande, lika typiskt för den rådande liberala åskådningen, förtjänar ytterligare anföras ur samma betänkande. »Det vore ett tillbakaträdande på civilisationens bana, om människans naturliga rättighet att ingå äktenskap skulle inskränkas, eller henne afhändas i följd af förutsatt oförmåga till utkomst och bristande bildning. — Fattigdomen har sin egen börda.»

² Landsh. berätt. 1855.

Tab. 9. Jordbruksfastigheternas intecknade skuld, år 1908.

Socknar och härad.	Oklufta hemman.	Hemman klufna uti				Samtliga hemman.
		2-4 delar.	5-7 delar.	8-10 delar.	mer än 10 delar.	
A) Socknar.						
<i>Frändefors.</i>						
Hemman	10	29	27	16	19	101
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	9,930	11,279	16,796	23,693	30,010	18,110
Inteckningar, kr. ¹⁾	2,160	3,299	6,388	6,833	9,280	5,697
D:o % ²⁾	21.75	29.25	38.03	28.84	30.92	31.45
<i>Sundals-Ryr.</i>						
Hemman	8	11	8	5	7	39
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	18,625	12,727	22,100	31,300	42,657	22,587
Inteckningar, kr. ¹⁾	1,893	1,157	6,681	6,958	14,495	6,030
D:o % ²⁾	13.88	9.09	30.23	22.23	33.98	26.69
<i>Brälanda.</i>						
Hemman	11	20	17	12	11	71
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	11,727	14,040	27,811	25,058	31,227	21,504
Inteckningar, kr. ¹⁾	4,067	4,756	9,521	10,602	11,474	7,818
D:o % ²⁾	34.69	33.87	34.23	42.30	36.74	36.35
<i>Gestad.</i>						
Hemman	6	20	8	9	8	51
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	7,083	14,250	22,000	35,667	30,375	20,843
Inteckningar, kr. ¹⁾	4,508	6,746	8,934	18,349	13,157	10,144
D:o % ²⁾	63.65	47.34	40.60	51.45	43.33	48.66
<i>Bolstad.</i>						
Hemman	17	12	8	10	8	55
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	27,647	22,875	17,950	25,860	26,500	24,703
Inteckningar, kr. ¹⁾	13,093	16,099	6,108	11,489	11,568	12,001
D:o % ²⁾	47.36	66.01	34.03	44.43	43.65	48.58
<i>Erikstad.</i>						
Hemman	12	8	5	3	5	33
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	13,866	10,250	17,000	23,666	33,740	17,366
Inteckningar, kr. ¹⁾	4,217	6,901	9,999	20,231	11,569	8,313
D:o % ²⁾	30.43	67.33	58.83	85.49	34.28	47.87
<i>Grinstad.</i>						
Hemman	8	22	13	10	6	59
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	10,562	13,454	16,076	23,600	24,500	16,483
Inteckningar, kr. ¹⁾	1,363	7,557	5,981	10,886	8,775	7,058
D:o % ²⁾	12.90	56.17	37.20	46.12	35.81	42.82
<i>Ör.</i>						
Hemman	10	23	9	14	9	65
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	18,640	13,148	20,833	25,650	27,738	19,000
Inteckningar, kr. ¹⁾	8,158	6,388	9,101	9,291	8,086	7,525
D:o % ²⁾	59.81	40.60	43.68	36.23	29.16	39.60

1) I medeltal för hvarje hemman. — 2) D. ä. inteckningsbeloppet i % af taxeringsvärdet.

Tab. 9. (Forts.) Jordbruksfastigheternas intecknade skuld.

Socknar och härader.	Oklufoa hemman.	Hemman klufna uti				Samtliga hemman.
		2-4 delar.	5-7 delar.	8-10 delar.	mer än 10 delar.	
<i>Järn.</i>						
Hemman	6	11	6	1	2	26
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	6,017	9,000	19,250	40,000	41,000	14,331
Inteckningar, kr. ¹⁾	1,431	4,885	6,543	22,055	11,144	5,612
D:o % ²⁾	23.78	54.28	33.99	55.14	27.18	39.16
<i>Holm.</i>						
Hemman	21	13	9	9	3	55
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	18,690	12,638	18,344	30,444	33,333	19,925
Inteckningar, kr. ¹⁾	8,780	9,913	6,327	11,944	10,564	9,262
D:o % ²⁾	46.98	78.44	34.49	39.23	31.69	46.48
<i>Gunnarsnäs.</i>						
Hemman	3	7	4	3	2	19
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	22,000	18,014	11,850	27,733	40,550	19,410
Inteckningar, kr. ¹⁾	1,167	2,457	8,286	11,517	14,015	6,128
D:o % ²⁾	5.30	18.88	69.92	41.53	34.58	31.57
<i>Skällerud.</i>						
Hemman	19	14	6	1	5	45
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	12,579	9,957	9,300	12,000	34,700	13,771
Inteckningar, kr. ¹⁾	7,146	5,418	3,320	10,600	11,658	6,677
D:o % ²⁾	56.81	54.41	35.70	88.33	33.60	48.49
<i>Dalskog.</i>						
Hemman	6	15	5	5	6	37
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	16,767	12,020	14,200	17,400	26,983	16,238
Inteckningar, kr. ¹⁾	10,717	3,822	8,442	2,080	12,483	6,058
D:o % ²⁾	63.92	31.80	24.24	11.95	46.26	37.31
<i>Järbo.</i>						
Hemman	2	6	4	3	10	25
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	6,000	9,667	20,575	34,900	21,230	18,772
Inteckningar, kr. ¹⁾	1,886	4,369	7,595	13,074	7,872	7,132
D:o % ²⁾	31.43	45.19	36.91	37.46	37.08	37.99
<i>Råggård.</i>						
Hemman	4	7	5	6	1	23
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	4,750	18,000	19,400	20,167	38,000	17,435
Inteckningar, kr. ¹⁾	1,407	6,722	5,572	6,926	36,900	6,913
D:o % ²⁾	29.62	37.34	28.72	34.35	97.11	39.66
<i>Lerdal.</i>						
Hemman	3	9	10	8	2	27
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	9,000	9,711	18,500	23,667	32,500	16,126
Inteckningar, kr. ¹⁾	5,600	3,089	4,082	3,667	8,765	4,220
D:o % ²⁾	62.22	31.81	22.08	15.49	26.97	26.17

¹⁾ I medeltal för hvarje hemman. — ²⁾ D. ä. -inteckningsbeloppet i % af taxeringsvärdet.

Tab. 9. (Forts.) Jordbruksfastigheternas intecknade skuld.

Socknar och häradet.	Oklofna hemman.	Hemman klofna uti				Samtliga hemman.
		2—4 delar.	5—7 delar.	8—10 delar.	mer än 10 delar.	
<i>Högsäter.</i>						
Hemman	6	19	16	6	2	49
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	16,833	17,994	29,788	32,300	30,000	23,945
Inteckningar, kr. ²⁾	4,590	11,420	13,389	13,700	18,510	11,795
D:o % ²⁾	27.27	63.47	44.95	42.42	61.70	49.26
<i>Rennelanda.</i>						
Hemman	6	7	12	2	1	28
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	9,750	14,643	22,000	24,500	40,000	18,357
Inteckningar, kr. ¹⁾	1,000	8,396	8,867	11,475	15,575	7,489
D:o % ²⁾	10.26	57.34	40.30	46.84	38.94	40.80
<i>Färgelanda.</i>						
Hemman	16	24	13	2	5	60
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	19,688	13,500	31,231	30,000	37,800	21,567
Inteckningar, kr. ¹⁾	11,530	7,866	17,329	16,168	22,352	12,377
D:o % ²⁾	58.66	58.27	55.49	53.89	59.13	57.89
<i>Ödeborg.</i>						
Hemman	14	14	1	1	—	30
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	14,857	18,607	54,700	35,000	—	18,373
Inteckningar, kr. ¹⁾	10,065	8,642	10,100	20,240	—	10,071
D:o % ²⁾	70.10	46.44	18.46	86.40	—	54.89
<i>Torp.</i>						
Hemman	16	9	4	2	1	32
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	20,469	13,444	18,250	40,100	34,000	19,866
Inteckningar, kr. ¹⁾	12,125	10,446	10,743	19,668	14,850	12,040
D:o % ²⁾	59.23	77.78	58.87	49.05	43.68	60.61
<i>Valbo-Ryr.</i>						
Hemman	28	5	4	—	—	37
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	14,918	13,300	14,250	—	—	14,627
Inteckningar, kr. ¹⁾	11,201	6,404	5,176	—	—	9,901
D:o % ²⁾	75.03	48.15	36.32	—	—	67.69
B) Häradet.						
<i>Sundal.</i>						
Hemman	72	132	86	65	64	400
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	15,287	13,778	19,961	26,506	30,984	20,059
Inteckningar ¹⁾	5,407	6,356	7,394	11,091	11,129	7,906
D:o % ²⁾	35.37	46.13	37.04	41.84	35.92	39.41
<i>Nordal.</i>						
Hemman	65	83	39	33	27	247
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	14,932	11,765	16,469	25,918	31,411	17,330
Inteckningar, kr. ¹⁾	7,356	5,491	6,369	9,551	10,666	7,228
D:o % ²⁾	49.26	46.67	38.67	36.86	33.95	41.59
<i>Valbo.</i>						
Hemman	95	100	69	25	22	311
Taxeringsvärde, kr. ¹⁾	15,565	14,878	24,574	28,588	29,014	19,341
Inteckningar, kr. ¹⁾	9,397	8,127	10,418	11,953	14,198	9,760
D:o % ²⁾	60.37	54.62	42.39	41.81	48.93	50.46

1) I medeltal för hvarje hemman. — 2) D. ä. inteckningsbeloppet i % af taxeringsvärdet.

folkmängden, och förmådde de tillgodose de ständigt ökade behofven? Svaret på denna fråga sammanhänger gifvetvis på det närmaste med frågan om landthushållningens utveckling och jordbrukets successiva förkofran i dessa bygder.

Det är utan vidare klart, när man tar i betraktande det väldiga odlingsarbete, som utfördes, särdeles på Dalslands slättbygd (jfr s. 5), att jordbruksvärdet därstädes fick ett uppsving, som under denna tid var väl så kraftigt som på någon annan ort i vårt land. Och söker man göra en sammanställning mellan detta odlingsarbete och folkmängdens samtidigt fortgående ökning, är man i första hand, att döma af föreliggande siffermaterial, böjd att anse, att jordens uppodling tillväxte i proportioner, fullt tillräckliga att motsvara befolkningens tilltagande näringsbehof. Sålunda hade ju exempelvis på Sundal den odlade jordarealen säkerligen mer än tiofaldigats under samma tid som folkmängden något mer än fördubblats.

Samma undantagsställning, som vi sett Dalsland intaga beträffande befolkningsförhållandena, intar denna provins äfven, när det gäller jordbrukets ställning. »Företrädesvis inom Sundals fögderi hade jordens skiftning stor inverkan på landtkulturen; så att man ser skogsmarker, kärr och ljunghäddar med förvånande hastighet förvandlade till fruktbärande åkrar och ängar med bebyggda gårdar», rapporterar landshöfdingen 1832. Jämte angränsande trakter söder om Väneren utgjorde Dalboslätten »de delar af länet, hvarest åkerbruket stod i mesta flor» och tjänade som kornbod åt de öfriga fattigare delarna, hvilka här fyllde bristen i sitt spannmålsförråd. Öfverskottet utöfver egna behofvet belöpte sig under medelgoda skördeår till $\frac{1}{6}$ & $\frac{1}{4}$ af hela spannmålsproduktionen, och gick till afsalu utom orten.

Under sådana förhållanden väcker det ingen förvåning, när man samtidigt ser bekräftadt, att den allmänna välmågan år ifrån år var i ett ständigt stigande. Därvid är dock att observera, att detta gynnsamma omdöme närmast hänför sig till det ekonomiska tillståndet bland den besutna allmogen. Det är visserligen i allmänhet sant, att »jordbruket tilltagit i ett visst förhållande till folkökningen».¹ Men icke desto mindre hade på samma gång »en viss förlägenhet bland den för daglön arbetande folkklassen»¹ alltmer börjat göra sig märkbar. Och detta gäller ej blott dåliga år, då en verklig nöd hotade att inställa sig. Vill man finna rätta orsaken till denna »förlägenhet», nödgas man medgifva, att den var ett kroniskt ondt, bestående däri, att »den lösa eller obesutna befolkningen tillväxt med större steg än näringsutvägar och arbetsförtjänst hunnit blifva för den tillgängliga».¹

Ett svar så tydligt som något kunde därmed redan anses gifvet på den af oss uppställda frågan. Möjligen skulle den dalsländska

¹ Landsh. berätt. 1842.

jorden, om den varit jämnare fördelad, förmått föda den växande befolkningen. Men som det nu var, kom den ökade afkastningen direkt endast tillgodo ett mindretal, de besutne, hvilkas klass proportionsvis, i förhållande till antalet egendomslösa, blef allt mindre och mindre. Och tar man i betraktande, att dessa senare för sin utkomst i stor utsträckning voro hänvisade till den arbetsförtjänst de kunde erhålla vid bondehemmanen, är det lätt att förstå, att en samhällsfara af vådligaste art skulle uppstå, när denna arbetstillgång en gång blef verkligt trytande.

Denna fara kunde väl ännu ej sägas vara allvarligt öfverhängande, ehuru betänkliga symptom redan visat sig. För att emellertid under denna jordbrukets blomstringstid få en bild af dess verkliga bärkraft och därmed på samma gång en närmare föreställning om grundvalen för det egentliga bondeståndets ekonomiska framtid återstår att se till, hur landthushållningen var ordnad och speciellt hvilka metoder, som vid jordens skötsel kommo till användning.

Några träffande ord ur Lignells samtida skildring kunna begagnas till belysande af förhållandena vid seklets midt. »Det är nära nog en vurm», heter det, »att olikt och likt bryta upp jorden till åker, utan att man allvarligt varit betänkt på att öka hötillgången. I förra tider sådde man litet men gödslade väl. Nu tvärtom. Därföre är åkern vanligen mager och gifver icke den afkastning, som med bättre gödning skulle säkert kunna förväntas.»¹ Omdömet utfaller, som vi se, långt ifrån gynnsamt, och orsaken till jordens mindre goda häfd ligger i öppen dag. Odling af ny jord hade verkat förryckande på jordbrukarens hela hushållningsplan, i det hans sträfvan främst blifvit inriktad på att i möjligaste mätto utvidga sin åkerareal i afsikt att därigenom bäst öka sädesproduktionen. — Tillvägagångssättet vid dessa nyodlingar var ej heller det bästa. Vanligen använde man s. k. bränning efter plog, hvarvid tillgick så, att efter plöjningen ett par plogskifvor uppställdes till torkning för att brännas och lämna aska till fältets gödning. Vid sidan af denna metod bibehöll sig äfven det äldre brukningssättet med flåhackning, hvarvid all den upphackade torfven brändes till aska. Det är klart att jordens växtkraft genom dylika odlingsmetoder skulle betydligt förminskas, i det bränningen tjänade att förstöra matjorden. Den största vinsten fick man af första årets skörd, under inverkan af den utströdda askan, men nästa år blef afkastningen mindre, och genom upprepade, år efter år på hvarandra följande skördar, blef jorden slutligen till det yttersta utsugen.²

¹ A. a. I s. 275.

² Man jämföre länsmyndigheternas uttalande om nyodlingarna: »På södra Dal användas de alltför mycket till frambringande af spannmål, utan att den odlade jorden igenlägges till gräsväxt, hvarigenom denna alltför mycket utmattas» (1855).

Ej heller den gamla odaljorden kunde under sådana förhållanden väntas vara föremål för en stort bättre omvårdnad. Som vi kunnat se, hade man på Dal ej förstått tillämpa den välgrundade regeln, att »odlingarna böra främja och organiskt förstärka det redan stadgade jordbruket»; här hade de därför snarare bidragit att såsom »skadliga utväxter förtära dess kraft».¹ Redan tidigt hade visserligen ett ordnad växelbruk börjat införas på herrgårdarna, men endast trögt hade exemplet funnit efterföljd hos de förmögna bland bönderna. Utan tanke på framtiden hade man undan för undan lagt de naturliga ängarna under plog, och tillgången på betesmarker hade därför i betydlig grad afknappats. I synnerhet på Slättdal var detta förhållande en kännbar brist, och klöfverodlingen, som ännu endast i ringa mån vunnit inträde, förmådde ej ersätta förlusten af ängsbetet. Ännu i början af 1830-talet uppgifves dock, att tillgången på naturlig äng å Dalsland var tillräcklig och »öfver hufvud svarande mot åkern».² Och det är värdt att lägga märke till, när det samtidigt försäkras, att boskapsskötselns afkastning, trots brist i vissa delar af länet, dock svarade mot behovet, »ty genom försäljning från Dal anses förhållandet jämnadt».³ Efter ett tjugotal år blott hade utvecklingen medfört betydliga förändringar till det sämre, och på 1850-talet lämnade boskapsskötseln mycket öfrigt att önska.

Ett i högsta grad *extensivt* jordbruk hade sålunda blifvit rådande på södra Dal, med ensidig sädesproduktion som grund för landt-hushållningen. Missförhållanden af svårartad natur hade därunder alltmer utvecklats sig. Ställningen för jordbrukaren gick dock något så när ihop, så länge ännu tillgång fanns på jämförelsevis obrukad jord, och så länge goda konjunkturer under gynnsamma skördeår förmådde bota de förluster, som åsamkats under dåliga tider. Ännu år 1860, »som för Dal var ett särdeles gynnsamt år», kunde sålunda landshöfdingen rapportera, att välståndet syntes vara i stigande.

• • •

Det måste medgifvas, att i stort sedt Dalslands utveckling under den period vi hittills behandlat erbjuder en i många afseenden ljus taffla. De ljusa sidorna kunna ännu t. o. m. sägas vara i öfvervägande. I det hela ha vi för ögonen ett rikt illustrationsprof på hvad den ekonomiska liberalismen under sin gyllene tid och under gynnsamma förhållanden som mest förmådde att uträtta. Och i synnerhet rent kvantitativt kunna resultaten kallas lysande. Ett storartadt odlingsarbete hade med hastiga steg eröfrat stora sträckor jungfrulig jord under människans välde, en fri jordlagstiftning hade underlättat grundandet af ett mångfaldigt antal nya hem; folk-

¹ Landsh. berätt. 1860.

² Landsh. berätt. 1832; upprepadt i landsh. berätt. 1837.

mängden hade mer än fördubblats. Skäl kunde alltså verkligen finnas för att instämma i orden: »Den uppmuntran regering och ständer lämnat folkökningen har lyckats förträffligt.»¹

En genomgripande social och ekonomisk omvandling hade samtidigt försiggått med hela samhället. Nya folkklasser hade växt fram med nya kraf för sin existens. Viktigast var uppkomsten af ett talrikt jordbruksproletariat, som för sin utkomst var helt beroende af hvarjehanda tillfällig arbetsförtjänst. Lågst på skalan stodo backstugusittare och andra smärre lägenhetsinnehafvare, hvilka mest voro utsatta för uppkommande skiftningar i det ekonomiska lifvet. En något säkrare ställning innehade jordtorpare och andra vid hemmanen fast bundna tjänare. Föga öfver torparne i ekonomiskt hänseende, ehuru socialt på en högre rangskala, stod hela den klass af småbönder, som uppkommit under inverkan af den för långt drifna jordstyckningen, och hvilka för sin bärgning voro beroende af inkomster utöfver det egna hemmanets afkastning. Slutligen de besutna bönderna och jordägarne, hvilka vid århundradets början utgjorde hufvudsumman af befolkningen, men nu i antal hunnit öfverflyglas af de nytillkomna folkelementen.

Det är som vi se en mäktig utveckling af samhället på bredden, som kunde bli hotande för den sociala jämvikten. Det är sant, att äfven den ekonomiska grundvalen för det hela, jordbruket, samtidigt vuxit på bredden. Men den hade ej i lika mån vunnit i stadga. Ingenstädes hade i själfva verket *laissez-aller*-systemet mera ohämmadt regerat än vid tillvaratagandet af jordens naturliga hjälpkällor. I stället för ett klokt, för framtiden beräknadt brukningssätt var en långsam utsugning af jorden formligen satt i system, som ej alltför länge kunde dröja att fullt tydligt visa sina verkningar.

Tiden för utvandringens uppkomst och första utveckling.

Under nu följande tid, 1860-70-talen, framträda tydligt och med full styrka de missförhållanden på skilda områden, hvilka i sin grodd kunnat skönjas under föregående utveckling.

Med afseende på folkökningen erinra vi oss, att dessa decennier be-teckna ett nära nog rent stillastående. Stagnation, för att icke säga tillbakagång, behärskar äfven näringslifvet. Vi kunna följa femårsperiod efter femårsperiod och se, huru tonen i landshöfdingarnes berättelser, när det gäller Dal, blir alltmera nedstämd. På alla områden går det utför, och Dal, som länge kunnat betraktas som ett föregångsland inom länet, står nu i sista ledet. I synnerhet södra fögderiet framdrages ständigt och ända fram till nuvarande tid som den ort, där efterblifvenheten är störst och missförhållandena djupast rotfästa.

¹ Jfr s. 20.

Fråga vi oss efter orsakerna till denna omsvängning, kunna vi i stort sedt säga, att det är reaktionen, som nu med all makt bryter in öfver Dalsland. Klagomålen öfver den lösa befolkningens opropotionerligt stora antal och jordbrukets oförmåga att längre lämna arbetsförtjänst åt den växande mängden människor höras allt starkare. Den totala frånvaron af hvarje slags husslöjd var en kännbar brist, som alltid varit utmärkande för södra Dal. Någon nämnvärd industriell rörelse fanns ej heller, som kunde öppna utsikter till uppehälle. På hvarje hemman snart sagdt fanns i större eller mindre mängd öfverflöd på arbetsfolk, och slöseriet med arbetskrafter var ohämmadt. Som bevis på den ymniga tillgången på arbetskrafter denna tid kan man af äldre personer få höra berättas, hur i deras ungdom skaror af arbetssökande kommo och bjödo ut sig. På sommaren under bärgningstiden kunde de mot en ringa penning erhålla sysselsättning; »när vintern nalkades, voro de glada, om de kunde få stanna mot bara födan».

Under sådana förhållanden är det naturligt, att man så småningom började söka sig tillfälle till utkomst utom hembygden. Redan från slutet af 1850-talet kunna vi datera en begynnande utvandring till Norge, som hastigt växte i styrka och som i synnerhet för det västliga Dal blef af den största betydelse. Till Amerika torde man ännu i början af 60-talet endast i mera sällsynta fall vågat sig på att resa. Berättelser, mer eller mindre utsmyckade, gå ännu här och hvar i bygderna om den »förste emigranten», som numera i folkmedvetandet hunnit blifva en hart när legendarisk personlighet. Från norra Valbo omtalas sålunda, att en torpare, bosatt i Järbo socken, var den förste, som reste öfver till Amerika. För att slippa betala de dyra respengarna gick han först till prosten och hörde sig för, om det ej vore möjligt att ta sig öfver gående. Denne upplyste honom om det omöjliga i en dylik plan och förklarade tillika, för att afskräcka honom från hela företaget, att om han äfven börjat gå vid 2 års ålder och fortsatt tills han blef 80 år, skulle han ändå inte nått fram. Torparen var emellertid oöveklig i sin föresats, och for med sin familj, så snart de nödiga respengarna hunnit anskaffas. I socknen afvaktade man med spänning utgången af den vågade färden, tills bref ändtligen anlände om en lycklig öfverresa. — Denna skulle ha ägt rum 1862.

Snart nog randades dock tider, då det ej längre ansågs som ett underverk, att folk tog sig öfver till Amerika. Vid slutet af 1860-talet inträffade den för stora delar af vårt land ödeläggande jordbrukskris, som var en följd af de synnerligen svåra, ännu i en äldre generations minne friskt lefvande missväxtåren 1867—68. Icke minst på Dal steg nöden till det yttersta under de hårda år, som nu inbröto. I flerfaldiga hem var den enda näringen bröd af bark,

stundom uppblandad med hackelse af hafrehalm. »På vägarna kunde man få se folk i stora hopar, som gingo omkring och tiggde». För att i någon mån råda bot på eländet förekom i en del kommuner, att de nödställda uppdelades på de bättre lottade bönderna, hvilka förpliktade sig att efter förmåga ge dem arbete och underhåll. — Vill man till en viss tidpunkt förlägga den dalsländska emigrationsens början, så kunna dessa barkbrödstider i alldeles speciell mening betecknas som dess födelseår. Vittnesbörden om de från denna tid alltmer vanliga Amerikaresorna äro enstämmiga. Stunden syntes nu ändtligen på allvar kommen, då »de svenska landtmännen blifvit hugade för flyttningar till Amerika».

Svårt är emellertid att afgöra, om hufvudprocenten af de utflyttande redan nu gick till Amerika. För den fattige var en resa öfver hafvet ännu förenad med de största svårigheter, och vägen öfver norska gränsen eller till en bättre arbetsmarknad å inrikes ort var lättare. I stort sedt torde därför 1870-talet, trots de tilltagande och alltmer lifliga förbindelserna med landet i fjärran västern, få betraktas som en utvandringens förberedelsetid, i sin mån förklarande våldsamt i den stora emigrationsfloden under följande årtionde.

Till denna från och med 1880-talets ingång starkt förökade utvandring föreligga emellertid ytterligare och mera djuptgående orsaker, hvilka närmare äro att se i samband med den vändning jordbrukets utveckling tagit i dessa bygder. 1867—68 års kris, hur genomgripande den än varit, var dock närmast en missväxtkris och sålunda af mera tillfällig natur. På utvandringen hade den verkat som den första starka stöten framåt, hvarigenom den väsentligt bidragit att ge fart åt densamma.

Ett årtionde senare kunna vi skönja uppkomsten af en ny kris, af annan natur än den nyss omtalade, och till sina följder långt mera vidtgående. Den blef äfven långvarigare, ty den kan sägas sträcka sig hela 1880-talet igenom. Med ett ord kunde man karakterisera denna långa och väl förberedda kris som hela det dalsländska jordbrukets bankruttförklaring. Vi ha redan i det föregående gjort bekantskap med den allmänna karaktären af de bristfälligheter, speciellt det utsugningssystem, som vidlåde dalbons skötsel af jorden. De tämligen ingående underrättelser om jordbrukets ställning, som vi äga från tiden omkr. 1880, visa, att utvecklingen fortgått i enahanda riktning som förut, och att vanvården som en följd däraf uppnått sitt kulmen vid denna tid. I stort sedt synes därför den kris, som vi nu kunna tala om, bestå däri, att den dalsländska jordens produktionskraft slutligen nått ett minimum, då den vägrade att längre förränta sin ägares arbete och omkostnader.

Till belysande af förhållandena under denna förfallsperiod kan det vara af intresse att se till hvad en forskare, som vid slutet af

1870-talet besökte södra Dal i och för praktiskt geologiska undersökningar, har att säga om jordbrukets tillstånd i de af honom beresta nejderna¹. På grund af de många goda egenskaper, som han funnit vara utmärkande för de allmännast förekommande jordslagen frambåller han, att man kunnat förvänta, »att säkra och ymniga skördar alltid vore att påräkna». Att ett alldeles motsatt förhållande ägde rum, var alltså ingalunda jordmånens fel. »Få trakter i vårt land», säger förf., »torde kunna erbjuda en jordmån, som utan att alldeles utsugas tillåter att 3 till 5 hafregrödor tagas efter hvarandra, utan annan gödsling än som kommit höstsädet till del». På nyodlingsjord stannade det ej vid angifna antal hafregrödor. Där kunde hafre odlas ända till 12 å 13 år i rad, tills jorden ej längre lönade odlarens möda. Jorden fick sedan igenvalla sig själf för att efter flere år af »hvila» ånyo bli utsatt för samma förfaringsmetod. Dessa för fäfat liggande trädor hade på Dalboslätten erhållit en särskild benämning, »lerkenträde», i sin mån vittnande om deras af ålder utbredda vanlighet. Af detta namn, som ännu är allmänt förekommande, kan man få höra olika tolkningar, men antagligen är den af förf. återgifna den riktiga, nämligen att »därmed anges ändamålet att förr eller senare kunna locka (»lerka») sig till en eller annan hafreskörd». Det i Valbo för samma sak använda uttrycket, »svälteckre», är om möjligt ännu mera betecknande.

Hvad angår själfva brukningssättet, var jordens bearbetning trots den goda tillgången på arbetskrafter synnerligen bristfällig och den lättvindigast möjliga. Samma extensiva odling, med hafre som hufvudsäde, härskade, om möjligt ännu mera obehjadt än i forna tider, då en något så när god afkastning ännu kunde vinnas utan allt för stora ansträngningar. Allt gick i det längsta i de gamla hjulspåren, och »den på andra orter vunna erfarenheten om verkan af ett på rationella grunder fotadt brukningssätt hade ännu ej trängt till Dalsland».

Närmast gälla dessa uttalanden det egentliga Slättdal (östra Sundal och södra Nordal), men utlåtanden af liknande art möter man äfven rörande andra trakter af Dal². De talrika berättelser om gamla tider, som jag själf hade tillfälle att inhämta, äro väl ägnade att bekräfta ofvan meddelade utsagor. Sälunda omtalade en bonde i Råggårds socken, att då han tillträdde sitt nuvarande hemman (1879), var den gamla brukningen rådande, med 3 vallar och 5—6 hafre-

¹ Det följande är hämtadt ur A. Lindströms berättelse om de af honom sommaren 1878 företagna undersökningarna å Dalboslätten, införd i Älfsborgs läns hushållningssällskaps tidning 1879, n:r 10 och 11; i utvidgad form är berättelsen publicerad 1885 i »Sveriges geologiska undersökning», n:r 72.

² En liknande undersökning som den anförda utfördes af H. Juhlin-Dannfelt sommaren 1879 i Frändefors, Ödeborgs, Torps och Valbo-Ryrs socknar. Redogörelsen finnes införd i Älfsborgs läns hushållningssällskaps tidning 1880 n:r 10 och 11.

skördar. På de uppbrutna odlingsmarkerna hade hafre skördats väl i 20 år utan gödsling. Företrädaren, hans svärfar, hade varit en stor »vallbrytare» och brännt svårt. Somlig jord hade t. o. m. blifvit bränd för andra gången, hvarigenom den blifvit alldeles omöjlig att odla, då plojen ej förmådde tränga igenom den stenhårda leran. Många gårdar föredede likartade förhållanden. På 80-talet kom en kris i socknen. Vid denna tid lades i allmänhet nyodlingarna igen till bete. Efter en del år voro flere af dem förvandlade till ofruktbara ljungfält. En fördel vanns på sätt och vis därmed, i det jordägarne fingo smärre arealer, som de nu började att bruka omsorgsfullare.

På Sundal äro slätterna i Erikstad af gammalt ryktbara för en utsträckt hafreodling. En person, som i början af 70-talet besökte dessa trakter, berättade, att fälten buro utomordentligt magra och klena skördar. Till en gammal bonde hade han framställt en fråga, om man aldrig här brukade gödsel på åkrarna. Af bonden fick han till svar, att så vidt han kunde minnas, hade de i hans tid aldrig fått någon gödsel. — Som synes florerade det gamla ensädet ännu i all sin glans. »Man tog hafreskördar, ända tills jorden knappt gaf andra kornet».

Dylika uppgifter om ett i högsta måtto vårdslösadt jordbruk under denna tid skulle kunna mångfaldigas snart sagdt för hvar socken. Att särskildt jordens gödsling var så till ytterlighet bristfällig, hade sina naturliga skäl i en nära nog totalt försummad ladugårdsskötsel. Utfodringen var den sämsta tänkbara. Det klena höförrådet togs i första hand i anspråk för hästarnas räkning, och det var godt, om kvinnorna någon gång lyckades stjåla undan litet åt korna. Hafrehalm var deras förnämsta födoämne, och där denna tog slut, använde man hästgödsel. Skörhet i benen var en allmänt förekommande sjukdom hos korna, och på många ställen måste de resas upp om morgnarna, när de skulle mjölkas. Produkterna från ladugården voro äfven under sådana förhållanden minimala. Betecknande är en historia från ett större hemman i Grinstad, där bonden för sitt husbehof emellanåt var tvungen att köpa smör af torparen. Till den grad härskade hafren i hushållningen, att allt betraktades som oviktigt vid sidan af denna jordbrukarens hufvudsakliga, för att inte säga enda försäljningsprodukt. Det hörde endast till systemet, att råg odlades i så ringa mängd, att det knappt räckte för det egna behovet. Hafrebröd begagnades därför också allmänt af befolkningen i stället för rågbröd.

Där hafreslätterna utbredde sig vidast, där voro ock missförhållandena djupast och som mest typiskt utvecklade. Och hafrelandet framför alla var Sundal. Den åkerareal, som här tillkom hvarje brukare, var i allmänhet större än i de väster- och norrut belägna

häraderna. Bland annat därför var äfven slöseriet med jord och arbetskrafter här längst drifvet, ett omdöme, som främst af sundalsborna själfva bestyrktes. — Den sorglösa slösaktighet, som sålunda länge gjort sig gällande vid jordens skötsel, synes ej alldeles ha undgått att på själfva folklynnnet afsätta något af sin prägel. Särskildt sundalsbonden var under gamla tider, då hans åker ännu ej alldeles sinat ut, känd för en viss böjelse för öfverdåd. »Nordalsbönderna», berättade mig en äldre hemmansägare från Dalskog, »betraktades alltid som fattiglappar af de rika och storkaxiga bönderna på Sundal». När de vid marknadstillfällen kommo körande, med pengarna, ej sällan uppgående till 1,000-tals kronor, enligt vanan förvarade i hästtacket, »då var det ej godt för en nordaling att möta en sundaling». Förnämligast i de östliga socknarna, i Bolstad och Gestad, var den egentliga hemvisten för de stora hafrepatronerna, hvilka om höstarna plögade draga ned genom häradet för att i Vänersborg sälja den inbärgade säden, själfva åkande i kariol i spetsen för sina långa, af torpare och drängar körda hafrefloror.

Den böjelse för en viss sorglöshet och extravagans, som de goda hafretiderna uppammat hos dalbon, kom särskildt till synes i en allmänt utbredd håg för öfverdrifna spekulationer och lättsinne i affärer. Redan Lignell omtalar »ett i flere fall ovälkommet gårdfarihandlarskap med fastigheter, ett ordentligt schackrande med landegendomar, som vore de handelskram».¹ Äganderätten till fastigheter var stadd i mycken rörlighet, och samma förf. omnämner, att företrädesvis inom södra domsagan öfvergingo ansemliga delar af ridderskapets och adelns såväl som ofrälse ståndspersoners jord genom köp i bönders ägo. Då landshöfdingen i sin ämbetsrapport 1865 framhåller, att välståndet inom länet varit i sjunkande »å en enda ort, eller Dalslands södra fögderi», anger han som hufvudorsak därtill, utom ett i allmänhet vårde-lösadt jordbruk, »att allmogen under uppjagade priser inlåt sig i jordegendoms köp, utan tillgång att kunna betala, hvaraf följt skuldsättning och obestånd». En jordbrukare, som väl kände förhållandena, försäkrade mig, att under den tid, han varit bosatt på Sundal, eller åren 1874—89, hade de större gårdarna inom detta härad bytt om ägare väl två å tre gånger hvardera.

Dessa uppgifter om en stark föränderlighet i egendomsförhållandena och däraf förorsakade menliga ekonomiska verkningar kunna bestyrkas af tillgängligt statistiskt material. Efterföljande tabell anger femårsvis saluvärdet dels å frivillig, dels å utmättningsvis försald egendom i Nordals, Sundals och Valbo domsaga under tiden 1857—1904:

¹ A. å. s. 264.

Åren	Frivilligt såld egendom.	Efter utmätning och konkurs.	Summa.
1857/60	2,121,669 kr.	311,808 kr.	2,433,477 kr.
1861/65	3,563,175 »	212,841 »	3,776,016 »
1866/70	3,157,943 »	878,150 »	4,036,093 »
1871/75	3,446,257 »	363,923 »	3,810,180 »
1876/78	2,355,509 »	156,250 »	2,511,759 »
1879/80	1,506,924 »	533,005 »	2,039,929 »
1881/85	3,781,918 »	646,289 »	4,428,207 »
1886/90	4,033,570 »	469,840 »	4,503,410 »
1891/95	3,797,606 »	446,898 »	4,244,504 »
1896/00	3,758,034 »	276,272 »	4,034,306 »
1901/04	3,953,486 »	140,824 »	4,094,310 »

Se vi på den första af ofvanstående sifferkolumner, framgår, att försäljningssummorna alltsedan 1861 hållit sig på ungefär samma plan, med någon stegring fr. o. m. 1876, utvisande hela tiden en liflig egendomsomsättning¹. Den andra kolumnen företer däremot betydande ojämnheter och är för växlingarna i jordbrukarens ekonomiska ställning synnerligen belysande. Under det värdet af utmätningssåld egendom 1861—65 ännu är jämförelsevis blygsamt, stiger summan under nästa period ofantligt. Sambandet med den under dessa år infallande svåra missväxtkrisen är gifvet. Nästa period sjunker summan anmärkningsvärdt, för att under den därpå följande åter i påfallande grad höjas, uppgående ensamt de tvenne åren 1879—80 till den afsevärda siffran af 533,005 kr. Efter denna tid kan man spåra en jämn, ehuru långsam nedgång fram till våra dagar.

Det begär att spekulera i jord, som sålunda kunde sägas vara för dalbon utmärkande, hade fått rikligare näring, allt eftersom möjligheterna att erhålla kontanta lån blifvit lättare. Ar 1865 öppnades Enskilda banken i Vänersborg, och tidigare hade Värmlands hypoteksförening, som jämväl omfattade Dal, varit i verksamhet. Den roll på godt och kanske framför allt på ondt, som hypotekslånen spelat i det svenska jordbrukets historia, torde knappast kunna öfverskattas. För Dalslands vidkommande ha de varit i högsta grad ödesdiga. Meningen med dessa lån, att jordbrukaren med deras hjälp skulle kunna förbättra sin gård genom införande af ett intensivt jordbruk, förstod man icke här. Tvärtom blef raka motsatsen följden, då man i rent spekulationssyfte eller för att ytterligare öka sin egendomsareal använde dem att utföra nyodlingar eller till köp af mera jord. På det mest olycksbringande sätt gjorde sig sålunda här dalbons smak för att utvidga sin jord gällande. Efter krisen vid 60-talets slut blef den allmänna ställningen någorlunda upphjälpt under de exceptionellt goda åren i början af 70-talet. Hafren steg då tidtals ända till 11 kr. tunnan. Men denna tid var, såsom förut påpekats

¹ Det kan i detta sammanhang nämnas, att sammanlagda taxeringsvärdet å jordbruksfastighet för hela domsagan åren 1880—1904 växlat mellan 21,971,100 och 18,825,350 kr.

och som den anförda tabellen äfven klart utvisar, blott en frist mellan tvenne kriser. När hafrepriserna åter mot slutet af detta årtionde sjönko, för att hela 80-talet hålla sig kvar på en låg nivå, förmådde jorden ej längre bära den belastning, som en oförnuftig skuldsättning lagt på densamma. Och då bönderna, för undkommande af tillfällig förlägenhet, på många håll nödgats anlita hjälp i flere banker, bidrog detta endast att ytterligare förvärra situationen.

Såsom betecknande för hela det ekonomiska system, som med så fördärfliga följder gjorde sig gällande, kan anföras en historia, som man med förkärlek plögade draga fram, när det gällde att belysa gamla tiders förhållanden. En förmögen bonde på östra Sundal hade med hjälp af hypotekslån anskaffat gårdar åt sina sex söner. Dessa räknades alla till de största hemmansägarna hvar i sin socken, och väldiga hafrekvantiteter såldes årligen från deras hemman. Vid tiden 1879—80 gjorde de alla konkurs, den ene dragande den andre med sig i fallet. En hel del andra med dem ekonomiskt lierade gingo samma väg. Detta är endast ett exempel, men det kan räknas som fullt typiskt. Dylika fallisse-mang, ehuru i mindre skala, förekommo i socknarna litet hvarstädes; öfver allt fick jag den starkaste bekräftelse på hur vanligt det var, att bönderna »spelte ut» i forna tider. Dock voro konkurserna enligt samstämmiga intyganden vida tätare på Sundal än på Nordal och i Valbo. Öfverallt gaf man äfven hypotekslånen en väsentlig skuld till den ruin, som tycktes vara öfverhängande för alla. Så mycket torde äfven vara säkert, att dessa i betydlig mån bidrogo att förvärra det ytterst på jordbrukets usla tillstånd beroende allmänna förfallet och att särskildt på en del orter göra detta riktigt ohjälpligt.

En omständighet, och den ingalunda oviktigaste, återstår slutligen att beröra, när det gäller att förklara den stora efterblifvenheten på södra Dal. Och det är bristen på kommunikationer, hvarigenom denna landsända alltför länge varit lämnad åt sig själf, så godt som totalt utestängd från alla väckande och framåtdrivande inflytelser från andra håll. Till ytterlighet obekväma afsättningsförhållanden var äfven en olägenhet, hvaröfver klagomålen i landshöfdingarnas berättelser just beträffande denna del af länet alltsedan 1830-talet regelbundet återkomma. Långa landsvägsresor, för Nordals- och Sundalsbor till Vänersborg, för inbyggarna i Valbo till Uddevalla eller än mer öfver norska gränsen till Fredrikshald, försvårade i hög grad försäljningen af landtmannaprodukter. En af de viktigaste förutsättningarna för uppkomsten af ett intensivt, på rationella grunder skött jordbruk saknades alltså. Denna brist syntes dock på väg att vid denna tid blifva afhjälpt. År 1879 öppnades nämligen för trafik Bergslagens järnväg, löpande från norr till söder genom Nordal och Sundal, samt Dalslands järnväg, hvilken från Mellerud tvärs

öfver landskapet utgör förbindelseled med Norge. Men det var som om denna hjälp kommit något för sent. I första hand såg det ut som om de förbättrade kommunikationerna endast skulle tjäna att underlätta vägen för de emigrantkontingenter, som nu i allt större skaror öfver Göteborg eller andra hamnar sökte sig bort från hemlandet.

Genom de två senaste decenniernas utveckling kunde tiden med skäl sägas ha blifvit fullt mogen för den emigration i större skala, som vi kunna räkna fr. o. m. början af 1880-talet. Förhållandena på södra Dal hade blifvit sådana, att befolkningens hela existens syntes hotad i grunden. Den reaktion på det jordbruksekonomiska området, som nu hunnit ta steget fullt ut, hade i lika måtto undergrävt marken för alla samhällsklasser. För bonden såväl som för backstusittaren var det nödvändigt att finna en väg ur trångmålet där hemma. Och den vägen syntes desto lättare att finna, som den redan sedan åtskilliga år var väl upptrampad.

Angående dimensionerna af det nu följande årtiondets utvandring hänvisas till det föregående och i samband därmed behandlade befolkningstabeller. I anslutning till dessa skall endast ett och annat tilläggas om emigrationens förlopp och omfattning å olika orter.

Det synes stå i full öfverensstämmelse med vår skildring af det ekonomiska tillståndet, att »affolkningen» var störst på det egentliga Slättdal. Högst äro sålunda emigrantsiffrorna för de typiska slättsocknarna i öster, Gestad, Bolstad, Grinstad och Järn (jfr. Tab. 3 och 4.) »På Sundal var ej ovanligt denna tid att få se stugor öfvergifna af sina invånare och med brädlappar spikade för dörrar och fönster.» Det var också vida vanligare i detta härad än annorstädes, att bönderna själfva lämnade sina gårdar och foro till Amerika. Ibland kunde iråkad konkurs ge anledning till att man reste med hustru och barn. Ej sällan hände emellertid, att husfadern for ensam från det skuldsatta hemmanet i afsikt att tjäna in pengar och rädda den vacklande ställningen, lämnande familjen kvar att tills vidare reda sig bäst den kunde.

Var lyckan god, kunde det då gå som det gick för en hemmansägare på södra Sundal, hvilken om sina öden meddelade mig följande. Genom köp af närliggande jord hade han utvidgat sitt hemman, och under de dåliga åren i början af 1880-talet hotade skulderna att stiga honom öfver hufvudet. Han anställde då auktion på sitt lösöre och sin kreatursuppsättning, arrenderade ut gården på tre år åt en brukare samt ställde själf kosan till Amerika. När de tre åren voro gångna, kom han hem med kontanter tillräckliga att betala skulden och sätta hemmanet i skick på nytt.

Oftast hände dock, att fäder eller söner, som rest i förväg, efter någon tid, när de arbetat ihop nog respengar, läto familjen följa efter till Amerika. I synnerhet småbrukare och ungdomen i småbrukarhemmen öfvergäfvö på så sätt i stort antal sina otillräckliga och utmagrade hemmanslotter.

Hastigast decimerades dock, såsom naturligt var, den i egentlig mening egendomslösa befolkningen. Utom de minskade möjligheterna till arbete vid jordbruket tillkom, att en annan, visserligen tillfällig, men så länge den varade rätt afsevärd näringsutväg alldeles upphört i och med de afslutade järnvägsanläggningarna. Denna omständighet torde ej i oväsentlig grad ha bidragit att under åren närmast efter 1879 stegra emigrationen. Svårigheten för den fattiga torpare- och backstusittarebefolkningen att anskaffa medel för öfverresan var till en början rätt stor. Man fick för det mesta låna sig fram, och amerikalån erhöles också jämförelsevis beredvilligt, då erfarenheten visade, att de i de flesta fall både snabbt och punktligt återbetalades. Åtskilligt geschäft af mindre tilltalande art drefs äfven med dylika lån. Bondeprocentare funnos här och hvar, som lånade ut pengar åt emigranter mot hög procent och revers å belopp, som vida öfverstego den verkliga lånesumman.

I allmänhet synes befolkningen i de skogrikare trakterna haft lättare att hålla sig kvar vid hembygden. Att skogen direkt hjälpte till att hålla ekonomien uppe, är oförnekligt. Missbruken vid jordens skötsel hade här ej heller gått så långt. Man hade haft mindre resurser att hushålla med, och de hade i samma mån blifvit bättre tillvaratagna. En så allmänt utbredd ekonomisk förlägenhet bland bönderna hade därför aldrig varit rådande på Nordal och i Valbo som på Sundal. Sämre undantag utgjorde dock vissa orter i norra Valbo, särskildt Järboslätten, där förhållandena voro tämligen likartade med dem på Sundalsslätten.

Vill man sammanfatta orsakerna till emigrationens uppkomst och första utveckling på södra Dal, kunna de med ett ord kallas ekonomiska; eller närmare uttryckt: det var *ekonomisk nöd*, som dref folket ur landet. Om man så vill, kan man äfven tala om öfverbefolkning. Något i den vägen synes redan ha föresväfvat Lignell, då han vid seklets midt gjorde följande märkliga öfverslag af folk-mängdens tillväxt: »Fortfar tillökningen årligen på samma sätt, eller än värre om den blifver större, torde väl en gång den tid komma, då man allvarligen behöfver bedja Gud om en ny digerdöd, ty näringsmedlen lära ingenstädes på jorden vara outtömliga.»¹ Denna digerdödsförkunnelse syntes efter ett 30-tal år på väg att gå i uppfyllelse, ehuru visserligen på ett sätt, som anförde författare näppeligen kunnat ana sig till. Det afgörande därvid var emellertid sna-

• ¹ A. s. II s. 5.

rare, att näringsmedlen höllo på att bli uttömda, än att folkmängden för mycket ökats. I fråga om befolkningens existensmöjligheter kan ju detta i det närmaste komma på ett ut. Som resultat kvarstår, hvad äfven hela vår undersökning hittills gifvit vid handen, att den dalsländska jorden vid denna tid ej mäktade föda den befolkning, som där sökte sitt uppehälle.

Nuvarande jordbruksförhållanden.

Af den historiska redogörelsen framgår, att 1880-talet för Dal var en tid af upplösning på alla områden. Befolkningen flyttade i masstal till Amerika för att rädda sig undan fördärfvet där hemma. Jordbrukaren mäktade ej längre kämpa mot de svårigheter af allehanda slag, som hopade sig omkring honom och hotade hans existens. Då han ofta blef tvungen öfverge sitt hemman, blef följdén, att jorden tidt och ständigt bytte om ägare. Jordvärdet var stadt i stark nedgång, och de låga jordprisen lockade till öfverdrifna spekulationer; om en och annan, som spart undan disponibelt kapital, berättas, att han denna tid gjorde lysande affärer i hemmansköp. Från denna tid daterar sig äfven bosättningen af en hel del västgötar särdeles på östra Dal, hvilka passade på att tillhandla sig jordegendomar under då rådande gynnsamma pris.

Det är naturligt, att under dessa förhållanden försvårades, för att inte säga omöjliggjordes, hvarje allvarligare sträfvan att föra jordbruket framåt. En del missväxtår tillkommo och bidrogo i sin mån att betänkligt pressa ned den ekonomiska ställningen. Men om 80-talet sålunda i hög grad var en det allmänna förfallets tid, var det tillika en öfvergångstid, under hvilken förbereddes den omläggning af jordbruket efter moderna och rationella grunder, som efter föregående tidens misshushållning och vanvård nu ändtligen framstod som en tvingande nödvändighet. Det är anmärkningsvärdt, ehuru på samma gång endast naturligt, att emigrationen just under denna öfvergångstid nådde sin största omfattning. Den utveckling, som under senaste mansålder drifvit fram det svenska jordbruket på nya banor och åvägabragt inom jordbruksnäringen en omhvälfning, jämförlig med den, som försiggick under förra delen af 1800-talet, denna nya utveckling begynner på Dal långt senare än i de flesta andra jordbruksbygder i vårt land. Det är skäligt att erinra sig denna omständighet, när man i våra dagar, om äfven med rätta, talar om den stora efterblifvenheten på Dal. Ty i stort sedt är förklaringsgrunden därmed historiskt gifven till att man här ännu hunnit med så litet, och att Dal, trots de senaste 10—15 årens uppryckningsar-

bete, företer en ganska nedslående bild i jämförelse med andra, mera försigkomna jordbruksområden inom länet.

Att dalbon numera dock slagit in på den rätta bogen och åtminstone fått upp ögonen för det intensiva jordbrukets fördelar visa bl. a. de ansatser, som under senare år blifvit gjorda för *ladugårdsskötselns* befordrande. Ännu för ett femtontal år tillbaka torde den stora hufvudparten af sådesskörden gått till försäljning. Från en station på Sundal uppgafs sålunda, att vid denna tid omkring 600 vagnlaster hafre årligen transporterades till afsalu söderut; numera uppgår antalet knappt till 50. Uppgifter gående i samma riktning erhöles från många håll och vitsordades allmänt af spannmålshandlare i bygderna. I stället för att sälja sin spannmål har allmogen numera allmänt börjat använda den till utfodring af sina kreatur och samtidigt lägga an på afsättning af ladugårdsprodukter.

En viktig roll spelar härvid *mejerirörelsen*, hvarigenom bönderna först riktigt kommit till insikt om, att det var möjligt att draga kontanter ur ladugården. Särskildt på Dalbosläppen ha mejerierna vunnit den spridning, att de blifvit en verklig faktor att räkna med för jordbrukarens ekonomi. I hvarje socken finnas ett eller flere ostmejerier, hvilka mottaga mjölk från jordbrukarne i den närmast omgifvande trakten. Tillförseln är emellertid i de flesta fall jämförelsevis ringa, vid de mindre mejerierna 400—600 liter dagligen sommartid, vid de större 800—1,200 liter. I en del socknar är i stället antalet dylika mejerier desto större, exempelvis i det lilla Grinstad, där de äro 5 stycken. Ofta är det handlande, som tillika äro mejeriföreståndare, eller också, och vanligast, en företagsam bonde, hvilken af sina grannar tar emot mjölk att jämte afkastning från den egna gården användas till ostberedning. I vanliga fall betalas mjölken med ett pris af 7 öre per liter, på ett par ställen något mera, men ibland äfven mindre. Osten afsattes direkt till olika platser i landet, Uddevalla, Göteborg, Stockholm m. fl. orter. Speciellt mesost gick före mellanrikslagens upphäfvande i rätt stora partier till Norge, en trafik som dock efter tullsatsens höjande bragts att afstanna.

Det är otvifvelaktigt, och det bekräftades äfven öfverallt, att mejerierna verkat ofantligt mycket för att höja jordbrukets allmänna nivå. Detta omdöme gäller äfven Valbo härad, eburu utvecklingen här delvis tagit en annan vändning. Anläggning af ostmejerier i samma stil som på Sundal har här aldrig förekommit, och utsikterna för mejerirörelsens framsteg torde här numera vara rätt kläna. Ursprungligen ha funnits tre smörmejerier, i Högsäter, Färgelanda och Torp, hvilka tidvis kunnat glädja sig åt jämförelsevis god tillförsel, och hvilkas största betydelse legat i den uppfostrande inverkan de under första tiden af sin tillvaro utöfvat på allmogens landt-

hushållning. Numera spela de en ringa roll, och det i Högsäter har t. o. m. alldeles upphört. Orsakerna till att bönderna här allmänt dragit sig ifrån mejerierna äro mångahanda. Handseparatorer äro införda på hvarje hemman, och man finner det fördelaktigare att själf tillverka smör för afsättning till landthandlare eller till afsalu vid stadsbesök. För dem som bo i närheten af stationerna faller det sig äfven onekligen mera vinstgifvande att direkt sända mjölken eller smöret till staden. Vidare behöfver man mjölken hemma för uppfödande af svin och kalvar, och hvad som blir öfrigt är ofta nog så litet, att det föga lönar sig att forsla till mejeriet. Å en del orter förefaller det också, som om uppfödande af djur till försäljning skulle vara synnerligen lönande. Särskildt Högsäters pastorat, omfattande de fem nordligaste socknarne af Valbo, är sedan gammalt känt för en uppdrifven svinafvel. I snart sagdt hvarje bondgård och äfven på torpställen, som äro något så när stora, håller man en eller flere »lagsuggor», och de inkomster man gör sig af dessa äro icke ringa. En stor del af det öfriga Dal erhåller från norra Valbo vid marknaderna i Bäckefors och Mellerud sitt nödiga förråd af spädgrisar.

Hufvudorsaken till mejerirörelsens ringa framgång är dock den låga ståndpunkt, som ladugårdsskötseln på det hela taget ännu intar. På Sundal, där som nämndt ett större antal små ostmejerier växt fram, bära sig dessa, trots de låga driftkostnaderna, egentligen endast i de fall, där de äro förlagda till en bondgård, d. v. s. i förening med jordbruk och som binäring till detta. En bonde, som håller ett ostmejeri, är ej ekonomiskt beroende af detta, och följaktligen betyder det för honom mindre, om tillförseln af mjölk aftar eller blir ojämn. Detta är nämligen i hög grad fallet, så att mjölktilförseln vintertid vid de flesta mejerier ej uppgår till hälften af de kvantiteter, som erhållas sommartiden. De jämförelsevis låga mjölkprisen göra också, att producenterna tidvis, då smöret står högt i pris, behålla mjölken hemma för egna ändamål. Följden har blifvit, att särskildt yrkesmejeristernas ställning är ganska osäker, och att en del af dem blifvit tvungna att upphöra med sin rörelse. Vid tillfrågan om möjligheterna för upprättande af ett andelsmejeri på Sundal förklarade en jordbrukare, att saken nog vore god, men ännu, så länge mjölkproduktionen vore så låg som för närvarande, knappast genomförbar. Erfarenheterna från andra håll kunna ej heller sägas locka till försök. Andelsmejeriet i Mellerud, för öfrigt det enda existerande i dessa bygder, för trots sitt fördelaktiga läge en ekonomiskt tämligen tynande tillvaro. Exempel finnas dock, som visa, att ett smörmejeri i större skala kan löna sig. Utom det i Mellerud finnes ett i Örs socken med en tillförsel af i rundt tal 2,000 liter dagligen, hvilket enligt innehafvarens utsago bär sig ganska bra.

Orsaken till den ringa och ojämna mjölkproduktionen är den ännu allmänt förekommande extensiva utfodringen af korna. Det är väl sant, såsom ofvan har blifvit antydt, att betydliga framsteg blifvit gjorda på de senare åren, men åtskilligt återstår dock, innan dalbon öfvervunnit detta gamla fel i hushållningen. »Bönderna ha i allmänhet för mycket jord och för få kor», utlät sig en jordbrukare på Slättdal. »Ladugårdarne äro dåliga och djuren utfodras mager. Man lägger allmänt an på att drifva korna under sommaren, och de kalfva därför vanligen fram på våren. Följden är, att mjölkafkastningen under vintern sjunker ganska ansenligt. Rotfruktsodling har svårt att slå igenom. Man är rädd att våga något och tycker att arbetet på rofvorna blir besvärligt och kostsamt.» Den svältfodring, som i forna tider var allmän, torde väl numera få anses tämligen ovanlig, ehuru den här och hvar ännu förekommer; men som regel gäller, hvad en småbrukare, själf ifrigt intresserad för sin ladugårds förbättring, yttrade, att »bönderna vilja ej kosta på något på sina ladugårdar». Eller åtminstone med någon modifikation af omdömet: alldeles för litet. En och annan finnes, som väl inser nyttan af kraftfoder och som efter behof årligen köper hem ett antal säckar linfrömjöl eller raps. På sådana hemman, där man kommit sig fram litet bättre, finnes äfven i vanliga fall ett rofland, ännu visserligen af rätt blygsamma dimensioner, men dock utvisande, att man här kommit till insikt om fördelen af utfodring med rotfrukter. Att rotfruktsodlingen dock ännu är så föga utbredd beror till stor del på att den först under de allra sista åren börjat få någon vidsträcktare spridning; den betraktas därför af bönderna hufvudsakligen som en försöksodling, hvars nytta ännu är alltför osäkert pröfvad. Bristande tid och arbetskrafter utgöra därjämte i detta afseende en kraftig hämsko.

En föreställning om ladugårdens ännu alltför ringaktade ställning i det dalsländska jordbruket får man redan af det skick, hvori uthusen på bondgårdarna i allmänhet befinna sig. Boningshusen äro ej sällan relativt nyuppförda, bildande mången gång en skarp kontrast till den gamla grå uthuslängan af trä, hvilken står kvar från fars eller farfars tid, skröplig till utseendet och ofta i sig innehållande på en gång vagnslider, stall, loge, ladugård, svinstia och afträde. Djuren ha det ofta till ytterlighet trångt, mörkt och osundt, och det är därför blott naturligt, att en rationell skötsel blir omöjlig. Ryktning är bl. a. en sak, som man mångenstädes inte har en aning om. Äfven med den bästa utfodring måste under sådana förhållanden allt arbete på ladugårdsskötselns höjande förbli tämligen resultatlöst.

Det är tydligt, att med de bristfälliga och otidsenliga stall och ladugårdar, som ännu äro de vanliga, är svårigheten stor för landtbrukaren

att på ett rationellt sätt taga vara på kreatursspillningen, äfven på de ställen, där man annars fått klart för sig vikten af denna sak. På tal om jordbruksförhållandena kom det ofta och med särskild styrka fram, att det värsta felet med böndernas jordbruk var, att de ej förstodo ta reda på gödseln. Ty gödsling är något, som den utmagrade dalsländska jorden, efter all utsugning i forna tider, framför allt behöfver. Gödselstäderna äro för det mesta illa anordnade, så att gödseln förfäres och den flytande spillningen rinner undan till ingen nytta. På en del håll träffar man ännu på den gamla oseden att borra hål i ladugårdsgolfvet för att härigenom på ett lätt och bekvämt sätt hålla det torrt och rent. Ett så ypperligt strömedel som torfströ är dock för dalbon jämförelsevis lätt tillgängligt, och det är beklagligt, att det ännu kommit till så ringa användning. Torfmossar förekomma nämligen nära nog i hvarje socken, och särskildt på Sundal och i norra Valbo finnas sådana af stor utsträckning. Endast i mer sparsamma fall ser man dock, att hemmansbrukarne begagna tillfället att uppsamla torf till torfströberedning. En fabrik för tillverkning af torfströ finnes i Järbo socken, och en och annan begagnar tillfället att här anskaffa sitt nödiga förråd. Någon fabrikation i större skala förekommer ej på Dalbosläppen, ehuru utsikterna för ett lyckligt företag i den riktningen här ej borde vara så ringa.

Jordens behof af näringsämnen söker man numera efter bästa förmåga att allmänt fylla genom inköp af artificiella gödningsämnen, hvilka få ersätta den mångenstädes opropotionerligt stora bristen på naturlig gödsel. Vidare har kalk börjat komma till användning i allt större mängder. På grund af jordens stora kalkfattigdom öfverallt på Dal är lätt och billig tillförsel af kalk en verklig lifsfråga för det dalsländska jordbruket. Något kalkbrott torde knappt inom hela landskapet förekomma, och jordbrukaren är därför för sitt behof hänvisad att anskaffa kalk från Kinnekulle (Hellekis), hvarifrån den mesta kalken hämtas, eller från Halle- och Hunneberg. De på grund af afståndet dyra fraktsatserna inverka betydligt hämmande på tillförseln. Till Brålanda station går exempelvis frakten för 100 kg. kalk till 37 öre. För rekvirenter, som bo långt från järnvägen, kommer därtill en lång landsvägstransport, hvarigenom varan ytterligare blir fördyrad. Jämförelsevis lättare och äfven billigare ställer sig transporten för de vid Vänern belägna socknarna, hvilka sjöledes kunna hämta sitt kalkförråd till de utmed kusten belägna lastageplatserna Sikhall, Dalbergså och Sunnanå. I aflägsset belägna bygder, såsom Dalskogs socken, användes kalk mera sparsamt. Detta gäller äfven om hela Valbo härad, där fraktkostnaderna på grund af omlastning till den smalspåriga järnvägen ställa sig betydligt högre än på Slättdal, och där för en del socknar afstånden till stationerna bli synnerligen långa.

I utvecklingen från det gamla extensiva jordbruket till ett intensivare har naturligen äfven på Dal ladugårdsskötselns framdrifvande haft sin afgörande betydelse. Och den nivå, hvarpå denna för närvarande står, är i hög grad belysande för jordbrukets nuvarande allmänna utvecklingsståndpunkt, både genom de framsteg den onekligen kan uppvisa under de senaste 20 åren, men äfven och framför allt genom de betydande bristfälligheter, som vi sett ännu vidlåda densamma. Svältfodring af kreaturen och snålgödsling af åkrarna gå ännu såsom fordomdags mångenstädes hand i hand. Den brist på animalisk gödsel, som för mångt hemmansbruk ännu är utmärkande, har därför varit en svår hämsko för ett rationellt jordbruk. När en jordbrukare sitter på en egendom af 80 å 90 tld öppen jord med endast 10 till 12 kor i sin ladugård, är det ej att undra öfver, att han ser sig tvungen att efter gammal metod lägga betydande delar däraf i »lerkenträde». Äfven från mindre gårdar skulle exempel kunna framdragas, där förhållandena äro liknande. Å andra sidan måste emellertid framhållas, att de gamla lerkenträderna, ehuru sådana här och hvar finnas och i vissa trakter t. o. m. rätt talrikt, numera börja bli allt sällsyntare, i samma mån som ett cirkulationsbruk vunnit insteg. Sju- eller ännu vanligare åttaårigt växelbruk torde väl vara det allmänt förekommande, med ordningsföljden: träda, råg, 3 vallar och 3 hafreskördar. Hvad växtföljden beträffar, är denna dock betydligt olika på olika orter, allt efter som man öfver hufvud kommit sig i gång med jordbruket, och det är långt ifrån, att man ännu lyckats frigöra sig från det skadliga utsugningssystemet i forna tider. I en socken uppgafs sålunda, att åtminstone en fjärdedel af bönderna ännu taga af sin jord 4 å 5 hafreskördar å rad, och i en annan socken, att 9—10-årigt växelbruk är tämligen vanligt, ja på en del håll ända till 11—12-årigt. Hafreodlingen har dock, såsom redan förut påpekats, under de senare åren betydligt aftagit. På grund af det öfverallt ytterligt knappa ängs- eller hagbetet har man äfven alltmer blifvit nödsakad att lägga an på gräsodling, och 4-åriga vallar äro därför vanligt förekommande. Samtidigt har också rågodlingen stegrats.

Hvad angår själfva brukningen af jorden, återstår mycket öfrigt att önska. Den gamla oseden att under sommaren använda trädan till bete åt korna kunde allmänt iakttagas. Ingenting var vanligare än att se trädorna fullväxta med allsköns ogräs, hvarest korna, ofta skäligen magra, gingo omkring förgäfvos letande efter närande föda. Att vinsten med ett dylikt system såväl hvad beträffar ladugårdens som själfva jordbrukets utveckling är synnerligen tvifvelaktig, var en sak, som man endast föga tycktes beakta. Mot hösten, vid såningstid, upplöjdes den af kreaturen upptrampade trädan, där ogräsen redan hunnit sätta frö, gödseln utkördes och

nedharfvades, hvarefter sådden omedelbart vidtog. »Plöjning, gödsling och sådd, allt sker här på tre dagar», meddelade en jordbrukare. Ofullständig och otillräcklig trädesberedning synes vara det af de gamla missbruken, som längst och allmännast hållit sig kvar. Höstplöjning af trädan är något, som endast sällsynt förekommer; och den plöjning, som består, är alldeles för grund. Mellan hafreskördarne sker ofta ingen plöjning alls, utan jorden får nöja sig med en nödtorftig harfning. Äfven dikningen är allmänt försummad, och särskildt på Slättdal, där väl grädda och uppränsade afloppsleder äro mer än annorstädes af behovet påkallade, vållas häraf åtskilliga olägenheter.

* * *

Den skildring af jordbrukets utvecklingsståndpunkt, som ofvan lämnats, och som visar, att den omläggning af landthushållningen från ensidig sädesodling till ladugårdsskötsel, som för det modernare jordbruket är karaktäristiskt, på Dal visserligen är på väg att genomföras, ehuru mycket ännu återstår, afser gifvetvis endast att ge en föreställning om förhållandena sådana de i största allmänhet te sig. I hvarje socken fanns alltid någon hemmansägare, större eller mindre, som kunde uppvisa ett mönstergillt skött jordbruk. Vid sidan af bondgårdar med förfallna ladugårdar och vanskötta ägor, kunde man träffa på här och hvar ett enstaka litet mönsterbruk, med stenbygd ladugård, försedd med cementerad golf, en gödselstad, öfvertäckt och med fast botten samt ordnad efter alla konstens regler, en murad urinbrunn, vanligen också ett litet skjul för torfströstundom äfven för pudrettberedning, samt med väl brukade åkrar, hvaribland alltid ett mer eller mindre omfattande rotfruktsland. Sådana jordbruk hörde visserligen till undantagen, ehuru de ej heller voro alltför få. De bevisa dock, på samma gång som deras tillvaro är ett talande vittnesbörd om de betydande framsteg, som det dalsländska jordbruket i enskilda fall mäktat göra, att möjlighet finnes till en allmän uppryckning, om god vilja och nödig omtanke komma till hjälp. Sådana föregångsmän voro hvar i sin socken väl kända, och deras blomstrande hemmansbruk verka otvifvelaktigt synnerligen välgörande som sporrande efterdömen.

När man tar i betraktande jordbrukets allmänna tillstånd inom ifrågavarande bygder, måste det äfven medgifvas och tilläggas, för att bilden skall blifva fullständig, att vissa områden finnas, där jordbrukets nivå står väsentligt högre än i allmänhet i de öfriga delarna. Sålunda betonades från flera håll, att Brälanda var den ort på *Sundal*, där jordbruket jämförelsevis bäst kommit sig fram. Själfva jordmänen torde här vara bättre än i häradets kringliggande socknar, men äfven Brälandas centrala belägenhet har i sin mån bi-

dragit att åt orten gifva ett visst uppsving. Stationssamhället är det största i häradet och är en samlingspunkt och i viss mån äfven afsättningsort för trakten vida omkring, sålunda utom för socknen själf äfven för Sundals-Ryr, den nordligare delen af Frändefors samt så godt som hela Gestad och Bolstad. Särskildt i trakten kring stationen finnas åtskilliga småbrukare, hvilka kunna uppvisa väl skötta hemman. Kreatursrasen synes äfven här bättre uppodlad än annorstädes, i det hushållningssällskapets arbete för införande af ayrshirerasen här visat god efterföljd. Ett bevis bland andra på Brålandas centrala ställning i häradet, är att Enskilda banken i Vänersborg här förlagt ett afdelningskontor.

Hvad angår de öfriga socknarnas inbördes ställning med afseende på jordbrukets uppsving, är svårt att yttra något bestämdt. Missförhållanden af den art som förut omförmälts, och som på det närmaste sammanhänga med ett extensivt jordbruk, voro i hög grad tillfinnandes i Sundals-Ryr, där jordmånen dessutom är relativt dålig; men äfven från de östliga socknarna, där jordmånen dock är betydligt bättre, meddelades upplysningar som föga tyda på att förhållandena här äro afsevärdt bättre. Man erinre sig, att den gamla rofbrytningen här stod i sitt högsta flor. — Af ett visst intresse såsom belysande själfva utvecklingsgången inom jordbruket äro några utsagor, som jag erhöll från en meddelare i Grinstads socken. De sista 15, eller rättare kanske 10 åren, betecknade han som den tid, då ett framåtskridande egentligen ägt rum på Sundal. Alltsedan Bergslagsbanans tillkomst kunde visserligen spåras ansatser till en ny utveckling, men samtidigt vidtog en svår krisperiod. Det hade i själfva verket varit en olycka för Dal, att jorden varit så god, att den förmått bära skördar en lång följd af år utan nämnvärd ans och vård. Därför hade man oförståndigt fortsatt i de gamla spåren, ända tills krisen kom. Till obotlig skada hade varit den myckna bränningen på nyodlingar. Matjorden är nu på många ställen ytterligt tunn och mager, hvilket särskildt under torra år kännbart gör sig gällande. Att en vändning till det bättre numera inträdt, får tillskrifvas, utom de förbättrade afsättningsförhållandena, främst den omständigheten, att gynnsammare ekonomiska villkor gjort det möjligt för jordbrukaren att under de senaste 10 åren i allt rikare mängder använda kalk och gödningsämnen. Det kan anses betecknande för utvecklingen i dess helhet, att meddelaren själf, som 1893 tillträdt sitt hemman, var den andre i sin socken, som införskref kalk. Han var vidare den tredje i ordningen, som skaffade sig slåttermaskin (1894).

I *Nordals* härad är naturligen köpingen Mellerud (inmot 1,000 inv.), belägen vid knutpunkten för Bergslagens och Dalslands järnvägar, hufvudorten, och i viss mån är denna plats äfven

en centralpunkt för hela södra Dal. I och för sig är samhället, som saknar all industri, af föga betydelse. Som viktig järnvägsknut och afsättningsort ej blott för den närmast omgifvande trakten utan äfven för tämligen långt aflägsset liggande bygder spelar köpingen dock en stor roll. Särskildt Holms socken, i hvilken Mellerud ligger, står i jordbruksafseende ganska högt, med en hel del företagssamma småbrukare samt en och annan herrgård med välskött jordbruk. I allmänhet kan sägas att jordbruket på Nordal står på ett högre plan än hvad förhållandet är på Sundal, beroende äfven här på orsaker, som på det närmaste sammanhänga med den föregående utvecklingen.

Öfvergå vi härefter till *Valbo*, så kan till en början anmärkas, att detta härad företer ganska olikartade förhållanden inom sina olika delar. I norra Valbo är sålunda ställningen i allmänhet vida sämre än i häradets sydligare socknar. Vill man se en bild af det gamla Dal, erbjudes ännu rikligt tillfälle därtill vid en färd genom de nordliga socknarna Järbo och Råggård. Spåren af forna tiders misshushållning och slöseri med jorden ha här i mindre grad än å andra orter hunnit sopas igen af en nyare utveckling, och efterverkningarna framträda därför här desto mera oförtydligt. Öfverallt kunde man se vid en resa utefter landsvägarna vidsträckta fält, för det mesta ljungbevuxna eller bärande ett ytterligt klen och afmagradt bete. Det gjorde ett rätt egendomligt intryck att bland all ljungen se de gamla dikena slingra sig, hvilka gifvo en antydning om, att här fordomdags varit åker, som gifvit skörd. Det är betydande delar af den gamla hafrejorden, som sålunda blifvit igenlagda till »svälteckren», hvilken sedan fått valla igen sig och förfalla. En och annan jordbrukare, som var mån om att åtminstone bibehålla en smula bete på sina nedlagda åkrar, brukade plöja upp dem med vissa års mellanrum. På en del håll har man börjat med skogssådd, och det vore i hög grad önskvärdt, att man allmänt planterade skog på »svälteckrena», där man ej ser sig i stånd att ånyo lägga dem under plog. Äfven söderut i häradet träffar man på dylika »svälteckren», ehuru de här förekomma betydligt sparsammare. Lerdals socken, i häradets nordvästliga hörn på gränsen till Bohuslän, är allmänt bekant som det mest extrema exemplet på hela Dal på en bygd, där ålderdomliga förhållanden och sedvänjor i högre grad än annorstädes alltjämt lefva kvar. Gentemot anskaffandet af alla slags modernare jordbruksredskap har man sålunda här länge varit synnerligen obenägen, konservativt fasthållande vid de gamla hemmagjorda plogarna och harfvarna. Först 1898 infördes en slättermaskin i socknen, och tröskverk blefvo ej förrän på 1890-talet vanliga. Det är äfven betecknande, att man här i det längsta sökt reda sig med utsäde af egen skörd, ända tills alltför menliga verkningar af inafvel tvingade till rekvisition af utsäde utifrån socknen.

I mellersta delen af häradet torde Färgelanda, hvars stations-samhälle är det största och tätast bebyggda i Valbo, samt Ödeborgs socken hvad angår jordbrukets ställning stå fullt i nivå med de mest försigkomna trakterna inom landskapet. Utvecklingen har här äfven gått framåt med en raskhet, som bådär godt för framtiden.

Några för förhållandena i Valbo upplysande uttalanden må slutligen meddelas, hämtade från en småbrukare i Rennelanda. Här står jordbruket mycket bättre än i socknarna norrut. Jordmånen är äfven betydligt fördelaktigare, flerstädes styf lerjord. Så mycken känning af bränningen i forna dagar har man ej här som i norra Valbo, och så mycken nedlagd jord finnes ej heller. Beklagligt är, att så få ägare ännu börjat så skog på sina öfvergifna odlingsmarker. Allt efter som bönderna sett sig nödsakade lägga igen en del fält, ha de fått möjlighet att ägna en bättre ans åt återstoden af sin jord. De hemmansägare, som bo mellan Valboån och Kroppefjäll, reda sig numera bäst. I synnerhet gäller detta om Järbo socken. De ha haft skog att ta till vid behof, och deras i regel mindre jordareal har aldrig blifvit så vanskött. Förr var förhållandet motsatt, och bönderna på »slättfalan» (väster om Valboån) voro mäktiga rika under hafretiden; här skedde också under 80-talet de flesta fallissemangen. — Numera har man något så när kommit i gång med ett ordnadtt växelbruk, vanligen 8-årigt. Äfven rotfrukter har man börjat drifva, ehuru det går långsamt. Förr lade man nästan ej alls an på gräsodling. Denna har dock nu kommit utmärkt i gång, särskildt i Rennelanda, och gräsfrö har t. o. m. i rätt stora mängder under de senaste åren försålts till socknarna söderut. Största hindret för ett framgångsrikt jordbruk är bristen på gödsel. Man köper visserligen åtskilligt med artificiella gödselmedel, men ofta med oförstånd. Trädesbruket står därjämte mycket efter, likaså dikningen.

Förutom de orsaker till jordbrukets låga ståndpunkt på Dal, som förut framhäfts och som sammanhänga med en allmän efterblifvenhet, kunna framdragas en flerdald andra omständigheter, som direkt inverka hämmande på utvecklingen.

Det har påpekats i det föregående, att här och hvar i socknarna påträffas välskötta bondehemman, som höja sig öfver de öfriga och genom sitt exempel verka som ett slags mönsterbruk. Som förebilder ersätta dessa numera i någon mån hvad på andra orter herrgårdar, då de äro i godt stånd, förmå uträtta för höjande af den omgifvande traktens jordbruk. Det måste anses som en stor brist, att Dal är och sedan länge har varit så fattigt på herrgårdar; och ännu fattigare på välskötta sådana. Ty de som finnas hålla, på ett par lysande undantag när, långt ifrån måttet; en del äro tvärtom

på grund af uppenbar vanskötsel en visa i hvar mans mun. Att herrgårdarna under sådana förhållanden snarare verka demoraliserande än motsatsen är tydligt. Bristande kunskap i hvad som rörer ett jordbruks rätta drift är bland allmogen ännu så allmän, att man endast kan beklaga frånvaron af hvarje moment, som i någon mån kunde bidra att skingra densamma. Å orter, där en herrgård fanns, som kunde gå i spetsen och röja väg, visade sig, att exemplet åstadkommit god verkan. I en socken var det sålunda otvifvelaktigt genom inflytande från den där belägna herrgården, som rotfruktsodling blifvit rätt allmän bland bönderna. Särskildt bör nämnas en gård, Ellenö, i Torps socken i Valbo, det kanske bäst skötta godset på hela Dal, hvars exempel åstadkommit mycket godt för jordbrukets uppryckning i södra och mellersta delarna af häradet. Emellertid är det betecknande för allmogens starka konservatism, att det endast är med möda och långsamt, som den låtit rycka sig med af nyare impulser. Så till exempel, när det först gällde att förmå bönderna att leverera sin mjölk till Ellenö mejeri, berättade ägaren, att han i 8 månaders tid dagligen för den goda sakens skull fick hämta ett par mjölkflaskor vid en gård, som låg $1\frac{3}{4}$ mil aflägsen, innan några flera kunde besluta sig för att följa efter. Det är svårt att afgöra, men det vill tyckas, som om den bondekonservativa misstron mot allt nytt hade på Dal en alldeles speciellt god jordmån. Säkert är att särskildt södra Dal är en konservativ landsända som få, där fäderneärfd tro och gammaldags vanor och sedvänjor oförfalskade lefva kvar. För jordbrukets vidkommande äro de fäderneärfda vanorna dock ej att rekommendera. Det kan i och för sig vara en god sak att, som en bonde yttrade, »dalbon är försiktig och rusar inte i väg i onödan»; eller som en annan uttryckte sig: »dalbon sträcker inte ut fötterna utanför skinnfällena». I stället drar han den måhända alltför ofta öfver hufvudet, så att han intet ser. Litet mera initiativkraft kunde ej skada. Det duger visserligen ej nu som i forna dagar, då det fanns öfverflöd på tid och tjänstefolk, att bonden ligger på sängen och röker sin pipa, medan hans torpare och drängar arbeta. Öfverallt måste han numera själf stå bi, om något skall bli uträttadt, och han gör det äfven mångenstädes utan att spara sina krafter. En viss gammaldags oföretagsamhet, sammanhängande med den inrotade föreställningen att hvad som kunde duga i fars tid kan duga äfven nu, gör dock, att ofta mycket försummas, som med god vilja kunde göras. »Här gå bönderna i 'hogballet'¹ liksom i forna dagar med händerna i byxfickorna och röra inte vid trädan», förklarade en bonde, en sed som nog litet hvarstädes förekommer. Särskildt slättborna, »gordalingarne» som de

¹ Tiden mellan vårbruket och slättern.

kallas, ha namn om sig för onödig långsambhet och böjelse att låta allt gå som det kan i de gamla gängorna.

Det är tydligt, att i dessa bygder ofantligt mycket finns att göra för en upplysningsverksamhet, som kunde intressera och väcka. Ett besök som Rösjö gjort i Valbo härad hade där efterlämnat varaktiga intryck, att döma ej blott af de entusiastiska uttalanden, som man fick höra om hans föredrag, utan äfven genom de spår, som dessa i praktiken på en del håll efterlämnat. En hel del har ju genom hushållningssällskapets initiativ blifvit uträttadt. Så t. ex. kan påpekas dess verksamhet för kreatursrasens förädling, dess sträfvan att höja det mindre jordbruket genom premiering af småbruk m. m. Men ännu mycket mera än hvad som är gjordt återstår att göra. Man kan ej frigöra sig från intrycket, att Dal är en oerhördt försummad landsända, som i alldeles särskild grad är i behof af uppmuntran och understöd. Det kan därför ifrågasättas, om hushållningssällskap och andra myndigheter verkligen tillräckligt beaktat hvilket ovanligt rikt arbetsfält, som här föreligger för deras verksamhet. Det är ej nog, att bönderna kunna, om de så vilja, rekvirera jordbrukskonsulenten för att få råd vid anläggande af gödselstad eller urinbrunn. Af liknöjdhet försumma de det oftast, och dessutom är konsulenten alltför upptagen på andra håll inom länet för att alltid kunna vara tillhands på Dal. Vore någonstädes förslaget om inrättande af ambulatoriska, i socknarna kringresande praktiska rådgifvare i jordbruk, s. k. vandringsrättare, af behofvet påkalladt, så vore det här. Småbrukarkurser ha på enskildt initiativ tidvis varit anordnade i Mellerud och äfven bevistats af åtskilliga deltagare från skilda delar af landskapet. Men det ger en föreställning om, hur hårdarbetad befolkningen är och hur föga man inser betydelsen af företag, som kunna bidraga till spridande af upplysning, när t. o. m. ortens riksdagsman om dessa småbrukarkurser, som dock otvifvelaktigt haft sin nytta med sig och åtminstone af besökarna själfva mottogos med bifall, kunde fälla det omdömet, att »sådana är det intet bevändt med».

Det är äfven en brist, att Dal länge varit i saknad af det slags undervisningsanstalter, som på andra håll verka befrämjande för insikt i och intresse för landtmannagöromål. Till länets landtbrukskola å Kilanda i Västergötland är vägen från Dal nästan för lång. Emellertid har i Färgelanda i mellersta Valbo för tre år sedan upprättats en folkhögskola i förening med landtmannaskola, hvilken trots sin korta tillvaro redan vunnit en glädjande anslutning.

För att rätt bedöma jordbrukets utvecklingsmöjligheter afven-
som alla de svårigheter som detta har att kämpa emot, återstår
emellertid ännu att ta i betraktande ett par omständigheter, hvilka
hvar för sig äro af den vikt, att de utgöra den egentliga förkla-
ringsgrunden till hvad ofvan är sagdt om jordbrukets låga stånd-
punkt på Dal. Dessa faktorer äro dels mindre goda afsättnings-
förhållanden, dels den på grund af emigrationen uppståndna folk-
bristen.

Såsom i ett föregående sammanhang blifvit påpekadt, var för-
utsättningen för en ekonomisk uppräckning på Dal tillkomsten af
kommunikationsleder, hvarigenom denna afsides landsdel i någon
mån kunde upphjälpas ur sitt isolerade läge. De nuvarande järn-
vägarnas anläggning har naturligen också i väsentlig grad bidragit
att bereda rum för ändrade och bättre förhållanden. På Sundal har
Bergslagsbanan tre stationer, belägna å en nästan rak linje, som
skär häradet i söder och norr. På Nordal närmar sig järnvägen
alltmer kusten af Vänern och står genom stationen vid Köpman-
bro i kontakt med Dalslands kanal. Med Bergslagsbanan stå mel-
lersta och västliga delarna af Nordal i förbindelse genom Dalslands
järnväg, med stationer i Gunnarsnäs och södra Dalskog. Femton år
senare än de båda andra häraderna fick Valbo åtnjuta förmånen af
en trafikled: den smalspåriga Uddevalla-Lelångens järnväg öppnades
nämligen ej förrän 1895. Till icke så ringa del torde man här ha
att söka förklaringen till att vissa trakter af detta härad i afseende
på jordbruket stå på en mer efterblifven ståndpunkt än vårt un-
dersökningsområde i allmänhet. Banan sträcker sig tvärs igenom
häradet, hållande sig hela vägen i den östliga delen, från söder till
norr följande foten af Kroppefjäll och med 8 stationer och anhalts-
platser på rätt korta afstånd från hvarandra.

Äfven en hel del nya och synnerligen välbehöfliga landsvägs-
anläggningar ha under de senaste tjugu åren företagits; men ännu flera
synas af behovet påkallade. Sålunda var exempelvis förbindelsen
mellan Dalskogs socken och bruksamhällena norrut ytterst svårtill-
gänglig af brist på ordentliga vägar. Mycket vore dock vunnet,
om de redan befintliga vägarna bättre underhölles. Ty sämre vår-
dade landsvägar än på Dalboslätten torde man få leta efter. En
hufvudorsak härtill är den allmänna bristen på grus på slätten, och
i Valbo, där väggrus finnes i större mängd, äro därför vägarna
mycket bättre.

I trots af hvad som blifvit gjordt torde ej kunna förnekas, att
för många orter är ännu afsaknaden af lätta kommunikationer en
högeligen kännbar brist. Hvarje socken, nästan, hade sin »järnvägs-
fråga», i de allra flesta fall visserligen ännu långt ifrån sin prak-
tiska lösning, men föremål för lifliga diskussioner och önskningsar,

hvilka pekade hän på att här funnos viktiga behof att tillfredsställa. Ett dylikt projekt, som sommaren 1907 verkligen på allvar var på tal, men som af brist på medel tills vidare måste inställas, var byggandet af en järnväg från Färgelanda genom sydvästra Frändefors till Vänersborg. Ett annat, som äfven var på tal, gällde en förbindelseled från Färgelanda öfver Sundals-Ryr till Mellerud. På Nordal var koncession begärd för byggande af järnväg från Mellerud i nordlig riktning förbi bruken i Skålleruds socken till Billingsfors i Vedbo härad. I Valbo yttrades starka önskemål att få till stånd en bana tvärs igenom häradet i västlig riktning till Bohuslän.

Allt detta var, som nämndt, endast mer eller mindre lösa projekt, men de kunna nämnas som vittnesbörd om hvar behofven voro som mest trängande. Det har redan förut, i samband med den för det dalsländska jordbruket ytterst viktiga frågan om lätt och billig tillförsel af kalk, framhållits, hvilka olägenheter för flera orter i detta afseende vållas på grund af bristfälliga kommunikationer. Och det är klart, att denna brist i allmänhet skall inverka menligt på utvecklingen af dessa orters näringslif. »I Lerdal lefver man ännu som före järnvägens tid», var ett yttrande som är tillräckligt för att karakterisera förhållandena i en trakt, som ligger så långt aflägsset från närmaste trafikled, att förmånerna af denna endast föga kunnat komma ifrågavarande ort till godo.

Om alltså ett alltför afsides läge för flera trakter inverkar i hög grad hämmande på det allmänna ekonomiska framåtskridandet, så kommer detta ogynnsamma förhållande speciellt till synes beträffande själfva *afsättningsförhållandena*. Att dessa för södra Dal, just af anförda skäl, å flera orter ställa sig ganska ogynnsamma, torde af det föregående framgå. I de flesta fall gå allmogens landtmannaprodukter närmast till landthandlarna. Utom smör och ägg uppköper handlaren ofta spannmål till försäljning, och då han tillika i många fall är slaktare, tar han äfven emot kreatur till sitt slakteri. Som förut är nämndt förekommer äfven, att innehafvaren af handelsbod håller mejeri, i hvilket fall han därjämte erhåller mjölk från sina kunder. I utbyte tar landtmannen gödningsämnen och jordbruksredskap m. m., och hans ekonomiska förbindelse med landthandlaren består därför till stor del i byteshandel. Allt som oftast far bonden emellertid efter gammal vana för att sälja sina förnödenheter i staden, Uddevalla eller Vänersborg, föga räknande på att vägen ofta är alltför lång, för att det ekonomiska utbytet af färden skall motsvara den lidna förlusten af arbetstid. I forna tider voro dock naturligen stadsresorna af långt större betydelse än nu. I Valbo reste allmogen allmänt till Fredrikshald, och med denna norska stad voro förbindelserna så lifliga, att den under lång tid ekonomiskt taget kunde

anses vara häradets hufvudort. I allmänhet var afsättningen från Dalsland till Norge förr högst betydande. Stora boskapsdrifter fördes af norska och svenska uppköpare öfver gränsen, och från slakterierna på Dal gick nästan allt kött till Norge. Från detta land tog man i stället sitt förråd af rågmjöl, under en tid, då rågodling på den egna åkern knappast, eller i hvarje fall ytterst sparsamt, förekom, och då de norska priserna på mjölet, tack vare dåvarande tullförhållanden, ställde sig ytterst fördelaktiga. Äfven från Sundal och Nordal deltog man i den lifliga mjöltrafiken öfver norska gränsen, förnämligast vid gränsstationen Kornsjö.¹ Efter 1895 af-togo dock förbindelserna med Norge betydligt. Därtill bidrog för Valbo tillkomsten af järnvägen, hvarigenom bl. a. den ekonomiska samfärdseln med brukssamhällena norrut i Vedbo underlättades. För hela Dal medverkade dessutom mellanrikslagens upphäfvande att draga afsättningen öfver till svenska afsättningsorter. Kött-exporten synes dock i större utsträckning bibehållit sig, ända tills på allra senaste tiden en norsk förordning om skärpt kontroll å kött nära nog omintetgjort denna trafik. På Sundal beklagade sig en slakteriägare öfver att han nu såg sig tvungen upphöra med försäljning af kött till norrmännen; erfarenheten hade visat, att de norske afnämarna i regeln punktligt likviderade mottagna varor, under det de svenska ej sällan vårdslösade med betalningen. Angående Dals förbindelser med Norge må i öfrigt tilläggas, att unionsbrottet 1905 i väsentlig grad medverkat till deras afstannande.

Hvad beträffar den vinst, som landthandlarna i egenskap af mellanhänder uppbära, är svårt att afgifva ett bestämdt omdöme. Det är emellertid ej nu som fordomdags, då landthandlare och spannmålsuppköpare hade gyllene tider. Konkurrenten är numera för stor, för att vinsten skall kunna bli alltför högt tilltagen. Vid stationssamhällena äro merendels flera stycken handlare bosatta, och dessutom åtskilliga ute i socknarna, hvarjämte en hel del uppköpare, särskildt af slaktdjur, alltsom oftast besöka bygderna. Å en ort förekom, att en handlare mera systematiskt dref uppköp af landtmannaprodukter, i det han mottog varor till försäljning, som af smärre handlare i den omgifvande trakten uppköpts af allmogen.

Äfven beträffande de försäljningsprodukter, som landthandlarna tillhandahålla sina kunder, kan sägas, att vinsten numera i allmänhet ej torde bli oskäligen stor. Att bättre förhållanden än hvad fordom mångenstädes varit fallet i detta afseende inträdt får hufvudsakligen skrivas *landtmannaföreningarna* till förtjänst. Dylika sammanslutningar mellan jordbrukarna finnas i de flesta socknar och ha till ändamål att för medlemmarna möjliggöra gemensamma inköp

¹ Jfr. Emigrationsutredningens bygdundersökningar i Vedbo och Nordmarks härad, af Ernst Lundholm, s. 17.

af för jordbruket viktiga förnödenheter. Deras betydelse kan ej nog uppskattas, ehuru de ännu haft en rätt kort existens och tillslutningen till dem följaktligen ej hunnit blifva så allmän som önskvärdt vore. Ofta tillkomna som ett direkt motdrag mot handlarna, ha landtmannaföreningarna genom sin verksamhet ej blott tvungit dessa till prisnedsättning utan äfven åstadkommit, att bättre kontrollerade varor äfven i handelsbodarna stå att erhålla. I viss mån medverkar just denna omständighet till, att anslutningen till föreningarna går något trögt, då man numera i hvarje fall anser sig äfven hos handlarna kunna erhålla goda varor till rimliga pris. Oförmåga och oerfarenhet från den enskildes sida att i och för den gemensamma rekvisitionen uppgöra en klok beräkning af exempelvis de för hans jordbruk erforderliga kvantiteterna kalk och gödningsämnen, hvilka äro de produkter som förnämligast genom landtmannaföreningarnas försorg anskaffas, göra sitt till, att bönderna draga sig för att på den vägen anskaffa sina förråd. För mera afsides boende rekvirenter kunna äfven på grund af afståndet uppstå en del olägenheter vid varans afhämtning från stationen, hvarför uppförande af varumagasiner vid dessa är en praktisk anordning, som vore synnerligen af behovet påkallad.

Af alla de hinder, som hämma en framgångsrik utveckling af jordbruket, är det intet, som med sådan styrka af jordbrukarna själfva betonades, som *den bristande tillgången på arbetskrafter*. Och i själfva verket torde vi här träffa på den för framtiden allvarligaste faran. Ur denna synpunkt blir en undersökning af jordbrukets ställning i stort sedt detsamma som en berättelse om *emigrationens verkningar*, och frågan om dess framtidsutsikter på det allra närmaste sammanfallande med frågan om emigrationens fortgång eller aftagande. Att så omfattande vidder af den dalsländska jorden, som verkligen är fallet, antingen ligga alldeles för fåfot eller stå under otillräckligt bruk, är icke endast en följd af missförhållanden under äldre tider eller af bristande kunskap och företagsamhet från jordbrukarens sida. Det är uppenbart, att här fattas det folk till arbetet. En svensk-amerikansk jordbrukare, som annars ej var sen att framhålla emigrationens välsignelser för Dal, medgaf vid tanken på den stora svårigheten att erhålla arbetsfolk, att »det hade varit lagom, om emigrationen afstannat 1885». Ungdomen är mångenstädes borta, och de gamla, som sitta kvar på hemmanet, få reda sig bäst de kunna. »En fullgången dräng står inte till att få, långt mindre en piga», var ett yttrande, som med variationer i formen upprepades hvart man kom. Säkerligen skulle man med tämligen stor lätthet kunna räkna de drängar och pigor, som i hvar socken ännu finnas kvar.

För de egentliga småbrukarna äro svårigheterna naturligen mindre, ty för skötandet af deras jordbruk böra deras egna armar vara fullt tillräckliga. Värst ställer det sig för de större bönderna, hvilka oundgängligen äro i behof af tjänstefolk, helst under den tid, då barnen ännu äro minderåriga och ej förmå afsevärdt hjälpa till. Följande kan tjäna att åskådliggöra förhållandena i berörda fall. Under besök i Järbo socken träffade jag på landsvägen en bonde, hvars ägor, delvis bestående af »svälteckren», sträckte sig utefter båda sidorna af vägen. Med en viss bitterhet beklagade han sig öfver förfallet på sin gård och framhöll, att han ej förmådde ta hälften af de skördar ur jorden, som denna ännu under hans fars tid frambragte. Vid tillfrågan om orsaken till att allt nu låg så nere, pekade bonden på sina två barn, en gosse och flicka om 8 och 10 år, förklarande: »Här är min dräng och min piga.» På ett annat ställe, af $\frac{1}{4}$ hemmans storlek, skötte ägaren gården med tillhjälp af en 17 års drängpojke. Till hösten såg han sig dock hotad att bli alldeles strandsatt, emedan pojken då skulle resa till Amerika, dit hans fader, som förut varit torpare på gården, rest i förväg.

Många flera liknande exempel, där bristen på arbetsfolk var verkligt kännbar, skulle kunna lämnas. Öfverallt kunde man erhålla de mest påtagliga bevis för att antalet tjänare i oroväckande grad decimerats. Gårdar, som förr hållit 2 drängar och 2 pigor jämte några stycken torpare, förmådde numera i bästa fall inalles uppbringa en ordentlig dräng och en pojke. Särdeles visade det sig svårt att få pigor, och det var ej ovanligt, att bonden, som i forna tider knappt satte sin fot i ladugården, nu själf var tvungen att hjälpa till med mjölkningen. Af brist på folk såg man sig allmänt tvungen att så mycket som möjligt koncentrera de fåtaliga arbetskrafterna på de mest trängande sysslorna. Dikning och trädesbruk måste därför tills vidare stå tillbaka, där folk på inga villkor fanns att tillgå. Att leja tillfällig arbetskraft till hjälp under slåttern eller skörden betraktades nära nog som en omöjlighet. Denna olägenhet gjorde sig äfven i hög grad gällande för medelstora hemmansbruk, hvilka ej behöfde hålla dräng året om, men hvarest man under bråd tid var beroende af främmande arbetskraft. Den enda hjälp, som vid dylika tillfällen här och hvar stod till buds, bestod däri, att närboende småbrukare kunde med ett och annat dagsverke vid inträffad ledighet bistå sina större grannar mot återtjänst, nämligen lån af dragare vid lägligt tillfälle (bytesdagsverken).

Den menliga inverkan, som folkbristen utöfvade och som påtagligt kunde spåras inom jordbrukets alla detaljer, kan sålunda näppeligen underskattas. I stort sedt torde därför det allmänna omdömet på Dal, att här har man att söka det förnämsta hindret mot jordbrukets framåtskridande, ej kunna jäfvas. Det synes dock, som om

de öfverljudda klagomål, man på en del håll kunde få höra, skulle kunna tåla vid någon smula modifikation. Se vi efter hvilka löner, som äro vanliga för tjänstefolk, måste det medges, att dessa mot förväntan ej äro så höga, som man utan vidare skulle vara benägen att förmoda inom ett emigrationsdistrikt sådant som Dal. Åt drängar betalades i årslön 250—300 kr. och åt pigor 150—175 kr. Någon gång förekom högre belopp, men ännu vanligare lägre. Ett betecknande symptom är för öfrigt, att städsel för år numera började bli allt sällsyntare. Särskildt beträffande pigor var det vida vanligare, att de togo anställning för månad mot en lön af 12 å 15 kr.

Det är sant, att mången bondgård, som onekligen var i behof af en fullgod dräng, ej ekonomiskt kunde bära utgiften för en sådan. Man fick där, om turen annars var god, nöja sig med en pojke, som nyss gått och läst, eller en gubbe till hjälp. Och på ännu flera ställen kunde man med bästa vilja ej anskaffa tjänstefolk, äfven om man bjöd fullt tillräckliga löner. Men å andra sidan kan det ej heller förnekas, att mången bonde, som otvifvelaktigt både behöfde och hade ekonomisk tillgång, ändock drog sig för att anställa tjänare, ehuru tillfälle därtill gafs mot erläggande af skälig lön. Det ligger därför en kärna af sanning, trots uppenbara öfverdrifter, i ett yttrande, hvarmed en inflyttad skånsk jordbrukare karakteriserade dalbönderna: »Om hundra arbetssökande karlar anlände till Sundalsslätten, skulle de ej få arbete, ehuru de utmärkt väl behöfvas. Hellre än att skaffa sig en, låt vara dyrt aflönad dräng, söka bönderna ensamma draga sig fram och på Guds försyn inbärga sin gröda.» Det är ej alldeles utan, att ett visst otidigt snålsystem, här som i en del andra afseenden, stundom gjorde sig gällande, och att bönderna på den grund i vissa fall hade sig själfva att skylla, när folk fattades.

Torpare, backstugusittare och statare.

Med senast berörda viktiga spørsmål för jordbruket om tillgången på arbetskrafter sammanhänger på det närmaste frågan om de obesutna folklklasserna och deras ställning. Det förhållande, som ofvan betonats angående den stora svårigheten för jordbrukaren att vid behof kunna leja löst folk och den allmänt förefintliga bristen på arbetskrafter, låter från början ana, att det är föga väl beställt hvad beträffar torp- och backstugubefolkningen. Det skulle vara af synnerligen stort intresse att statistiskt kunna följa utvecklingen af dessa klasser, särdeles för att därigenom närmare få utrönt emigrationens inverkan på det talrika jordbruksproletariat, som blef en produkt af 1800-talets socialekonomiska utveckling inom vårt undersökningsområde, och som ännu åtminstone i början af 1870-

talet satt kvar i tämligen orubbadt bo. Tyvärr låter detta emellertid sig ej göra på ett mera effektivt sätt af brist på material eller ännu hellre af brist på tillförlitligt sådant. Vi få därför nöja oss med de antydningar, som förut blifvit meddelade om utvandringens svåra härjningar bland torpare och backstugusittare under 1880-talets hårda krisår och de allmänna slutsatser om dessas nedgång i antal, som därur gissningsvis kunna dragas. Äfven under följande årtionde torde emigrationen bland dessa klasser mera ohämmadt ha fortgått, under det den som bekant i allmänhet var stadd i aftagande.

Hvad beträffar det nuvarande antalet torpare och backstugusittare torde jämväl svårigheterna vara stora att erhålla en något så när exakt beräkning. Enligt uppgifter hämtade ur den senaste officiella statistiken fanns i hvar socken inom de tre häraderna följande antal »jordtorp och andra lägenheter»:

Frändefors	307	Ör	75	Järbo	46
Sundals-Ryr	78	Järn	26	Råggård	46
Brålanda	111	Holm	56	Lerdal	38
Gestad ¹	Gunnarsnäs	33	Högsäter	113
Holstad	112	Skållerud	52	Rennelanda	49
Erikstad	48	Dalskog	45	Färgelanda	131
Grinstad	84			Ödeborg	61
				Torp	69
				Valbo-Ryr	65
Sundals h:d 740		Nordals h:d 287		Valbo h:d 618	

Ofvanstående siffror äro mindre anförda i afsikt att angifva fullt tillförlitliga beräkningar utan mera som utgångspunkt för kritik. Det är nämligen ytterst svårt att förena siffrornas uppgifter med de erfarenheter, som jag personligen hade tillfälle att inhämta under besök å respektive orter, äfven om vederbörlig hänsyn toges till den tid af åtskilliga år, som förflutit, sedan den officiella beräkningen blef utförd. Naturligen äro de intryck och muntliga underättelser, som jag på mina resor i socknarna inhämtat, ej af den art, att de kunna tjäna till grund för en verklig statistik. De gå dock i så pass bestämd riktning, att man utan öfverdrift kan påstå, att anförda officiella siffror tåla vid en ganska stark nedprutning, och det särskildt beträffande de trakter, nämligen Sundals härad, där de synas som mest fylligt tilltagna.

Det var en lätt sak att i enstaka fall, för särskilda gårdar och särskilda orter, konstatera en oerhörd förminskning af torp- och backstugubefolkningen. Några exempel kunna därför anföras för att i någon mån belysa utvecklingsgången. På en gård i Frände-

¹ Uppgift saknas.

fors funnos på 1880-talet tolf torp; numera äro endast tre stycken kvar, af hvilka två besittas af de gamla innehafvarne och det tredje öfvergått till en son på stället. Inalles har antalet personer på gården nedgått från omkring åttio till omkring tjugo. Af denna torparbefolkning är större delen i Amerika. Torpantalet på en gård i Erikstads socken har nedgått från tio till ett, och på en annan gård, i Holms socken, från tio till två. I Högsäter fanns förr på en herrgård ett tjugo-tal torp; numera äro endast fem kvar. Med bondhemmanen är förhållandet likartadt. På de flesta äro inga torpare kvar, endast förfallna ruiner af de forna torpställena, hvilkas jord blifvit nedlagd eller besädd med skog. En äldre bonde, ägare af ett större hemman, uppgaf, att mer än tre gånger så mycket folk som nu för tiden lefde i hans ungdom på gården. Öfverallt, när han gick i skogsbackarna, träffade han på rester af gamla stugor, hvilkas inbyggare han väl kunde minnas från forna dagar. På de ställen, där torp ännu finnas i behåll, äro dessa merendels ytterligt klient besatta. Under en större bondgård lydde fyra torpare, af hvilka dock ingen kunde anses egentligen arbetsduglig. En annan gård hade förr haft fyra torp; numera återstod ett, på hvilket satt en sjuttio-årig gubbe. I hans socken, Grinstad, var detta torp enligt ägarens uppgift det enda, som numera fanns i behåll.

I själfva verket gåfvo förhållandena öfverallt det starkaste stöd för den uppfattningen, att torparne äro en klass, som är i utdöende. Om vissa bygder kan för öfrigt sägas, att utvecklingen där redan fullbordat sitt lopp. Ty det är knappast för mycket att påstå, att från Slättdal ha torparne alldeles försvunnit. De få undantagen synas endast stå kvar för att bekräfta regeln. I hela Brålanda socken funnos sålunda enligt uppgift från trovärdigt håll numera blott fyra å fem torpställen. På de större gårdarne bibehöllo sig, som de nämnda exemplen visa, endast minimala kvarlefvor af den fordom talrika torparstammen. I skogstrakterna västerut utmed Kroppefjäll, i Frändefors och Sundals-Ryrs samt i Örs och Dalskogs socknar, synas torparne något bättre ha hållit sig kvar än på det rena slätlandet. Detta gäller äfven om Valbo härad, där skogstillgången är rikligare och utmarker, tjänliga till torpbebyggelse, därför mera talrikt förekomma.

Hvad backstugusittarne beträffar har utvecklingen varit tämligen likartad med torparnes, hvarför om de förra i hufvudeak gäller hvad som redan är sagdt om de senare. Fråga är blott, om icke emigrationen bland backstugusittarebefolkningen härjat ännu våldsammare än bland torparne. En vandring i fjället, hvarest fordomdags en talrik fattigbefolkning drog sig fram under ytterst torftiga villkor, bosatt i små kojor med tillhörande potatistäppa och ägande, för det mesta ett par får eller getter, på sin höjd, om rike-

domen var stor, en ko, — en dylik vandring i skogarne på Kroppefjäll är särdeles lärorik för den, som önskar verkligt påtagliga bevis för skillnaden mellan förhållandena förr och nu. Endast mera sällsynt och på långa afstånd från hvarandra träffar man på ett torp eller en stuga, som är bebodd, men väl mycket oftare halfraserade lämningar af boningar, hvilka för längre eller kortare tid sedan öfvergifvits af sina invånare. De starkaste bekräftelser erhöles öfverallt af folk, som kände till förhållandena, att »fjällbebyggarna» i massor flyktat från sina hem, och att Kroppefjäll numera hotas att bli lämnadt alldeles öde. Det var äfven lätt att konstatera, att åtskilliga af de namn, som på ekonomiska kartverkets karta angifva bebyggda ställen i skogsbygderna, numera intet annat äro än namn utan underlag, endast bärande vittne om tider som redan gått.¹

Trots således att de backstugor, som blifvit ödelagda, till antalet torde vara vida större än de, som stå kvar, anträffar man dock ännu på en del orter, äfven på slättlandet, dylika små kojor från den gamla tiden i ej alltför fåtalig mängd, af utseendet att döma i nära fallfärdigt skick, täckta af det traditionella gräsbevuxna torftaket och låga, så att man måste krypa på alla fyra för att ta sig igenom ingången. Invånarne i dessa stugor äro en klass för sig, äfven den i det stora hela i likhet med de boningar, där den är inhyst, att räkna som snart bortdöende rester från en gångens tid. Dessa backstugusittare äro i ordets egentliga bemärkelse en fattigstugubefolkning. Då fattighus eller fattiggård på ett par undantag när ej finnes i socknarne, få de ålderstigna fattiga, som så kunna, med åtnjutande af allmänt understöd bo kvar i sina stugor till sin död. För en del understödstagare användes äfven det gamla, numera i vårt land lyckligtvis alltmer sällsynta bruket med utackordering mot betalning. Fattigvården är på grund af det stora antalet gamla för många kommuner ganska betungande; i tillvaron af denna jämförelsevis talrika klass af gamla understödstagare — ofta nog föräldrar, hvilkas barn utvandrat — torde man finna förklaringen till de synnerligen oproportionerliga ålderstal, som ur befolkningsstatistisk synpunkt äro ett utmärkande kännetecken för dessa bygder.

Det får sålunda betraktas som ett otvifvelaktigt och i lika mån beklagligt faktum, att den obesutna befolkningen på södra Dal befinner sig i ett nära utdöende. Orsakerna till detta förhållande sammanhånga, som redan blifvit antydt, på det allra närmaste med emigrationen och den allmänna ekonomiska depression, som i dessa bygder gifvit densamma en så exempellös styrka. Att utvandringen särskildt bland backstugusittare och torpare vunnit så stor utbred-

¹ Häraderna kartlades 1891.

ning torde emellertid äfven ha sina alldeles speciella skäl, hvilka äro att söka i de för denna befolkningsklass egna förhållandena. Det kan ej förnekas, att den behandling, som i forna tider från jordägarens sida kom hans underlydande till del, långt ifrån var den bästa. Det var en lätt sak för honom att få sina torp besatta äfven mot synnerligen hårda villkor på en tid, då det fanns öfverflöd på folk. Vanligen satt son efter far kvar på samma torpställe. Denna succession, hvarigenom torparstammen rekryterade sig själf, bröts emellertid genom emigrationen. De ändrade förhållanden, som nu inträdde och hvarigenom svårigheten att erhålla torpare alltmer ökades, medförde dock ej någon ljusning i dessas ställning. Envist och i det längsta höllo jordägarna fast vid de gamla villkoren, och hellre än att bjuda bättre sådana lade man torpställena öde. Man får en god föreställning om förhållandena, på samma gång som en naturlig förklaring till att torpen så allmänt försvunnit, vid en granskning af de villkor, som ännu i våra dagar äro de vanliga för de få jordtorpare, som återstå. Några konkreta exempel visa bäst, hurudan ställningen är. I Bolstad besökte jag tvenne små torpställen, lydande under en större bondgård och besatta med relativt ungt och arbetsfört folk. Den till hvartera torpet hörande jorden var stor nog att föda en, tidvis två kor. Utskylderna voro trettio sommar- och trettio vinterdagsverken. För öfvertidsdagsverken betalades 1 kr. sommartid och 87 öre vintertid. En medelålders torpare, som i tretton år tjänat under en gård i Järns socken, beklagade, att hans stora familj nu gjorde det omöjligt för honom att emigrera. Omständigheterna hade tvungit honom att ta ett torp, och han ansåg sin lott hård. För öfvertidsdagsverke vid gården erhöll han dock 1.50 kr. om dagen, hvilket pris måste betraktas som jämförelsevis ganska högt. Äfven om man tämligen allmänt sett sig tvungen att sänka fordringarna hvad beträffar själfva arrendeprestationerna för torpet, har man nämligen hållit dagsverkspriserna desto lägre nere för att sålunda ta igen hvad man ansåg sig förlora genom de alltför låga arrendena. En krona om sommaren och åttio öre om vintern för torparnes öfvertidsdagsverken voro pris, som allmänt förekommo. På ett och annat ställe kunde de till och med hålla sig vid ännu lägre belopp. Det är i högsta grad förvånande, att dylika arbetspris kunde fortvara att existera i bygder, där bristen på folk var så stor som i de ifrågavarande. Men det är mindre förvånande, att jordägarna under sådana förhållanden ej lyckats hålla sin torparstam vid makt, och att ungt och arbetskraftigt folk nu för tiden ej vilja bli torpare.

Ett bevis på hvad något så när rimliga villkor understundom kunna uträtta för att hålla folk kvar vid arbetet kan i detta sammanhang meddelas. På en större gård funnos fem torpställen, där

sönerna i allmänhet stannat hemma för att fullgöra dagsverksskyldigheterna för torpet. Detta ovanliga förhållande torde ha sin förklaring däri, att ägaren för öfvertid betalade 1.75 kr. om dagen, men framför allt i den kloka anordningen, att torparsönerna för egen räkning fingo behålla hvad de genom dagsverken förtjänade. Exemplet är enstaka. I regel är det lika svårt, ja svårare, för jordbrukaren att få en torpare än en dräng, äfven om han bjuder fullgoda villkor. Tiden är numera försuten, ty folk finns inte att få.

Till torpens försvinnande har till stor del äfven bidragit en på flere håll hos jordägaren förefintlig direkt obenägenhet mot hela torpsystemet. På Slättdal har det enligt mången bondes åsikt varit en ren fördel att draga in torpjorden under det egna hemmanet, och därvid tog man föga i beaktande, om man förmådde hålla den uppe i bruk. Då nu för tiden på åtskilliga större bondgårdar af brist på tillgänglig arbetskraft mer eller mindre omfattande arealer stå i sämre bruk än den öfriga jorden, eller, såsom fallet särskildt är i norra Valbo, ligga alldeles för fåfot, är det tydligt, att vinsten med torpens nedläggande varit synnerligen tvifvelaktig. Öfverallt, med få undantag, är den forna torpjorden numera ödemark; det synes därför, som om fördelen skulle vara stor att ånyo få till stånd torpbebyggelser på jord, som fått förfalia på grund af ägarens oförmåga att odla den. Om den stora svårigheten att för ändamålet få folk är förut nämndt. Men sådan är äfven den dalsländska bondenaturen att i stället för att upplåta något af hemmansjorden mot skäligt pris eller, såsom ofta kunde synas billigt, utan ersättning, endast i intresse att hålla den i stånd, — hellre låter man den ligga öde. Och när torpupplåtelser ske, tar sig gnidigheten efter gammalt manér ofta nog grofva och framför allt synnerligen okloka uttryck. Jag kan ej underlåta att här anföra ett exempel, som talar för sig själf och som torde få anses ganska typiskt för den behandling, som ännu kan komma torparne till del. En torpare arrenderade ett större torp mot 100 kr. för år. När bonden hotade höja arrendebeloppet, öfvertog torparen en mindre del af samma torp mot en betalning af 50 kr. om året. Efter någon tid hade han fått denna jordlott i så godt skick, att bonden ansåg sig kunna höja arrendesumman på en gång till 150 kr. Torparen blef tvungen att flytta. Han lyckades nu utan ersättning erhålla en bit jord, som låg i lägervall. Efter två år af odlingsflit hade han bragt det därhän, att ägaren fordrade 75 kr. i arrende. Torparen flyttade. På äldre dagar sitter han nu på ett litet torp, för hvilket han betalar 30 kr. om året, och som knappt ger så mycket, att det räcker till foder åt en ko.

Penningarrende för torpet har numera öfverallt, där torp finnas kvar, öfvergått att bli den vanliga formen för utskyldernas full-

görande. För jordägaren har naturligen fördelen med torpsystemet därigenom betydligt minskats, då han ej längre har att räkna på det bestämda antalet dagsverken på gården. Obenägenheten att upplåta torp har äfven af detta skäl ökats. Af omsorg om sin skog vilja sålunda flere jordägare ej ha kvar några torpare, enär vinsten af de små arrendena synes dem alltför ringa. För torparen själf torde däremot fördelen med penningarrende vara uppenbar. Han får därigenom en mera oberoende ställning, och han förfogar fritt öfver sin arbetskraft. Större torpare, med ett årligt arrende af 125—150 kr. — några stycken sådana påträffades i Valbo, — behöfva fullt ut använda all tid till brukande af sin egen jord. För de mindre, hvilka sitta på torp för 40, 50, 60 kr. om året, står det öppet att efter lägenhet söka arbete, där det bäst betalas. Tillfälle till förtjänst utom jordbruket är emellertid i dessa bygder ytterligt ringa på grund af de få industriella företagen. Hvilken roll dessa dock spela för den trakt, där de äro belägna, skola vi närmare se till i det följande. Det får anses betecknande, att i Valbo, där som nämndt de ännu existerande torpen äro talrikare än i de båda andra häraderna, bidrog järnvägens anläggning starkt till den allmänna öfvergången från dagsverks- till arrendetorp, i det torpinnehafvarne önskade erhålla större frihet att draga förtjänst af därvid förekommande arbete. Som arbetare i reparationslag vid järnvägen ha äfven nu en del torpare och lägenhetsinnehafvare sin sysselsättning.

På herrgårdarna ha numera dagsverkstorparna allmänt blifvit ersatta af *statare*. Under det största godset på Dal, fideikommisset Qvantenburg i Bolstads och Grinstads socknar — på grund af sin mångåriga vanskötsel ryktbart öfver hela landskapet — lydde enligt uppgift ett 20-tal statare. Endast i förbigående och till belysning af förhållandena må angående gårdens torp, till antalet ursprungligen ungefär lika många, anmärkas, att flere voro obesatta, och att en del utarrenderats, däraf fem till samma brukare och två till en annan. Hvad statarnes ekonomiska ställning beträffar, uppgafs den årliga lönen till följande: 175 kr. kontant, 10 hl. råg, 6 hl. hafre, 6 hl. hvete, 120 l. ärter samt 3 l. söt mjölk dagligen; till sättning lämnades 6 hl. potatis. Äfven på en del andra ställen sökte jag erhålla underrättelser om statarlönerna, hvilka voro ganska växlande. På en herrgård i Holms socken betalades: kontant 190 å 210 kr., 8 hl. råg, 5 hl. hafre, 80 l. hvete, 80 l. ärter, en kanna söt mjölk dagligen samt en tunna potatis till sättning. Något bättre ställde sig förhållandena vid en gård i Bolstad med åtta underlydande statare. Utom den kontanta lönen, 250 kr., lämnades in natura: 750 kg. råg, 250 kg. hafre, 20—30 kg. hvete, lika mycket ärter, 3 l. söt mjölk dagligen samt en tunna sättningspotatis. De löner som förekomma torde i allmänhet kunna

betraktas som förvånande låga; i regel af den storlek som det anförda exemplet från Holm utvisar, mäta de sig knappast med de förmåner, som statare numera åtnjuta i andra delar af landet. Till ett mera ovanligt högt belopp uppgick statarlönen endast vid en gård, där den inalles — den kontanta lönen inberäknad — uppgafs stiga till en summa af omkr. 800 kr.

Svårigheterna att anskaffa statare ansågos jämförelsevis ej så synnerligen stora. Så småningom synes ha utbildat sig en till antalet tämligen konstant stam af statare, hvilken lefver på de skilda gårdarna under täta flyttningar från den ena till den andra. »Folk vill mycket hellre bli statare än torpare» var en mening, som enstämigt uttalades både af herre och tjänare. Emigration förekom mera sällan bland statarbefolkningen. Barnen voro på de flesta ställen ännu små, och statarens hela ställning var i de flesta fall sådan, att han hade svårt att uppbringa de nödiga medlen till en resa. En viss slö undergifvenhet hos denna klass är äfven ett drag, som motverkar ett företagsamt beslut att söka svinga sig upp till en bättre ställning. — Öfver hufvud spelar statarfrågan en ringa roll på Dal. I Valbo förekomma statare knappast alls, och det är endast på Dalbosläkten, som detta slag af arbetare på de fåtaliga herrgårdarne förekommer.

Hemmansklyfning och arfskiftessedvänjor under senare tid; böndernas ekonomiska ställning.

Då herrgårdarna, såsom ofvan blifvit betonadt, äro synnerligen tunnsådda, och industri nära nog alldeles saknas, finnes skäl att kalla södra Dal en utpräglad bondbygd. Sedan torpare och backstugusittare numera måste anses utgöra en ytterst ringa kvarlevande bråkdel af befolkningen, är denna därför inom ifrågavarande landsända socialt taget att betrakta som ovanligt homogen. Det finnes i stort sedt hvarken öfverklass eller underklass; bondeklassen är den alltigenom dominerande. Det kan nästan förefalla, åtminstone vid ett ytligt betraktande, som om utvecklingen under senaste århundrade gått i en cirkel. Hela den s. k. lösa arbetsklassen på landet framstår, sedan den genom emigrationen i det närmaste blifvit bortslopad, såsom blott en öfvergående utvecklingsprodukt, och ett socialt tillstånd, ej olikt det som var rådande vid 1800-talets början, synes återfördt.

Se vi emellertid närmare efter, visar det sig, att det bondestånd, som i våra dagar befolkar dessa bygder, är något helt annat än det, som för 100 år sedan här var bofast. Skillnaden består först och främst i sammansättningen. Ett alldeles nytillkommet befolknings-

element är den småbrukarklass, hvilken under påverkan af en starkt fortgående hemmansklyfning framväxte och hastigt tilltog i talrikhet. Denna utveckling inom själfva bondeståndet, hvarigenom vidtgående förändringar inträdde i den jordbrukande befolkningens besutenhetsvillkor, var, såsom vi ur det föregående erinra oss, redan vid 1800-talets midt i hufvudsak färdig.¹ Efter denna tid, under den egentliga emigrationsepoken allt intill närvarande stund, har nämligen hemmansdelningen varit i starkt aftagande. I Sundals härad, där jorddelningen öfver hufvud snabbast fortskridit, hade under åren 1840—1865 hemmansdelarnes antal stigit från 1,769 till 2,238, hvilka tal utvisa en ökning under de tjugufem åren af inemot 500 hemmansdelar. Under tiden 1865—1900 var stegringen däremot betydligt afmattad; den utgjorde endast omkring 200 nytillkomna hemmansdelar. En blick på Tab. 8 (s. 23) visar en likartad utveckling i de båda andra häraderna.

Aftagande hemmansdelning och aftagande folktillväxt ha sålunda gått hand i hand, liksom under föregående skede tilltagande hemmansdelning och folkökning inbördes påverkat hvarandra. Jordstyckningen var på 1860-talet, såsom i det föregående visats, så långt drifven, att en fortsatt sönderdelning af jorden i samma skala som förut redan på denna grund var omöjliggjord. Vid samma tid som jordbrukets afkastningsförmåga visade hotande tendenser att sjunka, var alltså tillgången till jord för det uppväxande släktet i hög grad reducerad. Gifvetvis står utvandringen i närmaste samband med denna omständighet. Och såtillvida har hemmansklyfningen äfven direkt gynnat emigrationen som den ekonomiska motståndskraften hos innehafvarne af smärre, ofta otillräckliga jordlotter under de svåra krisåren var ytterligt försvagad, hvarför framför allt dessa, och ännu mer deras barn, af brist på utkomstmöjligheter emma tvungos söka sitt uppehälle på annat håll.

Å andra sidan — om vi gå till förhållandena sådana de för närvarande gestalta sig — är det oförnekligt, att emigrationen i sin mån motverkat hemmansklyfningen äfven å ställen, där en dylik kunde synas både nödig och nyttig. I de flesta socknar ha landtmäteriförrättningar under de senaste 15—20 åren varit en sällsynthet, och en viss tendens gör sig numera allmänt gällande att bibehålla hemmanen ostyckade. Det lider intet tvifvel, att denna tendens, som egentligen ej kan sägas vara grundad i själfva föreställningssättet hos allmogen — för endast ett 40-tal år sedan voro ju sedvänjorna vid arfskifte i regel helt andra än de nuvarande — uppkommit och vunnit sin praktiska utbredning under inverkan af de genom utvandringen omskapade förhållandena. Det faller sig endast lätt och

¹ Jämför sid. 16 och den där meddelade tabellen.

naturligt att bibehålla hemmanen ostyckade, när vid innehafvarens död i de flesta fall ett eller flere af barnen befinna sig i Amerika utan önskan att vända åter till hemlandet. Finnes någon son kvar vid hemgården, öfvertar han densamma och löser antingen ut syskonen, vanligen mot enkla reverser, då kontanter ej finnas att tillgå, eller arrenderar stället tills vidare. De i Amerika befintliga släktingarnes rätt bevakas af utsedde godemän. Gården kan också säljas till oskylda, och arvet delas. Ibland händer att någon af de till Amerika emigrerade arvingarne öfvertar fädernegården, användande sina insparade medel för ändamålet. Återinvandring direkt i detta syfte är dock mindre vanlig. Här och hvar och icke alltför sällsynt påträffar man äfven gårdar, hvilka ej skiftats, och där syskonen ogifta sitta kvar i sambruk. Obenägenhet för de dyra landtmäteriförrättningarna är dessutom en omständighet, som motverkar hemmansstyckning. Likaledes drar man sig för uppförande af nybyggnader, hvilka särdeles på Slättdal, där det är ondt om virket, ställa sig kostsamma.

Då jordens sönderstyckning trots starkt aftagande hemmansklyfning under senaste mansålder af gammalt inom vårt undersökningsområde dock är synnerligen långt drifven, är det af intresse att se till, hvilka verkningar som däraf kunna spåras i afseende på böndernas nuvarade *besutenhetsförhållanden*. Man skulle utan vidare kunna vänta sig, att antalet små, obesutna hemmansbrukare för närvarande skall vara ganska anseeligt. Till en början bör dock därvid ihågkommas, att samtidigt med hemmansdelarnes tillväxt har den odlade jordarealen högst betydligt förmerats. Med hänsyn härtill väcker det därför mindre förvåning, att den jordlott, som i medeltal kommer på hvarje brukare, är af jämförelsevis stor omfattning. Följande tal angifva häradsvis och i hektar medelarealen odlad jord per brukningsdel:

Sundal	14.9 hektar
Nordal	9.3 »
Valbo	11.9 »

Att af dessa siffror draga några alltför bestända slutsatser beträffande böndernas allmänna besutenhetsvillkor låter sig visserligen ej göra. I någon mån torde de dock kunna tjäna som gradmätare i detta afseende. Åtminstone för Sundal och Valbo kan då tryggt påstås, att den anförda medelarealen under nuvarande förhållanden är fullt tillräcklig, för att ett bondehushåll skall anses besutet. Att åkerarealen för Sundal för hvar brukare skulle vara åtskilligt större än i de andra häraderna var endast att vänta. Antalet större bondgårdar är på Slättdal äfvensom i vissa delar af Valbodalen ej ringa, och med full rätt gäller ännu om dessa trakter ett omdöme af en

förut anförd Dalslandsforskare, att jordens vanhäfd i dessa trakter utan tvifvel i viss mån får tillskrifvas den alltför vidsträckta åkerareal, som tillkommer hvarje brukare.¹ En styckning i mindre delar af dylika större hemman synes så mycket mer påkallad, som den stora bristen på arbetsfolk utgör ett nära nog oöfverstigligt hinder, för att de i annat fall skola komma under rationellt bruk. Hvad Nordal angår, är medelarealen i de rena slättsocknarna (Järn och Holm) lika stor som på Slättdal i allmänhet, och att medelsiffran för hela häradet ställer sig jämförelsevis så låg är att tillskrifva förhållandena i Dalskogs och Skålleruds socknar, där den odlade jorden ju är relativt ringa.

När det gäller att bedöma hemmansägarnes besutenhet i våra dagar, är det emellertid af vikt att, utom tillgången på jord, taga hänsyn till den utveckling till det bättre, som jordbruket undergått på senaste tiden. En jordlott som för ett 20-tal år sedan på grund af vanskötsel ej på långt när räckte till för ett lagom stort hushålls underhåll, kan numera på grund af bättre häfd vara fullt tillräckligt. Äfven å mycket små hemmanslotter, med en areal vida understigande de medeltal, som ofvan anförts, kunde ägeren, om hans familj ej var alltför stor, anses fullt besuten. Om man som grund för en indelning utgår från behovet af arbetskrafter å hvarje hemmansdel, för att denna rationellt skall kunna brukas, erhålla vi följande tre kategorier af hemmansbruk. För det första sådana hemman, som äro så stora, att familjens egna arbetskrafter ej förslå till jordbrukets rationella bedrifvande; för det andra sådana, där familjens egna arbetskrafter äro fullt tillräckliga och fullt upptagna af jordbruket, och där man ej för uppehållet behöfver lita till främmande förtjänster; och för det tredje sådana hemman, som är så små, att familjens egna arbetskrafter i mer eller mindre grad äro öfverflödiga, och där man sålunda är beroende af sysselsättning å annat håll. Det är klart att gränsen mellan dessa grupper af hemmansbruk skall vara betydligt skiftande. Någon bestämd jordareal såsom norm för besutenhet är i hvarje fall omöjligt att angifva. Därvid spelar ju bl. a. jordmånen och hemmanets läge en stor roll samt framför allt den grad af intensitet, som jordbruket uppnått. Under de senare årens utveckling till ett intensivare brukningssätt med rationella metoder har därför så småningom skett en förskjutning mellan de tre nämnda grupperna af hemman. Säkert är, att det är vida bättre bestäldt med hemmansägarnes besutenhet i närvarande stund än för ett partotal af år tillbaka. Den första hemmansgruppen, hvad man kunde kalla de alltför stora brukningsdelarne, är som nämndt i vissa trakter ganska talrik och på grund af folkbristen tämligen allmänt lidande af vanskötsel. Den andra gruppen, de lagom stora bruknings-

¹ A. Lindström a. a.

delarna, är gifvet den talrikaste och efter dalsländska förhållanden, med hänsyn till ställningen på arbetsmarknaden, den både ur allmän jordbruksekonomisk och privatekonomisk synpunkt förmånligaste. Man påträffar här de flesta välskötta jordbruken samt de i genomsnitt mest välmående hemmansägarna. Det är blott skada, att dalbonden fortfarande skall ha så svårt att öfvervinna sin gamla inrotade böjelse för en extensiv drift af jorden. Har en hemmansägare genom god hushållning kommit sig fram i välstånd, händer det sålunda ej sällan, att han tillökar sina förut kanske fullt tillräckliga ägor genom inköp af någon närliggande hemmansdel i stället för att lägga an på att ytterligare drifva upp sitt jordbruk till högre intensitet. En rationell och gifvande småbruksdrift, som trots ofördelaktiga afsättningsförhållanden — det förnämsta hindret — är på väg att uppkomma, hämmas ej oväsentligt af denna bristande ekonomiska uppfattning hos bönderna.

Ehuru det är omöjligt att ens tillnärmelsevis uppgöra någon beräkning, är af allt att döma den tredje gruppen hemmansägare, de obesutna, till antalet långt mindre än man med hänsyn till de historiskt gifna förhållandena kunde vänta sig.¹ Tillgången till *biförtjänster* är naturligen särskildt för dessa mindre obesutna hemmansägare af största vikt. Hvad Slättdal angår behöfver det knappast påpekas, att tillfällena till förtjänster vid sidan af jordbruket där äro så godt som inga. För den allra minste jordbrukaren är den ekonomiska ställningen därför ofta nog ganska prekär. En och annan skaffar sig inkomst som handtverkare eller vid järnvägen. Det enda arbete emellertid, som för småbrukaren vid inträffad ledighet egentligen kan komma i fråga, är dagsverksarbete hos större grannar. Att detta dock ej så synnerligen allmänt förekommer beror bl. a. därpå, att småbrukaren själf är mest upptagen af sitt eget jordbruk just vid de tider, då hans arbetskraft är som mest eftersökt. Något bättre ställa sig förhållandena i skogstrakterna i Valbo och norra Nordal, där en småbonde med obetydlig åkerlott kan ha åtskillig hjälp af den hemmanet tillhörande skogen². Några tillfällen till utkomst,

¹ En omständighet, som åtminstone på ett och annat håll medverkat till att decimera de små hemmansbruken med obesutna ägare, är sammanslagning af mindre hemmansdelar genom köp. Sålunda hade enligt uppgift dylik sammanslagning ägt rum i Grinstad socken under senare tider i rätt stor skala. I någon mån synes förhållandet mellan antalet hemmansdelar och brukningsdelar i nämnda socken äfven bestyrka denna uppgift. Siffrorna äro resp. 324 och 268.

² I norra Dalskog besökte jag, för att nämna ett exempel, ett hemman till storleken $\frac{1}{8}$ mtl och bebodt af icke mindre än 22 bönder. Den hemmanet tillhöriga odlade jorden uppgick till endast 26.3 har, skogsmarken däremot till 548.7 har. Tack vare skogstillgången var ett visst välstånd rådande inom det lilla småbrukarsamhället, och jordbruket stod på en relativt hög nivå. Någon emigration hade knappt förekommit från detta hemman. I en annan trakt af socknen fanns ett hemman, likaledes $\frac{1}{8}$ mtl och fördelat på 11 brukningsdelar. Åkerarealen var 18.2 har. Inkomsterna af skogen voro för bebyggarna så godt som inga, då denna endast upptog 45.6 har. Enligt uppgift var befolkningen här nära att alldeles utödas genom en sedan länge pågående utvandring.

genom skogskörslor o. d., utom den afverkning i mindre skala, som förekommer på bondehemmanen, erbjuder emellertid ej skogsbruket i dessa bygder. Som näringsgren har detta vid sidan af jordbruket här aldrig spelat någon stor roll. Ett undantag utgör kanske Dalskogs socken, som ju egentligen är att räkna till norra Dals skogsbruksområde. Rätt vidlyftiga skogsköp ha där blifvit gjorda, och böndernas inkomster af skogen anses betydande. Äfven i vissa delar af Valbo har för en del år tillbaka försålts åtskilligt med skog, och särskildt skall Munkedals bolag enligt uppgift ha gjort sig dryga förtjänster på bekostnad af böndernas oförstånd under tider, då begreppet om skogens värde ännu var dunkelt. Numera, då skogen allmänt börjar bli skäligen utsåld, är skogsbrukets betydelse ännu mindre än i forna tider.

Det kan i allmänhet sägas, och det torde äfven i viss mån framgå af hvad som ofvan är sagdt angående böndernas besutenhetsvillkor, att deras nuvarande *ekonomiska ställning* är ganska god. »Här reder man sig godt» var ett omdöme, som nära nog oföränderligt socken för socken på tal om böndernas ekonomi upprepades, och som tämligen väl, äfven att döma af mina personliga intryck, duger att användas för att karakterisera verkliga förhållandet. I själfva verket är det ägnadt att väcka förvåning, att Dal så pass väl mäktat repa sig efter den svåra jordbrukskris, som på 1880-talet hotade befolkningen med nästan fullständig utarmning. »Det fattiga Dal» är ett uttrycksätt, som visserligen har gammal och god häfd för sig, men som ej passar in på våra dagars Dal, och som därför öfverlefft sig själf och endast bidrar att vidmakthålla en numera alldeles oriktig föreställning om den nog så länge missaktade landsändan. I hvad mån just utvandringen medverkat att åstadkomma ett förändradt läge till det bättre, få vi anledning att i det följande närmare beröra. Här må endast påpekas, att den ytterst lifliga omsättning af jordbruksfastigheter, som under de hårda krisåren i samband med utvandringen ägde rum, i den mån dessa öfvergingo i nya och mera penningstarka händer, otvifvelaktigt bidrog till att införa mera stadgade förhållanden. Äfven jordbrukets så småningom fortgående uppryckning gaf efter hand jordbrukaren allt större ekonomisk bärkraft. Ingenting visar i själfva verket mera påtagligt, huru ofantligt mycket bättre hela den ekonomiska ställningen blifvit, än just jordbrukarens lättade förmåga i våra dagar att bära den skuldsättningsbörda, som hvilar på jorden. Att denna i ej oväsentlig grad minskat får äfven anses säkert, ehuru den å vissa orter ännu är tillräckligt stor för att kännas tryckande. Utmätningar och konkursauktioner, som förr snart sagdt hörde till ordningen för dagen, ha åtminstone på de senaste 15 åren knappast alls förekommit. Den ekonomiska moralen synes ha tagit djupa intryck af forna tiders bittra erfarenheter, och

dalbonden aktar sig numera väl för hvarje slag af onödiga skulder. Hans sparsamhet är berömvärd, och det är endast i någon mån beklagligt, att den oftast ända till öfverdrift är så ensidigt passivt utbildad. Under det hans obenägenhet är stor att af sina tillgängliga medel lägga ned mer än det minimalt nödiga i jordbruket, är hans sträfvan desto lifligare inriktad på att öka sina depositionsbevis för i banken insatta kontanter. Det skulle ej sakna sitt intresse att endast på ett ungefär känna de summor, som af dalbönderna deponerats i Vänersborgsbankerna samt i häradsbankerna i Nordal och Valbo. Enligt uppgift skola de ej vara ringa. Säkerligen skulle det dalsländska jordbrukets behof af kapital vida bättre kunna tillgodoses, om redan i jordbrukarnes ägo befintliga medel något mera frimodigt anlidades.

Hvad särskildt beträffar den viktiga frågan om den inteckningsbörda, som för närvarande hvilar på jorden, kunna vi få en tämligen exakt föreställning både om dess storlek och fördelning på hemmanen inom förevarande områdes socknar med ledning af den statistik, som Emigrationsutredningen speciellt för ifrågavarande härader föranstaltat, och som här i Tab. 9 (se s. 25—27) är meddelad.

De upplysningar af intresse, som kunna afvinnas Tab. 9, gälla hufvudsakligen de så vidt möjligt exakta uppgifter, som härmed kunna lämnas angående inteckningsbördans fördelning inom föreliggande område. Det framgår att inteckningsbeloppet för Sundals härad relativt taget är det minsta, i det dess procent af taxeringsvärdet uppgår till det oväntadt låga talet 39.41. Därefter kommer Nordal med ett något högre procenttal (41.59) och slutligen Valbo, hvars procenttal (50.46) utvisar, att t. o. m. något öfver hälften af jordens värde här är intecknad. I detta härad ställa sig alltså förhållandena ojämförligt sämst.

Någon förklaring till den inbördes rätt olika ställningen häraderna emellan torde emellertid ej vara lätt att gifva. Rätt egendomligt förefaller det att de nordligare socknarna i Valbo, som anses vara de fattigaste, utvisa vida lägre inteckningssummor än de sydliga. Endast beträffande det lilla Lerdal, hvars inteckningsprocent är den minsta inom hela området, kan det anmärkas, att denna väl stämmer med alla uppgifter angående det sparsamma lefnadsättet och den goda ekonomiska ställningen både nu och fordom i denna socken. Likaledes kunde man vänta sig, att döma af de sedan gammalt rådande ekonomiska förhållandena, att de östliga slättsocknarna på Sundal skola vara mera intecknade än häradets västliga socknar. Som synes kunna ej ens de högst intecknade socknarna på Sundal uppvisa en inteckningsprocent, som kan mäta sig med medelprocenten för hela Valbo. Möjligen har man rätt att draga den slutsatsen, att inteckningarnas afbetalande försiggått snabbare på

Sundal än i Valbo, då det knappast kan antagas, att dessa ursprungligen varit mindre i det förra häradet än i det senare.

Af största värde hade varit att erhålla uppgifter angående in-teckningarnas fördelning allt efter hemmanens storlek. Några upp-lysningar i detta afseende lämnar emellertid ej den meddelade stati-stiken. I stället har här angifvits, hur in-teckningarna ställa sig för i mer eller mindre grad klufna hemman. Att på grund af siffer-resultaten draga några slutsatser med afseende på hemmansklyf-ningens inverkan på skuldsättningen torde emellertid ej låta sig göra.

Industriorter.

De få industriella företagen af någon betydenhet inom föreva-rande område äro tillfinnandes i Skålleruds socken på Nordal samt Färgelanda och Ödeborgs socknar i Valbo. Då industrien spelar en så ytterligt obetydlig roll för södra Dal, att snart sagdt just från-varo af all industri är ett karakteristikum för dessa bygder af af-görande inverkan på hela deras ekonomiska lif, kan det ha sitt sär-skilda intresse att en smula skärskåda, i hvad mån de industriella anläggningarne å nämnda orter gifvit en egenartad prägel åt därva-rande ekonomiska förhållanden och speciellt i hvad mån de haft be-tydelse som näringskälla för befolkningen.

Skålleruds socken, som hör till det gamla Dalsländska bruks-området, företer i sin ekonomiska utvecklingshistoria väsentligen an-dra drag än de öfriga delarne af häradet. Jordbruket har här varit af jämförelsevis mindre betydelse — åkerjorden uppgår enligt Tab. I till endast 15.3 % af landarealen, — och bruksrörelsen torde i forna tider, så länge järnbruken vid *Upperud* och *Håfreström* stodo vid makt, betydt minst lika mycket för befolkningens uppehälle. Ej blott brukens egna underlydande — under *Upperud*, som förr äfven var en betydande jordbruksdomän, skall ha tjänat ett 30-tal torpare¹ — utan äfven socknens allmogebefolkning var nämligen i stor utsträckning sysselsatt med arbete för brukens räkning. De, som hade dragare, deltog flitigt i de vidlyftiga tackjärntransporter, som ofta förekommo, och kolning i skogarne i och för försäljning till bruken var ett vik-tigt och allmänt anlitadt näringsfång. Det är naturligt, att under sådana förhållanden järnbrukens nedläggning på grund af dåliga konjunkturer och dryga transportkostnader, vid *Upperud* 1871 och *Håfreström* 1872, skulle medföra ett svårt afbrott i hela socknens näringslif. Äldre personer, som voro med i den gamla tiden, betona också, att brukskrisen hårdt återverkade på befolkningens ekono-miska ställning. Nu efteråt äro de dock mindre benägna att be-

¹ Numera lär endast en dagsverkstorpare finnas kvar under gården.

klaga det skedda. När förtjänsterna vid bruken, hvilka för öfrigt aldrig i förhållande till det presterade arbetet varit synnerligen stora, upphörde, tvingades bönderna att ägna mera tid åt jordbruket, som förr varit betänkligt försummadt. På det hela taget vann man sålunda igen genom ett förbättradt jordbruk, hvad man förlorat genom de uteblifna förtjänsterna af järnkörslor och kolning. För hemmansägarna voro dock tiderna äfven här under den egentliga krisperioden på 1870-talet och början af 1880-talet synnerligen betryckta.

På 1880-talet upptogs rörelsen åter vid de gamla bruken, ehuru i ny form. Vid Upperud anlades en trämassfabrik (1880) och vid Häfreström ett pappersbruk (1885). Nya utkomstmöjligheter öppnades härigenom för befolkningen. Rekryteringen af arbetarstammen vid fabriken försiggick hufvudsakligen ur de obesutna befolkningsklasserna inom socknen. Af den gamla arbetaruppsättningen vid järnbruken, hvilken ej ens under dessas glanstid kan ha varit så synnerligen talrik, lämnades anställning åt så många, som kvarstannat. En del hade erhållit plats å andra orter i Sverige, och endast en och annan torde ha rest till Amerika. Allteftersom fabriksrörelsen utvidgades, ökades antalet arbetare, och för närvarande uppgår detta vid Upperud, däri inberäknadt arbetarne vid den i slutet af 1890-talet uppförda valskvarnen samt det lilla sågverket, till inalles inemot 50 man. Vid Häfreström äro anställda omkring 80 arbetare. Efter den nyligen fullbordade storartade anläggningen genom tunnelsprängning af en ny kraftstation, hvarmed står i samband uppförandet af ännu en pappersfabrik, torde arbetsstyrkan här ytterligare betydligt komma att höjas. — Omsättningen inom arbetarstammen är ringa, och emigration har inom denna endast i undantagsfall förekommit. Allra största delen är fasta arbetare och i allmänhet bosatt vid bruken i af dessa uppförda bostäder. Ett mindre antal innehar egna hem, belägna i den bruken närmast omgifvande trakten på förhyrda eller egna tomter, ofta med tillhörande jordlott, stor nog att föda en eller tvenne kor. Vid Häfreström, där dylika arbetarlägenheter äro jämförelsevis talrikare, lära planer vara å bane att i större skala genomföra egnahemsidén.

Jämte fabriksrörelsen har fraktfarten på *Dalslands kanal* i ej ringa mån beredt befolkningen i Skållerud utvägar till uppehälle. Af gammalt har varit vanligt att Skållerudsborna med sina skutor idkat sjöfart på Vänern. Båtbyggeri har äfven fordom förekommit som hemindustri, men är numera nästan alldeles ur bruk. Efter hand som kanaltrafiken utvecklades¹ erhöi folk från socknen i allt större utsträckning sysselsättning genom densamma, och antalet per-

¹ Dalslands kanal blef färdig 1868.

soner, som för närvarande ha sin utkomst af fraktfarten genom tjänst hos ångbåtsbolag eller på annat sätt, skall ej vara litet. Merändels äro dessa personer tillika ägare af en mindre hemmansdel i socknen. Vissa hemman finnas, som till största delen äro bebyggda af »sjöfolk». Som ett dylikt »sjöhemman» uppgafs exempelvis Ryr, af ett mtl:s storlek och uppdeladt i 20 brukningsdelar. Till en ej ringa del torde förklaringen till att hemmansklyfningen äfven under de senaste decennierna i Skållerud lifligt fortgått, och proportionsvis i större skala än i någon annan socken i de tre häraderna¹, ligga just i den omständigheten, att hemmansägarna tack vare de goda biförtjänsterna kunna nöja sig med ytterst små jordlotter. Det kan nämnas, för att ytterligare framdraga ett exempel, att kort före mitt besök i socknen hade där ägt rum en klyfning af $\frac{1}{3}$ hemman i fyra delar; två af dessa hade öfvertagits af »sjöfolk».

Man kan slutligen vid tanken på ofvan berörda, för Skållerud till skillnad från öfriga socknar af vårt område, alldeles särskilda förhållanden, fråga sig, hvilket inflytande den ekonomiska utvecklingen här öfvat på befolkningsrörelsen. Redan vid en blick på Tab. 1 framgår, att befolkningsciffrorna för Skållerud äro vida gynnsammare än för någon annan af de där upptagna socknarna. Med undantag för Holm, i hvilket fall speciella orsaker föreligga,² står Skållerud ensamt med ett, om ock svagt, stigande folkmängdstal allsedan 1865. Ehuru i och för sig rätt betydlig, har dock utvandringen från denna socken relativt taget under tiden 1880—1905 varit mindre än från någon annan inom området (jämf. Tab. 3 och 4). Födelse- samt giftermålsfrekvensen (jämf. Tab. 5 och 7), äfvensom åldersfördelningen (jämf. Tab. 6) utvisa likaledes här vida fördelaktigare siffror än för de flesta andra socknar. Sambandet mellan en minskad folkförlust och de jämförelsevis rikare möjligheter till utkomst, som i Skållerud stått befolkningen till buds, är otvifvelaktigt. Att härvarande fabriksanläggningar jämte kanaltrafiken indirekt verkat som en hämsko på emigrationen framgår äfven, om man betänker, att skaror af just de befolkningselement, som å andra orter värst härjats af utvandringen, vid dessa fått sysselsättning och sålunda kvarhållits i hemsocknen.

Den industriella verksamheten i Valbo representeras främst af Stigens yllefabrik, belägen i Färgelanda socken, samt Ödeborgs spikbruk.³

¹ Jämf. Tab. 8. Mellan åren 1865 och 1900 ökades hemmansdelarnes antal i Skållerud från 115 till 175.

² Folkmängdens ökning i denna socken får tillskrivas den hastigt tillväxande Melleruds köping, hvilken inbegripes i socknen.

³ Ett par mindre järnbruk ha i äldre tider funnits i detta härad, Öxnäs, som nedlades 1868, samt Rådanefors, nedlagdt 1874.

Stigens yllefabrik kan räkna rätt gamla anor. Den har ursprungligen vuxit fram ur hemindustri, som för ett 30-tal år tillbaka startades på initiativ af dåvarande ägaren af herrgården Stigen på så sätt, att väfgods lämnades ut till väfning i torpstugor i trakten, hvarjämte ett antal torparhustrur och flickor sysselsattes med samma arbete i en sal på själfva gården. Tillsamman torde sålunda ett 60-tal väfverskor varit i arbete. Maskinväfveri och maskinspinneri ha efter hand undanträngt hemindustrien, och sådan förekommer ej alls numera. Äfven färgeri har anlagts. Till en början och sedermera under en följd af år lade Stigen uteslutande an på att taga emot löngods genom kommissionärer, som funnos i socknarne på Dal, i Bohuslän samt vissa delar af Västergötland, och lämnade tillbaka väfdt, spunnet eller färgadt gods. Denna rörelse fortgår, men har betydligt aftagit, sedan man numera hufvudsakligen producerar till försäljning. I samband med fabriksrörelsens utvidgning ombildades Stigen 1897 till aktiebolag.

Arbetsstocken har så småningom rekryterats bland befolkningen först och främst i Färgelanda och Ödeborg, och dessutom, eburu i mindre grad, från Sundals—Ryr och Högsäter samt häradets sydliga socknar. Endast några stycken yrkesarbetare ha införskrifvits från Borås. Särskildt har Stigens egen talrika torparbefolkning lämnat en stor procent af arbetarna. Ett flertal torparsöner och torpardöttrar, som bo hemma, gå dagligen på arbete i fabriken. I allmänhet betala de som ersättning till hemmet någon del af förtjänsten. Ungefär $\frac{1}{3}$ af hela arbetsstyrkan, som för närvarande utgöres af inalles omkring 150 arbetare, har sålunda sin hemvist i stugorna i den omgifvande trakten. Hufvudparten bor dock i bolagets bostäder, hvilket äfven är fallet med åtminstone hälften af de kvinnliga arbetarne, som tillsamman torde uppgå till ett 40-tal. Lönerna äro ej synnerligen högt tilltagna. För nybörjare och minderåriga uppgår veckoförtjänsten till kr. 4-80, beräknad efter 8 öre i timmen. I regel växlar arbeterskornas inkomst mellan 6 och 10 kr. i veckan och når endast i undantagsfall upp till 12 å 15 kr. Vuxna arbetare tjäna högst en veckolön af 15 till 17 kr. De något knappt tillmätta lönerna torde vålla vissa svårigheter att hålla arbetstyrkan vid makt, och bland ortsbefolkningen lär lusten till anställning vid Stigen i någon mån ha aftagit.

Af betydligt yngre datum än Stigen är *Ödeborgs spikbruk*, hvilket grundades 1898 genom aktiebolag. I bolaget äro hufvudsakligen norska pengar intresserade. Åtskilliga norska yrkesarbetare från Kristiania anskaffades under första tiden jämte en del svenska från Trollhättan och Skyllberg i Nerike. Den stora hufvudparten arbetare består dock af folk från orten, hemmahörande i torpställena i de omgifvande socknarna. Af arbetsbesättningen, som sommaren

1907 belöpte sig till 168 man, har sålunda större delen sina hem belägna på större eller mindre afstånd från bruket. Den rayon, hvarifrån detta hämtar sina arbetare, är ganska stor. Från torp, så aflägsset liggande som i Valbo-Ryr och östkanten af Ödeborg, fanns folk, som dagligen arbetade vid bruket. Ehuru förtjänsterna ej kunna anses allt för höga — lägst uppgår dagpenningen till 2 kr. — har spikbrukets tillkomst i viss mån på torparbefolkningens ekonomiska ställning verkat revolutionerande. Det berättas om några torpare från en närbelägen större gård, vid hvilken dagspenningen blott för ett tiotal år tillbaka ännu skall ha utgjorts af den otroligt lilla summan af 67 öre sommartid och 37 öre vintertid, att de gråto af förtjusning, när de första gången efter slutadt arbete fingo lyfta sin aflöning vid bruket. Så mycket pengar hade de ej föreställt sig, att de någonsin skulle få om händer. I allt större skala ha torparne efter brukets anläggning sökt att få sina torpskyldigheter förvandlade i penningarrende för att desto bättre kunna använda sin arbetskraft vid industrien.

Att torparbefolkningen, som i södra Valbo förekommer talrikare än annorstädes i de tre häraderna, här i något större omfattning förmått bibehålla sig, torde i någon och kanske ej alltför ringa mån böra tillskrivas just den utsträckta möjligheten till utkomst, som uppstått för densamma genom den industriella verksamheten. Sätillvida har äfven här, liksom i Skållerud, industrien tjänat att hämma emigrationen, ehuru det för ifrågavarande socknar torde ställa sig svårare att genom siffror uppvisa detta påstående.¹ — För jordägaren har naturligtvis uppkomsten af industri betydtt en ytterligare minskning af de redan förr alltför knappa arbetskrafterna. I någon mån torde dock den förbättrade afsättningen genom tillförsel till bruken förmått ersätta den sålunda lidna förlusten. Af den egentliga allmogebefolkningen har endast ett ringa fåtal sökt anställning vid härvarande industri. För torparen är det i viss mån en upphöjelse att bli fabriksarbetare. Torparsonen går därför hellre vid fabriken än tar tjänst som dräng, äfven om lika mycket eller kanske t. o. m. mer bjöds honom i aflöning. För hemman-sonen eller hemmadottern känns det i viss mån som en förnedring att delta i industriarbete. »De tycka, att det är simpelt», förklarade en bondhustru; och hon tillade, att de hellre ta vägen till Amerika.

¹ Det förtjänar i detta sammanhang att anmärkas, till stöd för hvad ofvan är sagdt om industriens inverkan på emigrationen, att öfver hufvud utvandringen från norra Dal (Vedbo och Tösbo härader), ehuru i och för sig ansenlig, dock i jämförelse med utvandringen från ifrågavarande tre sydliga härader är både absolut och relativt betydligt mindre — ett förhållande, som utan tvifvel är att sätta i samband med den norra landskapsdelens öfverlägsenhet framför den södra i industriellt hänseende.

Den nuvarande emigrationen; dess orsaker och förlopp.

Se vi till en början emigrationen hufvudsakligen mot bakgrunden af de ekonomiska och sociala förhållandena i dessa bygder, synes det, som hade man skäl att förvänta, att den under de senare åren skulle varit i ett betydligt aftagande. Den framställning, som de närmast föregående kapitlen gifvit af det ekonomiska tillståndet, visar ju, att detta högst väsentligt förbättrats. Våra dagars Dal är ej längre den utarmade landsända, som det var på 1880-talet, och det finnes numera på långt när ej samma fog för att påstå, att den dalsländska befolkningen af nöd tvingas att i masstal fly från hembygden för att söka sig uppehälle i främmande land. Ändock har utvandrarströmmen, ehuru den sedan 80-talets hårda kristider saktat af, under hela 1890-talet och allt intill närvarande tid fortgått med en styrka, som är tillräckligt stor, för att det kan sättas i fråga, om någon annan ort i vårt land med afseende på utvandringens våldsamt kan mäta sig med södra Dal.

I medeltal var årliga antalet emigranter från hela området under

Åren 1881—90	884
» 1891—00	535
» 1901—05	525

Följande siffror, jämförda med hvarandra, kunna tjäna att ytterligare belysa emigrationens utveckling och framfart. Per 1,000 inb. årligen förlorade hela området:

Åren	genom emigration	genom dödlighet
1881—90	20·6	14·8
1891—00	13·9	14·9
1901—05	14·5	16·1

Som synes drabbades området ännu under senaste tid af ungefärligen lika stor folkförlust genom utvandring som genom dödlighet (jämf. i öfrigt (Tab. 3 och 5.)

Det framgår redan här af, och det bör understrykas, när vi gå att närmare och mera direkt undersöka orsakerna till den *nuvarande* emigrationen, att vi stå inför ett delvis nytt och annat problem, än när det gällde att förklara utvandringens uppkomst och stora kraftutveckling under 1880-talet. Det är, som ofvan påpekats, svårt att finna ett rimligt samband mellan den systematiska affolkningen äfven under senare tid och de relativt goda ekonomiska förhållanden, som numera existera. Det synes rent af, och icke alldeles utan skäl, när man betänker den utomordentliga brist på arbetskrafter, som öf-

verallt råder i dessa folkfattiga nejder, som om den nuvarande emigrationen till stor del vore att betrakta som en »okynnesemigration». Att detta äfven i många fall kan sägas vara händelsen är otvifvelaktigt, såsom vi i det följande närmare skola se. Gå vi emellertid något djupare in på frågan, visar det sig snart, att äfven om den rent ekonomiska sidan af saken ej verkar på samma sätt som förr, så spelar den dock allt fortfarande en viktig och dominerande roll. Det kan visserligen vara sant, att man ej i allmänhet behöfde emigrera och att emigranterna i hembygden utan allt för stora svårigheter skulle kunna erhålla arbete, som lämnade dem uppehälle. Men när man står inför valet att söka sig arbete hemma eller att resa till Amerika, finner man den senare utvägen fördelaktigare och mera vinstgifvande. »Ungdomen vet», sade mig en erfaren kommunalordförande, »att den i Amerika bäst kan tillfredsställa sitt förvärfsgär, och därför har den fått i sitt hufvud att den skall dit för att tjäna pengar», — en formulering af det nuvarande emigrationsspörsmålet, som kan vara så god som någon annan.

Allmänna reflexioner som dessa angående emigrationsfrågans i våra dagar väsentligt ändrade läge göra sig själfva, och jag har därmed från början velat gifva den rätta belysningen åt dess nuvarande ekonomiska innebörd. »Det är alldeles naturligt, att man far till Amerika», förklarade en hemmason, som jag besökte. »Här hemma är det omöjligt att lägga af någon afsevärd sparpennning, äfven om lönerna numera äro sådana, att folk väl kunna reda sig.» Själff hade han varit betänkt på att resa, men hade nu uppgifvit tanken. för att ej fadern skulle bli alldeles ensam på hemmanet. Förut voro hans tvenne bröder i Amerika. Exemplet är ganska typiskt för hur man i allmänhet resonnerar i bondehemmen och huru hemmasönerna och hemmadöttrarna uppfatta ändamålet med Amerikafärderna. Hufvudprocenten emigranter är nu för tiden, med de sociala förhållanden som existera, att hänföra till denna befolkningskategori, och naturligt nog är det speciellt från småbrukarehemman, som den största strömmen går till Amerika. På tal om rådande arfskiftes-sedvänjor har jag redan framhållit, att själfva arfskiftena mera sällan pläga gifva anledning till att de efterlevande barnen, utom den son, som eventuellt öfvertar gården, emigrera.¹ Merendels ha de rest redan långt i förväg. Medvetandet att fädernegården är för liten att dela inverkar härvid, så att sönerna, så snart de hunnit till arbetsför ålder, lämna hemmet för att bereda sig en framtid på egen hand. »Ingen vill nu för tiden tjäna i jordbruk. Det ligger

¹ Däremot torde det ej vara så ovanligt, att den utlösande brodern, om han saknar medel, tillä vidare utarrenderar hemmanet för att genom några års vistelse i Amerika intjäna den nödiga lösesumman. Likaså kan det förekomma, att om flera hemma-
varande bröder vid faderns död dela hemmanet, de efter arfskiftet emigrera för att anskaffa behöfligt rörelsekapital.

djupt rotadt hos ungdomen, att den vill ha sin egen torfva, och endast på egen jord vill man nedlägga kraft.» Hos de flesta hägrar därför tanken, åtminstone vid afresan, att om några år komma tillbaka och köpa en jordlott. Det heter alltid, förklarade en bonde, själf svensk-amerikan, »att man skall fara till Amerika på fem år. Efter den tiden anser man sig ha kunnat samla ihop tillräckligt med pengar för att återvända hem och bosätta sig på egen grund. Ehuru detta mål för den stora massan emigranter aldrig blir förverkligadt, då de oftast af en eller annan anledning komma att för alltid stanna i det nya landet, är det dock lätt att förstå, huru en tankegång sådan som den nämnda från början ligger ytterligt nära till hands. Flerfaldiga exempel, tätt inpå knutarne till det egna hemmet, illustrera på det tydligaste för den uppväxande ungdomen, huru det kan gå för en person, som varit i Amerika och förstått att ihärdigt arbeta och spara ihop pengar. Blott för en 8—10 år sedan for kanske en son i granngården bort med tomma händer, och nu sitter han välbärgad på egen gård i hemsocknen, som han inköpt för medförda Amerikapengar. Det är klart att dylika exempel mana till efterföljd. För en bondson, i all synnerhet då syskonen äro många, är utsikten att hemma slå sig fram till en tryggad ställning ej synnerligen stor, och det är ofta nog med föräldrarnes samtycke och gillande, som han drager ut för att fresta lyckan i det främmande landet. Utvandring till Amerika har sålunda blifvit snart sagdt den normala utvägen för en hvar ung man och kvinna, som är färdig att börja tjäna sitt bröd på egen hand.¹

Bland själfva hemmansägarna förekommer det, som naturligt är, mera sällan än förr, att de öfvergifva hemmet. Enligt uppgifter från flera håll är det dock vanligare än man skulle kunna tro, att de ännu företaga längre eller kortare färder till Amerika.² Hvad särskildt beträffar svensk-amerikanerna, anses det nära nog som en regel, att de någon tid efter hemkomsten göra en andra tur på några år. En meddelare skildrar på följande sätt, hur det går till, när svensk-amerikanerna återvända för att bosätta sig i hembygden. »De komma vanligen med en förtjänst af 3—4,000 kr. Så köpa de

¹ Anmärkas bör emellertid, att utflyttning till annan inrikes ort under senare tid betydligt tilltagit, hvilket visar, att Sverige alltmer börjat vinna på Amerika i konkurrensen om dessa bygders befolkning. Under det att inrikes och utrikes omflyttningstalen för 1880-talet utvisa en hög differens (de äro resp. — 4·2 och — 18·3), äro de för 1890-talet mera jämfärliga, resp. — 7·0 och — 9·1 (jfr Tab. 4).

Hvad beträffar emigrationen till Norge, som förr var synnerligen liflig — särskildt ha de norska »lerverken» (tegelbruken) slukat ofantligt mycket folk från Dal — har denna starkt aftagit och efter 1905 nära nog alldeles afstannat. I ett par stugor, som jag besökte, fick jag dock höra, att mannen var i Norge på sommararbete, och i en och annan socken funnos ännu kvar arbetslag, som säsongvis gingo till Norge. Angående emigrationen till Norge från Dal kan i öfrigt hänvisas till biskop Eklunds utförliga artiklar i frågan i Nya Sverige, årg. 1908.

² Härom närmare längre fram å s. 94.

sig ett ställe för kanske 5,000 kr. och gifta sig. Det första året lefver man vanligen undan rätt väl, och det händer då, att ställningen blir vacklande. Mannen reser då återigen öfver ett tag till Amerika för att tjäna in den återstående skulden och tillräckligt med rörelsekapital. Han hemsänder pengar i poster, och allt beror på hur hustrun förstår att hushålla. Det händer, att hon efter hand gör af med pengarna, och då han kommer hem, är ställningen densamma som förut. Då måste han kanske resa en tredje gång. Har hustrun däremot hushållat förståndigt, går allt väl. — Exempel finnas på att personer sålunda ända till 4 å 5 särskilda gånger besökt Amerika. En resa dit på ett par år är lättaste sättet att fort göra opp en skuld, och så stor är motviljan hos bönderna mot skulder, att de äfven för inbetalande af ganska små belopp ej sky att i rent affärssyfte företaga en tripp öfver hafvet. Hur det kan gå, om lyckan är god, berättade mig en »amerikaänka» — den gängse benämningen på hustrur, hvilkas män äro i Amerika. Under sin nu tvååriga vistelse i Amerika hade hennes man hemsändt omkring 2,000 kronor. SjälF väntades han snart hem.

Vida vanligare än inom hemmansägareklassen är det bland den verkligt medellösa befolkningen, att familjefäderna styra kosan till Amerika för att bättra opp den ekonomiska ställningen. Vid besök i ett torpställe upplyste mig hustrun, att mannen, f. d. soldat, för ett par månader sedan emigrerat. Han hade förut arbetat vid Ödeborgs spikbruk för en dagspenning af 2 kr. men fann denna sysselsättning föga lönande. SjälF bodde hon nu kvar på torpet med fyra minderåriga barn mot ett årligt arrende till ägaren af 75 kr. De upplånade respengarna hade mannen redan återbetalt, och hans afsikt var att efter hand hemsända hvad han kunde förtjäna. Å ett annat torp satt likaledes hustrun kvar med flera barn, och familjen underhölls genom Amerikapengar, som skickades från fadern. Ännu flera exempel af liknande art skulle kunna nämnas. Vid giftermål mellan ungt och fattigt folk händer det rätt ofta, att mannen snart sagdt dagen efter bröllopet lämnar hustrun för att i Amerika arbeta ihop medel till det gemensamma boet. Hustrun får tillsvidare bo i en förhyrd stuga eller hos svärföräldrarna för att eventuellt senare följa efter eller också vänta tills mannen återvänder med en summa nog stor att köpa eget ställe för. En dräng eller piga tjänar, till dess nödiga medel insamlats till en Amerikabiljett, och en torparson tar ofta nog anställning hos en bonde eller vid en fabrik just i afsikt att därigenom spara ihop den erforderliga reskassan.

Bland den dalsländska befolkningen inom skilda lager har det alltså gått en hvar i blodet, att Amerika, det är landet, där man snabbast vinner sin utkomst, och dit skola alla fara, som äro något så när måna om att förbättra sin ekonomiska ställning. »Emigra-

tionen är en god sak, och den har gjort Dal ofantligt mycket godt; det hade varit ute med Dal, om inte Amerika funnits — dylika uttalanden kunde man få höra hvart man kom, och de äro belysande för det allmänna tänkesättet. Emigrationen har under sin långa historia hunnit förvärfva sig traditioner, som segt fasthållas. Det kan ju icke heller förnekas att utvandringen, i all synnerhet förr, varit en verklig räddningsplanka för månget hem, och att den därför äfven i sin helhet för Dal betydte en utväg till räddning under tider af nöd. Öfvertygelsen om emigrationens välsignelse är rotfast, och om också en och annan af de mera betänksamma inser dess vådor för hela samhällets fortbestånd, skall man i de flesta fall hos den enskilde finna en motsatt åsikt kvarlefva orubbad. Det kan anses typiskt, när en småbrukare vid ett besök, som jag gjorde hos honom, genast i början af vårt samtal ifrigt manade att för all del inte »stoppa emigrationen»; alla utsikter att ta sig fram vore då, menade han, stängda för dalbon. Nämnas bör, att han själf tack vare vistelse i Amerika lyckats förvärfva sig sin gård. Icke mindre betecknande var det, när jordbrukare, efter åtskillig vecklagan öfver de hårda tiderna och särskildt öfver svårigheten att anskaffa arbetsfolk, tillstodo, att ett eller flere af deras barn voro i Amerika.

Några konkreta exempel ur mina anteckningar kunna anföras, som ytterligare belysa befolkningens uppfattningssätt vis å vis emigrationen och dennas förlopp i våra dagar.

En statare under en större gård. Hade en dotter, som i två år vistats i Amerika. Den yngre sonen, 17 år gammal, skulle till hösten följa efter. Hade i bref fått flere uppmaningar af systemen, som själf erhållit god plats, att komma. Hade af henne äfven fått löfte om biljett.

En piga under samma gård skulle resa till hösten. Hade sistlidet år haft plats med en lön af 130 kr. Fadern död, skomakare. Systemen i Amerika; hade redan sändt biljett.

H., torpare under en prästgård. Gjorde 40 sommardagsverken och 10 vinterdagsverken och betalade 75 kr. i kontant arrende för torpet. Höll 3 kor och en häst samt sådde en tunna råg och 3 tunnor hafre. Fann det omöjligt att reda sig som dagsverkstorpere. Torpet kunde ej underbålla kreaturen, utan foder måste köpas. Räddningen var emellertid två söner, som befunno sig i Amerika. (»Det är naturligt att alla torpare resa till Amerika, så fort de fått medel»). Den äldste for för tre år sedan (18 år gammal), sedan han genom drängtjänst och arbete vid skogshygge tjänat in 300 kr. till respengar. För ett år sedan hade han hjälpt öfver äfven den yngre brodern. Tillsammans hade sönerna hemsändt omkr. 400 dollar, hvaraf en del insatts på bank för deras egen räkning.

E., ägare af $\frac{1}{70}$ hemman. For första gången till Amerika för omkring 25 år sedan för att kunna afbetala den på hemmansdelen hvilande skulden. Hustru och barn stannade t. v. hemma och underhöllos med pengar från Amerika. När skulden var betald, återvände han. For sedan ytterligare fyra särskilda gånger till Amerika samt tog därunder efter hand med sig 5 stycken af sina barn. Dessa äro nu kvar i Amerika, sedan fadern definitivt återvänt.

J., mindre hemmansägare. Hade ärft sin gård, men råkade i skuld. Sålde hästen för att få respengar och for till Amerika för tre år sedan. Hustrun sköter gården.

A., hemmason. Gifte sig till en gård, som var något skuldsatt. For till Amerika för ett par år sedan för att tjäna af skulden och skaffa pengar att lösa ut hustruns syskon med.

O., hemmansägare. Hemmanet intecknadt till hälften, alltsedan O. med hjälp af inteckning för ett 20-tal år sedan löste till sig detsamma af de öfriga syskonen. Klagade hårdt öfver sin ställning och jordbrukets oförmåga att bära sig. Hade 7 barn, af hvilka det äldsta, en dotter, rest till Amerika. O. förklarade som sin afsikt att efterhand låta de andra barnen följa efter.

G., hemmansägare. Sonen hade en längre tid varit i Amerika. Kom hem på besök och tog vid återresan med sig föräldrar och syskon. Gården såldes.

O., medelstor hemmansägare. Hade sex söner i Amerika. Den äldste sonen, som for först, hjälpte en af bröderna öfver till Amerika, och så undan för undan. Alla hade där god förtjänst, en 100 dollar i månaden, en annan 90 dollar o. s. v. Inalles hade bröderna hemsändt 16,000 kr., som insattes på bank. O. prisade Amerika starkt.

P., medelstor hemmansägare. Sände vid underrättelse om min vistelse i socknen särskildt bud på mig för att få framhålla sin mening, att emigrationen gjort ofantligt mycken nytta, och att den fortfarande vore en utmärkt sak. »Det är till stor del amerikanska pengar, som satt en mängd hemmansägare i stånd att köpa och odla opp sina gårdar.» Tanken på återkomst föresväfvar numera de flesta vid afresan. »Det är ej nu som förr, då man måste resa bals öfver hufvud.» — Två söner hade i flera års tid vistats i Amerika och hade därunder tjänat in 11,000 kr. Båda nu återkomna. För ett år sedan for yngste sonen (19 år). Antagligt vore, att äfven han snart vände hem.

B., hemmansägare, skuldsatt. Sonen for till Amerika och tjänade in en summa nog stor för att afbetala skulden och köpa gården af föräldrarna.

K., välbärgad hemmansägare. Två söner reste efter hvarandra till Amerika. Återvände och köpte gården af fadern, hvarefter den ene brodern sålde sin del till den andre och köpte sig ett nytt ställe.

T., välbergad hemmansägare. Har tre söner i Amerika. Äger utom den hemmansdel, han besitter, ännu en gård, som han måste utarrendera, emedan sönerna ej vilja komma hem och öfvertaga den.

B., förmögen hemmansägare. Sonen, som emigrerat, har från Amerika hemsändt pengar, för hvilka fadern köpt en gård till.

D., förmögen hemmansägare. Två söner foro till Amerika för att, som det sades, slippa värnplikten.

De tre senast nämnda fallen äro hämtade från tre intill hvarandra belägna gårdar. Början gjordes i den första gården, och vid underrättelse om grannsönernas framgång i Amerika följde man efter i de andra gårdarna undan för undan — ett belysande exempel för hur »Amerikafebern» gått som epidemi från gård till gård.

K., hemmason, 25 år gammal. Tillhörde en verklig »Amerikasläkt». Farfadern hade varit hemmansägare, och alla dennes barn, 12 stycken, hade på ett par undantag när utvandrat. De fleste voro kvar i Amerika — 4 stycken bosatta i Canada, hvarifrån en af bröderna till för kort tid sedan drifvit ett slags värfvareverksamhet i Skandinavien. K:s fader hade äfven i Amerika förtjänat medel till inköp af sitt hemman. Var nu död och efterlämnade familjen i goda ekonomiska omständigheter. Af 7 syskon är K. den ende, som stannat kvar vid jordbruket, hvilket af honom sköttes för allas gemensamma räkning. Modern och två systrar, hvilka egentligen voro sömmerskor i Göte-

borg, voro hemma; en syster och tre bröder i Amerika. Själ' var nu K., som länge haft Amerikafeber, starkt betänkt på att fara, eburu han utomordentligt väl behöfdes hemma. Gården ämnade han utarrendera.

H., rik hemmason. For till Amerika för att »pröfva lifvet» där. Återvände efter ett halft år, emedan han fann arbetet i Amerika för hårdt.

Anförda exempel, hämtade från skilda håll, torde vara tillräckliga för att bekräfta och understryka ett svar, som jag i en socken erhöll på förfrågan efter, hvilka som nu för tiden resa till Amerika: »Häri från fara alla, fattiga som rika.» Det är mindre att undra öfver, att drängar och pigor begagna sig af de stora möjligheter till förtjänst, som Amerika erbjuder och hvarpå de allt ifrån sin uppväxt haft rika exempel för ögonen; ej heller är det ägnadt att väcka förvåning, att den öfvertaliga ungdomen i mindre bemedlade hem tar sin tillflykt till det stora arbetsfältet i Västern. Ofta sker det ju äfven till verklig båtnad både för dem själfva och deras hemma- varande anförvandter. Märkligare synes det vara, att söner och döttrar på välbärgade bondhemman i så pass stor utsträckning emigrera, som verkligen är fallet, ehuru de säkerligen i de flesta fall skulle ha full sysselsättning med arbete hemma. Af 27 emigranter i en socken år 1906, upplyste mig därvarande pastor, att 15 å 16 vore hemmasöner från relativt burgna bondehem, och att de alla väl hade behöfts hemma. Det har gått därhän, att det ingalunda är ovanligt, att bönderna på gamla dagar bli tvungna att arrendera ut sina gårdar, då de ej längre förmå att sköta dem och barnen äro ovilliga att vända hem från Amerika. På en gård, berättades det, satt en änkring ensam, välbärgad och med jorden fri från skuld. Flere barn funnos i Amerika, men ingen ville komma hem och öfverta jordbruket. Gården skulle nu säljas, hvartill äfven barnen gifvit sitt samtycke. Samma förhållande ägde rum på en annan gård, där alla sex barnen voro borta, två söner och tre flickor i Amerika och en son i Göteborg. Då fadern ej längre ensam förmådde hålla gården vid makt, såg han sig nödsakad sälja den till oskylda. Det förhåller sig bokstafligen på mångfaldiga ställen så, som en gammal bondhustru, hvars yngste son just stod i begrepp att fara till Amerika, med ett visst beklagande betygade: »Det finnes nu bara vi slitne gubbar och gummor kvar.» Därför var det också snarare som en bekräftelse på hvad man hade goda skäl att vänta sig, som jag på en ort mottog den i grunden föga öfverraskande upplysningen, att »här finns det inte mer något folk som kan emigrera.»

En omständighet, som i ej ringa mån bidrar att förklara den mer eller mindre öppet uttalade välvilja, med hvilken befolkningen alltjämt betraktar emigrationen, är det tillskott i kontanter, som årligen inströmmar från Amerika. Såsom framgår af förut meddelade exempel, kunna de summor, som sålunda komma en familj till godo,

uppgå till högst afsevärda belopp. Det kan visserligen vara kännbart mången gång att undvara sonens eller dotterns hjälp i hemmet, men då de stora amerikanska penningeförsändelserna komma, hjälpa de åtskilligt till att ändock hålla belåtenheten vid makt. Och äfven om brefven ofta nog äro tunnsädda och ej innehålla så mycket af kontant valuta, kan man alltid vara tämligen viss på, att det åtminstone till julen skall komma en välbehöflig förstärkning till kassan af kanske 20 eller 30 dollar, hvaraf man kan växla till sig en nära nog fyrdubbelt stor summa i svenskt mynt. För att lämna en ungefärlig föreställning om den skörd af amerikanska pengar, som årligen inhöstas i dessa bygder, meddelas här nedan en öfversikt, upptagande antal och belopp af de postanvisningar från Nordamerika, som under år 1906 utbetalades vid poststationerna i Sundals härad:¹

	Antal.	Belopp.
Brålanda	389	37,031·11
Erikstad ,	141	13,615·59
Frändefors	281	25,256·22
Grinstad	197	15,283·11
Lillebyn (Bolstad)	108	9,745·08
Sundals-Ryr	145	23,614·09
	<hr/>	<hr/>
	Sundals h:d 1,261	124,545·20

Den beräkning, som här blifvit gjord, är endast approximativ, då de anvisningsbelopp, som genom banker i Stockholm, Göteborg, Fredrikshald m. fl. platser hemsändas, ej kunnat medtagas; likaledes undandraga sig de penningesummor, hvilka i rekommenderade bref anlända, vår beräkning. Anförda slutsumma, kr. 124,545·20, torde alltså åtskilligt böra tillökas för att angifva verkliga beloppet. I sig själf är den dock redan anseelig och förklarar i sin mån ej oväsentligt, hvarifrån de summor hämtas, som årligen från Dalsland deponeras i bankerna. Utom de belopp, som direkt äro afsedda till hjälp åt hemmavarande, är det vanligt att emigranterna efter hand hemsända sina besparingar att för deras egen räkning insättas i hemlandets banker, där de anses säkrare i förvar.

Den makt, som Amerika förvärfvat öfver dalbons sinne, underhålles icke minst lifligt genom inverkan från därvarande släktingar och bekanta. Den täta Amerikatrafiken under en lång följd af år har gjort, att snart sagdt halfva Dal numera finnes i Amerika, och det är redan häraf lätt att förstå, huru detta land för dalbon kunnat bli så godt som ett andra fädernesland. I nära nog hvarenda stuga

¹ Ofvanstående öfversikt af postanvisningsbelopp har välvilligt meddelats mig af postmästare A. E. Holm i Mellerud. — Enligt uppgift från samma håll torde den summa pengar, som årligen från Amerika hemsändes till Dal, i rundt tal kunna anslås till en million kronor.

har man alltid någon släkting »där inne»¹, och det behöfver för den emigrerande ynglingen eller flickan ej kännas alltför påkostande att lämna hemmet, när det sker i medvetandet att efter öfverresan bli mottagen af en bror eller syster eller i hvarje fall af bekanta, som känna till de nya förhållandena och äro villiga att under första tiden bistå med råd och anvisningar. Oftast är resan på förhand väl förberedd, och man skulle i hvarje enskildt fall ha rikt tillfälle att följa dess historia, om man hade tillgång att studera Amerikasläktingarnas bref till hemmet. Några stycken lyckades jag under min resa ta närmare kännedom om. De innehöllo beskrifningar öfver det nya lifvet där borta hos morbror och moster, hos hvilka brefskrifvaren för tillfället var boende, och belåtenheten med arbetet och förtjänsten var omiskännlig. Slutet i ett af brefven är betecknande. Det lydde: »jag sender eder litet pengar til en hjälp för eder nu var snäl å fråga Ida om hon har lust til Amerka eller ej». Och i ett annat hette det: »Du gör dumt i att gå hemma och tjäna bönder». — Vanligen stannar det emellertid ej vid förfrågningar och argumentationer liknande dem som här anförts. Erbjudanden följa om hemsändande af ångbåtsbiljett, och om ändock alltjämt någon tvekan kan finnas kvar hos vederbörande, försvinner allt vacklande då biljetten en dag verkligen kommer. Beredvilligheten att bistå med Amerikabiljetter är utomordentligt stor, och då emigranterna resa, ha de i de flesta fall förut erbållit sådana tillskickade från Amerika. Med en viss stolthet omtalade en svensk-amerikan, att han under sin vistelse i Amerika »tagit öfver» 12 stycken bekanta.

Ännu verksammare sprides Amerikafebern genom de längre eller kortare besök, som »amerikanerna» allt emellanåt företaga i hembygden. Utan att direkt uppträda som emigrantagenter — någon yrkesmässigt bedrifven värfning som fordom förekommer knappast numera i dessa trakter — verkar dock deras närvaro som ett agitationselement af kraftigare effekt än det mest braskande upprop eller prospekt. Berättelser om deras framgångar spridas i stugorna vida omkring, och själfva kunna de ge besked för hvem som vill om hur bra de ha det i Amerika och hur mycket de där tjäna om dagen. Att jämförelsen med förhållandena här hemma skall utfalla till dessas nackdel behöfver ej påpekas. Deras blotta uppträdande, oftast icke så litet vräkigt — männen i fina herrkarlskläder och med guldglänsande klockkedja på västen och stora sedlar i plånboken, kvinnorna utstofferade på hvarjehanda sätt i hattar och sidenlif — allt detta förfelar ej att göra sitt djupa intryck på den hemmavarande ungdomen och sätta fantasien i omlopp. De betraktas med nyfiket intresse, när de om söndagen visa sig i kyrkan i all sin glans, och det talas om deras bedrifter i oändlighet. Man får höra om den,

¹ Betecknande nog säger man ej »där ute».

som kommit hem med 10,000, och den, som har en farm i Amerika med 100 kor, och den, som är kusk hos en millionär i Newyork och har en så gentil husbonde, att han fått behålla lönen oafkortad under sin ledighet och dessutom erhållit pengar till resan etc. Och följderna visa sig snart nog. När en svensk-amerikan återvänder, har han ofta med sig i släptåg ett helt följe af sina kamrater från hemtrakten. I H. socken, för att nämna endast ett exempel, hade ett år ovanligt många utvandrare, mest ungt folk, kommit hem på besök. Dessa stannade någon tid, och det bildades en ungdomsförening i socknen med nykterhet och diskussioner i allmänna frågor till program. Denna hastigt uppflammande verksamhet fick dock inom kort ett snöpligt slut, ty då de svensk-amerikanska medlemmarna efter knappt ett år åter emigrerade, följde nästan hela föreningen med.

Faktorer af *psykologisk* art, sådana som de nu beskrifna, få ej underskattas, när det gäller att bedöma emigrationens orsaker. Tvärtom gifva de den rätta förklaringen till hur det kommer sig, att den dalsländska befolkningen kunnat blifva till hela sitt tänkesätt så i grunden »amerikaniserad». Det är, som om det ej existerade någon annan utväg för ungdomen än Amerika, när den skall ut i lifvet; och en resa dit har blifvit något så alldagligt, att den knappast anses stort märkligare än en torgresa till Uddevalla eller Vänersborg. Redan barnen tala om Amerika, och det förvånar ej, när man af skollärare hör omtalas, att de bäst minnas de amerikanska namnen, och att de till Amerika helst förlägga alla utländska orter. De ha knappt blifvit färdiga med skolan och »gått och läst», förrän de äro mogna att sätta i verket de Amerikaplaner, som kanske redan under skolåldern hunnit uppgöras.

Den ställning, som barnen, äfven vid mera framskriden ålder intaga i hemmen, är ej heller synnerligen ägnad att göra dem benägna för att stanna kvar. Deras ställning är i hög grad osjälfständig, och de stå fullständigt under föräldrarnes ledning. »De få nästan aldrig medel att röra sig med på egen hand. Till och med kläder o. d. köpa föräldrarna oftast utan barnens medverkan. Man hör mången hemmason framhålla, att en dräng har det mycket bättre, ty han får alltid rå sig själf, när arbetet är afslutadt, och har dessutom sin lön att använda efter eget skön.» Den behandling, som kommer den tjänande klassen till del, lämnar äfven åtskilligt öfrigt att önska. »Bönderna hålla sitt arbetsfolk uselt», förklarade en meddelare, »och fortfarande på gamla maneret. Man får väl bekväma sig till att betala något så när ordentligt, men kosten är ofantligt dålig. Här finnes en viktig orsak till att de ha det så svårt att få folk.» Samma person kände en 15 års pojke, som tjänade hos en bonde. Han fick till frukost två släta koppar kaffe och till middag bröd och skummjolk. Att han under sådana för-

hållanden ej kunde känna sig alltför belåten med sitt lif är mindre förvånansvärdt.

Hela den anda, som gör sig gällande i de dalsländska allmogehemmen, är för öfrigt sådan, att den endast ger näring åt »lusten till Amerika». »Bönderna äro allmänt mycket missmodiga, och det rätta arbetshumöret saknas; det har blifvit ett trosformulär att jordbruket ej bär sig — dylika omdömen af personer, som hvar på sin ort af gammalt voro förtrogna med förhållandena, besannades endast allt för väl af de erfarenheter jag själf gjorde. »Emigrationen har hjälpt socknen ur eländet; bäst är, att alla som kunna, fara till Amerika», förklarade en bonde, som själf satt på ett stort och relativt välbärgadt hemman. Tilltron till det egna arbetet är ringa, och man kan förstå, att den ungdom, som växer upp under det bestämda intrycket att »det lönar sig inte», skall bli systematiskt uppfostrad för Amerika. Allmänt klagas öfver det uppväxande släktets »förakt» för jordbruk, och särskildt framhölls kvinnornas ohåga att deltaga i landthushållsgöromål såsom ett starkt skäl till att de emigrera. Det kan ej alldeles förnekas att lifvet i hemmet för sönerna och döttrarna mångenstädes bär öfver sig något tråkigt, som föräldrarna ej äro utan skuld till, och som gör sitt till, att barnen längta bort. Tillfällen till förströelser äro ju numera, sedan utvandringen nära nog dödat ungdomslifvet öfverallt i socknarna, ganska sällsynta, men yppas något, äro ofta nog hindren stora för ungdomen att få vara med. Att en söndag exempelvis deltaga i ett så oskyldigt nöje som en fest i folkhögskolan eller ett nykterhetsmöte går naturligen inte för sig i en trakt, där prästen — och prästernas makt öfver allmogen är i dessa bygder orubbad — lyser folkhögskolan i bann som ett »djäfvulens bländverk» och offentligen i kyrkan tillrättavisar den, som om söndagen vågar upplåta lokal åt en så ogudaktig inrättning som en godtemplarloge. I synnerhet i Valbo, där schartaunismen ännu har ett fullt säkert stambåll, bidrar denna strama religionsform att kasta en dyster prägel på umgängeslifvet, som endast kan hjälpa till att hos ungdomen väcka begäret att utvandra.¹

Ett alldeles speciellt skäl till emigrationen bland den manliga ungdomen utgör *värnplikten*. Intet har kanske i den allmänna diskussionen låtit mera tala om sig, och det var med en viss ifver som mina sagesmän grepo tillfället att uttala sig i denna viktiga punkt. Utan att jag behöfde anställa några särskilda förfrågningar kom man vanligen alltid själfmant in på ämnet, och det dröjde ej länge förrän åtminstone den saken stod fullt klar för mig, att värnplikten är ytterligt impopulär bland dalallmogen. Ordalagen kunde

¹ Äfven af präster — med mera moderat läggning — hörde jag den extrema schartaunismens inflytande beklagas.

falla mer eller mindre skarpa, men uppfattningen var tämligen undantagslöst konstant: att »värnplikten är den värsta plåga för bönderna». För att bestyrka sin mening drogo unga och gamla beredvilligt fram alla historier, som voro i omlopp om det dåliga behandlingssätt, som ynglingar från deras socken varit utsatta för på lägerplatsen, den usla och otillräckliga maten, oförrätter från befälets sida, grofva felgrepp af den militära sjukvården m. m. Mer än själfva behandlingen var dock tjänstgöringstidens längd, hvars ytterligare utsträckning man med bäfvan motsåg, föremål för det allmänna missnöjet. Den uppoffring, som dalbonden gör, när han för en hel sommar nödgas undvara sin kanske ende arbetsföre medhjälpare, måste också kännas synnerligen påkostande. Han blir oftast alldeles strandsatt, då folk ej står att skaffa på annat håll. Och då hela exercistiden för hans uppfattningssätt framstår som skäligen ändamålslös, kan man förstå hans tankegång, när han ger efter och låter sin son, som nalkas beväringåldern, hellre fara till Amerika än exercera.

Resonnemanget är kortsynt, men icke desto mindre karaktéristiskt för bonden af genomsnittstypen. Äfven från den synpunkten är det kortsynt, att en ung man, som rest ut före fullgörandet af värnplikten, är så godt som absolut förhindrad att återvända och bosätta sig i hembygden. Kommer han tillbaka, är han nämligen tvungen att åter fara efter någon tid, såvida han vill undvika att bli tagen och förd till lägerplatsen. Detta förhållande får anses i hög grad beklagligt, då många dalbor i Amerika, enligt hvad som flerstädes upplystes mig, intet hellre önska än komma hem och köpa sig en gård, men afhållas från att utföra denna sin tanke af fruktan för exercisen. För att förebygga dylika eventualiteter händer det därför ej sällan att föräldrar, som äro mera måna om sina söners framtid, styra om, att dessa undångjort sin exercis, innan de emigrera. De flesta äro dock icke så förtänksamma. Äfven om åtskilligt får afskrifvas som öfverdrifvet af hvad jag fick höra om värnpliktens inverkan på utvandringen, återstår tillräckligt för att gifva ett bestämdt intryck af, att denna verkligen måste betraktas som en åtminstone starkt bidragande orsak.

Ej blott ett flertal uttalanden af vederhäftigt och erfaret folk gingo bestämdt i den riktningen; flere exempel, som jag antingen hörde om-talas eller själf närmare gjorde bekantskap med, tjänade att på det tydligaste bekräfta hvad man sade. I stora och förmögna bondgårdar kunde man få höra att sönerna rest till Amerika för exercisens skull. På ett ställe, där ägaren ej kunde finna ord nog starka att utdöma värnplikten, hade sonen just hunnit beväringåldern och var följande år skyldig att exercera. Emellertid var det hans afsikt att i stället utvandra, och fadern gillade hans beslut, då det alltid var bättre,

att han tjänade pengar i Amerika än gick på heden och exercerade till ingen nytta. I hvarje fall skulle fadern bli ensam på hemmanet, hvilket han var tvungen öfverlämna till en brukare, om ej den andre sonen, hvilken redan förut befann sig i Amerika, ville återvända. — Särskildt är missnöjet skarpt öfver den alltför knappa aflöningen under värnpliktstiden, hvilken omöjligen kan räcka till för de extra utgifter, som bevärningen ser sig nödsakad att göra. En höjning af dagpenningen, det betonades enstämigt, skulle göra ofantligt mycket, för att aflägsna den djupt rotade motvilja mot värnplikten — befogad eller obefogad — som för närvarande är hos allmogebefolkningen allmänt förhärskande.

Det problem, som för föreliggande undersökning städse stått i förgrunden, har varit att utröna de speciella orsaker, som för dessa bygders vidkommande kunna tjäna att förklara den starka utvandring, som härifrån försiggått och alltjämnt fortgår. Det har därvid haft sitt särskilda intresse att se emigrationsfrågans uppkomst och utveckling i ett område af så enhetlig och utpräglad jordbrukskarakter som detta. Till sina ekonomiska och sociala förutsättningar har hela problemet därigenom framstått mera renodladt och förenklat. Vi ha sett hur folkmängdens kraftiga tillväxt under 1800-talets förra hälft på det allra närmaste sammanhänge med jordbrukets hastiga uppsving under samma tid. Vi ha sedan kunnat iakttaga hur folktillväxtens stagnation och aftagande hade sin motsvarighet i jordbruksnäringens tillbakagång och hur slutligen 1880-talets genomgripande jordbrukskris var samtidig med en sällspordt stark folkminskning. Vill man söka en särskild förklaring till att utvandringen från dessa tre härader nått en så oerhörd styrka, är det emellertid ej nog att blott peka på att jordbrukskrisen här framträdte med mera förödande verkningar än på de flesta andra håll, utan man får äfven komma ihåg, att befolkningens vara eller icke vara härstädes så uteslutande varit just beroende af jordbruket som enda näringskälla. De möjligheter till utkomst, som i andra trakter kunnat beredas befolkningen genom förefintlig industriell verksamhet, ha ej här varit förhanden, och hvad denna brist betydte framgår endast så mycket tydligare af de iakttagelser man kunnat göra å de fåtaliga härvarande industriorterna, där åtminstone en del af de folkelement, som annorstädes svårast blifvit härjade af emigrationen, förmått hålla sig kvar. Det totala och hastiga försvinnandet af de obesutna folkklasserna (torpare och backstugusittare), som numera är att anteckna som ett i dessa bygder af utvandringen i det allra närmaste redan fullbordadt resultat, torde i ej ringa mån få tillskrivas

omöjligheten att industrialisera dem här hemma eller annars vid sidan af jordbruket erbjuda dem tillfällen till förtjänst.¹

Våra dagars emigration är hufvudsakligen en hemmansägareklassens emigration. Äfven denna klass synes på god väg att försvinna, och det är uppenbart, att den yttersta fara är för handen, att hela detta område inom en ej alltför aflägsen tid skall bli fullständigt öde, om affolkningen utan återvändo fortskrider som hittills. Man har skäl att fråga sig inför en dylik situation, om ej några möjligheter finnas att förhindra eller åtminstone i någon mån förminska utvandringens framfart i dessa bygder. Svaret är ej lätt gifvet. Historiskt sedt har hela emigrationsfrågan genomgått en omvandlingsprocess, som bidragit att i dess nuvarande läge göra den vida mera komplicerad än förr. Hvilken betydande roll de rent psykologiska momenten numera spela, är på det otvetydigaste sätt af alla erfarenheter bestyrkt, och man kunde nästan känna sig böjd för att tro, i synnerhet när man betänker alla de fall af en till synes alldeles »omotiverad» emigration, som förekomma, att »det är omöjligt att söka hindra folk som fått Amerikafeber i kroppen».

Häremot kan anmärkas, att detta väl i grunden ej heller vore meningen. Snarare skulle det gälla att söka förekomma sjukdomen, så att denna ej längre kunde finna lämplig jordmån för sin spridning. Hvad därvid bör göras är åter en annan fråga. Man kunde med landshöfdingen i Älfsborgs län svara: »Det enda verksamma medlet mot emigrationen är att hit öfverflytta Amerika: det som på alla områden af lifvet utgör dess storhet: dess näringslif», och det synes själfallet, om detta lyckades, att Amerikafebern borde upphöra.² Det återstår emellertid alltjämt den frågan, *hur* detta

¹ Som förut påpekats, gick i stället den folkström, som ej hamnade i Amerika, till den *norska* industrien, där det erbjöds god tillgång på arbete. Ehuru det numera för den dalsländska befolkningen blifvit alltmer klart, att den svenska industrien är lika god arbetskilla som den norska, är dock detta ur nationell synpunkt glädjande faktum för *dessa* bygders vidkommande en skäligen klen tröst (jfr s. 79 not 1).

² Landsh.-berätt. 1880. — Anmärkningsvärd är den vskna blick för emigrationens vådor redan nu på ett så jämförelsevis tidigt stadium af densamma, hvarom denna berättelse vittnar. Kontrasten är stor i jämförelse med tonen i landshöfdingens berättelse ett årtionde senare, och då hade dock utvandringen nått sin högsta omfattning och fullt tydligt hunnit visa sina verkningar. Den nye landshöfdingens uttalande i frågan (1890) förtjänar så mycket hellre här att citeras, som det utmärkt illustrerar myndigheternas blindhet och brist på omdöme under en tid, då behof af åtgärders vidtagande redan förelågo af minst lika trängande beskaffenhet som i våra dagar, och då utsikterna att med framgång uträtta något måhända voro större än nu, då det nära nog synes vara för sent. Efter ett medgifvande, att »utvandringen för sådana orter, där den tagit större utsträckning kan medföra olägenhet» — här pekas särskildt på Dal — heter det: »Någon fara för länet eller landet i dess helhet torde utvandringen dock icke medföra, hvarför det icke synes behöfligt eller ens räddigt (!) att några åtgärder för dess hämmande eller förhindrande vidtagas.» — Det är intressant att här, så sent som på 1890-talet, ännu klart och tydligt höra den omisekännliga återklängen af samma gammalliberalism, som vi känna igen från 1830-talets länskommittéers diskussioner (jfr s. 24) och som vi kunnat följa i den utveckling, som slutligen ledde till dessa bygders sorgliga förödelse.

skall tillgå. I ett afseende åtminstone ser det ut att vara hopplöst för dessa bygder att söka täfla med Amerika. Sedan ofvan anförda uttalanden fälldes, har intet eller så godt som intet blifvit gjordt för att upphjälpa den brist i deras näringslif, som består i nästan fullständig afsaknad af industri, och föga synes i framtiden i den vägen vara att vänta. Hvad jordbruket beträffar, kan det ju uppvisa en glädjande utveckling framåt, ehuru oerhörtdt mycket finnes kvar att göra för dess upphjälpare; äfven jordbrukarens hela ekonomiska ställning är ansenligt förbättrad. Den minskning i emigrationen, som man på denna grund haft orsak att förvänta, har dock ej inträffat. Anspråken hos befolkningen ha blifvit höjda, och äfven rent ekonomiskt taget har därför utvandringsproblemet ändrat karaktär. Man gör säkerligen ej orätt, om man här spårar återverkan af den långvariga Amerikatrafiken genom de erfarenhetsrön denna ställt för befolkningens ögon. Ungdomen nöjer sig ej nu som fordom att ta tjänst eller bli torpare; den vill bli sin egen, och den har sett alltför många påtagliga bevis för att icke veta, att Amerika för det målets uppnående är det säkraste och genaste medlet.

Vi äro härmed inne på själfva kärnpunkten i frågan. Kan en ren jordbruksbygd som södra Dal verkligen på allvar uppta konkurrensen med Amerika, när det gäller att bereda det uppväxande släktet en tryggad och själfständig ekonomisk ställning? Ovillkorligen tänker man härvid främst på egnahemsrörelsen såsom det »botemedel» mot emigrationen, som här, hvarest fråga är om att kvarhålla befolkningen vid jordbruket, borde vara det närmast till hands liggande. Det är ju för öfrigt i afsikt att samla ihop pengar till inköp af egen gård, som så många unga män fara till Amerika. Det måste då sägas, att egnahemsrörelsen i dessa trakter föga eller intet förmått uträtta. I alla socknar var det nedslående meddelanden, som kommo mig till del från egnahemslånerörelsens ombud, och endast på ett par håll hade ansökningar om lån ingifvits och beviljats. Här hade man så mycket större anledning att utbreda sig om de olägenheter, som vidlåda hela rörelsen i dess nuvarande form: den invecklade proceduren, de alltför stränga villkoren i fråga om gravationsfri jord, hvilka öfverallt visat sig synnerligen menliga, de garantier af hvarjehanda art, som fordras, m. m. Allt var endast ägnadt att misskreditera idén hos befolkningen och omöjliggöra dess praktiska utförbarhet.

Särskildt beklagades, att det visade sig förenadt med nära nog oöfverstigliga svårigheter för afskedade soldater att med hjälp af egnahems-lån lösa in sina f. d. soldatstommar, då hinder alltid förelågo i de rotehemmanen vidhängande inteckningarna. I och med de indelta soldaternas successiva afskedande ha stommarna ofta kommit att ligga öde, och de förvärf af stommar, som enstaka soldater

lyckats göra, ha vanligen skett genom privata lånemedel eller ännu vanligare genom Amerikapengar. Ingenting är nämligen mera vanligt, än att soldaterna efter afskedstagandet taga vägen till Amerika.

Hvad som emellertid allra mest motverkar egnahems-lånens spridning är det faktum, som ej kan förnekas, att de omöjligen förmå att täfla med Amerikapengarna. Man kan därvid skylla på det olämpliga sätt, hvarpå egnahemsrörelsen bedrifves och säga, att en ändring måste komma till stånd, innan gynnsamma verkningar kunna förväntas. Man kan framhålla, att staten ej borde sky någon risk för att i egenskap af lånens förmedlare göra allt hvad göras kan för att framställa dem i en riktigt lockande dager, så att en formlig rusning till egnahemskassorna komme till stånd. Man kan yrka på upplåtandet af kronojord i småbruksrörelsens tjänst till evärdliga arrenden etc. Det är möjligt, att en verkligt genomgripande jordreform skulle medföra åsyftadt resultat. Men äfven om man ej har rätt att på förhand förneka möjligheten häraf, finnas dock starka skäl att ställa sig tviflande, åtminstone när det är fråga om ett gammalt emigrationscentrum af den ekonomiska struktursom det ifrågavarande. Samma resonnemang, som nu drifver folk att taga omvägen öfver Amerika när det gäller att skapa det egna hemmet, skall alltjämt kvarstå. Hvad tjänar det till att ta ett lån hemma eller ett arrende, det må vara på aldrig så fördelaktiga villkor, då möjligheten alltid står öppen att i Amerika på 5 å 6 år få ihop en tillräcklig summa att köpa ett ställe för, som sedan besittes *skuldfritt*? — Med utgångspunkt från detta resonnemang måste det medges, att det resultat man här kan komma till i fråga om emigrationens botemedel, är skäligen negativt. Men hur nedslående det än kan tyckas att nödgas stanna med den starkt tviflande frågan om något *kan* göras, i synnerhet då intet befinnes mera önskvärdt än att något *kunde* göras, är det i hvarje fall svårt att värja sig för det hardt när hopplösa i bemödandet att hålla befolkningen kvar hemma vid jordbruket, så länge det ej i praktiken går att bevisa, att vägen till Amerika verkligen är en omväg och icke en genväg — såsom man hittills, och det måste medgifvas på goda grunder, vant sig att betrakta den.

Har man alltså orsak att under nuvarande förhållanden ställa sig skeptisk inför möjligheten att *hindra* folk att emigrera, så behöfver man dock ej därför anse allt hopp om dessa bygders framtid förlorat. En ljuspunkt finnes, som det återstår att till slut med några ord beröra, och det är *återinvandringen*. Därtill finnes så mycket större skäl, som det flera gånger blifvit påpekadt, att det just är exemplet af dem, som från Amerika återkommit och köpt sig gårdar i hembygden, som kanske allra mest smittar till efterföljd. Af förut meddelade siffror (jfr Tab. 3, sid. 9) framgår att återinvandringen öfver

hufvud under senare tid varit stadd i stigande. Det har synts mig vara af allra största intresse för bedömande af immigrationen, att om möjligt något närmare utröna antalet af just de immigranter, som efter hemkomsten verkligen slagit sig ned som jordbrukare på förvärfvade hemman. För en del socknar har det också lyckats mig att erhålla något så när exakta uppgifter därom. Nedanstående siffror ge en föreställning om det nuvarande antalet svensk-amerikanska hemmansägare i Sundals härads samtliga socknar, hvarjämte uppgifter medfölja för tre socknar i Valbo:¹

	Hela antalet hemmansägare.	Däraf svensk-amerikanare.	
		I allt.	I % af samtliga.
Frändefors	660	97	14.7
Brålanda	361	33	9.1
Sundals-Ryr	224	29	12.9
Erikstad	140	27	19.3
Grinstad	260	75	28.8
Bolstad	187	30	16.0
Gestad	283	61	21.6
Sundals härad 2,115		352	16.6
Färgelanda	257	63	24.5
Rennelanda	132	31	23.5
Järbo	198	35	17.7

Redan att döma af personliga intryck och erfarenheter samt de mer eller mindre lösa beräkningar, som kunde göras, hade jag fått den uppfattningen, att antalet svensk-amerikanska jordbrukare i dessa nejder var ovanligt stort. Ofvan meddelade sifferuppgifter bestyrka till fullo riktigheten af detta antagande. I fyra af nio här upptagna socknar uppgå de svensk-amerikanska bönderna till öfver 20 % af sammanlagda antalet, och däribland i en socken till nära 29 %. I medeltal skulle för hela Sundals härad de återinflyttade utgöra 16.6 %, en siffra som snarare är att anse för låg än för hög. På ett omiskänneligt sätt framgår här af, att dalbons konservativa lynne äfven i det afseendet ej förnekar sig, att han gärna återvänder till hemtorfvan om det är honom möjligt.

Ursprungligen var det min afsikt, att söka erhålla mera i detalj gående upplysningar om de här bosatta svensk-amerikanska hemmans-

¹ De här och i det följande meddelade sifferuppgifterna har jag erhållit genom tjänstvillig försorg af kommunalordföränderna i resp. socknar, hvilka hvar i sin socken med ledning af 1906 års fyrkantslängd företagit en klassificering af hemmansägarna i enlighet med ofvan i texten framställda schema. Uppgifterna grunda sig uteslutande på mina sagesmäns personkännedom, men då denna får anses ovanligt ingående — man betänke hvarje sockens ringa omfång — torde de, möjligen med ett par undantag, vara att betrakta som synnerligen pålitliga.

ägare, om hur många som användt sina hopspardå medel att lösa eller köpa in fädernegården, hur många, som köpt sig gårdar af oskylda m. m., för att sålunda närmare komma på spåren själfva gången af återinvandringen. Denna plan lyckades emellertid endast mycket ofullständigt. Hvad jag i den vägen inhämtat beträffande fem af ofvan omnämnda socknar kan det dock vara intresse att meddela genom följande öfversikt, som upptar antalet svensk-amerikanska hemmansägare, fördelade för hvar socken i nedan närmare specificerade kategorier:

	Innehafvare af fäderne- gården.	Innehafvare af oskylda gårdar.	Hemmans- ägare som för närvarande äro i Amerika.	Somma svensk-ameri- kanska hem- mansägare.
Gestad	13	41	7	61
Grinstad	31	34	10	75
Brälända	7	14	12	33
Sundals-Ryr	6	19	4	29
Färgelanda	15	46	2	63
Summa	72	154	35	261

Af intresse är att se, att det i dessa socknar varit jämförelsevis mindre vanligt att hemmasöner genom Amerikapengar förvärfvat fädernehemmet. Antalet af dessa uppgår ej ens till hälften af antalet af de immigranter, som tillhandlat sig gårdar af oskylda. Detta förhållande är förut anmärkt, liksom det faktum, hvilket här äfven finnes bekräftadt, att ganska många bönder fortfarande göra ett besök i Amerika på några år för att upphjälpa sin ekonomiska ställning.

I allmänhet kan man af ofvan meddelade siffror draga den slutsatsen, att *emigrationen*, så underligt det än kan låta, *spelat en ej föraktlig roll just i egnahemsrörelsens tjänst*. Den tid, som svensk-amerikanerna tillbragt i Amerika, har naturligen varit ganska växlande. I en socken uppgafs den till 5 & 8 år, i en annan till i medeltal 10 år. Mera sällan torde förekomma, att svensk-amerikanska jordägare efter fullbordadt köp åter sälja sina hemman, ehuru väl det ofta händer, att de göra ett eller annat återbesök i Amerika. Den betydelse de haft hvar i sin socken i och för jordbrukets uppryckning genom den tillförsel af kapital och dugande arbetskraft, som genom dem kommit den dalsländska jorden till del, får ej underskattas, äfven om man får reducera åtskilligt af de öfverdrifna påståenden i den vägen, som de själfva gärna äro färdiga att framslunga. Sorgligt nog ser det ut, af meddelade uppgifter att döma,¹

¹ I Grinstad socken uppgafs, att sedan år 1900 ej förekommit någon ny svensk amerikansk bosättning.

som om de amerikanska jordförvärfven under de allra senaste åren skulle varit i aftagande. Frukten för den utsträckta exercisen har därvid utan tvifvel starkt motverkat lusten hos annars hugade spekulanter. Hvad som kan göras för beredande af lättnad åt immigranter beträffande dem åliggande värnpliktjänstgöring är därför högeligen af de praktiska förhållandena motiveradt.

Men äfven rent positivt torde åtskilligt löna sig att göra för att befordra återinvandringen. På den vägen, genom en vidsynt och energisk immigrations-politik, finns det nämligen på erfarenhet starkt grundade skäl att tro, att något verkligen skulle kunna uträttas. Här kan blott pekats på, att en förståndigt ordnad jordförmedling i dessa bygder säkerligen kunde verka mycket, särskildt för beredande af billig och lämplig jord åt återinvandrare. Ett förslag, som mycket låtit tala om sig, förtjänar här speciellt att nämnas, därför att jag af befolkningen på tal om medlen för återinvandringens främjande upprepade gånger hörde det andragas. Det afser styckning och försäljning af kronodomäner, hvilka i dessa bygder äro rätt talrikt förekommande. Från flera håll betonades, och detta med fog, att de under nuvarande regim åt staten gifva en skäligen ringa vinst, både på grund af den i allmänhet dåliga skötsel, de äro underkastade, och de små arrenden de lämna.

Innehållsförteckning.

	Sid.
Inledning	3.
Fysiskt-geografisk samt befolkningsstatistisk öfversikt	5.
Historisk redogörelse öfver befolkningsrörelsen i samband med den ekonomiska utvecklingen under 1800-talet	14.
Tiden för folkökningen	15.
Tiden för utvandringens uppkomst och första utveckling	31.
Nuvarande jordbruksförhållanden	41.
Torpare, backstugusittare och statare	58.
Hemmansklyfning och arfskiftesscdvänjor under senare tid; böndernas ekonomiska ställning	65.
Industriorter	72.
Den nuvarande emigrationen, dess orsaker och förlopp	77.

EMIGRATIONSUTREDNINGENS
BYGDEUNDERSÖKNINGAR

VÄNE, FLUNDRE, BJÄRKE
OCH ALE HÄRADER

AF

RUBEN MATTSON

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & BÖNER
1909

Inledning.

Älfsborgs län är ett bland de län i Sverige, som mest bidragit till emigrationen. Det är emellertid icke hela länet, som utmärker sig genom en hög utvandringssiffra. I Väne härad var t. ex. nettoutvandringen under 1880- och 1890-talen resp. 6·2 och 3·4 personer pr år och tusental invånare, medan samma siffror för det till Väne gränsande Sundals härad i Dalsland voro 21·2 och 10·0. För Flundre och Ale härader, belägna vid Göta älf söder om Väne härad, voro åter utvandringstalen ännu mindre än i Väne härad, nämligen för 1880-talet resp. 2·9 och 1·5 samt för 1890-talet 1·7 och 0·9. Den undersökning af de ekonomiska förhållandena i Väne, Bjärke, Flundre och Ale härader, för hvilken här redogöres, afsåg att söka förklaringen till att emigrationen från stora delar af dessa härader varit jämförelsevis mindre än i angränsande trakter af länet.

Undersökningarna företogos sommaren 1907 under juli och augusti månader. Den 1 juli ankom jag till Vänersborg och erhöll samma dag företräde hos Konungens Befallningshafvande i länet. I Vänersborg gjordes några dagars uppehåll för att besöka tjänstemän, industriidkare, handlande och andra, som kunde tänkas hafva någon beröring med befolkningen i de trakter, som undersökningen skulle gälla. Sedan därefter besök gjorts i Vänersborgs grannsocknar, togs Trollhättan till utgångspunkt för de återstående undersökningarna i Väne härad. Härvid ägnades särskild uppmärksamhet åt Trollhättans samhälle. Till följd af de under sommaren 1907 rådande oordnade förhållandena därstädes (bl. a. till följd af arbetstvister) gjordes dock uppehållet där kortare än hvad jag från början tänkt mig. Den 30 juli påbörjades undersökningarna i Flundre härad. Under augusti besöktes dessutom Bjärke härads socknar. Sista veckan af den disponibla tiden användes till besök i de vid Göta älf belägna socknarna i Ale härad. Det hade nämligen af meddelare ofta framhållits att, främst med afseende på jordbrukares biförtjänster, i dessa socknar råda särskilda förhållanden. Då vidare dessa socknar så godt som alls icke deltagit i emigrationen,¹⁾ medan från de förut besökta trakterna dock alltid någon utvandring ägt rum, ansåg jag ett besök i Ale härad vara af särskildt intresse, ehuru någon längre tid för

¹⁾ Det stora antalet emigranter (och immigranter) från Nödinge socken (se tab. 1) beror därpå, att af arbetarne vid ett i socknen beläget glasbruk många för sin utbildning tillbragt längre eller kortare tid i England.

undersökningarna där ej stod mig till buds. När förhållandena i Ale härad omtalas i det följande, afses sålunda i allmänhet endast Tunge, S:t Peter, Skepplanda, Starrkärr och Nödinge socknar. I häradets öfriga delar råda — att döma af de få därom erhållna uppgifterna — ungefär samma förhållanden som i Bjärke. I Väne, Flundre och Bjärke härader hafva alla socknar blifvit besökta.

Redan från början gick undersökningen i hvarje socken ut på att söka af representativa personer erhålla upplysningar om de olika förhållanden, som kunde anses stå i samband med den större eller mindre utvandringen från socknen. Under arbetets fortgång fann jag det dock fördelaktigt att göra uppehållen å hvarje ort längre, för att skaffa upplysningar äfven om förhållanden, som ej direkt berörde utvandringsfrågan, men som kunde tänkas ge en inblick i traktens utvecklingsmöjligheter och näringarnas ståndpunkt i allmänhet.

Under arbetets gång hafva samtal erhållits med sammanlagdt ungefär 200 personer: kommunalordförande, präster, länsmän, läkare, skollärare, hemmansägare, arbetsgifvare, handlande, arbetare m. fl. De erhållna uppgifterna, som för det mesta kommit att röra jordbruksförhållanden, hafva i allmänhet antecknats omedelbart efter samtalen med vederbörande. I Trollhättan erhöll jag dessutom genom tillmötesgående från en af tidningsredaktionerna tillfälle att taga del af den i lokalpressen under den senaste delen af året genom redaktionella artiklar och insändare gifna framställningen af flere för samhället aktuella frågor.

De begärda upplysningarna hafva öfverallt beredvilligt lämnats, och arbetet har omfattats med intresse. På de flesta ställen hade befolkningen genom länsstyrelsens kungörelse eller tidningarnas notiser kännedom om de pågående bygdeundersökningarna. Mångenstädes begärdes emellertid förklaring öfver anledningen till att en undersökning sådan som denna gjordes i trakter, där det icke var så vanligt att någon utvandrade. Det föreföll också, som om intresset för undersökningarna skulle vara större i de trakter, där utvandringen varit mer afsevärd.

Naturbeskaffenhet och näringar.

För att gifva en öfersikt öfver förhållandena i de olika kommunerna meddelas här en tabell, utvisande deras areal och folkmängd. Tabellen innehåller dessutom uppgifter angående taxeringsvärdet af i hvarje kommun belägna fastigheter (år 1906) äfvensom uppgift om antalet utvandrare under tjugouårsperioden 1881/1900.

Af de undersökta häraderna är *Väne* härad det bördigaste och mest befolkade. Detta härads mellersta del är upptagen af *Tunhemsslätten*, som kan anses utgöra en fortsättning af Skaraborgs

Tab. 1. Öfversikt af kommunerna i Väne, Bjärke, Flundre och Ale härad.

Kommuner.	Areal. Kvkm.	Tax- värde af fastighet. Tusental kr.	Däraf "annan fastig- het", %	Folkmängd vid slutet af år					Åren. 1881/1900.	
				1805.	1865.	1880.	1900.	1907.	Emi- gran- ter.	Immi- gran- ter.
Västra Tunhem . . .	87.57	3,338	40.2	1,700	2,661	3,120	3,073	3,071	289	22
Norra Bjärke . . .	35.83	524	4.8	646	1,069	1,068	889	808	103	6
Väne-Åsaka . . .	79.69	1,346	6.9	1,412	2,487	2,475	2,041	1,966	341	27
Gårdhem . . .	62.19	1,821	17.1	1,888	2,108	2,056	2,558	2,648	156	12
Trollhättan . . .	8.87	6,881	94.2		2,224	3,844	5,803	6,772	655	153
Vassända-Naglum .	114.05	5,268	58.7	2,171	3,073	3,256	4,716	5,459	370	97
Väne-Ryr . . .	26.60	398	10.8	486	796	799	671	632	92	27
Väne härad	414.30	19,576	58.2	8,303	14,418	16,618	19,751	21,351	2,006	344
Stora Mellby . . .	82.19	1,361	8.8	1,525	2,138	2,425	2,131	2,050	329	31
Magra . . .	45.41	567	4.9	634	1,110	1,175	1,076	1,043	130	25
Erska . . .	41.88	796	12.2	742	1,241	1,339	1,155	1,117	31	5
Lagmansered . . .	54.26	511	6.4	665	1,150	1,141	987	907	74	6
Bjärke härad	223.24	3,235	8.4	3,566	5,639	6,080	5,349	5,117	564	67
Romeled . . .	20.40	570	10.4	636	861	656	613	573	32	4
Fors . . .	40.77	2,346	55.8	997	1,489	1,611	1,629	1,716	58	9
Upphärad . . .	55.73	1,076	11.3	664	1,214	1,557	1,520	1,439	128	12
Fuxerna . . .	24.52	3,345	84.2	1,002	1,670	1,776	2,272	2,952	99	25
Åsbräcka . . .	10.16	351	9.2	289	461	373	322	306	10	—
Flundre härad	151.58	7,688	56.4	3,588	5,695	5,973	6,356	6,986	327	50
Skepplanda . . .	95.73	1,711	5.6	2,096	3,177	2,855	2,296	2,203	75	18
Hälanda . . .	78.36	667	7.1	923	1,493	1,415	1,131	1,105	8	2
Ale-Sköfde . . .	67.89	1,029	7.1	1,042	1,852	1,766	1,613	1,509	24	5
S:t Peter . . .	16.79	519	25.1	422	846	850	806	838	27	3
Tunge . . .	20.09	375	8.3	472	708	665	621	628	22	—
Starrkärr . . .	77.77	2,731	39.4	1,447	2,339	2,400	2,655	2,748	91	40
Kilanda . . .	43.42	469	16.8	354	593	623	511	505	11	3
Nödinge ¹⁾ . . .	33.88	1,495	59.3	527	958	1,026	1,845	2,310	246	195
Östad . . .	85.19	683	14.7	909	1,196	1,221	1,126	1,076	56	2
Ale härad	519.12	9,679	26.1	8,221	13,162	12,821	12,604	12,917	560	268

läns fruktbara slättbygd. Södra delen af Väne härad samt *Bjärke* härad äro skogstrakter, med för jordbruk sämre jordmån än Tunhemsslätten. *Ale* och *Flundre* härad hafva mycket kuperad terräng. De mellan höjderna liggande dalgångarna äro rätt väl uppodlade, och särskildt i *Flundre* härad står jordbruket högt.

I Väne härad utgöres åkerjorden i allmänhet af ett jämförelsevis tunt lager åkerlera. På Tunhemsslätten är denna åkerlera mycket myllrik och ger därigenom en bördig åkerjord. I *Flundre* och *Bjärke*

¹⁾ Talen äfse kommunen i dess helhet, alltså äfven den del som före år 1889 tillhörde Göteborgs och Bohus län.

häraden är åkerleran mer sandblandad än i Väne. På de flesta ställen är sandlagret emellertid af ringa tjocklek, så att god jordmån finnes äfven i dessa häraders bättre jordbruksområden. Den i Göta älfs dalgång aflagrade leran har föranlett anläggande af många tegelbruk både i Väne härad, i närheten af sjön Vassbotten, och vid älven i Flundre och Ale härad. De förra af dessa tegelbruk producera tegel för städerna vid Väneren, de senares tegel sändes på kanalen till Göteborg.

Utmed älven är jordmänen i Flundre och Ale härad, på grund af älvens aflagringar, af synnerligen god beskaffenhet. Ale härad's förnämsta jordbruksbygd är emellertid den dalgång, som utbreder sig från Göta älf förbi Skeplanda och Hålanda till egendomen Lifvered. Äfven i denna trakt är jordmänen af god beskaffenhet och utgöres af hvarfvig lera, som dock blir allt mer sandblandad i den mån afståndet från älven växer. Af jordbruksstatistiken framgår, att Väne, Flundre och Bjärke härad äro ungefär lika uppodlade, men att Ale härad, af hvars område nära en fjärdedel utgör till odling otjänlig mark, är afsevärdt mindre uppodlat. Markfördelningen är inom Väne härad 36.6 % åker, 1.2 % äng, 51.7 % skog och 10.5 % annan mark; inom Bjärke härad 32.9 % åker, 2.1 % äng, 55.8 % skog, 9.2 % annan mark; i Flundre härad 32.3 % åker, 3.7 % äng, 58.5 % skog och 5.5 % annan mark; samt i Ale 21.2 % åker, 2.0 % äng, 52.4 % skog och 24.4 % annan mark. Af dessa siffror framgår, att öfverallt den största delen af jorden utgöres af skogsmark. Afsättning af skogsprodukter förekommer också på flere ställen, men skogsskötsel kan ingenstädes betraktas såsom hufvudnäring för befolkningen.

Jordbrukarna utgöras i allmänhet af själfägare, eller af samtliga jordbrukare i Väne, Flundre, Bjärke och Ale härad resp. 91.2, 94.8, 81.7 och 89.1 %. De trakter, där jorden företrädesvis brukas af arrendatorer, äro hufvudsakligen Lagmansereds socken i Bjärke och Östads socken i Ale härad, med blott 13.8 och 29.1 % brukare, som själfva äga sin jord. Bortses från dessa socknar, blir procenten själfägare för Bjärke härad 89.1 och för Ale härad 94.9.

För att bedöma jordbrukets ställning är af intresse att undersöka, hur långt jordstyckningen drifvits på olika ställen. Uppgifter till bedömande här af innehållas i Tab. 2. Om jordstyckningen bedömes efter hemmantalet pr brukningsdel, visar sig, att jorden mest uppdelats i Bjärke och Ale härad, minst i Flundre härad. Den kommun, där jorden är mest styckad, är Väne-Ryrs socken i Väne härad, där 0.09 mtl utgör medeltalet pr brukningsdel. Minst uppdelad är jorden i Fuxerna socken, där på hvar brukningsdel kommer 0.62 mtl i medeltal. Det är i denna socken Lilla Edet ligger; jordbruket spelar här knappast någon nämnvärd roll såsom förvärfskälla för socknens invånare. Flera af jordägarna hafva sin förnämsta inkomst på tomtören från inbyggare i Lilla Edet.

Tab. 2. Hemmansdelar och brukningsdelar.

Socken.	Hemmansdelar.				Brukningsdelar. ¹⁾	Pr brukningsdel.	
	1750.	1810.	1865.	1900.		Areal, hektar.	Mantal.
Västra Tunhem	84	146	156	160	128	68.4	0.37
Norra Bjärke	18	59	58	76	77	45.9	0.15
Väne-Åsaka	72	139	141	150	142	56.1	0.27
Gårdhem	76	139	152	149	139	44.1	0.29
Trollhättan	8	13	12	14	12	—	—
Vassända-Naglum	91	183	258	254	219	52.1	0.19
Väne-Byr	20	40	74	91	92	28.8	0.09
<i>Väne härad</i>	809	719	851	894	809	51.2	0.23
Stora Mellby	72	188	235	252	245	33.5	0.14
Magra	28	96	139	169	167	27.2	0.11
Erska	36	74	110	116	120	34.5	0.14
Lagmansered	47	61	50	51	58	93.6	0.22
<i>Bjärke härad</i>	183	419	534	588	500	37.8	0.14
Romeled	23	45	48	44	40	51.0	0.16
Fors	55	97	110	113	92	44.8	0.38
Upphärad	59	109	107	112	105	53.1	0.25
Fuxerna	23	42	45	39	26	94.3	0.62
Åsbräcka	14	27	32	29	26	39.1	0.40
<i>Flundre härad</i>	174	320	342	337	289	52.5	0.37
Skepplanda	85	241	312	309	276	34.7	0.22
Hålanda	53	103	124	124	122	64.2	0.21
Ale-Sköfde	63	136	182	176	159	42.7	0.21
S:t Peter	20	55	90	92	90	18.7	0.16
Tunge	23	54	75	77	73	27.5	0.19
Starrkärr	62	212	268	281	275	23.3	0.18
Kilanda	30	40	58	59	55	78.9	0.29
Nödinge	25	80	100	102	79	42.9	0.26
Östad	49	75	71	114	110	77.4	0.23
<i>Ale härad</i>	410	996	1,280	1,334	1,239	41.9	0.21

Omkring 0.4 mtl pr brukningsdel hafva de öfriga socknarna i Flundre härad utom Upphärad, hvars ifrågavarande siffra öfverensstämmer med medeltalet för Väne härad. Föga framskriden är jordstyckningen äfven i Västra Tunhems och Gårdhems socknar samt i Kilanda socken af Ale härad. I dessa trakter tillhör jorden till stor del herrgårdar, hvilka skötas af en enda brukare utan att vara uppdelade i utarrenderade mindre gårdar. I Bjärke härad finnas visserligen flera herrgårdar, men då under dessa lyda många arrende-

¹⁾ Antalet brukningsdelar afser för Väne år 1901, för Bjärke år 1899, för Flundre år 1904 och för Ale år 1902.

hemman, hafva dessa herrgårdar ingen inverkan på siffrorna i detta afseende.

Siffrorna för areal pr brukningsdel ge ungefär samma resultat som mantalet pr brukningsdel. Om någon gång arealen pr brukningsdel visar sig högre än som kunde väntas på grund af hemmantalet, beror detta på öfverskott af skog eller impediment.

Tabellen öfver hemmansdelarnas antal i olika tider visar, att den nuvarande jordfördelningen är i det närmaste densamma som år 1865. I *Väne* och *Flundre* härader har jordfördelningen i de flesta socknar varit densamma ända sedan början af 1800-talet. Den af skiftesförfattningarna på midten af 1700-talet framkallade sönderstyckningen af gårdarna synes här hafva i det närmaste afstannat redan år 1810. Under åren 1810—1865 ökades i *Väne* härad hemmanens antal från 719 till 851. Af ökningen, 132 nya hemmansdelar, komma 109 ensamt på de båda socknarna *Vassända-Naglum* och *Väne-Ryr*, hvilket visar, att i de öfriga delarna af häradet hemmansklyfningen under ifrågavarande tidsperiod var endast ringa. *Flundre* härads hemmantal växte under samma tid med endast 22 nya hemman, och äfven i detta härad afstannade således hemmansklyfningarna kort efter 1800-talets början.

I *Bjärke* och *Ale* härader däremot försiggick en rätt afsevärd hemmansklyfning äfven under tiden 1810—1865. Befolkningen i dessa härader har af ålder haft timmermansyrket som binäring och därför ej behöft så stora jordlotter för sitt uppehälle. Biförtjänsterna torde också hafva bidragit till att sätta befolkningen i tillfälle att bekosta hemmansklyfningar och inköpa hemmansdelar.

Under förra hälften af 1800-talet tillväxte *folkmängden* högst betydligt i hela det område, som här är i fråga. Folkökningen sammanhänger icke blott med hemmansklyfningen utan äfven med de jordafsöndringar, förpantningar och torpanläggningar som skedde under denna tid. Härigenom ökades särskildt den obesutna befolkningen, något hvarom landshöfdingeberättelserna från 1800-talets början innehålla målande beskrifningar. I berättelsen af 1832 sättes folkökningen i samband med potatisodlingens utbredning, och det stora och välgörande inflytande framhålles, som denna haft till födoämnenas ökande och följaktligen på folkmängdens tillväxt. Beräkningen att lefva nästan ensamt på afkastningen af en potatis-täppa eller några potatisland har — heter det dock i fortsättningen af samma berättelse — åstadkommit många lättsinniga bosättningar af fattiga hushåll. De följande berättelserna framhålla än mer, att det hufvudsakligen var den egendomslösa befolkningen, som tilltog i antal, och sätta ifråga om denna befolkningens tillväxt kunde vara för samhället nyttig.

Vid 1860-talets början torde sålunda Älfsborgs län mångenstädes hafva varit öfverbefolkadt. De bifogade tabellerna visa, att detta kan hafva varit fallet äfven i de trakter, hvarom här är fråga. Särskildt i Ale härad hade under vissa tider befolkningens tillväxt skett mycket raskt, och det berättas t. ex. från Skepplanda socken, att särskild sockenstämma hållits om de åtgärder, som borde vidtagas i anledning af den oroväckande folkökningen. I Väne härad var särskildt Väne-Åsaka socken sätet för en talrik obesuten befolkning. På den s. k. Åsaka hed och annorstädes i socknen funnos då en mängd torp och backstugor, som nu försvunnit. Åsaka hade på den tiden namn om sig att vara en ovanligt fattig socken, och grannsocknarna utsattes ofta för tiggeri därifrån.

Väne, Flundre och Ale härader hafva länge varit väl lottade med *kommunikationer*, då Bergslagsbanan går igenom dem alla och Göta älf med Trollhätte kanal genomlöper Väne härad samt utgör gräns för Flundre och Ale. Genom dessa goda kommunikationer hafva dessa tre härader haft goda utvecklingsmöjligheter. Fallen i Göta älf eller dess bifloder ha här också gifvit upphof till en liflig industri i Trollhättan, Lilla Edet, Sjuntorp, Alafors o. s. v. Dessa industriplatsers utveckling har i sin tur påverkat jordbruket genom att öka afsättningen för dess produkter. Enligt 1900 års folkräkning är industrien t. o. m. hufvudnäringen inom Väne härad.

Bjärke härad åter har ända till de senare åren saknat järnväg, och några förutsättningar för industri hafva här icke funnits. Sedan Västergötland-Göteborgs järnväg öppnats år 1900, hafva jordbrukarna äfven i detta härad fått lätt att afsätta sina produkter, och häradet har börjat tillväxa i välstånd.

Folkmängdssiffrorna för de sista 40 åren visa, att folkmängden i Väne och Flundre härader varit stadd i oafbruten tillväxt, medan den minskats i Bjärke och Ale härader. I det sistnämnda har folkminskningen upphört efter 1880-talet; men folkökningen är fortfarande mycket svag. En undersökning af siffrorna för de olika socknarna visar, att det blott är trakterna kring industriella anläggningar, som erhållit afsevärd tillväxt. Väne härads utveckling betingas sålunda till största delen af folkökningen inom Trollhättan och dess i grannsocknarna belägna förstäder. Hvilken inverkan Trollhättan haft t. ex. på Vassända-Naglums socken visas däraf, att folkökningen där började först på 1890-talet, sedan anläggningen af »Kung Oskars bro» möjliggjort Trollhättearbetarnas bosättning å Göta älfs vänstra sida, i Strömslund. Gärdhems socken har fått sin folkmängd ökad genom uppkomsten af Skoftebyns arbetaresambälle vid gränsen till Trollhättan. Alla öfriga socknar med sedan 1865 ökad folkmängd i de fyra häraderna: Västra Tunhem, Fors, Fuxerna, Nödinge, Tunge och Starrkärr äro äfven industrisocknar.

I samtliga nu ej nämnda socknar har befolkningen däremot af-tagit sedan 1865. Området i fråga har alltså varit utsatt för den allmänna flyttningen från jordbrukstrakterna till industrisamhällena. Vissa socknar visa en så stor folkminskning, att den ger anledning att antaga, det särskilda förhållanden bidragit till att göra utflyttningen allmän. Den gjorda undersökningen har visat, att så verkligen är fallet. I Väne härad har folkminskning ägt rum i Väne-Ryrs, Norra Björke och Väne-Åsaka socknar; af dem har Väne-Ryr fått sin befolkning minskad genom nedläggandet af järnbruk inom socknen, folkminskningen i Norra Björke socken står i samband med nedläggandet af torp, som här skett i särskildt stor utsträckning, och samma skäl till folkminskning gäller äfven för Väne-Åsaka. Båda dessa sistnämnda socknar hafva särskildt varit utsatta för emigrationen. Det är redan framhållet, att Väne-Åsaka socken i forna tider varit öfverbefolkad.

Införandet af jordbruksmaskiner har gjort den obesutna befolkningens biträde vid jordbruket öfverflödigt, och utflyttning har därför blifvit nödvändig. Detta har i sin tur medfört dryg fattigvård, därigenom att många äldre personer af sina anhöriga lämnats utan understöd. De dryga fattigvårdskostnaderna och, såsom det påstods, olämpliga skolanordningar, hafva gjort skatterna i Väne-Åsaka (och äfven i Norra Björke) afsevärdt högre än på andra ställen i häradet. Utdebiteringen år 1905 inom de olika kommunerna framgår af Tab. 3.¹⁾

Dock framhölls i Väne-Åsaka socken bestämdt, att den nu pågående *utvandringen* ej hade sin grund i att befolkningen var fattig. De egentliga orsakerna till utvandringen skola afhandlas längre fram. Utvandringen har i öfrigt varit relativt liten från Väne härad. Från Bjärke härad har emigration hufvudsakligen skett från Stora Mellby och Magra socknar och uppgafs detta stå i samband med den ekonomiska krisen bland jordbrukarna på 1880-talet. Äfven i äldre tider har emellertid utvandring ägt rum från Bjärke härad. Vid förfrågningar angående denna framhöllos de torftiga förhållanden, som förr rådde i häradet, »då jorden gaf bara hälften mot nu».

Järnvägarnas tillkomst på 1860-talet omgestaltade för öfrigt i hög grad förhållandena. Under landsvägarnas tid låg Bjärke härad mycket centralt, i det att i Sollebrunn de stora stråkvägarna Stockholm—Göteborg och Vänersborg—Alingsås korsade hvarandra, och vid Sollebrunns gästgifvaregård skedde vid denna tid diligensombyte för resande från Stockholm till Göteborg. Det goda tillfället att erhålla körslor gjorde, att det i häradet var en allmän födkrok att

¹⁾ Enligt I. Flodströme beräkning i Ekon. Tidskrift 1908 utgjorde år 1905 samtliga kommunalskatter i Norra Björke och Väne-Åsaka resp. 150 och 152 öre pr jordbruksfastighetsfyrk. För fyrk af annat slag voro siffrorna resp. 117 och 115. Enligt samma källa voro dessa båda socknar jämte Hålanda och Östad de enda i dessa trakter, där kommunalskatten år 1905 öfversteg 1 kr. pr jordbruksfastighetsfyrk.

Tab. 3. Utdebitering pr fyck samt relativa antalet fattighjon år 1905.¹⁾

Kommuner.	Utdebitering. Öre.	Fattighjon, %	Kommuner.	Utdebitering. Öre.	Fattighjon, %
<i>Väne härad.</i>			<i>Flundre härad.</i>		
Västra Tunhem	30	6.30	Romeled	67	2.48
Norra Björke	108	4.16	Pors	50	4.60
Väne-Åsaka	106	3.28	Upphärad	80	4.49
Gårdhem	84	3.04	Fuxerna	47	4.93
Trollhättan	46	3.76	Åebräcka	53	2.79
Vassända-Naglun	63	5.94			
Väne-Ryr	85	1.73	<i>Ale härad.</i>		
			Skepplanda	78	2.00
<i>Bjärke härad.</i>			Hälanda	104	2.41
Stora Mellby	87	2.65	Ale-Sköfde	82	5.82
Magra	50	1.34	S:t Peter	49	2.33
Erska	97	2.42	Tunge	100	8.49
Lagmansered	82	2.72	Starrkärr	56	3.36
			Kilanda	72	3.38
			Nödinge	43	2.74
			Östad	126	1.93

köra foror från Göteborg till Lidköping m. fl. platser. Att jordbruket skulle bli lidande på att befolkningen skaffade sig uppehälle på detta sätt eller, såsom förut omtalats, genom deltagande i timringsarbete å andra orter, är tydligt. Redan tidigt fingo sönerna deltaga i fädernas resor. »Åkerbruket fingo kvinnorna sköta bäst de kunde, och som gårdarna då lågo i byar med samfälld jord, som ena året innehades af en, andra året af en annan, kan man lifligt tänka sig, på hvad punkt jordbruket då stod, synnerligast gödseln af de hufvudsakligaste husdjuren, hästarna, stannade på landsvägarna.» I den mån, som järnvägsnätet i de kringliggande häraderna tillväxte, försvunno tillfällena till körslor, och befolkningen har tvingats att mer ägna sig åt sitt jordbruk.²⁾

Både Ale och Flundre härad utmärka sig för låga utvandrings-siffror. Göteborgs närhet ger här goda tillfällen till arbetsförtjänst. Lifliga kommunikationer med Göteborg hafva gjort befolkningen mycket rörlig,³⁾ men på samma gång öppnat talrika tillfällen till utkomst inom bygden själf, och kanske ligger häri förklaringen till att »utvandringsfebern» i dessa trakter blifvit mindre utbredd än å flertalet andra orter i länet.

¹⁾ Utdebiteringen afser här i mantal satt jord. Fattighjonens antal är angifvet i procent af hela folkmängden. — ²⁾ R. Hjorth, Beskrifning öfver Bjärke härad. Vänersborg 1903. — ³⁾ »Den lätta kommunikationen till Göteborg har alstrat en ingalunda nyttig resvurm. Ofta får en helt anspråkslös affär föranleda en stadsresa. Man räknar ut, att Göteborgshandlanden betalar en vara så mycket mer än uppköparen på landet, att öfverskottet räcker både till resan och kaffet.» C. S. Lindblad, Lödöse stad samt Ale och Flundre härad. Göteborg 1897.

Jordbruksförhållanden.

Ehuru industrien i trakten kring Göta älf nått en sådan utveckling, att den har blifvit befolkningens viktigaste inkomstkälla, måste dock i större delen af Väne, Flundre, Bjärke och Ale härader fortfarande jordbruk och boskapsskötsel räknas såsom hufvudnäring. Jordbruket spelar till och med nu en större roll i traktens ekonomi än för t. ex. 30 år sedan, då afkastningen var mindre än nu och hemmansägarna mångenstädes skaffade sig sitt uppehälle såsom handverkare långt borta från hemorten eller genom att skjutsa lass mellan Göteborg och Västgötastäderna.

Angående jordbrukets ställning i flydda tider kunde blott spridda upplysningar vinnas genom utfrågning af äldre personer i de olika socknarna. Af landshöfdingeberättelserna och de utgifna häradsbeskrifningarna är det dock möjligt att bilda sig åtminstone en föreställning om äldre tiders jordbruk i dessa trakter. Såsom särskildt karakteristiskt för jordbruket i Göta-älfstrakten vid slutet af 1700-talet och början af 1800-talet framhålla landshöfdingeberättelserna, att utsädet till största delen utgjordes af ärter och bönor, som då af befolkningen användes till brödföda. Af sädesslagen odlades mest hafre. På 1830-talet började dessa säden utträngas af råg och potatis. Växelbruk var emellertid fortfarande antaget blott »vid större egendomar och hos de flesta ståndspersoner». Först på 1850-talet angifves växelbruk vara allmänt äfven bland allmogen. Ändrad lagstiftning hade då gjort, att spannmål med fördel kunde exporteras till England. Till följd af denna export, som omfattade hufvudsakligen hafre men äfven råg, blef hafren så småningom traktens hufvudsäde. De ökade exportmöjligheterna åstadkommo också att jordbruket på 1860- och 70-talen i hög grad utvecklades.

Då hufvudsakligen hafre var begärlig som exportvara, föranleddes emellertid äfven en öfverdrifven odling af detta säde, hvilket i sin tur medförde jordens utarmande. Särskildt i Flundre härad uppgafs jorden hafva blifvit illa åtgången.

Så långt som i Dalsland gick dock detta missbruk icke. Den af hafrepreisens sänkning på 1880-talet åstadkomna krisen drabbade därför jordbrukarna i dessa trakter mindre hårdt än på Dal. Många fingo emellertid gå från sina gårdar, och den nuvarande hemmansägarestammen består på åtskilliga ställen af personer, som inflyttat från andra håll — i allmänhet från grannsocknarna. I Ale härad t. ex. hade gårdar, som måst säljas, blifvit inköpta af jordbrukare från Vätö. Då jordbruket där var längre hunnet än i Ale, medförde detta mångenstädes en uppräckning.

Sedan spannmål ej längre kunde odlas för export, började jordbrukarna i dessa trakter allt mer ägna sig åt boskapsskötseln. Redan

i den år 1880 afgifna landshöfdingeberättelsen framhålles, att ladugårdsskötseln gjort framsteg äfven bland allmogen, sedan odlingen af gräsväxter blifvit allmän. Härmed torde afses klöfverodlingen, som, enligt hvad som uppgafs i Bjärke härad, vid denna tid kom i allmänt bruk såsom en nödvändig följd af betesmarkernas försämring. Som en bidragande orsak till allmogens ändrade odlingsmetoder framhöllos äfven de exempel, som gäfvos af herrgårdarna.

Jordbrukets utveckling har vidare befordrats genom anläggning af mejerier. Flerstädes uppgafs anläggningen af sådana hafva gjort epok genom att föranleda omläggning från sädesodling till odling af foderväxter. Flerstädes framhölls också jordbrukskonsulenternas förtjänst om jordbrukets uppräckning.

Vissa af de trakter, som här äro i fråga, hafva emellertid redan länge ägt ett högt uppdrifvet jordbruk, gynnadt af god jordmån och ovanligt goda afsättningsmöjligheter. Detta gäller särskildt Tunhemsslätten och en del af Bjärke, härad hvilka i senaste landshöfdingeberättelser framhållas såsom tillhörande de trakter i länet, där jordbruket motsvarar »nutidens anspråk på en väl ordnad landt-hushållning». Vissa delar af Flundre härad, särskildt Upphärads socken, ha äfven ett väl utveckladt jordbruk.

I allmänhet torde dock allmogens jordbruk ännu lämna åtskil- ligt öfrigt att önska. Härpå tyder särskildt rotfruktsodlingens låga ståndpunkt. På de flesta ställen hade rofodling pågått blott ett par år, och landens skötsel föreföll ofta icke vara den bästa.

Växtföljden var i allmänhet 7—8-årig, någon gång 6-årig. På många ställen höll öfvergång på att ske från 8-årig till 7-årig växtföljd. En 8-årig växtföljd omfattade vanligen 3 års vall och 3 års hafre. Öfvergången till 7-årig växtföljd torde i allmänhet åstadkommas genom minskning af hafregrödornas antal. I afägset lig-gande trakter (t. ex. i Magra socken) brukas jorden mången gång fortfarande enligt föråldrade metoder utan ordnad växtföljd, t. ex. med år efter år upprepad hafreodling å samma jord.

Trädesjordens skötsel ansågs af sakkunnige vara efterblifven i hela ifrågavarande trakt. Höstplöjning af trädesjorden försummas ofta; dess besående med grönfoder hör till undantagen, ehuru, såsom en förutvarande jordbrukskonsulent i trakten förklarade, betet på trädan skulle blifva väl ersatt af grönfoder på $\frac{1}{10}$ af densamma. Allmänt förekommer, att korna släppas på bete på 3:e årets vall, af hvilken en del inhägnas redan tidigt på våren. Skogsbete förekommer här och där t. ex. i Flundre härad, där dock uppgafs, att detsamma användes endast af torpare och arrendatorer af mindre gårdar.

Täckdikning af jorden är genomförd på många ställen, särskildt i Väne och Bjärke härader. I Flundre härad däremot uppgafs, att

täckdiken endast finnas å herrgårdarna. Anläggningskostnaden ansågs för stor, och fördelarna framträdde först efter så lång tid, att arbetet icke ansågs lönande.

Gödselstädernas skötsel föreföll i allmänhet att icke vara den bästa. Blott undantagsvis voro de belägna under tak, och cementerad gödselstad förekom blott hos en och annan »mönsterjordbrukare». Mångenstädes uppgafs dock markens beskaffenhet göra sådan obehöfzig. Torfströ användes i flera socknar, som äga tillgång till strö ur mossar inom socknen. Detta var fallet t. ex. med Väne-Åsaka socken och vissa delar af Bjärke härad. Inköp af torfströ för ladugårdarnas behof förekommer blott i ringa utsträckning i de socknar, som sakna mossar och alltså för anskaffning af strö äro hänvisade till järnvägstransport från andra håll.

Däremot spela järnvägarna stor roll för anskaffande af kraftfoder, kalk och gödningsämnen. Jorden är synnerligen kalkfattig och dess kalkning förekom därför allmänt. Kalk fås dels från Hunneberg i Västra Tunhem, dels från Kinnekulle. Kalk från Hunneberg, som ansågs vara kraftigare, användes blott i de närmast belägna socknarna, hvilkas jordbrukare själfva hemforsla den kalk de behöfva. Priset på kalk från Västra Tunhem uppgafs vara 80 öre pr hl., medan priset pr hl. Kinnekullekalk är 55 öre om vintern, 65 öre om sommaren, hvartill kommer 18 öres frakt pr hl. Anläggningen af Västergötland—Göteborgs järnväg har möjliggjort transport af kalk från Kinnekulle till Bjärke härads jordbrukare, som i allmänhet bo för långt bort från Västra Tunhem för att kunna hämta kalk därifrån. Blott Lagmanseredes socken fortfar att taga kalk från Västra Tunhem.

Kalktransporterna till Bjärke härad från Kinnekulle kunna nu uppskattas till 300—400 vagnslaster om året. Det är dock härvid att märka, att den transporterande järnvägen är smalspärig, så att vagnslasterna blifva små. En rätt liflig kalktransport äger rum äfven till Upphärads socken, dit enligt Bergslagernas järnvägs statistik år 1906 ankom 344 ton kalk. Äfven denna transport har försiggått blott några få år; början uppgafs hafva skett därmed, att några jordbrukare i socknen gemensamt inköpte en vagnslast, hvilket exempel sedan vann allmän efterföljd. Äfven mindre jordbrukare uppgäfvos använda kalk som jordförbättringsmedel, och för att ej behöfva inköpa hela vagnslaster, bruka de tillhandla sig mindre partier af ortens byggmästare. Ale härad och de närmast älfven belägna delarna af Flundre härad erhålla kalk från Kinnekulle lastad på prämar, som bogseras nedför älfven.

Intresset för ersättande af de gamla ladugårdsbesättningarna med djur af ayrshire-ras föreföll öfverallt mycket stort, hvartill hushållningssällskapets åtgärder torde hafva i hög grad bidragit.

Det allmänna intresset för saken visade sig t. ex. däraf, att på en större gård i Bjärke härad, som brukade sälja kalvvar af ren ras att användas till afvelsdjur, hade alla kalvvar för två år framåt borttingats till mindre jordbrukare. Äfven djur af holländsk ras förekomma dock och efterfrågas särskildt för gödning till slaktboskap. Kalvvar af denna ras brukade särskildt inköpas från en herrgård i Bohuslän, belägen midt för Lilla Edet.

Boskapsskötselns utveckling föreföll hafva varit stor särskildt på de senaste åren, och det uppgafs från flere socknar (t. ex. Upphärad och Väne-Åsaka), att kreaturstammen på få år ökats med 50 %.

I Väne, Flundre och Bjärke härad hör det till undantagen, att en hemmansägare måste anlita biförtjänster. Öfverallt gäller, att hemmansägarna själfva deltaga i arbetet, så att de ansågo sig ofta ej hafva »tid» till några bisysslor.

Det enda ställe där det tydligt framgick, att biförtjänster äro behöfliga, var i Väne-Ryrs socken. Här har ock, som nämndt, hemmansklyfningen drifvits längre än annorstädes. De biförtjänster, som förekomma, äro dels arbete på större gårdar, dels körning af kol och järn till ett bruk i socknen, dels arbete med skogsafverkning. En förr vanlig binäring, som föreföll vara på retur, är handel med fisk, som fås från det närbelägna Bohuslän. Det framhölls, att jordbruket gjort framsteg sedan denna binäring till följd af det försämrade sillfisket måst öfvergifvas.

En biförtjänst, som tillfälligtvis förekommer äfven å andra ställen, är arbete med skogsafverkning. Det är i allmänhet de större egendomarnas skogar, som afverkas. Dock uppgafs i Upphärad, att vissa hemmansägare där kunna afverka skog till afsalu å egna hemman.

Förhållandena i Ale och i viss mån äfven i Bjärke härad förefalla vara annorlunda än i Väne och Flundre härad. Af ålder ha invånarna i de båda förstnämnda häraderna varit goda timmermän, och de ha därigenom lätt tillfälle till biförtjänster. Inom Bjärke härad ge sig i allmänhet blott hemmansägaresöner ut på timringsarbete. I en trakt inom Magra socken förekommer dock, att husbönderna själfva gå ut. De äro då borta större delen af sommaren och komma hem först på hösten. På det sättet få de rätt mycket pengar att röra sig med, men det ansågs det oaktadt i trakten, att de som odeladt ägna sig åt sitt jordbruk reda sig bättre. Magra socken är den trakt, där jordstyckningen drifvits längst inom Bjärke härad. — I allmänhet stå sig emellertid hemmansbrukarna i Bjärke härad godt utan biförtjänster, och detta gäller äfven Lagmansereds socken, där jorden

till största delen skötes af underhafvande under Kobergs gods. Före anläggningen af ett mejeri i Lagmansered hade här allmänt förekommit, att jordbrukarna kört virke till varfven vid Göta älf för att skaffa sig biförtjänst. Mejeriets anläggning hade gifvit anledning till att ökad arbete nedlagts på jordbruket.

I Ale härad ge varfven befolkningen tillfälle att använda sin färdighet i timring. Det uppgafs i en af socknarna vid Göta älf, att en jordbrukare, som på sin gård ej föder mer än tre kor, behöfver biförtjänster. Intresset för jordbruket föreföll dock vara i stigande, och i samma mån har behofvet af biförtjänster minskats.

Utmätningar förekomma numera mycket sällan i dessa trakter. Förbättringen sammanhänger emellertid äfven därmed, att lånesökande numera erhålla sina lån ur penningeinrättningar och ej i så stor utsträckning som förr af enskilda personer.

Af bankerna vitsordades, att den ekonomiska ställningen i trakten är god och att låntagarne sköta lånen ordentligt, och gällde detta såväl jordbrukare som arbetare. I Trollhättan hade många arbetare i därvarande sparbank erhållit lån för byggande af egna hem. Inom Väne härad anlitas bankerna både i Vänersborg och i Trollhättan. I Flundre, Bjärke och Ale härader åter finnas häradsbanker för resp. orters behof. Lilla Edets sparbank, som anlitas hufvudsakligen af befolkningen inom Flundre härad och angränsande del af Bohuslän, ägde enligt 1907 års revisionsberättelse en lånesumma af omkr. 870,000 kr. (däraf 252,000 kr. i inteckningslån), och i banken var insatt omkr. 890,000 kr. Af lånen uppgåfvos större delen vara gifna till personer i Bohuslän, under det att af de insatta pengarna större delen äges af personer från Flundre härad. Genom dessa siffror får man en föreställning om burgenheten hos detta härads befolkning. De kring Upphärads station bosatta hafva emellertid sina bankaffärer i Trollhättan, med hvilken plats goda tågförbindelser finnas, och deras tillgångar komma därför icke banken i Lilla Edet tillgodo. — I Bjärke härad har sedan år 1904 Bjärke härads Folkkassa varit i verksamhet. Enligt revisionsberättelsen för 1906 uppgingo vid årets slut tillgångarna till omkr. 400,000 kr. På sparkasseräkning var insatt omkr. 350,000 kr., och insättningarna under året hade uppgått till 115,000 kr. Med hänsyn till den korta tid banken varit i verksamhet, torde dessa siffror antyda, att äfven inom Bjärke härad befolkningen är väl situerad.

»Ale härads lån- och sparkassa» har ägt bestånd lika länge som Bjärke härads folkassa, men ehuru häradets befolkning är mer än dubbelt så stor som Bjärkes, hade år 1906 kassans ansvarssiffra blott uppgått till 300,000 kr. och behållningen å sparkasseräkning till 231,000 kr. Detta tyder på, att i Ale härad den ekonomiska ställningen är sämre än i öfriga härad, hvilket också framgick af

förfrågningar på orten. Ale härads-kassa har kontor i Lödöse och Elfängen, af hvilka det vid Lödöse uppgafs hafva afsevärdt större inlåning. I trakten kring Elfängen uppgafs också den ekonomiska ställningen vara mindre god.

Af det sagda framgår, att jordbrukarnes ställning måste på det hela taget anses god. Öfverallt klagas dock öfver *svårigheten att få arbetsfolk*, och mången ansåg, att denna svårighet till sist måste leda till att jordbruket går under. Jordbrukets arbetskrafter på ett hemman utgöras vanligen af ägaren själf och hans familj. Stadda drängar äro ganska sällsynta. Sönerna arbeta vanligen utan någon penninglön. Deras arbete måste anses vara ganska strängt. I Flundre härad, där det ej är ovanligt att bondsöner gå uti industriens tjänst, (jfr. här nedan), ha hemmansägarna börjat öfvergå till metoden att ge sina söner lön och låta dem själfva sörja för sig, — allt i akt och mening att få dem att stanna hemma.

Bristen på arbetsfolk beror också numera egentligen icke på emigrationen utan på befolkningens öfvergång till industrien. I jordbrukssocknarna är, såsom redan förut framhållits, befolkningen nu mindre talrik, än den var år 1865. Antalet brukningsdelar har dock icke minskats, och på hvarje hemman lefver således nu ett mindre antal personer än förr. Oftast finnes på gården ingen dräng, och i allmänhet stannar endast ett eller annat af barnen kvar på fädernegården, sedan de vuxit upp. De hemmansägaresöner, som utflytta från hemmet, ägna sig ofta åt yrkesarbeten, såsom mureri-arbete (t. ex. Norra Björke) eller snickeriarbete (särskildt i Bjärke och Ale härader). Någon gång taga de anställning såsom drängar på främmande ort. I Vassända-Naglums socken hade flere hemmansägaresöner blifvit volontärer vid Hallands regemente (f. d. Vestgötadals), som till sista åren haft sin öfningsplats vid Grunnebo hed i socknen. För öfrigt torde de flesta landthandlande i dessa trakter vara hemmansägaresöner. Däremot blifva hemmansägaresöner ej gärna industriarbetare. Det är, såsom nyss nämndes, egentligen i Flundre härad, där Lilla Edets trämassfabrik ligger, som något större antal bondsöner finnes inom arbetarestammen.

Torpare och statares söner söka sig numera icke platser som drängar utan öfvergå i industriens tjänst. Arbetet där föredrages kanske mest därför, att arbetstiden är fastställd, så att arbetarna kunna beräkna full ledighet under en viss del af dagen. Belysande för de förhållanden, som inträda när en jordbruksarbetare öfvergår till industrien, äro de uppgifter, som erhöles på en herrgård, belägen strax invid en stor industriell anläggning. Arbetskraften på gården har brukat vara statare, som inflyttat från Skaraborgs län. När dessa inflyttade statare arbetat ett par år på gården, öfvergå de, eller åtminstone de vuxna barnen, till fabriken, och de

kvinnliga familjemedlemmarna anse sig ej behöfva arbeta annat än med hushållet, hvadan all utsikt saknas för egendomsegaren att få arbetshjälp af statarnes familjer. När husfadern stannar kvar i sin tjänst, medför barnens anställning uti industrien ofta att familjens ekonomi blir god.

Allmänt ansågs det vara *större brist på kvinnlig än på manlig arbetskraft*. Städerna draga den kvinnliga arbetskraften till sig; mången gång stanna döttrarna också hemma utan att skaffa sig någon sysselsättning. Så är förhållandet i Trollhättan, där arbetare-döttrarna antingen taga plats i Göteborg, emigrera eller, ofta sysslösa, stanna hemma. Att söka plats i hemorten eller på landsbygden bjuder emot. Allmänt förklarades: »kvinnorna vilja inte arbeta». Svårigheten på landsbygden att få kvinnligt tjänstefolk sammanhänger äfven därmed att i denna trakt finnas på landsbygden flere industriella inrättningar för kvinnlig arbetskraft, medan de flesta af traktens verkstäder med manliga arbetare äro koncentrerade i Trollhättan. Hur svårt det är för jordbrukarna att få hjälp framgår däraf att på en herrgård i närheten af Lilla Edet korna nyligen måst säljas på grund af svårigheten att få mjölkerskor, hvarefter jordbruket inriktades uteslutande på odling af säd och foderämnen.

I närheten af industriplatserna medför dock industrien understundom att tillgången af arbetskrafter ökas äfven för jordbruket. Tilloppet af arbetssökande uppgafs till exempel i Trollhättan kunna vara så stort, att den jordbrukare, som ville betala tillräckligt, kunde få arbetsfolk bland arbetssökande fabriksarbetare. I Trollhättan förekommer äfven, att verkstadsarbetare få ledighet för att kunna åtaga sig skördearbete. — Längre bort från industriorterna märkes endast industriens absorberande af arbetskrafterna. Där har man ej heller kännning af industriens förmåga att öka afsättningsmöjligheterna för jordbruket, och klagomålen öfver jordbrukets tryckta ställning bli i dessa trakter gifvetvis allmännare.

En stor del af arbetsstyrkan har hittills om somrarna legat ute på exercisplatserna. För jordbruket betyder detta naturligtvis ökade svårigheter, och värnplikten brukade ofta framhållas som en af hufvudorsakerna till svårigheten att få tillräckliga arbetskrafter.

Däremot kan, såsom sagdt, utvandringen till Amerika icke sägas afsevärdt öka bristen på arbetsfolk — dock med tydligt undantag åtminstone för *Väne-Åsaka* socken. Där funnos trakter där alla gårdar inom synbåll brukades af bonden ensam med tillhjälp af hustrun. Barnen hade gifvit sig af till Amerika. Som orsak till den stora utvandringen uppgafs enstämmit värnplikten. Detta påstående kan synas bestyrkas af det faktum, att sista året 10 ynglingar emigrerat och af dessa hade blott 2 fullgjort sin värnplikt.

Det är emellertid tydligt att ej heller i denna socken värnplikten är den enda orsaken till emigrationen. Ända sedan 1860-talet har *utvandringen från Väne-Åsaka* i förhållande till folkmängden varit större än från alla andra socknar i de trakter, som här äro föremål för undersökning. Detta sammanhänger med de ytterst torftiga förhållanden, som förr rådde i denna socken och som redan omtalats i annat sammanhang. Vid tiden för emigrationens början i Sverige ägde Väne-Åsaka en afsevärdt större befolkning än nu. På 1870-talet öfversteg den med öfver 500 personer den nuvarande. Jordbruket stod vid denna tid på en mycket låg ståndpunkt. »Det hörde till regeln på den tiden att så svältföda djuren, att de på vårsidan knappt kunde stå på sina ben. Spannmålen såldes och boskapen svältes. Det var icke sällsynt, att torpare, lägenhetsägare, ja hemmansägare nödgades borga vårsådden för att dyrt betala den igen på hösten». Under sådana förhållanden är det naturligt att befolkningen i stor utsträckning fick söka arbetsförtjänst på främmande ort.

Redan på 1860-talet begaf sig en och annan öfver Atlanten för att söka sin lycka, men först på 1870-talet är det som emigrationen från socknen blir mer allmän. Af de på 1860-talet utvandrade uppgifves särskildt en hafva lyckats väl, nämligen Anders Svensson från St. Svalehult, där han ägt $\frac{1}{8}$ mtl. Då han icke haft framgång i Sverige, fast han uppgifves hafva varit en kraftig och duglig yngling, begaf han sig till Amerika och slog sig ned på slättlandet i Minnesota, där han förvärfvade så stora jordområden, att »sex själfbindande maskiner hade fullt upp med arbete vid sädes-skörden». De första utvandrarerna från socknen tyckas dock i allmänhet icke haft någon synnerlig framgång; flera af dem hafva aldrig låtit höra af sig. Af dem, som utvandrade under 1870-talet åter, var det icke så få, som fingo det bra, och detta uppgafs hafva ganska mycket bidragit till att deras i Sverige varande anförvanter och vänner äfven företogo resan öfver Atlanten.

Det finnes emellertid ännu en faktor, som kan förklara den stora anslutning emigrationen fick i Väne-Åsaka under 1870- och 80-talen. Det var på den tiden i dessa trakter mycket vanligt, att den arbetsföra manliga befolkningen begaf sig ut på järnvägsarbete, och många af socknens äldre hemmansägare hafva varit s. k. rallare. Under detta sitt arbete fingo de höra talas om de fabelaktiga framgångarna för arbetare i Amerika och bidrogo så vid hemkomsten att sprida Amerikafebern genom sina berättelser.

Utvandringen på 1880-talet i sin ordning sammanhänger också med jordbrukskrisen, som äfven i denna socken tvingade många hemmansägare att gå från sina gårdar. I stället för att gå i tjänst hos andra eller söka sin utkomst som kroppsarbetare i Sve-

rige föredrogo de att emigrera. De nuvarande hemmansägarna i socknen hafva till stor del flyttat in från grannsocknarna.

Då så många af sockenborna äga anhöriga i Amerika, är det lätt förklarligt, att utvandringen från Väne-Åsaka icke afstannat. För ynglingar, som vilja ut och se sig omkring i världen, verkar utsikten att slippa från värnplikten som en ytterligare lockelse att utvandra, och så sker utvandringen just innan värnpliktsåldern är uppnådd. Den ekonomiska ställningen är nu en helt annan än förr, och det framhölls bestämdt, att några ekonomiska orsaker ej spela in vid beslutet att emigrera. Jordmånen i socknen är ganska god; sedan tiden för utvandringens början har kreatursstammen ökat med öfver hälften, och jordbrukets skötsel föreföll vara god, i vissa fall till och med öfverträffande grannsocknen Gärdhem, hvars jordbruk allmänt framhölls som särskildt framstående.

Från de till Amerika utvandrade hafva under årens lopp icke obetydliga summor sändts till kvarvarande anhöriga. Huru mycket dessa bidrag betyda för socknens ekonomi framgår däraf, att år 1906 inkommo 2,692:88 kr. i 51 postanvisningar. Läggas härtil 69 rekommenderade försändelser, måste den erhållna hjälpen uppskattas till minst 4,000 kronor under detta år.

Uppgifter om *amerikapengar* erhöles äfven på andra ställen; de sakna emellertid intresse i den mån utvandringen varit ringa från vederbörande trakt. I Bjarke härad, som näst Väne-Åsaka socken är den förnämsta utvandringsbygden i ifrågavarande område, meddelades, att amerikanska växlar förekomma i häradsbanken för hvart år till ett belopp af omkr. 4,000 kronor. Till Lagmansered hade år 1906 i postanvisningar insändts ungefär 1,000 kr., till Sollebrunn i Erska samma år mer än 1,500 kr., men af dessa voro öfver 1,100 kr. afsedda till premieutbetalning för en lifränta. Och vid en annan poststation uppgafs, att de från Amerika sända summorna varit återbetalningar af lån, som gjorts i hembygden före affärden.

På Lilla Edets postkontor meddelades, att under året aug. 1906 — juli 1907 25 postanvisningar å tillsammans 1,603 kr. 47 öre ankommit till personer boende i Flundre härad, och 40 postanvisningar å tillsammans 3,684 kr. 62 öre till Lödöse poststation i Ale härad. Den sistnämnda summan uppgafs i Lödöse vara understöd till där boende personer, icke penningeplaceringar af ett eller annat slag. I Ale härad erhöles dessutom uppgifter från Elfängens poststation i Starrkärr, till hvilken under år 1906 ankommit 2,812 kr., fördelade i 19 postanvisningar.

Hur ofullständiga de erhållna uppgifterna än äro, visa de dock, att här ingenstädes några större summor komma från Amerika. Det framhölls emellertid flere gånger, att de utvandrade ofta bättre sörja för utblottade anhöriga än de som endast flyttat till annan ort i

Sverige. De insända summorna torde också betyda icke så liten lindring i kommunernas fattigvårdsutgifter. I Trollhättan uppgafs rent af, att fattigvårdsstyrelsen där brukar årligen få ersättning från Amerika för vissa af fattigvården underhållna personer.

Bristen på arbetsfolk var, såsom sagdt, den svårighet för jordbruket, som öfverallt framhölls. Äfven andra orsaker till att jordbruket ännu ej kommit så långt, som det borde, kunna dock angifvas. Rotfruktsodlingens betydelse har ännu ej gått in i det allmänna medvetandet. På vissa ställen, t. ex. i Gärdhem, hade denna odling åter öfvergifvits, och det uppgafs, med hänsyn till svårigheten att få arbetsfolk, vara fördelaktigare att köpa kraftfoder. Vissa af herrgårdarna gå dock före med godt exempel; intresset för rotfruktsodling var också mångenstädes (t. ex. i Upphärad) mycket stort.

Vidare är det otvifvelaktigt, att jordbruket saknar kapital. Tillfälle till billiga lån skulle utan tvifvel bidra till jordbrukets höjande. Sedan befolkningen nu fått vana vid bankaffärer och lärt sig inse penningens värde, finnes ingen anledning att tro, att de penningar, som skulle fås genom de nya lånen, skulle förslösas utan att användas till jordbrukets bästa. Allmogens åsikter om kreditförhållandena voro dock i allmänhet, att ytterligare lånetillfällen ej behöfdes.

Möjligheten att få hypotekslån ansågs också hafva höjt jordpriserna i onödan. »När det gick att få hypotekslån för en gård förut värd 5,000 kr., betaltes för densamma 10,000 kr. Arfvingarna fingo därigenom 1,000 kr. mer hvar och en, men dessa pengar voro snart förstörda.» Hypotekslån funnos på de flesta gårdar i hela området. Mot villkoren hade man intet att anmärka. Någon gång framhöllos de stora kostnaderna för anskaffande af de för låns erhållande nödiga »papperen». Det ifrågasattes t. ex., om icke fastigheternas värdering kunde göras billigare än nu, t. ex. genom att låta ett intyg angående fastighetens värde, utfärdadt af kommunalnämnden, äga tillräckligt vitsord.

Jordbrukets utveckling motverkas äfven af den brist på solidaritet, som råder mellan jordbrukarne, särskildt mellan herrgårdsägarna och hemmansbrukarna. Försök att höja mjölkpriserna i en trakt hade t. ex. af detta skäl misslyckats. Och samma skäl hade medfört, att förslaget om bildande af lokalföreningar i Västra Sveriges Landtmäns centralförbund flerstädes ej slagit väl ut. I Bjärke härad hade emellertid en del kooperativa företag startats af jordbrukare. Kontrollföreningar funnos äfven på flera ställen i de öfriga häraderna.

Jordstyckningen har i hela området afstannat till följd af proceduren vid arfskiften. Antalet i mantal satta hemmansdelar är

1900 öfverstiger föga det år 1865, såsom det framgår af den å sid. 7 meddelade tabellen.

I Väne härad har minskning skett i flera socknar sedan år 1865. I de socknar, där hemmansdelarnas antal ökats på senare tiden, är ökningen störst i Väne-Ryr och Norra Björke, där antalet hemman sedan 1865 ökats med resp. 17 och 18. I Flundre härad finnes, såsom siffrorna visa, tendens till hopslagning af hemman. I Fuxerna socken har antalet brukningsdelar nedgått från 42 år 1810 och 45 år 1865 till 26 år 1900. I Romeleds socken finnes exempel på en herrgård, som i sig upptagit angränsande hemman, hvilkas hus sålts till annat håll. Exempel på hopslagning af hemman funnos där också.

Ökningen inom Bjärke härad faller hufvudsakligen på Magra och Stora Mellby socknar. I Magra uppgafs det vara vanligt att hemmanen fortfarande delas vid arfskiften, och denna socken är den enda af de besökta, där en alltjämt fortgående hemmansdelning uppgafs förekomma. I Ale härad beror ökningen af antalet hemmansdelar på Skepplanda och Östad, med ökning af resp. 13 och 43 hemmansdelar.

Det är alltså icke *regel*, att hemmanen delas vid arfskiften. Gården öfvertages vanligen af en af arfvingarna, som sedan till de öfriga lämnar förbindelse på köpesumman. Dessa reverser bruka icke intecknas. Motsatsen är däremot antecknad för Norra Björke. I Lagmansereds socken uppgafs som vanligt, att de yngre syskonen låta sina andelar stå inne räntefritt tills de fyllt 15 år. Hemmansklyfningen i Magra och Erska socknar har befordrats därigenom, att ägorna ligga spridda.

I Väne härad uppgafs, att jordvärdena stigit så mycket, att vid arfskifte mången gång ingen af arfvingarna kunnat öfvertaga gården, utan denna måst säljas till oskylda. Arfvingarna ha sedan köpt mindre gårdar på annat håll. Att yngre söner till en hemmansägare skaffa sig gårdar genom giften föreföll vara vanligt. Vid arfskiften betalade pris torde i allmänhet vara snarare för höga än för låga, särskildt då arfvingarnas antal är stort. Om boet är rikt, få de af syskonen, som ej öfvertaga gården, pengar. Om gården ej är mycket skuldsatt, tages hypotekslån. Att delning af hemman så sällan förekommer, sammanhänger med de dyra byggnadskostnaderna. På många ställen uppgår husens värde till lika stort belopp som hela den till hemmanet hörande jorden.

I Flundre härad hålla »undantagen» på att försvinna. Där bruka många af de afträdande lefva på köpeskillingen och undantaga blott bostad och häst till kyrkan om söndagarna. I öfriga trakter föreföllo undantagen ännu vara vanliga. Såsom ett normalt undantag uppgafs i Bjärke härad: 3 tunnor råg, 6 tunnor hafre, 1 kofoder (eller 3 liter mjölk om dagen), 17 kg. fläsk, 17 kg. kött, bostad i

manhuset eller plats för stuga; andel i vedbod, källare och kök; 2—3 famnar ved jämte grenved; skjuts till kyrkan och kvarnen; läkarevård; 10—15 kr. kontant.

I en socken i Ale härad (Starrkärr) uppgafs det förekomma på flera ställen att gårdarna brukades i sambruk mellan gamla ogifta syskon.

Torpare och backstugusittare.

Öfver hela området har en stor minskning i antalet torpare och backstugusittare gjort sig gällande. Härtill har — särskildt i fråga om backstugusittarne — bruket af jordbruksmaskiner bidragit. *Backstugusittare*, som förr hela vintern kunnat få arbete vid gårdarna med tröskning, hafva förlorat denna biförtjänst. Backstugor, hvilkas innehafvare icke äro yrkeskunniga, förekomma därför numera sällan, och på flera håll betonades, att mark ej vidare upplåtes till sådana, då följden endast blir fattigdom. En fördel med förekomsten af backstugor är dock, att därigenom ges möjlighet för jordbruket att få tillfällig arbetskraft, när sådan behöfves. Så är förhållandet i Upphärad, där backstugusittarna hafva sitt uppehälle genom reparationsarbeten på Bergslagsbanan; härigenom ha rensare till roffanden kunnat fås. På andra ställen, t. ex. på herrgårdarna i Västra Tunhem, framhölls nyttan af att yrkesidkare slå sig ned som backstugusittare, då härigenom handtverkare finnas att tillgå på platsen. — Fördelaktigt är emellertid om — såsom det framhölls i Upphärad — backstugusittare hafva något eget jordbruk. De lära sig då bättre att spara och kunna lättare reda sig på ålderdomen utan att falla fattigvården till last. Barnen vänja sig då också vid jordbruk och få lust att själfva skaffa sig sådant och komma ej på tanken att utvandra.

Med *torpens* försvinnande förhåller det sig delvis annorlunda. I äldre tider hafva torp förekommit i hela det undersökta området, särskildt i stor myckenhet i vissa socknar inom Väne och Ale härad. Torp ha förekommit dels på herrgårdarna, dels på bondgårdarna. De trakter där bondgårdarna varit så stora, att detta varit fallet, äro särskildt Norra Björke och Väne-Åsaka socknar i Väne härad samt vissa delar af Ale härad (t. ex. Starrkärrs och Skepplanda socknar). Anledningen till torpens försvinnande tyckes här hafva varit en annan än i de socknar, där torpen lydde under herrgårdar. Äfven i dessa trakter har jordbruket haft sin *hafreperiod* i slutet af 70- och början af 80-talet. Då behöfvet af mark för hafreodlingen var stort, blefvo många torp lagda under gårdarna. När sedan hafreodlingen måste inskränkas, var det omöjligt att få torpare, som ville taga torpen. Villkoren ändrades nämligen icke i tid i enlighet med de genom industriens inverkan höjda daglöner. Häre

ligger hufvudorsaken till att torparessystemet öfverallt börjat öfvergifvas.

I herrgårdarna i Västra Tunhemstrakten har öfvergång till statare skett, sedan det visat sig omöjligt få folk att åtaga sig torpen. På de ställen, där torpen ej lagts öde utan fortfarande äro bebodda, utgöres arrendet numera vanligen i pengar — i Väne-Åsaka socken t. ex. efter 15 kr. pr kofoder, eller 1 kr. pr förutvarande tvångsdagsverke — så att dagsverksskyldigheten upphör. I Ale härad hafva ännu kvarvarande torpare bibehållits vid de gamla villkoren, men det sattes icke i fråga, att de vidare skulle efterlefvas. Så voro på en gård i Starrkärrs socken torparna skyldiga att göra 30 dagsverken om året samt att efter tillsägelse arbeta på gården mot en dagspenning af 50 öre, hvilket ju strider mot alla nutida priser.

I Bjärke härad äro torparne kvar. De föreföllo ofta hafva det lika väl ställt i ekonomiskt afseende som brukarne af hemman. Äfven arrendatorer betala i Bjärke stundom med dagsverken.

Bristen på arbetskrafter för jordbruket har medfört, att jordbruksarbetarnas löneförmåner förbättrats, och det kan sättas i fråga om icke på flera håll jordbruket betalar lika hög lön åt sina arbetare som industrien.

På de gårdar, där arbetskraften icke uteslutande består af hemmansbrukaren och dennes familj, äro vanligen statare anställda. Drängar i husbondens kost äro mer sällsynta. Deras löneförmåner uppgåvos någon gång till 175—200 kr. (Vassända-Naglum) men i allmänhet 250—300 kr. I Ale härad uppgåvos t. o. m. löner på öfver 300 kr.

Statarne aflönas dels med kontant lön, dels med naturaförmåner. De senare uppgåvos stundom icke rätt uppskattas af arbetarna, och tendens skulle därför förefinnas att öfvergå till uteslutande penningaflöning. Statlönerna kunna i värde uppskattas till omkring 600 kr. Härtill kommer, att hustrun genom att åtaga sig mjölkning kan få rätt stor förtjänst. Man och hustru kunna på så sätt erhålla en inkomst af t. o. m. 8—900 kr. På sådana inkomster borde det vara lättare att göra besparingar än i industrisamhällena, äfven om lönen där är större.

Af de uppgifter, som erhöles vid förfrågningar angående torpareförhållandena, framgick i huru hög grad *intresset för jordbruket minskats* bland den obesutna befolkningen. Anledningen till att torpens innehafvare vilja få sin dagsverksskyldighet ersatt med penningearrende föreföll ofta icke vara dikterad af en önskan att få ägna desto mera tid åt det egna jordbruket, utan snarare vara den, att det därigenom skulle blifva möjligt att syssla med mer lönande arbete. Några småbruk i egentlig mening åstadkommas därför i allmänhet icke därigenom att torpen friköpas eller dagsverksskyl-

digheten bortfaller. Friköpning af torp (och arrendegårdar) hade i större utsträckning förekommit endast på Gräfsnäs egendom i Bjärke härad, från hvilken på senare tid afsöndrats 70 större och mindre gårdar. Dessa försäljningar hade på flera ställen medfört, att jorden kommit i nya händer. Ett stort antal af de gamla torparefamiljerna hade afflyttat ur socknen, hvilkens invånareantal uppgafs därigenom hafva minskats. På egendomen finnes nu blott ett 10-tal torpare, som för sina torp hafva att erlægga ett visst arrende (150—170 kr. pr år för ett torp om 6—7 tunnland). Betalningen sker emellertid genom dagsverken. De kvarvarande torparna föreföllo vara sådana, som icke kunnat inlösa sina torp och ej heller funnit det möjligt att få sin utkomst på annat håll. Dessa kvarvarande torpare föreföllo hafva ganska tryckt ställning och för sitt uppehälle vara hänvisade till arbete å hufvudgården, då de af sitt jordbruk ej erhöillo något att afyttra. Som en motsats till de nuvarande förhållandena i trakten berättades om huru eftersökta torpen voro i forna tider, »då den bland torparbarnen, som fick öfvertaga torpet, ansågs som en lyckoprins och kunde gifva föräldrarna $\frac{1}{3}$ af torpet i undantag.» Och de villkor, som torparna då hade, voro icke lysande: 1 kr. betaltes för ett kördagsverke och öfverdag gällde 50 öre.

Öfvergången från torparessystem till stataresystem å herrgårdarna är otvifvelaktigt ur många synpunkter att beklaga. Det framhölls från arbetsgifvarehåll, att det för en jordbruksarbetare måste vara mycket bättre att vara torpare än statare, förutsatt att torpet innehafves på drägliga villkor. Torpet blir alltid ett hem för dess innehafvare, på hvilket han vill nedlägga sitt arbete. Barnen vänjas från tidigaste år vid att hjälpa till i jordbruket och få därigenom mången gång redan från barndomen intresse för jordbruk. Statarnas barn åter få under sin barndom i hemmen ofta gå fullständigt sysslolösa och äga, när de vuxit upp, inga kunskaper i jordbruk och öfvergå därför till industrien. I motsats härtill gjorde dock personer af arbetsklassen gällande, att det för en torpare är mer bekymmersamt än för en statare, då den förre icke blott har att utföra ett tungt arbete å herrgården, utan äfven är beroende af årsväxten.

För jordbruket betyder torparnas försvinnande förlusten af den enda arbetskraft, som jordägaren kan med *säkerhet* påräkna. »Den säkra tillgången till arbetskraft, som ett dagsverkstorp medför på en gård, är», yttrade en med jordbruket i dessa trakter synnerligen förtrogen person, »af sådant värde, att en dagsverksskyldighet af en dag i veckan är en tillräcklig afgäld för torpet, ehuru husen på detsamma kosta kanske 3,000 kr. och torparen får ved utan ersättning.»

Som en åtgärd, som skulle bidraga till att de torp, som ännu finnas kvar, icke skulle öfvergifvas, framhölls, att torparen borde erhålla rätt att af jordägaren vid eventuellt afträdande af torpet utfå ersättning för förbättringar å torpfastigheten.

Afsättningsförhållanden inom jordbruket.

Hela det ifrågavarande området hör till Göteborgs provianteringsområde. Då emellertid området i norr gränsar till Vänersborgs stad och då detsamma själfvtt innefattar många industrisamhällen, bli afsättningsförhållandena ganska invecklade. I hela trakten gäller, att man söker att få lämna mjölk till ej alltför aflägsset boende abonnenter. Där detta ej går för sig, separeras mjölken för smörberedning och med skummjölken uppfödas gödkalfvar.

Vänersborgs stad förses med lifsmedel af jordbrukare både från Dalsland och från Västergötland. Af de i sistnämnda landskap boende finnas äfven sådana från Vänersnäs socken i Skaraborgs län. Den del af stadens tillförselområde, som ligger inom Väne härad, är de närmast Vänersborg liggande delarna af Vassända-Naglums och Västra Tunhems socknar. För mjölk och smör ligga i dessa socknar de längst bort belägna produktionsorterna ungefär 1 mil från staden. — Kött införes till staden genom slaktarna, som göra uppköpsresor i trakten. Mjölken försäljes oftast så, att den lämnas till abonnenter. Blott mindre delen af mjölktilförseln kommer till stadens mjölkförsäljningslokaler.

De närmast staden boende landtbrukarna köra själfva in mjölken till abonnenter två gånger om dagen, men redan på några kilometers afstånd från staden ansågs det omöjligt att köra mjölken mer än en gång om dagen. I staden var försäljningspriset 13—15 öre pr liter. Jordbrukare i Vassända-Naglums socken uppgåfvo sig få 9—9½ öre. I denna socken fanns intet enda i gång varande mejeri. På en af socknens herrgårdar hade förr funnits sådant, men detta var nu nedlagdt.

Invid Vänersborg liggande Restads asyl hade ingått kontrakt med jordbrukare boende vid Grästorp i Skaraborgs län om leverans af mjölk för anstaltens behof. Att döma af kringboende jordbrukares uttalanden skulle det dock varit möjligt att få anstaltens mjölkbehof tillgodosedt af närmare boende mjölkproducenter.

Tillförseln till Vänersborg från Västra Tunhems socken inskränkes genom Vargöns arbetaresamhälles behof af lifsmedel. Detta tillgodoses hufvudsakligen genom socknens produktion. Kött uppgafs dock erhållas äfven från Grästorp. Staden Vänersborgs närhet gör också att många uppköp företagas där.

I södra delen af Västra Tunhems socken ligger ett andelsmejeri, som upptager 1,000—3,000 liter mjölk om dagen, hvilken förarbetas till smör, som exporteras öfver Göteborg. Mjölakens inköpspris hade sommaren 1907 varit 5—9 öre pr liter. Socknens herrgårdar hafva i allmänhet egna mejerier, hvilkas produktion alltefter gårdarnas belägenhet skickas till Vänersborg eller Trollhättan. Mjolktransport till Göteborg via Trollhättan förekommer äfven.

Västra Tunhems sockens södra del tillhör sålunda *Trollhättans* tillförselområde. Detta utgöres vidare af Gärdhems socken, med undantag af trakten kring Velandas järnvägsstation, hvarifrån jordbruksprodukter sändas till Göteborg, af större delen af Väne-Åsaka socken samt af en liten del af Vassända-Naglums socken, som ej förser Vänersborg. På järnvägen erhåller Trollhättan lifsmedel hufvudsakligen endast från Brålanda och Frändefors å Dal. Till Trollhättan uppgafs vidare lifsmedel införas från Bjärke härad och från socknarna Främmestad och Trökörna i Skaraborgs län, men tillförseln från dessa trakter har betydligt minskats efter anläggningen af Västergötland—Göteborgs järnväg.

Trollhättans provianteringsområde är öfver hufvud mycket litet, om hänsyn tages blott till de trakter, som endast producera för detta samhälles behof, och det var där en allmän klagan öfver otillräcklig tillförsel och höga lifsmedelspriser. »Torget är rensopadt redan vid 9- å 10-tiden på morgonen. Ofta råder nästan auktion på varorna, och det gifves många exempel på att husmödrar blifvit alldeles utan produkter», heter det i en artikel »Trollhättans lifsmedelsfråga» i tidningen »Trollhättan» för den 24 nov. 1906. Å andra sidan klagade jordbrukarna öfver att de gjorde dåliga affärer i Trollhättan, därför att en ökad tillförsel dit ögonblickligen sänkte priserna. — Landtbrukarna i orten afyttra själfva sina varor på torget. Endast ägg säljes genom månglare.

För att åstadkomma billigare lifsmedelspriser hade i tidningarna föreslagits allehanda åtgärder, såsom ökning af torgdagarnas antal, anläggande af saluhall, bildande af en kooperativ uppköpsförening och förbättring af kommunikationerna. Lifsmedelsfrågan hade äfven nyligen dryftats å ett allmänt möte, som tillsatt en kommitté för dess utredning. Att förbättrade kommunikationer med den Trollhättan omgifvande landsbygden skulle medföra en förbättring af lifsmedelsförhållandena är otvifvelaktigt. Genom förverkligande af planen på en järnväg mellan Trollhättan och Nossebro järnvägsstation vid Västergötland—Göteborgs järnväg skulle tillförseln från Bjärke härad ånyo ökas. Dessutom skulle denna järnväg möjliggöra en tillförsel af billigare landtmannaprodukter från Skaraborgs län, som nu gå till Göteborg. För detta järnvägsföretag föreföll intresset vara stort, och aktieteckningen hade redan påbörjats.

Behovvet af en ny järnväg till Trollhättan för lifsmedelstillförsel framgår äfven däraf, att från det nuvarande tillförselområdet måste lifsmedel införas hufvudsakligen genom landsvägstransport, hvilken jordbrukarne i trakten allmänt finna besvärlig och riskabel. För att undvika körningen af mjölk har i Väne-Åsaka socken af en del jordbrukare bildats andelsmejeri med en smörberedning af ungefär 50 kg. om dagen. Smöret sändes via Upphärads station till Göteborg för exportering. I samma socken finnes äfven ett mindre uppköpsmejeri, där några af gårdarna sälja sin mjölk. Många jordbrukare i Väne-Åsaka och äfven i Gärdhem hafva också för undvikande af körningen skaffat separatorer. Smör och ägg uppköpas af landthandlarna, som sedan afyttra det inköpta i Trollhättan. Slaktdjuren uppköpas äfven här af kringresande slaktare.

Oaktadt lifsmedelsprisen i allmänhet voro högre i Trollhättan än i graunsamhällena, var dock det pris, 11—12 öre om sommaren och 14 öre om vintern, som mjölken betingade pr liter i Trollhättans mjölkförsäljningar, lägre än t. ex. i Vänersborg. Mjölktillförseln till Trollhättan måste således anses tillräcklig, och det ansågs till och med af en sagesman, att det i trakten rådde öfverproduktion på mjölk. Af de erhållna uppgifterna framgick, att omkr. 9,000 liter mjölk för hvar dag inkommo till Trollhättan. Af dessa kom ungefär hälften till platsens tre mejerier. Några få gårdar körde omkring mjölk till abonnenter, som fingo betala 12—14 öre pr liter. Mycket mjölk såldes direkt ur mjölkflaskorna på gatorna af Gärdhemsbor. Ännu sommaren 1907 ansågs, att större delen af mjölken försåldes på detta sätt, men enligt senare erhållna uppgifter har mjölmånglingen nu fullständigt försvunnit, sedan förbud däremot utfärdats af myndigheterna. I mjölkförsäljningarna såldes mest skummjölk. Till leverantörerna uppgåfvos mejerierna betala 8—9 öre pr liter. Äfven i Trollhättans »förstäder», Strömslund och Skoftebyn, hvilka för sin tillförsel till stor del äro beroende af Trollhättan, hade mejerierna mjölkförsäljning anordnad.

Att lefnadsomkostnaderna stigit i Trollhättan på senare tider beror till största delen af den inflyttning af arbetare och arbetarefamiljer, som blifvit följderna af påbörjandet af statens kraftstation i Trollhättefallen och af kommunens dräneringsarbeten. Det rådde därför i samhället också en riktig bostadsnöd, för hvars afhjälpande åtgärder voro vidtagna bl. a. genom byggande af föreningshus och genom anläggning af egnahemskolonier. Till denna bostadsfråga skola vi återkomma längre fram vid redogörelsen för egnahemsfrågans utveckling i de ifrågavarande trakterna. Samtidigt med lefnadsomkostnadernas höjning hade äfven skatterna på en kort tid ökats genom statens öfvertagande af Nya Trollhätte kanalbolags tillgångar. På grund af att staten ej erlägger bevillning, hade sålunda en af

kommunens största skattebetalare försvunnit, hvilket haft till följd en ökning af uttaxeringen. År 1907 utdebiterades pr fyrk 59 öre, mot 36 öre år 1904. Försök hade gjorts att skaffa statsbidrag till kommunens fattigvård, beräknadt efter antalet matlag bland statens arbetare. Frågan härom var vid erhållande af ifrågavarande uppgifter ej afgjord.

Inom Väne härads gränsocknar, Väne-Ryr och Norra Björke, rådde särskilda afsättningsförhållanden. I Väne-Ryrs socken producerades i allmänhet smör, som lämnades dels till Uddevalla, dels till Vänersborg. I Norra Björke lämnades mjölk till Flo mejeri vid Grästorps i Skaraborgs län. Mjölken betalades med ungefär 8 öre litern. Äfven i denna socken förekommer emellertid smörproduktion och uppfödning af gödkalfvar. Smöret uppköpes här som annorstädes af landthandlarne.

I *Flundre* härad märkes tydligare än i Väne Göteborgs närhet. Bergslagsbanan gör afsättningen dit lätt, och jordbrukets utveckling har härigenom i hög grad befordrats. Äfven här förekomma dock lokala afvikelser, förorsakade af häradets industrisambällen, Sjuntorp och Lilla Edet. Det förra betyder icke afsevärdt mycket för traktens jordbrukare. En stor del af livsmedelsbehovet tillgodoses af fabriksbolaget, som har eget jordbruk. Lilla Edet åter är afsättningsorten för jordbruksprodukterna inom Fuxerna, Åsbräcka och en stor del af Fors.

Mjölken lämnas i *Lilla Edet* dels till mjölkförsäljningar, dels kringköres den till abonnenter. Enligt uppskattning af personer på orten sålde mjölkförsäljningarna 500—600 liter och kringkördes omkr. 300 liter om dagen. Mjölken tillhandahölls till ett pris af 12 öre litern. Smör uppköpes af handlandena från längre bort boende jordbrukare, som komma in med sina varor en gång i veckan. Omsättningen uppgafs vara 200—300 kg. smör pr vecka. Jordbrukarna erhöilo i allmänhet omkr. 1.60 pr kg., hvilket de ansågo vara väl lågt betaldt. Exempel på högre betalning (upp till 1.75 pr kg) fanns dock. I Sjuntorps arbetaresamhälle betaltes 1.75 kr. pr kg., och vissa jordbrukare i häradet hade därför upphört med leverans till Lilla Edet och i stället börjat afyttra sitt smör i Sjuntorp.

Lilla Edets tillförselområde utgöres, utom af de nämnda delarna af Flundre härad, äfven af angränsande trakter af Ale härad samt af Bohuslän. Från sistnämnda trakt försågs samhället särskildt med ägg och mjölk, och det föreföll som om mjölkförsäljningarna hufvudsakligen tillhandahöllo mjölk från Bohuslän. Anläggningen af Lilla Edets järnväg för ett par år tillbaka hade i någon mån minskat tillförseln till Lilla Edet, därigenom att den satt en del af traktens jordbrukare i tillfälle att afsätta sina produkter i Göteborg. På järnvägen fördes dock äfven livsmedel till Lilla Edet; särskildt

uppgafs mycket kött sändas dit från Lödöse station. Lilla Edet uppgafs hafva förlorat i betydelse som affärscentrum genom brännvinsutskänkningens borttagande. Tillförseln af lifsmedel till samhället ansågs vara fullt tillräcklig.

Strax invid Lilla Edet befinner sig ett annat arbetaresamhälle, som uppstått genom anläggningen af Göta trämassfabrik för ett par år sedan. Tillförseln till detta samhälle sker hufvudsakligen från Lilla Edet. Mjolk salubålles från ett af fabriksbolaget inköpt gods, på hvars mark fabriken är anlagd.

I Flundre härad finnas dessutom *smärre arbetaresamhällen* vid tegelbruken invid Göta älf. Till dessa få i allmänhet ortens jordbrukare lämna mjolk. Vid ett af tegelbruken uppgafs mjolkpriset vara resp. 10 och 6 öre för nysilad och skummad mjolk. Andra slags lifsmedel, t. o. m. kött, uppgåfvos behöfva tagas från Göteborg.

För den del af Flundre härad, som ej producerar för Lilla Edets behof, är *Göteborg* afsättningsorten; transporten sker via Upphärads station. Härifrån sändes omkr. 2,500 liter mjolk om dagen samt omkr. 1,000 kg. smör i veckan till Göteborg. Mjölken afsändes till största delen till mjolkförsäljningsbolag i Göteborg, af hvilka ett, »J. Anderssons mjolkförsäljningsbolag», i Upphärad har mjolakuppsamlingsställe med separator. Från detta afsändes för hvar dag nysilad mjolk, skummjolk och grädde i enlighet med telefonledes erhållna order från Göteborg. Till detta uppsamlingsställe lämnades dagligen omkring 1,800 liter mjolk af ett 50-tal leverantörer. Af dessa voro 8 st. lägenhetsägare med endast 1—2 kor och deras leverans var endast 6—7 liter om dagen hvar. Allt efter årstiden erhöilo leverantörerna 7—9 öre litern för mjölken. Det område, inom hvilket dessa mjolkleverantörer äro boende, är icke vidare stort. Den mjolk, som fraktats längst, sades hafva blifvit körd 5 km., och det uppgafs i Upphäradstrakten, att det kunde anses som vanligt, att från ladugårdar, belägna längre bort från stationen än $\frac{1}{4}$ mil, köres mjölken icke till mjolkuppsamlingsstället utan förarbetas till smör. Smöret uppköpes af landthandlandena och afsändes en bestämd dag i veckan till Göteborg. I den förut angifna smörmängden pr vecka ingår äfven den mängd smör, som via Upphärad försändes från Väne-Åsaka mejeri.

Från Upphärad afsändes äfven icke obetydligt med spannmål, mest råg och hafre. År 1906 afsändes ungefär 700 ton spannmål, däraf 25 ton uppgafs vara hvete och resten lika fördelad mellan hafre och råg. Vidare afsändes om vintern omkr. 2,000 kg. kött i veckan till Göteborg från Upphärads station. Om sommaren fraktas i stället lefvande djur. Inom hela häradet uppfödas slaktdjur för Göteborgs behof.

Genom den nya järnvägen Västergötland-Göteborg har *Bjärke* härad införlifvats med Göteborgs tillförselområde. Blott i fråga om

potatis är Trollhättan fortfarande afsättningsorten. Från norra delen af häradet sändes äfven en del landtbruksprodukter till Vara köping i Skaraborgs län. Afkastningen af jordbruket har i hög grad ökats, sedan den nyssnämnda järnvägen kom till stånd. Jordegendomarnas värde har också stigit. »Järnvägen har nog gjort 1,000 kr. på $\frac{1}{4}$ gård.» I det föregående är redan omtalad den roll järnvägen spelat för jordbruket genom möjliggörande af transport af jordförbättringsmedel. Af järnvägens statistik framgår, att under den tid trafiken pågått, har den från Bjärke härad afsända mängden jordbruksprodukter betydligt ökats. Under år 1900 afsändes från häradets fyra järnvägsstationer sammanlagdt 891 ton; åren 1903 och 1906 utgjorde samma godsmängder resp. 1,488 och 2,671 ton. Ifrågavarande siffror visa också, i hvilken grad järnvägen ändrat afsättningsförhållandena inom häradet.

Jordbrukets produkter komma till Göteborg på flera olika sätt. Här som öfverallt i trakten råder tydligen ovisshet om det lämpligaste sättet att afyttra produkterna. Någon kooperation förekommer i allmänhet icke. Platsmejerier konkurrera med bönder, som åtagit sig samla upp mjölk till återförsäljare i Göteborg. Vidare förekommer att smör hvar vecka lämnas till vid stationerna bosatta personer, som sälja de erhållna partierna i kommission i Göteborg. En af dessa försäljare uppgafs resa till Göteborg för hvar vecka med 250–300 kg. smör. En liknande anordning för äggförsäljning förekommer i Lagmansereds socken, där ett antal jordbrukare bildat en äggförening. Ägg uppköpas äfven af landthandlarne, af hvilka en uppgaf sig senaste året hafva sålt ägg för ungefär 5,500 kr. till Norrland och Göteborg. En annan landthandlande hade specialiserat sig på uppköp af gödkalfvar och skickar årligen omkring 500 sådana till Göteborg.

Af de vid järnvägsstationerna erhållna uppgifterna framgick, att omkr. 7,000 liter mjölk dagligen sändas till Göteborg från Bjärke härad. Mjölken betalades i allmänhet med omkr. 8 öre litern, men genom att göra direkt öfverenskommelse med afnämare i Göteborg hade somliga jordbrukare lyckats betinga sig ända till 10 öre pr liter. På de ställen, där mjölken ej omedelbart afyttras, separeras den och beredes smör af grädden. Skummjölken användes till kalfvarna, men äfven förekom att skummjölken såldes till Göteborg, där den betaltes med 4 öre litern. I häradet finnas rätt många mejerier. Dels äga herregårdarna egna mejerier, dels finnas sådana vid järnvägsstationerna. Härtill komma s. k. kärnmejerier hos vissa företagsamma jordbrukare. Ett af mejerierna (Gendalens) hade ostberedning. Vid ett annat mejeri användes skummjölken till uppfödning af grisar, och från detta skickades icke obetydligt med fläsk till Göteborg.

Den del af *Ale* härad, som undersökts, ligger utmed Göta älf och har genom Bergslagsbanan mycket bekväma transportmöjligheter till Göteborg. J. Anderssons mjölkförsäljning hade här inrättat uppsamlingsställen på samma sätt som i Upphärad. I Starrkärrs socken t. ex. uppsamlades mjölk dels vid 4 uppsamlingsställen, dels vid eget mejeri vid Elfängens station, till hvilket mjölken kördes från de 4 uppsamlingsställena. Direkt till dessa forslas mjölken af leverantörerna, som fördelat sig i körlag. Dessa voro i allmänhet små (4 å 5 deltagare), hvilket medförde den fördelen, att små vagnar kunde användas och väntetiden vid uppsamlingsställena blir liten. På större afstånd från järnvägen fabriceras smör. Mjölken handskummas, och skummjölken användes till uppfödning af gödkalfvar. Denna sista metod ansågs af somliga jordbrukare vara bättre än direkt försäljning af mjölken, för hvilken priset nu var för lågt. — I *Ale* härad finnas lokala afsättningsområden kring Alafors, Nols och Surte industrisamhällen. Surte samhälle, som har 1,500 inv., erhöll mjölk från glasbrukets eget jordbruk samt från den vid bruket belägna Skårdals by. Tillfälligtvis förekom leverans från Starrkärr. Smör uppköpes af kooperativa handelsboden från Kilanda och Ale-Sköfde. Äfven mejerismör måste inköpas från andra håll (till och med från Göteborg).

Af den gifna redogörelsen för afsättningsförhållandena framgår, att Kooperationen i fråga om jordbruksprodukternas försäljning är i dessa trakter föga utvecklade. Ordentlig bokföring torde icke heller allmänt förekomma bland de smärre jordbrukarna. Några få kontrollföreningar hade emellertid trädtt i verksamhet i trakten, och i dessa hade äfven hemmansägare ingått som medlemmar. Privata inköpsföreningar funnos på flere platser, och i de socknar: Gärdhem, Upphärad och Magra, där lokalföreningar af »Västra Sveriges Landtmäns Centralförbund» hade åstadkommit, hade förut sådana privata föreningar funnits. En orsak till att ej flere lokalföreningar i Centralförbundet kommit till stånd, har redan påpekats. Äfven andra orsaker bidraga härtill. Så framhölls obenägenheten att afge den i föreningens stadgar föreskrifna förbindelsen att ej göra några uppköp utom föreningen såsom ett skäl för att centralförbundet ej vunnit så stor anslutning. Ifrågavarande stadgande ansågs emellertid af Centralförbundets intressenter som nödvändigt för dess verksamhet. Ibland hade det också varit svårt att få någon att åtaga sig ledarskapet i en lokalförening.

Sammanslutningar mellan landtmännen af annat slag förefunnos också. Särskildt i Bjarke härad hade en hel mängd föreningar bildats bland jordbrukarna för olika ändamål. Utom inköpsföreningar funnos här tjuvförening med 19 medlemmar, hingstförening med 12 medlemmar, andelstorfströförening. Dessutom finnes vid Stora Mellby

järnvägsstation en kooperativ handelsförening, i hvilken ortens jordbrukare köpt andelar.

Kooperativa handelsföreningar hade äfven bildats af arbetarne i industrisamhällena Trollhättan, Lilla Edet, Lödöse, Alafors och Surte. Särskildt föreningarna i Trollhättan, Alafors och Surte voro mycket lifskraftiga och ansågos vara de främsta affärsföretagen på resp. platser. Öfverallt utom i Lilla Edet hade konsumtionsföreningarna öppna handelsbodas.

På landsbygden i öfrigt finnas landthandlande i de större byarna. Kreditsystem föreföll råda på de flesta ställen. »Krediten är tråkig, men nödvändig.» Så vidt det framgick af de gjorda undersökningarna, användes rabattmärken blott undantagsvis. Sådana voro i bruk blott i en enda af de besökta handelsbodarna på landsbygden.

Industrien.

Industrien spelar, såsom flere gånger omnämnts, en viktig roll i det undersökta området ekonomi. De industriella anläggningarna befinna sig öfver allt i god utveckling, och fullbordandet af kraftanläggningarna i Trollhättan afvaktas flerstädes för att med därifrån erhållen kraft öka produktionen.

Den jämförelsevis tätt befolkade landsbygden tillgodoser i allmänhet tillräckligt behovet af arbetskraft vid traktens fabriker. (Undantag finnas naturligtvis, särskildt i fråga om sådana industrier, där fackutbildningen spelar stor roll och arbetarna komma från hela landet.) De nyantagna arbetarna äro sålunda vanligen jordbrukare eller söner till jordbrukare. Af de upplysningar, som erhållits såväl vid industriorterna som på den omgifvande landsbygden, framgår dock tydligt, att blott jordbruksarbetares och möjligen mindre jordbrukares söner söka sig öfver till industrien. Öfvergång från hemmansägareklassen till industrien förekommer icke, som regel, ehuru väl flerstädes bland arbetarna funnos söner också till hemmansägare.

De fabriksorter, som undersökts, äro Vänersborgs stad, Vargön i Västra Tunhems socken, Trollhättan, Lilla Edet, Alafors och Sjuntorp.

I Vänersborgs stad, där en skofabrik, en tändsticksfabrik och några tegelbruk äro de största industriella inrättningarna, rekryteras arbetarna mest från staden. Vid skofabriken antagas arbetarna vid 16 års ålder; och äro dessa vanligen söner till förutvarande arbetare. En tiondel af arbetsstammen uppgafs vara f. d. jordbruksarbetare, och bland dem flera hemmansägaresöner.

Vid Vargöns trämassesfabrik i Västra Tunhems socken anställas likaledes arbetaresöner för att fylla behovet af nya arbetare. Där

räcker emellertid icke ortens befolkning till, utan där erhålla ofta arbetssökande från andra trakter, särskildt från närgränsande häradet i Skaraborgs län, anställning. Af arbetarna (till antalet omkring 350) uppgåfvos två ha förut varit hemmansägare och tre vara söner till sådana.

Till följd af hittills gällande arbetsaftal hafva lönerna vid denna fabrik varit lägre än de vanliga vid fabriker i samma bransch. Ifrågavarande arbetsaftal skulle snart utgå, och det ansågs, att detta skulle medföra lönernas höjning och att det därefter skulle bli lättare att rekrytera arbetarestammen. De i trakten boende jordbrukarna framhöllo, att de hittills gällande låga lönerna vid fabriken medfört, att det ej varit så svårt att få arbetskrafter till jordbruket som mångenstädes i andra trakter.

Genom fabriksbolagets bemedling hafva dess arbetare fått låna pengar till egna hem. 125 arbetare uppgåfvos hafva egna byggnader, och 48 bo i bolagets. De uppförda egnahemsbyggnaderna ligga nästan allesamman på ofri grund. Blott ett 20-tal af arbetarna hade en potatistappa till sin stuga. Ett fåtal bland arbetarna hade egen ko.

Vid *Trollhättans* fabriker visade sig i fråga om anställningen af arbetare förhållanden liknande dem i Vargön. Arbetsstyrkan rekryteras visserligen till stor del bland jordbruksarbetare, men mycket få hemmansägaresöner finnas bland dem. Vid en af verkstäderna, där då och då hemmansägaresöner bruka söka anställning, omtalades att de arbetssökande bruka framhålla, att gården blifvit lämnad till en äldre broder och att arbete därför måste sökas.

Ehuru *Trollhättans* befolkning genom inflyttning från andra håll årligen ökas (till *Trollhättan* räknas här hela det blifvande stadsområdet, d. v. s. äfven *Strömlunds* och *Skoftebyns* egnahemssamhälle, som ligga utom *Trollhättans* socken), pågår äfven en rätt stark utflyttning därifrån, såväl till Amerika som till andra orter i Sverige, särskildt Göteborg. Inflyttningen beror helt naturligt på det år för år ökade behovet af arbetare för verkstäderna. På sista året hafva också inverkat kommunens dräneringsarbeten samt statens kraftstationsbyggen. Utflyttningen utgöres till största delen af arbetaredöttrar, som ge sig ut för att söka plats som tjänarinnor, hvilket de ej gärna vilja vara annat än i Göteborg.

Folkomsättningen måste sålunda anses vara särskildt liffig. De höga arbetspriserna på orten bidraga i hög grad att locka den kringliggande landsbygdens befolkning dit. För jordbruket i denna landsbygd är detta till stor skada, i det att jordbruksarbetet mångenstädes måste stå tillbaka af brist på arbetskrafter. Å andra sidan har detta haft till följd, att jordbrukarna tvingats att bättre använda de arbetskrafter, som ännu stå till buds; strömningen till

industrien har nog också bidragit till att göra förhållandena bättre för de kvarvarande jordbruksarbetarna, särskildt statarna.

Trollhättans industri utgöres framförallt af de båda stora verkstäderna Nydqvist & Holms verkstad och Gullöfors bruk. Dessa sysselsätta resp. 1,100 och 600 arbetare. Af fabriker af betydelse finnas för öfrigt: ett pappersbruk med 70 arbetare, ett oljeslageri, ett elektriskt smältverk för zink samt en kakelfabrik, hvardera sysselsättande 30 å 40 arbetare. Af samhällets 2,000 industriarbetare kan på grund af å fabrikerna erhållna uppgifter nära hälften, eller ungefär 900, anses vara från andra trakter inflyttade jordbruksarbetare. Om för det återstående tusentalet arbetare förutsättes samma proportion, som uppgifvits från Nydqvist & Holms verkstad, skulle ungefär 150 kunna antagas hafva varit yrkes- eller industriarbetare från annat håll. De återstående 850 arbetarna kunna antagas vara söner till förutvarande arbetare i Trollhättan. Af hela arbetarestammen vid de nämnda verkstäderna uppgåfvos blott ett 10-tal vara hemmansägaresöner. Äfven om denna siffra är för låg, visar den dock riktigheten af det ofvan gjorda uttalandet angående hemmansägaresönens obenägenhet att taga anställning som industriarbetare. I en af verkstäderna uppgåfvos de arbetare, som förr sysslat med jordbruk, mest användas vid s. k. utarbeten, medan för de viktigaste arbetena användas de, som allt sedan unga år (14 år) varit i verkstadens tjänst. Dessa arbetare uppgåfvos i de flesta fall vara söner till förutvarande arbetare vid samma verkstad.

För kvinnlig arbetskraft finnes ingen industri annat än en halmhylsefabrik med 8 arbeterskor; samma antal sysselsättes af pappersbruket. De flesta af arbetarnas döttrar stanna kvar i hemmen utan att där vara till någon särskild nytta. På grund af den anda, som råder bland samhällets kvinnliga befolkning, att döma af många samstämmiga vittnesbörd, skulle det därför vara af stor betydelse, om en »komplementär» industri kunde komma till stånd i Trollhättan. En sådan skulle möjligtvis i någon mån hindra det upplysningsarbete, som tagit sig uttryck i skolkök o. d., men skulle helt säkert genom att motverka den nuvarande sysslolösheten vara till stor nytta.

Arbetarnas löner hafva på det hela taget varit låga (å verkstaden medeltimpris 28 öre t. ex.), så att inkomsterna hafva nog för mången endast nått och jämt räckt till. Den af arbetarna vid kraftstationsbygget igångsatta lönerörelsen kommer antagligen att medföra en höjning äfven för ortens fabriksarbetare. Oaktadt de ekonomiska svårigheter, som arbetarna dragits med, har dock en hel mängd af dem kunnat afhjälpa den i samhället rådande bostadsnöden genom att uppföra eget hus eller ingå i en bostadsförening.

Utom i Trollhättans samhälle, som upptager hela socknen med samma namn, är ortens arbetarebefolkning koncentrerad i de två egnahemssamhällena Strömslund och Skoftebyn, belägna det förra i Vassända-Naglums, det senare i Gärdhems socken. Uppkomsten af det förra samhället daterar sig, såsom ofvan omtalats, från år 1889, då »Kung Oskars bro» öfver Göta älf blef färdig. Ur en af ägaren till egendomen Strömsberg, på hvilken samhället blifvit anlagdt, utgifven beskrifning samt af å platsen erhållna upplysningar framgick följande. I Strömslund hafva en del arbetare egna tomter, medan andra erlægga tomtören till jordägaren. De flesta boningshusen äro envåningshus med tre lägenheter, hvar och en bestående af rum och kök. Några egna hem i egentlig bemärkelse äro således husen i Strömslund i allmänhet icke. Det använda byggnadssättet har betingats af nödvändigheten för de byggande arbetarna att genom uthyrning af en del af lägenheten få hjälp att betala ränta och amortering. En lägenhet om ett rum och kök uppgafs sommaren 1907 i Strömslund betinga ett pris af 80 kr. De uppförda husen beräknas i den ofvan anförda beskrifningen hafva ett försäljningsvärde af 1,400—3,600 kr. (ett hus med tre lägenheter upptages till 3,000 kr.). Husägarna i Strömslund ha i allmänhet i Trollhättans sparbank erhållit lån mot inteckning eller borgen (ofta af arbetsgifvaren), och genom särskilda anordningar har det åstadkommits, att lånen kunnat få en amorteringstid af 20 år.

I Skoftebyns egnahemssamhälle äro byggnaderna i allmänhet mycket mindre än i Strömslund och innehålla vanligen blott rum och kök. Hela samhället ligger på två hemman i Gärdhems socken, men ännu sommaren 1907 var icke en enda tomt såld. För tomterna betalas penningarrende. Försök att bestämma dagsverken som arrende hade måst öfvergifvas. Medel till uppförande af husen, som förr brukade kosta 1,100 kr. men numera stigit till 1,500 kr., hafva erhållits genom lån, för hvilka arbetsgifvaren gått i borgen. Ägarna af hus i Skoftebyn voro mycket nöjda med sina små hus och täppor. Flere exempel funnos på att i samhället fader och flera söner samtidigt voro husägare. Gatureglering och dränering voro ännu icke genomförda, men ansågos af jordägaren icke skola medföra några svårigheter just därigenom, att alla de uppförda byggnaderna ligga på ofri grund. Såsom särskildt anmärkningsvärdt framhölls, att socknen icke behöft ikläda sig några kostnader för ordningens upprätthållande i Skoftebyn, och ansågs samhället i detta afseende stå framom Strömslund. Invånareantalet i Strömslund utgör något mer än 2 tusen personer, i Skoftebyn omkr. 1,200 personer. Båda samhällena äro afsedda att införlifvas med Trollhättan, då denna blir stad. Skoftebyns inkorporering var från början ej ifrågasatt. Konungens Befallningshafvande har framställt kraf därpå, under

framhållande af svårigheten att öfvervaka sundhetsförhållanden o. d. på platsen.

I *Flundre* härads fabriker har arbetsstyrkan ända till på senaste tiden utgjorts af på orten uppfödda personer. Vid Sjuntorps spinneri är blott en tredjedel af den till omkring 300 personer uppgående arbetsstyrkan manlig. Äfven vid Sjuntorp gäller det, att hemmansägarnas familjer endast undantagsvis söka arbete vid fabriken. Anställningen sker medan barnen äro små; vanliga förhållandet är, att föräldrarna äro förut anställda vid fabriken.

Vid Lilla Edets pappersbruk, med 500 arbetare, äro anställda ett afsevärdt stort antal hemmansägaresöner, nämligen omkring 50. Lönerna vid detta pappersbruk uppgåfvos öfverstiga de vanliga, och häri kan anledningen sökas till att antalet arbetssökande blifvit så stort. Detta har i sin tur haft till följd, att hemmansägarna måst införa löner för sina på gårdarna arbetande söner för att förmå dem att stanna hemma. I närheten af Lilla Edet har nyligen anlagts ännu en trämassfabrik. Denna har vid byggnaden använt folk från orten. Arbetarstammen har kommit från Dalarna och Värmland. — I *Flundre* härad finnas vid Göta älf flera stora tegelbruk. Genom sina höga arbetslöner konkurrera de med jordbruket i fråga om tillfälliga arbetskrafter för sommaren. Vid tegelbruken finnes dels ett mindre antal fasta arbetare, dels arbetare som äro bosatta på annat håll och i sina hemsocknar ofta ha eget jordbruk.

I *Ale* härad är, såsom nämndt, rätt vanligt, att hemmansägare behöfva biförtjänster för att reda sig. Det framgick också af de erhållna uppgifterna, att ägare af mindre hemman och deras söner ofta nog söka arbete vid varfven. Jordbruket skötes samtidigt, och härför få arbetarna ledighet från varfsarbetet. I häradet ha flera nya fabriker uppsatts på senare år. Vid dessas förseende med arbetare har delvis folk från annat håll fått anställning. Vid Surte glasbruk uppgåfvos blott 4 % vara söner till jordbruksarbetare. Rekryteringen af arbetsstyrkan sker här vanligen genom att förutvarande arbetares söner bli anställda vid unga år. Ungefär $\frac{1}{10}$ af de anställda pojkarna (i allt omkring 70) uppgåfves vara jordbrukaresöner.

I *Bjärke* härad är industrien föga utvecklad; de förnämsta industriella anläggningarna äro ett par ångsågar samt några kvarnar. De sistnämnda, som till största delen äro väderkvarnar, äro för häradet särskildt utmärkande. Förr fanns i Stora Mellby och Geneved hundratals smärre väderkvarnar. Många af dessa äro nu nedrifna, men ännu finnes ett rätt stort antal i behåll.

Med vattenkraft drifna kvarnar äro spridda öfver hela det undersökta området. Den största är Önafors kvarn i Vassända-Naglums socken, belägen i närheten af Vargöns fabriker. I denna kvarn

förmales årligen mellan 3 och 4 tusen ton spannmål, mest hvete och råg. Hvete importerats till största delen, men råg och hafre lämnas af ortens jordbrukare i tillräcklig mängd. Mjölet köres in till Vänersborg och försändes därifrån till Göteborg eller Värmland.

Af den gifna redogörelsen för industrien i de fyra härad, som det här är fråga om, framgår, att förutsättningarna för densamma äro tillgången till vattenkraft samt de goda kommunikationerna. Med undantag för tegelindustrien förefinnes däremot icke råmaterial för industriprodukterna. Trämassefabrikerna få endast undantagsvis sitt virkesbehof tillgodosedt från de närmast belägna trakterna, utan pappersved för fabrikernas behof fraktas i prämar hufvudsakligen från Värmland. Vattenfallen i Göta älf skapade redan tidigt industriella anläggningar, såsom kvarnar och sågverk i Trollhättan och Lilla Edet, och där dessa gamla anläggningar funnits, hafva de nu i gång varande mekaniska verkstäderna och trämassfabrikerna uppstätt. Vid de flesta fabriker uppgafs den första arbetsstyrkan hafva bestått af arbetare hvilka förut arbetat på de gamla verk, som fått lämna rum för den nya fabriken. Vid nyanläggning af fabriker har på grund häraf i flera fall ingen större inflyttning af arbetare från annat håll behöft äga rum, och de gamla verkens nedläggning har ej heller behöft åstadkomma någon utflyttning i större skala. I en socken i Ale härad hade t. ex. för sex år sedan vid ett varf anlagts mekanisk verkstad för byggande af järnfartyg i stället för fartyg af trä. Från ett varf i närheten hade då anställts 30 å 40 nya arbetare, och ett ungefär lika stort antal af de förutvarande träarbetarna vid varfvet togo anställning som mekaniska arbetare. Om däremot en fullständigt ny industri startas på en plats, och den nya industrien behöfver yrkesskickliga arbetare, höjes ortens befolknings-siffra på en gång genom inflyttning af ett större antal arbetarefamiljer. Så väntades blifva fallet i Starrkärrs socken, där en cellulosa-silkesfabrik höll på att anläggas å en fastighet invid Nols station, som förut tillhört det för ett par år sedan nedlagda Nols glasbruk. Nedläggandet, som skedde genom en öfverenskommelse inom glasindustrien, föreföll icke hafva åstadkommit någon större minskning i socknens befolknings-siffra. Den torde dock hafva betydligt mycket för socknen i ekonomiskt afseende, och det klagades öfver att kommunens restlängd å uppbördsmedel blifvit stor.

Industriens utvecklingsmöjligheter förklarades öfverallt vara i hög grad beroende af, huruvida trygghet i arbetsförhållandena kan uppnås eller ej. Fackföreningsrörelsen hade vunnit insteg vid alla de industriorter, för hvilka här redogjorts. På många ställen voro fackföreningarna nybildade, och de gällande arbetsaftalen voro flerstädes ingångna före fackföreningarnas bildande. Vid tiden för verkställandet af ifrågavarande undersökningar voro ännu goda kon-

junkturet rådande i flertalet af de industrier, som äro företrädda i dessa trakter. Det var egentligen endast tegelindustrin, som föreföll arbeta under ekonomiska svårigheter. Detta gällde särskildt de nedanför Trollhättan belägna tegelbruken, som förfärdiga tegel för Göteborgs behof. På grund af konkurrens med norskt tegel voro tegelprisen där fortfarande låga, oaktadt den nyinförda tegeltullen. Den norska konkurrensen sammanhänger med den öfverproduktion af tegel, som blifvit följden af byggnadskrisen i Kristiania för några år sedan. Innevarande år hafva flera af de ifrågavarande tegelbruken vid Göta älf icke varit i gång på hela sommaren. Tegelbruken i Vänersborgs närhet, som afyttra sitt tegel till städerna kring Vänern, föreföllo arbeta under gynnsamma omständigheter och kunna betinga högre pris för sin produktion.

Industriens förläggande till landsbygden har medfört, att landsbygdens befolkning lättare drages till densamma. Men anställning vid industrien behöfver icke betyda, att jordbruket fullkomligt öfverges. Det var rätt vanligt bland mindre jordbrukare, att någon af familjemedlemmarna arbetade vid fabrik för att skaffa kontanter till hushållet. Många arbetare ha kvar litet jordbruk fortfarande, och det föreföll på flera ställen icke vara någon svårighet för arbetarna att få ledighet för detsammans skötande. I Trollhättan påpekades, att införande af 8-timmars arbetsdag skulle medföra, att arbetarna skulle kunna bosätta sig ännu längre bort från Trollhättan än nu, då ungefär $\frac{1}{2}$ mil utgjorde det största afstånd, på hvilket någon arbetare bodde, som gick hem dagligen. Att arbetarna bo på långa afstånd och i andra socknar än där arbetet försiggår, förekom på flera ställen. Koncentrering till arbetaresambällen har således icke ännu genomförts fullständigt.

Denna växelverkan mellan landsbygden och industriplatserna bidrager helt säkert att utjämna motsatserna mellan industriarbetarna och jordbrukarna. De sistnämnda klaga visserligen ofta öfver industriens absorberande af arbetskrafterna. De tycktes dock vara öfvertygade om, att industriens utveckling var villkoret för att en större befolkning än nu skall kunna födas inom landet. De som mest satte i fråga industriens betydelse för landet voro tydligen herrgårdsägarna. Industriens förläggande till landsbygden medför en viss ojämnhet i beskattningen, då industriarbetare och förmän kunna få betala mycket större skatter än en hemmansägare, som af sin gård kanske har större inkomster. Sämjan mellan arbetare och jordbrukare föreföll dock vara rätt god. Det omtalades, att arbetare flerstädes insatts i kommunala nämnder och därigenom fått tillfälle sätta sig in i skattebehofven.

Den ifrågavarande trakten kan med fullt skäl antagas i framtiden bli Sveriges förnämsta industridistrikt, sedan kraftanläggning-

garna i Trollhättan blifvit färdiga. Men om fabrikerna komma att såsom nu mest förläggas till Trollhättan, föreföll vara ovisst, då fabrikerna där måste betala slusspengar och fabriken därigenom fördyras. Flera personer ansågo Lilla Edets skola i framtiden bli sätet för större delen af den industri, som kommer att drivas genom Trollhättefallens kraft.

Af den till 1908 års riksdag framlagda kungl. propositionen om statsinköp af Vargöns och Lilla Edets vattenfall framgår, att år 1909 beräknas 28,500 elektriska hästkrafter vara i användning, och det är med anledning af det ökade behovet af kraft till uthyrning som de nya anslagskrafven göras. Lämpliga tomter till fabriksanläggningar finnas å det s. k. Stallbackaområdet. Som de underhandlingar, som förts mellan kraftspekulanter och kanalverket, varit af kontidentiell natur, var det omöjligt att erhålla uppgifter för att bedöma, hur stor ökad arbetsstyrka skulle behövas i Trollhättan för framtiden. Det föreföll dock, som om det för nya fabriksanläggningar afsedda Stallbackaområdet till en början ej skulle bli sätet för industrier kräfvande någon synnerligen stor arbetsstyrka.

I Trollhättan funnos redan många småabonnenter på elektrisk kraft, som erhöles från de redan färdiga mindre kraftstationerna å Önan och Östra Malgön. Allmänt uttalades belåtenhet öfver denna kraftkälla. Många abonnenter af mindre kraftbelopp ansågo dock kraften bli dyr. Men man hade hopp om, att arrendepreisen snart skulle sänkas.

Det fanns dock abonnenter, som ej voro missbelåtna med det pris de betalt för kraften. Möjligt är emellertid, att priset för kraft vid förnyelse af kontrakten kommer att höjas för vissa af dessa kraftafnämare. Orsaken till ojämnheten i arrendevillkoren var den, att kraft utarrenderats både af kommunen och af staten. Kommunen, som numera ensam utarrenderar kraft åt småabonnenter, har hyrt kraft från staten på sådana villkor, att dess pris måste blifva tämligen högt vid distributionen till sådana abonnenter (charkuterihandlande, mejerier o. d.), som ej behöfva större kraftbelopp. Sedan kommunen fått sitt pris sänkt, skulle dess utarrenderingspris minskas.

Afnämarna af större kraftbelopp voro ännu mycket få i Trollhättans samhälle. Större delen af den vid de båda i gång varande kraftstationerna genererade energien levereras till platser utom Trollhättan. Sommaren 1907 var under anläggning ledning till Sjuntorps fabriker, som kontrakterat om en kraftleverans af intill 300 kilowatt. I Vänersborg erhöles kraft från Trollhättan genom Aktiebolaget Skandinaviska Elektricitetsverket, som af staten hyrt omkr. 1,000 hästkrafter och till Vänersborg levererar 300 hkr. De villkor, på hvilka kraft där erhöles, ansågos förmånliga. I allmänhet gäller

dock, att kraften ännu funnits att tillgå så kort tid, att några slutsatser angående lämpligheten af att använda hyrd elektrisk kraft ej gjorts af fabrikerna. Den i Ale härad under anläggning varande konstsilkesfabriken skulle drivas med ångkraft, som i fabriken kunde framställas lika billigt som om kraften byrdes från Trollhättan, och ändå skulle på köpet erhållas all för fabrikationen erforderlig värme.

Ur berättelsen för år 1907 angående Trollhätte kanal och vattenverk inhämtas, att aftal ingåtts om leverans af kraft till Skara och Håkantorps samt Göteborg. De härtill behöfliga energimängderna skola erhållas från en provisorisk station vid Olidehålan, hvars byggande betingats af möjligheten att få kraftleverans till Västergötland, om energi kunde lämnas redan i början af år 1908. Enligt berättelsen voro vid 1907 års slut leveransaftal träffade för 18,673 kilowatt från det stora kraftverket. Lägges härtill den energimängd, som lämnas af de båda mindre kraftstationerna, fås omkr. 20,000 kilowatt abonnerade, motsvarande ungefär en tredjedel af den energi, som till en början är afsedd att uttagas från Trollhättefallen. Härtill kommer statsbanornas behof af kraft. Trollhättefallens energi kommer sålunda att i stor omfattning ledas bort till platser utom Trollhättan, och härigenom erhålles en bekräftelse på de af Trollhättebor uttalade åsikterna om att kraftstationens anläggning ej kommer att i någon afsevärd mån öka Trollhättans folkmängd.

Försök gjordes att utröna om i handeln tillgängliga industrivaror voro af svenskt eller utländskt fabrikat. Af handlandena svarades i allmänhet att öfvervägande svenska varor såldes. Viktiga undantag föreföllo endast kläder och åkerbruksredskap vara. Men då af svenska grossörer både svenska och utländska varor tillhandahållas, var det ofta omöjligt för handlanden att afgöra, om varorna voro svenska eller utländska. Någon gång förekom, att en handlande af princip endast förde svenska varor. Beträffande de använda åkerbruksmaskinerna kunde det tydligt märkas, att det nästan uteslutande beror af handlandena, om amerikanska eller svenska maskiner skola säljas. I trakter där handlandena vinnlägga sig om att sälja svenska maskiner, komma sådana också till användning i den kringliggande bygden. Så var det i Flundre härad, där inköp göras i Lilla Edet, och i den del af Väne härad, som har Gråstorp till affärsplats.

Slutord.

Det är redan i inledningen framhållet, att de här behandlade häraderna af Älfsborgs län ej höra till dettas egentliga emigrationsbygder. Att i detalj undersöka befolkningens uppfattning af anledningarna till den förefintliga utvandringen ingick därför ej i planen för undersökningen. Under arbetets lopp inhämtades dock åtskilligt om den allmänna meningen om anledningen till utvandringen. Det framgick först och främst, att det i de trakter, där utvandring förekommer i större utsträckning, är en allmän föreställning, att värnplikten är den enda egentliga utvandringsorsaken. Det är också tydligt, att den spelar in, då beslut att utvandra fattas. Motviljan mot värnplikten är ett led i den vanliga motviljan mot att uträtta något för det allmänna utan kontant betalning. Det som särskildt gjort värnplikten impopulär, föreföll vara de sjukdomsfall, som träffat beväringar under tjänstgöringstiden. Allmänt ansågs träningen vara utan nytta, då den ej kan sitta i någon längre tid. Tydligt är, att upplysning om betydelsen af kroppens träning är af behovet påkallad. Ingenstädes beaktades, att träningen å lägerplatserna medför, att landet åtminstone någon del af året äger en öfvad här.

En minst lika viktig utvandringsorsak som värnplikten är den attraktion, som utövas af anhöriga i Amerika. Att så är fallet, framgår af hvad som förut angifvits på tal om utvandringen från vissa särskildt hemsökta trakter, och i Ale härad, som har mycket obetydlig utvandring, framhölls det rent af, att inga där hade släktingar i Amerika, och därför är det ingen som far dit.

Det uppgafs någon gång förekomma, att svensk-amerikaner på besök haft avance på emigrantbiljetter och därför lagt an på att förmå bekanta att utvandra. Någon egentlig emigrantvärfvare tycktes man emellertid icke någonstädes hafva hört talas om. I Ale härad hade sommaren 1907 mormoner varit synliga, och äfven i Trollhättan talades om, att sådana drifvit propaganda. Denna sker emellertid öfverallt i sådan hemlighet, att det var omöjligt få några upplysningar, om den ledt till något resultat.

En sträfvan efter att på landsbygden skaffa egna hem föreföll ofta förefinnas. Med statens egnahemslän uttalades dock öfverallt stort missnöje, på grund af den mångfald bestämmelser som vidlåda desamma och som äro en nödvändig följd däraf, att hushållningssällskapet ej äger några medel att riskera. Då industriarbetare ej ifrågakomma vid utdelningen af län i dessa trakter, följer att egnahemslänen ej spelat någon roll vid bildande af de egnahemssamhällelen, som uppstått. I Trollhättan har emellertid staten anordnat ett egnahemsområde, från hvilket tomtförsäljning redan tagit sin början och för hvars tomter byggnadslän kunna erhållas af statsmedel.

Under år 1907 hade 30 tomter sålts å ifrågavarande område. Byggnadskostnaderna ansågos emellertid bli större än i Skoftebyn och Strömslund.

Sammanfattar man de resultat, till hvilka vi kommit med afseende å den först uppställda frågan: hvarför å en stor del af dessa trakter folkförlusten varit mindre än mångenstädes annars, så synes oss svaret blifva: att dessa trakter äro säte för en uppblomstrande *industri*. Och man får bekräftelse därå, att endast på *denna* väg det framtida Sverige skall blifva i stånd att uppbära samma folkökning som i andra länder betraktas såsom den normala. I den mån undersökningarna framskredo stadgade sig emellertid den öfvertygelsen, att utvandringens ringa omfattning på många ställen äfven hade sin grund i befolkningens arbetsamhet och förnöjsamhet. Man försöker åtminstone taga sig fram i det egna landet.

EMIGRATIONSUTREDNINGENS
BYGDEUNDERSÖKNINGAR

Ö . L A N D

AF

HELGE NELSON

STOCKHOLM

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1909

Efterföljande studie öfver den öländska emigrationen grundar sig främst på muntliga upplysningar, som i alla delar af ön inhämtats hos personer i skilda samhällsklasser och åldrar. En del af de skrivelser, som från ämbetsmän och kommunala förtroendemän insändts till Officiella Emigrationsutredningen med utlåtande om utvandringen och ortsförhållanden i allmänhet, har genomgått och befunnits innehålla notiser af värde. Personlig kännedom har i någon mån kunnat fullständiga de på muntlig eller skriftlig väg lämnade upplysningarna.

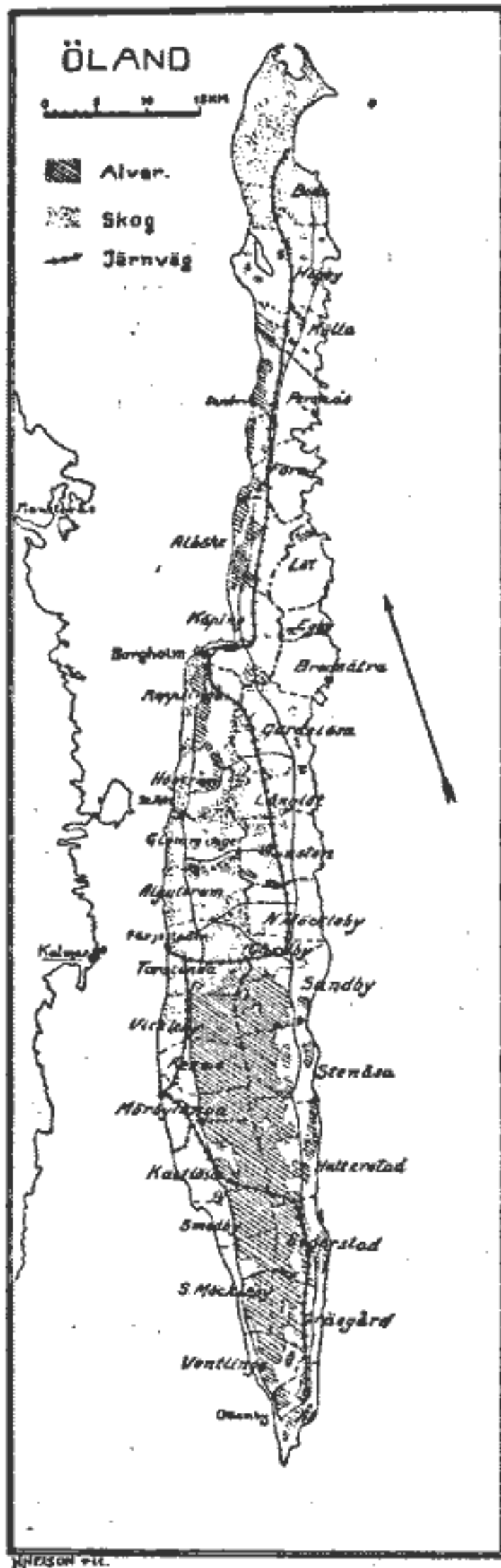
För den historiska öfversikten ligga till grund Åhstrands, Ahlqvists och Engströms arbeten öfver Öland, landshöfdingeämbetenas — för Öland och Kalmar län — berättelser från och med 1822 samt i mindre utsträckning andra tryckta arbeten, arkivstudier och muntliga upplysningar. För öfrigt har utnyttjats den officiella statistiken, de geologiska kartbladsbeskrifningarna etc.

Den åtföljande orienterande kartsammansättens lilla skala har blott i grofva drag tillåtit ett återgifvande af skogs- och alvarmark, hvilka inlagts efter topografiska och geologiska kartorna. Af de på kartan utsatta järnvägslinjerna är endast Borgholm—Böda under trafik (sedan år 1906). Järnvägen på södra och mellersta Öland öppnas för trafik instundande höst (1909).

Öfverallt ha begärda upplysningar välvilligt lämnats, och i några fall ha ämbetsmän och andra på det mest förekommande sätt gjort sig besvär med direkta skriftliga meddelanden. Till min vän direktör G. R. Beronius står jag i förbindelse för upplysningar i fackfrågor på jordbrukets område.

Inledning.

År 1880 hade Öland öfver 38,000 invånare, år 1907 icke 29,000. Då trängdes i Ölandsbyarna unga män med kraftiga armar om arbete och bröd, nu ser man, då färden för en fram mellan bygatans ladugårdslängor, barnaansikten titta fram ur de kringbyggda gårdarnas inkörsportar, en gubbe eller gumma ger en sin vänliga nick, men så förunderligt sällan möter man någon fullvuxen ung man eller kvinna. Där förr funnos tio stycken tjuguåringar till hjälp vid

plogen eller i skördetiden, finns nu i många Ölandsbyar icke en. Men på mindre än tre decennier hafva 12,000 unga män och kvinnor lämnat sin ö för att bryta sig väg i de stora framtidsmöjligheternas land på andra sidan oceanen. Ej en fjärdedel af dem har vändt åter, de andra hafva stannat därute, till lycka eller olycka för dem själfva, men de allra flesta till gagn för det nya fäderneslandet och obotlig förlust för det gamla. Och alltjämt väller utvandrarströmmen bred och så godt som oförminskad från ön. Emigrationen har blifvit en institution i ölänningsens lif, ett led i hans uppfostran och vägen till ekonomiskt oberoende, vistelsen i Amerika den hund-årens öfvergångsperiod i hans lif, efter hvilken han sedan vill vända åter till sin ö för att njuta en mindre sträfsam tillvaro. Kan man skönja en obetydlig minskning i emigrationens storlek, så är det ingalunda relativt. I förhållande till den decimerade folkmängden är den lika stark, ja starkare än förr. Det är blott färre som kunna utvandra.

Söker man fatta de drifvande krafterna till detta ständiga blodflöde och orsakerna till, att emigrationen från Öland i förhållande till öns folkmängd och resurser nått en storlek, hvartill blott någon enstaka motsvarighet kan

uppletas inom de af utvandringen mest härjade trakterna i vårt land, måste man komma ihåg, att de för hela vårt land allmänt verkande orsakerna till utvandringen här fått sin speciella kraft och karaktär genom de många säregna drag i naturförhållanden, näringslif och odling, som gifvit ön individuell karaktär. Landskapets önatur och läge något om sidan af de starkast pulserande samhällsådrorna ha satt djupa spår i dess kulturella och materiella utveckling.

Denna kalkklippa har sålunda haft en kulturutveckling, som ej i så få punkter gått sin egen väg och blott i långsamt tempo sökt följa fastlandets efter. Så ser man öfverallt de monotona stengärdesgårdarnas raka linjer åtskilja de små splittrade jordägorna, ännu ej som på fastlandet sammanförda till stora samlade enheter; de på fastlandet utflyttade och sprängda byarna finnas här i sin typiska gestalt med bygatan strykande fram mellan ändlösa gråröda ladugårdslängor; industrien har blott i obetydlig grad vunnit fast fot på ön; det andliga och sociala intresset är ännu endast i vaknandets timma.

Man blir visserligen varse att ön är så stor, att den ej får skäras öfver en kam; man märker hur västkustens närhet till och lättare förbindelse med fastlandet skapat ett materiellt välstånd öfverlägset norra och östra Ölands, och man får tillfälle att mer än en gång förvåna sig öfver en inre isolering, som tillåtit större kulturella skiljaktigheter än man inom öns begränsade område väntat finna. Men ett ensartadt näringslif med jordbruket som ensam dominerande hufvudnäring, likartad andlig utveckling och folklynne sätta sitt enhetsmärke på öländsk odling.

Kanske ön genom sitt typiska och åt ett håll koncentrerade näringslif ej erbjuder samma omväxling som områden med mångsidigare utveckladt ekonomiskt lif vid undersökningen af ett spörsmål, som i likhet med emigrationen sträcker sina orsaker och verkningar till de flesta områden af materiell kultur. *I stället torde densamma i skarp relief kunna visa emigrationens gång inom ett typiskt landbruksområde, som i följd af sitt isolerade läge och efterblifven ekonomisk utveckling, befolkningens lynnesart och ännu andra medverkande omständigheter i ovanligt hög grad fallit offer för dess härjningar.*

I främsta rummet har här som annorstädes i vårt land utvandringsfrågan varit en brödfråga. En framställning af emigrationens orsaker blir därför till väsentlig del en skildring af näringslifvets, speciellt jordbrukets, ställning och utveckling under 1800-talets sista årtionden på Öland. Men en dylik måste åter hvila på en kunskap om öns naturliga resurser, desto mer nödvändig, som densamma härutinnan ej uppvisar analoga förhållanden med de sedvanliga å fastlandet. Jag vill därför först ge en skiss af öns natur och jordmån

för så vidt de äro af ekonomisk betydelse och af vikt för ämnet, men skall dessförinnan till orientering omnämna öns administrativa indelning.

Öland indelas i tvenne tingslag (mot): det norra, omfattande Åkerbo, Slättbo och Runstens härader, och det södra, som innesluter Möckleby, Algutsrums och Gräsgårds härader. Namnen på öns 33 socknar återfinnas på den lilla kartskissen öfver Öland sid. 4. Utom dessa socknar finnes en stad, Borgholm, och köpingen Mörbylånga. Areal och folkmängd på socknar och kommuner återfinnas i Tabell 1, till hvilken läsaren hänvisas.

I det följande förstås med »norra Öland» den smala del af ön, som ligger norr om Borgholms stad. »Mellersta Öland» omfattar socknarna söder härom ned till den stora alvaren i söder (således t. o. m. Torslunda och Gårdby socknar), medan »södra Öland» täckes af alvarsocknarna. Denna indelning har ett visst berättigande ur synpunkten ått densamma i någon mån äfven skiljer områden af olika natur och kulturell prägel ifrån hvarandra. Å andra sidan existerar en ofta skarpare motsättning mellan östra och västra Öland i dess södra och mellersta del, hvadan de nämnda beteckningarna väsentligen blott ha ett praktiskt syfte.

Naturförhållanden och jordmån.

Längs med Smålandskusten sträcker sig ön öfver 137 kilometers längd. Arealen är 1,346 kv.-km., hvadan bredden i allmänhet är ringa — i öns bredare del söder om Borgholm c:a 15 km., men norr därom i genomsnitt blott hälften så bred. Afståndet till fastlandet är minst från öns mellersta delar — mellan Färjestaden och Kalmar 6 km., mellan Refsudden och St. Rör 3.5 km. — och tillväxer i den mån man aflägsnar sig åt nord- eller sydspetsen, så att från Ölands norra udde rakt öfver till fastlandet breder sig en vattenyta på 4 nymil.

Redan i öns läge och långsmala form har legat yttre hinder för en lifligare *inre* kommunikation ölänningarna emellan. Nästan öfverallt har fastlandet synts på nära håll, ej längre bort än att man med små båtar vågat sig öfver till dess städer och marknadsplatser, och först på senare tid har genom förbättrande af kommunikationerna och skapandet af Ölands norra järnväg tagits det första viktiga steg till sammanknytande af öns olika delar, som till fullo skall möjliggöras genom de järnvägslinjer, som från och med 1909 förena Ölands nordligaste socknar med dess sydligaste. Dessa hittills så

Tab. 1. Areal och folkmängd i Ölands socknar.

Socknar och häradar.	Areal. Kvkm. (land och vatten).	Af arealen land utgjorde i %:				Folkmängd.			
		Odlade jorden.		Naturl. ången, 1905.	Skogen, 1905.	1805.	1865.	1880.	1907.
		1805.	1905.						
Böda	124.40	3.4	14.0	3.0	48.3	1,182	2,137	2,194	1,605
Högby	66.40	8.2	45.5	7.1	7.3	1,289	2,770	2,855	2,087
Källa	26.28	7.4	31.2	11.4	0.0	524	903	981	824
Persnäs ¹⁾	49.08	8.9	28.2	8.2	0.0	910	1,732	1,876	1,644
Föra ²⁾	42.46	5.8	31.2	9.4	0.0	520	942	1,017	986
Åkerbo härad	308.61	6.0	26.6	6.3	21.2	4,425	8,484	8,923	7,140
Löt	32.50	4.6	33.8	13.3	0.0	536	928	967	712
Egby	11.70	17.5	42.3	6.0	0.0	264	433	382	251
Gärdsösa	51.56	16.3	42.4	7.6	2.8	1,317	1,853	1,860	1,248
Bredsåtra	27.90	14.9	43.0	6.7	0.0	625	1,042	969	650
Långlöt	31.63	11.9	36.1	15.0	0.0	480	663	660	478
Ransten	45.62	13.6	35.0	10.6	0.0	845	1,276	1,285	909
Ranstens härad	200.91	13.0	38.4	10.1	0.7	4,067	6,195	6,123	4,248
Alböke	41.78	3.6	27.5	1.6	0.0	450	890	910	596
Köping	48.12	11.4	59.6	4.2	6.3	1,142	1,715	1,714	1,437
Replinge	43.14	14.9	27.3	11.0	2.9	803	1,284	1,210	850
Högsrum	40.10	19.7	35.0	6.3	17.5	894	1,146	1,086	713
Slättbo härad	173.14	12.8	38.1	5.7	6.5	3,289	5,035	4,920	3,596
Norra Möckleby	35.79	9.0	31.7	27.0	2.6	746	1,097	1,127	755
Sandby	43.65	5.1	17.9	4.2	0.0	483	712	718	461
Gårdby	19.89	7.4	33.0	14.3	3.4	377	582	556	369
Halterstad	52.01	8.8	19.0	1.5	0.0	644	1,278	1,207	818
Stenåsa	43.76	10.4	22.0	3.0	0.0	606	886	852	559
Möckleby härad	196.10	8.2	23.2	8.4	0.8	2,856	4,555	4,460	2,962
Glömminge	40.39	5.9	26.6	11.1	9.9	737	1,177	1,141	834
Alguterum	36.73	6.5	34.2	16.3	13.6	758	1,096	1,200	851
Torslunda	55.98	10.6	34.8	15.2	12.5	1,415	2,174	1,980	1,286
Resmo	35.80	6.1	21.2	7.0	0.0	546	700	783	492
Mörbylånga ³⁾	28.99	8.2	37.2	7.8	0.9	562	900	1,109	865
Vickleby	37.46	6.1	22.3	1.6	4.0	579	826	871	612
Alguterums härad	235.85	7.4	29.6	10.4	7.6	4,597	6,873	7,084	4,940
Kastlösa	56.44	12.1	29.1	8.3	1.8	891	1,156	1,152	899
Södra Möckleby	35.75	5.3	20.3	5.8	0.1	509	1,149	1,068	1,432
Smedby	26.18	8.6	23.4	5.9	0.2	347	619	591	394
Ventlinge	21.09	8.3	29.6	4.8	0.0	373	657	646	468
Ås	24.16	6.2	25.2	28.0	10.5	391	613	628	441
Gräsgård	34.13	9.6	35.0	9.0	0.3	670	955	981	630
Segerstad	34.12	4.8	21.4	10.3	0.0	405	617	574	353
Gräsgårds härad	231.87	8.3	26.5	9.8	1.6	3,586	5,706	5,640	4,617
Borgholms stad	0.62	—	773	906	1,141
Öland	1,346.60	8.8	29.9	8.4	7.6	22,820	37,681	38,056	28,650
Till jämförelse:									
Kalmar län	3.0	15.9	6.1	56.1
Hela riket	1.8	8.8	3.4	51.6

¹⁾ Genom gränsförändring år 1891 vann Föra omkring 100 personer från Persnäs. —

²⁾ Inräknadt Mörbylånga köping, med 204 inh. år 1907.

bristfälliga kommunikationer och deras inflytande på öländsk ekonomi skola i ett följande kapitel närmare belysas.

Den långsmala öns berggrund utgöres som bekant af en åt öster svagt sluttande kalkhäll, som i allmänhet har sina högsta punkter efter »Västra landborgens», den rätliniga, åt Kalmar sund mer eller mindre sluttande klippbranten. I öns norra del sköljes denna af hafsvågorna, men från Borgholmstrakten söderut breder sig nedanför landborgens mellan denna och sundet en kustslätt af upp till 3 kms bredd. Från den västra landborgsbranten sänker sig öns i allmänhet jämna yta österut åt hafvet. Hvarken berggrunden eller de ofvandedsamma liggande lösa jordlagren uppvisa några större ojämnheter, som kunna gifva upphof till vidsträckta vattensamlingar eller mossmarker; och den »Östra landborgens» låga grusrygg och andra nedanför densamma liggande strandvallar störa endast undantagsvis intrycket af en enda jämn slätt, som långsamt dyker ned under Östersjöns yta.

Sjöarna äro som nämnt obetydliga: några grunda vattensamlingar å alvaren i öns södra del, nästan fullkomligt uttorkade om sommaren, och ett par större — de enda som kunna göra skäl för sjönamnet af öns nästan igenväxta mossjöar — i dess norra del. De spela ingen ekonomisk roll. Sammanlagdt omfatta de några få kv.-kms yta.

Mossarna, talrikast förekommande i mellersta Öland och efter östra landborgens, nå ej heller någon större storlek; de största äro c:a 3 kv.-km., och djupet är obetydligt, i allmänhet 0.5—1 m. Öfverallt är torfven utbildad som grästorf, emedan hvitmossan ej kunnat växa i de kalkhaltiga vatten, som en gång intagit mossarnas plats. Ofullständigt utdikade, utvisa dessa torfmossar om vårarna vida vattenytor; endast en del ha blifvit odlade, men utdikning af några af de för kringliggande trakter mest betydande pågår eller är beslutad. Som odlingsjord torde dessa mossar i allmänhet lämpa sig utmärkt; då för mörkling af desamma den kalkbleke är att tillgå, på hvilken torfven i allmänhet hvilar.

Torfven är oduglig till torfströ, men lämpar sig flerstädes ypperligt till bräntorf; vid Mossberga i Högsrum, Djurstad i Föra och n. v. om Kalleguta i Köpings socken upptages bräntorf, dock ej på långt när i kvantiteter som på något afsevärdt sätt kunna ersätta öns brist på skog.

De få rännilar eller gräfdade kanaler, som leda vatten från mossarna, äro alldeles för vattenfattiga för att kunna spela någon den minsta roll som drifkraft.

Kalkstenen utgör som nämnt öns berggrund. Endast kustslätten nedanför västra landborgens hvilar på andra bergarter, sandsten och skiffrar, hvilka senare emellertid gifvit upphof till öns bördigaste åkerjord.

Större delen af öns lösa jordslag hvilat således på kalkbotten, och denna har satt sin prägel på växtlighet och kultur. Den har lämnat material till en god och närande jordmån; men likasåväl som kalken är ett viktigt och nödvändigt växtnäringsmedel, har ingen berggrund såsom den kala kalkhällen förmåga att döda växtligheten, där »flisan» naken träder i dagen eller endast täckes af ett tunt jordtäckte. Och detta är ofta fallet på Öland.

Den har här skapat Ölands berömda *alvar*, en väldig, jämn, trädlös stäpp, som utbreder sig mellan landborgarna i öns södra del, sträckande sig från Gårdby och Torslunda socknar i norr ända ned till Ottenby i söder — en yta af 40 km:s längd och ända till 10 km:s bredd. Det är Skandinaviens största alvarområde, södra Sveriges »stora ökenland», där den af lafvar och mossar brunklädda kalkhällen sommartiden genomkorsas och uppdelas i rutor af gröna ränder af fårsvingel, som skjuter upp ur rännorna i berggrunden och den vittringsjord, som där samlar sig. Några af blåsten pinade och förkrympta hagtorn-, slån- och enbuskar träffas här och hvar, men intet träd har tillräcklig jord för att kunna växa; de artrika gräsen och örterna (af hvilka senare särskildt lökarna äro talrika) lämna en begärlig, men sparsam föda för hjordar af hästar, kreatur och får, som här få ett kortvuxet men mustigt bete. Det är ett område, som i sin ofruktbara ödslighet för öfverskådliga tider skall trotsa alla ansträngningar att bringas under intensivare kultur, och som i jordbrukshänseende för närvarande endast spelar rollen af betesmark, omöjlig för plogen och dödande för skogsväxten. Endast här och där på den vida alvaren, där moräntäcket ligger något djupare, bildas små oaser — några alvarsbyar med odlad jord och någon enstaka löfskogsdunge. Den södra alvaren är den största och mest sammanhängande, men äfven i mellersta och nordligare delarna af ön skjuter kalkhällen upp genom det tunna jordtäcktet. Så skapas typiska alvartrakter mångenstädes, men särskildt efter västra landborgen i Högsrums och Repplinge socknar (Greby och Borgholms alvar i den senare), och på norra Öland intaga de i Alböke, Föra, Persnäs och Källa socknar många kvadratkilometers ytvidd. I allt är öfver $\frac{1}{6}$ af Öland alvar, om man under detta namn endast inbegriper »hällmarken», där kalkberget ligger naket eller täckes af så tunn jordskorpa, att det å de geologiska kartorna angifves som trädande i dagen. Det är detta område som inlagts som alvar å kartan s. 4, och som också med sin karaktäristiska, rutiga gräsväxt motsvarar hvad öläningen menar med detta namn.

Det är i främsta rummet de odlingen trotsande alvarvidderna som kommer impedimenten att intaga en betydande del af öns ytvidd, och som gör att i de egentliga alvarsocknarna på södra Öland hälften och därutöfver af marken är steril, medan den odlade jorden,

Tab. 2. *Emigranter och immigranter, åren 1881/1907.*

Socknar och härad.	Emigranter.			Immigranter.			Summa 1881/1907.	
	1881/90.	1891/00.	1901/07.	1881/90.	1891/00.	1901/07.	Emi-granter.	Immi-granter.
Böda	249	207	172	37	84	47	628	168
Högby	330	415	355	32	165	149	1,100	346
Källa	50	95	123	5	30	48	268	83
Persnäs	147	231	253	19	55	67	631	141
Föra	81	119	99	4	34	17	299	55
Åkerbo härad	857	1,067	1,002	97	308	328	2,926	793
Löt	130	109	63	14	39	16	302	69
Egby	72	41	23	4	34	3	136	41
Gårdslösa	319	150	130	30	49	40	599	119
Bredsåtra	103	87	79	14	33	19	269	66
Långlöt	96	70	47	16	35	15	213	66
Runsten	255	177	109	22	75	32	541	129
Runstens härad	975	634	451	100	265	125	2,060	490
Alböke	116	97	70	9	28	24	283	61
Köping	213	150	109	19	47	35	472	101
Replinge	122	89	72	5	32	24	283	61
Högsrum	121	92	63	18	29	17	276	64
Slättbo härad	572	428	314	51	136	100	1,314	287
Norra Möckleby	278	160	100	41	72	27	538	140
Sandby	91	100	68	9	35	23	259	67
Gårdby	68	78	49	11	21	15	195	47
Hulterstad	265	210	139	31	49	21	614	101
Stenåsa	126	86	90	12	31	17	302	60
Möckleby härad	828	634	446	104	208	103	1,908	415
Glömminge	148	146	72	22	59	23	366	104
Algutsrum	156	156	80	39	66	34	392	139
Torslunda	259	223	121	27	56	35	603	118
Resmo	69	64	18	3	21	5	151	29
Mörbylånga	77	80	46	7	26	27	203	60
Vickleby	74	96	74	8	20	22	244	50
Algutsrums härad	783	765	411	106	248	146	1,959	500
Kastlösa	134	118	84	9	57	38	336	104
Södra Möckleby	112	110	73	21	9	23	295	53
Smedby	55	53	42	—	15	12	150	27
Ventlinge	101	60	35	13	19	10	196	42
Ås	47	30	32	2	9	3	109	14
Gräsgård	117	114	65	4	28	12	296	44
Segerstad	72	62	28	8	10	6	162	24
Gräsgårds härad	638	547	359	57	147	104	1,544	308
Borgholms stad	133	107	78	9	37	47	318	93
Öland	4,786	4,182	3,061	524	1,409	953	12,029	2,886
Årligt medeltal	479	418	437	52	141	136	446	107

ängen och skogen, om öfver hufvud taget något af den senare finnes, få nöja sig med den återstående mindre delen af markytan.

Ölands viktigaste lösa jordslag och samtidigt den bästa åkerjorden är dess steniga men ofta myllrika och fruktbara moränmargel eller, där denna i sina öfre delar genom vattens och atmosfärens inverkan mist större delen af sin kalkhalt, moränleran. Särskildt vid gränsen till alvarområdena, men äfven understundom eljest, tunnare den af i mäktighet, lider af torkan och blir olämplig för plogen, men där den är af tillräckligt djup, är den en synnerligen bördig jordmån, ehuru ofta af en så fast konsistens genom sin stenriktighet, att den lägger hinder i vägen för effektiv utdikning och t. o. m. djupkultur.

Under de upprepade nivåförändringar, som ön genomgått, ha hafsvågorna mångenstädes ursköljt moränmargeln i dess öfre delar och täckt den med ett tunt lager af sandigt grus, hvilket i hög grad befördrat brukandet af jordmånen i fråga, som därigenom blifvit mera lucker och lättskött. Kalk- och fosforsyrehalten är i allmänhet tillräcklig eller mer än tillräcklig för växternas behof. Den bördigaste margeln finnes inom västra kustbältet, där den också helt och hållet ligger under plogen, en jordmån, som med sin myllriktighet och kalkrika botten flerstädes i bördighet täflar med den bästa skånska.¹ Det största margel- och lerområdet breder sig mellan landborgarna norr om den stora alvaren, ännu ej i hela sin utsträckning lagdt under plogen, delvis genom sitt ringa djup närmande sig alvarmarkerna i karaktär, i väster däremot till stor del skogbeväxt.²

Genom olika fasthet, kalkhalt och myllriktighet växlar den steniga leran i värde; stenriktigheten kan undantagsvis vara så stor, att jordmånen öfvergår till en blockmark i smått, hvarigenom dess lämplighet som åkerjord betydligt nedsättes. Alven under kulturlagret är särskildt på norra Öland ofta af en sådan stenriktighet och fast konsistens, att den på ett par fots djup är stenhård. Dikena måste hackas fram i sådan mark. Består den i leran ingående stenen i öfvervägande mån af »Smålandssten», gråberg, får också densamma ett mindre värde jämfördt med när den, i allmänhet som mindre block och sten förekommande, kalkstenen eller de ännu lättare förvittrade skiffrarna ingå som beståndsdelar i jordtäcket. Lerans växlingar härutinnan gifva densamma helt olika grad af värde och lättskötthet.

¹ Här i det västra kustbältet är dock margeln delvis alldeles stenfri och utgör en direkt motsvarighet till fastlandets åkerlera.

² Den lokala beteckningen på den steniga leran och margeln är »örjord», hvarmed förnämligast förstås det myllrika ytlagret. Bottenlagret, alven, benämnes »jätter» och är ännu mera stonigt. Detsamma träder ofta i dagen utan större myllinblandning och är då vanligen tämligen grundt.

Tab. 3. Inrikes och utrikes omflyttningsresultatet.

Socknar och härad.	Inrikes omflyttningsresultatet.		Utrikes omflyttningsresultatet.		Inrikes omflyttningsstalet, ‰ ¹⁾		Utrikes omflyttningsstalet, ‰ ²⁾	
	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.
Böda	— 166	— 182	— 212	— 123	— 7.7	— 9.5	— 9.9	— 6.5
Högby	— 230	— 142	— 298	— 250	— 8.4	— 5.9	— 10.8	— 10.4
Källa	— 93	— 60	— 45	— 65	— 9.5	— 6.4	— 4.5	— 6.9
Perensås ³⁾	— 23	— 157	— 128	— 176	— 1.2	— 8.4	— 6.6	— 9.4
Föra ³⁾	— 33	+ 29	— 77	— 85	— 3.1	+ 2.6	— 7.2	— 7.7
Åkerbo härad	— 545	— 512	— 760	— 690	— 6.1	— 6.2	— 8.6	— 8.4
Löt	— 48	— 62	— 116	— 70	— 5.2	— 7.4	— 12.6	— 8.3
Egby	— 18	— 36	— 68	— 7	— 4.9	— 11.7	— 18.5	— 2.3
Gärdelösa	— 75	— 130	— 289	— 101	— 4.4	— 9.4	— 16.8	— 7.2
Bredsåtra	— 101	— 71	— 89	— 54	— 11.0	— 9.2	— 9.8	— 7.0
Långlöt	— 10	— 44	— 80	— 35	— 1.6	— 8.1	— 12.6	— 6.5
Runsten	+ 24	— 36	— 233	— 102	+ 2.0	— 3.3	— 19.1	— 9.4
Runstens härad	— 228	— 379	— 875	— 369	— 3.9	— 7.7	— 15.2	— 7.5
Alböke	— 64	— 70	— 107	— 69	— 7.2	— 9.5	— 12.1	— 9.5
Köping	— 157	— 109	— 194	— 103	— 9.7	— 7.9	— 11.9	— 7.4
Repplinge	— 99	— 96	— 117	— 57	— 8.8	— 10.0	— 10.3	— 6.0
Högsrum	— 131	— 48	— 103	— 63	— 13.1	— 5.5	— 10.3	— 7.3
Slättbo härad	— 451	— 323	— 521	— 292	— 9.7	— 8.2	— 11.2	— 7.4
Norra Möckleby	— 11	+ 6	— 237	— 88	— 1.0	+ 0.7	— 22.6	— 9.6
Sandby	— 63	— 48	— 82	— 65	— 9.6	— 8.5	— 12.5	— 11.5
Gårdby	— 31	— 22	— 57	— 57	— 6.1	— 5.3	— 11.2	— 13.7
Hulterstad	— 5	— 34	— 234	— 161	— 0.4	— 3.5	— 20.9	— 16.6
Stenåsa	— 54	— 45	— 114	— 56	— 6.8	— 6.4	— 14.2	— 7.8
Möckleby härad	— 164	— 143	— 724	— 428	— 4.0	— 4.0	— 17.5	— 12.0
Glömminge	— 98	+ 93	— 126	— 87	— 9.1	+ 10.2	— 11.6	— 9.6
Algutarum	— 54	— 122	— 117	— 90	— 4.7	— 12.5	— 10.1	— 9.3
Torslunda	— 142	— 44	— 232	— 167	— 7.8	— 3.0	— 12.7	— 11.4
Resmo	— 132	— 64	— 66	— 43	— 18.1	— 12.1	— 9.1	— 8.0
Mörbylånga	— 150	— 53	— 70	— 54	— 14.7	— 6.0	— 6.8	— 6.1
Vickleby	— 76	— 80	— 66	— 76	— 8.8	— 11.4	— 7.7	— 10.8
Algutarums härad	— 652	— 270	— 677	— 517	— 9.8	— 4.9	— 10.1	— 9.5
Kastlösa	— 70	— 62	— 125	— 61	— 6.3	— 6.3	— 11.2	— 6.2
Södra Möckleby	+ 286	+ 77	— 91	— 101	+ 27.1	+ 5.4	— 8.6	— 7.0
Smedby	— 77	— 17	— 55	— 38	— 13.3	— 3.6	— 9.5	— 8.0
Ventlinge	— 38	— 47	— 88	— 41	— 6.0	— 8.6	— 13.9	— 7.7
Ås	— 46	— 118	— 45	— 21	— 7.4	— 22.1	— 7.2	— 3.9
Gräsgård	— 74	— 114	— 113	— 86	— 7.6	— 14.4	— 11.7	— 10.9
Segestad	— 16	— 4	— 64	— 52	— 3.0	— 0.9	— 11.9	— 11.4
Gräsgårds härad	— 35	— 285	— 581	— 400	— 0.6	— 5.5	— 10.6	— 7.7
Borgholms stad	+ 54	+ 169	— 124	— 70	+ 6.1	+ 19.6	— 14.1	— 8.1
Öland	— 2,021	— 1,743	— 4,262	— 2,773	— 5.5	— 5.4	— 11.7	— 8.6

¹⁾ Inrikes omflyttningsstalet = öfverakottet af inflyttade (+) eller af utflyttade (—) vid flytningen inom riket, pr år och 1,000 inb. — ²⁾ Utrikes omflyttningsstalet = öfverskottet af immigranter (+) eller af emigranter (—), pr år och 1,000 inb. — ³⁾ Se not 1 till Tab. 1.

Vidsträckt sandmarker utbreda sig särskildt inom västra kustbältet och efter östra landborgen samt utgöra flerstädes på norra Öland, framför allt i Böda och Högby, en lika viktig jordmån som örjorden. Den västra landborgsbranten krönes i hela sin längd af en klapper- och grusrygg, den östra är själf ingenting annat än en lång sand- och grusrefvel; båda utgöra en torr och genomsläppande mark, mindre gifvande som åker. Efter dem har man lagt Ölands båda hufvudvägar, och särskildt den östra utgör grunden för de talrika tätt byggda byar, som tränga sig ihop på sandryggen, medan åkrarna ligga rundt om på den bättre jorden.

Sandmarken är emellertid i allmänhet långt ifrån af lågt odlingsvärde, tvärtom utgör den mångenstädes en synnerligt god jordmån. Dels ligger den nämligen ofta i tämligen tunt täcke öfver moränmargeln, så att växtrötterna kunna tränga ned i den senare, dels är sanden här och hvar af moig och t. o. m. af lerig beskaffenhet, med rätt hög karbonat- och fosforsyrehalt. Särskildt bördiga på grund af senare orsak äro de fält af mærglig sand, som finnas på östsidan, i Runstens och Gårdslösa socknar. Inom det västra kustbältet utgöres en del af den bästa odlingsmarken af sandjord på mærgelbottnen. Till och med de klapperrika strandvallarna låta flerstädes med framgång odla sig på grund af kalkhalten i jorden, som vidmakthålles genom den fortgående vittringen af de talrika kalkstenarna.

Emellertid utgöras icke så små områden af en tämligen ofruktbar sandig och grusig jordmån. Större grusfält finnas endast på ett par ställen — skogbeväxta eller uthuggna, nu endast till betesmarker använda arealer. Vida större utsträckning har den kvartsrika, tämligen ofruktbara sand, hvilken utbreder sig flerstädes inom kustbältena, och som på västsidan, inom Glömminge, Algutsrums och Högsrums socknar, är den egentliga skogsmarken. Här, men i vida högre grad i Böda stora socken, Ölands nordligaste, ha dyner och flygsandsfält en icke obetydlig utbredning, mestadels bevuxna med tallskog. På de väldiga dynkullarna och magra sandåsarna i den senare socknen växer hälften af all Ölands skog.

Om den öländska jorden i allmänhet gäller, att den inom små områden hastigt växlar i värde. I konsistens, myll- och kalkhalt samt andra för växtligheten afgörande egenskaper är den ena fläcken af jord ofta af helt annan art än den närliggande. Synnerligt ofta ligga inom kustbältena dessa olika jordmåner i strängar, parallella med kusten. En praktisk och djupt ingripande betydelse har denna olikvärdighet i jordmån haft genom de svårigheter, som följt vid laga skiften för en rätt delning af egendomen och ägornas samlande i ett stycke — ett alltjämt ouppnådt önskemål på denna bysamhälle och de splittrade ägoviddernas ö.

Tab. 4. Öfverskottet af Inflyttning (+) eller af Utflyttning (—), åren 1816/1900.

Socknar och härader.	1816/40.	1841/50.	1851/60.	1861/70.	1871/80.	1881/90.	1891/00.
Böda	+ 181	— 35	— 297	— 291	— 59	— 378	— 305
Högby	+ 101	— 10	— 15	— 255	— 188	— 528	— 392
Källa	+ 7	— 11	+ 7	— 14	— 44	— 138	— 125
Perenäs ¹⁾	— 15	— 21	— 10	— 66	— 87	— 151	— 333
Föra ¹⁾	— 1	+ 10	— 55	— 34	— 79	— 110	— 56
Åkebo härad	+ 273	— 67	— 370	— 600	— 457	— 1,305	— 1,211
Löt	+ 65	+ 5	— 12	— 36	— 88	— 164	— 132
Egby	+ 19	— 1	— 32	+ 17	— 90	— 86	— 43
Gårdslösa	— 32	— 86	— 60	+ 73	— 200	— 364	— 231
Bredsätra	+ 46	— 39	— 70	— 78	— 120	— 190	— 125
Långlöt	+ 3	— 36	— 44	+ 21	— 70	— 90	— 79
Runsten	+ 59	— 76	— 109	— 38	— 75	— 209	— 138
Runstens härad	+ 160	— 233	— 327	— 41	— 643	— 1,103	— 748
Alböke	+ 11	+ 6	+ 4	— 36	— 132	— 171	— 139
Köping ²⁾	+ 135	— 31	— 160	— 65	— 146	— 351	— 212
Repplinge	— 129	— 18	+ 66	— 8	— 132	— 216	— 153
Högsrum	— 149	— 78	+ 94	— 28	— 143	— 234	— 111
Slättbo härad²⁾	— 132	— 121	+ 4	— 137	— 553	— 972	— 615
Norra Möckleby	— 62	— 15	+ 9	— 27	— 122	— 248	— 82
Sandby	— 27	— 46	—	— 77	— 40	— 145	— 113
Gårdby	+ 23	— 44	— 2	— 44	— 67	— 88	— 79
Halterstad	— 12	— 29	+ 16	— 45	— 175	— 239	— 195
Stenåsa	— 23	— 2	— 30	— 80	— 46	— 168	— 100
Möckleby härad	— 101	— 136	— 7	— 273	— 450	— 888	— 569
Glömminge	+ 10	— 20	— 68	— 59	— 123	— 224	+ 6
Alguterum	+ 36	— 40	— 69	— 27	— 46	— 171	— 212
Torslunda	+ 80	+ 23	— 121	— 180	— 152	— 374	— 211
Resmo	+ 56	— 26	— 102	— 5	— 9	— 198	— 107
Mörbylånga	+ 28	— 50	+ 31	+ 47	+ 23	— 220	— 107
Vickleby	+ 26	+ 16	+ 1	— 84	— 16	— 142	— 156
Alguterums härad	+ 236	— 97	— 328	— 308	— 323	— 1,329	— 787
Kastlösa	+ 9	— 23	— 81	— 113	— 92	— 195	— 123
Södra Möckleby	+ 3	+ 43	— 36	— 94	— 199	+ 195	— 24
Smedby	+ 58	+ 26	— 65	— 45	— 51	— 132	— 55
Ventlinge	— 12	+ 17	+ 21	— 83	— 75	— 126	— 88
Ås	— 54	— 41	— 83	— 44	— 113	— 91	— 139
Gräsgård	— 37	— 53	— 55	— 56	— 77	— 187	— 200
Segerstad	— 22	— 15	— 25	— 48	— 79	— 80	— 56
Gräsgårds härad	— 55	— 46	— 324	— 483	— 686	— 616	— 685
Borgholms stad ²⁾	+ 300	+ 13	+ 2	+ 71	+ 27	— 70	+ 99
Öland	+ 681	— 687	— 1,350	— 1,831	— 3,065	— 6,283	— 4,516

¹⁾ Se not 1 till Tab. 1. — ²⁾ För Borgholm är folkmängden år 1815 beräknad till 100 personer.

God jord af tillräckligt djup träffas således i alla Ölands socknar växlande med sämre; generellt sedt äger dock den västra kustslätten söder om Torslunda den bästa och djupaste jorden, som här skapat Ölands förnämsta jordbruksområde, genom bördighet och rationellt utnyttjande af jorden öfverlägset det öfriga Öland. Äfven klimatologiska orsaker ställa norra och östra Öland i detta hänseende efter västkusten. I allt är $\frac{3}{10}$ af ön odlad mark.

Skogen intar ett långt blygsammare rum. Ej fullt $\frac{1}{10}$ af arealen är skogbeväxt. Skogsbristen framträder desto skarpare, som skogsmarken är mycket ojämnt fördelad. Medan Böda socken på mindre än tiondedelen af öns areal äger halfva skogsvidden, sakna alvarsocknarna i öns södra hälft nästan helt och hållet skog. Af öns 33 socknar ha endast 9 skog till genomsnittligt husbehof: de båda nordligaste, Böda och Högby, vidare Köpinge, de fem strandskogssocknarna på västkusten (Högsrum, Glömninge, Algutsrum, Torslunda och Vickleby) och den sydligaste, Ås, tack vare den delvis planterade Ottenby lund. Särskildt den stormpiskade östkusten ligger i kal ödslighet, där ofta nog ej en den minsta dunge kan skönjas så långt ögat når. (Se kartan.)

Norra Ölands skogar utgöras hufvudsakligen af tall, som här i Böda vidsträckta kronopark når en höjd och får en rakstammighet som eljest icke på ön. Där tallen eljest förekommer — den bildar spridda bestånd särskildt inom »strandskogen» och i blandskogen på angränsande delar af midtlandet, — är den pressad af vindarna, kortvuxen och »bildar skärm». Granen spelar ingen nämnvärd roll. Utom på de barrskogsklädda grusmarkerna och dynerna dominerar löfskogen, med björk, ask, ek och hassel som vanligast förekommande trädslag.

Jämte blåsten är torkan främsta hindret för en skogskultur på ön. Särskildt på östsidan, där den ständigt pinande blåsten och ett intensivt solljus i förening uttorka de genomsläppande sandmarkerna, och där hällen ofta lurar så tätt under ytan, har det visat sig svårt att få skogen att växa. Denna lider också af den ringa nederbörden på våren och försommaren. Alvaren är ett ursprungligen skoglöst område. Äfven om icke så obetydliga områden finnas, särskildt på sandmarkerna, som förut varit skogbeväxta men nu genom afhuggning och bete ligga som skoglösa hedar, och där skogen således återigen kan infinna sig om den lämnas i fred, torde dock som allmänt omdöme kunna sägas, att någon skogskultur af betydelse utom Böda ej kan uppdrivas på Öland. Alltför stora områden äro ursprungligen skoglösa alvar, och på grund af blåsten och torkan blir skogen först i större slutna bestånd af den kvalitet, att den erhåller verklig ekonomisk betydelse. Äfven om skogsplantering på mindervärdiga marker flerstädes skulle kunna gifva skog

Tab. 5. *Relativa tal för befolkningsrörelsen, 1881/90 och 1891/00.*¹⁾

Socknar och häradar.	Ökningstal, %.		Födelsetal, %.		Dödstal, %.		Öfverskottstal, %.		Omflyttnings- tal, %.	
	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.	1881/90.	1891/00.
Böda	- 6.8	- 17.7	25.5	18.6	14.7	20.8	10.8	- 1.7	- 17.6	- 16.0
Högby	- 12.1	- 9.9	23.6	23.8	16.5	16.9	7.1	6.4	- 19.2	- 16.3
Källa	- 3.2	- 5.1	26.0	24.2	15.2	16.0	10.8	8.2	- 14.0	- 13.8
Persnäs ²⁾	+ 3.7	- 5.3	28.5	29.0	17.0	16.5	11.5	12.5	- 7.8	- 17.8
Föra ²⁾	+ 3.8	+ 1.8	29.9	21.5	15.8	14.6	14.1	6.9	- 10.8	- 5.1
Åkerbo härad	- 4.5	- 8.5	23.2	23.3	16.0	17.2	10.2	6.1	- 14.7	- 14.6
Löt	- 9.9	- 7.4	25.5	25.1	17.6	16.8	7.9	8.3	- 17.8	- 15.7
Egby	- 15.8	- 11.1	24.0	20.8	16.4	17.9	7.6	2.9	- 23.4	- 14.0
Gårdslösa	- 20.0	- 17.5	21.8	17.3	20.6	18.2	1.2	- 0.9	- 21.2	- 16.6
Bredsåtra	- 15.0	- 15.8	25.7	21.3	19.9	20.9	5.8	0.4	- 20.8	- 16.2
Långlöt	- 11.8	- 15.9	20.1	14.0	17.7	15.3	2.4	- 1.3	- 14.2	- 14.6
Runsten	- 12.2	- 12.0	20.4	18.3	15.6	17.6	4.9	0.7	- 17.1	- 12.7
Runstens härad	- 14.8	- 13.7	22.7	19.4	18.4	17.9	4.3	1.6	- 19.1	- 15.2
Alböke	- 13.8	- 17.5	24.1	19.5	18.6	18.0	5.5	1.5	- 19.3	- 19.0
Köping	- 16.5	- 13.1	22.5	19.3	17.4	17.1	5.1	2.2	- 21.6	- 15.3
Replinge	- 16.5	- 11.1	20.9	23.8	18.3	18.9	2.6	4.9	- 19.1	- 16.0
Högarum	- 18.7	- 10.7	23.1	23.4	18.4	21.3	4.7	2.1	- 23.4	- 12.8
Slättbo härad	- 16.5	- 12.9	22.5	21.3	18.1	18.6	4.4	2.7	- 20.9	- 15.6
Norra Möckleby	- 18.1	- 5.8	24.1	21.3	18.6	18.2	5.5	3.1	- 23.6	- 8.9
Sandby	- 19.5	- 15.2	20.4	20.6	17.8	15.8	2.6	4.8	- 22.1	- 20.0
Gårdby	- 19.5	- 19.4	15.9	19.9	18.1	20.3	- 2.2	- 0.4	- 17.3	- 19.0
Hulterstad	- 15.5	- 13.9	25.1	26.6	19.3	20.4	5.8	6.2	- 21.3	- 20.1
Stenaså	- 14.9	- 10.8	24.9	20.4	18.8	17.0	6.1	3.4	- 21.0	- 14.2
Möckleby härad	- 17.2	- 12.1	22.9	22.3	18.6	18.4	4.3	3.9	- 21.5	- 16.0
Glömminge	- 21.3	- 1.0	18.9	15.1	19.5	16.8	- 0.6	- 1.7	- 20.7	+ 0.7
Algutsrum	- 9.2	- 21.0	20.5	21.2	14.9	20.4	5.6	0.8	- 14.8	- 21.8
Torslunda	- 21.5	- 17.4	18.7	19.6	19.7	22.6	- 1.0	- 3.0	- 20.5	- 14.4
Resmo	- 24.6	- 21.8	20.4	21.3	17.8	23.0	2.6	- 1.7	- 27.2	- 20.1
Mörbylånga	- 17.6	- 12.4	23.9	22.8	20.0	23.1	3.9	- 0.3	- 21.5	- 12.1
Vickleby	- 11.0	- 19.5	23.7	24.1	18.2	21.4	5.5	2.7	- 16.5	- 22.2
Algutsrums härad	- 17.7	- 15.2	20.7	20.4	18.5	21.2	2.2	- 0.8	- 19.9	- 14.4
Kastlösa	- 12.4	- 5.4	25.1	25.9	20.0	18.8	5.1	7.1	- 17.5	- 12.5
Södra Möckleby	+ 23.5	+ 11.8	26.8	31.1	21.8	17.7	5.0	13.4	+ 18.5	- 1.6
Smedby	- 15.7	- 10.4	24.7	19.1	17.6	17.9	7.1	1.2	- 22.8	- 11.6
Ventlinge	- 10.7	- 10.7	25.0	22.1	15.8	16.5	9.2	5.6	- 19.9	- 16.3
Ås	- 3.5	- 16.8	27.6	24.5	16.5	14.8	11.1	9.7	- 14.6	- 26.0
Gräsgård	- 10.4	- 25.1	23.2	20.7	14.3	20.5	8.9	0.2	- 19.3	- 25.3
Segerstad	- 16.4	- 15.6	18.5	19.3	20.0	22.6	- 1.5	- 3.3	- 14.9	- 12.3
Gräsgårds härad	- 4.7	- 6.7	24.7	24.8	18.2	18.3	6.5	6.5	- 11.2	- 13.2
Borgholms stad	- 7.5	+ 10.0	23.8	18.4	23.8	19.9	0.5	- 1.5	- 8.0	+ 11.5
Öland	- 11.6	- 10.6	23.5	22.0	17.9	18.6	5.6	3.4	- 17.2	- 14.0

¹⁾ Ökningstal, födelsetal o. s. v. = folkökning, levande födde o. s. v. pr år och 1,000 inb. Omflyttnings-
tal = öfverskottet af inflyttade (+) eller af utflyttade (-) per år och 1,000 inb. —

²⁾ Se not 1 till Tab. 1.

till husbehof, är Öland i stort — och särskildt södra och östra Öland — för fyllande af sitt ved- och virkesbehof nu och i framtiden hänvisadt till fastlandet. Skogsbristen har varit af en synnerligt djupt ingripande betydelse i Ölands ekonomiska lif. Såsom senare skall framhållas, har den utgjort ett af de största hindren för en intensivt drifven landthushållning.

Som närmare framgår af Tabell 1, skulle åker, skog och äng tillsammans blott intaga 45·8 % af öns yta. Antagas de officiella uppgifterna för riktiga, skulle således ej mindre än 54·2 % falla under kategorien »annan mark». Med andra ord: öfver hälften af Ölands yta skulle ur jordbrukssynpunkt vara improduktiv.

En stor del af denna areal utgöres emellertid af de för jordbruket viktiga betesmarker, som möjliggjort, att på ön hålla en ovanligt talrik stam af hästar, nötkreatur och får. Dessa stora områden af några tum djup jord och med slutet grästäcke kunna ej användas till åker; de slås ej och kunna därför ej rubriceras under »äng». Ej heller bära de skog men böra likväl räknas till produktiv mark. Inte ens alvaren kunna med full rätt räknas som sterila. Om likväl alvaret-hällmarken räknas som oduglig mark — den omfattar enligt de geologiska kartorna c:a 21 % af arealen — och härtill läggas kärr och mossar, byggnadstomter och vägar, skulle c:a $\frac{1}{3}$ af Ölands yta kunna rubriceras som oduglig, medan $\frac{2}{3}$ af arealen land är produktiv (åker, äng, skog och bättre betesmark).

Denna uppskattning ansluter sig till en af dåvarande förste lantmätaren i länet, kapten C. J. A. Magnét, omkring 1840 utförd beräkning, däri åker och äng anslås till 36·9 %, skog och betesmarker till 51·8 %, och oduglig mark till blott 11·3 % af landytan. I betesmarker har därvid tydligen inräknats allt alvar.

Ölands klimat betingas af dess geografiska läge. Det är öklimat med relativt milda vintrar och svala somrar, men framför allt karakteriseradt af långa ljumma höstar och kyliga vårar. Närheten till fastlandet med dess mer kontinentala klimattyp influerar emellertid titt och tätt på öns väderleksförhållanden och skapar en stor daglig variation. Denna obeständighet i väderleken är af största betydelse vintertiden, då en dag kan uppvisa ett behagligt vinterväder, medan dagen därpå rasar ett fruktansvärdt yrväder — »fåk» — som omöjliggör all förbindelse t. o. m. mellan närmast liggande byar.

Den nästan ständiga blåsten, som under sommaren ger en välgörande svalka, får vintertiden en isande kraft, som gör allt utarbete sträfsamt och befordrar öläningens förkärlek att »ligga i ide» under vintern. Den som sett fåken storma fram öfver det skoglösa landskapet, förvandlande luften till en enda hvit vägg af fin

Tab. 6. Antalet Lefvande födde samt Aflidne i Ölands socknar dren 1901/1907.

Socknar och härader.	Födde.	Döde.	Öfver- skott.	Socknar och härader.	Födde.	Döde.	Öfver- skott.
Böda	202	199	3	Hulterstad	133	106	27
Högby	322	287	35	Stenåsa	72	82	— 10
Källa	116	115	1	Möckleby härad	407	389	18
Persnäs	269	162	107	Glömminge	102	124	— 22
Föra	143	114	29	Algutarum	93	128	— 35
Åkerbo härad	1,032	877	175	Torslunda	196	193	3
Löt	111	94	17	Resmo	52	63	— 1
Ekby	30	39	— 9	Mörbylånga	166	134	32
Gärdslösa	170	162	8	Vickieby	110	97	13
Bredsåtra	119	107	12	Algutarums härad	719	729	— 10
Långlöt	55	74	— 19	Kastlösa	167	154	13
Runsten	96	140	— 44	Södra Möckleby	285	213	72
Runstens härad	581	616	— 35	Smedby	45	54	— 9
Alböke	90	80	10	Ventlinge	64	77	— 13
Köping	221	176	45	Ås	86	65	21
Repllinge	137	108	29	Gräsgård	85	85	0
Högersum	98	104	— 6	Segerstad	36	55	— 19
Slättbo härad	546	468	78	Gräsgårds härad	768	703	65
Norra Möckleby	78	103	— 25	Borgholm	148	125	23
Sandby	59	52	7	Öland	4,221	3,907	314
Gårdby	65	46	19				

yrsnö, har upplefvat ett imponant naturskådespel, som aldrig glömmes. När yrvädret domnat af, har det mångenstädes hopat kolossala drifvor på landsvägarna, hvilka annorstädes ligga rensopade från all snö. Under flera dagar måste då trafiken långa sträckor ledas fram efter provisoriska bivägar öfver de frusna åkrarna. Under dylika fåkdagar kan den ölännings, som är stadd på resa, se sig nödsakad till en opåräknad bortovaro från hemmet några dagar. Det har händt, att folk gått vilse mellan boningshuset och ladugården, så att de på flere timmar ej lyckats hitta hem. Ja äfven postförbindelsen på ön är så afbruten, att ett bref behöfver veckan för att leta sig väg från afsändaren till adressaten några mil därifrån. För kommunikationerna med fastlandet under vintern kunna dylika stormväder, genom att bryta upp isen i Kalmarsund och sätta den i drift, undantagsvis blifva så hindrande, att ön isoleras från yttervärlden någon dag. Äfven om den öländska fåken icke numer, såsom förr, årligen skördar något mänskligt offer, har dock den öländska vintern varit af en vida mer kultur- och samfärdselhämmande bety-

delse, än man af den lilla siffran (knappt — 1°) på vintermånadernas medeltemperatur någonsin kunde ana.

Ön tillhör det nederbördsfattigaste området i hela södra Sverige, med blott c:a 400 mm. regnmängd pr år. Till på köpet faller denna mest på eftersommaren och hösten, medan våren och försommaren äro mycket torra. Denna fördelning af nederbörden är ingalunda den lämpligaste för växtligheten, som just på våren har sitt största vattenbehof. Då härtill kommer nästan ständig blåst och intensiv solstrålning, som uttorkar den tunna jordskorpan, blir vårens stora regnfattigdom för den öländske landbrukaren ett årligen återkommande bekymmer.

Ölands ekonomiska utveckling under 1800-talet.

Betraktar man en öländsk bykarta, finner man, hur en medelstor gårds jordområde i allmänhet är fördeladt på 3—5 lotter, utom själfva tomtplatsen, där hus och ladugård äro uppförda. Ju större byn är, desto mer äro dessa lotter skilda åt, desto oformligare äro de, desto besvärligare och mer tidsödande att sköta. Går man ut på ägorna, ser man ofta dessa af stengärdesgårdarna omgifna lotter sträcka ut sig som smala rektanglar af en oerhörd längd, men blott något tiotal plogfåror breda. En massa vägar, som leda till dessa splittrade åkermarker och äro nödvändiga för deras skötande, inkräkta starkt på den kultiverade jordarealen. Ofta nog ligga i större byar ägorna en halftimmes väg från boningshuset, och har man väl kommit fram, dröjer det ännu en god stund innan man hunnit andra änden af lotten. Synnerligen typiskt för Ölands båda kustbälten är, att ägorna i bredare eller smalare lotter sträcka sig från landborgarna ända ned till stranden, en sträcka som ofta uppgår till 3 km. För att välja ett enskildt fall, finnes sålunda i en af mellersta Ölands socknar ett litet hemman på 30 tids vidd, hvilket (det har dock jorden i ett stycke) sträcker sig från västra landborgsbranten i en $\frac{1}{3}$ mil lång kil ned till Kalmarsund, tills den slutligen med blott några meters bredd når stranden. Äfven om ägolotternas form på många håll är mer förnuftig, är dock det skildrade förhållandet för öfrigt regel. Endast några mycket få byar samt de föga talrika ensamliggande gårdarna ha sina ägor i ett stycke. Hvilken tidsförlust och svårighet att bruka jorden rationellt, som dessa splittrade jordlotter och otympliga ägofigurer medföra, kan icke uppskattas i pengar. De ha varit en hämsko på hela Ölands kulturella utveckling, och så länge de existera, äro de ett hinder för allt intensivt jordbruk. Frågar man ägaren: »Finns det då ingen bot för detta?» skakar han blott resigneradt på hufvudet

Tab. 7. Äktenskapsfrekvensen.

Socknar och härad.	Giftermål, årl. på 1,000 inb.		Giftn. kvinn., 15/45 år, på 1,000 inb. ¹⁾	Socknar och härad.	Giftermål, årl. på 1,000 inb.		Giftn. kvinn., 15/45 år, på 1,000 inb. ¹⁾
	1881/90.	1891/00.			1881/90.	1891/00.	
Böda	5.6	3.9	72	Glömminge	4.3	2.1	73
Högby	5.7	4.6	82	Algutsrum	5.1	3.5	79
Källa	4.7	6.1	89	Torslunda	4.6	6.2	76
Persnäs	7.2	5.0	96	Resmo	4.0	4.5	55
Föra	5.5	5.1	96	Mörbylånga	4.9	4.3	68
Åkerbo härad	5.8	4.8	86	Vickleby	4.4	4.7	91
Löt	5.7	5.6	85	Algutsrums härad	4.6	4.4	75
Egby	4.9	6.8	86	Kaarlösa	4.8	5.9	86
Gärdslösa	3.9	3.7	69	Södra Möckleby	5.9	4.0	89
Bredsätra	4.9	4.8	72	Smedby	4.5	5.5	64
Långlöt	3.8	5.2	68	Ventlinge	3.8	3.5	56
Ransten	4.8	4.1	66	Ås	4.5	3.7	79
Runstens härad	4.6	4.6	73	Gräsgård	5.0	4.2	71
Alböke	5.1	6.1	91	Segestad	6.9	5.0	70
Köping	4.8	4.3	73	Gräsgårds härad	5.1	4.5	78
Replinge	5.4	4.2	76	Borgholms stad	6.3	5.1	77
Högsrum	4.5	4.1	70	Öland	5.2	4.6	78
Slättbo härad	4.9	4.6	76	Till jämförelse:			
Norra Möckleby	5.4	3.8	76	Kalmar län	5.4	5.2	83
Sandby	5.3	6.0	79	Hela riket	6.3	5.9	88
Gårdby	6.3	5.3	88	Västeuropa	7.5	7.6	113
Halterstad	6.0	5.4	79				
Stenaså	7.1	4.3	73				
Möckleby härad	6.0	4.8	78				

och kanske invänder: »En gång torde det gått att samla egorna; nu går det ej, ty nu blefve det för kostsamt.»

Bakom detta svar skymtar en skifteshistoria, som varit af den mest ingripande betydelse i Ölands ekonomiska lif och därför här i någon utsträckning måste beröras. Att de speciellt öländska jordförhållandena gäfvö detta skifte — enskiftet — en för Sverige enastående karaktär, minskar ej det intresse som är fästadt vid det samma.

Jordbrukets utveckling på ön hindrades ända fram till början af 1800-talet af den ställning Öland hade som en kronan och regenten tillhörig jaktpark. Till ett hemman hörde blott inägor; all utmark var en väldig kronoallmanning, som sträckte sig öfver hela ön och omfattade skog, betesmark och alvar. I denna jaktpark funnos hjortar och vildsvin, som efter behag huserade äfven på böndernas tegar, enär djuren voro fridlysta samt höga böter och straff voro

¹⁾ På 1,000 inb. af hela folkmängden år 1900.

stipulerade för dem som vågade skjuta djuren. Bonden fick se på, huru de trampade ned eller bökade upp hans åkrar och förstörde skörden, utan möjlighet att skydda sin egendom. Vildsvinen, som på Fredrik I:s föranstaltande infördes till ön 1723, blefvo visserligen genom riksdagsbeslut vid århundradets midt dödsdömda, men de huserade ännu i slutet af 1700-talet i norra Ölands skogstrakter, till stor olägenhet för invånarna. Skogarna voro kronans, och bondens hemman var som sådant skoglöst, men han hade rätt att af skogsbetjäningen, som hade vården om skogarna, erhålla utsyning af timmer och ved för sitt behof. Då emellertid formaliteterna voro vidlyftiga och tidsödande samt äfven medförde kostnad, fann man snart på sättet att stjäla sitt nödvändiga förråd ur skogen och underkastade sig plikten härför. Dessa stölder försiggingo desto lättare, som skogarna voro svåra att öfvervaka, särskildt därför att en massa löst folk satt sig ned på allmänningarna. Största skälet till omfattningen af den olofliga afverkningen synes dock ha varit, att skogvaktarne voro så dåligt aflönade, att de voro för sitt uppehälle hänvisade till böndernas välvilja och därför ej angäfvos dem för stöld. Skogvaktaren utsynade också nästan själfrådigt skogen samt gaf åt dem han var bevågen så mycket dessa åstundade. Men härtill kom, att om också en angivelse för oloflig åverkan skedde, voro böterna för afverkningen så ringa, att de utgjorde en bråkdel af värdet af den skog som nedhuggits. Om någon ersättning för det stulna blef aldrig tal. »Att stjäla ved blef alltid lönande, aldrig vådeligt. Hundratals personer blefvo väl härför vid tingen årligen pliktfällda. Men det ansågs aldrig som något straff, utan en god handel. Hvar och en kunde då för godt köp erhålla sitt vedbehof, och följaktligen hushållades icke heller därmed. Detta förhållande torde synas otroligt, men det instämmer ändå med den strängaste sanning.»¹

Den skogsförödelse, som måste blifva följen häraf, började snart visa sig, desto mer som mycken skog åtgick till salpetersjuderier och kalkbränning, som då idkades särskildt på norra Öland. Redan vid 1600-talets slut höjdes enstaka rop, att skogsbrist började yppa sig i trakter där förut någon skog funnits, såsom på östra sidan af Öland; och vid 1700-talets midt hade redan den präktiga löfskog, som ett 50-tal år förut bredde sig mellan landborgen och Kalmar-sund, från Kastlösa i söder till Borgholm i norr, en sträcka på 6 mil, ansenligt decimerats och i söder helt och hållet nedhuggits. Skogarna på midtlandet hade också mycket svårt härjats. Någon återplantering eller vård af den växande skogen, som led af blåst och kreatursbete, skedde gifvetvis aldrig. 1793 och 1805 års skogsord-

¹ Utmarkskommitterades förslag till skogsordning för Öland af den 16 dec. 1814. (Riksarkivet.)

Tab. 8. *Folkmängdens fördelning efter civilstånd och ålder, år 1900.*

Socknar och häradar.	Hela folk-mängden.	D ä r a f v o r o					Af 1,000 inb. tillhörde Aldern		
		Barn, 0-15 år.	Ogifta män.	Ogifta kvinnor.	Gifta män o. kvinnor.	Änkl. o. änkor.	0/15 år.	15/50 år.	50/∞ år.
Böda	1,709	505	214	231	625	184	295	411	294
Högby	2,284	758	247	268	829	182	332	390	278
Källa	902	289	119	113	324	57	320	435	245
Persnäs	1,849	689	193	169	697	101	373	416	211
Föra	1,078	339	120	135	420	64	314	450	236
Åkerbo härad	7,822	2,580	893	916	2,895	538	330	414	256
Löt	814	269	75	111	299	60	330	424	246
Egby	290	75	36	38	114	27	259	424	317
Gårdslösa	1,273	377	145	159	478	114	296	390	314
Bredsätra	710	211	80	88	263	68	297	406	297
Långlöt	499	120	60	80	190	49	240	421	339
Ransten	1,006	274	130	120	391	91	272	411	317
Ranstens härad	4,592	1,326	526	596	1,735	409	289	408	303
Alböke	660	190	66	87	258	59	288	407	305
Köping	1,265	359	145	191	456	114	284	415	301
Repplinge	917	250	115	121	311	80	316	394	290
Högarum	806	260	95	110	267	74	322	411	267
Slättbo härad	3,648	1,099	421	509	1,292	327	301	407	292
Norra Möckleby	883	303	85	96	308	91	343	361	296
Sandby	504	139	65	58	195	47	276	417	307
Gårdby	376	98	29	43	169	37	261	362	377
Hulterstad	898	322	72	108	320	76	358	378	264
Stenåsa	657	188	72	92	248	57	286	428	286
Möckleby härad	3,318	1,050	323	397	1,240	308	317	387	296
Glömminge	901	251	87	127	345	91	278	380	342
Algutsrum	889	259	106	107	336	81	291	398	311
Torslunda	1,333	387	134	182	488	142	291	386	323
Resmo	488	133	74	77	166	38	272	439	289
Mörbylånga	820	222	131	130	255	82	271	455	274
Vickleby	639	197	74	81	218	69	308	426	266
Algutsrums härad	5,070	1,449	606	704	1,808	503	286	408	303
Kastlösa	961	322	92	134	331	82	335	410	255
Södra Möckleby	1,485	604	173	145	478	85	407	404	189
Smedby	451	130	73	60	149	39	288	432	280
Ventlinge	520	142	76	88	178	36	273	440	287
Ås	519	174	55	80	172	36	335	412	253
Gräsgård	681	201	96	98	232	54	295	432	273
Segestad	415	108	49	66	155	37	260	448	292
Gräsgårds härad	5,032	1,681	614	671	1,695	371	334	420	246
Borgholms stad	926	231	108	215	267	105	250	450	300
Öland	30,408	9,416	3,491	4,008	10,982	2,561	310	410	280
Till jämförelse:									
Kalmar län	319	441	240
Hela riket	324	471	205
Västeuropa	331	501	168

ningar gjorde ingen förändring i skogsförödelser; tvärtom intygas 1814, att densamma de senast förflutna tjugu åren varit i ett progressivt tilltagande.

För jordbrukets utveckling måste det gifvetvis vara synnerligt fördärfligt, att hemmanen voro beröfvade utmark af ofta odlingsbar beskaffenhet. Att bönderna kunde disponera den för bete var dock en fördel. Den alltjämt ökade befolkningen ledde emellertid till en klyfning af hemmanen, som gjorde sig kännbar i försämrad ekonomisk ställning. Från statssynpunkt var förödandet af Ölands skogsmarker och det laglösa tillstånd, som rådde vid skogens skötsel, ingalunda tillfredsställande och föranledde till slut ett ingripande från landshöfdingeämbetets sida. Innan utmarkerna kommo de enskilda ägarne tillgodo, kunde emellertid ingen blomstring i öns ekonomi inträda, och detta insågo äntligen vederbörande.

Det intresse, som vid öfvergången till förra århundradet härskade för jordbrukets upphjälpande och som bland annat tog sig uttryck i enskifteslagarnas tillkomst, bar frukt äfven på Öland. Genom bref år 1812 och instruktion följande år blef en kommitté tillsatt med uppgift att på hemmanen å Öland uppdelade därvarande kronoallmänning. Följande år, 1814, utsträcktes 1812 års förordning om enskiftet i Malmöhus och Skaraborgs län att gälla äfven Öland. Bestyret med enskiftet lades i handen på den förutnämnde utmarkskommitténs ordförande, A. Adlersparre, och under hans energiska ledning drefs fördelningen af utmarkerna och skiftesverket med en intensitet, som lämnade föga öfrigt att önska. Då utmarkskommittén 1819 entledigades, var redan $\frac{1}{3}$ af ön enskiftad,¹ och ett tiotal år senare var enskiftet slutfördt för större delen af ön. Kronoallmänningen skiftades sålunda mellan byalagen, hvarefter vid enskiftet utmarkerna delades mellan hemmanen, som fingo skatta för hvar sin del. Endast vissa skogsmarker undantogos, hvilka kronan förbehöll sig för egen del.

Det var ett synnerligen betydelsefullt arbete, som föranledde en hastig uppblomstring under de närmaste decennierna. De onda verkningarna visade sig först längre fram, men då med en sådan styrka, att man är berättigad till omdömet, att detta enskifte är det svåraste hindret för ett framtida sundt och ekonomiskt jordbruk på ön.

De väsentligaste orsakerna till det stora verkets förfuskande voro af skilda slag. Man hade ännu ej samlat tillräcklig erfarenhet om, hur ett enskifte med förstånd skulle utföras. Arbetet synes ock ha drifvits med nästan stor fart. Allra olyckligast torde dock den omständigheten ha inverkat, att landtmätarna, som i enlighet

¹ Kommitténs slutberättelse af den 23 juli 1819.

Tab. 9. Antalet hemman och hemmansdelar med nedanstående mantal.¹⁾

Härader.	1 mtl och där- öfver.	$\frac{3}{4}$ -1.	$\frac{1}{2}$ - — $\frac{3}{4}$.	$\frac{3}{8}$ - — $\frac{1}{2}$.	$\frac{1}{4}$ - — $\frac{3}{8}$.	$\frac{1}{8}$ - — $\frac{1}{4}$.	$\frac{1}{16}$ - — $\frac{1}{8}$.	$\frac{1}{64}$ - — $\frac{1}{16}$.	$\frac{1}{256}$ - — $\frac{1}{64}$.	Under $\frac{1}{256}$.	Summa.
<i>Åkerbo.</i>											
1750	68	99	85	2	51	—	—	—	—	—	300
1810	5	1	18	30	248	261	19	—	—	—	577
1840	6	2	7	25	225	322	61	71	—	—	719
1865	4	1	10	24	188	327	118	86	2	—	755
1900	4	1	18	22	159	310	186	260	87	8	1,050
<i>Runsten.</i>											
1750	66	65	142	4	17	5	—	—	—	—	299
1810	12	2	25	41	351	178	6	1	—	—	616
1840	9	2	23	82	848	222	24	19	21	—	700
1865	9	7	35	43	822	184	24	17	21	—	662
1900	11	8	50	46	298	160	83	80	32	1	664
<i>Slättbo.</i>											
1750	85	26	69	13	50	5	—	—	—	—	198
1810	12	4	16	28	145	186	8	—	—	—	394
1840	18	8	19	26	137	193	26	32	—	—	449
1865	18	5	22	27	141	160	31	36	2	—	437
1900	13	8	22	39	128	144	30	32	11	—	422
<i>Möckleby.</i>											
1750	71	43	52	5	16	1	—	—	—	—	188
1810	3	3	25	32	218	105	—	—	—	—	386
1840	3	1	14	33	232	116	9	—	—	—	408
1865	3	1	17	87	214	131	13	1	—	—	417
1900	4	10	23	65	150	108	69	43	9	1	482
<i>Algutsrum.</i>											
1750	78	45	65	3	50	6	—	—	—	—	242
1810	5	6	31	29	294	130	6	—	—	—	501
1840	5	6	35	25	294	168	8	—	—	—	541
1865	6	7	45	39	253	149	16	3	1	—	519
1900	7	8	56	39	219	175	77	63	9	1	654
<i>Grängård.</i>											
1750	92	43	71	2	8	9	—	—	—	—	225
1810	8	4	58	57	187	115	2	—	—	—	431
1840	15	5	62	62	181	103	6	—	—	—	434
1865	17	7	64	69	166	75	9	1	—	—	408
1900	18	8	69	67	136	67	11	14	1	—	391
<i>Hela Öland.</i>											
1750	400	321	484	29	192	26	—	—	—	—	1,452
1810	45	20	168	212	1,443	975	41	1	—	—	2,905
1840	51	19	160	203	1,417	1,124	134	122	21	—	3,251
1865	52	28	193	239	1,284	1,026	206	144	26	—	3,198
1900	57	33	233	278	1,090	964	406	442	149	11	3,063

¹⁾ Siffrorna för år 1750 angifva antalet af *oklufna hemman*, enligt jordeboken för detta år. Siffrorna för åren 1810, 1840, 1865 och 1900 angifva antalet af *hemmansdelar*, enligt mantals- och taxeringslängderna för dessa år. Dessa senare siffror angifva alltså *hemmansklyfningens utveckling* vid enhvar af de fyra tidpunkterna, med reservation för de brister hvilka finnas i nyssnämnda längder. Ifrågavarande siffror öfver hemmansdelarnas antal kunna afvika från antalet af *brukningsdelar* dels på grund af sådana fall, då delar af olika hemman (hemmansnummer) brukas tillsammans i ett

med instruktionen från utmarkskommitterade förrättade skiftena, ej hade tillräcklig maktställning vis å vis jordägarne. Öfverallt upprepades förhållandet, att dessa vägrade att låta sammanslå sina lotter till några enheter och att utflytta från sina gårdar. Allmogen var i början, om ock med några undantag, emot skiftet; det intygas, »att hos bönderna i allmänhet men i synnerhet i södra motet den önskan synes vara rådande att blifva bibehållne vid förfädrens brukningsätt.»²⁾

Det har förut framhållits, hur den öländska jorden är af mycket växlande värde. Under en tid, då man i långt mindre grad än nu förstod att upparbeta en dålig eller medelmåttig jord till en god, var det gifvet, att alla hemmansägare, så vidt möjligt var, sökte få en bit af svartmylla, den fruktbara lera eller annan bättre jord, som för dem representerade den enda af verkligt värde. Ofta nog var det den högre, i närheten af landborgen belägna jorden som var den bästa, då man ej ännu hade begrepp om effektiv utdikning. Alla ville nå ned till sjöstranden, för fiskets, tångens och betets skull. Då dessutom jord af olika kvalitet synnerligt ofta inom så väl östra som västra kustbältet ligger i strängar parallellt med kusten, låg det säkerligen nära till hands att låta lotterna sträcka sig ända från landborgen öfver alla de olikvärdiga markerna ned till stranden och därmed nå en enkel rättvisa. På grund af det sedvanliga tredings- eller treskiftesbruket yrkade man från vissa håll bland allmogen, att åkerjorden skulle delas i tre skiften, så att ett kunde begagnas till höstsäd, ett annat till vårsäd och det tredje skiftet användas som trädesjord. Man genomdref också, som ofvan nämndt, dessa önskingar i praktiken. Endast ett eller annat byalag fick sina ägor samlade i ett. För de öfriga blef den väsentliga förändringen, att de storskiftade små tegarna hopslogos till något större och att hemmanen af utmarken erhöilo sina bestämde lotter. Men byarna lågo där de lågo och ligga där än i dag. Man fick 3, 4, ja ända upp till 6—7 lotter i stället för de många man förut hade ägt, men ofta lågo de nu på ännu längre afstånd från gården än förut, då hemmanets areal hade vidgats.

Då 1827 års stadga införde laga skiftena, hade de allra flesta af Ölands byar undergått enskiftet. En del byar skiftades dock

bruk, dels på grund af sådana fall, då flera brukare sitta på ett af samma ägare innehafdt hemman eller hemmansdel. Fall af den förra beskaffenheten föranleda, att brukningsdelarnas antal blir mindre än hemmansdelarnas; fall af den senare beskaffenheten föranleda att hemmansdelarnas antal blir mindre än brukningsdelarnas.

²⁾ Utmarkskommitténs skrifvelse till K. Maj:t ^{14/10} 1815. (Landtmäterikommisioner 1748—1839 R. A.) Dock synes enskiftet i sin fortgång ha blifvit mer populärt. V. landshöfdingen öfver Öland nämner i sin femårsberättelse 1822: »En stor del af landet är redan enskiftadt och är hägen därför så allmän, att de här placerade landtmätare icke medhinner att nog skyndsamt verkställa hvad i detta afseende ästundas.» Han tillägger att enskiftestvisterna också voro talrika.

Tab. 10. Hemman och hemmansdelar i vissa socknar, år 1900.

Socken.	1 mantal o. där- öfver.	$\frac{3}{4}$ -1.	$\frac{1}{2}$ - — $\frac{3}{4}$.	$\frac{3}{8}$ - — $\frac{1}{2}$.	$\frac{1}{4}$ - — $\frac{3}{8}$.	$\frac{1}{3}$ - — $\frac{1}{4}$.	$\frac{1}{10}$ - — $\frac{1}{8}$.	$\frac{1}{60}$ - — $\frac{1}{10}$.	$\frac{1}{100}$ - — $\frac{1}{60}$.	Mindre än $\frac{1}{100}$.	Summa.
Böda	1	—	6	3	38	70	51	57	18	1	245
Högby	2	—	—	4	11	190	76	141	56	7	387
Torslunda . .	3	1	15	9	37	62	32	24	6	—	189
Högsrum . . .	4	1	1	8	14	26	3	3	—	—	60
Kastlösa . . .	3	3	85	16	28	—	2	1	—	—	88
Ås	7	4	3	8	2	7	—	—	—	—	31
Segerstad . . .	1	—	4	8	25	—	5	4	—	—	47
Hela Öland . .	57	83	233	278	1,090	964	406	442	149	11	3,663

under de följande årtiondena, men äfven där skedde fördelningen på samma sätt som under enskiftesverkets tid. Vid de hemmansklyfningar, som försiggingo under 1800-talet, var det stående regel, att alla ägotterna, som tillhörde ett hemman, uppdelades, hvarigenom jorden splittrades i ännu mindre och ännu mera svårskötta delar, till på köpet som ägorna skiftades på *längden*, så att de antogo form af långa, smala remsor. Äfven befordrades söndersplittringen af, att oskiftade områden tillhörande ett byalag, som undantagits vid de stora skiftena, uppdelades på de respektive hemmansägarne. Dessa splittringstendenser ha under senare tid motarbetats af de sundare principer, som börjat göra sig gällande vid skiften, hemmansklyfningar och afsöndringar. Den sammanslagning, som skett af hemmansdelar under emigrationsperioden från 1870-talet, har gjort det möjligt att erhålla mer ekonomiska och lämpliga ägofigurer, liksom också klyfningar och afsöndringar ofta resulterat i utflyttning och skapandet af enhetliga ägor.

För utflyttningarna har dock den alltjämt ökade skogsbristen, med åtföljande fördyrande af virke, varit ett stort hinder. De rigorösa bestämmelserna, att fastställda enskiften och laga skiften ej rubbas utan att *alla* delägarna äro ense därom, är ock en hufvudgrund till, att de öländska byarna allt fortfarande ligga med splittrade jordlotter och hopgyttrade gårdar.

Med alla sina brister utgör dock enskiftet, men i synnerhet utmarkernas delning, en verklig epok i Ölands ekonomiska historia. En oerhörd areal af utmark, af delvis utmärkt beskaffenhet, ökade hemmans storlek. Vidsträckta nyodlingar ökade utkomstmöjligheterna, folkmängden sköt i växten, och ett starkt uppsving i näringslivet inträdde. I norra motet, där dessa uppdelade utmarker voro af bättre beskaffenhet än i södra, hvarest de till väsentlig del bestodo af alvar, vanns åt den privata äganderätten ej mindre än 50,000 tld i rundt tal. Särskildt betydelsefullt blef kommitténs åtgörande för uppodling

och utdikning af ett flertal af norra Ölands mossar. Dessa undantogs först för kronans räkning, men upplätos sedan åt enskilda mot skattläggning. Härigenom börjades ett utdikningsföretag, som förvandlade omkring 7,000 tld vattensjuka mossar och sidländ mark till odlingsbart område. Landshöfdingeberättelserna under 1820- och 1830-talen vittna om den allmänt stigande välmågan. Potatisodlingen, som vid denna tid starkt ökades, framhålles också som skäl för befolkningens hastiga tillväxt, då den underlättade äktenskaps ingående. Medan Ölands åkerareal år 1805 uppges till 11,800 har, anslås den trettiofem år senare till nästan jämnt dubbla; folkmängden, som 1810 var 23,116, hade år 1830 stigit till 28,549 och således ökats med öfver 20 %; produktionen hade på samma tid stigit kanske med 40 å 50 %.¹

Såväl genom hemmansklyfningar som genom jordafsöndringar, hvilka senare särskildt efter lagaskiftesstadgan af 1827 ägde rum i stort antal, befrämjades odlingen och folkökningen.

I denna öns allmänna uppblomstring, som i stort sedt kunde sägas räcka ända till 1860, finnas dock några skuggsidor, som allt som åren gingo framträdde allt skarpare. Hemmansklyfningarna hade i vissa fall gått för långt; de restriktioner, som lagen satt för att förhindra allt för små hemmansdelars uppkomst, hade visat sig overksammas. År 1842 funnos sålunda, enligt hvad öns dåvarande riksdagsman upplyste, på Öland nära femhundra hemmansdelar, hvilkas ränta understeg tvåhundra femtio riksdaler banko hvardera, och icke $\frac{1}{10}$ af åboarna på dem voro besutna bönder.² Ännu så länge hade denna hemmansklyfning dock ej blifvit någon verkligt allvarsam fara, såsom också framhålles i ungefär samtidiga uttalanden.

Af vida skadligare art voro den massa afsöndringar, som skett på vissa af kronan en gång ägda skogsmarker. Som förut nämndes, undantogs vid delningen af utmarkerna en del skog för kronans behof. Det var, utom den ännu befintliga Böda kronopark, några mindre skogar på mellersta delen, nämligen Köpings tall, Ramsättra, Sörby och Lindby tallar (i Köpings och Gärdslösa socknar), Ralla tall (i Högsrums socken) och strandskogen (i Glömminge och Algutsrums socknar), i allt en areal af något öfver 2,000 tld. Deras läge skulle ha gjort dem under tillbörlig vård till behöfliga och goda furnisörer af öns ved- och timmerbehof, men — troligtvis med den erfarenhet för ögonen, som vunnits af kronans föregående skötsel af de öländska skogarna — beslöt riksdagen 1821 att afhända dessa smärre skogar till enskilda. Verkställigheten af detta beslut skedde

¹ Prosten Uddenbergs reservation till K. bifhdes i Kalmar län utlåtande af 22 aug. 1836 om hemmansklyfning och jordafsöndring (R. A.) samt K. bifhdes ber. 1837—41.

² Riksdagsman P. Janssons yttrande till protokollet vid det sammanträde, som under landshöfdingens ordförandeskap hölls den 14 febr. 1842 i Kalmar af kommitterade, som hade att afgå af K. Maj:t infor dradt yttrande öfver villkoren för jordafsöndring och hemmansklyfning inom länet. (R. A.)

på så sätt, att den flerstädes vackra skogen för lågt pris såldes bort till köpare, som knappast hade fått fastebrefvet på sina lotter — omkring 50 tld och däröfver — förr än de sålde skogen. Ett fullkomligt afverkningsraseri begynte, och inom några år låg en stor del af området kalhugget. Samtidigt hade af de första köparne till medellösa personer från fasta landet och från ön försålt smärre lotter på 4 tld och däröfver för ringa pris af den mark, som nu, då skogen var nedhuggen, hade så godt som intet värde, då den bestod af mager sand och mo. De årliga utskylderna, som skulle utgå för skogslotterna, kunde ej betalas; och slutresultatet blef, att på den forna skogsmarken små kolonier växt upp af till största delen utfattiga personer, som föllo fattigvården inom de respektive socknarna till last. I stället för en väl vårdad skog hade man fått fattigbjön.

Sådant skildrades förhållandet redan 1840¹, och de följande årtiondena förändrades ej den ekonomiska ställningen. De fattiges rikedom, barnen, fyllde stugorna. Det blef ett öfverflöd på armar, som ej kunde få tjänst hos bönderna. Inkomsten från det magra, illa skötta jordbruket hjälpte man upp med fiske; en stor del slog sig på sjömanslifvet, andra företogo sin regelbundna resa till fastlandets städer för att söka arbete på sommaren och vände åter på vintern samt lågo då i ide, men barnen trängdes allt fortfarande i stugorna. Strandskogen och Rälla tall blefvo en enda stor fattigbarack, och när emigrationen på allvar börjar, höra dessa områden till dem som först träffades af densamma och snabbast affolkades.

Medan på detta sätt de nämnda gamla skogarna till större delen härjades och blefvo hemvist för »inhyses», som nätt och jämt eller icke alls kunde skaffa sig uppehälle, fortsattes sköflingen äfven på de utmarker, hvilka vid delningen hade tillfallit hemmanen. Sedan man afverkat skogen, kändes skatten man skulle erlägga för utmarken för tung, och man lyckades på 1840-talet utverka att all utmark, som kunde användas endast till bete, blef fri från skatt.

Ett liknande förödelsens öde var nära att öfvergå äfven Böda kronoskog. Skoglösa hemman i norra Ölands socknar, till och med Bredsåtra och Köping i söder, ägde där att erhålla vedbrand och byggnadstimmer till ett pris, som blott svarade till $\frac{1}{4}$ af verkliga värdet. Parken, en skogsareal på omkring 10,000 tld, spelade således en oerhördt viktig roll för norra Ölands ekonomi. Men i en nästan imponerande skala fortsattes här de stölder, som härjade öns skogar i allmänhet före utmarksfördelningen. Ölänningen hade i arf fått föreställningen att kronans skogar voro till för att bestjälas. De oloffliga afverkningarna stego ända till hälften af skogens beräknade afkastning. Vintern 1840—41 nedhöggos och bortfördes sålunda af allmogen 89,000

¹ P. Janssons ofvannämnda yttrande. K. Bshdes i Kalmar län femårsberättelse för åren 1837—41. T. Engström, Öland, s. 62.

Tab. 11. Utdebitering pr fyrk samt relativa antalet fattighjon år 1905.¹

Kommuner.	Utdebitering. Öre.	Fattighjon, %	Kommuner.	Utdebitering. Öre.	Fattighjon, %
Böda	105	4.9	Gårdby	34	4.8
Högby	144	3.5	Hulterstad	68	8.4
Källa	149	5.9	Stenåsa	53	4.8
Persnäs	148	3.3			
Föra	98	3.3			
			Glömminge	51	3.3
Löt	106	3.9	Algutsrum	49	6.4
Egby	109	7.7	Torslunda	60	6.5
Gärdslösa	90	2.1	Resmo	48	2.1
Bredsåtra	96	6.1	Mörbylånga	69	5.6
Långlöt	70	5.6	Vickleby	57	3.7
Runsten	25	3.3			
			Kastlösa	67	6.5
Alböke	93	4.5	Södra Möckleby	62	5.0
Köping	72	4.4	Smedby	49	3.6
Repplinge	93	5.2	Ventlinge	81	4.0
Högsram	113	3.9	Ås	65	6.3
			Gräsgård	33	2.3
Norra Möckleby	38	3.1	Segerstad	40	2.2
Sandby	43	3.6			

kub.-fot(!), och 1,216 gånger(!) blefvo öläningar under de fem åren 1837—41 tilltalade för oloflig skogsåverkan. Då skogen därjämte vansköttes, hotades den med total förstöring. Först från midten af 1800-talet inträdde härutinnan en förändring; sedan dess har pågått ett intensivt arbete med att utdika parker, binda dynerna och plantera skog.

En för bonden ogynnsam ekonomisk ställning som följd af dessa skogshärjningar förmärktes ej, så länge han kunde öka hemmanets afkastning genom årliga nyodlingar. Det är gifvet, att den stora ökning af åkerarealen, som ofvan påpekats, skulle medföra en betydligt stegrad produktion. Då, i ännu högre grad än nu, lefde Öland på sin sädesexport, som i slutet af 1850-talet anslås till minst 100,000, kanske 150,000 tunnor.² Man erhöi goda skördar, och spannmålsprisen stego under 1850-talet. Det ekonomiska tillståndet bland bönderna skildras såsom tillfredställande. Lyxen var i stigande, och man lade ned betydande belopp i uppförande af bättre bostadslägenheter etc. Folkmängden ökades allt fortfarande i rätt stark progression.

Men i viss mån börja redan i senare delen af 1850-talet visa sig tecken till att blomstringstiden närmade sig slutet. I nyodlingarna visade sig en afmattnig, då den lättast uppbrukade jorden redan var lagd under åker. Sädesproduktionen hade ökats på ladu-

¹ Utdebiteringen afser i mantal satt jord. Antalet fattighjon är beräknadt i % af hela folkmängden.

² K. bhdes femårsberättelse 1856—60.

gårdens bekostnad, gödningsämnen minskades i förhållande till arealen, och därpå följde sämre skördar.¹ Tredingsbruket (träda, höst-säd, vårsäd) var det allmänna, och jordens skötsel undergick ej väsentlig förbättring. Om öns jordbruk gällde fortfarande landshöfdingebetsutvallets uttalande från 1847: »Ingen del af länet är mera passande för eller i större behof af växelbruk än denna, med sin mot höttillgången oformligt stora åkervidd. Likväl finnes ordentligt cirkulationsbruk ej infördt på flere ställen än Ottenby och några få hemman tillhörande ståndspersoner. Största hindret för införande härpå anses ligga icke blott i detta skogfattiga lands svårigheter att frångå enskilda ägor, hvilka gemenligen ligga utan särskildt stängsel, gemensam för hela byalag, fastän de blifvit skiftade, utan ock i den annars fyndige öflänningens motvilja mot det nya — särdeles mot begagnandet af andra växter på sin åker än säd, af hvilken han, så vidt inkomsterna för häst- och boskapshandeln ej äro tillräckliga, skaffar sig de lifvets förnödenheter, som ej äro att tillgå på hemmanet — — —».

*

De tre första åren på 1860-talet voro goda skördeår med höga spannmålspris, men med 1864 inträda dåliga tider, som göra sig kännbara äfven på Öland och inleda en stagnationsperiod i folk-mängdstillväxten, hvilken varar tills med 1880-talet den hastiga affolkning inträder, som alltjämt fortfar. En stor penningknapphet rådde i riket med anledning af oroliga politiska förhållanden i utlandet. Till detta år hade hypoteksföreningarna bisprungit länets jordbrukare med amorteringslån, men därefter utsinar denna källa. Samtidigt frigafs räntan för korta penninglån utan inteckning, hvilket på en del jordbrukares ekonomiska ställning hade en menlig inverkan, då många mot inteckning i jordbruksfastigheter beviljade lån blefvo uppsagda för att med större räntevinst utlånas till handlande och industriidkare, och svårigheterna blefvo större för erhållande af nya inteckningslån mot låg ränta.² Priset på spannmålen nedgick 1864 till föga mer än $\frac{3}{4}$ af det normala under föregående år. Så kommo de svaga skördarna 1866 och 1867, den senare till på köpet inbärgad under ogynnsamma omständigheter. 1868 års missväxt, som drabbade stora delar af vårt land, var på Öland af synnerligt svårartad karaktär. Missväxten omfattade allt: säd, rotfrukter, hö och foderväxter. Af Ölands 33 socknar fingo 24 under vintern 1868—69 upptaga nödhjälpslån på öfver 73,000 rdr.

Det var i synnerhet den lösa arbetarebefolkningen, som råkade i trångmål. År 1865 hade Öland nått en folkmängd af nära 38,000 personer, och särskildt från 1840-talet synes den väsentliga ökningen

¹ K. befades femårsber. 1856—60.

² K. befades femårsber. 1861—65.

Tab. 12. *Utvandrare från Runstens härads socknar åren 1881/85 och 1903/07, efter yrke och familjeställning.*

Yrke m. m.	Löt.		Egby.		Gärds- lösa.		Bred- sättra.		Långlöt.		Runsten.	
	81/85.	03/07.	81/85.	03/07.	81/85.	03/07.	81/85.	03/07.	81/85.	03/07.	81/85.	03/07.
Hemmansägare	2	1	1	—	—	4	—	1	—	—	3	—
Hemmansägaresöner	1	6	3	3	—	22	3	20	2	5	9	7
Hemmansägaredöttrar	1	6	2	3	1	11	1	10	2	7	8	14
Yrkesidkare, män	2	3	1	2	9	6	1	—	8	1	4	3
Yrkesidkare, kvinnor	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	3
Arbetare m. fl. ¹⁾	4	7	8	6	32	23	12	5	6	9	23	27
Tjänstflickor m. fl. ²⁾	9	8	3	2	21	10	4	6	9	6	18	14
Hustrur och änkor	2	1	1	—	11	6	3	3	3	1	1	2
Gossar under femton år	2	—	—	—	11	4	6	1	1	1	—	6
Flickor under femton år	—	—	—	—	10	3	3	—	—	—	3	1
Öfriga	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Mankön	11	17	13	11	52	60	22	27	17	16	39	43
Kvinnkön	12	15	6	5	43	31	11	19	14	15	31	35
Tillsammans	23	32	19	16	95	91	33	46	31	31	70	78

För hela Runstens härad utgjorde alltså utvandringen:

Yrke m. m.	1881/85.	1903/07.	Yrke m. m.	1881/85.	1903/07.
Hemmansägare	6	6	Gossar under femton år	20	12
Hemmansägaresöner	18	63	Flickor under femton år	16	4
Hemmansägaredöttrar	15	51	Öfriga	—	2
Yrkesidkare, män	25	15	Mankön	154	174
Yrkesidkare, kvinnor	1	5	Kvinnkön	117	120
Arbetare ¹⁾	85	77	Tillsammans	271	294
Tjänstflickor ²⁾	64	46			
Hustrur och änkor	21	13			

ha fallit på den icke jordägande befolkningen. Förut har skildrats, hur ett jordbruksproletariat uppväxte i de skogsmarker på mellersta Öland, som kronan afhände sig. Vid skiftesförrättningarna undantogs för byarnas behof (till grustag och ändamål af skilda slag) allmänningar. Äfven en stor del af den utskiftade alvarsmarken blef aldrig inhägnad. Särskildt på förstnämnda allmänningar slog en alltmer växande arbetarebefolkning sig ner, hvilken gick bönderna tillhanda vid dagsverken och ibland sysslade med ett yrke. Många voro sjömän. Andra togo sina regelbundna färder till Stockholm eller Norrland och sökte där arbete samt återvände till vintern. »Backstusittarne hade sin stuga ofta med endast lertrampadt golf; en halmbädd utan lakan var ej sällan det väsentligaste möblemanget, och på långt håll kunde man känna hur fattigmansodören trängde ut ur stugudörren, då densamma något kort ögon-

¹⁾ Arbetare, drängar, vuxna söner till yrkesidkare och arbetare. — ²⁾ Tjänstflickor samt vuxna döttrar till arbetare och yrkesidkare.

blick ställdes öppen. Några höns och gäss hade de dock; det då mera gifvande fisket ökade också näringsmöjligheterna. Relativt goda arbetsförtjänster på 1850-talet hade möjligen bidragit till barnskarans ökande.

Alltnog, när nödåren kommo, sågo sig bönderna nödgade att minska sitt tjänstefolk, arbetslönerna föllo, och de flesta lefnadsförmödenheter stego i pris — spannmålen till nära dubbelt emot det vanliga.¹ Nödåret 1868—69 lefver ännu i lifligt minne hos många af de äldre. Tiggare ströko i massa omkring och begärde mat och arbete, men bönderna hade det själfva svårt, måste taga skuld och bida bättre tider. Med 1866 inleddes *den första stora emigrationsperioden* i vårt land,² så äfven på Öland. Af öläningarna, som växt upp vid sjön och i stora massor voro sjömän, hade många dessförinnan varit i Amerika på kortare visiter. Nu reser man för att söka sin bärgning därute. Men det sker i 9 fall af 10 medelbart, man tar hyra och seglar ut för att vid framkomsten afmönstra. Blott en och annan jordbrukare har jag träffat, som under denna tid uppgifvit sig hafva rest som emigrant.

Den ekonomiska ställningen i förra hälften af 1870-talet skildras dock af landshöfdingeberättelsen³ i rätt ljusa färger. Inom Ölands jordbruk, som dittills ej alls synes ha rönt någon inverkan af den utveckling som fastlandets undergått, börja några tecken visa sig till lif, äfven om i stort sedt jordbruket drifves på samma sätt som förut. Man börjar öppna ögonen för dikningens betydelse, på västkusten förekommer på enstaka ställen redan nu insåning, och säden rensas bättre än förut samt betalas därför högre. Det var spridda ansatser. Men man ser också att det lefves ur hand i mun. Inhämtade muntliga upplysningar om denna tid framhålla detsamma med skärpa. Det behöfde blott komma dåliga tider för att ställningens svaghet skulle blottas. Trots att prisen på spannmålen under 1870-talets senare del voro rätt goda, ökades ständigt bondens skulder. Äfven om egendomarnas värde steg genom de rätt beaktansvärda nyodlingar och afdikningar, som under detta decennium företogos i skilda delar af ön, växte skulderna mångenstädes ägarne öfver hufvudet och utsökningarna ökades betydligt.

Till denna försämrade ekonomiska ställning äro bönderna delvis själfva skulden. Man behöfver kanske ej lägga för stor vikt på de officiella berättelserna öfver allmogens stigande »lyx» och »vällefna». Men de gamles berättelser stämma öfverens med dem däri, att stora summor lades ned på improduktiva ändamål. Bostäderna —

¹ K. bhdes femårsber. 1866—70.

² Angående emigrationen i allmänhet hänvisas till G. Sundbärg, *Emigrationen* I—II (Föreningen Heimdal's skriftserie Svensk Politik).

³ K. bhdes femårsber. 1871—75.

i allmänhet allt för stort tilltagna utöfver det nödvändiga behovet — nybyggdes, vagnar och seldon anskaffades från fastlandet etc. Med kärf humor talade också en öländsk gästgifvare vid denna tid om »hypoteksvagnarna». Landthandeln, som började florera under 1870-talet, hade äfven sin lilla del i den ökade skuldsättningen. Undantagen, hvilka tyngde hårdt på de flesta gårdarna, särskildt i södra motet, voro en ekonomisk kräfta.

För den icke jordägande befolkningen skildras förhållandena något ljusare. Särskildt under 1870-talet rådde ett uppsving i sjöfarten, som gaf många öläningar bärning såväl i inrikes som utrikes fart. *Sjöfarten intog (jämte de regelbundna fastlandsresorna) ännu under detta decennium den ställning i Ölands ekonomiska lif som Amerika sedan eröfrade* — den gaf utsiktsmöjligheter och bröd åt de många, som landet ej kunde föda. Många foro världen rundt som sjömän, och en del förtjänade pengar, som användes vid hemkomsten till att skaffa eget jordbruk.

Ett synnerligen viktigt led i Ölands ekonomiska lif såväl under föregående årtionde som särskildt under 1870- och 1880-talen, och som ännu i våra dagar ej är utan sin betydelse, var den förut antydda regelbundna strömningen af arbetsfolk (äfven kvinnor) från alla delar af Öland till fastlandsstäderna, särskildt Stockholm, till järnvägsbyggen och kolonisationsarbeten i Norrland. Hvarje vår gick denna människoström från ön, hvarje höst vände den tillbaka. Hvarje vinter åt man upp i sysslolöshet hvad som förtjänats på sommaren. Regelbundet som ett urverk växlar arbetet borta med vinteridet hemma, ty där hemma finnes ej något arbete vintertiden — hvarken skogsarbete eller industri — endast slagtröskningen i ladorna, och man är för öfrigt van att anse vintern som fritid. Det var sålunda en betydande del af öns befolkning, som redan under denna tid hade sitt egentliga uppehälle utom Öland: de voro *periodiska utvandrare*. När de nedgående konjunkturerna började stänga arbetstillfällena på fastlandet och sjöfarten hunnit öfver sin blomstringstid på 1870-talet, då blir Amerika från och med 1880-talet, och i allt högre grad för hvarje år, målet för alla, som af nød, äfventyrlust eller andra orsaker ej kunna eller vilja stanna hemma. De periodiska utvandrarne, sjömännen och arbetsökandena på fastlandet, aftaga så småningom i antal, emigranternas skara växer: *emigrations- och affolkningsperioden har på allvar börjat*.

*

Den kom med 1880-talets jordbrukskris. Att Öland skulle träffas svårt af densamma var på förhand gifvet. Jordbruket var helt och hållet baserad på sädesodling. Lefvande djur voro så godt som de enda produkter ladugården lämnade. Ej ett mejeri fanns på ön före 1885. Skulderna på gårdarna voro redan stora, och nyodlingar

slukade pengar äfven i början på 1880-talet. Spannmålspriserna sjönko. År 1885 var Ölandsrågen nere i kr. 1.40 kub.-foten, eller jämt hälften mot 1881 års markegångspenning; 1887 stod den i 7 kronor tunnan. Det blef den förtviflade ekonomiska kampen för den öländska bonden. Här fanns ej, som så ofta på fastlandet, skogen som den nödställdes sista resurs; ingen möjlighet fanns att genom biförtjänster af nämnvärdt slag hjälpa upp ställningen. Endast på norra delen af ön spelade stenindustrien någon roll till upphjälpande af situationen. Hurudan ställningen var vid 1880-talets midt i norra motet framgår bland annat af K:s Bef.-hafvandes ingalunda svartmålande femårsberättelse 1881—85. »Befolkningens ekonomiska ställning var i början af perioden tillfredsställande,¹ men blef därefter allt mer och mer försämrad, i samma mån som saluprisen sjönko å de olika slag af spannmål, som äro denna orts hufvudsakliga afsättningsartiklar, hvilket prisfall slutligen gått ända därhän, att den erhållna betalningen efter afdrag för produktionskostnaden lämnat för säljaren ett ringa öfverskott, otillräckligt att utöfver hvad till skatter och lefnadskostnader erfordras, gälda ränta och kapitalafbetalning å de skulder, hvarmed de flesta jordbrukare äro belastade. De nya lån, som därför alljämt behöfvas, kunna numera sällan erhållas inom orten, utan måste sökas i bankinrättningarna mot hög ränta, hvilken, när likvid vid förfallotiden uteblifver, ytterligare höjes, så att, när dryg lagsökningskostnad jämväl tillkommer, mången gäldenär med små tillgångar bringas i svår förlägenhet. Skuldsättningssystemet, som redan nått en betänkelig utbredning, hotar att bli ännu mera allmänt och fördärfligt, om icke hemmansinnehafvarne genom goda skördar och höga spannmålspris komma i tillfälle att minska redan befintlig och undvika ny skuld. Då under allt detta dagsverksprisen föga nedgått, men kostnaderna för lifsuppehållet minskats, har den arbetande klassen icke lidit nöd.»

I södra motet var situationen ungefär densamma, äfven om bonden där hade starkare ekonomisk rygg. Redan nu kännes där bristen på arbetskrafter vid grödans inbärgning och jordbrukets skötsel i allmänhet, på grund af den lösa arbetarbefolkningens sommarresor till fastlandet. Allt värre och värre blir situationen, den ena hemmansägaren efter den andra lämnar sin gård på arrende, i hustruns vård eller borgenärers händer; arbetare med hustru och barn köpa biljetter för sina sista slantar eller få låna sig ut — den öländska emigrationen når sin största omfattning. Med tullskyddet 1888 följer högre spannmålspris och något bättre förhållande för jordbruket; under 1890-talet bättras den ekonomiska ställningen betydligt och kan nu anses som god. Men emigrationen fortfar oafbruten, visserligen något minskad i förhållande till den

¹ Såsom förut framhållits var detta icke till fullo förhållandet.

väldiga affolkningen i slutet på 1880-talet, men med en jämnhet och mäktighet, som tyder på andra djupt liggande orsaker än rent ekonomiska.

Den hastiga skiss, som ofvan gjorts af vissa sidor i Ölands ekonomiska utveckling under 1880-talet, skall i det följande fullständigas och bättre belysas vid skildringen af öns nuvarande näringslif. Det blir där tillfälle att särskildt ingå på utvecklingen under den egentliga emigrationsperioden, eller de senaste 30 åren, och påpeka en del detaljer, som i denna orienterande öfversikt måste förbigås.

Emigration och befolkningsrörelse.

Yttre konturer.

Förut har framhållits, hur Öland uppvisade en snabb folkmängdstillväxt till och med 1860-talets midt, så att folkmängden vid 1865 års slut uppgick till 37,681 personer (se Tabell 1). En *stagnationsperiod* inträdde därefter, delvis beroende på tillfälliga orsaker, såsom de svåra nödåren i 1860-talets senare del, men till väsentlig del beroende på andra af mera varaktig karaktär. Vid denna tid trädde sålunda ön något ur sin gamla isolering. I slutet af 60-talet revolterades trafiken öfver Kalmar sund i ett slag: de gamla färjebåtarna, som några år därförinnan mist sin privilegierade ställning att *ensamma* ombesörja trafiken med Kalmar, ersattes med ångbåtar. Det allmänna uppsvinget i fastlandets näringslif och de samtidigt pågående stora järnvägsbyggena, inom Kalmar län som i det öfriga Sverige, gäfvö rikliga arbetstillfällen, hvilka ledde ej blott till den förut nämnda periodiska tillströmningen af öläningar utan också till utflyttning. Men äfven emigrationen, den direkta utvandringen till främmande länder, växer i slutet af 70-talet, ehuru den allt fortfarande har mycket blygsamma dimensioner. I allt torde utvandringen från Öland för åren 1866—80 ej öfverstigit 1,000 personer.

År 1880 hade Öland endast några hundra invånare mer än 1865, eller 38,000 personer i rundt tal. Därefter har folkmängden regelbundet och med stark fart minskats. År 1885 är den nära 1,000 personer mindre, 1890, efter de svåra utvandringsåren 1887 och 1888, blott 33,800, tio år därefter 30,400 och hade ytterligare sjunkit till 28,650 vid 1907 års slut. Då var öns folkmängd densamma som i början på 1830-talet. På mindre än trettio år hade den minskats med en fjärdedel.

Denna minskning är ej enbart att skriva på emigrationens konto; äfven en stark utvandring till det öfriga Sverige under 1880- och

1890-talen har sin anpart uti densamma. Men emigrationen bär dock den allra väsentligaste skulden härför.

Enligt de officiella siffrorna ha 12,029 män och kvinnor emigrerat under tidsskedet 1881—1907, men denna siffra måste ökas med antalet af dem som på omvägar praktiserat sig till Amerika utan flyttningsbetyg. Ehuru detta senare är ett undantag, förekommer dock en hel del fall, då värnpliktig person via Köpenhamn, där han ej längre står under svensk lag, ger sig öfver till Amerika. Efter ungefärlig uppskattning finnas för närvarande på Öland 150 kyrkoskrifna personer, om hvilka man med säkerhet vet eller förmodar, att de befinna sig i Amerika sedan år tillbaka.

Såsom ytterligare framgår af Tabell 2 har emigrationen från ön, som nådde sina högsta siffror i slutet af 1880-talet, under de följande decennierna visat något lägre tal. Men i stället för att aftaga successivt, som man kunde förmoda skulle bli en följd af den decimerade folkmängden och de bättrade ekonomiska förhållandena på ön, visar tvärtom emigrationen under de sista sju åren en ökning jämförd med föregående tioårsperiod. Detta ogynnsamma förhållande träder ännu mer i ögonen, då samtidigt immigranternas antal visar en ock obetydlig minskning för 1900-talet, i årligt medeltal räknadt. Den årliga absoluta förlusten till Amerika och utlandet, som under tidsskedet 1881—90 utgjorde 426 personer och följande decennium var 277, har därigenom under detta århundrade stigit till öfver 300 personer. (Se Tabellerna 2 och 3.)

*Emigrationen är ohämmad; i förhållande till den minskade folkmängden väljer den mycket kraftigare än under 1890-talet. Visserligen torde den ringa utvandring, som ägt rum under 1908 från Öland, något mildra detta omdöme, men å andra sidan har man att under 1909 motse en högst liflig emigration. Här gå många och vänta på våren för att då sätta i verket de planer, som sällsynt tryckta tider i Amerika skjutit fram ett år.**

Numer sker denna emigration så godt som uteslutande till Amerika. Af de 132 personer, som under de tio senaste åren utvandrat från Norra Möckleby socken, har endast en haft annat mål för resan; af de 294, som åren 1901—1907 emigrerat från Runstens härad, blott två. Längre tillbaka i tiden utgjorde Amerika ej det enda målet för färden. Någon liten roll spelade då äfven Australien och England, men

* Tidningen Barometern för den 17 mars 1909 innehöll följande notis, som bekräftar det sagda: »Amerikafebern har åter börjat grassera på norra Öland. Från de två nordligaste socknarna anträdde förliden lördag ej mindre än 21 personer sin resa till Amerika. Denna utvandrareskar kommer under den närmaste tiden att efterföljas af andra.»

Det kan kanske förtjäna tilläggas, att denna skara unga män och kvinnor stod under ledning af ett par återvändande svensk-amerikaner. När färden gick fram efter de öländska landsvägarna ned till Färjestadens hamn, skedde den under »Hiawathas» toner, under skämt och glam. Den efterlängttade resan hade ju blifvit verklighet.

framför allt Danmark och i någon mån Tyskland, — dels på grund af det större antalet sjömän, som ingalunda alltid sökte sig till Amerika, dels emedan arbetare och tjänstflickor togo plats i de båda sistnämnda grannländerna. Så hade t. ex. 10 % af utvandrarne från Runstens härad under åren 1881—85 icke Amerika som mål. Af emigranter från Glömminge och Algutsrums socknar under 1870-talet sökte sig öfver fjärdedelen till europeiska länder och Australien. Under 1890-talet utgjorde dylika emigranter 2 %; de 98 procenten styrde kosan till Amerika.

Emigrationen har träffat öns olika delar tämligen jämnt. De skiljaktigheter, som äro anmärkningsvärda, skola framhållas sedan. Dock bör anmärkas, att östkusten under 1880-talet led mest af densamma, men att utvandringen numer är lifligast från norra Öland och därifrån är starkare än den någonsin varit.

Immigranternas antal har för tidsskedet 1881—1907 utgjort 2,886, eller icke $\frac{1}{4}$ af de utvandrades. Allt sedan 1890-talet har proportionen mellan återinvandrare och utvandrare varit någorlunda konstant, eller 1 : 3. Mot en öläanning som återkommer, stanna således två för alltid borta.

I förhållande till emigrationen har under det nämnda tidsskedet ölänningsens *öfverflyttning till fasta landet* varit mindre betydande, ehuru i och för sig ganska anmärkningsvärd, liksom också fastlandsbor i synnerhet på sista tiden i icke obetydligt antal flyttat in till ön. I detta folkutbyte drog emellertid Öland det kortaste strået under perioden 1881—1900, då fastlandet fick mottaga nära 3,800 personer flere än det aflämnade till ön (se Tabell 3).

Häri har ett märkligt omslag inträffat under 1900-talet, så att Öland har att anteckna en liten vinst på några och 30 personer af denna inrikes omflyttning. Denna ställer sig för de olika decennierna på följande sätt:

Åren 1881—1890	—	2,019
" 1891—1900	—	1,743
" 1901—1907	+	96

Det lifligaste folkbytet med fastlandet har, som på förhand kunde förmodas, västkusten visat. En massa skåningar finnas i de bördigaste socknarna i sydväst, småläningar och blekingar utgöra hufvudmassan af arbetarestammen vid Degerhamn; småläningar träffas som jordbrukare, drängar och arbetare litet hvarstans på ön. När öläningen flyttat till fastlandet, har han nästan undantagslöst sökt sig till städerna, ett karaktäristiskt förhållande, hvars orsaker senare skola beröras.

Den sammanlagda förlusten af folkbytet med det öfriga Sverige och med utlandet framgår af Tabell 4. Vi se af densamma, huru Öland allt ifrån 1840-talet har att uppvisa flera utflyttade än inflyt-

tade, och att utflyttningsöfverskottet växer med hvarje årtionde, tills det når sin kulmen med 1880-talet.

Till och med 1870-talet har utflyttningen till det öfriga Sverige den största andelen i denna förlust af öländsk arbetskraft, men därefter blir *emigrationen* den väsentliga faktorn härtill och är *numer den enda orsaken till Ölands affolkning*. Att denna folkminskning alltjämt fortgår oerhördt snabbt, trots att den inrikes omflyttningen ej längre är till öns nackdel, beror emellertid också på de föddas minskade antal, den ökade dödligheten och i följd däraf en *allt lägre naturlig folkökning*. Emigrationens medelbara verkningar framträda härutinnan på ett särskildt slående sätt. Medan under perioden 1881—90 de föddas antal öfversteg de dödas med 205 årligen och under det följande decenniet med 111, sjunker födelseöfverskottet under den sista perioden 1901—07 ned till 45 pr år — på en befolkning af 29,000 personer! Det relativa öfverskottstalet är nu blott 1·5 promille årligen, ett enastående lågt tal för en svensk provins. Födelse-, döds- och öfverskottstalen hafva utgjort i årliga medeltal på tusen innebyggare (jämför ock Tabell 5):

	Födelseetal.	Dödstal.	Öfverskottstal.
Åren 1881—1890	23·5	17·9	5·6
» 1891—1900	22·0	18·6	3·4
» 1901—1907	20·5	19·0	1·5

Födelseetalen äro mycket lägre, dödsfallsprocenten beaktansvärdt högre och nativitetsöfverskottet är numer blott $\frac{1}{7}$ af det normala i Sverige, *det lägsta öfverskottstal ett svenskt landskap uppvisar*. Runstens och Algutsrums härader visade den sistnämnda perioden fler dödsfall än födelser (Tab. 6). I sexton af Ölands kommuner öfvervågde dödsfallen under 1907.

Af hela Ölands födelseöfverskott de senaste sju åren faller öfver hälften på två socknar, Persnäs och Södra Möckleby, de enda på ön som ha någon betydligare industri att uppvisa, och där emigrationen ej haft samma våldsamma kraft inom industriarbetarnes led som bland de jordbruksidkande klasserna.

Det ringa antalet födelser är den naturliga följderna af det ringa antalet ingångna äktenskap, hvilket återigen har sin grund i att den yngre giftasvuxna befolkningen i så hög grad decimerats af emigrationen. Giftermålstalet sjunker äfven det och utgjorde 1891—1900 blott 4·64 pr år och tusen inv., mot 5·22 under föregående tioårsperiod. (Se Tabell 7.)

Den låga äktenskapsfrekvensen bland allmogen beror emellertid ej helt och hållet på emigrationens förminskande af den giftasvuxna befolkningen. Det bör i förbigående påpekas, att anmärkningsvärdt mycket förmöget ogift folk finnes i några af Ölands socknar. Det

saknas ej heller anledning att misstänka, att det ingifte, som existerar i en del socknar, haft sitt inflytande på den låga födelsesiffran.

Den stora affolkning ön undergått är desto kännbarare, som den träffat de arbetsdugligaste åldersklasserna. Barn, gubbar och gummor utgöra ett oproportionerligt stort antal, och endast $\frac{2}{3}$ af öns befolkning utgöras af män och kvinnor i åldern 15—50 år (Tabell 8). Ej underligt att bristen på arbetskrafter är stor!

Ölands samhällsklasser och näringslif.

Ölänningsens karaktär och lynne.

För den som tror djupt på naturens inverkan på människan, hennes lynne och andliga odling, skulle säkert den öländska befolkningen vara ett tacksamt studiefält. Det är som om det folk, som plöjer och odlar Ölands jord, fått en god portion af oroslust och rörlighet från hafvet rundt om och de ständigt blåsande vindarna. Öfverallt i Sverige skall man få leta för att finna lifligheten, det sorglöst glada humöret så sätta prägel på folklynnets som just här. Det är ölänningsens kanske mest sympatiska drag. Hans sinne för humor är uppodladt; han är snarfyndig, har ofta lätt att uttrycka sig, och hans humor är icke utan en viss udd.

Hans själfständighet har sin grund i månghundraårigt umgänge med likar — ingen har stått öfver honom, ty herremän och herrgårdar ha varit tunnsådda på Öland. Det har alltid varit ett land af bönder. Med denna själfständighet är ej så liten misstänksamhet förenad; hans kritik öfver sina sockenbor kan ofta vara skarp nog, och synvidden sträcker sig allt för ofta blott öfver byalagen. Vill en by anlägga ett mejeri, är den andra emot det; vill någon duktig bonde sätta sig i spetsen för ett kooperativt företag af hvad slag som helst, är själfkänslan allt som oftast framme hos en annan, och det nya företaget har en säker motståndare. Liksom den öländske bonden förr ville hvar och en ha sin väderkvarn, så att han själf kunde mala sin säd utan sammanblandning med grannens, så vill han helst sköta sig själf och sin gård äfven nu, utan att bekymra sig om näringsens framåtskridande i allmänhet. Det är en själfständighetens afvigside, som ölänningsarna allmänt klaga öfver och ha ögonen öppna för — men först på allra sista tiden börjat motarbeta. Tyvärr har denna misstänksamhet och oförmåga till sammanslutning firat sina största triumfer, då det gällt rent öländska företag. Man har ej så få gånger lagt ned betydande kapital i fartygsbolag och företag, drifna af fastläningar — nästan lika ofta med följande förlust; när det gällt öländska företag, ha de mötts af misstroende och

strandat eller måst pressas fram, såsom Ölands järnvägsfråga senast.

För sydlänningens föreställningssätt slutar Öland vid Borgholm, för nordlänningens är landet söder om Färjestaden sagan om den fruktbara Mörbylångadalen. Men samme man har kanske farit världen rundt, och Amerika är så innerligt väl känt. Ölänningen har blifvit vidsynt utom i fråga om sin egen ö. Inbördes misstroende och bristen på sammanhållningsförmåga ha ej blott verkat hämmande på näringslivet, framför allt jordbruksnäringen. De ha också kommit ölänningen att i högre grad än nödigt exploateras af fastlandets närmast liggande städer och gjort honom beroende, för afsättningen af hans produkter och i kommunikationshänseende, på ett sätt som ej varit lyckligt för ön.

Ölänningen älskar sitt land. Han älskar dess kala vidder och är stolt öfver dess stora sädesproduktion. Men han är också, som öbon i allmänhet, konservativ och har ej märkt, hur långt han i utvecklingen kommit efter fastlandet. Han tycker i de flesta fall, att det är bra som det är hemma. Den lilla fläck, där han är född, den by som han växt upp i, är ofta för honom kontentan af fosterlandet, och det är underligt rörande att se, hur män, som arbetat och sträfvat ute i stora världen, vänta och vänta med att köpa gårdar för sina hopsparade pengar, till dess de kunna göra det i sin lilla by eller åtminstone socken. Han älskar byn mest, socknen och Öland därefter; Sverige i allmänhet är blott till hälften fosterlandet.

Det ligger mer än en half sanning i hvad som en gång yttrades till mig: »Ölänningen betraktar Öland som Sverige och Kalmar som kontinenten. Därför blir Sverige så litet och utkomstmöjligheterna så små.»

Fantasi äger ölänningen. Det har förvånat mig mer än en gång, hur gamla män i ord kunnat teckna framtidsbilder, som de trott på för stunden, med en fantasi som jag afundats, och en naiv optimism, som åldern ej tycks ha mattat. Han är lätt hänförd, hvilket står i samband med lifligheten i lynnet; och med den har följt oroslusten. Sjöman har han varit i alla tider, nu dock mindre än förr, men man skönjer sjömansblodet. Hur ofta får man ej höra, när man kommit i samtal med en äldre ölänning, hur han for ut i unga dar blott för att se sig om i världen. Hur ofta hör man ej den yngre uppge, att han emigrerade på några år, endast drifven af samma längtan. Eller hur är det ej ännu? Ännu fara många ölänningar som sjömän i utrikes fart världen rundt, och oroslusten är en af emigrationens starka driffjädrar. Och huru många ölänningar äro icke periodiska sjömän? När islossningen skett i Kalmar sund och några segel i slutet af april eller början af maj komma in till Degerhamn, då börjar det bli oro bland de ölänningar, som finnas bland den

stora personalen vid cementbruket, då blir längtan för stark för vikingablodet. En efter en troppa de in på kontoret och begära en drygt tilltagen löneförhöjning, som naturligtvis blir afslagen, och gladeligt far man till Hälsingborg och tar hyra för sommaren eller följer med en af de kolångare eller seglare, som anlöpa sundets hamnar och behöfva folk. Så mister fabriken regelbundet upp till ett tjog arbetare hvarje vår, som på hösten söka sig dit in igen, för att nästa år ge vika för samma obetvingliga längtan ut. Det nämnda är ett enskildt fall, som har sina motsvarigheter på andra delar af ön, och det är ej mer än ett fjärdedels sekel sedan sjömansyrket hade en massa idkare från hvarje socken på ön. Ölänningsens glada lynne och bekymmerslöshet har gjort, att han tagit sjömanslivet lätt, liksom han också emigrerat med den trygga sorglöshet, som gjort färden öfver Atlanten jämnställd med resan till Stockholm, som förr i högre grad än nu gaf brödet — och omväxlingen i det dagliga släpet. När man någon gång mött en öländsk emigrant, som ger sig ut utan att kunna ett ord af språket och utan att mottagas af släktingar — hvilket rätt sällan händer — med endast lyckan och sina armars kraft att lita till, har man blott fått intrycket af absolut lugn och glad förtröstan på en lycklig utgång.

Med sitt oroliga temperament är ölänningsen icke någon ihärdig arbetare. Han älskar omväxling i arbetet. Han kan visserligen hugga i för ett ögonblick, men omdömena om hans arbetsprestationer under någon längre tid äro i allmänhet ej smickrande, i synnerhet som ölänningsen som närmaste konkurrenter har att jämföras med ett så ihärdigt folk som småläningar och blekingar, hvilka mycket användas som drängar och arbetare på ön. »Ölänningsen duger bäst på däck», »ölänningsen har ej begrepp om intensivt arbete under längre tid» och dylika omdömen ha fällts af fastlandsbor och öläningar, som sett sig om i världen. Gifvetvis är denna regel långt ifrån undantagslös, och den gäller för öfrigt endast om ölänningsen hemma. I Amerika har han visat, att han kan arbeta och detta hårdt. Man får ej heller förundra sig öfver att finna en relativt låg arbetsintensitet på en isolerad ö, där kampen för tillvaron, tack vare jordens relativa bördighet, aldrig varit skärpt till det yttersta, och där naturliga omständigheter (brist på skogskörslor och vidriga klimatförhållanden) vintertiden skapat sysslolöshet släktled igenom. Sommaren är för bonden, särskildt under dessa tider af bristande arbetskraft, en mycket sträfsam tid, då han sannerligen ej får spara sig och unna sig hvila.

I hans mest flitiga arbete har man dock alltför ofta en förlamande faktor att räkna med, och det är bristen på arbetsglädje. Ölänningsen, som älskar sitt land, tror ej på detsamma. Han tror i allmänhet ej, att arbetet i jorden på hans ö skall kunna bära rika

frukter; vinsterna från Amerikafärderna stå honom som tyngande jämförelser vid hans arbete hemma, som lämnar så litet till öfvers. Så sker arbetet allt för ofta i missmod och veklagan, äfven när det drifves med tung energi; det är så tungt att arbeta hemma.

Öländskt lynne och karaktärsläggning speglas åter i ölänningsens arbete hemma på egen jord och hans kamp för brödet på andra sidan oceanen; som ett rött inslag skönjer man folklynnets i den brokiga väfnad af skäl och orsaker, hvilka drifvit öläningen bort från hemmet. De psykologiska faktorerna till utvandringen bli osedvanligt starka på ölänningsens ö.

Jordens uppdelning. Hemman och lägenheter.

Öland är småböndernas och de medelstora jordbrukarnes land. Vid seklets början bestodo $\frac{3}{5}$ af alla i mantal satta hemman af gårdar på $\frac{1}{8}$ till $\frac{1}{2}$ mantal, icke $\frac{1}{10}$ voro $\frac{1}{2}$ mtl och däröfver samt resten mindre än $\frac{1}{8}$ mtl. Hemman af lika mantal växla ju rätt betydligt i storlek och värde allt efter jordens beskaffenhet. Om man i allmänhet räknar 25—40 tld öppen jord på $\frac{1}{4}$ mtl, och 15—20 tld omväxlande bättre och sämre jord i blandning på $\frac{1}{8}$, samt öfriga hemmansdelar i proportion därefter, torde man dock få en någorlunda riktig uppfattning af den öländska jordens långt gångna sönderstyckning. Utom dessa hemmansdelar af stundom mycket obetydlig storlek finnas emellertid en massa afsöndrade lägenheter och jordlotter på mer eller mindre ofri grund af blott några tunnlands vidd, oftast alldeles otillräckliga för sina ägares bärgning.

Hemmansklyfningen på ön försiggick i mycket stor skala under 1700-talets senare hälft, men afstannade under förra delen af 1800-talet, trots de stora nyodlingar som då skedde. Medan de mantalssatta hemmansdelarna år 1810 utgjorde 2,905, voro de år 1865 ej mer än 3,198. Hemmanens areal stegrades därför högst betydligt, och hvarje gård gaf föda åt en stor massa människor. Ej minst på grund af hemvändande emigranternas inköp af mindre hemmanslotter har under senare tid en rätt stark ökning inträdt i de mantalssatta gårdarnas antal, och utgjorde de år 1900 i allt 3,663 på tillsammans 767 mtl. Öfver hemmansklyfningens gång i de särskilda häraderna hänvisas till Tabell 9.

Då hemmanslotterna trots den stora folkminskning, som sedan 1865 ägt rum, högst väsentligt ökats i antal, har däraf följt att nu på hvarje hemman mättas ett långt mindre antal munnar än förr. En hel del äro rent affolkade genom att de sammanslagits med ett närbeläget, så att en bonde brukar flera hemmansdelar. Den forna ägaren och alla barnen äro i Amerika. Brukningsdelarnas antal är därför också betydligt — omkring 9 % — mindre än hemmansdelarnas.

Utvecklingen under affolkningsperioden har således å ena sidan fört till en sammanslagning af flera hemmansdelar under en ägare och därför en ökning af brukarens areal, å andra sidan till en ytterligare klyfning af många hemman till småbruk, hvarjämte ett stort antal afsöndringar af lägenheter skett, särskildt i öns norra mot. Äfven hemmansklyfning har skett i sin största omfattning på norra Öland, särskildt i Böda och Högby socknar, samt i vissa socknar på mellersta Öland, såsom Glömminge, Algutsrum och Torslunda. Där- emot uppvisar södra Öland, framför allt de bördiga socknarna efter Kalmarsund från och med Vickleby söderut, relativt stora hemman, och tendensen går där snarare till en minskning af hemmansdelarnas antal och sammanslagning af hemmansdelar. För att belysa det sagda hänvisar jag till Tabell 10. Böda och Högby socknar äro Ölands nordligaste. Den senare är den socken, där hemmansklyfningen gått längst på Öland. Torslunda på mellersta Ölands västkust uppvisar såväl större som mycket små hemmansdelar, medan i Högsrum, också en af mellersta Ölands socknar, uppdelningen gått mindre långt. Kastlösa är en af sydvästra Ölands högt stående jordbrukssocknar, och Ås är Ölands sydligaste, båda med stora och medelstora hemman, Segerstad på sydöstkusten med något mindre.

Att Öland gör skäl för omdömet: de små jordbrukarnes land, framgår af jordbruksstatistiken. Endast 57 hemman, eller blott 1.6 % äro om 1 mtl eller däröfver. Egendomar på öfver 150 tld äro fåtaliga. Högsta taxeringsvärdena år 1900 ägde de staten tillhöriga Böda kronopark (1,077,100 kr.), Ottenby (300,000), Borgholms kungsladugård (100,000) och Horns kungsladugård i Högby (75,000 kr.). Öfver 50,000 kronors taxeringsvärde ägde då endast Albrunna m. fl. jordpossessioner i Södra Möckleby, tillhöriga Ölands nya cementbolag, och Halltorp i Högsrum, hvarvid dock måste anmärkas, att taxeringsvärdet öfver hela ön är betydligt lägre än gårdarnas verkliga värde.

En klarare bild af den öländska jordbrukarens utkomst-möjligheter på den ägovidd han odlar, än hvad tabellerna kunna gifva, får man, om man i detalj granskar de berörda förhållandena inom skilda delar af Öland. Denna jordbrukarens möjlighet att föda sig och sin familj är ju dock beroende äfven på många andra faktorer, såsom jordens skötsel, biförtjänster etc., hvilka senare skola beröras. Det framgår då, att mångenstädes, speciellt inom norra Öland, jordens sönderstyckning gått allt för långt för att kunna ge hemmansägarna bärgning.

I Högby finnas sålunda ej mindre än 75 hemmansägare, hvilka äga så små jordlotter, att de ej nå öfver 1,000 kr:s tax.-värde. Då ingen nämnvärd biförtjänst finnes och då jordbruket är illa skött, få dessa bönder sin bärgning genom Amerika. Antingen äga de själfva ett där förtjänadt kapital, insatt i en bank som ger en till-

räckligt stor ränta för att tillsammans med gårdens utbyte gifva det nödvändiga brödet, eller också låta de hustrun sköta gården, medan de själfva arbeta i Amerika och där samla hop det önskvärda kapitalet. Ofta ha de också barn i Amerika, af hvilka de erhålla hjälp. Ibland drifva de ett yrke vid sidan af landthruket. På ett enda nummer i Sandby i Högby, på $\frac{3}{8}$ mtl, sitta 10 åbor. Det är gifvet att på dylika hemman, till på köpet med ofta dålig jord och splittrade ägor, icke en familj kan få sin utkomst. Många af dessa små lotter här och eljest på norra Öland kunna ej hålla häst, ofta ej ens oxar som dragare, utan för all körning måste lejas, jorden blir misskött och lämnar ännu sämre afkastning och mindre utkomstmöjligheter än den under god vård kunde gifva. Ifrån Ölands nordligaste socknar har uppgifvits, att många hemmansägare i hvar socken ej kunna hålla egna dragare. I Persnäs, där biförtjänster på stenhuggeri spela en stor roll, är det bättre ställt, men kanske något sämre i Föra. I ett par socknar, såsom Alböke och Löt på norra Öland, äro alla bönder med mantal ägare till dragare, och detsamma är fallet i flera af socknarna på öns mellersta del. I vissa af dessa socknar, såsom Bredsätra, Egby, Glömminge och Algutsrum, finnas visserligen några få som måste låna dragare för att sköta sin jord, men de äro dock ett relativt ringa antal. På södra Öland i »alvarsocknarne» ha i de flesta fall ägarne icke en utan flere hästar, då här hästafvel drifves i synnerligt stor skala. I Ölands förnämsta jordbrukssocknar i sydväst sitta hemmansägaren i allmänhet med 50—80 tunnland åker samt har minst tre hästar och ännu fler, om han föder upp remonter. Äfven på mellersta Öland är det mindretalet som hålla bara en häst. *Något hinder för jordbrukets skötande på grund af för stark sönderstyckning och däraf följande oförmögenhet att underhålla dragare föreligger således blott på norra Öland.*

Uppställer man återigen frågan, om alla dessa hemman, som äga dragare, äro i stånd att med nuvarande drift och ringa biförtjänster föda en familj på 5—6 personer, blir svaret nekande. Ölänningen själf anslår en rätt stor areal för att kunna dra sig fram blott och bart på jordbruket. Han vill i allmänhet ha omkring 30 tld öppen jord, och betesmark i proportion därefter, på sina ägor. Bonden på norra Öland synes vara af mera blygsam natur i dessa sina fordringar än hemmansägarna i södra delen af ön. Det minsta hemman jag hört uppgifvas kunna lämna full besutenhet har varit $\frac{1}{8}$ mantal (18—20 tld öppen jord), men fordringarna ha sträckt sig ända till $\frac{3}{4}$ mtl (minst 60 tld åker). De långt flesta hemmansägare, som tillfrågats, ha förklarats, att egendomen bör vara $\frac{1}{4}$ mtl eller därutöfver för att ge bröd åt en familj på 5—6 personer; i mer än ett fall har förstnämnda areal förklarats vara för liten. *Äfven om man förut-*

sätter, att fordringarna på en tryggad tillvaro äro rätt stora, följer dock häraf, att i ölänningsens egna ögon en ansenlig del af de mantalsatta brukningsdelarna ej äro tillräckliga till arealen för att gifva en medelstor familj en någorlunda draglig existens. Å andra sidan har det dock framhållits, ej endast af egnahemsentusiaster utan ock af hemmansägare själfva — särskildt på södra Öland, där egendomarna äro större — att uppdelningen där kan drifvas längre med nuvarande jordbruksdrift, »medan man reder sig bäst på de gårdar, som icke sysselsätta lejda arbetare».

Den större hemmansklyfningen (och afsöndringen) på norra Öland än i öfriga delar af ön beror till väsentlig del på hemvändande sjömän och framför allt svensk-amerikaner, som komma hem och köpa jordlotter.

Den normala formen för arfskiften medför däremot ej någon ytterligare uppdelning af hemmanet, då vid bondens död i regel hela gården tillskiftas en af arfvingarna. Den, som öfvertagit gården, utlöser de öfriga arfvingarne. Äger bonden flere hemmansdelar, bruka barnen eller någon svåger öfvertaga hvar sin. Hemmansklyfningen försvåras i ytterligt hög grad genom bristen på skog, som gör uppförandet af nödvändiga byggnader kostsamt. Ibland händer, ehuru relativt sällan, att syskon ha gården i sambruk.

Jordbrukslägenheter utan mantal finnas till stort antal på ön, dock mest i norra motet. Till arealen växla de betydligt; de största jämbördiga med ett mindre hemman, de mindre endast bestående af en stuga med några tunnland jord. Så finnas sådana lägenheter — och liksom hemmansdelarna ha de snabbt ökats i antal under senare tid — som kunna hålla 3 hästar och 3 till 4 kor, medan de mindre kanske blott föda 1 häst och en ko eller endast kon, ja endast bestå af stugan med potatislandet omkring. I strandskogen (i Glömminge och Algutsrums socknar) ha således lägenhetsägarna $2\frac{1}{2}$ —15 har dålig sandjord, hålla 1 häst och 2—3 kor. Någon binäring finnes ej där; jorden skötes svagt; någon häst kan i allmänhet ej uppfödas, utan när den gamla dragaren går bort, köpes ny. När barnen växa upp, gå de till Amerika. Lägenheterna undergå en snabb omväxling af ägare. Synnerligt ofta inköpas de af immigranter, som ofta betrakta dem som den lugna hviloplatsen efter mödan i Amerika och strapatserna på sjön.

En del af dessa afsöndrade lägenheter på Öland kunna reda sig af inkomsten från jordbruket. För det stora flertalet gäller emellertid, att någon binäring eller amerikapengar få hjälpa till att låta ekonomien gå ihop. De stå sålunda härutinnan i linje med de minsta hemmansägare.

Utom dessa hemman och jordbrukslägenheter finnes den stora massan små hem, tillhörande backstugusittare, torpare, handtverkare och industriarbetare, och som vanligen ligga på böndernas ägor eller allmanningarnas ofria grund. De ta en mycket obetydlig procent af Ölands jord i anspråk.

Det blir tillfälle att närmare beröra dem i det följande. Redan i detta sammanhang skall dock upptagas en fråga till besvarande, som äfven rör dem, nämligen denna: *I hvad mån har emigrationen ändrat bygdens utseende ur bebyggelsesynpunkt? Hvad har den haft för inverkan på habitationernas antal och fördelning?* Svaret har delvis gifvits i det föregående. Det blir olika för olika trakter af ön.

I de delar af Öland, särskildt i de nordligaste socknarna, där hemmansklyfningar och afsöndringar förekommit talrikt och öfvervägt sammanslagningarna, ha bondgårdarna och jordägarnas hus blifvit allt flera, och flerstädes har där, trots minskning i backstugornas antal och folkmängdens decimering, bygden synta tätta. I de trakter återigen, där sammanslagningarna öfvervägt, såsom på ostkusten och i några socknar i sydväst, ha gifvetvis bondgårdarnas antal minskats. — De öfverflödiga byggnaderna på de sammanslagna gårdarna ha rifvits ned, och ödetomtens plan har intagit den forna gårdens plats.

Genomgående ha backstugorna och torpen minskats i antal. Endast från enstaka socknar har förmålts, att deras antal hållit sig lika sedan en mansålder tillbaka. Däremot ha handtverkarnas egna hem snarare ökats, och i industrisocknarna Pernäs och Södra Möckleby ha tillkommit ett stort antal byggnader, uppförda för och af arbetare.

I stort sedt har emigrationen fört med sig en förvånande liten minskning af habitationernas antal; denna minskning träffar egentligen endast backstugor och torp.

Om man jämför antalet bondgårdar (= åbor) på de topografiska kartorna öfver Öland, som fullbordades i slutet på 1860- och början af 1870-talet, med det nu existerande, får man exakta siffror på förändringen i hemmanens antal. I Gärdslösa på ostkusten, som har att uppvisa en kraftig emigration, ofta förekommande sammanslagning af gårdar men äfven hemmansklyfningar, svara mot kartans 146 gårdar i verkligheten endast 122. Backstugor och mindre jordlägenheter synas här föga ha minskats i antal under samma tid. I Bredsätra och Egby socknar norr därom ha däremot bondgårdarnas antal hållit sig konstant. Topografiska kartan visar i dessa socknar 72 och 35 gårdar resp., mot nuvarande 74 och 33. Kastlösa rika och välmående socken i sydväst har på fyrtio år sett sina bondgårdar minskas från 68 till 60.

I några af norra och mellersta Ölands socknar, där hemmansklyfningarna varit talrika, sågo vi gårdarnas antal däremot ha ökats.

Björnhofda by i Toroslunda ägde sålunda t. ex. på 1860-talet 26 hemman, men nu 42.

Då nu öfverallt folkmängden så ansenligt decimerats — Södra Möckleby är ju den enda socken som utgör ett undantag, — ha hushållen blifvit mindre och mindre.

Medan Gärdslösa sett sina habitationer minskade med omkring $\frac{1}{3}$, har folkmängden sedan 1880 aftagit med $\frac{1}{3}$. Man kan i många byar på Öland gå ur den ena medelstora gården i den andra och blott finna 3—4 personer i hvarje, pigan eller drängen medräknad. Huru få arbetskrafterna äro för hvarje gårds skötande, kunna följande uppgifter gifva ett begrepp om.

I den förut nämnda Björnhofda by i Toroslunda kommer ej fullt 4 personer på hvarje bondgård, i Långlöts by 4·8, i Hagby i Norra Möckleby 4·9 och i Dörby i samma socken, som har stora gårdar, 6 personer på hemmanet — en för Öland ovanligt hög siffra. I dessa siffror äro inräknade alla tjänstehjon.

Backstugor och smärre jordlägenheter hysa ännu färre invånare. På hvart hushåll i dessa stugor kom sålunda i Björnhofda 3, i Långlöt 2·3, Hagby 2·8 och i Dörby 2·7 personer.¹ Det är förfärande låga tal. Det är, som om lifvets ande flytt från dessa hem af gubbar och gummor, från hvilka barnen flugit ut, så fort vingarna burit dem.

Jordbruket.

Då 1880-talets stora jordbrukskris så hårdt träffade den öländska jordbrukaren, var det därför, att Ölands jordbruk helt och hållet var baserad på sädesodling. Samma omdöme har i mildrad form än i dag sin giltighet. Sädesexporten är den öländske landbrukarens förnämsta inkomstkälla, medan ladugårdsskötseln står lågt, och svältfödning af kreaturen vintertiden ännu på sina håll förekommer. I stället för vallar och grönfoder har man säd.

Det har sålunda varit en mycket långsam utveckling till ett mera rationellt jordbruk, fast det samtidigt måste framhållas, att detta omdöme ej gäller alla delar af Öland och att särskildt under senaste åren ett allmännare intresse vaknat för omläggning af åkerbruket. Flera omständigheter ha medverkat till, att norra och östra Öland i stort sedt visa ett mera efterblifvet jordbruk än den västra kustslätten och öns sydligaste socknar.

En allmän uppfattning af det öländska jordbrukets ståndpunkt torde kanske lättast erhållas af följande öfversikt öfver växtföljden, då notiserna om insåningens betydelse i växtföljden gifva en antydning om ladugårdsskötselns ställning.

¹ Öfvan meddelade siffror på habitationernas antal och medelfolkmängd granda sig på direkt räkning af i respektiva ortsförhållanden synnerligt väl initierade personer.

Tre- och fyrskifte (träda och två följande sädesskördar, eller träda och tre sädesskördar) var det gamla bruknings sättet på ön. Det förra är ännu det förhärskande på norra Öland, där insåning väl förekommer på sina ställen men i allmänhet ej, eller till mycket obetydlig del af arealen. Jordbruket drifves på fars och farfars vis just i de socknar, som uppvisa den starkaste hemmansklyfningen och de flesta afsöndringarna — den stora orsaken till att dessa områden numera uppvisa den starkaste emigrationen från Öland. Bättre är det ställt längre söderut. Tillkomsten af Borgholms mejeri samt Borgholms stads allt större betydelse som badort ha verkat välgörande på jordbrukets skötsel i de två närmast liggande socknarna, Köping och Repplinge, där i båda rotfruktsodlingen (äfven af sockerbeter) spelar en roll. I Köping ha $\frac{2}{3}$ af jordbrukarne tecknat sig för sockerbetsodling för Södra Kalmar läns och Ölands sockerfabriks räkning, medan i socknarna norr därom endast finnas enstaka tecknare i hvarje socken. I Repplinge ha de flesta brukarne 1 å 2 tld besädda med rotfrukter, i Köping något mindre areal. Ordnadt växelbruk förekommer ännu obetydligt äfven här; insåningsvallarna inta ännu ej hela den areal, som tillkommer dem i en dylik ordnad växtföljd; tredingsbruket, som är det mest begagnade, får dock allt mer ge vika för ordnadt 6- och 7-skifte (exempelvis 1 träda, 2 höstsäd, 3 korn, insåning i korn, 4 och 5 vallar, 6 vårsäd ($\frac{1}{2}$ hafre, $\frac{1}{2}$ korn).

På mellersta Öland råder treskiftet. Insåning har börjat, och de flesta hemman äga någon mindre areal vall; rotfruktsodlingen utom potatis är med några undantag obetydlig. I Torslunda socken finnes ordnadt 6- och 7-skifte på några hemman. Äfven i denna del af ön kan man konstatera vallarnas hastigt ökade areal under de senaste åren.

Med Vickleby börjar Ölands högst stående jordbrukssocknar, med oftast någorlunda ordnadt växelbruk. Vallar infördes här redan på 1870-talet. En utmärkt jordmån och större företagsamhet i dessa socknar, som utom den nämnda kan sägas omfatta Resmo, Mörbylånge, Kastlösa och delvis Smedby, ha drifvit åkerbruket till större höjd än i öns öfriga delar, äfven om ingalunda ens här omläggningen till jordbrukets baserande på ladugårdsskötsel till fullo skett. Äfven enstaka egendomar, särskildt de större, i de ännu sydligare liggande socknarna äro väl och modernt skötta. På den bättre jorden är i allmänhet 6—8-årigt växelbruk, på sand och grusjord 4- eller 5-skifte med insåning i höstsäden.

På södra Ölands fruktbara jordmån har, jämte något treskifte, användts en växtföljd som i ännu högre grad än mellersta och norra Ölands tredingsbruk har förmåga att suga ut jorden. Det är 4—6-skiftet med dess tre till fem sädesskördar, innan jorden lägges i

träda. I de nämnda socknarna har denna växtföljd blifvit utbytt mot växelbruket eller åtminstone förenats med insåning. Går man vidare söderut, har man 4—6-skifte med insåning till större eller mindre areal (ex. träda, råg, en eller två vårsädesgrödor samt en eller två vallar). På östkusten, där de sydligaste socknarna, Ås och Gräsgård, ha en utmärkt jordmån, gäller detsamma. Eljest är insåningen mycket obetydlig på västkusten. Ölands östra kustslätt är en typisk sädesodlaretrakt med långt tillbakasatt ladugårdsskötsel. Från och med Sandby norrut brukar man treskifte.

Som synes spelar insåning någon verkligt betydande roll endast i de sydvästra socknarna och i några socknar på mellersta delen af ön. Öland är allt fortfarande i främsta rummet hänvisadt till sin sädesexport för att därmed betäcka kostnaderna för sitt behof af ved och virkesförråd, gödningsmedel etc. Det är i främsta rummet råg och korn som odlas; hvetet intar en stor del af åkervidden på södra Öland men odlas ej nämnvärdt på norra. Af alla dessa sädesslag äger export rum i stor skala. Däremot täcker hafreodlingen ej mer än behofvet.

Det sydvästra Ölands högre ståndpunkt inom jordbruket framträder i den här betydliga rotfruktsodlingen. Äfven inom de två sydliga socknarna på östsidan odlas *rotfrukter* i nämnvärd skala, medan den i de öfriga delarna af ön med förut nämnda undantag är obetydlig och mångenstädes i norra och östra Öland är så godt som okänd. Sockerbetsodlingen, hvilken på sydöstra Öland nämnvärdt drifvits sedan slutet af 90-talet, har här som eljest gjort ett godt arbete för att sätta jorden i kultur. Sockerbetorna odlades förr för Karlshamns sockerbruk, som i Mörbylånga har en mönstergård med omkring 60 tld sockerbetsareal, men från och med i år gå de till det nybildade Öländska sockerbruket (med fabrik i Mörbylånga). I och med detsamma har ock hvitbetsodlingen vunnit mark och odlas i alla Ölands socknar, fast i de flesta utom »Mörbylångadalen» endast af enstaka odlare. Största arealen sockerbeter ha Ås och Mörbylånga socknar med ungefär 200 tld hvardera.

Det kan i detta sammanhang förtjäna påpekas, att »Mörbylångadalens» högre jordbruk intimt sammanhänger dels med inflyttningen af skåningar sedan 1870-talet, dels och framför allt med att här funnits större possessioner, som kunnat gå i spetsen för jordbruket. I slutet af 70- och början af 80-talet inköpte skåningar i massa bördiga, men illa skötta hemman, som såldes mycket billigt af sina dåligt situerade ägare. I en och annan by (Risinge i Mörbylånga, Stora Frö i Vickleby) äro alla hemmansägarne skåningar. Dessas sätt att sköta sin jord har verkat godt, liksom i ännu högre grad det exempel som gifvits af det ofvannämnda Karlshamnsbolaget, Cement-

bolaget i Degerhamn och enstaka större öländska jordbrukare. Utvecklingen, särskildt inom mejeri- och ladugårdsskötsel, har gått hastigast på de senaste åren. Den brist på föregångsmän inom jordbrukets område, som eljest varit en olycka för det öländska landtbruket, har här i någon mån varit afhjälpt. Den bördiga jordmånen och lätta afsättningen af landtmannaprodukter, såväl åkerns som ladugårdens, ha också gynnat jordbruket i Mörbylångadalen.

De svårigheter, som legat i vägen för ett ordnad *växelbruk* på ön, bero i väsentlig grad på jordmånsförhållandena och de splittrade ägovidderna. Det är gifvet, att ett växelbruk försvåras af att hemmanet ligger uppdeladt i olika stora ägofigurer, där jämnstora skiften äro nästan omöjliga att erhålla. Då jorden inom ett medelstort hemman, såsom vanligen är förhållandet på Öland, är af flere olika slag, måste det gifvetvis fordras en stor insikt att under för handen varande förhållanden få en lämplig växtföljd. Det är ett par af orsakerna till sädesodlingens fortfarande dominerande ställning.

Hvad jordens *brukningssätt* angår, faller i ögonen den dåliga *dikningen*, som för en del högländta, lätt vattensläppande sandjordar är af mindre skada, men som å andra sidan under vårtiden förvandlar särdeles goda jordar, särskildt på norra och östra Öland, till vida vattensamlingar och är till stort men för vårbruket. Alltför ofta ser man sura fläckar på en eljest god åkerlapp, hvilket gör säden ojämn och lätt »bortbränd». Bristen på enighet och den sega konservatismen hos den öländske bonden ha ock gjort, att större utdikningsföretag, som berört flere socknar eller byar, i allmänhet fått vänta ett eller annat tiotal år på sitt slutliga utförande efter det planen kastats upp. Det är ej obetydliga arealer, som genom effektiv utdikning skulle vinnas i nästan alla delar af ön, särskildt genom ännu ej afdikade mossar. Betydande afdikningsföretag under senare tid äro bland andra sänkningen af Hornsjön och den ej slutförda afdikningen af kringliggande mossar i Högby, Lenstadsmossens i Toroslunda utdikning (från 1902) etc. I fråga om afdikning går Mörbylångadalen i spetsen. Täckdikning förekommer ock blott enstaka utom i Mörbylångas socken, hvilket visar att äfven i detta afseende mycket återstår att göra. Det går dock framåt. »Det har dikats mer på de sista tio åren än förut på hundra» (Kastlösa). För en effektiv utdikning särskildt på norra och östra Öland föreligga stora hinder i den ringa och obestämda lutningen på kalkhällen samt i det lösa jordtäckets ringa mäktighet, som gör att kostsamma sprängningar måste företagas i själfva berget. Detta blir i synnerhet förhållandet, om afloppet för mossen, hvilket händt på norra Öland, måst ledas åt väster, till Kalmarsund, och därmed i motsatt led mot kalkhällens normala lutning åt öster. På norra Öland har jag sett diken af icke 3 fots djup, som gräfts och spettats upp genom en alf så stenfylld, att den nästan var fast som

berget själft. Brist på arbetskrafter har flerstädes förhindrat dikesföretag, som ägaren ansett nödvändiga och velat sätta i verket.

Grönfodersodling å *trädan* förekommer föga utom socknarna i sydväst. Denna ligger som ogrästräda och betas af kreaturen, hvilket har sin grund i att det är så ondt om naturliga ängar på ön, och att man ännu ej hunnit till att fodra djuren inne om sommaren. Tidigt om våren, redan i april och början af maj, släppas kreaturen på trädan, hvilken får ligga ogödslad till på sommaren, då gödseln utköres och trädan plöjes upp strax före sådden. Den naturliga följden häraf är, att trädan blir hårdbrukad och ogräsrik. Den öländska säden innehåller mycket ogräs, dels af nyssnämnda skäl, dels ock på grund af jordens naturliga rikedom på ogräsarter, speciellt lök (*Allium schoenoprasum*). Då ränsningen, ehuru triörer rätt mycket anskaffats, ännu lämnar mycket öfrigt att önska, betingar den till fastlandet exporterade öländska rågen, trots sin eljest utmärkta kvalitet, ej samma pris som exempelvis den smäländska. I fråga om hvetet råda härutinnan bättre förhållanden. Kornet är befriadt från den svåra löken.

Gödslingen på jorden blir knapp på grund af ladugårdsskötselns låga ståndpunkt och de primitiva metoderna för gödselns tillvaratagande. Ej heller användes kraftfoder i nämnvärd mån, utom där mejerierna gifvit anledning till dess införande. På grund af stallgödselns otillräcklighet är myllhalten i allmänhet på ursprunglig myllös mark obetydlig;¹ och då jorden ej är djuparbetad, kommer den i högre grad än nödigt att lida af Ölands torra väderlek. Vår säden blir därför mycket kort på halmen. Torkan är likaledes ett hinder för grönfoderodlingens uppdrifvande. Tången spelar särskildt för östkustens socknar en stor roll som gödselmedel, i synnerhet på sandmarkerna, dock ej i den mån, som den kunde och borde göra.

Torfströ användes mycket litet på ön. Dels saknas torfmossar, som kunna lämna råmaterialet, dels ha kommunikationerna lagt stora hinder i vägen för dess användning. En bal torfströ, som man i Kalmar köper för 1 kr., betingar i frakt öfver sundet från Kalmar till Färjestaden 40 öre! När detta förhållande ändras och järnvägen sträcker ut öfver hela ön, bör det kunna bli en förbättring härutinnan.

Ladugårdsskötsel och mejerihandtering.

Såsom en synnerligt viktig del af sin näring har den öländska jordbrukaren sedan gammalt ansett *uppfödandet af en massa får, nötboskap och hästar*, och han äger i förhållande till sitt hemmans

¹ Genom den intensiva oafbrutna sädesodlingen utan gödning har myllagret mångenstädes också blifvit utsuget och jorden försämrats.

storlek ofta alltför många djur för att kunna gifva dem en rationell skötsel. Numera spelar fåraveln ej samma roll som den förr intagit, men ännu beta stora fårhjordar på alvaren i söder. Däremot uppfödes alltjämt en massa kor och ungnöt för afsalu till fastlandet. Kvantiteten får därvid ersätta kvaliteten. Särskildt norra Öland var beryktadt för sitt svältfödningssystem, som blott för ett 30-tal år sedan existerade öfver hela ön och som på långt när ännu ej är utrotadt. Då fick man vanligen lyfta upp kreaturen från deras bås, när man på våren ville drifva ut dem till bete på alvaren eller trädan; och om detta än är undantagsfall nu, är dock utfodringen vintertiden i regel mycket knapp. Hufvudsaken var och är ännu å den större delen af ön att få så många kreatur som möjligt för afsalu till slakt; kvaliteten betyder mindre. Någon rationell afvel att tala om blir det ej under dylika förhållanden, djuren blifva små och dåliga med ringa afkastning. Först på senare tid har man i de trakter, som ligga inom mejeriernas verksamhetsområde, lagt an på att skaffa rastjurar och kvalitativt förbättra kreaturstammen. I det öfriga Öland bibehåller man i stort sedt det nedärfda uppfödningssättet; vid afveln lägges ingen vikt; små och dåliga tjurar användas, som under betet allt för tidigt betäcka kvigorna; ladugårdarna äro mörka; renlighet och rykt lämna mycket öfrigt att önska.

Med *mejeriernas* upprättande i vissa delar af ön har där ladugårdsskötseln tagit stora steg framåt. Äldst äro Mörbylånga och Borgholms mejerier, upprättade på 1880-talet. Under det följande årtiondet tillkom Kastlösa-Smedby och Gräsgårds, samt efter sekelskiftet Torslunda och Vickleby, Hulterstad-Stenåsa, Segerstads, Bredsättra, Gärdslösa och Löts mejerier.¹ På hela norra Öland finnes ännu ej något mejeri mer än det lilla i Löt, och intresset därför synes ej vara stort. Man kunde vid de försök, som gjordes 1907 i Högby, Källa och Persnäs, ej få tecknade 300 kor i dessa tre socknar till ett andelsmejeri. Mejerierna koncentrera sig således på sydvästra och sydöstra Öland. Utvecklingen har i synnerhet skett efter 1900 och allra starkast de sista åren, ett glädjande förhållande, som är anmärkningsvärdt. Så har Borgholms mejeri haft sitt största uppsving de tre senaste åren, och Mörbylånga, Ölands största, har fördubblat sin mjölmängd sedan 1902. Medan den invägda mjölken i Ölands mejerier år 1906 uppgick till blott 4 millioner kg., var siffran 1907 öfver 6 millioner, och har säkerligen högst betydligt ökats under år 1908. Mjölken har betalats bättre år från år: under 1907 var priset vid Mörbylånga 8·38 öre litern i årligt genomsnitt.

Mejerierna ha ökat intresset för ladugårdsskötseln. Nästan öfverallt på Öland förhärskar vårkalfningen, hvarigenom korna stå i sin på vintern — ett förhållande som en uppdrifven mejeriskötsel med

¹ Under bildning är (i febr. 1909) mejeri i Runsten.

dess behof af jämn mjölmängd motarbetar.¹ Äfven om ladugårdarna i allmänhet äro gammalmodiga, urinbrunnar och cementerade gödselstäder äro enstaka företeelser, och torfströ fortfarande användes i ringa skala till och med i de högst stående jordbrukssocknarna i sydväst, har mejeriernas inflytande visat sig öfverallt på ett sätt som inger de bästa förhoppningar. Kraftfoder, som förut var så godt som okänt, har börjat användas i större skala, där mejerierna finnas, rotfruktsodlingen har uppdrifvits och kreatursrasen förbättras.

Ett hinder för mejeriernas bildande har varit den lätta afsättningen till Kalmar för en del af de västra socknarna. När jordbrukaren fått så bra betaldt för smöret, att mejerierna ej kunna erbjuda större fördelar, och man i allmänhet ej tänkt sig möjligheten att drifva upp ladugårdens afkastning, har man tyckt allt vara bra som det är. Jordbrukaren har knappast räknat denna inkomst; besparingen och försäljningen af smöret har varit kvinnornas sak, och inkomsten däraf har äfven kommit dem till godo för inköp af kaffe etc.

Den inhemska landtrasen förekommer mest oblandad på norra Öland. Sällan erhåller den en skötsel, som låter dess goda egenskaper fullt komma till sin rätt. Väl skött skall den vara en god mjölkko, som lämnar omkring 3,000 liter mjölk årligen. Planlös afvel har på de flesta håll af Öland kommit denna att uppblandas med importerade raser af skilda slag. I en besättning på femton kor på mellersta Öland kan man i allmänhet räkna tre, ja ända upp till sex raser i de mest egendomliga korsningar. På senare tid ha ayrshiretjurar börjat användas, och föreningar börjat bildas för inköp af fullblodstjurar. På södra Öland, där rotfruktsodling börjat drifvas, kan låglandsrasen, som redan vunnit insteg, få stort berättigande, isynnerhet sedan sockerbruket kommit i gång och betmassa kan erhållas till utfodringen.

I högre grad än nötboskapsskötseln har *hästafveln* utvecklats sig på senare tid. Öland är känt för sin hästafvel, äfven om numer öländingarna blott existera i fastlandsboarnas fantasi. Ett åttondels hemman med kanske 20 tld åker kunde ha ett tiotal hästar, som fingo lifnära sig på alvaren året rundt; de blefvo satta och småväxta af det korta betet, härdade af vinterstormarna, förnöjsamma och lifliga och fingo af det kalkhaltiga betet hårda, goda ben. Så var förhållandet för blott en mansålder sedan. Nu föda sig ej ölandshästarna året rundt ute på alvaren. De stå i stall, ha vuxit i höjd men äro mindre än på fastlandet och ha bibehållit en del af ölandshästens goda egenskaper, äro lifliga och långlifvade, skarpsprungna och sega,

¹ I Mörbylånga, som torde uppvisa det relativt största antalet icke-värkalfningar, är mjölmängden under vintern omkring 4,000, om sommaren 2,500 liter pr dag.

förnöjsamma och lättfödda. Stona föla från 3 till 25 år. Skötseln af hästarna lämnar rum för anmärkningar, dock ha förhållandena mycket bättre sedan något mer än tjugu år, då följande karakteristik gafs af den öländska hästuppfödningen: »På Öland är hästafveln, om man endast tager hänsyn till frambringande af ett stort antal hästar, i sitt fulla flor, ty det finns knappt en hemmansägare, som ej uppföder 2 å 3, ja flere föl; men hvad valet af afvelsdjur beträffar, så lämnas det ännu nästan helt och hållet å sido och hufvudsaken blir alltså att få föl. Då härtill läggas de dåliga stallar hästarna hysas uti, såväl som den mycket klena utfodringen och skötseln, torde förklaring lätt erhållas hvarför ölandshästarna i allmänhet äro små»¹.

På norra och mellersta Öland öfverväger afveln af landtrashästen; på södra delen af ön dominerar remontuppfödningen eller intar åtminstone ett lika rum med den förra. Utom ölandshästen är det af kallblodiga hästar särskildt ardenner som uppfödas. Att ölandshästen har godt rykte visas däraf, att vid de stora hästmarknaderna i Borgholm en allmän klagan försports af köpare från fastlandet, att för hvarje år hästarna af den gamla ölandsrasen blifvit sällsyntare och att de, som bjudits i stället, ofta varit ej lyckade korsningar med ardenner och andra tyngre hästar. Särskildt på norra Öland, med dess smärre jordbruk och delvis lätta jordar, synes intresset vara lifligt för bibehållande af den gamla ölandshästen, som här torde passa bäst, medan i vissa delar af mellersta Öland och i södra delen af ön tyngre arbetshästar behövas för det större och mer kräfvande landtbruket. I hvad utsträckning hästafveln drifves på ön framgår däraf, att många hemmansägare föda fler hästar än kor, äfven om det måste anses som undantag, när en jordbrukare på östkusten föder upp 20 hästar på $\frac{1}{4}$ hemman.

Remontuppfödningen drifves mest i de sydligaste socknarna på öst- och västkusten, där så godt som hvarenda hemmansägare föder upp en eller ett par remonter (eller kallblodiga hästar). Den har fått sitt största uppsving under de sista 15 åren. Från Kastlösa socken säljas sålunda hästar »kanske femdubbelt» mot på 90-talet. Alvarens korta mustiga bete, vuxet på kalkrik grund, och det torra klimatet samverka att skapa en häststam med torr kraftig benbyggnad, som visat sig synnerligt lämplig för vårt kavalleri. Hvad uppfödandet af en eller två dylika hästar, som säljas vid tre års ålder och betinga ett pris af 700 å 800 kr., betyder för en mindre hemmansägares ekonomi, kan lätt förstås.

Hästafveln och kreatursuppfödande för slakt utgöra också många hemmans förnämsta inkomst. Emellertid har detta ekonomiskt viktiga uppfödande af djur för afsalu fört med sig ett försummande af

¹ K. Bfhdas berättelse för 1886—90.

mjölkhushållningen och jordbruket, hvilket delvis förklarar ladugårdsskötselns låga ståndpunkt. Remontuppfödningen är i någon mån hasard: godkännes ej hästen som remont, måste ägaren ofta sälja den med liten eller ingen vinst. Flere framstående jordbrukare ha uttalat som sin åsikt, att remontuppfödningen borde ersättas med afveln af kallblodiga hästar och svinskötsel, hvilken senare är försummad. Å andra sidan ha remonterna sina entusiastiska förespråkare: »de föra pengar till jordbruket».

Vill man söka få en bild af ett öländskt jordbruk sådant det drifves utom mejeriernas verkningsområde, är lämpligast att ta ett konkret exempel. En gård på mellersta Öland, på öfver 100 tld, — visserligen ej bland de bättre skötta, men ej heller bland de allra sämsta, — vinterföder omkring 15 kor, 5—6 stutar, 2 par oxar och 5 hästar, hvaraf 1 uppfödes till remont. Djuren skötas under vintern utan vare sig dräng eller piga. En backstusittare sköter ensam djuren, både utfodring och renhållning, och fick vintern 1906 50 öre om dagen jämte maten. Mjölkningsen skötes af döttrarna i huset. Djuren fodras uteslutande med halm och hö, det senare i ringa mängd, således endast underhållsfoder. Kraftfoder få djuren blott efter kalfning, och då i rätt små mängder i form af slösed, hafre och korngröpe. På grund af att alla korna skulle kalfva på våren, öfversteg ej mjölkafkastningen för hela kobesättningen vid jultiden 10 liter pr dag.

Drängar och pigor antagas på våren, och utgjorde arbetsstyrkan, sommaren 1907, 3 drängar, 1 piga och understundom extra folk; jordbruket skötes efter samma principer, som förut ha omnämnts.

Jordbruket på detta hemman ger en bild af det sämre öländska. Till en stor åkervidd svarar en klen ladugård, med stutar och remonter som uppfödas för försäljning. Korna ställda på vårkalfning, dåligt födda samt svaga mjölkkor. Under vintern skötes allt med minsta möjliga hjälp; endast för sommaren antagas pigor och drängar.

Som af det föregående redan har framgått, har *föreningsväsendet* ej fått någon större omfattning på ön. Äfven här har man dock glädjen att konstatera det nyvaknade intresset under 1900-talet. Här som på andra områden har okunnighet om samarbetets nytta samt inre misstroende hindrat sammanslutningen. »Landtbrukarna ha intet förtroende för hvarandra, men mycket stort förtroende för handlarna», yttrade en gång en öländsk landtbrukare på tal om, hvarför inköpsföreningarna för landtmannaprodukter hade så ringa anslutning på ön. Den, som satt i gång ett dylikt föreningsväsende för gemensamt bästa, har ofta nog liten glädje däraf; det snuddar vid honom allt för lätt misstanken att han har personlig vinning af företaget. Socknarna äro ofta för små för att själfva kunna bilda en mejeriförening eller sammanslutning af annat slag, och det har gång på

gång händt, att företag, som omfattat mer än en socken, omintetgjorts genom att socknarna stretat åt olika håll eller till och med byarna inom en och samma socken icke kunnat enas. »Man unnar icke nästan någon fördel.» Mer än en gång har det händt, att bildade föreningar »gått ut sig» af brist på intresse.

Inköpsföreningar för inköp af kraftfoder, gödningsämnen, säd etc. ha bildats på norra Öland, omfattande medlemmar i alla dess socknar (sedan 1904); vidare inom Segerstad, Hulterstad och Gräsgård (Sydöstra Ölands inköpsförening 1907); dessutom finnas dylika i ytterligare 4—5 socknar. Ett par af dessa föreningar utveckla en relativt liflig verksamhet; de andra äro små och lefva ett litet lif. Norra Ölands landtmannaförening med sitt relativt stora område hade blott 19,000 kr. omsättning 1907. Kontrollföreningar ha kommit till stånd på senaste år. Äggförsäljningsföreningar ha ock bildats i några socknar. För ladugårdsskötselns uppdrifvande ha stiftats under senaste år en del tjuvföreningar. Sedan 1896 har en hingstförening på södra Öland och från 1898 »Södra Ölands hästförsäkringsförening» verkat för hästafvelns höjande och större stabilitet.

Ångtröskföreningar finnas i åtskilliga af Ölands socknar. Härmed är hela Ölands föreningsväsende till landtbrukets fromma skisseradt.

Afsättning och kommunikationer.

Man kan kanske som ett ungefärligt medeltal antaga, att en hemmansägare på $\frac{1}{4}$ mtl årligen försäljer en häst eller remont och ett å två ungnöt (eller kor). De kallblodiga hästarna (på 3 år) betinga ett pris af 4—600 kr., remonten 6—900; för en god mjölkko får man ända upp till 200 kr. På en dylik medelstor gård kan approximativt beräknas 40 tunnor säd till afsalu. Hela öns afkastning skall ej ens ungefärligt här beräknas; den stannar numera knappast vid de 100,000 tunnor den för 50 år sedan uppskattades till. Lägges härtill höns och gäss, smör, ägg och andra ladugårdens alster, med hvilka ön furnerar fastlandet, blir man imponerad af öns afkastningsförmåga, det relativt låga landtbruket till trots. Men så är ju också $\frac{2}{10}$ af jorden odlad mark och hela Ölands ekonomi baserad på afsättningen till fastlandet af landtbrukets produkter.

Kommunikationernas beskaffenhet och afsättningens praktiska ordnande äro därför frågor af den yttersta vikt för Ölands ekonomi. Öland har haft sina goda landsvägar efter landborgarna, men de ha ej varit tillräckliga att binda samman den långa ön; de inre kommunikationerna ha ställts i skuggan för förbindelsen med fastlandet. Från 1906 går visserligen en smalspårig järnväg från Borgholm till

Böda; från och med i höst sträcker sig en järnväg Borgholm—Färjestaden—Ås öfver hela öns mellersta och södra delar. Då kommer en ny fas att inträda i Ölands kommunikationsförhållanden.

Södra och mellersta delarna af ön ha haft och ha Kalmar som sin naturliga medelpunkt. Norra Öland har visserligen Borgholm som sin afsättningsort. Men denna Ölands egen stad, som till sitt handelsområde också kan räkna de närmast omkring liggande socknarna Repplinge, Bredsåtra och Köping, måste dela sitt distrikt i någon mån med Kalmar, men i än högre grad med Oskarshamn, hvilken har intagit den rangställning, som Mönsterås blott för några tiotal år sedan innehade: att vara det nordliga Ölands centralplats på fastlandet.

Kommunikationerna komma sålunda speciellt att rikta sig åt Kalmar och Oskarshamn. Af dessa är Kalmar den långt viktigaste handelsplatsen, Ölands hufvudstad utom dess egna gränser. Från Mörbylånga, Färjestaden, Stora Rör och Borgholm är större delen af året daglig förbindelse till Kalmar (från Färjestaden flera gånger om dagen). Ett par månader vintertiden har blott Färjestaden daglig kommunikation, Stora Rör och Borgholm ett par gånger i veckan eller äro alldeles isolerade. Statens postångare »Öland» uppehåller då förbindelsen. Oskarshamn upprätthåller sommar- och vinterförbindelse med Borgholm och en del hamnar på Ölands nordkust, Sandviken, Algutsbodas m. fl. Ännu för blott 15 år sedan hade allmogen på norra Öland allmänt »segelökor», med hvilka de foro öfver till Mönsterås och Oskarshamn, sålde sin spannmål och togo hem i utbyte ett par famnar ved. Nu har den trafiken upphört.

Kommunikationerna äro i allmänhet goda; vintertiden dock knappa. Så t. ex. har man då för att komma in till Kalmar från Borgholm måst resa den 3 mil långa vägen till Färjestaden efter häst. Trafiken med Kalmar ligger i händerna på ett bolag: Kalmarsundsbolaget. Öläningarnas försök att bli medbestämmande häri ha af kapitalbrist och inre split strandat. I betraktande af bolagets enväldiga ställning — vintertiden upprätthåller dock som förut nämnts postångaren Öland trafiken — kan det ej sägas att bolaget skörtat upp den öländska allmogen. Det orimliga priset på fraktande af torfströ har förut omnämnts; spannmålen kostar från Färjestaden till Kalmar 20 öre pr deciton och 5 öre pr deciton i hamnumgälder, ett pris som landtbrukarne i allmänhet ingalunda finna lågt. De öländska landthandlarne klaga öfver, att stycke gods ställer sig allt för dyrt — det har ofta händt, att ett kolly kostar mindre i frakt från Stockholm till Kalmar än därifrån öfver till Färjestaden. Ved är för dyr att frakta på båt utan måste tagas på vedskutor, ett förhållande som ej är att förundra sig öfver. På personafgifterna klagas man i allmänhet ej.

En väsentlig del af Ölands handel kommer att ligga utom hans egen ö, då med stadsresorna för att försälja produkter följer uppköp ej blott af diversevaror, utan också af kläder, skodon och dylikt, hvilken förtjänst således undanhålles landthandlarne och yrkesutöfvarne i hemsocknarna. Detta förhållande gäller speciellt om södra och mellersta Öland. Det är ingen tillfällighet att Kalmar i förhållande till invånarantalet har de flesta handlandena af alla svenska städer. De lefva till stor del på ölänningarna. Om Kalmars förmåga att slå under sig den öländska handeln bär äfven landthandelns relativt ringa omfattning på södra och mellersta Öland vittne. På norra Öland, där landthandlarne varit mera skyddade för konkurrens, äro de åtminstone till det yttre välbärgade. Ser man där ett gentilt hus, är det vanligen en handlares bod. Denna handel utom Öland har gifvetvis ej varit till annat än ekonomisk nackdel för ön.

Någon sammanslutning för försäljning af landbruksprodukter, utom mejeri- och äggförsäljningsföreningar, existerar ej. Vi igenfinna här det gamla välkända sättet i hvad det gäller ladugårdens smärre produkter. Allmogen beger sig in till staden med sitt smör, ägg och fjäderfä att säljas på torget och kajen eller i hemmen. I ett par socknar på västkusten ha byborna förenat sig om några gamla gummor, som sälja deras medsända varor, — en föreningsform som får tänkas upphöra med omnämnda personligheters död.

Hästar och kreatur försäljas å de stora marknader, som en å två gånger om året hållas i Borgholm, Algutsrum och Mörbylånga och dit köpare från fastlandet infinna sig.

Af hvete och råg gå kanske $\frac{4}{5}$ till Kalmar väldiga ångkvarn, Skandinavien's största. Båda dessa öländska sädesslag äro kända för sin goda »bakkraft» och därför begärliga, trots sin emellanåt dåliga ränsning. Mycket spannmål går till Borgholm och Oskarshamn, det förre ofta mellanhand för Kalmar.

Korn afsättes till många orter i Sverige: Stockholm, Norrköping, Kalmar, Karlskrona m. fl. Bryggerierna uppköpa detsamma, hvarvid handlandena i Kalmar och Borgholm eller de öländska landthandlarne äro mellanhänder.

I stort sedt är södra och mellersta Öland bäst gynnadt i fråga om afsättningen af ladugårdens alster, norra Öland åter kanske i fråga om sädesexporten, då här konkurrensen mellan spannmålsuppköparne synes vara störst.

Orsakerna till jordbrukets efterblifvenhet. — Jordbrukarens uppfattning af sitt läge och sin ekonomiska ställning.

Orsakerna till det öländska åkerbrukets efterblifna ståndpunkt ha förut i någon mån antydts. En af dem är hemmanens splittrade ägovidder, som försvåra ekonomisk brukning och införandet af ordnad växelbruk. Alvens hårdhet har ofta förhindrat effektiv dikning. Bristen på skog är en annan af dessa naturliga nackdelar, hvilket det ligger utom den nu lefvande jordbrukarens räckvidd att upphäffa. Endast i Böda finnes någon biförtjänst på skogsafverkning, sådan som ofta står fastlandets bonde tillhands. De flesta af Ölands landtbrukare måste köpa sin ved.

Dessa nackdelar ha visserligen i någon mån uppvägts genom jordens vida större naturliga bördighet än i fastlandets skogssocknar. Skogsbristen har dock medelbart influerat på landtbruket. Då nämligen hemmansägaren på en medelstor gård ej hade biförtjänst att tillgå på vintern, ansåg han sig kunna sköta jordbruket själf och afskedade drängen. Detta kunde ha sitt berättigande under tider af svårt ekonomiskt tryck och då landtbruket stod lågt; nu när bättre ekonomiska förhållanden råda, fortsattes likväl på många håll endast af missriktad sparsamhet med det gamla sättet att leja tjänstehjon blott för sommaren, trots att arbete väl skulle finnas, om jordbruket drefs rationellt. *Bristen på en binäring, som kan ge sysselsättning under vintern, är det öländska landtbrukets största olycka* och har varit en af de mäktigaste befordrarna af emigrationen. Särskildt för arbetarklassen har arbetsbristen vintertiden varit ekonomiskt ruinerande och föranledt utvandring, och för jordbrukaren har oviljan eller omöjligheten att hålla tjänstefolk under vintern ytterligare skärpt den kroniska bristen på arbetsfolk. Man lejer således dräng i allmänhet blott för sommaren, piga håller man mestadels året om. Endast i Mörbylångadalen arbetas det mera allmänt på vintern med bortförande af stengärdesgårdarna för att erhålla större sammanhängande täckdikade åkerarealer, med dikning etc. Eljest är utarbetet vintertiden ringa eller intet. Man låter vintern gå med minsta möjliga arbete. Vinteridet har blifvit en institution i ölännings lif.

I de fall, där en binäring spelat någon roll, har densamma ingalunda varit till någon nytta för jordbrukets skötsel. Den enda binäring för jordbruket af betydelse på ön (om man undantar handtverk) har varit och är ännu kalkstensbrytning och slipning af stenar i socknarna Källa, Persnäs, Föra, Alböke, Löt och Södra Möckleby. Förr spelade ock sjöfarten en roll för bonden, men är nu så godt som af ingen vikt. Den hårda öländska kalkstenen har godt rykte om sig och bröts förr så godt som öfver hela norra Öland. Jordtacket är tunt

och kalkstenen lätt åtkomlig. Socknen eller byalagen ha gemensamma stenbrott, liksom också enskilda. Stenen brytes upp i packor till byggnadssten eller sönderdelas i trappstegsämnen, golfplattor o. d. och säljes sedan slipad eller oslipad till stenhuggeriet i Sandviken¹ (Persnäs) eller direkt till skeppen och stenbandlare, som uppköpa och försälja den till fastlandet. I Källa t. ex. försiggår brytningen så, att trappstegsämnen brytas af en del backstugusittare på en hemmansägares mark. Dessa arbetare sälja stenen till bonden, som forslar den till Källahamn, där skepparna öfverta stenen. I Persnäs, Föra och Alböke slipa många bönder stenen medels skurverk som drifves af vinden eller af oxar, några stycken också af fotogenmotorer. I Persnäs finnes sålunda ett tjog dylika kvarnar. Ehuru således stenbrytning och skurning är en viktig binäring för bönderna, är den dock för bonden mindre betydande nu än förr, då den rent af betraktades som hufvudnäring och äfven sysselsatte flere såväl bönder som backstugusittare. Den senaste blomstringsperioden var för Källa socken från 1880-talets början till bortåt midten af 90-talet, dels på grund af stor efterfrågan, dels emedan socknens gemensamma bergbrott då bearbetades, hvadan biförtjänsten blef mera allmän. Det sista 10-talet af år har stenindustrien i allmänhet lidit af tämligen dåliga konjunkturer.

Det råder intet tvifvel om, att detta bergsbruk gifvit goda inkomster. »Många bönder ha blott därigenom kunnat reda sig.» Men det har å andra sidan framhållits, att många af de hemmansägare, som »gå i berget», skött sin jord sämst och redt sig mindre bra än de, som endast haft åkerbruket att lita sig till. Stenindustrien kan nämligen endast drifvas under sommaren, emedan stenen blir för spröd att arbeta om vintern. Hustru och barn få nu sköta jordbruket, medan far själf bryter stenen eller sysslar med skurverket och endast emellanåt griper in i jordbrukets skötsel. Det har till allra sista tid funnits bönder, som skött sina skurkvarnar med oxar från vårsådden till efter midsommar, medan jordbruket fått ligga för fåfot.

Här som annorstädes i Sverige är en af de största svårigheter, jordbruket har att kämpa med, *bristen på arbetsfolk*, och förut ha antydts de speciellt öländska förhållanden, som skärpa denna arbetsbrist. Landets egna barn kunna ej stanna hemma, då de sakna arbete under vintern, och jordbrukaren är allt för ofta benägen att spara in på hjälpen och hellre sköta ladugården och jordbruket sämre. Man anser att lönerna äro för höga, och att jordbruket ej kan betala dem. En dräng erhåller jämte vivre 150—300 kr. pr år, en piga 90—175. De högsta dränglöner, jag hört talas om, gå till 350 kr. Särskildt de senaste 3—4 åren ha betydligt, med ända till 100 kr., höjt aflöningen. Lön för sommaren är 50—75 kr. lägre än för år. I

¹ Stenindustrien som själfständig näring skall i det följande beröras.

Högby socken, där hemmansägorna äro små och tjänstefolk nästan uteslutande äro stadda för sommaren, är lönen för dräng 150 kr., för piga 100. Sommardagsverken på ön betalas med 1—2 kr. för man, 0·60—1·50 för kvinna, beroende på arbetsduglighet, — allt jämte fri kost. Lönerna ha stigit betydligt under senaste år. Mindre landtbrukare i Resmo betalte för dagsverke vid ångtröskning år 1901 1·25, år 1907 2·00 kr.; för kvinnligt dagsverke hade priset samtidigt stigit från 0·75 till 1·50. Allt jämte kost. Vinterdagsverket är betydligt billigare. Någon afsevärd skillnad i aflöningen i öns olika delar förefinnes ej; dock stå lönerna i sydväst något högre än i öfriga delar af ön. Dessa löner synas ej vara så fruktansvärdt stora, men det framhålles af allmogen, att man ej för denna lön får en fullgod dräng, och de flesta drängar äro i flertalet socknar långt under bevaringsåldern. — När de närma sig den, går färden till Amerika. Likväl inkomma en hel del drängar från Småland och Blekinge. I ett par af de västra socknarna utgöra de 25 % af hela antalet, och som sommardrängar äro de mycket allmänna i öns alla delar. När våren kommer, behöfver således den större landtbrukaren kanske 2—3 sommardrängar och någon piga, och det är gifvet att tillgången på sådana måste vara ytterligt knapp, då man nu ej längre i någon liknande mån som under 70—80-talen har tillgång till de då talrika backstugusittarne på ön, och den skara af småländskt tjänstefolk, som då strömmade in till Öland, nu är rätt liten. »Man vill ej till landet», och särskildt är det svårt att få flickor till att mjölka korna. Denna arbetsbrist kännes så svår, att den redan varit till hinder för uppdrifvande af den ingalunda på någon höjdpunkt stående ladugårdsskötseln. Många landtbrukare ha måst minska sin odlade areal.

Man har som ersättning för den minskade arbetstillgången användt *barnarbetet*. Det visar sig mångensträdes svårt att vid vårterminens slut hålla barnen samman i skolan, medan eljest skolgången kan betecknas som ordentlig. I några socknar på Öland mottager man fattiga barn från Stockholm, i allt kanske ett par hundratal på ön, hvilka få stanna hos bönderna tills de fyllt femton år. Enligt allmänt omdöme äro de till god hjälp, i synnerhet när de slutat skolgången. Emellertid kan det ej vara nyttigt för barnens framtid, att de redan vid mycket späd ålder få sätta tillbaka skolgången för arbetet i jorden, i all synnerhet under rådande skolförhållanden på Öland. — Jag återkommer härtill senare.

Denna brist på hjälp i jordbruket är dock mycket större än den behöfde vara. *Det beror väsentligen också därpå, att hemmansägaresöner och döttrar ha lämnat hemmet och jordbruket, äfven då de behöfdes hemma och egendomen godt kunde föda dem.* Här sitter t. ex. en rik hemmansägare. Alla hans söner, 4 st., äro i Amerika, själf är han sjuklig, och åkerbruket måste skötas med lejd folk. Många hem-

man på ön, hvilka skulle ge sin familj full bärgning, om blott söner och döttrar ville stanna hemma, kunna ej rationellt drivas af brist på arbetsfolk. Den sammanslagning, som ofta ägt rum af hemman, så att en åbo sköter och äger flera hemman, har väl i de flesta fall varit till ekonomisk fördel för brukaren, men däremot ej till lycka för jordbruket, som genom brist på arbetskrafter skötes som det kan.

Först och sist beror emellertid jordbrukets efterblifvenhet på Öland, i förhållande till fastlandet, af den *alltför ringa kunskap* öns jordbrukare ha om ett rationellt jordbruk och — kanske i lika hög grad — af hans egen misströstande syn på jordbrukets bärighet. Ölänningen har rest blott till Kalmar eller någon af de andra handelsplatserna på fastlandet, men något landtbruk där får han sällan se. Ytterst sällan har det händt, att han tagit plats hos landtbrukare på fastlandet; från de södra socknarna ha många besökt folkhögskola, men relativt få landtmannaskolan i Högalid. »Ingen ölänning kan arrendera en gård på fastlandet, ty jordbruket på ön är för mycket efterblifvet.»

Det var därför ett verkligt behof, som fylldes, då Ölands folkhögskola 1906 upprättades. Den speciella form den fått — den är *samtidigt* en folkhögskola och landtmannaskola — torde på ett lyckligt sätt tillgodose de öländska landtbrukarnes nödvändiga behof af större kunskap i modernäringen, speciellt under nuvarande förhållanden med brist på arbetskrafter. Det har nämligen visat sig, att de med folkhögskolorna förenade landtmannaskolorna i allmänhet haft svårt att få elever; då en lärjunge ena vintern genomgått folkhögskolan, har han vanligen vintern därpå ej haft tid eller råd att genomgå landtmannaskolan. Detta har man här försökt afhjälpa genom att i en årskurs sammanslå såväl landtmannaämnen som folkhögskoleämnen.

Med den sega konservatism, som brukar vara öbon egen, och med den själf tillräcklighet, som är baksidan af ölänningens själfkänsla, har han bibehållit sitt brukningssätt, trots det fastlandet legat in på näsan med sitt mer rationellt skötta jordbruk. Undantag från regeln finnas många och äro förut framhållna. Jordbruksförhållandena ha ock varit så pass olika, att direkta lärdomar mången gång ej varit att draga. Det inre misstroendet och trång horisont ha hindrat sammanslutningar. Allt för allmänt har man gått i tron, att öns landtbruk varit väl skött; undervisning i jordbruk anses på många, kanske de flesta håll, till och med bland ungdom, som något öfverflödigt, ty »landtbruket sköter sig själf».

Särskildt i vissa socknar på norra och östra Öland har jordbruket ej heller till på senaste årtionden spelat samma dominerande roll af hufvudnäring, som det nu intager. Det har omnämnts, huru stenindustrin i vissa af Ölands norra socknar förr i förhållande till jordbruket till och med betraktades som hufvudnäring. Där ha förhål-

landena skildrats för mig sålunda: »Den gamla stammen har till mycket stor del lefvat af fisket, sjöfarten och bergsbruket. För omkring 50 år sedan betraktades jordbruket som en binäring; hvar bonde, äfven de som bodde midt inne i landet, fiskade.» I socknar på östkusten, såsom Egby, Löt, Gårdby, Sandby och Gräsgård, var fisket mycket inkomstbringande på 1860—1870-talen och begagnades allmänt, såsom ännu i Böda socken. Det var utvandringen, som kom dessa viktiga binärningar att till största delen upphöra och tvingade bonden att odla jorden. Det blef ej tid till fiske och att fara på sjön. Det är gifvet, att i dessa delar af ön ej finnes den generation af jordbrukare, som kunnat drifva ett jordbruk i höjden; det är klart, att man här ej får vänta några åkerbrukets mönsterbilder.

Så kommer härtill den djupa *misstron mot jordbruket* såsom en gifvande näring. »Man klagar öfver allting, öfver alla Ölands egenomligheter, som menas alla samverka till att göra jordbruket mindre lönande än annorstädes och förhindra dess skötande efter nya metoder.» Äfven hos relativt duktiga jordbrukare ligger denna misstro starkt rotad. »Trots allt arbete, är det nästan omöjligt att lägga af något», sade en af dessa en gång. Och för medelsnittslandtbrukaren, som sköter sin egendom efter gammalt recept, ställer det sig ännu dystrare. En sådan med ett medelstort hemman yttrade: »Trots det jag är skuldfri, endast har hustru och ej har barn att försörja samt hjälper mig fram med blott en vinterdräng härhemma, har jag ej på 30 år kunnat lägga af något.» Man gör gällande, att »för jordbrukare, som blott ha gårdens afkastning att lita till, blir det knappt». Man vill ha ett litet sparadt kapital vid sidan att draga räntan af.

Man må erkänna de svårigheter, som möta jordbruket i våra dagar, erkänna de speciellt öländska hinder i skogsbrist, torka och andra naturliga nackdelar, som äro jordbruket till förfång, så har dock denna klagan i mycket fått samma karaktär som emigrationen: sedan den en gång börjat, föder den sig själf. Barnen växa alltför ofta upp i hemmet under det ständiga jämret att »jordbruket är det värsta som finns.» Jordbruket är nödfallsutvägen; om möjligt väljer man andra yrken. »Till och med för döttrarna är det ofta ingen lockelse att bli en burgen hemmansägarehustru; det är för sträfsamt.» En liten samling af 15 vuxna ynglingar i 20-års-åldern och däromkring tillfrågades om deras blifvande sysselsättning. Samtliga hade arbetat i jordbruket; med 3 eller 4 undantag voro de söner till hemmansägare, som redde sig godt. Nio af de tillfrågade svarade »oviss», endast sex voro fullt bestämda att ägna sig åt jordbruket. De nio spejade efter bättre utkomst.

Det är ganska egendomligt, att denna uppfattning trifs samman med, att man erkänner de nuvarande tiderna som förmånliga för jordbruket. Goda skördar ha tagits flera år, produkter såväl från åkern som ladugården ha betalats högt, hvadan också den ekonomiska ställningen förbättrats. Många landtbrukare erkänna också, att några skäl till klagan ej förefinnas.

Men allmogen har nu en gång svårt att uppskatta de fördelar, som ett jordbruk ger, då det föder och kläder en familj, äfven om det ej lämnar så mycket kontanter öfver; man öfverskattar de reda pengarnas värde allt för mycket. Så länge har nu emigrationen fortfarit och så liflig kontakten mellan Amerika och Öland blifvit, att amerikanskt föreställningssätt genomsyrat öländsk uppfattning; man räknar gärna i dollar, när det gäller förtjänsten hemma, och alltför gärna i kronor, när det gäller inkomsten i Amerika. Så får man ej heller glömma bort det öländska lynnet. »Ölänningen är ej lagd för att segdraga»; jordbruket ger ej den tillräckliga omväxlingen, och så far man uttråkad den lika kända som korta vägen till Amerika.

Samtidigt bör emellertid frambållas en ekonomisk faktor, som inverkar på bondens uppfattning af hans läge och gör hemmansägarsonen tvehågsen, om han skall våga slå in på jordbruket som näringsfång. Det är ej längre någon fördel att få öfvertaga hemmanet om flere syskon finnas, och kanske dessutom »undantag» för de gamla föräldrarne eller stora hypotek belasta detsamma. Särskildt undantagen förekomma ytterst ofta som ett onus på hemmanen. Finnes nu ett hypotek till $\frac{1}{3}$ af gårdens värde, syskonens innestående delar i gården skola förräntas och dessutom föräldrarne ha sitt underhåll, är situationen ej vidare afundsvärd.

Hemmansägaresonen på ett medelstort hemman emigrerar hellre till Amerika, än han åtar sig att lösa ut sina syskon. I lyckligt fall kan han återkomma efter några år, om han vill öfvertaga jordbruket, och då med det samlade kapitalet som ekonomisk rygg sköta detsamma.

»Undantagen» ha spelat en viss roll i Ölands ekonomiska lif och ingalunda varit lyckliga för det allmänna väståndet. Det var allmän sedvänja, att en hemmansägare redan vid kraftfull ålder drog sig tillbaka och öfverlät gården till någon son eller måg emot förbehåll af lifstidsförsörjning. Undantagen äro allt fortfarande en tung börda för det öländska jordbruket.

Undantagens betydliga storlek och deras roll i den öländska landtbrukarens ekonomiska lif belyses af nedanstående undantagskontrakt, som torde kunna betraktas som typiskt till innehåll och formulering. Af detsamma framgår, hvilka extra pålagor som bäras af $\frac{1}{4}$ hemman, — enligt flertalet öländska jordbrukares mening ej

större än att det, alla undantag förutan, nått och jämt föder en medelstor familj.

»Undantagskontrakt:

Som vi denna dag försålt vårt egande $\frac{1}{4}$ -dels mantal kronoskatte . . . till vår son . . ., så hafva vi förbehållit oss under vår lifstid följande undantagsförmåner:

1:o) Skall till oss gemensamt utgifvas årligen 5 tunnor råg, 3 tunnor korn, 12 kappar hvete, afradsgild spannemål och af ren beskaffenhet, samt en tunna sämre säd kallad mellansäd, och två tunnor potatis, som skola vara friska och af god beskaffenhet och skola betalas i oktober månad hvarje år, 2 och $\frac{1}{2}$ famn ved, 1 björk och $1\frac{1}{2}$ tall, som vid samma tid till oss hemföres och upplägges, där vi äro boende.

2:o) Årligen skall lämnas 1 häck hårdvallshö, $\frac{1}{2}$ häck marfoder, 1 häck kornhalm, 4 häckar råghalm med 6 alnar lång och 3 alnar bred häck och af opartisk man trampas, men gödseln tillfaller hemmanet.

3:o) Till husrum i mangården förbehålles för vår räkning kammaren i byggningen samt vinden öfver norra rummet i nämnda byggning, samt rättighet till fri gång till och från både bostad och vind, när vi behaga. Äfven rättighet att brygga och byka och slakta i det befintliga bryggbuset.

4:o) Till foder och kreatur förbehålles i ladugården 2:ne skiftrum i östra ändan norr i ladugården. Alla vidmakthållas så till tak som väggar i laggildt stånd af gårdsägaren.

5:o) Vår-, sommar- och höstbete förbehålles till 1 ko och 2 får, där gårdsägaren betar sina af nämnda art.

6:o) Äfven förbehålles att förmåla undantagsspannmålen på hemmanets vädermjölkvarn. Likaledes förbehålles årligen hälften af frukten på de träd och buskar, som nu befinna sig växande på hemmanet.

Fri skjuts förbehålles efter gårdsägarens hästar, när vi därom påfordra, utan invändning af ägaren.

7:o) När endera af oss med döden afgår, försvinner endast en tunna råg, en tunna korn; allt det öfriga skall betalas i bådas vår lifstid tills vi äro båda aflidna. Försäkras

(Faderns namn.)

(Moderns namn.)

Med förestående kontraktet förklarar jag mig till alla delar nöjd, samt förbinder mig att uppfylla alla punkter, att allt blifver lagligen utgifvet.

Och till säkerhet härför tillåtes inteckningsrätt uti föreskrifne hemmansdel . . . utan mitt vidare hörande.

(Sonens namn.)»

Det har förut framhållits, huru en hel del af de små öländska hemmanen och lägenheterna ej ur jordbrukssynpunkt, allra minst med nuvarande skötsel, äro ekonomiskt bärkraftiga. Att det ej är någon glädje att öfvertaga dessa hemman för sonen, faller af sig själf. Är den ekonomiska ställningen för ägaren god, beror detta på bergsbruket eller på det sparade kapital han samlat i Amerika eller på sjön. Jag får tillfälle att senare återkomma till Amerikas betydelse för den öländske jordbrukarens ekonomiska ställning.

Denna senare kan numer betecknas som god, — i vissa delar af ön (särskildt i sydväst) som mycket god.

»På Öland ha vi gårdar som afkasta en bonde hvarjt sjetten år är ett yttrande, som lagts i en känd ölännings mun under jordbrukets nödår för ett par decennier sedan. Nu äro förhållandena annorlunda, och hemmanens afkastning ger bättre valuta.

»Medelbonden, som har $\frac{1}{4}$ mtl, har hemmanet belastadt med skuld under eller högst intill $\frac{1}{3}$ af verkliga värdet, nämligen ett hypotekslån taget omkring 1880 med 30 å 40 års amorteringstid, ett undantag till föräldrarna samt mera sällan ett banklån.» Bondens ekonomiska ställning måste därför betraktas som tillfredsställande.

Hypoteken minskas genom årliga afbetalningar, medan inga nya tagas. Den ekonomiska ställningen har helt enkelt aldrig varit bättre än nu. Jordbruksalstren ha som förut nämnts särskildt under senare år betalats bra, och Amerika-pengarna hålla de mindre jordbrukarna uppe. Huru god den ekonomiska ställningen är, visas däraf, att öläningarna på inlåningsräkning i Bankaktiebolaget Södra Sveriges afdelningskontor i Mörbylånga och Borgholm ha innestående öfver två millioner kronor, hvar till komma betydliga belopp i bankerna i Kalmar. Fastlandsborna betrakta också öläningen som mycket burgen.

Detta generella omdöme måste dock modifieras i den mån det berör olika delar af Öland. Det finns mycket burgena socknar, såsom Kastlösa och andra på sydvästra Öland, och däremot relativt fattiga, såsom Gärdslösa på östkusten, där till och med de ekonomiska förhållandena skildras som »ej så särdeles goda». Inteckningarna äro färre i södra motet än i norra.

I vissa af Ölands socknar är *kommunalskatten* så hög, att den kännes som en dryg börda. I allmänhet bäres den dock utan nämnvärd svårighet trots hög uttaxering pr fyrk, hvilket har sin grund i att egendomarna äro för lågt taxerade.¹ När skatten, såsom i Högby, Källa och Gärdslösa socknar, springer upp till kr. 1.40 pr fyrk, är det dock gifvet att den börjar kännas tung. Värst träffa dock dessa orimliga skatter öns relativt få löntagare. Det finns sådana som få ge 20 % af sin inkomst i skatt till stat och kommun.

Hvad landtbrukarna mest klaga öfver i skattväg är »prästs-katten». På grund af socknarnas och pastoratens ringa folkmängd har denna ock kommit att intaga ett opropotionerligt rum i kom-

¹ 1865 uppgick jordbruksfastigheternas taxeringsvärde på Öland (med undantag af Borgholm) till 15,065,000 kr; 1890 var taxeringsvärdet 16,183,900, och 1900 17,682,300 kr. Af den relativt ringa tillväxten under de 35 åren 1865—1900 falla omkring 700,000 kr. på statens egendomar, hvadan sålunda enskildas hemman och jordlotter på papperet under en mansålder endast stigit $13\frac{1}{2}$ % — en värdestegring som blott utgör en bråkdel mot den verkliga. Vanligen säljes också ett hemman till ett pris långt öfver taxeringsvärdet; inträffar det motsatta, beror det på att betungande undantag, skulder och dylikt medfölja öfvertagandet af egendomen.

munernas utgiftsstat. Utgifterna till kyrkliga ändamål på ön äro sålunda större än utgifterna till folkskolan, medan de i Sveriges landskommuner genomsnittligt blott äro hälften af de senare.

Utdebiteringen pr fyrk i de olika kommunerna för år 1905 framgår af Tab. 11, sid. 29. Sedan detta år ha emellertid skatterna i flera socknar på mellersta och södra Öland ökats rätt väsentligt på grund af de lån som kommunerna upptagit i och för järnvägens byggande. För Gärdslösa socken uppgår sålunda ökningen till öfver 50 %.

Att skatterna likväl ej kunna betraktas som ruinerande torde framgå af nyssnämnda tabell, som också anger fattighjonens antal i procent af de respektive socknarnes invånareantal. Ingen jämn relation mellan skattens storlek och procent fattighjon kan upptäckas. Det bör dock anmärkas, att det större eller mindre antalet understödstagare i en socken ej är något säkert mått på ett mindre eller större allmänt välstånd hos kommunens invånare. En burgen socken som Kastlösa uppvisar så t. ex. ett långt större antal understödstagare, i procent af befolkningen räknadt, än flere vida fattigare socknar.

Skatterna kunna ej heller anses vara någon väsentlig orsak till utvandringen. Däremot skrämma de emigranten att komma tillbaka, sedan denne i Amerika vant sig vid lägre afgifter till stat och kommun. Det är mer än en hemkommen svensk-amerikan jag funnit i tankar att återvända, endast på grund af den utdebitering som väntat honom, och jag känner fall där han också gjort verklighet af sina funderingar. Det kan synas underligt, att han kastar ut en penningssumma, motsvarande flera års skatt, till Amerikafärden, blott för att komma ifrån sina plikter som svensk medborgare. Men han gör det likväl. Han ser sitt lilla kapital i fara att minskas, — och detta är nog att lossa de icke allt för starka banden med hemlandet.

Jordbruksarbetarne.

Denna klass, torparnes,¹ backstugusittarnes och tjänstehjonens, är den som mest härjats af emigrationen. Till följd af egendomarnas i allmänhet ringa storlek har dock dagsverkstorparnes antal aldrig varit stort, och under den sista mansåldern har det ständigt minskats. I många socknar finnes ej alls någon torpare. Orsaken är emigrationen; torparnes söner ha rest ut, ingen har öfvertagit torpen, och då ha dessa inlagts till stambemmanet.² I många

¹ Härmed förstås endast dagsverkstorpare. I vissa trakter af ön benämnas lägenhetsägare torpare. Om dessa har förut talats.

² I en socken, som Föra, där ännu finnas omkring 20 torp, är antalet ovanligt stort. På den egendom, som har de flesta torparne af alla på ön, Horns kungsgård i Högby, är antalet 16. Fem torp ligga öde. Blott 3 torparsöner äro hemma, som fyllt sexton år, af hvilka en är idiot. En torpare på öfver sjuttio år lejer dagsverkskarl, men har alla barnen, fyra söner och en flicka, i Amerika.

fall ha de ock afsöndrats till fria lägenheter. I Södra Möckleby har arbetsförtjänsten vid cementfabriken varit orsak till torpens minskning. Det är också gifvet, att med nuvarande höga dagsverkslöner torparnes dagsverksskyldighet blir betungande. Det är på intet vis någon ekonomisk fördel att ha torp, och de måste därför med naturnödvändighet minskas.

»Inhyses» eller »backstugusittare» omfatta den numer decimerade men alltjämt talrika grupp af jordbruksarbetare, som på allmänningar och enskildas jord äga ett litet hus och kanske $\frac{1}{2}$ tunnland att sätta potatis på, men för öfrigt få sitt uppehälle genom arbete hos bönderna — eller på hemskickade Amerikapengar från barnen därute. De betala i tomtören 50 öre, kanske högst 1 kr. pr år, ofta ingenting alls, och känna sig ej sällan så hemmastadda som om de sutte på egen jord. Det har förut omnämnts, hur från dessa barnöfverfyllda stugor under 60—90-talen gick en ständig ström arbeidskraftigt folk, män och kvinnor, som sökte sig sommararbete på fastlandet. Denna trafik har nu inskränkts betydligt — nu går resan till Amerika. Endast flickorna ta ofta plats i städerna på fastlandet; det händer också att man beger sig till fastlandet för att där intjäna reskassan för Amerikafärden. Medan från en socken, såsom t. ex. Alböke, för tjugu år sedan årligen reste 25—30 män och kvinnor, som arbetade i Stockholm från vår till höst som grofarbetare eller i skilda yrken,¹ flacka för närvarande blott 3 män fram och åter på detta sätt.

I fullt samma proportion har ej denna periodiska utvandring minskats från alla delar af ön, och ännu finns det till och med enstaka bondsöner, som på detta sätt lämna jordbruket hemma om somrarna för fastlandsresan, men dessa resor ha dock förlorat sin ekonomiska betydelse för någon större del af öns befolkning.

Backstugornas antal har starkt minskats, liksom i ännu högre grad deras invånares. Dessa äro till större delen gammalt orkeslöst folk eller barn, med hvars hjälp numer jordbruket måste nöja sig. »I min barndom var här stugor här och hvar på ägorna, fulla af folk. Nu äro de borta eller tomma. Här i byn fåns då tjugtals arbetare, men nu gå här 3 äldre sådana. Eljest finnes det blott bondfolk», yttrade en 50-årig man i en af Böda sockens byar. Yttrandet karakteriserar utvecklingen sedan 70-talet. Medan de själfägande böndernas antal hållit sig lika eller till och med ökats, har backstugusittarnes starkt aftagit och endast i några få socknar hållit sig konstant.

¹ Ibland backstugusittarne finnas många, som kunna ett handverk och som därför föras till handtverkarne. Dessa senare, liksom ock mindre hemmansägare, småbrukare och bondsöner, deltog också lifigt i dessa Stockholmersor, hvarvid hustrun skötte jordbruket hemma. Nettoinkomsten af en sådan resa kunde vid mycket sparsamt lefnadssätt belöpa sig till 250 kr.

I jämförelse med de förut skildrade förhållandena före emigrationsperioden har backstugusittarnes ekonomiska ställning betydligt bättre. Härtill ha bidragit de högre daglönerna (se förut) samt framför allt understödet från Amerika. De utvandrade barnen ha regelbundet skickat hem penningar till far och mor, ej sällan byggt upp stugan åt dem, så att föräldrarna stundom ha det riktigt godt och till och med slippa arbeta. Emellertid är det klart, att vi bland backstugusittarne och torparne finna orkeslöshet och fattigdom mera förenade än hos någon annan samhällsklass. Bland Ölands omkring 1,200 understödstagare torde $\frac{4}{5}$ höra till dessa klasser.¹ Ytterst få fattigunderstödda ha varit hemmansägare.

Inte ens hos denna klass kan man dock tala om någon verklig nöd såsom allmänt utbredd. De tärande munnarna äro ju också färre än förr. Men därmed är icke sagdt att förhållandena äro sådana, att arbetarnas barn kunna stanna hemma. *Bristen på vinterarbete* är skulden härtill. Denna är numer till och med större än förr, därför att nu har man ej längre den slagtröskning, som förr tog många armar i bruk under vinterdagarna. Vinterarbetet betalas ju ock lägre än under sommaren. Det bör dock understrykas, att den traditionella öländska uppfattningen, att om vintern göra så litet som möjligt, fortfarande hänger i. Från jordbrukarne försäkras, att många backstugusittare ej kunna förmås att arbeta på vintern trots erbjuden sysselsättning.

»Arbetarens söner drivas bort dels af den nästan totala bristen på arbete vintertiden, dels af den hart när oöfvervinneliga svårigheten att få en bit egen jord att bruka och bärga något från. — — — Här finnas ynglingar, som klaga öfver, att de omöjligen kunna åtkomma någon jordbit att bygga en stuga på. Vill man gifta sig, så är det omöjligt, ty man kan ingenstädes få bygga och bo.»

Denna klagan öfver omöjligheten att skaffa ett » eget hem » (framför allt i bemärkelsen af en liten stuga med något jord till, hvars afkastning kan upphjälpa förtjänsten af jordbruksarbetet eller handtverket) möter man mycket ofta. Bönderna vilja ej sälja någon jord till arbetaren och handtverkaren, framför allt af fruktan för ökad fattigvårdstunga. Denna afvoghet att sälja jord har ofta betygats göra sig gällande, äfven då bonden äger jord som för honom är af intet värde. Hvad som å andra sidan framhålles är, att många af de på ofri grund boende ej ha någon längtan efter egna hem — ett påstående som ock synes öfverensstämma med sanningen.

¹ Enligt uppgifter från kommunalnämndsordförandena.

Handtverkarna.

Handtverkarens ställning på ön är mycket svår. Han har ofta liksom jordbrukaren sin egentliga arbetstid under sommaren, under hvilken han måste tjäna in något öfver behofvet för att kunna föda sig och sin familj under den kalla årstiden. De flesta yrkesidkare, såsom smeder, skräddare och skomakare, ha dock jämn sysselsättning året om.

Många samverkande orsaker bidraga till att den öländska handtverkaren i allmänhet för en rätt blygsam tillvaro.

Först och främst finnas ju inga större industriella platser på Öland, utan handtverkaren är så godt som hänvisad till bönderna. Genom att dessa under sina affärsresor till fastlandet, speciellt Kalmar, göra sina uppköp äfven af skodon och kläder, lida speciellt skräddare och skomakare af konkurrensen från staden.

Kanske i regel arbetar handtverkaren hos bonden mot en viss daglön, jämte kost, om också många yrkesidkare mestadels utföra arbetet hemma på sin verkstad. Aflöningen är högst om sommaren och lägre om vintern, men når endast undantagsvis öfver 2 kr. och i allmänhet ej detta belopp. Den högre sommarlönen har delvis sin grund i en större efterfrågan på handtverkare (snickare, målare, murare) sommartiden, då en hel del byggnadsarbeten och reparationer utföras bättre än under vintern. Då handtverkaren ofta också är jordbrukare, hvadan hans tid är strängt upptagen sommartiden, kan han äfven därför betinga sig högre aflöning under denna del af året. Den synes vara något lägre på norra Öland¹ än i öfriga delar af ön. Ackordsarbete förekommer endast undantagsvis, hvilket gör att den duglige handtverkaren ej kommer till sin rätt. En verkligt duktig yrkesidkare med dubbel arbetsförmåga och skicklighet i förhållande till en sämre kan enligt samfälliga uppgifter ej betinga sig nämnvärdt högre dagspenning för sitt vida bättre arbete. Det är en illustration till sparsamhetens afvigsida hos vår hedervärda bondekår. I mer än ett fall har detta förhållande ledt till emigration.

Denna bristande förståelse för ett verkligt godt arbete har återigen fört med sig, att många handtverkare fuska i yrket, äro ej utlärdade utan slå sig ned efter ett eller ett par års lärotid som egna. Konkurrensen från dessa håller prisen nere, medan däremot yrkesidkarna ej lida något väsentligt intrång genom böndernas egna små försök i yrket. Öläningen har ej heller någon allmänt utpräglad fallenhet för något visst handverk, om man undantager träslöjd.

Något öfverflöd på handtverkare och yrkesmän finnes ej. Som ett helt betraktadt kan behofvet sägas nått och jämnt vara fyllt.

¹ För en snickare exempelvis kr. 1'25—1'50 pr dag.

Bristen på verkligt dugliga handtverkare är dock stor, hvartill bidragit alla de ofvannämnda orsakerna: obefintligheten af jämnt och stadigvarande arbete för flera yrken, konkurrensen från städerna och ej utlärda i hemsocknen samt svårigheten att få ett godt arbete uppskattadt efter förtjänst. Den driftige söker sig därför bort, till fastlandet eller Amerika.

Ehuru en för hela ön genomgående brist på utöfvare af ett visst yrke ej existerar, är det dock mycket ofta ondt om skomakare och skräddare i socknarna. Snickare är det i allmänhet godt om. En föreställning om behovet af yrkesutöfvare ger följande förteckning öfver dylika i Torsslunda, en af Ölands större socknar med nära 1,300 invånare. Där funnos år 1908: 4 skomakare (knappt motsvarande behovet) 1 murare (d:o), 3 skräddare (d:o), 2 snickare (d:o), 2 smeder och 3 målare (motsvarande behovet). Då socknarna äro så små som de på Öland, ha emellertid handtverkarne ofta sysselsättning utom sin egen socken.

Handtverkaren kan, under för handen varande omständigheter — jag bortser därvid från Borgholm — ej drifva sitt yrke i större skala. Många ägna sig åt detsamma som en hjälpnäring — ha sin lilla jordlapp på några tunnlands vidd och upphjälpa det magra utbytet från åkerbruket med förtjänsten på handtverket. Eller också har handtverkaren endast en stuga på allmanningen och lefver af sitt yrke, drifver det ensam eller med hjälp af sin familj och någon enda arbetare. Enastående är, att han utvidgar sin verksamhet så som en byggmästare på mellersta Öland, hvilken tidvis sysselsätter upp till 40 arbetare.

Har handtverkaren lyckats förtjäna något på sitt yrke och ej äger eget hem, vill han ofta skaffa sig ett dylikt. Genom böndernas allmänna ovilja att sälja jord på någorlunda drägliga villkor har det ofta hänt, att han misslyckats i denna sin afsikt, i all synnerhet som för handtverkarna gäller, att hans lilla stuga ej får ligga i en alltför aflägsen vrå af socknen, utan tämligen centralt. Flera gånger har denna omöjlighet att skaffa ett » eget hem » tvingat driftiga handtverkare att emigrera.

Industri och industriarbetare.

Då industrien och industriarbetarne endast i tämligen ringa omfattning beröras af emigrationen, skola desamma här blott i korthet omnämnas. Industrien utgöres endast af stenhuggerier och cementfabrik, från och med november 1908 en sockerfabrik i Mörbylånga samt några obetydliga fabriker i Borgholm, några sågar och enstaka andra anläggningar.

Stenhuggerirörelsen, som industri, är koncentrerad till Persnäs (Sandviken), och har där uppblomstrat sedan början af 1880-talet. Den drifves af ett *danskt* bolag, och arbetsstyrkan är af mycket växlande storlek. Medan ibland endast 20 man sysselsättas af bolaget, få under tider af liflig byggnadsverksamhet 75—100 man sysselsättning i stenbrotten och slipverken vid Sandviken. Stenen är af utmärkt kvalitet och går därför bra i marknaden, men såsom all stenindustri har också denna en till storleken mycket ojämn afsättning. För stenhuggare är daglönen från och med 1907 kr. 3.50 (föret 2.50), för körare och inpackare af stenen 2 kr. pr dag. Under förutsättning af arbete året om är stenhuggarnes förtjänst 600—1,100 kr., allt efter skicklighet. Icke blott under vintern utan äfven under sommaren kan dock arbetet ligga nere af brist på beställningar. Arbetarne måste då gå sysslolösa, då de ej äga någon jord, och något annat arbete ej är att få på platsen. Emigrationen är obetydlig bland Sandvikens arbetare. Då framtidsutsikterna äro osäkra, se emellertid föräldrarna gärna att barnen begifva sig ut till det öfriga Sverige eller annorstädes. Uppblomstringen inom stenindustrien på 80-talet förklarar Persnäs sockens stigande folkmängd till 1890; på de sämre konjunkturerna beror delvis den följande nedgången. Mindre stenhuggerier finnas ock i Södra Möckleby och Ventlinge i sydväst.

Öns största industri är Ölands Cementaktiebolag vid Degerhamn i Södra Möckleby, en storindustri med (1907) 1,063,000 kr:s tillverkning och en arbetarestam af i allt omkring 400 man. Fabriken har under energisk ledning mycket utvecklats under senare år och är under ytterligare utvidgning. Arbetslönerna ställa sig mycket olika inom fabriken skilda områden och växla i allmänhet mellan 60 och 110 kr. i månaden. Cement och osläckt kalk samt något kalkstensmjöl och rödfärg tillverkas. Cementen exporteras till Sverige och utlandet, speciellt Ryssland. Emigrationen är ej afsevärdt stor bland arbetarne, bland hvilka i allmänhet blott mycket unga ge sig i väg af reslust, men däremot mycket stor bland arbetaredöttrarna. Arbetarne utgöras till större delen af inflyttade smålänningar och blekingar. Nykterhetsrörelsen, som bland Sandvikens arbetare är stark, har vid Degerhamn ett stort och hårdarbetadt fält för sin verksamhet. Den ekonomiska ställningen är bland arbetarne god, ehuru, på grund af det utbredda spritmissbruket och oförmåga att lefva enkelt, på enskilda håll sämre än den behöfde vara. I samma socken finnes kalkindustri och spannmålsrenseri, tillhörigt enskild person, som sysselsätter 30—40 arbetare.

Frågan om existensmöjligheten för en större industri på Öland, som kunde bidra till emigrationens hämmande, är svår att på rak arm besvara. Men den totala bristen på vattenkraft och till och med större källor är gifvetvis ett hinder, som är tungt vägande. Stenindustrien

kan liksom cementindustrien ytterligare uppdrivas betydligt; för den förra får man dock räkna med den allt skarpare konkurrensen af konstgjord sten, som ersätter den naturliga.

I sin helhet torde man ej få ställa allt för stora förhoppningar på den ytterligare utvecklingen af Ölands industri inom närmaste framtid. Emigrationens hämmande måste hufvudsakligen byggas på andra faktorer.

Fiske, sjöfart och skogsbruk.

Man väntar sig att *fisket* skulle spela en stor roll i den hafomflutna öns ekonomiska lif, men så är ej förhållandet. Fisket bedrivs nästan enbart som husbehovsfiske — »för att få lit' sjösofvel för vintern», som öläningen säger. Det har förut framhållits, hur detta fiske förr var af större betydelse än det är nu, då bonden ej längre har tid till detsamma. Det har också så godt som upphört på mellersta Ölands västkust. På östkusten samt i öns nordligaste och sydligaste socknar spelar det ännu någon roll för strandägande bönder. Yrkesfiskare äro blott fattiga backstugusittare eller f. d. sjömän, en å två i hvar socken, som ofta bo långt från sjön, blott äga en mindre båt, liten och dålig redskap och fiska af nåder i böndernas fiskevatten.

Ålfisket är det mest gifvande och är i en och annan socken, såsom Böda, Löt och Gräsgård, af rätt beaktansvärd vikt. För öfrigt ger strandfisket gädda, sik, aborre, lax och laxöring.

Något storfiske bedrifver ej öläningen, ehuru småläningar och blekingar fiska på grunden norr och söder om hans ö, och särskildt den stora undervattensbanken från Ölands södra udde till Gottland skulle ge goda fiskeplatser. Storsjöfisket kunde i betydliga mängder lämna sill (strömming), torsk, flundra och lax.

För ett uppdrivande af storsjöfisket, som enligt fackmannaåsikt skulle gifva god afkastning, fordras emellertid stora motorbåtar med 4—5 mans besättning och behöflig redskap. Men det saknas ännu armar på Öland härför, och de, som eventuellt vore hågade att slå sig på ett dylikt fiske, ha svårt att få den behöfliga borgen för inköp af båt och redskap.

För närmaste framtid skulle därför ansträngningarna att drifva upp fisket främst vara riktade på *strandfisket*, som kan gifva betydligt större afkastning än nu är fallet. Särskildt gäller detta om ålfisket, som redan nu ger många bönder och fiskare en inkomst af c:a 500 kr. om året, men som kunde gifva tusentals.

Af yttersta vikt är emellertid, att afsättningsförhållandena ordnas. Större delen af den fisk, som fångas, afsättes på ön. Ett mindre parti sändes till Oskarshamn och Kalmar, men den stora

och vackra fisken är allmänt illa handterad och betingar därför lägre pris. Ålhandeln ligger helt och hållet i händerna på *tyska* uppköpare, hvilka tillhandla sig varan i de öländska hamnarna. Här behöfves en sammanslutning mellan dem som idka fiske, så att en ordnad afsättning af varan i förening med sakkunnig behandling af fisken kan göra näringen ekonomiskt lockande och bärkraftig.

Från fackmannahåll har intygats, att ett från Ölands östkust rationellt drifvet strand- och storsjöfiske skulle kunna gifva många hundra personer lefvebröd och vara värdt hundratusentals kronor. Innan något fiske af den betydighet, att det binder ett stort antal armar, kan uppkomma, måste det dock ordnas så, att fiskaren får sin *egen* torfva *vid sjön*, af tillräcklig storlek att därpå uppföra hus, fiskbod, torkattiraljer etc., så att fisklägen kunna bildas. Detta skulle ske genom inköp och styckning af egendomar på sådana ställen där lämpliga hamnförhållanden finnas. En del allmänningar, som finnas efter kusten, kunde användas till samma ändamål.

Om de af den officiella fiskerikommittén föreslagna fiskehamnarna blefve verklighet — betänkandet härom aflämnades till väg- och vattenbyggnadsstyrelsen i början af år 1909 — skulle säkert fiskerinäringen få ett godt handtag. Enligt kommitténs förslag skulle tre fiskehamnar utföras och underhållas af staten själf, nämligen Grönhögen i Ventlinge socken, Kårehamn på östkusten i Alböke socken och Byxelkrok i Böda, hvarjämte ett anslag en gång för alla skulle ges åt Grankullaviken (Böda). Öland skulle därigenom få tre fiskehamnar i sin norra och en i sin södra del, och en lika nödvändig som betydelsefull förutsättning för fiskerinäringens blomstring vore därmed gifven.

Bland öläningarna själfva torde emellertid entusiasterna för fiskerinäringen vara lätt räknade, då man synes ha föga tro till det ekonomiska utbytet. *Initiativet får komma utifrån*, desto mer som på ön nu knappast finns armar tillöfvers för fisket.

Sjöfarten har, som förut påpekats, spelat en stor roll i Ölands ekonomi. Nu bli öläningarna ej sjömän i samma utsträckning som förr. Amerika ger bättre inkomst än den månatliga lön af 30—60 kr., som består en simpel sjöman. Men ej desto mindre »tar man sjön» fortfarande i stor utsträckning i några delar af ön, framför allt i de nordligaste socknarna och några i sydväst. På något enstaka håll kan man t. o. m. ej förmärka något minskadt intresse för sjömansyrket. Öläningens läggning gör ju honom också till en god sjöman.

Sjömännen gå både i långfart och kustfart. I senare fallet tillbringa de vintern hemma.

Egen rederirörelse idka ölänningarna däremot i mycket obetydlig utsträckning. Den reguljära förbindelsen med fastlandet ligger ej i ölänningarnas händer. Något fraktfart idkas af skeppare, som ha sin skuta och frakta sten och spannmål från och ved till Öland. I fråga om hemmahörande fartyg äro Degerhamn och Sandviken Ölands betydligaste hamnar. I den förra finnas ett tjugotal fartyg, hvaraf 1 ångfartyg, hvilka hufvudsakligen stå i därvarande betydliga industriens tjänst. I Sandviken funnos år 1907 17 fartyg på 10—50 ton, och 3 under 10 ton, de flesta ägda af enskilda skeppare. Något tiotal dylika små seglare höra hemma i Borgholm och öfriga öländska hamnar.

Här föreligger således ett tämligen oarbetadt fält för öländsk företagsamhet, där dock hvarje försök från öländskt håll kommer att mötas af en synnerligt skarp konkurrens från fastlandets äldre och mäktigare bolag.

Öland äger ju blott i obetydlig mån skog, och *skogsbruk* som själfständig näring drifves endast i Böda kronopark, där afverkning äger rum, dels till förbrukning på ön, dels för skeppning till Danmark och Tyskland. Årliga afverkningen är för närvarande c:a 13,000 kbm., hvaraf 7,500 kbm. timmerskog och 5,500 kbm. vedskog och annat mindre värdefullt virke.

Kronoparkens ekonomiska betydelse för Öland är i främsta rummet, att den lämnar de norra socknarna en betydande del af deras virkes- och vedbehof. Årligen upphugges och försäljes sålunda 1,400 famnar ved. För Böda socken är kronoparken därjämte af största betydelse genom de arbetstillfällen som från år 1904 beredts befolkningen vid skogsafverkning, skogskulturer, vägarbeten etc. — i allt c:a 3,300 dagsverken per år. Afverkningens massa torde ej nämnvärdt ökas i framtiden, men däremot komma arbetstillfällena utan tvifvel att ökas genom en intensivare skogsskötsel. Än så länge har dock emigrationslusten bland bödaborna knappast minskats af utsikten till stadigvarande biförtjänster från kronoparken. »Man tror för mycket på Amerika.»

Den nuvarande emigrationen, dess orsaker och botemedel.

Emigrationen har nu ej längre samma *karaktär* som för ett tjugotal år sedan. Den nöd, som då med så våldsam kraft dref bort hemmansägaren från hans gård för att i Amerika rädda sig från ruin, existerar ej längre; mot den massa öfvertaliga armar, som då ej kunde finna arbete hemma, svarar nu brist på arbetskrafter.

Nöden är ej längre samma dominerande utvandringsorsak som förr, andra faktorer ha trädt i stället och hålla utvandringssiffran i höjden.

Nu går utvandrarnes skara nästan lika stark ur bondehemmen som ur backstugorna. Allt mer sällan far visserligen hemmansägaren själf ut för att skaffa ihop rörelsekapitalet i fjärran väster, allt mindre ofta ses mannen taga hustru och barn med på atlantfärden, men bondens söner och döttrar ha nu nästan samma lust för amerika-trippen som de obemedlade arbetarnes barn. Af de 271 utvandrarne från Runstens härad under femårsperioden 1881—85 voro blott 33, eller 12 %, hemmansägaresöner och -döttrar, af de 294 under åren 1903—1907 ej mindre än 114, eller 40 %! En granskning af den meddelade tabellen (Tab. 12, sid. 31) öfver dessa utvandrare skall bekräfta denna ofvan antydda förändring i emigrationens karaktär. Gåfve utvandringen från detta lilla härad ett riktigt uttryck för emigrationen från hela Öland, skulle det under förstnämnda period visa ett vida högre antal emigrerade hemmansägare än under de sista åren 1903—1907.

Medan förr fattigdomen i allmänhet var de utvandrades arfvedel, är detta numer på långt när icke förhållandet.

Nedanstående uppgifter om emigranter från Runstens socken, som välvilligt ställts till mitt förfogande af kyrkoherden därstädes, torde på ett konkret sätt visa, till hvilken stor procent utvandrarne komma från bärgade hem. De ge också en antydning om den roll, som släktingar och vänner, bosatta i Amerika, spela för emigranterna och emigrationen. Årtiondens utvandring ha i Amerika skapat en öländsk koloni, ett andra Öland, som magnetiskt drager öläningarna till sig.

Emigranter från Runstens socken åren 1906 och 1907.

1. Dräng, f. 89. Villkor okända. Utvandringsorsak troligen exercisen.
2. Bondson, f. 88. Vålburgna anförvanter i socknen. Två bröder i Amerika. Emigrationsorsak = föregående.
3. Dräng, f. 86. Villkor okända. Emigrationsorsak = föregående.
4. Bondson, f. 83. Vålbärgadt hem. Dock 13 syskon. En syster i Amerika.
5. Bonddotter, f. 85. Syster till föregående.
6. Flicka, f. 81. Anställd här i Sverige i hvitvarnaffär. Vålbärgad. Broder i Amerika sedan flera år.
7. Piga, f. 89. Många syskon i mycket fattigt hem.
8. Snickaredotter, f. 91. Hemmet bärgar sig godt. Faster i Amerika mottog henne.
9. Arrendatorsdotter, f. 80. Ganska vålbärgadt hem, med blott 2 döttrar. Följde en morbroder till Amerika.
10. Bondson, f. 79. Fadern varit bonde, men afgått från hemmanet. Hemmet fattigt och underhålles till största delen af denne son och en dotter (n:r 11), som förut i många år varit i U. S. A. och nu varit hemma på besök några månader. De medtogo en broder (n:r 12).
11. Bonddotter, f. 81. Syster till föregående.
12. Bondson, f. 89. Broder till föregående.
13. Bonddotter, f. 88. Hemmet bärgadt. Två bröder i Amerika.
14. Flicka, f. 87. Har fader i Australien och syskon i Amerika. Fattig, fostrad med bidrag af fattigvården.
15. Bonddotter, f. 78. Mycket vålbärgadt hem.
16. Piga, f. 89, fattig och faderlös.
17. Bondson, f. 87. Fattigt hem. En gift syster i Amerika.

18. Bondson, f. 82. Broder till föregående.
19. Skräddare, f. 87. Välkänd släkt i Amerika. Emigrationsorsak närmast exercisen, ej nöd.
20. Bonddotter, f. 87. Ej fattigt hem; den utvandrade dock äldst af 7 syskon. Motogs af farbroder i Amerika.
21. Dräng, f. 89. Fick låna sig ut.
22. Mjölnareson, f. 89, har flere anförvanter i Amerika. Hemmet välbärgadt, endast två syskon.
23. Bonddotter, f. 84, trikåstickerska. Syster till nr 2.
24. Bonddotter, f. 83. Har vistats i Amerika 1900—07. Fadern hemkom från Amerika 1901. En syster i Amerika. Ej nöd utvandringsorsak. Med henne följde närmast följande trenne emigranter (nr 25—27).
25. Bonddotter, f. 90. Syster till nr 4 och 5.
26. Bondson, f. 87. Hemmet burget, två syskon hemma, en syster i Amerika. Emigrationsorsak exercisen.
27. Arbetaredotter, f. 86. Modern dog 1907, hvarefter dottern stod ensam och for till sina bröder i Amerika.
28. Skomakareson, f. 89 och
29. Skomakaredotter, syster till föregående, f. 91. Hemmet välbärgadt. En syster och en bror i Amerika. En minderårig syster hemma.
30. Flicka, f. i Amerika 90. Hemkom med modern från Amerika. Denna dog hemma. Fadern död. Anförvanter i Amerika.

Af de 30 utvandrarne komma sålunda hälften från välbärgade hem. Alla äro de unga människor, de flesta i ton-åren. Nästan alla ha förut släktingar i Amerika, till hvilka de kunna vända sig. Äfven om man ej skulle ha släktingar att i nödfall lita till, vet man hvar öläningarna äro att träffa och kan få någon hjälp. Blott enstaka fara på måfå.

Öland i Amerika och svensk-amerikanerna hemma.

När man frågar efter de öländska emigranternas sysselsättning i Amerika, blir man snart varse, hur öläningarna där koncentrerat sig till vissa bestämda trakter och vissa bestämda yrkesgrenar. I tre fall af fem blir uppgiften om vistelseorten: västkusten — Kalifornien, eller mera sällan Oregon och Washington. Där ha öläningarna koncentrerat sig, där finnas de på ostron- och laxfiskena, vid sågverken, som handtverkare, som besättningskarlar på kust- och flodångare och i skilda sysselsättningar i San Francisco och flerstädes. Där på västkusten är det ej svårt att leta reda på en öläning, där ha de bildat kolonier, dit styr ock hufvudmassan af utvandrarne från Öland sin färd. Det är nu svårt att draga fram i ljuset de första orsakerna till, att öläningarna här finnas talrikare än annorstädes. Öläningens sjömanslif förde honom dit, och han fann landet godt, lönerna här i väster voro högre än i öster, enskilda lyckosamma öläningar grundade här företag och drogo landsmän öfver till sig, och sedan strömmen en gång börjat, har den gått i den en gång utstakade färan. »Jag har kanske hjälpt ett hundratal öläningar till plats vid ostronfisket», yttrade en gång en öläning, som själf i 11 år varit förman vid ett ostronfiske i San Francisco-bukten.

Rätt många ölänningar lära vara i fiske och kustfart i de östra staterna. Tjänsteflickorna stanna ofta i de östra staterna, särskildt New York. Det finns också en och annan stad utom Kalifornien, där ölänningar finnas mera allmänt, såsom i Rockford i närheten af Chicago. Likaså finnas en del som farmare eller jordbruksarbetare i de östra eller präriestaterna.

Men det är märkbart sällan som ölänningen är jordbruksarbetare i Amerika. Förmämsta orsaken därtill torde vara det kända förhållandet, att äfven där jordbruket ej kan bjuda sina arbetskrafter samma lön som industrien. Men det är som om hans innersta kynne och böjelse trädte fram i hans sysselsättning i det stora landet. Ofantligt ofta har han fiskat ostron eller lax, farit i kustfart eller på flodbåtar. Han är van vid sjön hemma, och förkärleken till densamma följer honom därute. Ostronfisket i San Francisco-bukten har han formligen tagit på entreprenad. Gång på gång hör man hemmavarande svensk-amerikaner uppgifva, att de varit sysselsatta där — intet yrke är vanligare än detta, — och man får kanske föreställningen om ett storfiske, som sysselsätter ofantligt många armar. Men nej! Det är endast två bolag, med kanske 200—300 arbetare, som drifva detsamma — men ölänningarne utgöra $\frac{1}{3}$ af antalet, med hallänningar som näst manstarkaste grupp. Mycket ofta är han snickare — ett lättlärdt och rätt dåligt betaldt yrke. I sågverken efter Kaliforniakusten arbetar ett ännu större antal ölänningar. För öfrigt undergår ofta ölänningen, som hvarje annan emigrant, ständiga metamorfoser i yrkesväg; han är snickare en dag och står i bar en annan, fiskar lax utanför Alaska, för att kanske bli portvakt i San Francisco efter återkomsten. Börjar som grofarbetare och slutar som byggmästare — man tar det arbete, som bjudes, som nöden ger eller man i yrkesväg är mäktig.

I viss mån spelar sysselsättningen hemma en roll för valet af yrke därute, trots det, som nämnts, relativt få gå till jordbruket. Från Persnäs har således uppgifvits, att de flesta gå till grufvor eller segla som sjömän, hvilket i förra fallet torde bero på vanan att »gå i berget» hemma. Ölänningarne på östra Öland synas ha en större förkärlek att gå till ostronfiskena och göra tjänst i kustfart än de mindre sjövana emigranterna från vissa socknar på västra Öland. Då från andra socknar uppgifves, att vissa yrkesgrupper med förkärlek omfattas af utvandrarne därifrån, har man som orsaker härtill vanligen att räkna bekantskaper och släktförbindelser, genom hvilka utvandrarne skaffats sysselsättning i det eller det yrket. Så uppgifves arbetet i isfaktorier vara en specialitet för Norra Möcklebyborna; från Köping lär kosan mestadels ställas till Rockford, medan mindretalet reser längre västerut, o. s. v. Riktigheten af dessa uppgifter kan gifvetvis ej kontrolleras härhemma.

Som ett ungefärligt medeltal synes ölännen beräkna från 1,000 upp till 1,500 kr. i årligt öfverskott på sitt arbete i Amerika, om han sysselsättes i något af de bättre yrkena. Detta öfverskott blir gifvetvis vida större, om han i högre grad lyckas blifva sin egen, bli arbetsgifvare och få andra som arbeta för sig. Bättre än alla utläggningar torde nedanstående tabell öfver i en öländsk socken bosatta svensk-amerikanska jordbrukare gifva en antydning om emigrantens arbetsförtjänst och sysselsättning i Amerika.¹

I Algutsrums socken bosatta svensk-amerikaner.

Hufvudsaklig syssel- sättning i Amerika.	Antal år i Ame- rika.	Hem- fördt ka- pital, kr.	Hufvudsaklig syssel- sättning i Amerika.	Antal år i Ame- rika.	Hem- fördt ka- pital, kr.
1. Nattvakt	20	30,000	14. Ostronfiskare ²⁾ . .	7	3,000
2. Mekaniker	17	10,000	15. Sjöman ²⁾	10	10,000
3. Snickare ²⁾	17	5,000	16. Farmare ²⁾	5	6,000
4. Ostronfiskare	20	20,000	17. Förman vid järnväg	7	8,000
5. Sågverksarbetare	10	10,000	18. Snickare	5	6,000
6. Snickare	10	5,000	19. Telegrafarbetare	15	10,000
7. Farmare	18	5,000	20. Snickare	10	10,000
8. Skogsarbetare	15	6,000	21. Byggmästare ²⁾	?	75,000
9. Grufarbetare	7	5,000	22. Murare	20	20,000
10. Farmare	52	75,000	23. Sågverksarbetare	8	3,200
11. Farmare	10	6,000	24. Grufarbetare	5	5,000
12. Snickare ²⁾	5	6,000	25. Fabriksarbetare	10	5,000
13. Farmare	5	6,000	26. Farmare	20	50,000

I allmänhet följer lyckan ölännen därute. I alla händelser är det de, som lyckas, hvilka låta tala om sig; om dem, som gå under i den nödfyllda, sträfva kampen, är det tyst. I allmänhet torde ock ölännen trivas därute och känna sig hemma. Särskildt är detta förhållandet med dem, hvilka rest af fattigdom och omöjlighet att försörja sig hemma. »Tror ej på hemlängtan hos arbetsfolket», sade en svensk-amerikan till mig. I synnerligt många fall har dock det motsatta fallet intygats. »Jag har ej träffat många, som ej känt sig som främlingar där», nämnde en småbonde, som i två repri-ser vistats under 14 år vid skogsarbete i Kalifornien. Ölännen i Amerika vill, om han har råd, gärna titta hem ett tag, återse sin ö och visa sig själf för far och mor och beundrande vänner, för att sedan gå åter till det yrke i Amerika, som blifvit hans bröd och utkomst. Gifter han sig därute och får barn, är han i regel förlorad för hemlandet. »Han är gift därute, så han kommer nog ej hem»,

¹ Af lätt insedda orsaker, kan tabellen, som för vissa af svensk-amerikanerna ej grundar sig på direkta förfrågningar, icke göra anspråk på härfin korrekthet. I några fall slår den uppgifne Amerika-vistelsen slint på 1 å 2 år. De hemförda kapitalen torde snarare vara för lågt än för högt uppgifna. Kantor K. Lundquist, som välvilligt haft besväret med uppgörandet af listan, hembär jag mitt tack.

²⁾ Beloppet osäkert. — ²⁾ Beloppet utgör ett minimum.

heter det. Man älskar sin ö som ett kärt minne, men där brödet finns, där är fäderneslandet. Ölänningen är väl i detta fall hvarken mer eller mindre kosmopolit än svensken i allmänhet. Man känner dock fall, där hemlängtan blifvit så stark, att mannen drifven af endast denna känsla tagit hustru och barn med och rest hem till Öland.

Större delen af nu hemmavarande svensk-amerikaner torde ha rest ut i bestämd afsikt att komma igen efter att ha samlat det kapital, som behöfts för utlösen af syskon vid egendomens öfvertagande eller varit tillräckligt för att gifva honom en någorlunda trygg tillvaro på gamla dar. I många fall är det dock tvingande skäl eller rena tillfälligheter, som kommit emigranten att vända åter. »Hade jag ej blifvit sjuk, är det nog möjligt, att jag ej kommit tillbaka», är ett ofta återkommande svar på frågan om orsaken till återresan. Mycket ofta blir ett som tillfälligt menadt besök hemma utsträckt till en vistelse för lifvet. »Reste hem och kom att stanna», låter det — motivet därtill må ha varit kärlek och giftermål (det kanske vanligaste), gårdens öfvertagande eller något annat.

»De återinvandrande äro ofta dels sådana som ha gård hemma, dels sådana som i följd af sjukdom — vanligast neurasteni, lues, tuberkulos, sinnessjukdom — ej kunna existera därute — —» yttrar provinsialläkaren i norra motet i sitt utlåtande. Det är så. Den till hemmet återvändande svensk-amerikanen är synnerligt ofta knäckt till hälsan. Han har lärt sig arbetets konst på krafternas bekostnad. Han kommer hem, öfvertar eller köper en gård, då jordbruket är ju så godt som den enda näring han kan ägna sig åt på ön. Mestadels har han ej varit jordbrukare i Amerika, och äfven om han varit detta, äro jordbruksförhållandena där så pass annorlunda än här, att han ej haft direkt nytta däraf för skötande af sitt jordbruk hemma. Det är därför ingalunda förvånansvärdt, att den återkomne emigranten i allmänhet ej spelar rollen af föregångsman på moder-näringsens område i sin hemsöcken. Undantag finnas, men det finnes också exempel på, hur svensk-amerikaner, som kanske ej på 20 år tagit i en plog eller skött en ladugård, af sina grannars exempel får lära sig sköta jordbruket utan att nå upp i jämnhöjd med dessa. Den större drift och företagsamhet, som han kanske lärt i landet i väster, motverkas ofta af hans bräckliga hälsa och slappnade arbetsifver, ty som det yttrades en gång: »Det är ej samma arbetets anda hemma som i Amerika. Där tänker ingen på att dra sig.»

Hvad amerika-fararne betyda för ön i ekonomiskt afseende, kan den förut meddelade listan på de 26 jordbrukarne i Algutsrum gifva en aning om. Ett hemfördt kapital på minst 400,000 kr. till en liten socken på 800 invånare! Och dock är detta en socken, där svensk-amerikanarnes antal ej är enastående stort. Gå vi till en by i Högby socken, såsom Sandby, ha af de 40 åboarne endast några få

ej varit i Amerika; i Persnäs är bortåt ett 60-tal af hemmansägare, öfver $\frac{1}{3}$ af hela antalet, immigranter, hvaraf åtminstone 5 rest ut som fattige sjömän eller arbetare och köpt sina gårdar på amerikapengar. Kanske 20 af dem sitta kvar på sina gårdar endast tack vare dessa. I de flesta socknar är antalet visserligen mindre än där, men till och med i sådana som träffats relativt lindrigt af utvandringen, såsom Resmo, utgöra svensk-amerikanarne $\frac{1}{6}$ af hemmansägare.

De summor, som hemsändas af i Amerika arbetande ölänningar, springa till förvånande stora belopp. Till Högby postkontor, hvars område utgöres af socknen, anlände i postanvisningar under år 1907 59,000 kr., hvilket utgör, jämnt fördeladt på dess 2,000 invånare, i rundt tal 30 kr. pr individ i socknen. Hårtill kommo 120 rekommenderade bref och bankanvisningar till obekant belopp.

I checker till bankaktiebolaget Södra Sveriges kontor i Borgholm kommo samma år 30,000 kr. från Amerika. Det torde knappast vara en för hög uppskattning, om man anslår de penningssummor, som genom posten eller i bankanvisningar anlända till Öland från ölänningar i Amerika, till 500,000 kr. årligen.

Amerika-brefven äro de värdefullaste och käraste, som komma till ön. Genom dem får man bud från far, syskon eller kära släktingar; genom de medföljande pengarna få hustrun och barnen eller far och mor i backstugan det nödvändiga uppehållet. Så ligger Amerika så nära om hjärtat, medan Sverige ofta nog är ett långt bort beläget land, med hvilket ingen beröring finnes. Jag kom en dag oförhoppandes in på en af östra Ölands små poststationer, — af de 38 ankomna brefven buro 21 U. S. A:s stämpel.

Emigrationens folkpsykologiska och allmänna orsaker.

Vi ha sålunda i hvarje socken på Öland en stamtrupp af svensk-amerikanare, ofta hörande till socknens mest förmögna och betydande män. De ha grundlagt sin ställning i det stora landet i väster; hemma arbeta de i takt med sin omgifning och anse till och med ofta det lilla hemmanet blott som den lugna hvilans boning efter genomgångna mödor. De äro fyllda af tacksamhet mot det land som gifvit en tryggad utkomst; hemma, där arbetet lönar sig mindre i reda pengar räknadt och där de själfva arbeta långt mindre intensivt än i Amerika, se de oftast sitt i jordbruket nedlagda kapital ge dålig ränta eller till och med smälta samman. Man har gifvetvis ögonen mindre öppna för att den minskade arbetsintensiteten till stor del är skuld hårtill. Så blir omdömet om Sverige jämfördt med Amerika ej mildt — det växlar i alla tonarter från det mer försynta: »Man borde ej rata sitt fosterland, men den som varit i Amerika, berömmar ej Sverige», till omdömen af kärfvare art. Det är lättförståeligt att i

deras ögon *emigrationen är något godt och intet ondt*, om blott den utvandrade vänder åter till sin ö, ja om endast han i sitt nya hemland kan skaffa sig en bättre ställning än i det gamla.

Denna uppfattning har blifvit ölännings i gemen, och den näres af den lifliga förbindelsen med Amerika, af hela den andliga atmosfär han växer upp i. I huru många öländska hem äro ej de amerikanska föremålen, från hänglampan i taket till de välkända amerikakorten af barn och släkt, det bästa och käraste i hela möblemanget. Från Amerika kommer dollar efter dollar, som flerdubblas i svenskt mynt. Så en vacker dag kommer bror eller syster hem, klädd som herrekarl eller i gentil klädning med svajig hatt. På det besöket har sanneligen ej Amerika förlorat i anseende. Och när han eller hon, efter någon månads vistelse i lugn och ro hemma, beger sig åter, är kanske oftast ett af de yngre syskonen, någon släkting eller bekant med på färden.

Från Amerika kommer bref på bref till släkt och vänner hemma med uppmaning att komma dit ut, ty det är goda tider. I vissa fall kan det vara en farmare, som behöfver hjälp vid jordbruket, någon själfständig arbetsgifvare eller förman som bland sina landsmän och släktingar söker lämpligt arbetsfolk, i de flesta är det kanske blott meddelandet, att här finns plats vid det eller det verket, där den skrifvande själf arbetar.

Det är således svensk-amerikanarna hemma och borta som själfva äro de största emigrantvärfvarna, omedvetet eller medvetet. Det är de många vännerna i Amerika, den öländska kolonien därute, som ger löftet om den stora arbetsförtjänsten midt bland fränder och släktingar — precis som hemma på Öland — endast med bra mycket mera lysande ekonomiska utsikter.

Och det är en tacksam jordmån, i hvilken alla dessa frön sås ut. Född med fantasi och oro i sin själ, på en liten ö som har allt för ringa resurser att motsvara hans längtan efter omväxling i arbetet, vill ölänningen ut och se sig om i världen. Hela pojkens eller flickans *uppföstran* gör dem predestinerade till emigranter. De må växa upp i knappa omständigheter eller i bärgade: oftast supade in föreställningen om hur litet och smått allting är på Öland i förhållande till Amerika, och hur svårt det är att slå sig fram härhemma. Amerika blir ett mytens och sagans land, med hvilket intet finnes att jämföra hemma.

Och hvad få barnen som motvikt till dessa eggande föreställningar i allmän kunskap, i kännedom om deras eget land? Huru riktas de in på sitt kommande kall i lifvet?

Efter småskolans åtta månaders läsning komma de in i folkskolan. Så gå de några år fyra månader af årets tolf — ty heltidsläsning existerar endast i ett par af Ölands kommuner. Fyra månader om året läsa folkskolebarnen sex dagar i veckan, under fyra endast på lördagen. Hvad de läst under fyra månader — ty lördagsrepetitionerna äro enligt kompetentaste vittnesbörd föga att räkna med — få de glömma under åtta. Ölands duktiga och intresserade folkskollärare kunna oftast för medelmåttigt och mindre begåfvade barn ej åstadkomma så synnerligt mycket utöfver kunskapen i katekes, räkning och skrifning under dylika förhållanden. Fortsättningsskolorna, som ej finnas i alla socknar och i de flesta inrättades för ej så många år sedan, föra vanligen ett tynande lif. När ynglingen eller flickan gått ut ur skolan, är det slut på läsningen — på sin höjd blir det lättaste gods i form af Buffalo Bill historier och jämnställda alster eller vanligen tidningen, som läses. Och om han eller hon ej kan eller vill stanna hemma och arbeta i jordbruket, måste de i de allra flesta fall bort från Öland. Men om det öfriga Sverige, de utsiktsmöjligheter och arbetstillfällen som där bjudas, vet man litet — till och med mindre än förr, då den årliga stora arbetareströmmen till fastlandet och tillbaka igen höll kännedomen därom vid makt. Allt färre söka sig därför till fastlandet, *allt mer blir Amerika den enda arbetsmarknaden, som öläningen försöker.*

Det förut anförda fallet, då af 15 vuxna ynglingar endast 6 hade klart sitt blifvande yrke, kan tjäna som bevis på hur föga målmedvetet livsvägen väljes. Omdömet bestyrkes genom följande kloka och sanna ord af en öländsk prästman: »Det är svårt för den unge sonen af arbetaren, handtverkaren eller bonden att finna lämplig sysselsättning, som kan ge bärgning för framtiden. Man lefver fram lifvet på måfå. Den uppgift Nationalföreningen mot emigrationen satt sig före, att med råd och dåd söka hjälpa ungdomen, särskildt på landsbygden, till utkomst i Sverige, är synnerligen prisvärd. En verksamhet i denna riktning är i synnerhet hvad Öland behöfver. Ungdomen står rädlös och ser sig ingen annan råd än att resa härifrån» — till Amerika.

För Amerikafärden kunna barnen beredas i unga år. Det finnes exempel på att dessa redan under skoltiden af sina föräldrar undervisats i engelska — en eljest sällsynt målmedvetenhet i uppfostran. Huru naturlig och nödvändig Amerikafärden anses, får sin belysning af en arbetares svar på frågan, hvar hans barn befunno sig och hur de mädde. »Jo tack», blef svaret »nu äro de alla väl försörjda. Den siste reste till Amerika i våras.»

Det öländska *lynnets* inflytande på emigrationen har förut framhållits. Ölänningen har oron i blodet och fantasien i själen, men tillvaron hemma är för enformig. Det har ej funnits de nöjen hemma, som gjort lifvet dragligt. Allt jämt hör man det framhållas att det är *för tråkigt* på Öland; ungdomen vet ej hvad den skall taga sig till, särskildt under vinterdagarna, och så växer längtan ut oemotståndligt fram ur den tråkiga miljön hemma och i den fantasimättade luft som amerikalegenden skapat.

Först på senare år har något gjorts för att skaffa en god och värdefull förströelse åt Ölands ungdom — men dessa försök äro desto mer erkännansvärda som de ofta gjorts i strid med den konservativa tröghet och misstro, hvilken så gärna i allt nytt af detta slag vill se medel till ungdomens förvilelse. Några föreläsningsföreningar ha bildats, sång- och syföreningar likaså. En och annan idrottsförening har på allra senaste åren också kommit till stånd. Skytte- och nykterhetsföreningar finnas sedan länge i flere socknar. Alla bidraga de till att ge förströelse och bildning åt en ungdom, för hvilka de äro ett verkligt behof. I en och annan socken ha också sockenbibliotek nyanskaffats. I många öländska socknar existerar dock intet alls föreningslif eller gifves någon omväxling i arbetsdagarnas enahanda; i de allra flesta socknar är föreningslifvet svagt. De ansatser som gjorts särskildt under detta århundrade,¹ ge dock löften om att den tid snart bör vara förbi, då det enda nöje som består på landsbygden, är att supa, som en öländsk landtbrukare karakteriserade det nuvarande förhållandet i en viss del af ön. Den vantrefnad, som den unge mannen och kvinnan ofta känner, då lifvet hemma hvarken kan gifva något af nöje eller bildning, skall då försvinna. Som det nu är ha vi i denna brist på förströelse och omväxling en kraftig befrämjare af emigrationen.

Däremot har man blott i enstaka undantagsfall att räkna med något *socialt missnöje* som utvandringsorsak. Det är visserligen sant att en rangskillnad existerar mellan bönder och backstugusittare, som gör exempelvis giftermål mellan en fattig dräng och en bonddotter till en sak, hvilken den senares föräldrar med all makt afvärja. Fadersmyndigheten, som i andra fall kan vara nog så efterlåten, brukar därvidlag göra sig obevekligen gällande. Men den rangskillnad,

¹ Inom Torslunda kommun, där föreningslifvet kanske är rikare utveckladt än i någon annan socken på Öland, ha alla föreningarna tillkommit efter 1900. Där funnos skytte- (1902) sång- (1906) föreläsnings-, diskussions- och syföreningar (sedan 1907). Mejeriförening bildades 1905, landtmannaförening 1908. Kommunbiblioteket daterar sig från 1903. Kontrollförening är under bildning (febr. 1909). Allt som oftast är ett dylikt rikare föreningslif i en socken resultatet af en energisk och intresserad folkskollärares verksamhet.

som finns, är skapad af penningen. Far drängen till Amerika och där samlar hop några tusen kronor, är han välkommen igen som måg i huset.

Det sociala och politiska intresset, den andliga vakenheten öfver hufvud är ej heller så stor, att några sociala problem sättas under debatt. Den sociala visdomen rymmes för de flesta i den goda regeln att »ej alla kunna vara lika». Om man diskuterar proportionella val eller hvad man sysslar med i riksdagen, kvittar $\frac{9}{10}$ af öläningarna lika. Socialister och frihandlare ha stadgadt dåligt rykte.

De hemkomna svensk-amerikanerna, hvilka för öfrigt i genomsnitt ej uppvisa något större socialt och politiskt intresse än öläningarna, betona dock mycket ofta klasskillnaden hemma. »Här hålla bönderna arbetaren för intet, medan i Amerika man lägger band på sin klasskänsla», är ett af de många yttranden i samma stil, som man får höra af hemvändande öläningar.

Hvad man därvidlag fäst sig vid, är emellertid ej några *djupgående* sociala skiljaktigheter i svenska och amerikanska samhällsförhållanden. Emigranten har inga förutsättningar att draga upp en dylik jämförelse, då han i regeln ej har något socialt intresse eller social kunskap. Det är de mera fria umgängesformerna, det yttre hjärtligare förhållandet mellan husbondefolket och tjänarna, arbetsgifvarens eget arbete i verkstaden midt ibland hans egna arbetare, hans handtryckning och det ömsesidiga »you» — i korthet det amerikanska hvardagliga umgängeslivets enkla former, fritt från all svensk kruserlighet och högdragenhet, som imponerat på honom. Om den sociala klyftan därute i grund och botten är lika djup där som här; om arbetsgifvaren är mäktigare och brutalare; om arbetaren en middag hänsynslöst jagas bort från den sysselsättning där han på morgonen trott sig ha säkert bröd; om nöden i olyckans dagar hotar förfärligare och mer obarmhärtigt än hemma — allt detta betyder häremot litet. Svensk-amerikanen fäster sig vid det yttre och känner sig äga mänskovärde. Kommer han hem igen, finner han sig ej alltid så bemött som han önskar. Det var inga milda ord som en nyss hemkommen öläning fällde öfver Sverige och svenska förhållanden med anledning af det sätt, på hvilket tulltjänstemännen i Malmö jonglerat med hans resgoods, och den missaktning för hans i egna ögon kanske väl högt skattade person, som visats honom. Han skulle resa tillbaka till Amerika igen, ty i Sverige stannade han ej.

Utan tvifvel föranleder den sociala vantrefnad, som svensk-amerikaner stundom känna hemma, i någon mån deras återresa. Deras uppfattning af Amerika som ett långt mer demokratiskt land än vårt eget kan gifvetvis ej heller undgå att i någon mån smitta deras omgifning.

Om något större förtroende till en god behandling från husbondefolkets sida vittna ej de uttalanden, man någon gång får höra,

att arbetaren hjälper sina barn till amerikafärden »för att de skola slippa tjäna bönder». I stort torde dock ett dylikt misstroende ej existera. Social vantrefnad spelar en underordnad roll bland utvandringens orsaker.

Familjetvister kunna ibland föranleda sonen eller dottern att lämna Öland, och några dylika fall ha omtalats. Tvistepunkterna behöfva ej alltid vara så stora eller djupgående; en tillfällig missstämning kan till och med föranleda beslutet att resa — Amerika-färden betraktas ju ej heller som något så synnerligt märkvärdigt eller som en skilsmässa för lifvet. Det finns intet skäl att här citera dessa fall; de ha för bedömandet af emigrationens orsaker i sin helhet ingen betydelse. Om något föräldratyranni kan man ej tala; snarare äro barnen fostrade med lösa tyglar.

Att hemmasönerna arbeta utan lön synes endast undantagsvis alstra något missnöje — känslan af den större bundenheten i hemmet kan dock emellanåt komma till som ett plus till de andra — ekonomiska orsaker, värnplikt m. fl. — hvilka föranleda utvandringen.

Den decimering af Ölands ungdom, som följt med emigrationen — som gjort byarna tysta och vistelsen hemma allt tråkigare för den ungdom som stannat kvar — den har också minskat *äktenskapsutsikterna* hemma. De unga flickorna sågo pojkarna resa sin väg, och snart följde de själfva efter. Till de öfriga fördelar som Amerika bjuder i bättre löner, större omväxling och mera nöjen har också kommit egenskapen af en god äktenskapsmarknad. Helst tar öläningen en landsmannina till äkta, och så koncentrerade som ölännigarna i Amerika äro, är det lätt för de unga att träffa hvarandra och stifva bekantskap. Ofta har också tycke rådt hemma mellan ett par. En gifven följd af den ena kontrahentens afresa har då blifvit den andras affärd.

Ännu en bland emigrationens orsaker — så ofta obestämdt och dunkelt kända — är den »önskan att bli fin», som för de unga kvinnorna ingalunda hör till de minst drifvande skälen. Den hänger samman med den allmänna obenägenheten att tjäna piga eller i någon form syssla med landtbruket.

Härmed torde den allmänna miljö ur hvilken emigrationen vuxit fram i någon mån ha klargjorts samt de viktigare folkpsykologiska och sociala orsakerna till densamma antydts. Det återstår att be-

handla den roll värnplikten spelar som utvandringsorsak samt att ge en sammanfattning af de ekonomiska skälen till amerikafärderna.

Värnplikten som utvandringsorsak.

Intet skäl till emigrationen utom »tjäna pengar» uppges så ofta som »exercisen». Värnplikten har i främsta rummet den inverkan att *den framflyttar ett par, tre år i tiden den emigration, som i alla händelser skulle äga rum*, men den är också i många fall *ensam emigrationsorsak*.

Det är rätt märkligt att värnpliktsskräcken är vida mer utbredd på norra Öland än på södra, hvilket delvis står i samband med rent *psykologiska* orsaker. Ett par fall af hjärnhinneinflammation med dödlig utgång för två värnpliktige från norra Öland, som för några få år sedan inträffade å Visborgs slätt¹, har bidragit till denna allmänna fruktan. Man är rädd för att hälsan skall lida men, och det tvång som utöfvas älskar öläningen ej heller. Denna fruktan för farliga följder af värnpliktstidens strapatser synes som nämndt ej förefinnas i samma höga grad på södra och mellersta delarna af ön men existerar äfven där. Dock finnas anförda många fall, då emigranten uppskjutit sin beramade amerikafärd för att kunna fullgöra värnplikten hemma före resan.

Värnpliktens fullgörande har emellertid en annan sida, nämligen den *ekonomiska*. Hemmansägarens resonerar ungefär som så: »Här får jag gå och slita ondt under en hel sommar för så godt som ingen betalning och har sedan repetitionsöfningar, som komma olägligt. Jag vill ut och se mig om i världen och tjäna ihop så att jag kan lösa ut mina syskon eller få en slant sparad. När repetitionsöfningarna äro gjorda, är jag redan för gammal att ge mig ut till Amerika. Medan mina jämnåriga tjäna grofva pengar där ute, går jag hemma och försitter tiden.» Ock så bestämmer han sig för amerikatrippen, trots utsikten att efter några års bortovaro få genomgå den pers han nu undflytt.

Vida värre ställer sig problemet för den fattige. Som nämndt är vinterarbetet ringa på ön. Hvad backstugusittaren eller handtverkaren kan förtjäna, tar han hufvudsakligen in på sommararbetet. Bli han bunden af exercisen, har han förlorat kanske $\frac{9}{10}$ af sin arbetsförtjänst. För en dräng exempelvis var det förr synnerligen svårt att efter genomgången värnplikt få vinterarbete hemma, ty ingen behöfde honom. Äro förhållandena nu bättre, på grund af den stora bristen på arbetskraft, som gör att bonden betjänar sig af den hjälp

¹ En del af öläningarna fullgöra sin värnplikt å Gottland, de flesta å Hultsfred i Småland.

som finnes att tillgå, blir dock förtjänsten klen under vintern med dess lägre arbetspriser. Klart är också, att bonden endast i nödfall tar en dräng i sin tjänst, så länge han har att undergå repetitionsöfningarna. Arbetareklassens syn på värnplikten har också i detta fall influerats af dess ännu rådande uppfattning att på vintern göra så litet som möjligt. För de obemedlade är således värnpliktens fullgörande borttagandet af den bästa arbetstiden och större delen af förtjänsten under ett helt år, och kan i vissa fall betyda nöd för hans släktingar eller honom själf. Den betyder vidare en bundenhet och nedsatt arbetsförtjänst under de följande år han måste genomgå repetitionsöfning, som för den löse arbetaren, drängen och handtverkaren är af kännbart slag, en tung ekonomisk börda som han om möjligt undandrager sig. Denna värnpliktens betydelse får ej underskattas. Att värnpliktens inflytande på emigrationen starkare framhölls på norra Öland än i öfriga delar af ön står i tydligt samband med att de pekuniära omständigheterna där äro smärre, den förlorade arbetstiden betyder relativt mer för den värnpliktiges ekonomi. Emellertid finns det inte något tvifvel om, att värnplikten i de svar, som erhållits på frågan om utvandringsorsaken, spelar en långt större roll än hvad som med rätta tillkommer den. Det är det närmast liggande skälet, det som drifver i väg den unge mannen vid bestämd tidpunkt och som sådant blir det också mestadels uppgifvet som hufvudsakligt skäl. Dess förnämsta roll är, som förut understrukits, att den framflyttar emigrantens afresa. Kort och koncist är den uttryckt i följande ord af en ung hemmansägareson som stod på resande fot: »Jag reser för att tjäna pengar, men redan nu för exercisens skull.»

Däremot är den det afgörande hindret för svensk-amerikanare att återkomma till Öland. Många äro de öläningar, som gått med hemkänsla i hjärtat och väntat ut sin 40-åriga födelsedag, då de utan risk att tagas ut som beväring kunde vända åter från Amerika! Endast om han är sjuk eller har något lyte, reser öläningen hem i trygghet. Någon exercis efter hemkomsten underkastar han sig i allmänhet ej, hellre far han tillbaka till Amerika. Vi taga ett exempel ur högen: En person, öfver 30 år gammal, som vistats i Amerika 11—12 år, hemkommer 1907, köper sig gård och skaffar sig kreatursbesättning; men då han ej kan undgå exercisen, reser han efter några månaders hemmavaro tillbaka till Amerika. Andra exempel kunna framdragas, huru öläningar nödgats på detta sätt resa åter för att i lyckligaste fall återkomma efter fyllda 40 år. I *lyckligaste fall*, ty kanske oftare fastnar han nu för alltid i Amerika. Huru starkt svensk-amerikanarna själfva framhålla värnplikten som hindrande för återresan, torde framgå af följande yttrande: »De flesta svenskar som kvarstanna i Amerika, göra det för värnpliktens skull. Det vet jag med säkerhet.» Det var en ovanligt berest svensk-amerikan, som träffat mycket svenskar

i Amerika, hvilken gaf uttryck för denna sin mening, — i all sin öfverdrift talande nog.

Botemedlet härför synes vara befrielse från värnplikten för återinvandrare efter fyllda 28—30 år. Ej blott emigranternas massa, framför allt deras kvalité skulle vinna därpå. Vi finge igen våra svenskar i deras bästa ålder, medan de nu vid 40 år till mycket stor del äro utslitna.

Återblick på de ekonomiska orsakerna.

Starkare än något annat skäl till utvandringen är *önskan att tjäna pengar*. Endast i ett mindretal fall spelar den icke alls in. Eljest öfverskuggar den eller griper in i alla andra motiv som föranleda amerikafärden; den må nu ha sprungit fram ur verklig ekonomisk nöd eller ej.

I senare fallet, då exempelvis hemmansägaresonen förkastar att öfvertaga fädernegården skuldfri och i stället vill pröfva lyckan i Västern, då kan väl önskan att se sig om i världen kanske vara ett hufvudskäl. Men äfven där är det andra skälet tron på att dollarn i Amerika tjänas fortare under trefligare arbete än kronan hemma under enformigt släp. Man lämnar en god ställning hemma för utsikten af några dollars större förtjänst därute.

Man får ej förundra sig om den sträfvan efter en god ekonomisk ställning, som man möter öfverallt i lifvet, ibland kan få sig något krassa uttryck. Den, som sedan barndomen kanske insupit uppfattningen att all kunskap utom räkning och skrifning är en tämligen öfverflödig prydnadsvara, hvars kännedom om eget land är dimhöljd och medborgerliga kunskaper så godt som inga, hvars horisont är sockengränsen eller på sin höjd Öland, som i sitt dagliga lif ser hur penningen, och nästan endast den, är mätaren på inflytande och social ställning, — hur skall han komma till annan uppfattning än att förvärfvet af det materiella goda är lifvets mål? Hans uppfostran har knappast gifvit honom andra värden att kämpa för. Den oreflektade hembygds känslan och ofta så starka kärleken till fäderneöns ljusa vidder har ej kunnat växa ut till samhörighetskänsla med det öfriga Sverige, till känslan och förpliktelsen att så vidt möjligt är ägna sina krafter åt det land som är hans.

Häri ligger grunden till dollarns allmakt.

Då nu dollarns lockelse är så stark på dem som gå ut från välbärgade hem, är det föga underligt att den mindre bärgade med så gladt mod lämnar hembygden för att gå till sina förhoppningars land.

Vid skildringen af Ölandt näringslif framhöllos de ekonomiska orsaker som i många fall *tringa* till emigration. De skola här i

yttersta korthet sammanfattas. Den ekonomiska ställningen kan väl sägas vara god, men till rätt väsentlig del är den beroende af amerikapengarna och den fortsatta strömmen af dessa till ön. Uppdelningen af jorden har gått för långt på norra Öland; många hemmans- och lägenhetsägare kunna ej lefva på sitt jordbruk därför att hemmanen äro för små, andra på grund af jordbrukets undermåliga skötsel. Att öfvertaga ett skuldsatt hemman är ofta omöjligt för hemmansägaresonen.

Bristen på skogsarbete eller annan biförtjänst vintertiden återverkar förnämligast på jordbruksarbetarnas ställning. Om jordbruket öfverallt drefves rationellt, kunde drängar hållas äfven vintertiden, trots skogbristen; som det nu är, tvingas arbetarnas barn att emigrera. Bristen på jämn sysselsättning har också återverkat på handtverkar-nes ställning och gjort att den duglige yrkesidkaren ofta söker sig bort från ön. För båda dessa klasser har i ej så få fall omöjligheten att skaffa sig eget hem varit en orsak till utvandringen.

På näringslivets nuvarande ståndpunkt kan således ön, trots den goda ekonomiska ställningen, ej föda någon hastigare ökad folkstock. Det kan däremot ej betvivlas att den fortgående *minskningen* i öns folkmängd numer icke har sin grund i bristande resurser att föda denna. Bristen på arbetskrafter är tvärtom ett allt mer kännbart hinder för Ölands materiella uppryckning.

Hur skall emigrationen hämmas?

Emigrationen har blifvit en tradition och fått dennas makt öfver ölänningsens sinne. Den är det nästan själfklara öde den fattige eller välbärgade går till mötes. Den är i kanske de flestas ögon den stora goda makt som räddat Öland från armod, som gifvit sonen eller dottern lycka och framgång därute samt far och mor en bekymmerslös ålderdom hemma. Tanken på Amerika har slagit sina rötter i folksjälens innersta skrymslen; — med tacksamhet minnas många de äldre arbets- och lyckolandet där borta, för de unga är det lifsmålet och tillfredsställandet af drömmen att se mer af världen än Öland och Östersjöns yta. Utvandringsslusten får sin näring och växtkraft af de blodsband som förena Ölands folk på denna och andra sidan oceanen; så ofta har den ju också sitt inre berättigande i en nödvändig kamp för bröd och lifsuppehälle.

Så har emigrationen blifvit en makt, ett släktleds tradition, som blott kan brytas af en nyskapad tradition under ett nytt släkte. Kanske skall ännu långa tider, om ock med förminskad kraft, utvandrarernas släktbrygga förbinda Amerika med Öland. Den, som sett bevis på bevis, hur utvandringen blifvit en institution i ölänningsens lif, hur naturlig och nödvändig den hålles, kan blott med half tro

på att lyckas speja efter botemedlen att hämma densamma. En hufvudskakning blef på de flesta håll svaret på frågan, om det fanns någon bot. En och annan kunde framkasta en sats som: När ej värnplikten går att ta bort, finns det nog intet — — —. Ja, i grund och botten anses det knappast rådligt att försöka några medel att hålla ungdomen hemma. Det är denna mening som exempelvis fick ett eklatant uttryck i en öländsk kommunalpamps ord: »Visserligen är det ondt om arbetskraft, men emigrationen bör ej hämmas.» Icke hämmas, trots det hvarje öländsk landtbrukare i sin egen näring, vid jordens skötsel, erfar den förlamande bristen på arbetskraft!

Insikten har dock här och hvar börjat vakna, att emigrationen har minst lika mörka som ljusa sidor, och att något *måste* göras för att stäcka densamma. Det är några från sådant håll framkastade tankar och reflektioner, som nedan komma till uttryck.

Vill man på allvar söka inskränka den öländska emigrationen, synes det böra ske efter tvenne linjer. Den ena är *att föra kulturen in på den öländska landsbygden*, skaffa upplysning, förströelse och omväxling åt Ölands ungdom. Den andra heter *näringslifrets, särskildt jordbrukets, uppryckande*, med alla de reformer som innefattas däri.

En starkare och bättre kunskaps grund måste läggas än den, som nu ges den öländska ungdomen. Den allmänna teoretiska kunskapen måste ökas, framför allt kändedomen om eget land. Begäret att uppodla och öka det inhämtade kunskapsförrådet måste väckas. Med insikten härom följer ovillkorligen fordran på en utsträckning af undervisningstiden. Folkskolans Litt. C. är, som förut understrukits, otillräcklig.

Här skall ej i detalj diskuteras, hur en dylik för Öland anpassad utveckling af folkskolan helst bör ske. Hvad man nog måste taga hänsyn till, är landtbrukets behof i någon mån af barnens arbetskraft. Det är möjligt, att man något skulle kunna pruta af på fordran om heltidsläsning i folkskolans högsta klasser (exempelvis till 6 månader) genom att i stället utnyttja de öländska vintrarna med deras ringa arbete för landtmannen. Detta skulle i så fall ske genom införande af längre *obligatoriska* fortsättningskurser under några månaders tid, hvarigenom skulle möjliggöras en grundligare undervisning i medborgerliga ämnen och i de för jordbruket viktiga naturkunskaperna, vid en ålder då lärjungarna skulle ha full behållning af densamma.

Men kunskapsmättet behöfver ej blott ökas. Det bör också vara mera afpassadt för den unge pojakens eller flickans behof och kom-

mande lifskall, en mening som fått uttryck från mer än ett håll. »Alla möjliga ämnen söker man stoppa in i skolan, men ej det, som mest borde intressera en bondpojke. Därför är det nödvändigt att en inblick i jordbrukets hemlighetsfulla och rika värld lämnas åt de två högsta klasserna i folkskolan, så att barnen lära sig älska detta lif och ej med vanans ytlighet betrakta det.»

En utsträckt, mer målmedveten och samtidigt till fortsatta studier väckande undervisning i folk- och fortsättningsskola är således det önskvärda idealet, huru nu än detta i detalj skall ordnas. Utom de svårigheter, som landbrukets brist på arbetskraft ställer i vägen för dess realiserande, utgör också de små kommunernas ringa finansiella styrka flerstädes ett hinder därför. En utjämning af den kommunala skattebördan öfver hela vårt land eller folkskolans öfvertagande af staten skulle råda bot härpå. En sammanslagning af de allt för små socknarna till större kommuner skulle i detta, liksom i flera andra afseenden, blifva till fördel och förläna större ekonomisk bärkraft. Som en öfverbyggnad på en folkskola af detta slag skulle Ölands folkhögskola, i vida högre grad än nu är möjligt, kunna gifva den öländska ungdomen det fulla mått af insikter i medborgerliga och fackliga kunskaper, som landbrukaren i våra dagar oundgängligen behöfver.

Men det behöfves mer än en skolreform. Man måste fortsätta på den väg som redan på några håll af Öland så lyckligt slagits in på: att skaffa förströelse och bildningstillfällen åt ungdomen. Sockenbibliotek, föreläsning-, idrottsföreningar och andra sammanslutningar skola komma ungdomen att känna sig hemma, öka dess bildningsintressen och vidga dess vyer. Landsbygdens barn måste andas lifvets och kulturens luft, känna att nöjet och trefnaden också kan finnas hemma. Då kanske det blir svårare att lossa de nu så lättlösta banden till hembygden; då, men först då, skall ungdomen ej känna det så tröstlöst enformigt på sin egen ö. Kanske skall då också dollarna lysa med mindre lockande glans än nu; penningeförvärfvet blir ej ensamt lifvets stora mål.

•

Näringslivets, särskildt jordbrukets, uppryckning är den andra nödvändiga åtgärden att hämma emigrationen. Det hade varit en lycka för Öland, om utsikterna till en större utveckling af industrien vore mer ljusa än de äro. Fisket torde ej, sina gömda rikedomar till trots, inom närmaste framtid komma att sysselsätta något större antal armar. Jag hänvisar till hvad förut yttrats härom, och vill samtidigt betona, att om ön redan hade en stamtrupp af vana fiskare och tillgång till ungt, kraftigt folk, vore här betydliga värden att tillvarataga. Som det nu är, behöfves import af fiskare från fastlan-

det, så att öläningarna kunna genomgå läroår. Då en näring på detta sätt måste så godt som nyskapas, är det klart att man i klok försiktighet ej på förhand kan fästa allt för stora förhoppningar vid densamma utveckling och förmåga att hålla öläningarna hemma på deras ö.

I stället erbjuder jordbruket *omedelbart* stora utvecklingsmöjligheter. De måste utnyttjas på det sätt, som exempelvis gjort det skånska landtbruket, hvilket hvilar på naturliga betingelser i mycket analoga med det öländska, till ett mönsterbruk. Hur detta närmare skall ske, är fackmannens sak. Men några synpunkter, som framkommit vid samtal med landtbrukare och andra i frågan initierade personer, skola här anföras.

Bristen på verkliga mönstergårdar inom större delen af ön måste afhjälpas genom rationell undervisning, småbrukarkurser och resor till fastlandets, särskildt Skånes förnämsta jordbrukstrakter. Med landtbrukets omläggning till ladugårdsskötseln som ekonomisk bas, måste afsättningsförhållandena ordnas genom att landtmannaföreningar af skilda slag bildas. Försöksodling för utrönande af för Öland lämpliga förädlade växtslag vore af stor betydelse.

Med denna allmänna förbättring af jordens drift vill man dock i allmänhet ej förena småbruket. Talar man med jordbrukarna, är det i 4 fall af 5 som han absolut förkastar »egna hemmen», — den form af desamma nämligen, som innebär, att en familj äger en stuga med några tunnland jord, som drifves så intensivt, att den ensam ger sina brukare lifsuppehälle. Någon enstaka entusiast förordar den lilla jordarealen med rotfruktsodling och intensiv skötsel. I det föregående har visats, hur emigrationen har bland sina starkaste källor just i Ölands talrika småbruk, hvilka med sina dåligt skötta jordlappar ej kunna föda en något så när talrik familj. Med dessa exempel för ögonen och utan kännedom hur »egna hem» skötas där de bära sig som bäst, är det klart, att den öländske landtbrukaren ingalunda ser något ideal i denna brukningsform.

»Vår Orts ynglingar behöfva förberedande praktiska kurser i småbruk, om de skola kunna göra sig till godo de fördelar, som egna hem afse att bibringa», är ett af de många uttalanden som bestämdt vilja fastslå, att »egna hemmens» tid ännu ej är inne på Öland. Det bör också påpekas ett förhållande, som åtminstone begränsar »egna hemmens» blifvande utbredning. Jordbruket på ett småbruk måste drifvas intensivt och djupkultur införas. Men härför fordras lämplig, i alla händelser ej för grund jord. Denna senare, hvilken som känt har stor utsträckning på ön, vore dock snart sagdt den enda som småbrukaren för ett icke alltför betungande pris kunde komma öfver af enskilda säljare — såvida han ej vill nöja sig med ofruktbara sandmarker. För närvarande är egnahemsjorden mestadels för dyr

eller ej lämplig. Här som annorstädes i vårt land har man därför allmänt pekat på prästernas och andra ämbetsmäns boställen samt statens egendomar som de mest lämpliga att blifva egna hem. Bland ämbetsmännen själfva har denna tanke odelad sympati.

Som af ofvanstående framgår, torde vara klokast och bäst att ej allt för energiskt slå något slag för egna hemmet — småbruket, — innan omläggningen och uppräckningen inom Ölands landtbruk blifvit mera allmän och man fått större erfarenhet om ett litet men intensivt jordbruks skötsel.

Bland de meningar, som af skilda skäl önska småbruk, torde nedanstående böra återgifvas, då den betonar svensk-amerikanernas intresse och för öfrigt belyser egnahems-problemet. Sagesmannen föreslår, »att staten inköpte $\frac{1}{4}$ hemman, som här varierar i pris af 6 å 7,000 kr. och delar dem i tre delar, och skulle på hvarje del kunna födas en häst och tre kor, och bör en skötsam familj godt kunna bärga sig därpå. En sådan plats skulle kunna lämnas en eller två år räntefritt samt sedan förräntas så lågt, som möjligt och amorteras. Då skola säkert de, som nu stå färdiga att lämna fosterlandet, stanna hemma och blifva flitiga jordbrukare. Och säkert är, att många svensk-amerikanare med glädje återvände hem för att öfvertaga en sådan liten plats och där med tiden blifva sin egen herre. Faktiskt är, att mången hemkommer till Sverige med en sparad slant af 3 å 4,000 kr. men ej kan köpa sig $\frac{1}{4}$ gård, ty på inköpet af gård och lös-egendom blir då allt för stor skuld. Att köpa ett stycke jord blir oftast omöjligt, för det är ingen som säljer annat än dålig jord; en god jordbit får betalas med tredubbla värdet. Resultatet blir att svensk-amerikanaren efter en tids hemmavaro återvänder till främmande land». Dessa framställda åsikter äro värda det största beaktande. Men faran ligger i att svensk-amerikanerna ej med bästa vilja kunna reda sig på jordbiten, i brist på kunskap om dess rationella skötsel. Man skulle blott på nytt få emigrerande småbrukare. Därför måste en intensiv upplysning gå hand i hand med småbrukets införande.

Iakttages detta, har här egnahemsrörelsen, ledd på ett praktiskt sätt, ett godt fält för sin verksamhet, i synnerhet sedan formerna för egnahemslånen förenklats. Nationalföreningens mot emigrationen jordförmedlingsverksamhet är därför synnerligt välkommen.

Med jordbrukets större drift komme landtarbetarnas ställning att bättras och sysselsättning gifvas dem året om, hvarigenom möjligheten för dem att stanna hemma skulle vinnas. Denna skulle utan tvifvel i många fall befordras om ämbetsboställena delades upp till »egna hem», där jordbruksarbetaren eller handtverkaren kunde få sitt lilla hus som nu förvägras honom, där han hade sin lilla täppa men lefde af sin arbetsförtjänst. Denna egnahemsform har vida större

sympatier än småbruket, och någon ängslig försiktighet för *dess* genomförande behöfde ej iakttagas.

För den ungdom, hvilken ej öländskt jordbruk eller industri kan taga i sin tjänst, bör en arbetsförmedling anskaffa platser på fastlandet.

Den bättre och lifligare förbindelse ölänningarna emellan, som måste bli en följd af järnvägens utsträckning öfver hela ön, skall helt säkert bli en häfstång för öns ekonomiska utveckling. Ölänningarna skola också bättre lära känna hvarandra och kanske finna nödvändigheten af inbördes stöd i det klarnande medvetandet, att *sammanhållning* är maktordet i den ekonomiska kampen, lösensordet, om de på allvar vilja taga till vara Ölands stora resurser.

Det hoppet ger ljus åt framtidssynerna.

Innehållsförteckning.

	Sid.
Inledning	3.
Naturförhållanden och jordmån	6.
Ölands ekonomiska utveckling under 1800-talet	19.
Emigration och befolkningsrörelse. Yttre konturer	35.
Ölands samhällsklasser och näringslif	39.
Ölänningens karaktär och lynne	39.
Jordens uppdelning. Hemman och lägenheter	42.
Jordbruket	47.
Ladugårdsskötsel och mejerihandtering	51.
Afsättning och kommunikationer	56.
Orsakerna till jordbrukets efterblifvenhet. Jordbrukarens uppfattning af sitt läge och sin ekonomiska ställning	59.
Jordbruksarbetarne	67.
Handtverkarne	70.
Industri och industriarbetare	71.
Fiske, sjöfart och skogsbruk	73.
Den nuvarande emigrationen	75.
Karaktär	75.
Öland i Amerika och svensk-amerikanerna hemma	77.
Emigrationens folkpsykologiska och allmänna orsaker	81.
Värnplikten som utvandringsorsak	87.
Återblick på de ekonomiska orsakerna	89.
Hur skall emigrationen hämmas?	90.
—————	
Karta öfver Öland	4.
—————	

Af Emigrationsutredningens utlåtande hafva hittills i tryck utkommit

(oktober 1910):

- Bilaga I. **Utvandringslagstiftning.** Öfversikt af dess utveckling och nuvarande beskaffenhet i Europas olika stater.
- Bilaga II. **Utvandringsväsendet i Sverige.** Öfversikt af gällande författningar och deras tillämpning.
- Bilaga III. **Mormonvärfningen.** Uttalande af Emigrationsutredningen.
- Bilaga IV. **Utvandringsstatistik.** Den svenska och europeiska folkökning- och omflyttningsstatistiken i sina hufvuddrag.
- Bilaga VII. **Utvandrarnes egna uppgifter.** Uppllysningar inhemtade genom Emigrationsutredningens agenter äfvensom Bref från svenskar i Amerika.
- Bilaga VIII. **Bygdeundersökningar.** 1. Fryksdals härad. — 2. Jösse härad. — 3. Vedbo och Nordmarks härader. — 4. Sundals, Nordals och Valbo härader. — 5. Väne, Flundre, Bjärke och Ale härader. — 6. Öland.
- Bilaga IX. **Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751—1900.** Statistisk-demografisk studie på grundval af de svenska yrkesräkningarna.
- Bilaga X. **Bondeklassens undergräfvande.** Faran af bondeklassens undergräfvande i sammanhang med de gamla arfvejordsåskådningarnas upplösning, emigrationen och bondejordens mobilisering.
- Bilaga XI. **Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna.** Öfversikt af deras uppkomst, tillväxt och aftagande med särskild hänsyn till torparklassens undergräfvande.
- Bilaga XIV. **Småbruksrörelsen i främmande länder.** Småbruksrörelsen å de Brittiska öarna samt inre kolonisationen i Preussen och Förenta staterna.
- Bilaga XV. **Arbetsmetoder i Amerika.** Arbetsintensitet och verkstadsorganisation. Arbetsmetoder inom verkstads- och maskinindustrien.
- Bilaga XVII. **Utdrag ur inkomna utlåtanden.** Uttalanden af hushållnings-sällskapen, skogsstaten, kronolänsmän, pastorsämbeten och provinsialläkare.
- Bilaga XVIII. **Uttalanden af svenska vetenskapsmän.** Afgifna på begäran af Emigrationsutredningen.

Under uppsättning äro:

Bilaga V. Bygdestatistik. — Bilaga XII. Jordstyckningen och landsbygdens affolkning. — Bilaga XVI. Folklynnnet och utvandringen. — Bilaga XIX. Industri och handel. — Bilaga XX. Svenskarna i utlandet.

171
K 21-6-31